

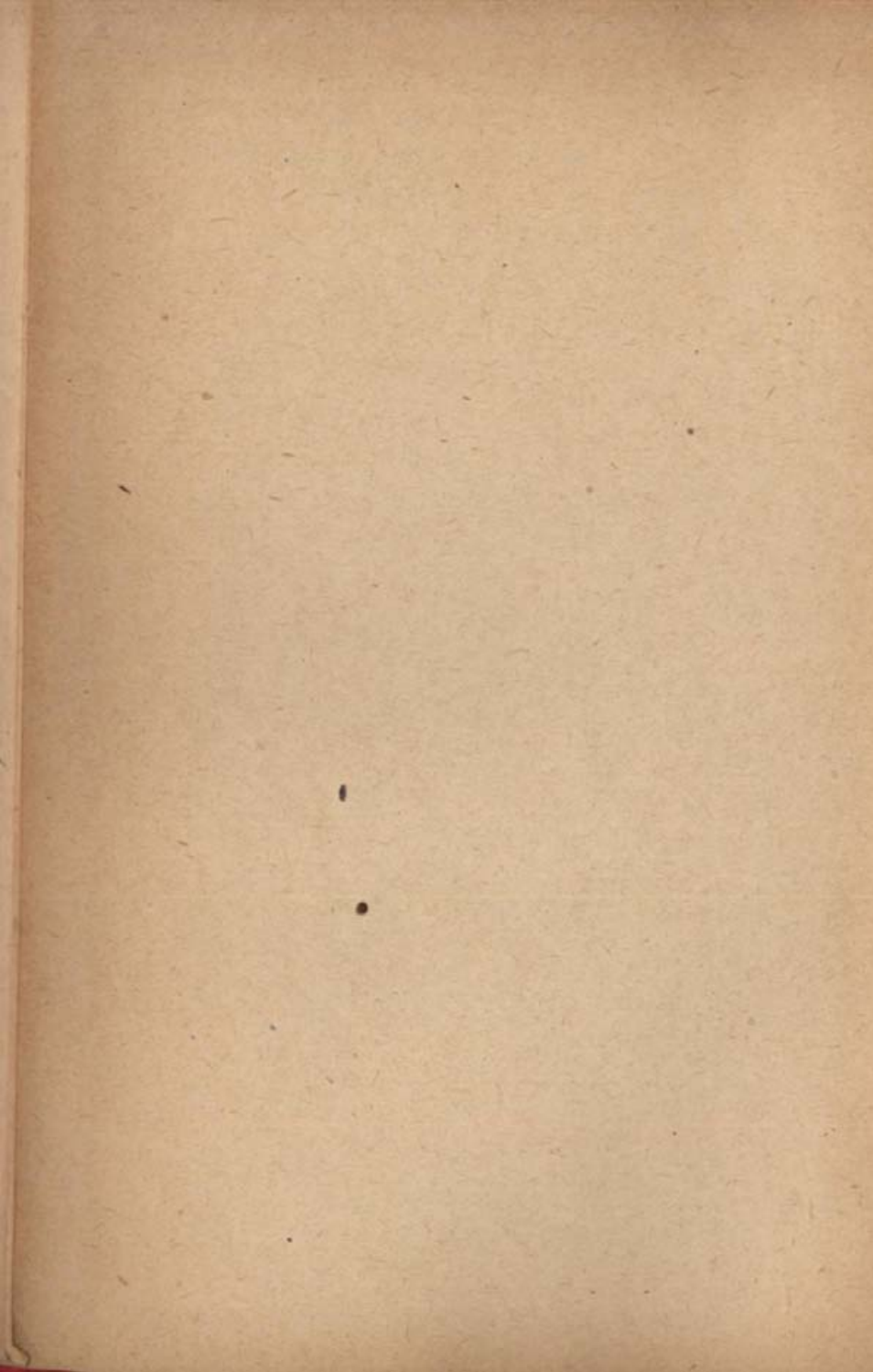
Geréb László

A HAZAI
OSZTÁLYHARCOK
IRODALMA

1525-1660

GERÉB LÁSZLÓ
A HAZAI OSZTÁLYHARCOK IRODALMA
1525—1660

A HAZAI
OSZTÁLYHARCOK IRODALMA
1525—1660

ÖSSZEÁLLÍTOTTA,
BEVEZETŐ-SZÖVEGEKKEL ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA
GERÉB LÁSZLÓ

»MŰVELT NÉP«
TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ KIADÓ

BUDAPEST, 1955

Lektorok
KARDOS TIBOR, SINKOVICS ISTVÁN

Az idegen nyelvű szövegeket fordította
GERÉB LÁSZLÓ

A fordítást ellenőrizte
KARDOS TIBOR (latin)
és KOSÁRY DOMOKOS (német)

A fedőlap címképe nagyszombati rézmetszet a 18. századból

A kiadásért felel a „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Zrínszky László

Műszaki vezető: Löblin Imre

Kézirat beérkezett 1955. V. 7.

Megjelent 3000 példányban, 24¹/₂ (A/5) iv + 1 térkép terjedelemben,
az MNOSZ 5601-54 és 5602-50 Á szabványok szerint

1-552329 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

BEVEZETŐ

Ez a könyv folytatása A magyar parasztháborúk irodalma 1437—1514 (Hungária 1950) c. munkának. Jegyzeteinkben azért többször hivatkozunk, utalunk az abban már elmondottakra. — A kötet által jelölt időtartam kezdőpontja: 1525 — a felvidéki bányászmozgalom. Végpontja: 1660 — Erdély bukásának időszaka. Erdély 1657—1660 közti, II. Rákóczi György kalandorpolitikája okozta szörnyű évei és politikai bukása után évtizedre a kurucvilág következett, amikor az idegen-ellenes szabadságküzdelem élére is a szegénység állt, együtt keresve szabadulást az országnak és a maga nyomorult állapotának.

Az itt egybegyűjtött szövegek a megjelölt időszakra vonatkozóan közvetlen ábrázolásai koruk osztályharcának. S mivel az irodalom, bármily nyelven nyilvánuljon is meg, a társadalmi erők küzdelmének kifejezője és egyben eszköze, a gyűjteményben a feudális mus-kori magyarság mindkét nyelvű irodalma: a magyar és a latin egyaránt helyet kapott; mellette — kis mértékben — a hazai városi polgárság zömének német szava is.

Az irodalmi szövegek magyarázataul, mintegy jegyzetben, néhány helyen (kisebb betűvel) nem-irodalmiakat is közlünk (törvény, oklevél, levél, jegyzőkönyv stb.). Az irodalmi és nem-irodalmi szöveg éles elhatárolása egyébként e kötetben is lehetetlen volt. Habár az irodalom periferiáján, de még a polgári tudomány is figyelembe vette a levél-irodalmat: fokozott mértékben kell arra felfigyelnünk most, amikor vitathatatlanná válik a művészi forma mellett a tartalom elsődlegessége. De tekinthetjük-e nem-irodalminak Zrínyi, a költő, vagy akár Pázmány Péter politikai leveleit? S ha nem, akkor nyilvánvaló, hogy a népi ékesenszólás, a hazai munkás-irodalom legrégebbi darabjai közt kell értékelnünk a 16. század eleji bányászok harcos leveleit, a kolozsvári ötvöslegényeknek a céhhez terjesztett kívánságait, valamint azokat a megrázó írásokat, amelyekben a székely szegénység jajdult fel a szabad községet felbontó és kisajátító feudális rablógarázdálkodás ellen. És így tovább. A levél-irodalom felhasználásában mégsem lehettünk következetesek; ennek hátrált szabványos gyakorlati szempontok és a könyv terjedelme. Ugyanis „a jobbágyság ellenállása nemcsak az időről időre jellobbanó, vallásos ideológiával

vagy attól mentesen fellépő fegyveres felkelésekben mutatkozik meg. A fegyveres felkelések, melyekben a parasztság antifeudális harca legmagasabb fokra ért fel, középkori történetünk igen fontos fejezetei . . . De e mozgalmak mellett igen nagy figyelmet kell fordítani a napról napra jolyó, leplezett és igen elszánt harcra, amely a terhek elleni tiltakozásban, kérvényezésben, szolgálatmegtagadásban, egyéni vagy tömeges szökésben nyilvánul meg." (Balázs Éva: *J o b b á g y l e v e l e k*. Közoktatásügyi Kiadó 1951. 3—4. o.) Ily jobbágyleveleket az idézett munkában bőven találhat az olvasó. De idézhetnénk leveleket a másik oldalról is: a földesurak rendelkezéseit gazdatisztjeikhez a kizsákmányolás módozatairól, fokozásáról stb. Továbbá a városi plebejusok életviszonyairól és harcairól is sok írás szól. Ily anyag nagyobb mérvű közlése mellett azonban az irodalmi anyag felhígulásának és a jegyzetanyag aránytalan felduzzadásának veszélye fenyeget.

Talán nem fölösleges, ha néhány szót szólunk az irodalom fogalmáról is. A közfelfogás igen gyakran még ma is csak a kapitalizmus korában uralkodó szépirodalmi műfajokat: a lírai, elbeszélő és drámai költészet műfajait tekinti irodalomnak. Ezek mellett, mintegy mellékesen, a polgári irodalomtudomány is tudomásul veszi a művészi formában írt tudományos és ismeretterjesztő műveket — jelen kötetünkben azonban nem ilyenekről van szó. Ha az irodalom fogalmát a szoros értelemben vett szépirodalmi műfajokra szűkítőnk, úgy kevésre jutnánk vele a feudalizmus-kori magyar irodalom vizsgálatában. Shakespeare, Cervantes, Molière korában nálunk — Közép-Kelet-Európában — hiába keresnők azt a hazai erős polgárságot, amely regényt-olvas és színházba jár. Az elmaradott, szegény, merőben feudális jellegű ország társadalmának irodalma is feudális jellegű — s ebben előkelő helye van a humanista mintákat követő történetírásnak, ennek az akkor legtöbbször értékelte írásművészeti alkotásnak — továbbá a teológiai jellegű műveknek is. Nem hiányoznak a lírai és elbeszélő költészet emlékei sem. Igen dús az eddig nálunk még alig méltalott (Kardos Tibor bevezetője, *Erdély öröksége*. Bp. 1941. I. k. 19—34. o.) műfaj a memoárirrodalom is. — A műfajok tehát részben azonosak, részben mások mint később, a döntő azonban az, hogy magukon viselik-e a művészet ismertető jegyeit. Gyűjteményünk is rávilágít arra, hogy irodalmunknak mennyi valódi értéke van, mellyel a legsúlyosabb korokban is megjelelt hivatásának: a nyelv eszközével a társadalmi valóság művészi ábrázolásának. S kitűzött keretei közt, kötetünk csupán ízelítőt ad. — Tárgyunkra tekintettel néhány irodalmilag gyöngébb írásnak is helyt adtunk — kivált az első magyar nyelvű megnyilatkozásoknál voltunk engedékenyebbek. — Távoll áll azonban tőlünk, hogy a nyelvi emlékeket azonosítsuk az irodalmi emlékekkel. Figyelmet kívül hagyjuk a más népek irodalmából készült fordításokat, átdolgozásokat is, melyek nem a magyar társadalmi

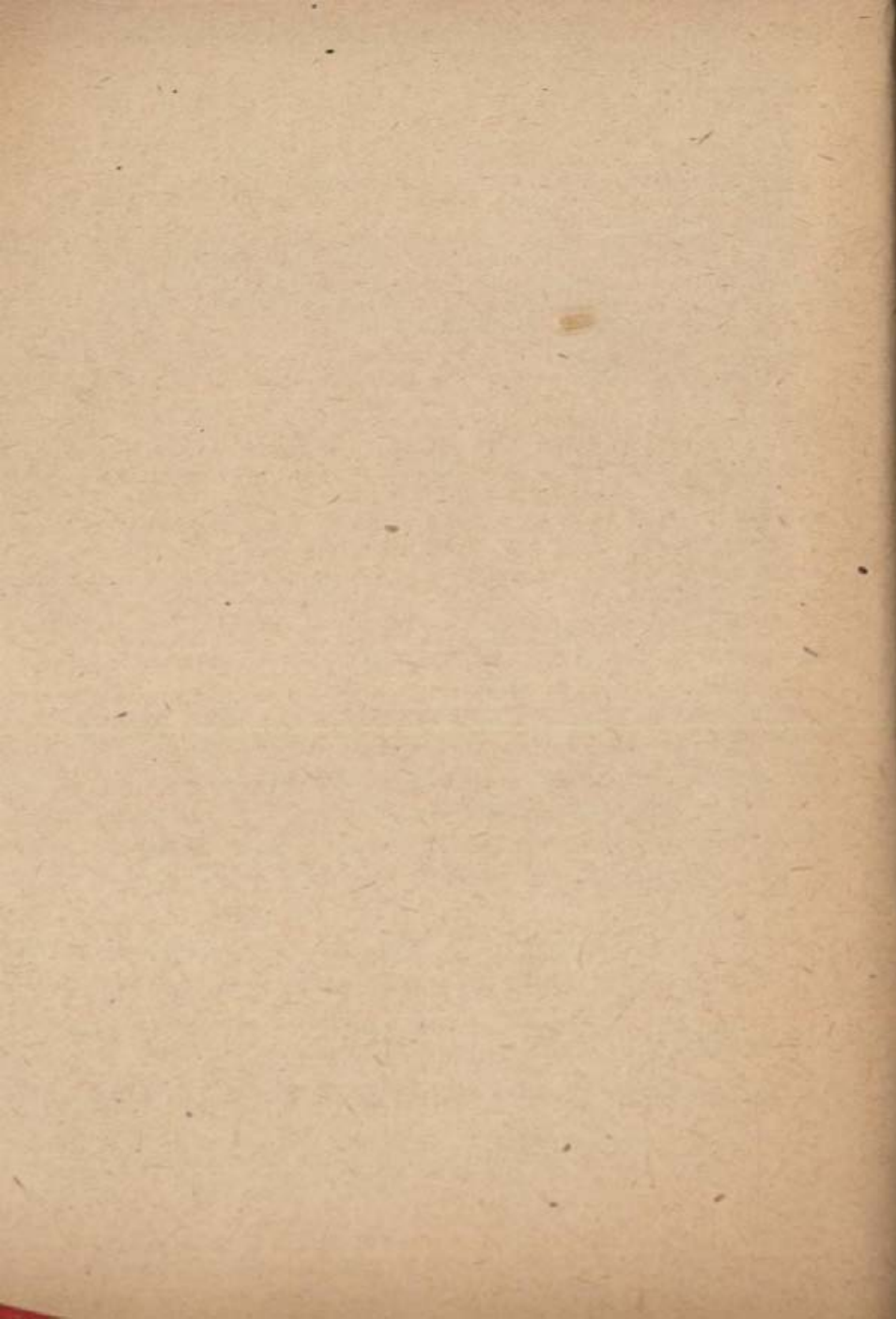
valóságot tükrözik s merőben nyelvi vagy stílustörténeti emlékek. Ilyeneket nem tekintünk magyar irodalmi termésnek, még ha be is sorolhatók a megszokott szépirodalmi kategóriákba.

Nehezítette munkánkat az a körülmény, hogy amikor e könyvünk kéziratát befejeztük, az itt megszólaló kor osztályharcainak történelmi feldolgozása csak alig kezdődött meg. Kénytelenek voltunk tehát az irodalom-ábrázolta eseményekről magunk történeti bevezetőket írni, történetírói felkészültség nélkül, csupán az ideiglenes jellegű ismertetés igényével. Történetírásunk azóta számos tárgyról kimondta az első szót, így meghagyott fogalmazványunkban hivatkozunk az újabb művekre. — A fordításokat magunk készítettük, kivéve néhány darabnál, melyek fordítóit a bibliográfiában feltüntetjük.

Reméljük, hogy ennek az irodalomnak és a kísérő szövegeknek közzététele így is hasznos szolgálatot tesz irodalmunk valódi képének megismeréséhez, történelmi önismeretünket is szolgálja és eleven tükröt tár a mai olvasó elé közel másfél viharos évszázad társadalmi harcairól, az elnyomottak küzdelmeiről a kizsákmányolók ellen.

1954. december 1.

Geréb László

A SZÖVEGEK FORRÁSAI

A kötetben közölt irodalmi jellegű szövegek forrásait a munka végén összefoglalva adjuk. Bibliográfiánk a tartalomjegyzék menetében, fejezetről fejezetre és címenként sorolja fel az egyes szövegek lelohelyét. Így nemcsak szerves része a megelőző szövegközlésnek, de áttekinthető, önálló bibliográfiaként is használható. Jelen alakjában javított kiadása *Bibliográfiája a hazai parasztlázadások verses és elbeszélőirodalmához. XV—XVIII. század* (Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1949. Tanulmányok XXIII.) c. munkánk megfelelő részletének. — A csupán apróbetűs jegyzetben szereplő utalások illetve nem-irodalmi jellegű közlemények, valamint a bevezetőkben idézett irodalmi szövegrészek forrását a megfelelő helyen, a szöveg közt adjuk.

A SZÖVEGKÖZLÉS MÓDJA

A könyv anyaga magyar és latin nyelvű (néhol német) szövegekből áll. A nem magyar nyelvűeket fordításban adjuk. A régi magyar szövegekben igen sok latin szó fordul elő. Ezek közül magyarázat nélkül meghagytuk azokat, amelyek ma is közismertek. A kevésbé ismert szavakat, amennyiben egyedül és szorványosan bakkannak fel, ugyancsak meghagytuk, de szögletes zárójelben és dült betűvel fordítását is hozzátettük. A latin keltetésekkel, egész mondatokat vagy hosszabb mondatrészeket azonban csak magyar fordításban és dült betűvel adjuk. Eredetileg magyar nyelvű szövegekben a dült betű kizárólag ilyen értelemben — a fordítás feltüntetésére — szerepel. Az eredeti szövegről azonban így is hiteles képet kapunk. A 17. század második és a 18. század első felében a magyar írást annyi latin szóval, kifejezéssel tarkították, hogy valósággal kétnyelvű szövegek keletkeztek, amelyek a mai olvasó számára, a szakemberek kivételével, érthetetlenek. Az agyonjegyzetelés sem célszerű, mert lehetlenné teszi az irodalomként való olvasást, a műélvezetet.

Kiadásunk céljához képest, a régi magyar szövegeket nem betűhíven, hanem mai helyesírással adjuk. A mai irodalmi nyelvtől eltérő kiejtést mindenütt megőrizzük. Pl. *veszés* helyett: *veszís*; *becsület* helyett: *böcsület*, stb. A régi kiejtés feltüntetésénél csupán annyi engedelményt tettünk, hogy egy-egy régebben hosszúnak írott magán-, vagy kettőzve ejtett mássalhangzót, amit feltehetően úgy is mondtak ki, mai formájában írjuk; pl. *vólt* helyett: *volt*; *melly* helyett: *mely*, stb. — E csoportba tartozik a határozott névelő is, melyet szintén mai módon írunk, minden külön hosszúság-jelzés nélkül.

Szövegközlésünkben három pont (...) kizárólag az eredeti szövegből kihagyott részek jelölésére szolgál. Az eredetiben olvashatatlan szavak kikövetkeztetett alakját szögletes zárójelbe tettük.

¹ Feltehető, hogy az eredeti „az” alakból mássalhangzóval kezdődő szavak előtt lekopott „z” helyét az „a” hosszabb vagy nyomatékosabb ejtésével pótolták. A népnyelvben a nyomatékosabb — nem hosszabb — ejtés emléke maradt fenn. A

nehézkés mássalhangzó-torlódás az élő nyelvből már a 16. század elején kikopott kell hogy legyen. Ily formában foglalkozik e problémával a magyar könyvnyomtatás kezdetén mindkét legrégibb helyesírási szabályzatunk. A „z” lekopását bizonyítja Dévai Bíró Mátyás: *Orthographia Ungaricaja* (Krakkó, 1538?), mely mássalhangzóval kezdődő szó előtt úgy kívánja íratni a határozott névelőt, hogy az „a”-hoz a következő szó első mássalhangzóját adja: ez a névelő nyomatókos ejtését sejteti. Pl. Dévai Bírónak Krakkóban az 1530-as vagy 40-es években kiadott könyve ilyen címmel jelent meg: *Al tiz parantsolatnac, ah hit agazatinac, am mial'ancnac, aes ah hit paeselinc roevden való mag'arazatt'a*.

E módszert elveti Sylvester János: *Grammatica hungaro-latina* (Újsziget 1539.) c. műve. Sylvester, ha „Dévai szabálya, tudjuk, a kiejtés valóságához igazodott” is, „a tanulatlan nép — vulgus imperitum — ejtését nem fogadta el a helyesírás irányítójául; ha a nép úgy ejti is, tévedését, szerinte inkább oryosolni illik, mintsem pártolni” (Horváth János: *A reformáció jegyében*. Akadémiai Kiadó 1953. 153. o.). Sylvester követeli a határozott névelő mindenkor „az” írásmódját. Rendszere azonban sohasem vált általánossá, habár nagyon elterjedt. Nem lebecsülendő a 20. század küszöbéig a Károlyi-féle bibliafordítás 99 kiadásának hatása a köztudatra, amely Sylvester nyomán népszerűsítette a mindenkor „az” írását és azt a hiedelmet keltette a nép közt, hogy írásban vagy ünnepélyes beszédben a „z” kiejtése a műveltség jele, míg a tanultak ezt kritika nélkül „régies” kiejtésnek fogadták el. Valójában első grammatikusaink bizonyítják, hogy mássalhangzóval kezdődő szó előtt a határozott névelő — sőt a mutató névmás — „z”-je az élő nyelvből kiveszett már a 16. század elején is.

Ezt bizonyítja, elméleti okadatolás nélkül, a *legelső* nyomtatásban megjelent magyarnyelvű mű, Ozorai Imre könyve is (Krakkó, 1535.); mássalhangzó előtt a névelőt így írja: „ah”. Pl.: *El löefe azt ah Christus ah mi kezönk irasat* a mutatónévmást így: *eh dolgoknak hallasaval* (102, 197. o.). Farkas Antal bibliai törtériájában is a névelő írásának e módjával találkozunk. (Krakkó, 1538.)

Negyedik írásmódra példák: Benczédi Székely István világkrónikája (Krakkó, 1559.). Dávid Ferenc: *Az egy önmagától való felséges istenről* (Kolozsvár, 1571.), Pethő Gergely magyar krónikája (Bécs, 1660.), — hogy kiragadott, egymástól időben és helyileg távolesó nyomtatóhelyeket említsünk; ezek mássalhangzó előtt a határozott névelőt így írják: *à* — a betű fölé hosszúz, egyenes, dőlt vonalat tesznek, ami nyilván a hosszítás vagy nyomaték jele. Ily különleges magyar betű azonban nyomdánkban nyilván kevés volt, ezért e betűt és helyesírási módot „az”-zal tarkítva, vegyesen találjuk pl. Pázmány: *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak* (Nagyszombat, 1603.) c. kötetében, Heltai Gáspár nyomdájából kikerült könyveknél, mint a *Cancionale*, Tinódi Zsigmond királyról szóló éneke (Kolozsvár, 1574.), stb. E könyvek megcáfolják azt az esetleges feltévést, hogy különböző tájéjteésekről lehetne szó, mert hiszen egyazon szerzőnél, sőt egyazon könyvben találkozunk mindkétféle helyesírási móddal.

Igen tanulságos megfigyelni Heltai Gáspár nyomdájának ingadozását a helyesírás terén, maga a mester azonban a kiejtés szerinti írásmód felé haladt. Meséiben (1566.) még mindenütt „az”-t ír; Verbőczy jogkönyvének Veress Balázs féle fordítását újból sajtó alá rendezvén, bevezetésében céljaként mondja ki a valóságos kiejtés szerinti, egyszerű helyesírás alkalmazását. Itt a és az teljesen mai módon szerepel, az a-nál semmi külön jelzés sincs. (1571.) Végre Heltai magyar krónikájának 1575-i kiadása találja meg a végső formát, az a utáni hiányjellel: *a'*. A Sylvester-féle írásmód mellett párhuzamosan fut ez (néha következtlenül, vegyülve) a 18. századig, mikor is Heltai írásmódja végleg felülkerekedik, s a 19. század közepén az *a'* mellől a hiányjel is elmarad. Így (*a'*) jelentek meg pl. Pázmány Péter prédikációlól (1636.), Apáczai Csere János *Enciklopédiája* (1653.), gondosan és következetesen.

A BUDAI NÉP FELKELÉSEI, 1525

Az 1514-i parasztháború után az országos válság még jobban elmélyült. A parasztság elkedvetlenedett, elerőtlenedett és nem mozdult meg újra, de a hűbérurak erejét lekötötte, hogy jobbágyaikra kellett vigyázniok. Az 1514—1526 közti időben tehát a falvakban csönd volt. A feudális urak érdekszoportjainak maradék erejét azonban öngyilkos marakodások vették igénybe. Egyfelől a köznemességre támaszkodó Zápolyai-párt állott, amely az ország függetlenségét képviselte. De éppen ez a párt győzte le a parasztokat, s ezért a nép, a lakosság nagy többségét tevő jobbágyok rokonszenvére ez sem támaszkodhatott. Másfelől a nyílt hazárdulást űző udvari párt már csak külföldön, a Habsburgokban kereste pártfogóját, ezért volt általánosan gyűlöletes. — Az 1525. év, a Mohácsot közvetlenül megelőző esztendő jolyamán a két párt harca teljes bomlásba taszította az országot, valóban — Brutus szavaival élve — „megszűnt minden közhatalom” a feudális anarchia közepette. Az egymást követő tömeg-országgyűlések legnevezetesebikén, a hatvanin (1525. júliusban) megbuktatták az udvari pártot és nádorát, Báthoryt. Helyébe az ellenpárt emberei kerültek kormányra, Verbőczy nádorral az élen. A következő év elején állameszinnnyel lopta magát vissza a régi garnitúra és azzal szerzett magának dicsőséget, hogy ő vesztette el a mohácsi csatát — Verbőczyék pedig azzal, hogy nem mentek el a csatába!

A két párt bomlasztó harca adott alkalmat az elnyomottak újabb megmozdulásaira. Nem a parasztok — azok most nem mozdulhattak —, a városi szegény nép harcai jellemzik az 1525—26. esztendőt.

Az udvari párt hatvani bukása után, 1525-ben a budai szegénység megrohanta a gyűlölt gazdagokat. Elsősorban a hírhedt, korrupst, nagy vagyont harácsoló volt kincstartót, Szerencsés Imrét. Saját jóuraikon kívül a cseh kancellárt támadták meg az utcán. A hatalmasok, a gazdagok elleni gyűlölet kielégülést keresett, és pedig lehetőleg a legkisebb ellenállás irányában. Ezért kísérleteztek e budai zavargások során zsidóüldözéssel is, bár sikertelenül. Ugyanerre az időszakra esett a felvidéki bányavárosok sorozatos felkelése is, amelyet később külön tárgyalunk.¹

¹ E budai zendüléssel kapcsolatban megemlíttendő egy régibb is, 1495-ből. Csekély eset robbantotta ki az utca népének felkelését, míhelyt azonban ez megmozdult, a gazdagokra támadt és nyilván nemcsak a zsidókra. Heltainál a zavar-

Ha egy népfelkelést nem örökített meg baráti író, be kell érünk akár ellenségessé is. Annak elbeszéléséből is megtudhatjuk jól-rosszul a történetek és figyelemmel az író érzületére, kihámozhatjuk az igazságot. Íróink ez időben és később is, alig találták feladatukhoz méltónak, hogy

gás társadalmi okaira csak az utolsó mondat utal igen halványan, míg Bonfini leírásából határozottan kiténik a mozgalom népi és nem udvari kezdeményezése, az egri püspöknek a pénzes budai lakosokkal való kapcsolata. — *Bonfini Antal* szerint :

„Történetesen zendülést robbantottak ki a zsidók utcájában keresztény fiúk : megsértették ugyanis amazokat, ajtaikban felette éktelen csintalanságot művelvén s az ablakok üvegsgemeit vakmerően bevervén. A zsidók tőlük telhetően igyekeztek eltávolítani őket, ezzel maguk ellen nagysokaságú alacsony embert bősitettek fel, főképpen olyanokat, akiket az itthoni viszonyok nyomasztottak, és könnyen vetemedtek rablásra, fosztogatásra és bármi bűncselekményre. Kibúrt az egri püspök házanépe, hogy valamiképpen lecsendesítse ezt a zendülést, de még sokkal nagyobbát váltott ki és súlyosan felizgatta a köznép lelkületét. Ugyanis általánosan az egri püspököt tartották az adókivetés szerzőjének, továbbá a múlt évben három keresztény ifjat ölt meg házanépe, midőn kiküldte őket, hogy bántalmaktól óvják a zsidókat. — A viszály éjszakáig tartott, végül némely főúr közbelépésével lecsillapították, a rablást elnyomták.

Másnapra kelve, részint a tegnapi kedvezőtlen harctól feltüzelve, részint a bizonyosabb préda reményétől hajtva, sokan újból ostrom alá vették a zsidók házeit ; a sokaság óráról-órára nőtt ; az ablaktáblákat, kapukat betörték, benyomultak a házakba, a háziszert elragadták, a zálogtárgyakat elhordták, kezét emeltek az arany- és ezüstedényekre, a selyemmel, arannyal hímzett köntösökre. Mások az épületektől távol mintegy várakoztak s jobbat gondolva, a zsákmánytávol távozó embereket támadták meg és a város különböző részeiben új zavargást kezdtek a rablók kirablásával. A zavargás egyre nőtt ; a főurak házanépe a királynak és urainak parancsára, a zendülés lecsendesítésére sietett ; de ezek még inkább megbolygatták a házak lakóit, akiknek védelmét színeltek. Reszketett az egész város, szinte mindenki veszedelemben volt ; a király kénytelen volt a végső menedékhez folyamodni : kiküldte udvari kapitányát a testőrséggel. Ez egyiket-másikat elkapva, a többiek szeme láttára rögtön lenyakasztatta, mire a többiek az azonnali kivégeztetéstől megrémültek. A király azonban nem mert jobban rámenni a köznépre, ne izgassa lelküket jobban a püspökök ellen és a zendülésből még nagyobb zendülés ne támadjon.”

Heltai Gáspárnál : „Annakutána Budán egy igen kis dologból igen nagy támadás lön. Az inasok és apródok támaszták a háborúságot a zsidók utcájába, mert minden apróságokat művelnek vala az utcában és nagy rútságokat művelnek vala a zsidóknak ajtai előtt és betörik vala az üvegablakokat, *stb.* A zsidók el akarák az apródokat úzni. Látván ezt a község, hogy kergetik vala az inasokat, rajtok lőnek és dúlni kezdék a zsidókat és minden marhájukban zsákmányt kezdének tőnni. És az egri püspök szolgálai le akarák a támadást csendesíteni, de nagyobb támadást tőnek véle, mely tartá mind estig. De végre az urak közül támadának némelyek a község ellen és úgy csendesíték a támadást estve felé.

Másodnapon újonnan feltámadá a község és ostromlani kezdék a zsidóknak utcáit és erősen kóborolják minden marhájukat. És az urak odabocsáták az ő népeket, hogy lecsendesiténék a községet, de ezek nagyobb kóborlást indítának, hogynem a község. Látván ezt a király, az utolsó orvosságot fogá elő és a hadnagyt alábocsátá a darabontokkal a község közübe. És ez lefoga egynihányt benne és mindjárt levágatá őket. Látván ezt a község, megcsendesüle. De a község igen vágyódik vala a püspekekre.”

a köznép háborgásait megörökték. Ezért nem esik szó humanistáinknál a bányászok sztrájkjairól. A hatvani országgyűlés utáni budai zavargásoknak is alig van nyoma irodalmunkban. Akik megírták, Brutus János, az olasz jövevény humanista (1517—1592. L. bővebben: A magyar parasztháborúk irodalma. 152—153. o.) és a nagyúr Istvánffy Miklós (1538—1615. L. uo. 188—189. o.) csak közel-kortársak, s ők sem az elnyomott tömegek harcát látják ezekben az eseményekben, csupán a királyi hatalom gyöngülését, a roszaság elhatalmasodását. Nézetünk szerint Brutus annyira okos, hogy jól érti — mint 1514 leírásánál is tudja —, miről van szó. De éppen azért, mert zsoldos író és ravaszul, rejtve lálalja az igazságot, az 1525-i eseményeket is összekeveri, hogy indítékaikat leplezze. Ezért egyetlen erkölcsprédikáció keretében mondja el a budai szegénység felkelését Szerencsés Imre és Neuhaus Ádám ellen, meg a nagyurak rablókalandját a Fugger-féle pénztárak kifosztásánál. Ez utóbbiról a következő fejezetben szólunk, s tudjuk, hogy egészen más jellegű „rablás” volt, mint az utca szegény népének zendülései. — Istvánffy is csupán a közállapotok süllyedéseként tárgyalja a budai mozgalmakat. Még egy feljegyzést találunk Veráncsics Antal *Memoriájában*:

„1525. Ez esztendőben Budán a zsidókat felverik a magyarok, a Szerencsés Imre és László érsek házzal egyetemben.” (Veráncsics Antal *Művei*. 2. k. 20. o.)

E kis feljegyzés két adattal gazdagítja ismereteinket. Egyik, hogy Szalkai László esztergomi érseknek és kancellárnak, a korszak nagy harácsolójának házáat szintén felverte a nép, és pedig „a magyarok”, vagyis a budai lakosság szegényebb része, a módosabb elem német lévén. Emezek zömükben kereskedők, iparosok, amazok sorából kerültek ki a kapások és egyéb munkások.

A ránkmaradt feljegyzések csupán azért keletkeztek, hogy megörökték a budai népmozgalmak során az urakat, gazdagokat ért károkat. A mozgalmak okairól, lefolyásáról nem beszélnek. Ismerjük világviszonylatban a feudalizmus válságát a 16. század elején, ezen felül hazánkban a gazdasági élet hanyatlását, a kereskedő tőke óvatos kivonulását nyugatra a török közeledése idején. Mindennek szerepe volt abban, hogy — mint Európa egész keletén, Magyarországon is — egy elmaradott feudalizmus maradt az egyedül uralkodó gazdasági-társadalmi-politikai hatalom. — A budai elnyomott rétegeknek bőven volt okuk a felkelésre, amikor kevesedett a munka és a béreket is rossz pénzben fizették, közben pedig tobzódtak a nyüzző-fosztó, pompázó gazdagok. Ha emlékeink minderről nem is szólnak világosan, megbecsüljük e szövegeket, hiszen oly kevés irodalmi emlékünk van városi szegénységünknek régi megmozdulásairól.

Magyar történelméről

... Ennek az időnek (1525) írói szerint, a büntetlenség annyira vitte az embereket, hogy Budán nyílt utcán, csaknem a király szeme láttára mertek gyilkolni, házakat fosztogattak, magán- és közjavakat tettek prédává, mert nem volt senki, aki a király nevében megzabolázza őket. Nem volt semmi állami tekintély, mely torlója a rossznak, fékezője a magánosok bárhonnán támadó erőszakoskodásának, vakmerőségének. Bárki volt, aki nagy gazdagság és házi bőség folytán alkalmasnak látszott arra, hogy megtámadják, személyválogatás nélkül a dühöngő tömeg prédálásának tárgya lett. A szabadosság ugyanis a legalacsonyabb rétegekig terjedt, katonai csapatok vegyültek a városiak közé, minden a esőcselék kezébe került.

Ebben különösen nagy kár ért bizonyos Imre nevű, zsidó származású uzsorást, aki kereszténnyé lett és nem sokkal előbb visszavonult, hogy megszabaduljon a nép zajgásától, mely gyűlöli a zsidók nemzetiségét. A nép szeme láttára, nyilvánosan hordták szét házát, mely zsúfolva volt drága holmival, vert- és rúdezüsttel, ami csak ínséget szenvedő, nagy embertömeg szemét és kedvét fölesigázhatja, ha még a büntetéstől sem kell tartania. Mondják, hogy bent az épületben hatvanezer magyar aranyat találtak, ami kétségkívül jele volt annak, hogy gazdag uraság és a sokaság egyáltalában nem csalódott várakozásában, becslésében.

Példájára más zsidók, akiknek kincse és gazdagsága nem volt kevésbé gyűlöletes, mert közhiedelem szerint, hamis számadással szereztek, fegyveres csapatot gyűjtöttek, erőszakot erőszakkal viszonoztak és a rájuk törő sokaságot fegyveres kézzel nyomták el.

Ezek magukban véve súlyos, de másokhoz képest könnyű dolgok. Neuhaus Ádám — a nagy-nemes férfiú, akiről az imént mondtuk, hogy a király cseh kancellárrá nevezte ki — sem hivatali méltóságra, sem a királyi fölségre tekintettel (akinél kegyben főhelyen állt) — semmiféle őrséggel sem rendelkezett, midőn Csehországba menet átkocsizott a városon. A kapunál egész házanépével együtt megtámadták, mindenek láttára kifosztották és pőrén hagyták.

Más, hasonlóképpen rossz és megrovandó eset történt a kalmárkodó Fuggerekkel... — Az ország minden tartományában bérelték a kincstári és egyéb ércbányákat; a kibányászott érc bárhol is volt: ki mit látott, egy értelemmel és összeesküvéssel, hordta, vitte, rabolta. Az ügy annyira csúnyának és méltatlannak látszott, hogy Ferdinánd király bátyja, Károly császár felkarolta a Fuggerek dolgát; elhatározták, hogy követeket küldenek Lajos királyhoz, számonkérni tőle a hívein esett sérelmet. A követség azonban nem használt azok-

nak, akiknek érdekét képviselte : hevesen növelte a király és az udvari emberek gyűlöletét, nem könnyen tűrték, hogy kicsavarják kezükből a prédát, amelynek ára a hit és szégyenérzet feláldozása volt. A királyt ugyan csak azon egy szempontból érte e gyalázat, mert nem uralkodott méltányosan és királyilag övéin. Ifjúkora ugyan menthetné bűnét, ha nem volnának egyéb példák : kivált Mátyás királyé, aki az atyák emlékezte szerint, ugyane királyságban kora ifjúságában lelki nagyságának jeles példáját mutatta. Pedig a királyhoz, akinek túlzott engedékenysége következtében történtek ezek, a prédából semmi sem jutott, noha az állami számviteli iratok szerint, negyvenezer magyar aranyat meghaladott az elrabolt összeg.

1. Magyar városi polgár.
(Fametszet 1600-ból.)

ISTVÁNFFY MIKLÓS

Magyarok dolgairól írt históriáinak könyvéből

Fokozta az eszeveszettséget az alsó népség is, mely nem ismer mértéket és tartózkodást : elvetették a törvényt és a hatósági tekintélyt — s ami még tűrhetlenebb — magának a királynak rendeletét és parancsát is, elkövetve a legrútabb és legméltatlanabb gonosz-
tetteket.

Neuhaus Ádám cseh kancellárt, akit Lajos a (budai) várban vendégtelt, midőn kocsijával, minden javával és hallatlan értékű asztal-
neműjével Csehországba akart visszatérni : hirtelen megtámadták, kirabolták és kifosztották ; visszaverték a kapuőrseget, mely ezt meg akarta akadályozni. S ha a testőrség nem űzi szét fegyverrel a gonosz fosztogatókat, ez lett volna a cseh kancellár utolsó útja Pannoniában.

Nem sokkal ezután Szerencsés Imre — zsidóból lett keresztény és Bornemissza János után kincstartó — igen dús házat hitvány módon nagy fegyveres sokaság támadta meg. Szitkozódtak, gyalázkodtak, őt okolták Nándorfejérvár elvesztéséért és gonoszul kirabol-

ták. Egyéb mérhetetlen értékű kincs között elvittek onnan hatvan-ezer régi, próbált, igen jóféle aranypénzt. Ezt őmaga sírva és könnyezve bizonygatta, miután bántalmazva, megvérezve menekült ki a házból. Ebbe halt bele idő előtt. A kár ugyanis igen elkésérítette a módfelett való fősvény embert és nem sokkal ezután meghalt: jobban szerette az aranyat, mint életét.

Ezenfelül is sok igen rút gonoszságot követett el a féktelen ifjúság és a zavaros köznép, melyet sohasem zaboláztak meg; csak sírhattak rajta, de el nem háríthatták...

A FELVIDÉKI Bányászmozgalmak 1525/26-BAN

E nevezetes bányászfelkelések és sztrájkok háttérében az a nagy, az árutermelés előretörése nyomán kialakult válság áll, amely a 16. század elején Európa-szerte megrendítette a hűbériséget. E válság következménye nyugaton az abszolút hatalmú monarchiák s a feudális gazdálkodás és lársadalom fokozatos alkalmazkodása a kapitalista követelményekhez, lehetőségekhez. Ennek az átalakulásnak közismert irodalmi ábrázolása Angliára vonatkozóan Morus Tamás *Utopiája*. A változás mértéke országonként más volt. A német birodalomban, nyugati szomszédaihoz képest a tőkés termelés előkészítése, térnyerése gyöngye, mellette változatlanul maradt fenn a jobbágytság s. egy nagy centrális császárság helyett kicsiny monarchiák tömege alakult ki. Máshol másképp. A dolgozó kisemberekre azonban mindenütt rettentő szenvedést hozott ez a kor. Magyarország, bár a szomszédos kelet-európai országokkal együtt ekkor és még századokig változatlanul megmaradt a feudalizmus bilincseiben, természetszerűen szintén megérezte e nagy válságot, melynek hullámai nem álltak meg határán. Súlyosan megstnylették ezt a dolgozók: nemcsak a jobbágyparasztok, hanem az iparosok is, akikhez a bányászok tartoztak. — 1525: a nagy német parasztháború éve. A jórészt német nyelvű bányavárosok népe nemcsak hallott, hanem röplapokon bizonyára sokat olvasott is a német eseményekről, s ezek a hírek is bátorították őket, hogy sérelmeik miatt fellépjenek.¹ Ugyancsak ezekben az években bukkan fel

¹ *Benczédi Székely István: Krónika e világnak jeles dolgairól* c. könyvében megemlékezik az 1520-as évek nagy német parasztfelkeléseiről s az újrakeresztelők forradalmi tetteiről. „Az ő konkolyok . . . még most is széjjel hintetik” — írja 1559-ben; mennyivel inkább ismert lehetett e szellem hazánkban a német események — s az azokkal egyidejű felvidéki bányászmozgalmak — éveiben, ha Székely még évtizedek múlva is annak terjesztéséről szól. (Münzer Tamás nevét kétféleképpen írja; először csak latinosítva, utóbb egészen latinra fordítva.):

„1522. esztendőbe. Stork Miklós és Munsterus Tamás Németországba a kétszer való keresztelkedést támaszták, kiket mostan hívunk anabaptistáknak, kiknek tévelygéseknek fejei ezek . . .

5. Főjedelemsíget senkinek isten e világon nem hagyott.

6. Keresztýennek tulajdona itt e földön semmi nem lehet, hanem mindenek közönségesek . . .

hazánkban a reformáció, a német tanok szórványos nyoma, a feudális egyházzal való szembe fordulás újabb példája. A polgári eredetű, új ideológia természetesen először a városokban talált követőkre. Igy nagyobb számban a bányavárosokban csatlakoznak Luther tanításaihoz. Az esztergomi érsek éppen 1525 májusában intette meg ezért Besztercebánya plébánosát (Katalon István: *Historia critica*. 19. k. 496. o.)

Az elnyomottak megmozdulását elősegítette az elnyomó hatalmasságok egyidejű meghasonlása is. A bányaművelés joga elvben a királyé volt, aki azonban a sóbányászat kivételével, ezt nem maga gyakorolta, hanem átruházta — kiváltságok formájában — egyes urakra, városokra. A felvidéki bányavárosok a 13. század, IV. Béla óta rendelkeztek bányaművelési privilégiummal. Polgárai mint mesterek, kisipar formájában művelték a tárnákat, legényekkel, bányamunkásokkal; a bányák karbantartása, víztelenítése stb. olyan kötelessége volt a városnak, mint akár a bástyafalak, a városi kutak gondozása. A kitermelt ércet negyedévenként váltotta be a királyi kamara. A mesterek bányabért is fizettek a királynak. A bányavárosok adója a mindenkori királynét illette, ezért fordulnak e városok ügyes-bajos dolgaikban a királynéhoz mint pártfogóhoz, mintegy földesúrhoz.

A 15. század utolsó évtizedében egy hirtelen meggazdagodott magyar polgár, Thurzó — aki hamarosan az arisztokrácia sorába került — szerződést kötött a híres német kereskedőházzal, a Fuggerekkel, és együtt vették bérbe a magyar ércbányákat a királytól; a kismesterek és a kincstár közé helyezkedtek, a város és bányák közé. Az ő kezükön át szűrődött a jövedelem, de a bányákat is ők kezelték. A Thurzók és Fuggerek rohamos gazdagodása kiváltotta a semmivel sem jobb erkölcsű, de a gazdasági viszonyok alakulásánál fogva kevésbé szerencsés főnemesség irigységét. Űrügyül használva a királyi udvar züllött gazdasági helyzetét és a török veszedelmel, meghozták az 1518 : 7. és az 1519 : 1. törvénycikket, melyek szerint a magánosoktól vissza kell szerezni a királyi jövedelmeket és azok volt birtokosait el kell számoltatni. Az 1518 : 10. tc. pedig megtiltotta arany és ezüst külföldre vitelét. Ez is a Thurzó—Fugger vállalat ellen irányult, mert annak központja Augsburgban volt. — A pénzügyek élén ekkor Szerencsés Imre kincstartó állt. Az előző fejezetben láttuk, mekkora

Többek is vagynak efféle tívelygések, kiket ők tanítanak az evangéliomnak színe alatt, kiknek az ő kopkolyok az isten vetésén még most is széjjel hintetik . . .

1524. esztendőbe. Monetarius Tamás eretnek támada Németországba, ki a keresztyéni szabadságnak színe alatt nagy sok parasztságot támaszta fel a fejedelmek ellen ; ki avval dicsekedik vala, hogy isteni jelenésből ő megmentené — mint egy Gedeon — a közsiget a fejedelmeknek ravása alól és szolgálhatja alól ; kikbe három honlapig a fejedelmek százezert vágának le és úgy nyomák le a nagy háborúságot."

volt ellene a közvélemény elkeseredése, nyilvánvaló visszaélései miatt. 1525. június-júliusban a hatvani országgyűlés megbuktatta a régi főhivatalnokokat, új nádor lett Verbőczy, kincstartó Dóczy. Az új kormány hozzáfogott, hogy lebonyolítsa Thurzóékkal az évek óta törvénybeiktatott elszámolást. Megállapították, hogy a Thurzó—Fugger cég nagy összegekkel rövidítette meg a kincstart: vagyonukat lefoglalták, budai ügyvivőjüket letartóztatták. Jellemzően világít rá a feudális anarchia viszonyaira: főmellóságok, nagyurak kirabolták és széthordták Fuggerék pénztárait. Fuggerék V. Károly császárhoz fordultak, ez diplomáciai közbenjárással elérte, hogy II. Lajos visszaadta vagyonukat és kártérítésre kötelezte magát — hetekkel Mohács előtt. Pénze azonban éppúgy nem volt, mint annakelőtte.

Ezalatt azonban a bányavárosokban még Thurzóék emberei hivatalnokoskodtak és amikor az 1518—19-i törvények a bányákat a kincstart házi kezelésébe utalták, a régi hivatalnokok megszervezték a szabotázst. A bányászoknak 1526-ban Verbőczyhez benyújtott kérvénye leleplezi ezeket: a művek elhanyagolva, tárnák elhagyatva és betemetve, egyes bányarészekben a művelést szüneteltetik, a kamarai tisztek részeseledést és vesztegetést követelnek a mesterektől stb. Végül az érc beváltásánál rossz pénzzel fizették ki őket. Mint Burgio pápai követ 1525. augusztusi leveleiben olvassuk, a kopott, rossz minőségű pénzt már a végvári katonaság sem akarta elfogadni zsoldul és azzal fenyegetődött, hogy elhagyja őrhelyeit. Ekkor robbant ki a bányászfelkelés is.

E mozgalomnak nincs írója, mégis van irodalma, bár ezek az írásművek az irodalom perifériájára tartoznak: levelek, jegyzőkönyvek. Megtudjuk ezekből, hogy nem a bányapolgárok, hanem legények és bányamunkások tárgyaltak már előzőleg a városi tanáccsal és a kamarai ügyvivővel arról, milyen pénzben fizetnek nekik a negyedévenként esedékes érc-beváltáskor. Az ügyvivő kibúvót használt és egyezségileg kötelezte magát, olyan pénzben fizet, amilyent majd vernek. Igen, de nem vertek új pénzt, maradt a régi, a kopott. Az ilyen puha fémből vert, vékony pénzérmék hamar koptak a szélükön, harmadára, felére kisebbedtek. Ehhez képest értékük is csökkent, a pénzérméket ugyanis a bennük levő nemesfém-tartalom szerint értékelték. Az új fizetést megelőző napon aztán a munkások felfegyverkezve összegyűltek, abbahagyták a munkát. Nyilvánvaló volt, hogy ismét a régi érmével fogják fizetni őket, amiből csak feleannyit vásárolhatnak s nem élhetnek el a következő fizetésig. Kikényszerítették, hogy minden fillér járandóságukért két kopott, rossz fillért fizessenek nekik.

A történetet elbeszélő oklevél érdekes, izgalmas irodalmi emlék; pontról pontra rögzíti az események menetét, szó szerint, drámai módon adja a bányászoknak a tisztviselőkkel folytatott párbeszédeit, a városi tanács tárgyalásait. (Ugyanilyen elbeszélést kell keresnünk azokban a

bányabíróági jegyzőkönyvekben, amelyek a következő évszázadból valók, s az 1609. augusztusi és 1644. március-áprilisi bányászfelkeléseket beszél-
lik el. Bérnemfizetés és etszámolási különbözetek miatt hagyták abba
a munkát akkor is és dobbal, zászlókkal, néhány jegyverükkel kivonultak
Selmecről Hodrusra, súlyosabb összeütközés azonban nem történt. L.
Péchy Antal: *Alsómagyarország bányamívelésének
története*. Bp., Akadémia 1887. II. k. 87—91. 448—449. o.)

Az 1525-i bányászmozgalom — akár a budai zendülés — körülbelül
a hatvani országgyűlés idejére esett, amikor Verbőczyék kerültek kor-
mányra, Fuggerék ellenfelei. Negyedév múlva, tehát a következő fizetés-
kor kiújultak a zavargások. Az urak nem akarták megadni a bányászok
jogos járandóságát. A Budán lakó bányagróf leveléből kivesszük, hogy
ő szeretne valamit elérni a várbeli uraknál, de nem jut velük semmire.
A besztercei bányászok szolidaritást vállaltak a hodrusiakkal. Levéltírójuk
— talán német földről hazakerült teológus — használja a német parasztfel-
kelés, a plebejus-reformáció frazeológiáját, ami igen figyelemre méltó
(vö. A. Meusel: *Thomas Münzer und seine Zeit*. Berlin,
1952. szöveggyűjteményével), de nem izgatja őket, hanem óvatos hang-
nemben inti, hogy ne gyűjtogassanak. Másik besztercei levél a selmeci
tanácsot fenyegeti, ha nem tárgyal ottani bányásztestvéreikkel. Valóban,
a bányavárosok dolgozói szövetségben jártak el.

A következő tavaszon tehát ismét jegyverben álltak a bányászok.
Burgio pápai követ 1526. március 9-i jelentése szerint négyezren keltek
fel, hatottak rájuk a német „eretnekség” tanai s a német, sziléziai, morva-
országi események, márpedig e bányászok többnyire németek és szlávok.
A jelentés gyantítja, hogy Fuggerék keze van a dologban, zavarkeltéssel
szeretnék a bányákat újra birtokukba keríteni (Vaticani magyar oklevél-
tár, II. sor. I. k. 332—334. o.). — Mohács esztendejében Verbőczy nádor
oly fontosnak tartotta az ügyet, hogy személyesen sietett a bányavárosokba
„rendet csinálni”. Nagyfokú korlátoltságra vall brutális jellepe: miközben a bányavárosokban a Thurzó—Fugger cég érdekeltjei élezik
ki a helyzetet a bukott nádor, Báthory pártjával szövetségben, ugyanakkor
Báthory pártja Verbőczy ellen szervezkedik, aki nem veszi észre, hogy
kelepcébe esett. A jegyveres erő összevonásakor a bányászok kénytelenek
hódolattal járulni a nádor elé és előterjesztik panaszait. Helyesen
látják, hogy érdekeik találkoznak a király érdekeivel s ugyanazok káro-
sítják őket, mint a királyt, a szabotáló, korrupst bányatisztek. Verbőczy-
nek azt is tudnia kellett, hogy e bányatisztek irányítói az ő ellenségei.
Felfuvalkodottságában és úri korlátoltságában azonban nem hajtott a
bányászokra. Megállapítja, hogy bizonyos tekintetben ugyan igazuk van,
de ez az igazság nem olyan fontos, mint az uralkodó osztály presztízse:
tűrhetetlen, hogy a dolgozók ne alázasatosan könyörögjenek, hanem követelni
merészeljenek. Elfogták, akit elfoghattak, kivallatás alá vették őket.

Ennek a vállalatnak jegyzőkönyve fennmaradt. Majd kiadta Verbőczy dörgedelmes ítélőlevelét, amelyben pompázik a humanista kuriális stílus, de oly általánosságban szól a bányászok halálraítéléséről, hogy még nevüket sem tartja méltónak a felsorolásra. — Azután diadalmasan tért vissza Budára, mint aki megmentette a társadalmi rendet. Távollétében azonban államcsíny zajlott le: a Halvanban megbuktatott régi érdekszövetség visszatért a hivatalokba, Báthory is visszaült a nádori székbe és Verbőczynek menekülnie, bujdosnia kellett, hogy életét megővje.

Ekkor következett a mohácsi hadjárat. A király és az urak táborba szálltak. A tavasszal kegyetlenül leigázott bányászok megragadták az alkalmat. Mária királynéhoz intézett rémült levelek szólnak erről. Fölkeltek a bányászok, de úgy, hogy fölégették Besztercebányát, elmaradt bérük fejében kifosztották a tanácsurakat. Ezek hiába kértek segítséget a királynétól, a szomszéd városoktól: a templomba zárva, ostrom alatt állottak.

A felkelések Mohács után sem értek véget. 1527-ben Libetbányán elfogták és megégették a papot meg a tanítót, mint lutheránusokat és izgatókat. Fuggerék egy hónappal Mohács előtt, 1526 júliusában csakugyan visszakapták a bányákat a királytól. — Amint tudjuk, a következő években mégis felszámolták magyarországi üzleteiket és kivonultak az országból; a Thurzók pedig — a gazdasági fejlődésében elakadt országban — feudális nagybirtokosok lettek. A felvidéki bányák újból a kinstár kezelése alá kerültek. (L. Heckenast Gusztáv: *A besztercebányai bányászfelkelés. Századok*, 1952. 364—396. o.)

A bányavárosok zömükben német nyelvű dolgozóinak felkelése a nagy német parasztháborúval egyazon évben zajlott le, mintegy része, nem is túlságosan távoli kirezgése a nagy területen, — tartományi korlatok között elaprózott német parasztháborúnak. A bányászok abból ott is kivették részüket; Münzer legszorosabb hívei is bányászok voltak. A reformáció kezdeti, forradalmi korszakában e hazai mozgalom kapcsolata a német plebejus-reformációval kimutatható. Egyébként 1525-ben Tirolban is felkeltek a bányászok, mert rossz pénzzel fizették őket.

Itt közölt szövegeinkből a bányászok kérvénye és Verbőczy ítélete latinul trődött, a többi levél, jegyzőkönyv németül. A bányászok levelei nem készültek gyengébb nyelven és stílusban, mint a városi jegyzők írásai, ami nyilván mutatja, hogy soraikban tanult emberek is voltak, alighanem német egyetemekről jött „eretnekek”, akikre Verbőczy és a pápai követ egyaránt panaszkodnak. Ezek a levelek hazai munkásirodal-munk legrégebb emlékei s már ezért is becsesek.

A besztercebányai tanács bizonyságlevele

Nyilvánvaló tudomására hozzuk mindenkinek, aki jelen bizonyságlevelünket hallja és olvassa, hogy előttünk, Besztercebánya királyi bányaváros bírása és tanácsa előtt az 1525. évben nálunk a bányáiparban mind a bányamunkások közössége részéről uraik és a nevezett bánya gondviselői, névszerint Plasz János úr, Graniczér Máté úr és Horlinger János ellen volt mostani zendülés és kelletlenség teljesen elsimult és lecsöndesült a nemes jó urak, Hojni Mátyás — ez idő szerint a besztercei óvár parancsnoka —, Dubrovitzky János és Mitzinszky György segítségével, támogatásával és a jóakarató javaslattal, amelynek tartalmát mi pecsétetes levélben mindkét félnek kiadtuk abban a reményben, hogy e szerződésnél kitartanak. És ámbár a nevezett bányamunkások ezen írásbeli egyességet alapos megtekintés után helybenhagyták és elfogadták, mégis erre való tekintet nélkül, a jelzett év pünkösdjé előtti pénteken fizetségük okából a jelzett bánya-gondviselők ellen ismét fegyveres kézzel gyülekeztek, haragosak és erőszakosak lettek. — Erre mi, fentemlített bíró és tanács, a jelzett napon, igaz méltányosságból és a nevezett bánya-faktorok² előterjesztett kérelmétől indítva, velük együtt kilovagoltunk a mezőre, ahol a munkások tanyáztak, hogy ott a két fél tárgyalásainál közvetítők legyünk, meghallgassuk őket és tőlünk telhetően jó végre segítsük a dolgot. E célból először az említett Plasz János úr így szólott a vájárokhoz :

— Tiszteletreméltó, kedves barátaim ! Mivelhogy legutóbb nálam voltatok és elpanaszoltátok sérelmeteket, azután e tisztas urak jelenlétében, néhány nemes közbenjárására, írásos szerződést készítettünk : így hát most nem tudom, mi szándékotok van megint az ilyen gyülekezéssel. Ezt szeretném megtudni tőletek, hogy ehhez tartassam magamat.

Erre a vájárok, gondolkodás után, így feleltek :

— János úr és tiszteletreméltó urak ! Néminemű beszédünk volna bölcsességekkel és először is egy vagy két efféle kérdésünk lenne néhány jelenvalókhöz. Kérlek, engedjétek ezt meg nekünk és zokon ne vegyétek.

A bánya-faktorok és mi helybenhagytuk ezt. Ekkor a vájárok előbb megkérdezték a hutásokat, hogy melléjük állnak-e vagy nem. Felelték ekkor a hutások, hogy nincsenek mindnyájan együtt ; de ha összegyülekezhetnének, jó megfontolás után, végleges választ adnának, amint előbb is hozzájárulásukat adták.

Ismét megkérdezték a vájárok a hutásokat és kérték, vallják

² Faktor : gazdasági ügyek vitelével megbízott személy.

meg nyíltan, mondják meg ott helyben mind a faktor uraknak és nekünk, említett bírónak és tanácsnak világosan, hogy ennek a pénznek idejében ugyanolyan híven és ugyanolyan sokat dolgoztak-e bérükért, mint azelőtt, az elmúlt esztendőkből, a régi pénz idején. — A jelenlevő hutások azt felelték : Igen, oly híven és olyan sokat dolgoztak. — A hutásoknak ezt a válaszát a vájárok közölték velünk, említett tanáccsal és továbbá így szólottak Plasz János úrhoz :

— Neves úr ! Mivelhogy mi ennél a pénznél és e nehéz időben is egyenlő sokat és oly híven dolgoztunk mint a régi pénz mellett, kérjük ezért azt is, hogy a régi pénz értéke szerint fizessetek bennünket, tekintettel arra, hogy ezért az új pénzért nem tudunk annyit vásárolni, mint a régiért és nem tudunk annyira jutni belőle. De minden dolgot drágábban is kell vennünk, mint azelőtt és mindenért két fillért kell adnunk ebből egy régi helyett. Ez a mi sérelmünk, ezt panaszoljuk és kérünk, ne vegyétek ezt tőlünk zokon, mert az inség kényszerít rá.

Plasz János úr : — Kedves legények ! Jól tudjátok, legutóbb a szerződésnél miben állapodtunk meg. Vagyis úgy, hogy a királyi felség és az egész ország amilyen pénzt veret, olyannal fizetlek ki benneteket uraim nevében.

Felelték erre a vájárok :

— Igen, ha megváltoztatták volna a pénzt !

Plasz János úr viszont :

— Hogyan gondoljátok azt a régi pénzt? Nekem olyan nincs, hát nem fizethetlek ki azzal.

Erre a vájárok : — Úgy gondoljuk, ahogyan már előbb megmondottuk, hogy — egy szó mint száz — két új fillért fizess és adj egy régi helyett. Hiszen a régi pénzt a kamarába vittétek.

Plasz János úr : — Lelkiismeretemre mondom, higgyétek el, hogy én eddig száz régi fillért száznegyven új fillérnél drágábban nem váltottam be és először csak százhuszat adtam érte. Uraimtól nincsen rá parancsom, hogy így fizessek nektek. De múltkori nyilatkozatokat hű követtel, írásban küldtem meg uraimnak és ma vagy holnap egészen kora reggel várok rá választ. Kérlek, hagyjátok ma ennyiben a dolgot, hogy uraim válaszához tarthassam magam.

Erre a vájárok így feleltek és fogadkoztak :

— Kedves János úr ! A legények egyszerűen nem akarnak többé várni és azt mondják, elég sokáig hagyták magukat húzni-vonni. Tudd meg azt is, János úr, hogy a legények még türelmesek és irgalmasok és csak most, ennél a bérüknél követelnek elégtételt kárukért. Ha ez meg nem történik, az a legények szándéka, hogy minden kárukat és veszteségüket keresik és követelik, ami ezzel a pénzzel három év óta érte őket és erről még beszélni fognak.

Ekkor Plaszc János úr megkérdezte : — Kin akarjátok és szándékozzátok azt megkeresni?

Felelték a vájárok : — Azokon, akik kárunk okai voltak. De még másokkal is van ezért számolnivalónk.

Plasz János : — Kik azok?

A vájárok válasza : — Majd meglátod ! Megtaláljuk, akik régen rágódnak rajtunk. És ha kárunkat meg nem adják, keserves munkánkért nem fizetnek, tudjuk már, hogyan keressük a magunkét !

Ekkor mi, nevezett város bírása és tanácsa közbeszóltunk és komolyan meghagytuk, gondolják meg, bárki ellen levő minden és mostani dolgukat törvényesen tegyék és gyakorolják, nem pedig erőszakkal, amit már előbb is gyakran tiltottunk nekik. Híven intettük őket arra is, gondolják meg elégségesen a dolog módját és végét is, hagyjanak fel a haraggal, hogy a királyi felségre, legkegyelmesebb urunkra, valamint az ő királyi kamarájára meg az egész országra és városunk községére becstelenség, ellenkezés, panasz, kár, romlás, egyenetlenség és zendülés ne származzék. Ha pedig nem, úgy magasabb helyeken kell azt jelentenünk és panaszolnunk, a két királyi felségnél. — Erre így feleltek nekünk a vájárok :

— Kedves urak ! A legények nem kívánnak igaztalanságot. Ők csak a magukét keresik, erre az ínség kényteteti őket. Ennél a fizetésnél meg nem maradhatnak.

Ekkor Plaszc János úr gondos tanácskozás után folytatta a kísérletezést, hogy a királyi felség bányaipara és az egész ország kárt ne szenvedjen, sőt hogy a zendülés lecsöndesüljön, városunkat és minden emberét nagy veszedelem ne érje, hogy urai és mind a faktorok bajba ne kerüljenek. Ezért nevezett urainak nevében, bár azok tudta nélkül, ezen egyszeri fizetésnél a munkásoknak egy forint huszonöt fillér, majd az ellenfél keményebb és hangosabb ellenkezésére ötven fillér javítás megadásába beleegyezett, de úgy, hogy ezért uránál, a királyi felségeknél és minden ember előtt a felelősséget vállalják. A vájárok azonban az ilyenféle javítást semmiképpen sem akarták elfogadni ; nyilvánvalóan és ellenkezve kiáltották, hogy csekélységgel akarják őket kielégíteni. Miért nem fizet negyedévenként vagy legalább évenként egyszer aranyforinttal, amiképpen azelőtt volt szokás. És hogy a legények sohasem akartak rosszat tenni. De ha egy régi fillér helyett két újat fizet, akkor kötelezik magukat, hogy segítenek neki még ínségük mellett is, amelyet panaszolnak. És ő is tudhatja, hogy ilyen pénznél, ilyen fizetés mellett, ilyen drágaságban meg nem lehetnek és nem maradhatnak. Másképpen nem akarnak sem dolgozni, sem fizetést nem fogadnak el. Ha azonban régi pénzben fizetnek nekik, egyebet nem kívánnak, csak ami bért azelőtt kaptak. — Erre Plaszc János úr :

Ő nem tud sem aranyforinttal, sem régi pénzzel fizetni, nincs is erre parancsa uraitól.

Erre a vajúrok nagy-komolyan kiáltoztak és hamarosan megütöttek két seregdobot és két seregzászlóval mind rendbeálltak, tehát fegyverrel kezükben, egy hegyen át táborbaszálltak és további barátságos tárgyalásra hallgatni nem akartak. Mindazáltal mi, említett bíró és tanács, nemkevésbé hoztuk tudomásukra azt, amit fentebb; barátságosan és nyomatékosan intettük őket és emellett eléjük tártuk sok móddal a dolog visszaszámítását, mi lehet belőle. Rá akartuk venni, hogy ne kövessenek más utat, hanem várjanak türelemmel, amíg a királyi felség a forgalomban levő pénz dolgában rendet csinál. Végül megkérdeztük, mi a komoly szándékuk, mit gondoljunk barátsággal felőlük az egész városban. Erre azt felelték, hogy az egész városban ne legyen aggódásunk felőlük, egy gazdán vagy házanépén sem tesznek erőszakot, csak az ínség kényveti őket, hogy a magukét keressék.

Erre mi, fentmondott bíró és tanács, visszalovagoltunk nevezett Plasz Jánossal együtt a városba. Útközben és otthon őket meg a felügyelőket híven intettük és rábeszéljük, hogy tisztán álljon szemük előtt saját és uraik érdeke, a királyi felség, az egész ország, mind a város kára és az egyéb bajok, ami ebből folyhat — gondolják ezt meg, hogy híven elejét vehessék és találják el a legjobbat. Ez a nevezett Plasz János urat és faktor-társait néminemű tanakodás és sok búsongás után arra indította — főképpen azért, hogy kegyes urai és a faktorok, a királyi felség és az egész ország, mint eddig is, hű gondviselőnek tartsák; a bányák is tovább fennmaradjanak — hogy nyíltan állást foglaljon előttünk, a tanács előtt és kijelentse: a mondott okok által indítatva, a munkásoknak csak ez alkalommal, kényszerűségből meg kell adnia ezt a fizetést — egy helyett két forgalomban levő fillért —, csakhogy lecsönDESítse az említett zendülést és elkerülje a nagyobb bajt. Bízik Istenben, hogy urai ezt nem fogják terhére róni. Leszögezte és ünnepélyesen tiltakozott, hogy ő e kényszerűségben sem a fennen tisztelt királyi felség, sem az egész ország határozata ellen a pénz dolgában nem cselekszik, a királyi kamara neheztelését sem akarja magára vonni, nem is akar senkinek mértéket szabni a bányászfizetésben — ami nem is volna illendő. Hogy mind e történetekről, kényszerűségéről a többször említett királyi felségnek és mind a többieknek, akiket illet, mihamarabb jelentést és amellet kegyes urainak panaszt tehessen, további elhatározás és eljárás céljára kérte, valahányszor szüksége van rá, adjunk neki bizonyítványt. Igaz méltányosságból ezt meg is ígértük neki.

Minderre mi, bíró és tanács, Plasz János úr kérelme értelmében, vele és a többi faktorokkal ismét kilovagoltunk a bányamunkások-

hoz : hallgassák meg, hogy nevezett Plasz János úr ez alkalommal hozzájárult kényszerűségből amolyan fizetéshez és emellett inti őket, segítsenek neki, hogy vállalhassa ezért a felelősséget ura meg a királyi felség, az egész ország és mindenki előtt.

Mondották erre a munkások :

— János úr ! Mi nem kényszerítünk téged, hanem inségünket panaszoljuk, az kényszerít minket, mert ilyen fizetés és ilyen pénz mellett — amelyet mi nem becsmérünk ! — meg nem maradhatunk és meg nem lehetünk. Ezt mindenütt megvalljuk és segítünk a felelősségben.

Felelte erre Plasz János úr :

— Látszik bizony, hogy kényszeríttek-e vagy nem.

És velünk együtt még egyszer tiltakozott. Ezután a vájárok tovább kérdezték Plasz János urat, hogy amíg ez a pénz marad, ezentúl úgy fizet-e nekik, hogy kettőt ad egyért. Ebbe ő semmiképpen sem akart beleegyezni, hanem komolyan ellenük mondott. Hosszas tanakodásra ezekután a vájárok elfogadták ez alkalomra a fizetést, mint fent mondtuk — de azzal a feltétellel, hogy Plasz János úr pünkösöd utáni szerdán, amikor újra munkába mennének, uráinak levele és saját belátása szerint, végleges választ ad : továbbra is ilyen bért fizet-e — hogy tudják, mihez tartsák magukat.

E határozat után és a mi külön békeintelmünkre, hogy mindenki iránt méltányosak legyenek — amihez nyilvánosan hozzájárultak —, a mondott bányamunkások valamennyien ismét, fegyverrel kezükben, dobokkal és zászlókkal bevonultak a városba. De a szám szerint mintegy ötszáz kézipuskát a város előtt előbb kilőtték és azután rendben körüljárták a kereskedőházat.

Másnap, szombaton, nevezett Plasz János úr fentiek szerint, mindnyájuknak, fiataloknak és öregeknek kiadta teljesen fizetésüket. És így állott az ügy következő szerdáig. Ezen a szerdán reggel a többször említett bányamunkások Plasz János úr és faktor-társai jelenlétében ismét felvonulván, megjelentek előttünk, a mondott bíró és tanács előtt. Előbb szót váltottak nevezett faktorokkal a munkabérükről és úgy vélekedtek, hogy nem dolgoznak tovább másképpen, a bányába se mennek, csak ha Plasz János megígéri nekik, hogy minden fillérért két forgalomban levő fillért fizet. Erre mi, bíró és tanács, több ízben szívélyesen intettük őket, hogy a pénz dolgában a királyi felség és az egész ország határozata ellen ne cselekedjenek, tartsák tiszteletben, azzal szemben ne ágaskodjanak. Emellett rábeszeltük őket, hogy csak nyolc vagy tizennégy napig dolgozzanak, amíg a pénz dolga eldől. Ebbe azonban semmiképpen sem akartak beleegyezni, mire Plasz János úr megkérdezte előttünk őket : hogyha nem is dolgoznak, közben némelyek közülök kimehetnek-e a (bánya-)lovak-

hoz és a vízemelőkhöz, a javak megőrzése céljából. Azt felelték erre : tegye, aki akarja — ők nem óvják meg ; mindenki meglássa, hogy állja-e szavát. Szólt erre Plasz János :

— Ha jól értem, szövetség van köztetek, hogy talán senki ne menjen ki?

Erre a vájárok hallgattak. A továbbiakban Plasz János úr megkérdezte őket : ha más városbelieket vagy idegeneket kaphatna erre a munkára, azok biztonságban lesznek-e felőlük? Azt felelték, nem akadályoznak senkit, hogy kimenjen. Ilyen és más efféle tárgyalások és okoskodások után az említett bányamunkások beleegyeztek, hogy még nyolc napig dolgoznak, Űrnapjáig, ha valamennyiüket kártalanítják és ezalatt fizetségük felől bizonyos választ kapnak.

Ez ügyekben Űrnapja estéjére a királyi felségtől, a mi legkegyelmesebb urunktól biztosként követségbe érkezett hozzánk a nemes és hűséges Tarczay Miklós úr, a nevezett királyi felség kamarása és tanácsosa, hogy a királyi felség parancsára ebben az ügyben őkegyelme legjobb tudomása szerint, velünk együtt, híven minden bajt és zundulést jó végre juttatni igyekezzék. Mit és hogyan végeztek, a nagyon tisztelt királyi felség biztosának tudósítására leírjuk. Az említett biztos úr a királyi felségtől kapott megbízólevél és utasítás értelmében, Plasz János urat komolyan kérte és nekünk meghagyta, hogy az ő jövetele előtti minden tárgyalásról, amely a felek közt történt, hiteles írásbeli bizonyosságot adjunk. Ezt mi tőle, a királyi parancs értelmében, igaz méltányosság szerint, meg nem tagadhattuk. És ezért jelen levélünkben mindazon mostani dolgokról, melyeket fentebb leírtunk s amelyek előttünk folytak le, méltányosság szerint, örök emlékezetül ezt az írásbeli bizonyosságot adtuk és reányomott közönséges városi pecsétünkkel megerősítettük — a mi utódaink és városi pecsétünk felelősségére.

Kell Űrnapja utáni pénteken, 1525. évben Krisztus születése után.

A bányászok levelei

Tiszteletreméltó, nagybátorságú testvéreinknek, a hodrusi vájároknak, hű barátainknak.

Kegyelmet és békességet az Űristentől a mi urunk, Jézus Krisztus által!

Kedves testvérek ! Írásotokat mindnyájan jól megértettük, hogy s mi történt veletek az elmúlt napokban. Mindnyájan megállapodtunk abban és tudatjuk veletek, hogy mindenkor készen állunk, ha valamiben segítségetekre lehetünk és ezt mindenkor szívesen meg tesszük. Ezenfelül kérünk titeket, mint kedves testvéreinket, hogy cselekedeteitekben akként járjátok el, hogy az krisztusi és evan-

géliumi legyen. Ha azután erőszakkal találkoznátok, értesítsetek minket, mi kiállunk értetek minden képességünkkel. Könyörgünk mint testvéreinknek, ne használjátok erőszakot isten és a király, sem az isteni rendelések ellen. Ne gyujtogassatok többé, hanem legyetek istennek ajánlva.

*Kelt Besztercebányán, Krisztus születése után 1525-ben, Máté napján.*³

A művesek, hutások, vájárok, szén-
égetők, kohósok, és mind a mun-
kások, a ti jó testvéreitek és híveitek.

*

A neves, böles bíró úrnak és tanácsnak Selmechánya városában, jószágos urainknak és szomszédainknak.

Kegyelmet és békét az Atyaistentől, a mi urunk Jézus, a mi közbenjárónk által mindenek előtt!

Neves és böles urak! Egy és másból megértettük, hogy történtek néminemű dolgok a ti bölcsességetek és a mi vájár testvéreink között. Így mindnyájan egyetértéssel egy seregbe gyülekeztünk és intünk benneteket mint óvatos és böles urakat, hogy uraságtok tárgyaljanak e dolgokban testvéreinkkel, hogy istenes és keresztényi kimenetelre jussunk, hogy erőszak ne essék rajtatok. Erre kérünk és intünk szívesen. Mert félünk, kedves urak, hogy ez idő szerint néminemű más dolog történhet.

Többet nem szólunk, hanem Istennek ajánlunk. *Kelt Besztercebányán az 1525-nek irott évben, szent Máté napján.*

A selmecei és hodrusi bányászok kérvénye a nádorhoz

Nagyságos és tekintetes valamint legkegyelmesebb nádor, a királyi felség küldötte, egész Magyarország főispánja, legnemesebb urunk!

Mi Selmechánya városi és Hodrus völgybeli bányászok és minden munkások, a felséges királyné kamarájának hívei és alattvalói, alázatosan kérjük nagyságodat, bocsássa meg vétkeinket és hallgassa meg kegyesen a következő pontokat.

Először. Engedje meg nagyságod és né rójja fel vakmerőségül vagy nyakasságul, hogy tömegesen és üres kézzel nagyságod előtt megjelenünk. Sokakat szorongat ugyanis a szegénység és az éhínség. Egyébként megtettük, amit tehettünk, kérélemeinket kevés ember által előadtuk, de semmit el nem intézhettünk. Féltek ugyanis megfogadni javaslataikat vagy bármi más utat követni, miért is a mai napig semmi segítséget nem tapasztaltunk. Jobb fizetéssel sem ezüstben, sem új pénzben nem segítenek: a nyomorúság, szegénység napról napra növekszik és annyira felgyült, hogy már fennmaradásunk felől kétségbe kell

³ Szeptember 21.

esnünk. Összegyülekezve tehát kegyelmességedhez menekülünk mindnyájan együtt, kérve, hogy segítsen rajtunk és az éhség ne sanyargasson ily keservesen.

Másodszor. Ámbár kegyes ígéretet kaptunk jövődő segítségre és ez már előbb is történt volna, ha nem folynék olyan uszoráskodás a pénzváltással. Háromszáz régi pénzt száz újra váltanak be, olykor többre, olykor kevesebbre, négyszáz könnyű pénzt egyetlen aranyra. Ezért minden áru és minden élelmiszer ára emelkedik, hogy a mieink zöme már meg sem fizetheti. Ásványainkat és munkánkat könnyű pénzzel fizetik és már végezetül semmit sem akarnak eladni, ha nem fizetünk új pénzzel. Ezért könyörgünk, hogy munkánkért és ásványainkért jó pénzt adjanak, ami a kamarától jön, hogy bányáink oly nyomorúságosan le ne romoljanak, mivelhogy meg nem építhetjük könnyű pénzen, amit méltányosságon felül minden kitartással elfogadni kényszerítenek.

Harmadszor. Panaszoljuk, hogy nem csekély kár származik a bányákban és aknákban bevezetett szünetelésekből, amelyek új szokásnak látszanak, mert az elmúlt időkben nem voltak — így mondják az idősebb emberek. Az ilyen szünetelések engedélyezésétől ugyanis a bányák megromlanak és teljesen tönkremennek, helyrehozni, újjáépíteni sem lehet többé. Mivelhogy a fák, melyek a bányákat támasztják és megtartják, megrothadván megereszkednek és a nagy teher alatt, melyet tartanak, összeroppannak. Így szükségképpen minden építmény elromlik. — Ezért alázatosan kérjük, érjen véget a szünetelések engedélyezése; aki egyetlen negyedévig nem dolgozik bányájában, sem mást abban dolgozni nem hagy, bányatörvény szerint, adassék az másnak, aki kéri és művelni akarja.

Negyedszer. Nem tudjuk, mely rossz szellem sugalmazta romlásunkat és ő királyi felsége nem csekély kárát, mivelhogy ama vízmű-építmények elhagyattatván, már leromlottak és a nagyobb, dúsabb bányák már fenéig elöntve fekszenek, már pedig a nagyobb haszon, szinte az egész, azokból származik és nagysokaságú ember forgódik azokban — most egyetlen embernek sincs belőlük haszna. És ez a városi előljáráóság urainak tudomása nélkül történt, mert ha ezt megjelentették volna az előljáráóságnak, amelynek segítségével készültek az árkok és a többi hozzátartozó mesterséges építmények, semmiképpen sem hagyták volna, hogy ekkora kár essék, mert maguktól megépítenék és régi jó állapotba hoznák, nem nagy költséggel.

Ötödször. Tudjuk és valljuk, nem kis kár származik abból, hogy az al-bányagróf járatlan a bányaügyekben. Határozatával és parancsával jogszerűen meg kell tennie és meg is teheti, hogy javasolja és parancsolja a megromlott aknák helyreállítását és fenntartásukat, ahol megértheti, hogy a jövőben hasznosak.

Hatodszor. Javalljuk és kérjük, hogy egy olyan bányamester, aki elégedett a fizetésével és a bányák karbantartásában nem elfogult: szabadon és gyanakvás nélkül nézzen meg mindent, menjen le az aknába, mert sok kár van, ami magától nem látszik, amiképpen helyes.

Hetedszer. Hallottuk és megértettük, hogy gyűlöletesen megvádoltak minket nagyságod előtt. És ámbár az egész országban — amennyire magunkat ismerjük — a legengedelmesebbek és legszófogadóbbak voltunk minden tekintetben, de ez megesett, mert fogyatkozásunk és romlásunk okait egybevetettük azok semmivé tételével, akik gyűlöl-

lettel üldöznek minket és el akarnak rontani, sőt nemcsak a mi romlásunkra törekszenek, de ígérték, hogy gyermekeinket is megölik és meg is fogják ölni. Ezért istenre kérünk és könyörgünk és hódolva ajánljuk magunkat nagyságodnak és kamarai urainknak, értsétek meg dolgunkat kegyesen: nem megátalkodottságból keltünk fel. Uraink ellen sok okot hozhatunk fel a bányákban való üzérkedés miatt. Ha ugyanis valaki bármi jó ásványt talál és nem ad részt aknájából, ásványait nem veszik át. Egyik, aztán végül valamennyi becsmérli és így az aknák nagyrésze elpusztul. Vagy ha nem adjuk el nekik tetszésük és kívánságuk szerint, akkor többé nem vásárolnak tőlünk s megtiltják, hogy mások vásároljanak. Így negyedévig is dolgozunk nagy kárral, mert vevőt nem találunk. Ezért közös kohó építését kívánjuk: akik saját ásványukat beolvasztani akarják és nem tehetik szegénységük miatt, az olvasztást aprópénzért vagy egyéb hozzátartozó váltságért engedik csak nekik és midőn a kamarán benyújtja az ezüstöt, megcsalják a megadott pénzzel.

Végül. Hodrusban az urak nagyon megterhelnek azzal, hogy csak egyetlen kocsmá van, melyben bort mérnek és drágább áron mint náluk a városban. És midőn észrevettük, hogy valamely bor nekünk ártalmas, mert a többit mind kiittuk a munkában — elküldöttünk a városba, saját házukba, ahol bort vettek, kaptak is pénzt és utnak eredtek. A város szolgálai megint elvették tőlük a bort, megkötözték őket és két forintra bírságolták. Lefejezik azt, aki erre azt mondja, hogy igaztalanság és gyerekeit is rovásra veszik mindörökké. Ezért nagyságodhoz menekülünk, szolgáltatson nekünk igazságot és szerezzen békeséget és egyetértést mindkét fél között, uraink és közöttünk. Igerjünk, ha... a szükség és igazság szerint híven szolgáló embereket (nem) kisebbitik, (hanem) védelmezik: mi minden erőnkkel, egész állhatatosságunkkal életünket is kockára tesszük értük, ahogyan eddig is tettük, engedelmesek és készek leszünk éjjel-nappal. Ha a fölkelők közül a kiválasztottakat sem büntetnék meg: ... (A többi hiányzik.)

Verbőczy István ítéllőlevele a felvidéki bányászokról

Mi, Verbőczy István, Magyarország nádora és szolgálja, a kúnok bírája emlékezetül adjuk, hogy

az elmúlt napokban néminemű belső lázadás és veszedelmes zendülés lőn alsóbbrendű és állapotú emberek által a felsőség ellen a bányavárosokban, nevezetesen Kőrmöc-, Selmec- és Besztercebányán. Fölkelést készítettek és támasztottak olyképpen, hogy e lázadás szerzői és vezetői a durva és együgyű népet hol nyájas szavakkal, hol még inkább azonban rémítéssel és fenyegetésekkel pártjukra vonták, összekették és szövetségztették őket és arra is kényszerítették, hogy szövetségüket esküvéssel megerősítsék. Ennek következményeképpen, hívságos, balga reménytől félrevezetve, nem ügyeltek többé a nevezett városok polgáira és lakosaira, akiktől mindenkor szokott fizetésüket húzták, de sőt vakmerően feltámadtak a királyi kamaratisztek ellen is, házukat vagyis a királyi kamarát fegyveres kézzel megrohanták; a lázadók a kamaratisztektől nem azt követelték, hogy a szokott, méltányos és kijáró munkabéruket adják meg, hanem szokatlan fizetést, olyant, amilyent ők akartak; gyakorta királyi levelek intették őket, hogy álljanak el ettől, de ezt kezdték semmibe venni.

Ekkor a főséges fejedelem és úr, Lajos úr, isten kegyelméből

Magyar-, Cseh-, stb. országok királya, a mi legkegyelmesebb urunk híveinek, és pedig a nevezett bányavárosok polgárainak és lakosainak, valamint kamaratisztjeinek kérelmeitől és könyörgéseitől ösztönözve és jámborul fölindulva: e gyűlöletes lázadás elnyomására és a dögveszes lutheránus felekezet és eretnekség gyökeres kiirtására, amely ezenközben ama városokban és körülöttük, de kiváltképpen az említett lázadók körében, fitogtatott szabadosságukból kifolyólag és egy-némely eretnek prédikátor alattomos igaztása és hithirdetése következtében egyszersem elterjedt — —

engem, nagyságos Ráskai Gáspár temesi ispán úrral egyetemben kiküldött.

Midőn tehát őfelsége teljes meghatalmázásával és tekintélyével megérkeztünk e Beszterce nevű városba, magunk elé rendeltük mindkét felet, vagyis egyfelől az érintett bányavárosok bíráit és esküdteit, másfelől számos szószólót és bányászt ugyanonnan, illetve Hodrus mező-városból — kölcsönösen és viszonttag panaszkodtak, javaslatokat, szemrehányásokat és előadásokat tettek. Ezeket Gáspár úrral és e Zólyom vármegye számos tekintetes, nemes férfiával összeülve, együtt és egymás közt megvitattuk, előzetesen megvizsgáltuk, igyekezzel és alaposan megállapítottuk, megértettük, számbavettük és apróra meghánytuk-vetettük:

és ámbár úgy látszott, hogy az említett szószólók és munkások által felhozott némely pontok az ő dolguk javára némi súllyal bírnak, mindazonáltal ezeideig nem létezett sem a természetes, sem a tételes, azaz polgári törvény vagy az egyházi jog szerint, megengedhetetlen és tűrhetetlen, hogy amazok a maguk vakmerőségéből illetve összeesküvéssel uraik ellen fölkeljenek és azokhoz ne kérelemmel, hanem zendüléses csoportosulással forduljanak — s ami a legsúlyosabb — hogy a két felség kamaratisztjei ellen lázadjanak; őfelségeik házába azaz kamarájába fegyveres kézzel sértőn behatoljanak s ama kamaratiszteteket szokás elleni módon szokatlan, sőt méltánytalan fizetésre kényszerítsék; a királyi leveleket semmibe vegyék és megvethessék.

Ámbár a tettesek és cinkostársaik egyazon büntetéssel lennének sújtandók, ne gondolhassák rólunk, hogy a szigorú igazságot szelíd könyörületességgel nem mérsékeljük. Miatán azonban világos és elégséges tanúvallomásokból s magukból a dolgokból eredő más jegyekből nyilvánvalóan meggyőződünk arról, hogy a zendülés szerzői és fői részéről a faragatlan népet fondorlatos rábeszélés, halállal és veréssel fenyegetődés csalta meg és vezette félre, a lutheránus eretnekséggel pedig fellépő hitszónokok táplálták és rontották meg: az említett Ráskai Gáspár ez ügybeli társunkkal és más Zólyom vármegyebeli nemeseikkel folytatott józan és érett megbeszélés, fontolgatás után e zendülés elfogható és letartóztatható vezetőit, főit és szerzőit főbenjáró büntetéssel halálra ítéltük és kivégeztettük. Akik megmenekültek és elfutottak, azokat elmarasztaltuk örök hűtlenség bűnében és mindenemű javaiknak elkobzására. A többieknek azonban, akik az ítélelhozatal idején részletesen összeírva és nyilvánosan kihirdetve nem voltak, összesen és egyenként — királyi tekintéllyel — kegyelmet adunk: őket a fentírt szövetségben eleddig végbevitt és elkövetett bármely bűntetteik mindenféle fajtájától az alább megírt feltételek mellett kiegyenlítettnek, szabadnak, minden módon feloldottnak hagyjuk, ígérjük és feltétlenül visszahelyezzük, mindkét felet a körülírt békességnek és egyetértésnek örökérvényű egységére vezéreljük. El-

rendeljük és meghagyjuk, hogy mind ez alul felsorolt feltételeket és cikkelyeket mindkét fél, valamint örökösök és maradékaik mindörök időn át tiszteletben tartsák.

Először is: hogy mind az előbbmondott szövetségeket, összeesküvéseket illetve esküvéseket, melyeket eddig bármilyen módon irányadónak tartottak, — teljességgel megszünteknek és semmivé tekintsék, s azok alól egyenként és összességükben feloldozva legyenek. Senki közülük a jövőben hasonló zendülést, összeesküvést és szövetkezést létrehozni és abban résztvenni — örök hűtlenség terhe mellett — ne merészkedjék.

Másodszor: hogy a királyi és királynéi főlségeknél, azok nevezett kamaráinak és tisztjeinek maguk, örökösök és utódaik, legálthatatosabban hűséget és engedelmességet fogadjanak. És hogy a bíráknak és az esküdt polgároknak engedélyezett kiváltságaik és eddig tiszteletben tartott ősi bevett szokásaik értelmében engedelmesek legyenek.

Harmadszor: hogy a felülmondott lutheránus eretnekséget mindörökre megtagadják, engedelmeskednek és tiszteletet adnak e városok ez idő szerint szervezett és kánonjog szerint beiktatott plébánosai egyházi intelmeinek és meghagyásainak, akik a római pápa és az esztergomi egyházmegye érsekének fennhatósága alá tartoznak — vagyis igaz katolikusok lesznek s nem ügyelnek eretnekség szennyével jegyzetkeire illetve telítettekre. Esküvel ígérik, hogy a felülmondottakat mindenkor követik.

Továbbá: hogy ezek a munkások fizetésük azaz munkabérük szorgalmazására ne ellenség módjára menjenek, puskával és egyéb fajta fegyverekkel eme városokba, hanem egyszerűen üres kézzel.

Végül: az említett bányászoknak és munkásoknak Beszterce városában régi idők óta szervezett testvéri egyesülésük van, melyet Krisztus szent testéről nevezett céhnek hívnak s melyet fejenként szoktak hétről-hétre fenntartani; akik tehát bányászatot űznek, vagyis aknában vajúrnak, e testvéri szövetség fenntartására és gyarapítására egy tartálynyit ígérnek és szolgáltatnak az aknák hozadékából, amely aknák a szentséges Máriáról nevezetnek. Ebből évenként négyszáz, de gyakran bizony ötszáz forint is befolyik. Ezenfelül évente minden bányász Krisztus szent testének ünnepén⁴ e testvéri szövetség gyarapítására, ennek ládikájába huszonöt forgalomban levő dénárt ad és tesz be. Továbbá, valahányszor fizetést kapnak, egyenként egy forintot, azaz száz dénárt jó pénzben — többnyire két dénárjával — kötelesek a perselybe tenni.

Hogy tehát az említett városbeli testvéri szövetségnek ezt a szokását és jövedelmét rosszul ne használja, szentségtelen és haszontalan szokásra ne fordítsák, ezért e bányászoknak és munkásoknak a gyűjtött és felhalmozott pénzt nem szabad másra használniok, mint az alulírottakra.

Először is tehát száznegy forintot fizessenek a bányákban és kunyhókban létesített kápolnák és egyházak ékességeinek, gyertyáinak és egyéb szükségleteinek vásárlásán túl két odaiktatott jöerkölcsű káplánnak, akik katolikusok legyenek, a római pápának engedelmeskedők s a lutheránus vagy egyéb eretnekségtől nem fertőzöttek. A Theyaba (!) nevű kápolna káplánjának tizenöt forint, a Lypche (!) hajléknál levő káplánnak az év folyamán tizenkét forint jár.

⁴ Pünkösd után.

Továbbá minden fizetés alkalmával a szegényeknek mintegy negyven forintot osszanak szét alamizsnára.

Továbbá az említett pénzből támogassák a kiöregedett, rokkant, asztmás, beteg munkásokat, az özvegyeket és árvákat. Azután gondoskodjanak a szegény bányászok temetéséről.

Továbbá Krisztus szent testének ünnepén évenként hatvan forint adassék a testvéri szövetségnek, azonközben pedig ötven.

Továbbá Krisztus testének nyolcada vasárnapján az említett pénzből a szegények húsz asztalnál kapjanak ételt és italt.

Továbbá fizessenek évenként negyven forintot a királynénak és a királynéi fölségeknek járó úrbér kirovójának. E testvéri szövetség pénzből az év folyamán vannak még kifizetések maguknak a bányászoknak és munkásoknak szükségletére is.

Továbbá e pénz megőrzésére, igaz és megfelelő kezelésére évenként négy derék, becsületes embert válasszanak e Beszterce város bírása és esküdt polgárai, mégis a bányászok és munkások egyetértésével. Ezeknek a bíró és az esküdt polgárok felügyelete alatt teljes intézkedési joguk van. Ketten az esküdt polgárok közül legyenek, ketten pedig a bányászok köréből. Négy kulcsuk legyen: kettő az esküdt polgároknál, kettő a bányászoknál, és ezek a bányászok meg az esküdt polgárok tudta és akarata nélkül az említett pénzt elkölteni vagy bármi módon kiadni semmiképpen se merészeljék.

Egyébként, hitelt érdemlő tanuságból megértettük, hogy ebben a Beszterce városban néminemű visszaélés áporodik és gyarapszik: nevezetesen az Ur születése és feltámadása és pünkösdi ünnepét közvetlenül megelőző napokban illetve a városi hetivásár napján tilos külső mészárosoknak azaz hentéseknek a piacra marhát, sertés és egyéb húsfélét behozniok, idegen vargáknak pedig lábbeliket eladniok. Ezért az említett bányászok és munkások kénytelenek a helybeli mészárosoktól és vargáktól kétszeres áron vásárolni. Ez a visszaélés isteni és emberi törvénnyel nyilván ellenkezik és Beszterce város községének semmi sérelmével sem jár ennek megszüntetése. Ezért érett megfontolással, a királyi fölség adta, említett hatalmunknál fogva nemcsak a bányászok, de a város lakóinak egész községe érdekében és javára gondoskodni kívánván, elhatároztuk e visszaélés megszüntetését. Elrendeljük, hogy ezentúl mindörök időnkig az említett piaci napokon külső mészárosok és vargák mind és egyenként bármiféle húst és lábbelifélét szabadon behozhassanak és árusíthassanak és minden rendeknek teljes szabadságuk legyen arra, hogy tőlük vásároljanak.

Kelt Beszterce városában, Tiburciusz és Valeriánusz vértanuk ünnepe előtti napon, ⁵ az Ur 1526. évében.

A mohácsi csatát közvetlenül követő időben Bács megyében és a Tisza alsó vidékén megritkult a lakosság: elhurcolta a török vagy elmenekültek előle. Elmenekültt elsősorban a nemesség és így nagy terület urallan maradt. E körülményt felhasználja Csernojevics Nenád, főleg szerb, kisebb részt román és magyar népével megszállja ezt a vidéket. Az uralkodó rend előtt a szerb despoták utódainak igényével lép fel, a nép számára azonban titokzatos vezér: „Fekete ember.” János király felhatalmazza az elhagyatott vidék megszállására és védelmére. Itt Jován (Iván) cár néven valóságos kiskirályságot rendez be, udvart tart, testőrséget szervez, a nemesek birtokait elfoglalja és diplomáciai műveletekbe kezd. Mindezt paraszttal. Az egykorú Szerémi György bizonyítja, hogy a szerb nemzetiségű magyar nemesek éppolyan ellenségei voltak Jovánnak, akár a magyarajkúak. Szentkláray Jenő (*Történelmi Társ., 1885. 505. o.*) helyesen látja Fekete Jovánban a „forradalmi népvezért” és már 1885-ben tiltakozik olyan beállítással ellen, mely csak kalandort látott benne; szerinte „Iván éppen úgy beválik a maga korában történelmi hősné, mint a vele egykorú Dózsa György vagy Münzer Tamás”. Jován rövidéletű parasztkirálysága nem hozott újat. Sőt a fejedelemnek és vezéreinek tett királyi ígéretek, adománylevelek hamarosan az új hatalmasokat is beiktatták volna a hűbériség rendszerébe. Jován cár nem a forradalmi népvezér pályáját folytatta, amikor hatalma az ország egy részén megszilárdult, hanem beállt a fondorkodó főurak közé — akár saját hatalmának, akár a nép szabadságának megvédése érdekében —, mindenesetre tény, hogy néptömegek nem állnak mellé, amikor a trónkövetelő Habsburgi Ferdinándhoz csatlakozik és János király egymásután küldi ellene híveit, egy-egy főurat, a maga kisebb-nagyobb bandériumával. A paraszfejedelem Ferdinánd zsoldosa lett, aki már első levelében lelkére kötötte, hogy „sem nemesen, sem keresztényen (katolikusan) erőszak ne essék”. (Ezt mutatja a *Történelmi Társ., 1885. 504—518, 724—733. oldalain* közzétett oklevelek sora.) Ferdinánd ajándékai és trásos ígérései alapján, melyek szerint őt és népét pártfogásába veszi, Jován azt a feladatot kapta, hogy Buda felé támadjon, mialatt Ferdinánd nyugatról tör az országba a magyar trón elnyeréséért.

Bár a Fekete cár programja kisszerű volt, úr-ellenes országa bizonyára felkeltette volna az elnyomott parasztság széleskörű érdeklődését, ha az egész történet nem a Mohács utáni hónapokban zajlik le és júl kudarcba, amikor a nép még nem lért magához kábulatából. Különben is az 1514 óta eltelt tizenkét-tizenhárom esztendő kevés lehetett ahhoz, hogy a parasztság kiheverje a szörnyű csapást és új próbát merészelve. Csernojevics Nenád hatalmát — Czibak Imrétől szenvedett vereség után — végül is Török Bálint magánhadjárata döntötte meg: a földesúr visszafoglalta birtokát, mely Jován uralmának középpontja volt, és a nép nem akadályozta meg földesurát a visszatérésben.

Fekete Jovánról irodalmunkban három kortársi emléket találunk. Mindhárom írás az eseményekben nagymértékben érdekelt királyi udvarba vezet, Budára.

Z e r m e g h i J á n o s (1510—1584) humanista iskolázottságú fiatal nemes, a király kamarása, akár másfél évtized múlva az ugyancsak emlékiró Mindszenti Gábor, aki a király utolsó napjairól szerzett szép emlékezt. Zermeghi az események fültanúja, végül saját szemével látja is Jován Budára hozott, levágott fejét. Ferdinánd első támadása idején, 1527-ben a zürzavarban elszakadt János menekülő udvarától, családi birtokára költözött a Dunántúlon, később Ferdinánd pozsonyi kamarájának tisztviselője lett. Idős korában írta meg emlékiratait e kor történetéről. Írása általában száraz, de olykor személyi élmények elevenítik meg. A későbbi történetírók sokat merítettek belőle. A fiatal humanista csak átmenetileg volt tagja az utolsó budai királyi udvarnak, melyben a humanista irodalom művelésének hagyományai mindvégig éltek. Itt működött a korán elhalt Brodaries István, a mohácsi csata történetírója. Az évszázadok óta irodalmi központot jelentő kancelláriák ekkor Verböczy vezette, az első nem papi rendhez tartozó kancellár. Pártfogoltjai közül ismerjük a kancelláriai tisztviselő Bekényi Benedek humanista költőt. Mária királyné humanista köréből maradt itt mindvégig V e r á n c s i c s A n t a l (1504—1573), a diplomata, aki később Habsburg szolgálatba lépve, esztergomi érsek és helytartó lett. Olasz egyetemen képzett humanista történetíró és pompás le velíró. Az ő magyar nyelvű forrásgyűjteményében, feljegyzéseiben ma radt jenn Jovánról az egyetlen egykorú magyar nyelvű megemlékezés. Veráncsics írta-e vagy más — nem tudhatjuk. (L. A m a g y a r p a r a s z t h á b o r ú k i r o d a l m a 221. o.)

I s t v á n f f y M i k l ó s alnádor, a főúri író, legnépszerűbb humanista történetírónk (1538—1615. L. A m a g y a r p a r a s z t h á b o r ú k i r o d a l m a 188—189. o.) Jován cár idejében nem élt még, de mint közel-kortársa bizonyára sokat hallott róla, akárcsak Dózsa Györgyről. Írásának egyik forrása alighanem Zermeghi, de egyéb figyelemreméltó adatai is vannak a részletekről, melyek első olvasásra szembe-

ötlök. Istvánffy az esemény egyetlen elbeszélője, aki tisztán látta, hogy Jován uralma osztályharc volt: kereken kimondja, hogy ez „belső háború . . . szolgák lázadása” volt, „konkoly, mely nem volt lekicsinylendő”. Nem hangsúlyozza Jován birodalmának szerb voltát, sőt azt mondja a szolgaseregről, hogy „mindenféle nemzetbeli” volt. Istvánffy trói erénye az események világos ábrázolása, az okok áttekinthető csoportosítása; osztályának érdekeit mindig szem előtt tartotta, ezért élte ki, hogy Jován uralma az uralkodó osztály hatalmát és társadalmi rendjét veszélyeztette.

Különleges jelenség Szerémi György (1490?—1550?, l. uo. 228. o.), az udvari káplán írása. A paraszt pap fontoskodó egyéniségén, szókimondásán sokat nevetnek az udvarban, de becsülik hűségét, szerb nyelvtudását és testi erejét. Sohasem tagadja meg származását, nem is kap soha még kisebbfajta egyházi méltóságot sem, noha élete javát a húsosfazék mellett töltötte. Ő igazítja útba az udvarnál az ügyes-bajos parasztembereket, kérvényeket ír számukra, sürgeti ügyük elintézését. Bizonyára nem veti meg az ajándékot ekkor sem, mint ahogy a Ferdinánd elleni háború idején, csata előtt forintokat gyűjt a katonáktól, hogy majd misét mond lelkiüdvösségükért. Szerémi György írása történelmi adatot jelent, még ha népi szóbeszédet közöl is — történelmi adatot őriz, mint a népköltészet. Az uralkodó osztályok nagymértékben diktálják az alattvalók világszemléletét is. Szerémi talán akkor is átvette volna tőlük a Fekete Emberre szórt becsmérő kifejezéseket, ha nem pap és udvari ember. De helyzete nem akadályozza abban, hogy írásában — mint szemtől szembe is tette — megmondja kicsinylő véleményét királyi uráról, aki nem tudta magához való hűségben megtartani Jovánt, sem felhasználni Ferdinánd ellen. Mélységesen megveti a köpönyegforgató, esküszegő főurakat, tehetetlen vezéreket, szájhősöket, mint Perényi Péter, Török Bálint. Csak az alacsony sörből fölkerült Cibak Imrét nézi jó szemmel. A szidalmazott Fekete Embert mégis ösztönösen nagyrabecsüli, ha nem is tudja, mit gondoljon e hatalomra került parasztról. Örömmel számol be az urakon aratott diadalairól és jól mulat humorán, amikor a volt jobbágyszolga zsoldot küldött a fősvény János királynak.

(Szeréminél az idézőjelben közölt szövegek az eredetiben is így, magyarul vannak megírva, valamint a d ö l t b e t ü v e l adott szavak is szó szerint kerültek az eredetiből szövegünkre.)

ZERMEGHI JÁNOS

A Ferdinánd és János magyar királyok közt esett dolgok feljegyzéséből

Míg ezek történtek, fölkelte az emberiség aljából valaki — néhány lovász azt mondta, hogy ismeri János istállójából és ott lovakat gondozott akkor, amikor János még vajda volt. Ez magához hason-

lőket gyűjtött maga köré s hirdetni kezdte, hogy a szerb despoták familiájából származik és — mondják — levezette egyenes-ági eredetét; sokakkal elhitette még a rácok fő-nemesei közül is, hogy így áll a dolog.

Sok szerb, román és magyar gyűlt köréje, kóbor katonák, olyannyira, hogy hamarosan mintegy ötezer ember volt táborában; azt kívánta, hogy Jován cárnak hívják, ami azt jelenti: János császár. Hatszáz gyalogot testőrzoíül is választott, ezeket török névvel janicsároknak nevezgette. Mondják, éleseszű volt, nyájas, megnyerő beszédű s így könnyen elhitette követőivel azt, amit akart. Középtermetű, csinosalakú ember volt, feketeképű, sasorrú. Láttam a fejét — amint majd alább elmondom. Jobb halántékától egyujjnyi széles jel húzódott le egészen a jobb lába talpáig — rásütötték-e vagy természetlől fogva volt? — így mondják.

A Temes és a Tisza közti minden részeket prédálva bekóborolta. Bátorította, hogy mindkét fejedelem, János is, Ferdinánd is, kereste barátságát, követeket és ajándékot küldtek hozzá. Végül Ferdinánd János fölé kerekedett s a maga részére vonta ezt az embert nagy ígéretekkel, ajándékokkal, meg hogy katonáinak zsoldot is küldött.

János megértvén a dolgot, meghagyta Perényi Péternek, akit erdélyi vajdává tett, hogy erdélyiekből és magyarokból haladéktalanul fegyverezzen fel katonákat, állítson fel minél nagyobb sereget és nyomja el a lator gyulladozó erejét. Péter teljesítette a parancsot és nem megvetendő sereggel és segédcsapatokkal megtámadta az ellenséget. Megütközött, vesztett, nagy vereséget szenvedett és megfutott. Elesett ebben az ütközetben Bezerédi Ferenc, a nagyjeles vitéz. Az ellenség dicsőséget és zsákmányt nyervén, még inkább nekibátorodott és serege napról napra nőtt.

Temesvár kapitánya akkor Cibak Imre volt, serény férfiú, eszes és hozzáértő az ügyek intézésében: ő kormányozta akkor a váradi egyházmegyét is, miután Perényi Ferenc váradi püspök elesett a mohácsi csatában.

Ez parancsot kapott, hogy szedje össze Perényi katonáit, akik megmenekültek a csatából, gyűjtsön az összes megyékből is minél nagyobb hadat és siessen minden igyekezetével ama kóbor lator elnyomására. Cibak serényen teljesítette a parancsot, mindenfelől fegyvereseket kapva, hamarosan nagy sereget gyűjtött s nem messze Szegedtől, megtámadta az ellenséget. Az első rohammal megfutamtotta hadirendjét, majd egész seregét; az ellenség közül sokan elestek, a többiek futásban kerestek menedéket. A vezér maga sebzetten, kevés kísérvél késő éjszaka jutott egy Szeged melletti faluba, Diódra. Török Bálint azon a tájon portyázott akkor katonáival; szintén János királlyal tartott. Kevéssel előbb Jován cárnak egy csapat vitézét

elnyomta és János királynak Budára két szekérnyi rác fejet küldött, hogy megbizonyítsa hűségét a fejedelemhez. Megtudta még azon éjszakán, hogy Jován cár a csatából abba a faluba futott: késedelem nélkül megrohanta a falut, Jován cárt embereivel elnyomta és levágta — fejét Budára küldte a királynak. Ez lett a vége ennek a zendülő hadnak.

VERÁNC SICS ANTAL

A Magyarországon lett dolgok emlékezetéből

Cár Jován oláh fi, kit Fekete Embernek hínak vala, ugyan ez időben támada és a Tiszán általa kelvin, Bács-megyére jüve és mindenfelé sok dülást, emberölist títete a rácokkal.

Cár Jován sok gonoszságot mívele, mert Szegedet megdúlá. A Tiszán általkale, Szőlúsnél Periny Pétert megveré és nehányezer embert levága. Onnatt Erdélybe sieté, mind Szászvárosig dülattatá.

Cár Jován Erdélyből megtérvin, megverettetik a szögyfalvi mezőn Cibak Imrétől. Cár Jován onnatt megfutamék, ismeg Nagyszegedre mene, kit puskával Vid Sebestyén meglüve a Szilágyi László palotájából.

Cár Jován onnén sebben¹ elmené, Terek Bálint Nyiregyházatt rejája taláttatik, ki igin beteg avagy imár megholt vala, fejét neki veví, János királynak Budára köldé.

SZERÉMI GYÖRGY

Magyarország romlásáról írt emlékezéséből

Igen járta a hír, hogy fölkelte egy rác ember Erdély felé, nevezetesen Lippa táján, Jován cár volt a neve, de a magyarok *Fekete Embernek* hívták. Én ekkor Kassán voltam, az 1526. esztendőben. A vajda úr is meghallotta, hogy a *Fekete Ember* nagy sokaságot gyűjtött össze — mert a rácok tódultak hozzá mint valami új szenthez — meghivatá Jován, menjen hozzá. El is ment Jován Tokajba, vele tíz vitéze.

Amikor belépett a házba, alázatosan meghajolt és ajánlani kezdte magát hízeltő szavakkal és mondotta:

— Odamegyek, ahová kívánja nagyságot.

És szolgálként csatlakozott János vajdához. A vajda szíves lélekkel fogadta ajánlkozását; Jován buzgón esküdött fel a vajda úr

¹ Sebesülten.

kezéhez, hogy hite szerint rendesen fogja szolgálni. Ezután János vajda úr lovakat adott neki, költséget és egyebeket. Meghagyta, lovagoljon túl a Tiszán Bácsmegye elhagyott földjére, mert Bácsmegyében még sok elemőzsia volt, asztagok és barmok szerte a falvakban : ott maradt mindez, csak az isten viselt rá gondot. Így bocsájtotta el a vajda Jován cárt.

Az pedig rác sokasággal gyorsan átnyargalt a Tisza vizén. A török területéről úgy futott hozzá a sok rác mint egy prófétához ; azt is mesélték róla, hogy csodákat is tesz, ha akar.

(Ez után János vajdát királlyá választották, az emlékezés szerzője udvari káplánja lett.)

*

Eközben a nemesek és a nem-nemesek hazamentek Bácsmegyébe, ki-ki a maga birtokára. Jován cár azonban nem hagyta őket ott meglakni az eleség miatt, inségbbe ne döntsék rácait ; a törökök ugyanis nem hajtották el mindenütt az élést s a magyarok sem pusztították el, amint elfutottak. És amikor a nemesek hazamentek, mindegyik a maga birtokára, a *Fekete Ember* ezt mondotta nekik :

— Én elhagyatva találtam ezt a földet és megtelepedtem rajta minden népemmel.

Ellene mondták a magyarok :

— Csak azért hagytuk el ezt a földet, mert hatalmas úr támadt ránk.

Ő meg ezt vetette elébük :

— Én is hatalmas úrtól kaptam !

Mínt hogy a rácok már sokan voltak, lett közöttük kincstartó : Zubota vajda, volt Jovánnak nádorispánja is, eladományozta, elosztotta a nemességeket, a nemesek örökségét rácoknak.

Sok nemes ment panaszra János királyhoz és mondták neki :

— Fölséges király, ez a Fekete Ember sok rosszat követ el és embereivel földig alázza a keresztény magyarokat, csalfaságot és mindenféle fajtalaniséget cselekszenek.

Így ócsárolták a rácokat, de azok mitse törődtek a magyarokkal. Jován gyakran küldött követeket János királyhoz :

— Ha tetszik fölségednek, készek vagyunk szolgálni, fejenként meghalni fölségedért, csak parancsoljon tefölséged a mi urunknak, János rác császárnak !

Én voltam az ő írődeákjuk s megírtam nekik, ha mi folyamodványt vagy levelet kívántak, mert jól tudom a nyelvüket ; futkostak hozzám tisztességgel, ajándékkal. És János király urunk mondotta Jován cár követeinek :

— Fejedelmetek, Jován cár háromizben esküdött meg nekem Tokajban, hogy lovam lába alatt akar meghalni, ő az én emberem.

És a küldöttek így szóltak erre :

— Bizony, higgye meg fölséged, így beszél a mi urunk, Jován cár, amiként említette most fölséged.

És a királyi fölség elbocsájtotta őket és többször mondotta nekem, hogy tudassam velük ezt : ha szükségem lesz rátok, jöjjetek el minden irántam való szorgalmatossággal.

Tizenkétezer rác volt alatta és elfoglalhatta volna Pozsonyt és Prágát, Csehországot. Radics Bosit² gyakran indult szárazon és vizen Bécs felé, isten segítségével mindent meghódíthatott volna, de a király rest volt és elmulasztotta. Vajda korában serény volt és gondos, gyorsan intézte az ügyeket. Király korában azonban mitsem mert, reszkető lett. Csodáltuk, hogy a mindenható isten elvette serénységét ; mondták is róla az udvarbeliek : — Ime a félelem büntetése ; meg is adományozta őket ! — Ő is követeket küldött Jován cárhoz, — mi pedig a király mellett voltunk.

(Habsburgi Ferdinánd megkezdi előkészületeit, hogy Bécsből meginduljon és elfoglalja János királyságát.)

*

Jován cár váltig hadakozott a magyarokkal. Gyakran jöttek követek a királyhoz és nagyon panaszkodtak a nemesekre, viszont a nemesek is ugyanezt cselekedték János királynál :

— Fölséges király, amikor János cár megtelepedett Bács megyében, sok magyarokat egyben megölt.

Jován főpapi [?] székhelye Szabadka, Török Bálint vára volt. Török Bálint fölkészült a Fekete Ember ellen. A rácok félték és tisztelték a Fekete Embert. Törökországból sokan jöttek hozzá, nagy prófétának mondták őt, nagyérdeműnek isten előtt, aki némely csodajeleket tesz. Török Bálint azonban semmibe vette őt és annyi lovast szerelt fel ellene, amennyit tudott : mintegy hatvanhét lovast. De ezek gyakorlott, igen harcias vitézek voltak, Bánffy Jakabról³ maradtak. Várából, Szigetvárból Baranyába indult, nagyhamar megkerülte Pécsét és jó vitézeivel, a battai révnél átkelt a Duna vizén.

Mikor a királyi fölség megértette, hogy Török Bálint Jován cár ellen készül, a körüle levöktől tudta meg ezt a király, követeivel értesítette erről a Fekete Embert, hogy Bálint ellene indult, legyen vigyázatos.

Bálint rögtön támadott. A Fekete Embernek megmondták ezt

² I. János király szerb zsoldoskapitánya.

³ Török Bálint elődje Szigetvárott.

szolgái és a vajdák felkészültek. Mikor Bálint meglátta a rác vitézeket, megrémült, mert sokan voltak. Szemben Jován cár rácai is meglátták, hogy kevesedmagával jön rájuk Török Bálint. A rácok nyomban megtámadták Bálintot, keményen megverték, csak kevés vitézével jutott át a Dunán és nagyon megrémült. Fájlalta Bálint, hogy azok a *petkók*⁴ vettek erőt őrajta.

Amikor a Fekete Ember Tokajból, János vajdától Temesvár felé indult, a Maros vizén túl elfoglalta Csoma mezővárosát, a Csáky urakkal szemben levő várat. Csáky László összeszedelőzködött háromszáz magyar lovassal, hogy kiűzze várából, Csoma mezővárosából, a rác tisztet. Megtudták a rácok, Csáky László kiindult jószágából, hogy a Temesvárnál levő Csoma várat megtámadja és visszavegye Jován cár kezéből. Csáky László afféle tisztja szittya magyar volt: Csanáddal szemben, az apáti révnél átkelt a Maroson. Mindkét részről szemtől szemben álltak és kemény viadalt kezdtek, innen is, onnan is sokan elesetek a csatában. Mégis az isten ott Jován cárt segítette, a mérkőzésben vereséget mért a nagy magyar Csákyra, akinek levágták a fejét. Sok nemes is veszett ott Jován cárral szemben.

Megtudták ezt a magyar főurak és nemesek, János királyhoz mentek Budára és panaszkodtak János királynak, hogy az ő szolgája tette ezt:

— Méltóztassék fölséged elvenni őt tőlünk, ne uralkodjék mirajtunk. Fiaink és leányaink megmenekültek a török kezéből, isten kezében maradtak, most ez a pogány bestia akar uraskodni fölötünk.

Mondotta János király:

— Ha én nem uralkodhatom felettetek, mert ellenségeim vagytok és lázadók, hadd uralkodjék rajtatok ő, akinek van rác sokasága. Én kicsiny vagyok, mert elvettétek kezemből a királyi pálcát, ti nem engedelmeskedtek nekem, mert lázadók és orcátlanok vagytok, hát nem kelhetek föl ellene.

— Engedelmeskedni fogunk és megadjuk az adót fölségednek mint a kurucok korában⁵ — könyörögtek ismét a királyi fölségnek. A magyarok már megfélemlettek és jobban rettegtek a Fekete Embertől, mint János királytól, minthogy már egy magyar főembert is elemésztett. János király is tartott tőle, mondotta nemeseinek és báróinak:

— Maradjatok békén, majd meghagyom neki, hogy jöjjön hozzám.

Török Bálint újra a Fekete Ember ellen készült, most már

⁴ Délszlávok lekicsinylő elnevezése, gúnynév.

⁵ 1514-ben.

háromszáz lovassal; gyorsan Szabadka várához nyargalt. A Fekete Ember éppen nem volt ottan. Kiirtotta a rácokat, akiket Szabadkán ért és a jobbágyoknak azonnal meghagyta, hogy erődítést építsenek. Bizton székeltek már a várban az alatta valókkal.

(Török Bálint átpartolt János királytól Ferdinándhoz.)

*

Bécsben Ferdinánd király és a magyar főurak követségre választották Bakics Pált, ezt a Törökországból Magyarországra futott rácot, hogy menjen a Fekete Emberhez sok kincsel, ajándékkal és hajltsa őt Ferdinánd király szolgálatába; ígérte a király, hogy ad neki várakat, jószágokat, nem úgy mint János király, aki nem gondol „nagysággal”. Ilyenformán levelet is irtak a Fekete Embernek, aki Jován cárnak neveztetik és küldtek költségre ötezer forintot, szolgálóinak pedig ötven vég posztót és tíz aranyozott kupát meg öt török lovat. Bakics Pál elvitte ezeket a drágaságokat Pécs városába. Volt ott egy Botos Márton nevű kalmár, Bakics Pál átadta ezeket az értékes ajándékokat a kalmárnak és a királyi fölség, Ferdinánd levelét, hogy vigye el a Fekete Embernek.

Botos Márton gyorsan elment Jován cárhoz Szegedre, mert ott lakott, amióta megtudta, hogy Török Bálint megerősítette Szabadkát. Botos hamarsággal átadta Jován cár kezébe az ajándékokat, a posztót, méneket, az ötezer forintnyi aranykincset s a tíz aranyozott kupát, meg ezenfelül a levelet. Mihelyest Jován cár megértette Ferdinánd király kívánságát, hogy neki szolgáljon: elosztotta az ajándékot szolgálóinak, nádorispánjának és kincstartójának, Zubota vajdának. Örült a nagy ajándéknak és Ferdinánd ígéretének. És a Fekete Ember rögtön Ferdinándhoz partolt, mert Ferdinánd ezt írta levelében:

— Semmit ne félj Zápolyai királytól, mert mi a magunk részéről nagy sereget indítunk ellene. Ezért mi tőle távolból is megfoghatjuk őt, az egész kereszténység áruelőját, te pedig despota lész és ami jószága a despotának volt Magyarországon Zsigmond császártól, azt a mai napon megadjuk és átadjuk neked.

Végül átadta a kalmár Jován cár kezébe a függő pecsétekkel ellátott okiratot, mely fiainak és leányainak szól mindörökre.

Botos Márton dús ajándékot kapott, Bakicsnak is vitt Jovántól testvéri ajándékol tíz *peirianice*-t azaz „taltokokat”.⁶

Hamar visszatért Pécsre, de mondotta még azt is:

— Ne gyűlölje többé nagyságod Török Bálintot, mert most már együtt szolgálják Ferdinánd királyt.

⁶ Tolltokokat. — A szláv szó is tollpárnát, párnahuzatot jelent.

Erre a Fekete Ember azt mondta :

— Ne féljen többé tőlünk, mert most már együtt szolgálunk Ferdinánd királynak. Amikor visszatérsz, mondd meg neki ezt és jelentsd neki, hogy testvére, barátja vagyok.

Botos Márton tehát visszatérőben betért Török Bálinthoz és megjelentette neki ezt. Ésmondotta Török Bálint :

— Jól van. De azért kezemtől léssen halála.

És Bálint megkérte a kalmárt lakomázzék vele ; amaz mentegőzött, mert félt János király párthíveitől. Mondotta Bálint :

— Elkísérlek egészen a révig, ne félj !

Igy hát vele lakmározott, azután Bálint elkísérte a kalocsai révig, át a Duna vizén. És Márton békeességben hazalovagolt Pécsre, de azért nagyon félt, mert Bakics Pál is tartott a jövőben János királytól és mit sem akart ellene cselekedni.

Amikor János király meghallotta a hírt, hogy Budán két ellenség között székel, sirni kezdett szegény.

— Ime, király uram — mondtam én akkor — ne higgy mindenkinek ; kezdetben állj ellen, mert késő, mire elkészül az orvosság. Annak segít az igazság, aki éber. Amily mértékkel mérték, olyan mértékkel fizetnek néktek.

Parancsoló levelet küldött Jován cárnak, azonnal személyesen jöjjön elébe, Budára, mihelyt ezen írást látja, és tíz szolga legyen vele, ne több. Eljutott a futár Jován cárhoz, aki régebben hűséget ígért. János király levelét a futár a Fekete Ember kezébe adta s az felolvastatta a parancsolatot. Megértette ezt Jován cár, felelte, mondván :

— Négy hónapja már, hogy népemmel az elhagyott földön lakozom. Ófelsége azóta sükketté tette magát. Nem halászik velem, nem mutatkozik hasznomra, nem ad nekem semmit javamra. És Budán ül őfelsége mint a néma. Bizony mondom, kegyesebb hozzám Ferdinánd, mennyi zsoldot küldött, ezenfelül jószágokat ígért, függő pecsétekkel ajándékozó levelet is kaptam ; azt sem tudom, hogyan háláljam meg neki. Most hát Ferdinánd király hitén szolgálok, János többé ne számítson rám. Ha neki nincsen költsége, van nekem elegendő.

És ezer forintot küldött János királynak. A futár megvitte neki az ezer forintot ajándékba. El is mondta a futár az urak előtt a királynak a dolgot ; esodálkoztak Jován cár feleletén. — A fősvény mindig négyszeresen fizet. Szegény János király igen fősvény volt, lomha is volt, nem vigyázott. Titkon nagyon kinevették János királyt, amiért költséget küldtek neki.

*

Gyakran emlegették már János király budai udvarában még a polgárok között is, hogy Prini Péter egy fekete gubában Ferdinánd

királynál volt, sokan látták őt ottjártában. Ezenközben eljött Budára nagy hízelkedéssel, miképpen Iskáriót,⁷ titkolta szándékát, szava mint a méz, de epét hordott szívében. Én ugyan azt hittem, hogy a király elfogja és a Csonka-toronyba vetteti — de nem tette. Gondoltam magamban : „Tót eb nem mérgös” — miképpen a magyar közmondás tartja. Eljött hozzá sok nemes meg a megyék ispánjai, mint-hogy erdélyi vajda volt ; nagyon panaszkodtak és könyörögtek neki a bácsmegyeiek, akiknek jószágait a török császár elpusztította és leölte közülük, akiket elért. Jován cár ugyanis azt mondotta nekik :

— Szegény magyarok, nem tarthatjátok meg többé ezt a földet, mert nádorfejevári martalócok bármely éjszaka elhurcolhatnak. Nem tudjátok, mit kívántok. — És jól mondotta ezt a Fekete Ember : — Én visszaveszem ezt a földet a töröktől, meg a szerémi szigetet is.

Ezért nagy tolongás volt Péternél, nem pedig János királynál. Minthogy gyenge pásztor alá gyapjat kakál a farkas. És mondották a nemesek :

— Vajda uram, a mindenható isten szerelmére, el ne hagyj minket árvaságunkban !

Mondotta nekik Péter vajda :

— No előbb megbeszélem a királlyal.

Bement a királyhoz. Váltig dorgálta János királyt és mondotta :

— Ellenséget rendeltél mifőlénk ; hitemre, kiirtom én azt a latrot, ha még nem akadt emberére az a *petkó!*

Én egy káplánt szereztem neki, Verebély Gáspár nevezetűt, mert önagysága megkért engem, hogy szerezzek neki káplánt. Átmentem Prini Péter erdélyi vajdához, hogy személyesen beszéljek vele és tanácsot adjak neki. Őt nem leltem, csak Gáspár káplánt. Megkérdeztem tőle, mit végzett a vajda a királlyal. Mondotta nekem :

— Bizony, György uram, meglásd, minő csudákat tesz az a vajda úr.

Feleltem én :

— Ó, ti balgák ! Azt hiszitek, oroszánok vagytok, pedig bizony orron ütnek majd a rációk. Ugye, tudjátok, hogy én írom kérvényeiket ; hát én megtudtam tőlük, miféle katonasága van a Fekete Embernek ; van neki nádorispánja is meg kincstartója, Zubota vajda. Ugye, hallottátok, hogy legyőzte Török Bálintot, úgy hallottátok, hogy elvágta nagyságos Csáky László úr fejét és levágta egész csapatát. A te urad, Prini Péter már úgysis hitszegő, állhatatlan János király hűségében ; azt hiszitek, nem tudjuk, hogy Ferdinánd királynál voltatok és eladtátok János királyt ?

⁷ Judás, a tizenkét apostol egyike, aki az evangéliumok elbeszélése szerint, elárulta Jézust. Szülőhelyéről nevezik „Is-káriót”-nak, azaz kárióti-nak.

Hallgatta a pap, mit mondtam a szemébe; mindig heves volt szívében, szembe mondotta hát nekem:

— Fejedre, hazudsz!

Megint megmondottam neki, hogy igazat szóltam; megragadtam az üstökét és ütöttem, ahogy csak tudtam; ő is vert, amennyire tőle telt. Végül isten segítségével ő került alulra, én fölül. Meghallotta ezt János király és Príni Péter, nevetett az egész budai udvar, miképpen vívott meg egymással két pap és hogy György káplán lett a győztes.

Príni Péter meghirdette, hogy lovasoknak három forint hópénzt* ad, gyalogoknak kettőt, aranyozott, nagy zászlaját, melyet Székesfejérvárott a király adott neki az erdélyi vajdasághoz, megindította Jován cár ellen.

A király váltig nevetett rajtam és mondotta:

— Én édes György papom, hogyan is jártál Príni Péter káplánjával?

— No csak hagyjuk, én hogyan jártam! De majd meglátja tefölséged, hogyan verik meg rögtön a rácok azt a fölfuvalkodott ostobát!

Szólt a király:

— Mit tudsz te ahhoz, György atya?

Feleltem rá esmét:

— Bizony tudom, uram király, mert Príni Péter tehetetlen kezű és azonfelül járatlan is a hadviselésben. A rácok pedig ugyancsak értenek hozzá, vigyázatosak és ravaszak, mert hát erőskarú nemzetség.

Hallottuk azután, hogy Príni Péter kihirdette Gyulán a háborút a Fekete Ember ellen: szabad a préda; mondják, nagy sokaság volt vele, vagy tizenkétezer ember és hogy a papokat, plébánosokat, diákokat is háborúra noszogatta. Gondoltam ennek hallatára: Én istenem, illetlenség volt ezt cselekednie, hogy erővel háborúba vitte a lelkipásztorokat, mert kezüket nem szennyezi emberi vér. Ugy járnak majd mint hét püspök Mohács mezején: hirtelen halállal halnak.

Átvitte seregét a Maroson és táborát vert Szőlős mezővárosa alatt. Nemesek és nemtelenek voltak a vajda úrral. Megtudták a rácok, hogy meg akar mérkőzni velük, Jován cár titkolta szándékát, de nyomban követet menesztett Príni Péterhez s a követ ily üzenetet vitt a vajdának:

— Miért gyűjtött nagyságod ennyi népet ellenünk, rácokra? Nemde, mi is keresztények vagyunk. Jobb lenne velünk egyetértésben megszabadítani a szerémi szigetet a pogány kezéből.

Hallotta ezt Príni Péter, gőgösen felfuvalkodott, azt hitte, a rácok

* Egyhavi zsold.

félnek tőle. Azt felelte a Fekete Ember követének : készüljön a harcra. A követ megjelentette ezt urának meg vajdájának, hada vezérének, a vén Radicsnak. Rögtön megütötték a dobot, megfújták a trombitát, hamar felkészítették a népet a csatára és kiálltak Prini Péter vajdával szemben.

Prini Péter nem tudta hadát oly gyorsan rendbeszedni mint a rácok, az ő népe rendezetlenségben maradt. Látták a rácok, hogy nem kész a csatára, megtámadták a kétezernyi magyar gyalogot, nagy vereséget és öldöklést míveltek köztük, annyira, hogy azt mondják, ötven ember sem maradt meg a kétezernyi gyalogból. Aztán a vajda lovasaira törtek. Sok nemest levágtak közülük — ismertem szegényeket a királyi udvarból : Kerej Pált, Ábránffy Györgyöt, még sok más nemest is megöltek. Mondják, Mohács mezején sem veszett annyi. Prini Péter elfutott lován ; nem tudta, merre menjen, mert nem ismerte a vidéket. Végre nagyságos Jaksics Márk úr egy rác parasztja igazította el a nagylaki révhez ; mögötte bátran nyargaltak a rác vitézek és keresték őt :

— Hol láttad Prinit ?

Lovát Mehmet bég adta neki ajándékol, fehér ló volt, szeplős, magam is láttam. Jaksics Márk nagyságos úr megismerte őt várából, a korláton át, hogy Prini Péter a Maros partján állt ; rögtön meghagyta szolgálóinak, hogy tutajjal hozzák át a Maros vizén. Márk úrhoz, Nagylakra érve, egy hétig titkon pihent. A magyarok rác mánásai maguk sem kívánták a Fekete Ember uralkodását, még inkább kinevették őt : hadd fogyatkozzék el végül is a magyarokkal szemben.

Igy játszották ki és verték meg Prini Pétert a rácok ; hazafutott Füzérvárra. Gyalázatát aztán János királyra kente. Mondottam utóbb a királynak :

— Ugye, igazat mondtam, uram király ?

Ez az ütközet 1527-ben történt, június vagy május havában.

*

Megijedtek a magyarok és már azt üzenték János királynak, menjen ki Budáról. A király is megijedt, minthogy Jován cár három ízben győzedelmeskedett és Ferdinánd hűségén van, azt szolgálja. János király meghagyta egy atyafi szolgájának, Cibak nevezetűnek, aki ifjúságában nála szolgált és most már a váradi püspökséget kormányozta — ez alázatosság színében fogadalmat tett a királynak, hogy egyházi kenyéren élve, sosem használ világi öltözetet, hanem fölveszi az egyházi rendet ; mégis esküszegő lett a szegény, mert nem töltötte be fogadását, végül is világi ruhában múltott ki az életből, — meghagyta neki királyi tekintéllyel, hogy mihelyt levelét veszi, készüljön fel gyorsan és jól. — Mikor a futár átadta neki a levelet, ő elolvasta,

megértette és nyomban alávetette magát a királyi fölség tekintélyének. Futárával rögtön eljuttatta a levelet a megyék ispánjaihoz, hogy mihelyt olvassák, készüljenek harcra a hűtlen lator, Jován cár ellen: ez a sehonnai bejött Magyarországunkba, nagyranőtt tolvaj, lator. Parancsot adott a tartománynak és a karánsebesi meg a lugosi vajdának és Kőrösbánya táján a román főembereknek. Amikor ezek meghallották a hirdetést, így szóltak: jól van. És Cibak Imre úr már is tábort vert Aradnál, a Maros folyó innenső partján, amíg a nép összegyűlik, akiknek parancsot küldött. Amikor együtt látta népét, szólt Cibak úr ilyenképpen:

— Valami sehonnai íme bejött Magyarországba; azt sem tudjuk, hová való. Sok nemes jószágát elfoglalta, erőhatalommal gyaláztatot tesz feleségeinken, leányainkon.

Ennek hallatára a keresztény had felkiáltott és mondotta:

— Mindnyájan veled harcolunk, nagyságos Cibak úr, semhogy ezt tűrjük!

Egy éjszaka átkeltek a Maros folyó révén a sződi mezőre és tábort vertek. A karánsebesiek nem igen siettek, mert távol laknak, de őket is szívesen megvárták volna. Jován cár azonban nagyon sietett, hogy rendezetlenül találja őket, mint Príni Pétert, hogy még csatarendbe se állhassanak. Mikor azonban látták a rácok, hogy a táborban ágyúkkal jól felkészült nép van, nincsenek szanaszét, megállottak, mert ravaszok voltak. Cibak három napig nem hagyta vitézeit kimenni a rácokra, a sebesiek miatt; hadd érkezenek meg azok is. Amikor a rácok napfelkeltevel megpillantották az ékes, fényes hadat, rögtön a magyarok táborára rontottak. De az ágyúkkal váltig védekeztek és szekerekkel sáncolták el magukat. Messziről a sebesiek is látták, hogy a rácok vívnak Cibak ellen, hát jobban siettek. Látták a magyarok és Cibak, hogy közelednek a sebesiek, kinyitották a tábor kapuját és csatára készen mind kimentek; de mielőtt kimentek volna, elrendezkedtek. Előbb a lovasok, aztán a gyalogok; felálltak a síkságon. A rácok látták, hogy kijöttek táborukból, megrohanták a magyarokat. — Keményen harcolt mindkét fél. Végül a magyaroknak cselt vetettek, mert a rácok egy része hátukba került, hősi szívvel harcolt ki-ki magáért. A magyarok már elfáradtak a viaskodásban, de látta a Magasságbeli, hogy tökéletes szívűek mindhalálig. Végül elközeledtek a karánsebesi vitézek és rendezett csatasorban a rácokra törtek. Mondják, a karánsebesi vitézek oly gyorsan szórták szét a rácokat a legkisebbig, hogy sok levágott tetem feküdt a mezőn és gonosz zsákmányukat az isten a derék magyar fiaknak juttatta.

Jován cár Szegedre futott udvarosainak csekély kíséretével, nem olyan sokasággal, mint annakelőtte. Török Bálint Szabadkán ült és

csöndben készült a bosszúra. Amikor szegény király meghallotta, hogy Jován cárt legyőzték, örömet lovetett, Szent Iván tüzet gyújtatott és meghagyta, hogy Te Deum-ot⁹ énekeljenek. Török Bálint pedig Szabadkán ugyancsak felkészült újból, hogy Szeged városába menjen.

Jován cár színe elől sokan bezárkóztak a fallal körülvett Szilágyi-házba; kicsinyek és nagyok egyaránt voltak ott, mert félték tőle. De senkinek sem volt puskája, golyója, elég pora, amikor járkált az utcákon. Egy szegény embernek volt ugyan puskája, de nem volt golyója. Mondotta:

— Ó, istenem! Ha volna golyóm, meg nem menekednék a lator!

Ekkor egy szegény ember adott neki golyó helyett egy boglárt.¹⁰ Rögtön porral együtt a puskába tömte és minthogy puskáját jól megszokta: eltalálta a szíve alatt. A cár *szederjesbe*¹¹ való ruhában volt. Mikor vajdái látták, hogy holtra van sebezve, rögtön kivitték Szegedről Tornyos faluba. Ez a falu tíz mérföldnyire van Szegedtől, nagy falu és három mérföldnyire van Szabadkától. Szolgái élve vitték Tornyoson szállására. Ennek láttára a rác főemberek egyesével, kettesével ellovagoltak a maguk dolgára, ki Törökországba, ki meg a rác jobbágyok között oszlott el. Vele csak kevesen maradtak.

A magyar gazda, ahol Jován cár félholtan feküdt, gondolkodóba esett. Éjszaka befogta lovait szekérbe és gyorsan elhajtott urához, Török Bálinthoz. Elmondott mindent urának, hogy egy ember hogyan lötte meg puskából ezt a félpogányt. Ennek hallatára Török Bálint háromszáz lovassal még az éjszaka Tornyosra nyargalt, noha jó három mérföldnyire volt. Amikor Török Bálint megérkezett jószágára, az ott levő rácok, akik még visszamaradtak, rögtön elszaladtak, magára hagyták urukat, aki félholtan feküdt az ágyban. Tudta Török Bálint, hol van a szállása, nyomban az ajtónak rontott. Láta szegény cár, hogy már meghal, meghagyta vitézeinek, be ne bocsássanak senkit; már úgylis végét járja. Török Bálint hitére ígerte, ha bebocsátják, nem bántja a Fekete Embert. Hát bebocsájtották; de váltig gyanakodott Török Bálint és félt a rácok hamisságától. Bement hozzá. Jován cár az ágyban feküdt; Bálint háromszor kérdezte: él-e még? Kérdőzködésére semmi választ sem kapott. Láta Török Bálint, hogy a cár holtra válva, hanyattfekszik az ágyban, hát levágta fejét. Testét otthagya, fejét magával vitte Szabadkára. Nem sokat időzött

⁹ Te deum laudamus: Téged, Isten, dicsérünk — a katolikus szertartásban a hálaadó istentisztelet magasztalóénekének kezdőszavai. Értsd: hálaadó istentisztelet.

¹⁰ Gomb, csat, kapocs.

¹¹ Szederszínű.

Tornyoson. A fejet a cár zászlajával együtt Budára küldte János királynak.

Amikor bevitték a Fekete Ember fejét Pestre, a pesti bíró réztátra tétette a fejet, mellette volt a fehér zászló. Abban az időben, 1527-ben a vén Szücs András volt a bíró; ez Szent Jakab apostol napján¹² történt, a korai kismise és a nagymise között. Nagy ember-sokaság futott ki a dunai révhez. A király kinézett az ablakon, meglátta ezt, odahívott minket, akik vele voltunk, udvarosok. Kérdezgetni kezdte, mi az. És mi feleltük:

— Bizony, mintha halottat hoznának.

Még előbb, amikor Cibak Imre úr legyőzte a Fekete Embert és örvendezett a király, miképpen megírtam, én taláломra azt mondtam az udvarosoknak, mintha már meg is ölték volna:

— Bizony, azt hallottam, már meg is ölték a Fekete Embert.

— Eredj, György atya, mondd meg a királynak.

Ebédelt a király, amikor hozzásiettem és mondtam neki:

— Uram király, bizony azt hallottam, hogy a Fekete Ember fejét vették.

Pöstyényi Gergely erre azt mondta, hogy én ezt álmodtam.

A Fekete-Ember dolga az Apostolok oszlásának napján¹³ fejeződött be.

Azután az a népsokaság bejött a budai várba, a királyi fölség színe elé. Abban az időben Kún Gothard volt a budai várnagy. A királyhoz lépett és halkán mondott neki valamit. Majd bejöttek az emberek a pesti bíróval, amint megírtam és réztálon hozták Jován cár fejét. Ecettel volt leöntve a fej, hogy szaga ne legyen a nyári hévség miatt. Feketés színű volt a fej, régtől fogva ilyennek mondta a hír. Korbács volt a király kezében, megütötte és szólott:

— Ó, te vakmerő fej! Micsoda vak félelemben tartottál te engem!

Megparancsolta a király, hogy ebédnél elébe tegyék az asztalra; amíg evett-ivott a király, egyre mondogatta:

— Hol a te hited?

Ebéd után Gothárd várnagy fogta a fejet s a vár előtt hosszú lándzsa hegyére tűzte, arccal Bécs iránt állította fel, hogy nézzen ura, Ferdinánd felé. Több mint egy hétig állt így Buda várában, azután a Duna vizébe dobták.

És Török Bálint ismét kedves lón János király előtt. És János király futárt küldött érte, hogy jöjjön hozzá; el is jött, ezer aranyat és egy lovat adott neki a király: ilyen lova csak a török császárnak volt.

¹² Július 25.

¹³ Július 15.

Ezután ismét jött egy Orbán nevezetű, galamb természetű, falusi ember. Történetesen hozzám került. Levette fejéről süvegét, könyörögni kezdett előttem és kért az istenre, hogy írjak neki folyamodványt János királyhoz. Én :

— Miért írjak neked folyamodványt?

Mondotta :

— Uram, én löttem meg puskámmal a Fekete Embert Szegeden. Mikor hallottuk, hogy Cibak Imre megverte őt, a gonosz ember miatt bezárkóztunk a Szilágyi palotába, ő közelben járt, én megismertem, hogy ez Jován cár és kezemtől halt meg.

Ennek hallatára nyomban szép kérvényt írtam, a kezébe adtam és a királyhoz igazítottam. A király átvette az ember kezéből az írást és belepillantott. Rátékingtett a király a fiatalemberre s az mindenek füle hallatára mondani kezdte a királyi fölség előtt, ami az írásban volt, hogy Török Bálint akkor vágta le Jován cár fejét, amikor ágyban feküdt és haldoklott. Mondotta neki a király :

— Jó öcsém, jer el hozzám harmadnapra. Ha igaz, amit mondtál, bizony megjutalmazlak.

Eljött eközben a szegedi bíró is, Zsákány István a város esküdtjeivel a királyi fölséghez Budára ; ajándékot hoztak és beszámoltak a város dolgairól. Beszédük végeztével a király faggatni kezdte a bírót :

— Hogyan, miképpen veszett el az a lator Fekete Ember? Már magam is félni kezdtem tőle, de isten segítségével Török Bálint megölte viadalban.

Felelte a szegedi bíró :

— Dehogy viaskodott vele Török Bálint, hiszen nálunk adta halálra egy szegény ember.

Szavukból kítűnt, hogy az az ember Orbán volt. Így tudta meg a király a szegedi bírótól, hogy igaz a dolog ; örök szabadsággal egy kis falut adományozott Orbánnak. Verbőczy István kancellártól én vittem meg a szegény embernek az adománylevelet.

Addig az a hír járt az udvarbeliek közt, hogy katonáival Török Bálint Szegeden vette fejét a Fekete Embernek. De nem úgy történt. Mikor aztán a király udvarában és Buda városában megtudták, miként esett Jován cár halála : nevetni kezdtek és beszéltek, hogy Török Bálint akármilyen halott embernek könnyen levághatta fejét az ágyban. Ennek hallatára Török Bálint igen szégyenkezett, ki sem mert menni szállásadója házából, inkább elbujdosott a király pirongatása elől s egy éjszaka eltűnt Budáról. Havi Boldogasszony napján¹⁴ reggel elcsodálkoztunk, hogy megint Ferdinándhoz hajolt. Azután

¹⁴ Augusztus 5.

megint Jánoshoz hajolt. Azután megint János király ellen acsarokodott.

Cibak Imre nem hánytorgatta fel beszédében, hogy ő verte meg a Fekete Embert. Nem is emlegette őt a hír, csak azt, hogyan vágta le Török Bálint a Fekete Ember fejét.

Igy végezte életét Jován cár a magyarok között.

Eközben Budán meghallottuk, hogy János királytól való pironkodásból Príni Péter is Ferdinándhoz pártolt; Bécsben áll Ferdinánd király mellett és háromszor felesküdtött rá, miképpen János királynak is Székesfehérvárott a koronázáskor. Ilyen értéktelen volt a magyarok hite; hűtlenségükkel elveszítették országukat, melyet elődeik nagy fáradsággal és nagy vérontással szereztek Pannoniában.

ISTVÁNFY MIKLÓS

Magyarok dolgairól írt históriáinak könyvéből

Ilyen volt Magyarország állapota: két király közt hányódott. Ekkor még belső háború is támadt, gonosz bűn, szolgák lázadása, konkoly, mely nem volt lekicsinylendő. Tőlem telhetően, rövid szóval elmondom ennek is elejét, végét.

Homályos eredetű, jobbagyi állapotú rác ember volt Jován, akit feketének neveztek. Elhitette rác vagyis szerb atyjafiaival, hogy a szerb fejedelmek, az úgynevezett despoták, családjából eredt. Rövidesen nagy csapatot gyűjtött közülök. Végül szertekóborló, mindenféle nemzetbeli katonából növelte seregét, zaklatta, rabolta a szomszédos városokat, mezővárosokat, elhajtotta a baromcsordákat, juhnyájakat, útját állta a kalmároknak, kifosztotta a nemesi házakat, nem tisztelt sem törvényt, sem királyt; a keresztényt és a törököt egyaránt ellenségnek tartotta. A nagyobb tekintély kedvéért testőrséget szervezett hatszáz ifjúból; ezeknek fegyvere, ruhája egyforma volt s török módra janicsároknak nevezte őket.

Fényűző módon más szolgálói és szolgálatttevői is voltak. És mint-hogy szabott időre mindenkinek zsoldot fizetett — amit rabláson és egyéb igazságtalanságon szerzett — napról napra egyre több elvetemült ember özönlött hozzá, úgy hogy seregét tízezer fegyveresre becsülték.

Ösztökélte féktelen lelkét az is, hogy mindkét király ugyancsak kereste barátságát, szövetségét. Végül azonban Ferdinánd elküldte hozzá Révay Ferencet, bizonyos feltételek mellett megnyerte magának, de az [a követ] élete nagy veszélyben forgott, ha üres kézzel jött volna. Lakoma, vendégség fogadta, de hosszú, hegyes karó is állott számára készen, hogy abba vonátva elveszejtsék, hacsak a király

nevében adott sok ígérettel és pénzzel meg nem nyerte volna a hiú barbárt.

Mielőtt Ferdinánd fegyveres kézzel Budából kiüzte volna, megtudta a dolgot János és meghagyta Perényi Péternek, aki akkor még híve volt, hogy erdélyiek és székelyek élén szálljon szembe a zendülő rablóvezér törekvéseivel. Ez Szeged közelében gyűjtötte össze seregét és nyílt mezőn megütközött az ellenséggel. Bátor, erős harc volt, végül is a fekete Jován és hada megszalasztotta és szétszórta Perényi seregét; többek közt megölték Bezerédi Ferencet, a jeles vitézt, sokakat el is fogtak, de ezeket váltságdíj ellenében elengedték.

Ezután Cibak Imre, aki váradi püspök és egyben temesvári kapitány volt, rendbeszedte Perényi csapatait. A csata után Perényi átment Ferdinándhoz. Cibak mindenfelől összeszedett erővel ugyanazon a szegedi mezőségen ütközött meg az ellenséggel, megsebezte és meghátráltatta Jovánt, janicsárjait legyőzte, nagyobb részben levágta, seregét szétverte.

Jován azonban jobban lett. Ujra összeszedte szétszórt, megnyirbált seregét és viharos éjszakán mintegy kétezer társával beszállt Szegedre, melynek nem voltak falai. Ott megostromolta Zákán István gazdag, pénzes kalmár házát, hogy kirabolja. A városbeliek megfutamtították a rablócsapatot; egy puskagolyó Jovánt halálosan megsebezte az ágyékán. Emberei elcipelték a Tornynos nevű faluba. Ott írolták, gyógyították sebét. Arra portyázott azonban abban az időben lovasaival Török Bálint, meghallotta az esetet, gyorsan odanyargalt, s az ágyban fekvő Jovánt megölte, fejét látványossággul Budára küldte. Török Bálint a neves rablóvezér megölésével akarta megbosszulni lovas kapitányát, Bakics Kelement, akit nem sokkal előbb rajtaütéses harcban fekete Jován janicsárjai öltek meg. Egyben ezzel a nevezetes tettel mutatta meg János iránt való hűségét.

VERS, MESE, DRÁMA AZ OSZTÁLY-
ELNYOMÁSRÓL, 1536—1646

Az országot darabokra szakító 1541-i katasztrója, Buda török kézre kerülése évében jelentek meg Sylvester János új irodalmi igényeket jelentő, nevezetes magyar disztichonjai — a következő évben lépett fel a reformáció magyar irodalmának első érdemes nevű költője: Szkárosi Horvát András, mintegy megnyitója egy új irodalmi korszaknak.

A prédikátor-költő a Gömör megyei Szkáros községből származott, a zempléni Tállyán volt lelkész, ott írta jeddő, gúnyolódó, oktató énekeit, 1542—1549 közt, amikor az ország oly mélyre bukott, amit addig elképzelni sem lehetett. Bőven volt tehát a költőnek mit megrónia. Horvát András énekei kiemelkednek kortársai ájtatos versei közül a tekintetben, ahogyan a kor erkölceit ostromozzák, züllött nagyjait bírálják. Míg az egykorú prédikátorok énekei csak a vallástalanságon, az „igaz hit” elhanyagolásán keseregnek, olyan bűnöket ostromoznak, amelyek megrovása minden időben egyaránt közhely volt s a korra nem jellemző — Horvát Andrásnál figyelemreméltó társadalombírálatot találunk. Igaz ugyan, hogy ő is terjengősen versel, mondanivalóját bibliai idézetek tömegével zsúfolja és laposan moralizál. Amikor jeddésre tárgyat a körülötte zajló élet ad, ő nem a nemzedékkel korábban élt Apáti Ferenc példáját követi, hanem az ókori zsidó próféták mondásait szedi versbe s azokat vonatkoztatja korára. Prédikátor: mondanivalóját nemcsak ihleti, de gátolja is a vallásosság; jó gondja a hit ápolása és e szempontból ítél egyaránt nagyokat és kicsinyeket. Nagyon megbecsülendő azonban benne, hogy a mennyről és a teológiai trásokról szemét gyakran mégis é világra veti és nevén nevezi az elnyomottak és elnyomók helyzetét. Így pár sor az Á t o k c. versében:

... Méltatlanság a föld népén, hamis hatalmasság :
Egyiptomnak rabságában esik Magyarország.
... Romlásinknak egyik oka, fejedelmek, vagytok,
nagy óhajtván mind az ország panaszol reátok :
kíméletlen a föld népén csak hatalmaskodtok ...

(1547)

Ugyancsak az *Átkban* idézi az elnyomó osztályok örökös jelzavát: „Szégyenségben bátor éljünk, csak legyen sok pénzünk”. E vers szép hazafias részletekkel is jeleskedik. Két verse van, melyekből ha kihagyjuk is a sok bibliai példát, marad elegendő konkrétum: kora-osztályviszonyainak és osztályelnyomásának valóságos ábrázolása. E magukban véve is terjedelmes részek bőven elegendők, hogy *Szkárosi Horvát Andrá*s nevét kiemeljük és elismeréssel őrizzük a 16. század költői közül.

Szépirodalmunk korai és kedvelt formája a műmese. Külföldi humanisták nyomán honosodott meg nálunk. Alkalmas volt arra, hogy a társadalom kérdéseiről burkoltan mondja el véleményét az tró, többnyire állatokkal játszva meg az emberi problémákat. — A humanisták latin nyelvű állatmeséi: a műveltek egymásközi tréfalkozásai koruk visszáságairól. Mihelyt azonban a könyvnyomtatás általánossá lett s a könyv, mint a vásári ponyva kereskedelmi cikke, egyre kapósabb a népnél, a népnek anyanyelvén megjelenő könyvek közt feltűnnek az *Ezopusi mesék*. Mulattatnak, csipkedik a nagyurakat, leleplezik visszaéléseiket, de ritkán lépik túl azokat a korlátokat, amelyeket a feudális társadalmi rend és társadalomszemlélet jelent. A társadalmi ranglétrát öröknek tartják s ezen lefelé is, felfelé is, egyformán mérik az erkölcsi tanulást.

Első ilyen meseátdolgozónk *Pesti Gábor*. Neve eredetileg *Miszér Gábor* volt, mert családja az e nevű somogyi községből származott és úgy lett falusi nemesből szegedi, majd pesti városi patricius polgárrá. Írónk már polgári sorban született, szülőhelye után használta a *Pesti* nevet. Csak annyit tudunk róla, hogy a bécsi egyetemen tanult, papnak készült, de mégsem lett azzá. Erazmus követője; félig a reformáció híve, anélkül, hogy csatlakozott volna hozzá. Lefordította az evangéliumokat, hatnyelvű szótárt állított össze, magyar részt is adva az idegen nyelvekhez — továbbá 1536-ban kiadta *Ezopus meséit*. Hazatérve *Izabella királyné* szolgálatába lépett, talán még az udvar Budán létekor, aztán Erdélyben.

Szükszavú meséinek végén három sorban verses tanulság. A pókról és a köszvényről szóló alább közölt meséjének társadalmi éle nem szorol magyarázatra. A tanulság harmadik sora arra inti a jóllakott gazdagokat — akiknek a köszvényt kívánja —, hogy békél hagyjanak a szabadságnak. E három verssor csak első pillantásra látszik pongyolának; valójában ügyesen van beleszorítva a csak homályosan kimondható intelem a szegények, vagyis a jobbágyok szabadsága csorbítóihoz.

Híressé lett *Heltai Gáspár* (1515?—1574) máig élvezetes ugyancsak *ezopusi mesekönyve*, amely harminc évvel *Pestie* után jelent meg (1566). *Heltai* e mesekönyvében jól megfigyelhetjük a hazai reformáció társadalomszemléletének lutheri korlátait. Felháborodottan

látja az osztályelnyomás és kizsákmányolás szörnyűségeit. Inti is az urakat, hogy m ó d j e l e t t ne terheljék a szegénységet. De hol kezdődik a m ó d j e l e t t való terhelés? Ezt nem firtatja, rábízta a nemesekre, hogy túlvilági üdvösségük szem előtt tartásával, maguk állapítsák meg. A szegényeket ellenben inti, elégedjenek meg sorsukkal és ne lázadozzanak az urak ellen, bízzák sorsukat istenre. A meséknek mintegy felerésze az urakat inti mérsékletre, másik fele a jobbágyokat türésre. Heltai Gáspárnak kétségkívül érdeme a jobbágysággal való együttérzés, szánakozás az elnyomottak felett. Maga azonban polgár, városi ember, idővel módos ember. Lelkész, nyomdatulajdonos, könyvkiadó, ház- és szőlőbirtokos; pénzkölcsönököt folyóstit még Kolozsvár városának is. Katolikusból lutheránus, szakramentárius, majd antitrinitárius lett. Vallásainak, teológiai felfogásának változásai azonban — a hazai reformáció jellegének megfelelően — nem jelentettek változást társadalomszemléletében. Ez kezdettől végig állandó. M a g y a r K r ó n i k á j a b a n (1575) is úgy méri az igazságot mint M e s é i b e n (1566). Dorgálja a Zsigmond király korabeli felkelő parasztokat, majd 1514-ről szólva, a parasztok szavával bélyegzi meg a gyáva, kegyetlen nemeseket. Állásfoglalását az 1525-i budai felkeléssel szemben már fentebb láttuk. Távol áll minden erőszakos változtatás gondolatától. De polgár és prédikátor: mégis közelebb van az elnyomott osztályokhoz mint a nemesi trók; egész irodalmi és könyvkiadói működésével a népet szolgálja, a polgárt, a parasztot. Így kerültek krónikájába olyan anekdoták és elbeszélések, amelyekben a nép vágyai fejeződtek ki a jó, az igazságos királyról, a népből szakadt, országmentő hősről: Hunyadiról, Mátyás királyról. — Tudjuk, 1525-ben a német városok óvatosan és rövid ideig haladtak együtt a felkelt parasztokkal — a sokkal fejlettebb hazai városoktól még kevesebb tett. Heltai Gáspár munkássága jelenti a szélső határt, ameddig hazai polgár eljuthatott a dolgozó nép ügyének, eszméinek irodalmi támogatásában.

Heltai így is lekötölezett bennünket, az egész magyar utókort, azzal a remek elbeszéléssel, mely könyve 99. fejeletében olvasható: *A z ő r d ő g r ő l é s a n e m e s e m b e r r ő l*. Míg többi meséjének forrását a kutatás földerítette — azoknál Heltai munkája fordítás, átdolgozás s csak a t a n u l s á g az ő eredeti szerzése — e meséje bizvást saját, eredeti alkotása. Leírja benne a földesúri kizsákmányolásnak úgyszólván minden válfaját, talán csak a jobbágyjöldek kisajátítása kivételével. E mese magában véve elegendő volna, hogy Heltai nevét a magyar irodalom klasszikusai közé emelje.

Ezt a mesét teljes egészében közöljük, míg Heltai többi, fordított, többé-kevésbé ismert tárgyú meséje közül csupán néhány jellemző „tanulság”-ot adunk — ezek fényt vetnek az író társadalomszemléletére. *A z ő r d ő g r ő l é s a n e m e s e m b e r r ő l* szülő mesének érdekes és izgalmas kiegészítése *B ö r n e m i s s z a P é t e r: Ő r d ő g i k i s é r*

tetekről c. híres munkájának lapjain található. (Írójáról *Az osztálytársadalom egyházi ideológiája* c. fej. elején!) Eszerint Heltainál nemcsak merőben irodalmi formáról van szó: még a kor műveltjeinek gondolatvilágába is bejárkezhettek az az elképzelés, hogy az urak kegyetlen tisztartói valóságos pokolbeli ördögök. Lehetséges azonban az is, hogy Bornemissza e helyen Heltai tizenkét évvel korábban megjelent mesekönyvére utal, melynek nevezetes története talán csak szóbeszédben jutott füléhez, módosítva, határozott névhez fűzve, kiformált szó hagyományként. (Vö. Brutus egykorú letrásával a parasztlak elnyomásáról: *A magyar parasztháborúk irodalma* 153—156. o.)

Heltaival kapcsolatban még egy verssel kell foglalkoznunk: *Tar Lőrinc* pokoljárásával. Tinódi Sebestyén: *Zsigmond király és császárról* szóló históriás énekében található, nevezetesen nem az ének 1574-i önálló kiadásában, hanem az ugyanazon évben megjelent Heltai féle *Cancionale* c. kötet darabjai közt. Itt a históriás éneknek Zsigmond temetéséről szóló része után, mintegy *betoldva* szerepel. Felvetődik az alapos gyanú, hogy ezt a betoldást nem is Tinódi írta (megh. 1556), hanem a kiadó ösztönzésére másvalaki iktatta bele a kész műbe, talán maga Heltai Gáspár. Tinódi ugyanis igen óvatos volt és soha egyetlen szóval sem bántotta az urakat — legfeljebb gazdaszűjtjeiket rötta meg. Márpedig e versrészletben kifejezetten a jobbágság ellen elkövetett cselekményekért került pokolba egy érsek és két nemesúr. A versíró azt mondja, hogy e történetet énekben hallotta. Kardos Tibor szerint a forrásul szolgáló ének a huszita időkből eredt, úr-ellenes éle arra vall. (*Huszita típusú kantilénáink. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. 92—96. o.)

*

Az örök időkre szánt 1514-i rákosi törvények még rövid időre sem zárták le a jobbágyok költözésének ügyét. 1526-ban a török rabságba hurcolja a Délvidék és a Duna—Tisza köze lakosságának egy részét, mások széljűtnak az ország minden tájára. A közhatalom teljes lezűllése, az urak pártváltóztatásai is lehetővé tették, hogy a szigorú rendszabályok többé nem érvényesűltek. Számos úrnak is érdeke lett, hogy elpusztult birtokaikra jobbágyokat kapjon bárhonnán. Az uralkodó osztály is érezte már a jobbágyokon gyakorolt rémuralom súlyos következményeit. Mindezek már 1531 elején arra ösztönözték János királyt és híveit, hogy visszaállítsák a jobbágyok szabad költözködési jogát. János király törvényei nem kerültek bele a Habsburgok alatt összeállított *Corpus Jurisba* se törvényt is csak oklevélből ismerjük, amelyben a király erről a megyéket és vidéki urakat értesítette. (*Századok*, 1876.) Az oklevél és nyilván az alapjául szolgáló törvény furcsa módon egyetlen

cikkely három bekezdésébe foglalta össze a) a jobbágyok szabad költözködési jogának visszaállítását, b) a marhák kivételének tilalmát és c) az érvényes pénzérmék szabályozását.

A szlavóniai rendek 1537-ben kőrösi gyűlésükön erősen korlátozott formában, de kimondták a szabad költözködést. Országos viszonylatban I. Ferdinánd az 1546-i, majd az 1550-i pozsonyi országgyűlésen veti fel a jobbágyok terheinek könnyítését királyi előterjesztésében; utóbbin így:

„Egyébként nyilvánvaló, hogy a szegény parasztoknak az elnyomók ellen való panasza a nagy isten legsúlyosabb haragját kelti fel, különben is kegyetlenség és embertelenség ama szegényeket — kiknek munkája tartja fenn az emberek életét s akiknek állapota hasonló isten előtt a legnagyobb állapotához — szüntelenül majdnem rabszolgaság kemény és elviselhetetlen jármával nyomni: mégis a múlt évben megszabhatónak látott rendtartás ellenére a terhek tekintetében, melyeket ki-ki rakhat jobbágyaira, ez évben a legtöbb helyen megállapítást nyert, hogy felette súlyos és nehéz a nyomorultaknak. Ezért buzdítja és jóságosan figyelmezteti öfelsége az ország hű Karait és Rendeit, hogy a felülmondott okokat megfontolva, ebben a dologban határozott módot és rendet szabjanak, hogy a jövőben a múlt évnél könnyebb rendtartás szerint terheltesse a szegény parasztok; annál is inkább, mert a legutóbbi idők csapásain felül külső ellenség állandó harácsolásai alatt sýnylődnék.” (Magyar országgyűlési emlékek. 3. k. Bp. 1876. 283—284. o.)

Ferdinánd előterjesztésével még az azt előadó országbíró is szembe fordult. Nem is lett belőle törvény. Csak 1556-ban hoztak törvényt a jobbágy költözésének állítólagos visszaállításáról (27—33 tc.). E törvények azonban legfeljebb egyes földesuraknak adtak lehetőséget, hogy kisebb hatalmú társaiktól magukhoz költöztessenek jobbágyokat, de nem ez utóbbiaknak, hogy maguk változtassák lakóhelyüket. Ezért a gyakorlatban „szökve” voltak kénytelenek távozni — ezt pedig a törvény szigorúan üldözte. (Acsády: A magyar jobbágy s á g t ö r t é n e t e. 1944. 231. o. kk.)

Erdélyben 1551-ben történt Fráter György balsikerű kísérlete, hogy az országot Habsburg uralom alatt egyesítse. A kitünő tehetségű György barát egész pályafutása alatt szükségesnek találta a nép megnyerését. Erről tanúskodik 1551. szeptember 24-én Castaldóhoz írott levele is, amelyben kéri, hogy Nádasdyval együtt támogassák a királyhoz intézett felterjesztését a parasztok szabadságának visszaadása iránt. (T ö r t é n e l m i T á r. 1880. 653. o.)

II. János visszatérése után azonban a keleti országrészben is a „szökött” jobbágyot üldöző, a költözést gátló irányzattal találkozunk.

A kolozsvári országgyűlés 1556. nov. 25.—dec. 7. közt zajlott le és e tárgyban a következő határozatot hozta:

„A szökött jobbágyokról pedig, akár bérért felfogadták őket, akár nem, azt határozták, hogy senki sem fogadhat be szökött jobbá-

gyot, ki titkon futott el urától, sem vissza nem tarthat, bárminő nemű vagy állapotú legyen is, de vissza kell adni őket uraiknak. Ennek rendje és módja ez legyen: akinél szökevényt találnak, visszaadására felhívassék; a szökevény ura egy nemesi maga mellé vévén, követelje tőle; ha amaz nem adja vissza, idéztessék a hely vagy megye bírósága elé. És ha a szökött jobbágy nem vádolhatja urát, amiért elfutott tőle, rögtön, minden haladék nélkül visszaadandó urának és ha az az úr, akihez szökött, ezt meg nem teszi, a bíraskodás első fokán a jobbágy vagy jobbágynő vérdíjával büntetessék és marasztaltassék el, hogy javaiból vagy jogaiból elégtételt adjon a másíknak és mégis ki kell adnia a jobbágyot. (Erdélyi országgyűlési emlékek. 2. k. Bp. 1876. 62—63. o.)

Míg tehát minden földesúrnak érdeke, hogy magának jobbágyokat szerezzon, tehát hogy a jobbágy mástól őhöz költözhessek, ugyanakkor az is érdeke mindegyik úrnak, hogy a maga jobbágyait röghöz kösse. A földesúr, ha kezdetleges formában is, de árutermelő, s ennek érdekében mind több terhet hárít jobbágyaira. A nagyobb terhek vállalására csak úgy kényszerítheti jobbágyát, ha a törvényhozás segítségével röghöz köti. Végül is a két ellentmondó érdeket és az egymásnak ellentmondó törvényeket úgy egyezteteli össze az 1608: 13. törvénycikk, hogy a kérdést végeredményben a vármegyére bízza; vagyis intézzék el az urak a jobbágy költöztetését mindenkor egymás közt, ahogyan jónak látják. Ez a jobbágy költözködése körüli törvényhozás utolsó szava, a folyamat betetőzése.

A nyugati és keleti országrész ily törvényhozási viszontagságai közben kelt Schaeus szép költeménye a jobbágy költözködésének akadályairól és egyéb fajta elnyomásáról, sanyargatásáról.

A költő (1540—1585) Medgyesen született, ott volt evangélikus lelkész s ott is hall meg. Az egyetemet Wittenbergben végezte. Simán verselt latinul. Apróbb munkák után jogott nagy munkájába, a hexameterekben írott tizenkét-énekes hőskölteménybe Pannónia romlásáról. Valójában nem egységes szerkezetű hősköltemény ez, hanem históriás ének, de nem abban a primitív formában, ahogyan Tinódi írt — akül költőnk gondosan felhasznál —, hanem az antik és humanista költészet fejlett irodalmi nyelvén, latinul és a latin nyelvű költészet múltjának teljes felszerelésével. Csiszolt versekben drámai jelenetek, széles leírások, részletes elbeszélések, közben elmélkedések. A munkára Forgách Ferenc buzdította, aki a királyi magyar kancelláriából átkerülve Erdélybe, folytatta annak humanista, kulturális hagyományait, irodalmi központlátette, s míg egyfelől gondoskodott a kancellária számára új hivatalnoknemzedék itáliai kiképzéséről, az országban levő humanistákat is irodalmi alkotásra ösztökélte. Ezért ajánlotta Schaeus is könyvét II. János és Báthory István mellett Forgách Ferenc kancellárnak. Hegedűs István szerint, a Pannónia romlása egységes mű, amely II. János uralkodását tárgyalja s hőse az uralkodó. Annyi kétségtelen, hogy a tizenkét ének az 1541—1571 közti eseményeket beszéli el és János Zsigmond

temetésével végződik. A költemény ebben a teljes alakjában sohasem jelent meg. Már II. János halála évében, 1571-ben, Wittenbergben kinyomatták az első négy és további három számozatlan énekét. A teljes szerkezetet, a hiányzó öt ének szövegével együtt Hegedüs István az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában találta meg. E kiadatlan kézirati részből közül kötetünk két szemelvényt. Az alábbi, és távolabb a székelyek 1562-i felkeléséről szólót. Talán merészség, de nem alaptalan feltennünk, hogy e részletek miatt maradtak kiadatlannak a kéziratban ránhagyott énekek.

Már idéztük a törvényt, amelyről a következő részlet beszél. Az 1556-i országgyűlés ismét szigorúan megtiltotta a jobbágyok „szökését”. A költő hevesen kikel az emberségnek e megsértése ellen, éles szavakkal adja elő a jobbágy kizsákmányolásának módjait, a paraszt nyomorúságos életmódját, az uraság kénye-kedve szerinti robotot, a vadászás tilalmát, a legelő és abrak kisajátítását, a fuvarozást. Egykorú költői irodalmunkban páratlanul éles szavakkal bélyegzi meg az elősködő nemesség embertelenségét és nemcsak-túlvilági büntetéssel fenyegeti más prédikátor kortársainak példájára. Erőszakosságuk, melyet a paraszton gyakorolnak kezdetben, végül is összeütközésbe viszi őket a törvénnyel, a hatalommal és bukásra vezet. Ebül szerzett jószág ebül vész el. Fejük felett lebeg állandó veszedelemként a török rabság — rajtuk cselekszi majd az ellenség, amit ők tesznek alattvalóikon. De mindennél fenyegetőbb, hogy az agyonhajszolt paraszt felkel és megbosszulja elnyomatását.

A részlet végén előadja a mesét az aranyat tojó tyúkról. E mese Pesti Gábor meséi közt is szerepel. Ott a tanulság polgári takarékosagra, beosztással való gazdálkodásra int: Schaeseusnál élesebb a kicsengése: itt a tyúk a jobbágyot példázza, akit egészben vesz el az uraság, ha egyszerre minden bőrt le akar nyúzni róla. A költő bocsánatot kér az olvasótól, de inti, hogy senki se fitymálja a paraszt haragját.

*

Az evangéliumi szegény Lázár és a gazdag ember története — mint kötetünk más helyén is látjuk — hálás tárgy volt a prédikátorok számára: e példabeszéd magyarázata során szembeállíthatták a jámbor, béketűrő szegényt a gögös, istentelen gazdaggal. A társadalom mélyén kezdődő forrongás kezdetének jele nyugaton, hogy a 15. század vége óta színpadra viszik a szegény Lázárt. Franciaországból és Itáliából elindulva, nyolc európai nyelven szólalt meg a Lázár-dráma, míg kilencedikül magyar színpadi játékká lett. Szerzője ismeretlen, keletkezésének idejéről csak annyi bizonyos, hogy a 17. század első felében tródot, 1607 után; először 1646-ban nyomtatták ki. E verses játék: m o r a l i t á s; francia eredetű műfaj, amelyben nem annyira emberek, mint inkább elvont fogalmak, allegorikus alakok (Jócselekedet, Igazság, stb.) nem sok cselekménnyel,

annál több versbeszedett, sőt énekelt elmélkedéssel oktatnak, fejtegetnek erkölcsi tételeket. A mi *Comico-Traḡoediánk* tréfás és komoly elemeket váltogató játék. Első felvonásában a *Virtus* (Erény) elhagyja a földet, hátrahagyva *Tolerantiát* (Békétürést) és *Patientiát* (Senyvedést) a *Vitium* (Gonoszság) uralmának. A 2. felvonás tartalmazza a szegény Lázár ismert történetét: a dözsölő gazdagért eljő a Halál és elviszi a pokol minden kínjára. A középkori Haláltánc-köllészet színpadi megnyilatkozása ez: a 3. felvonásban a társadalom másik csapása, a kőborló, erkölcstelen zsoldoskatona kerül a Halál karmaiba. Az irodalom megannyi nemzetközi eleme ez, a 4. felvonás sem különleges magyar állapotokat fest. Mégis ez a felvonás annyira magyar jellegű, hogy a szerző — akiben éppen e felvonás alapján lehetetlen valami nagyurat keresnünk — ha a löbbi képet esetleg löbbé-kevésbé fordíthatta is idegen nyelvből, e felvonásnak legfeljebb az ötletét találhatta máshol: a megírás módja a magyar rőghöz tapad, akár a hús-vér jobbágyok, akikké egyszeribe átváltoznak a Békétürés és Senyvedés addig csupán allegorikus alakjai. A szerző ugyanazt az óvatos módszert követi, mint Tinódi Sebestyén: nem az urakat bántja, csak ispánjaikat. A gonosz ispánt, akit a 4. felvonásban elvisz a Halál, *Crudelitas-nak* hívják — *Kegyellenségnek*. Jól van ez így, mert ebben a névben a gazdatiszten kívül a gazda is bennjoglattatik, az egész földesúri kegyellenség. — A jobbágyok megszemélyesítői, a Békétürés és a Senyvedés (akiket az ispán előbb ki akar kergetni a színjáték helyéről, mert azt nem nekik kezdték!) a felvonás 1. jelenetében még merő jelképek, erkölcsi prédikációk tolmácsolói. Az egyházi tanok metafizikai egyenlőségét hirdetik: „mind gazdag, mind szegény... éjjel s nappal ólálkodnak, hogy ők valahonnén hasznot hajtsanak”, a szegénység is vét, mert az urakéra vágyódik — mégis a Békétürés további szavai híven mutatják a halálosan elkeseredett, bizalmatlan, önhaszna nélkül méltán dologkerülő jobbágyot, aki még a papot is ingerülten utasítja el magától. A vallással szemben teljesen közömbös, csak három nagyünnepen megy templomba; bizvást hozzátehetjük, ekkor sem jámborságból, hanem mert ez már népszokássá vált. A nincstelenekre jellemző módon, máról holnapra él; dűskál, ha van miben, azután koplal — hiszen percenként várhatja, hogy uraság vagy zsoldosok azt a keveset is elragadhatják, amit évi munkájával megtakarított.

A 4. felvonás 1. és 2. jelenetének jellemző részleteit adjuk. Ezután már csak a Halál zárójelenete következik: mindenkit kegyes életre int és figyelmeztet a túlvilágra.

A fősვნységről. 1545

Röppenetes bűn, lám, volt a fősვნység,¹
 az isten előtt, lám, örök gyűlölség,
 isten haragjába ejtő nagy ellenség,
 ahová béfirhet, ott nincsen tisztesség,
 békesség, egyesség, sem örök dicsőség...

Erről bizonynal Krisztus urunk mondja,
 mint fiainak nagy szép szóval mondja,
 hogy nehezen mennek azok menyországba,
 kik sok pénzzel bírnak, bíznak kazdagságba —
 Tizenkét apostol e mondást csudálja...

Mind e világ most rakva fősვნységgel,
 nagy kóborlással, telhetetlenséggel,
 urasággal nyargal, nagy szertelenséggel;
 lám, senki sem gondol semmi szégyenséggel,
 isten beszédével és örök étellel.

— A kazdagoknak jaj! — úgy mond tinektek,
 a Krisztus mondja: — Kik igen örültek,
 bizonynal jaj tinektek, kik eleget esztek,
 — ezt nyilván higyjétek — hogy ti megéheztek;
 jaj, akik nevettek, mert megkeseredtek!...

Nyilván megmondja Szent Pál írásában,
 hogy a fősვნyek mennek kárhozatban,
 nincsen örökségek isten országában;
 dúlók, kobzók jutnak örök számadásban,
 hamis ragadozók keserű sírásban...

— Mind e világot is összeveháborítád,
 a nagy urakat te összvesusárlád,²
 a nagy hamisságra őket felindítád,
 isten igazságát láb alá tapodád,
 nagy nyomorúságba a föld népét hozád.

Sok hamis törvényt, fősვნység, költettél;
 ki soha nem volt, olyat is szerzettél,
 hamis harmincadot³ te nagy-sokat leltél,
 hamis ravást⁴ leltél, hamis dézsmát leltél!⁵

¹ A mai *kapzsóság* szóval egyértelmű. Szkárosi e szóval a kisajátítást, a földes-
 úri kizsákmányolást is megsemmélyesíti.

² Mintegy varázslattal, egymás ellen ingerled.

³ Vám, a szállított áruk értékének 1/30 része.

⁴ Rovás: adókövetés.

⁵ A latin *decima* szóból: tized. A jobbágy termésének egy tizede az egyházá;
 a földesúré a további kilenced, a jobbágnak a termés 8/10-e maradt.

borfoglalást⁶ leltél, borváltságot leltél!

Közinkbe hozál sok patvarosságot,
méltatlan elvissz nagy-sok ajándékot,
de senkivel nem téssz te irgalmasságot;
te hozád közinkbe a sok hamis vámot,
a sok ispánságot, sok hamis birságot...

Útát megfogtad mindennek, fösvényiség,
nem élhet tüled a nyomorult község,
mert teneked szolgál, lám, minden mesterség,
kalmárság, komplárság,⁷ — minden szekeresség,
vargaság, molnárság — hopp, mely szép tisztesség!

Néked fáradnak mind a szegény szántók,
nagy éhen-szomjan tereád kiáltók;
neked verejteznek a szegény kapások,
teneked fázódnak a szomjú halászok,
neked sütközödnak a futó vadászok...

Meg nem mondhatom neked minden dolgod:
Büdös boroddal a népet bosszontod,
elvesző marháddal őket sanyargatod,
férges szalonnádod mind reájok osztod,
senyvedőt, halandót mind reájok hányod...

Nem fér tehozzád isteni bölcsesség,
nincsen miattad senkinek békesség,
munkás jámboroknak nincs nálad tisztesség,
jóra tanítókhöz semmi kegyelmesség,
semmi nem kell néked, csak telhetetlenség.

Megvér az isten a nagy hamisságért,
a szegény gyászokért, özvegyek, árvákért,
kik reád kiáltnak a kegyetlenségért,
mindenkor átkoznak a méltatlanságért:
de innom nem adtok az igazmondásért!

Ébrödj, fösvényiség! Igen elaludtál,
térj istenödhöz, beszélj Zakheussal,⁸
beszélj a szentekkel, Szent Pál apostollal,

⁶ Borfoglalás, borváltság: a földesúr gyakran kényszeráron vette meg jobbágyal borát és maga kereskedett vele; megváltási árat is fizettetett átalányban a termelővel és csak ennek fejében jogosította fel, hogy saját borát igya vagy eladja. E visszaélések ama földesúri jogból származtak, hogy birtokán csak az úrnak volt bormérésre, kocsmatartásra joga és a jobbágyok csak bizonyos időszakban árusíthatták saját termésüket.

⁷ Csalás. (Eredeti értelme: kereskedés, utóbb: bormérés.)

⁸ Vámos, aki Jerikóban vendégül látta Jézust és jó útra tért. (Lukács evangéliuma 19. rész.)

ne dugd be füledet ezüsttel, arannyal,
mert nem lehetsz részes, higgyed, a Krisztussal!

Mikor írának ez új esztendőben,
ezeröttszázban immár negyvenötben,
fösvénységről költék Tállyán ezt énekben,
Horvát András hagyá ezt egy jókedvében,
hogy tanácsot adna mindeneknek ezben.

2. Magyar jobbágyasszony.
(Fametszet 1600-ból.)

SZKÁROSI HORVÁT ANDRÁS

A fejedelemségről. 1545

... Isten szolgálja a fejedelemség,⁹
a hamisság ellen nagy röttenetesség

⁹ Fejedelem: e versben és a régi egyházi szövegekben nemcsak uralkodót jelent, hanem főurat. A latin „princeps” ugyancsak mind a kettőt jelenti, de az énekszerzőre bizonyára elsősorban a német protestáns irodalom hatott, ahol a „Fürst” szót használták ily kettős értelemben. (Németország szétdarabolt állapotában minden úr egyben fejedelme is volt a maga birtokának és az azon lakóknak.)

és az igazságban mindennek segítség,
hogy megmaradhasson köztünk jó egység.

Reájok isten hagyá e világot,
hogy mindkét táblára viseljenek gondot,¹⁰
minden szertartásra hogy tartsanak számat,
mert ítélet napján tülek vesznek számat...

Hol vannak mostan a jó fejedelmek,
kik igazságnak, istennek engednek?
Látjátok, fejenként kegyetlenné lőnek
és hivataljokban egy lépést sem tesznek...

Nagy szégyenségben, fejedelmek, vagytok,
országpusztítóknak, csalárdnak mondattok,
dülők, kóborlóknak, lopóknak mondattok,
de elhallgatjátok, hogy már tudjátok.

Megbizonyítja ezt cselekedétek,
mert miképpen a légy, máséra úgy estek,
jövedelmeikkel meg nem elégedtek,
arra istentől egy csöppet nem félték...

Törvény adótul¹¹ Szent János meg nem tilt,
de méltatlanságtul mindentül itt megtilt,
telhetetlenségtül, ostor-adót¹² megtilt,
hamis szolgálattul, hamis ravást megtilt.

E mostan való fejedelemségről,
nagy szertelenségről és kegyetlenségről
a próféta írja nyilván mindenekről —
Ha vakok nem volnánk, tanulhatnánk erről...

A fejedelmek kegyetlenné lettek
és minden lopóknak lopótársi lettek,
ajándékot vesznek, igazat nem tesznek —
Ézsaiás¹³ mondja a fejedelmeknek...

Panaszolkodik a hatalmas isten,
a próféta írja Mikeás¹⁴ könyvében:
Hogy, urak, nem vagytok igaz ítéletben,
hogy semmi jó nincsen néktek kedvetekben.

Szerettek — úgy mond — minden gonoszágot
és az embereket ugyan megnyúzzátok,

¹⁰ A Bibliában megőrzött héber monda szerint, isten két kőtáblára véste tíz parancsolatát, melyet Mózesnek adott. (*Mózes II. könyve* 24, 12., 31, 18. V. k. 10. r.)

¹¹ Törvényes adótól.

¹² Olyan adó, mely valóságos ostor a népen.

¹³ Próféta. Ókori héber író, i. e. 8. sz.-ban. Könyve a Bibliában.

¹⁴ Ugyancsak próféta, héber író, i. e. 8. sz.-ban; könyve a Bibliában: a kapuz nagyurakat ostorozza.

A bört teteméről mind el-levonszátok
és a tetemet is ugyan megrontjátok...

Hogyha hinnétek Salamon királynak,¹⁵
a kegyetlen urak — megmondja — mint járnak :
Kik tisztet kívánnak és hatalmaskodnak,
hogy nagy keménységes ítéletre jutnak.

Öszvetörettek és semmivé lesztek,
mint a csepő¹⁶ szikra, oly hamar elvesztek,
kik a szegény népen most kegyetlenkedtek —
Ézsaiás mondja, de ti nem hiszitek...

Példát vehetnénk Farahó királyról,
a Holofernesről, Nabugodonozorról,
a kegyetlenekről, s Heródes királyról,¹⁷
kik mind elveszének isten haragjától...

Szolgáló népek, itt megtanuljátok,
kik kegyetlenséggel urakat szolgáltok,
uratok kedvejért isten ellen jártok :
mint Farahó népe, mind azképpen jártok!...

Heródes király nagy szegyenbe esék,
a kegyetlenségért igen megverték,
mert az apró férgek a testét megevék,
istennek haragja rajtok megjelenék.

Éképpen járnak a kegyetlen urak,
kik hivataljokban igazán nem járnak,
csak egymásra törnek és mindent pusztítanak,
isten mondásával semmit nem gondolnak.

Uruk, ti biztok a peniszes pénzben,
erős váratokban, gyűjtött kéncsetekben,
kolcsos várastokban, aranyban, ezüstben, —
de nagy hitetlenség, ki bizik ezekben...

¹⁵ Salamon, a zsidók királya i. e. 970–933 uralkodott. A hagyomány neki tulajdonította a *Bibliában* levő *Bölcsesség Könyvét*. E mű valójában eredetileg görögnyelvű, az i. e. 2. századból származik és csak annyiban van köze Salamon királyhoz, hogy a névtelen író az ő szájába adja tanításait.

¹⁶ Csepű : kenderkóc, mely szikrától is pillanat alatt elhamvad.

¹⁷ Farahó, azaz fáraó : az egyiptomi király címe ; a bibliai monda személynévként használja arra a királyra vonatkozóan, aki az Egyiptomból kivonuló hébereket üldözőbe véve a Vörös-tengerbe vészett. (*Mózes II. k.*). — Holofernesz : a *Bibliában* levő *Judit könyve* c. elbeszélésben az asszír király fővezére, akinek fejét álmában levágja a szép Judit asszony. — Nabukodonozor, e néven II., Babilonia legnagyobb királya, elfoglalta Jeruzsálemet, megdöntötte Juda királyságot és a zsidókat a babilóniai fogságba hurcolta i. e. 586-ban. (*Királyok IV. Könyve*, 25.) — Heródes, Zsidóország királya, i. e. 73–4. *Máté evangéliuma* szerint, üldözte az újszülött Jézust és elrendelte a betlehemi gyermekgyilkosságot ; ezért gonosz betegségben halt meg.

Példátok volna nektek Móre László,¹⁸
ki nagy-híres valá, mert vala kóborló :
Immár török kézben a kegyetlen dülő ;
hol, mit használ néki a kóborlott sok jó?...

Mind eltanulák a nagy hamisságot
urak, nemes népek, a szegény parasztok.
Minémük az urak, olyak a parasztok,
az urakhoz képest mind keresik poklot.

Nem tudjuk immár, melyfelé hajoljunk,
urak, miattatok mind bolygóban vagyunk,
kegyetlenségtől mert oly igen félünk,
semmi segítséget bennetek nem értünk...

Ébrödjetek fel azért, fejedelmek,
mert így nem mondattok ti keresztyéneknek.
Ha véget nem vettek sok gyűlölségeknek,
sok bosszúállásnak, telhetetlenségnek...

A Szentírásból ezt szerzik éneken,
im tanácsot adnak az uraknak ezben,
hogyha megmaradnak a kegyetlenségben,
soha nem lesznek istennek kedvében.

Ezeröttszázban és a negyvenötben
az urak valának nagy kegyetlenségben
és a szegény község nagy szertelenségben,
Tállyán a polgárok nagy egyetlenségben.

PESTI GÁBOR

A pókról és a köszvényről. 1536

Elindulának egy úton a pók és a köszvény. Mikoron kegyig
estvére jutottak volna, mindenik azon igyekezik vala, hogy magá-
nak alkalmas szállást találja. Mene azért a pók egy kazdag ember-
nek házába, holott mennyiszér hálóját felcsinálja vala, a szolgálak
annyiszor lesöprik vala és semmi dolgába kedve nem telik vala.

A köszvény kegyig mene egy szegény emberhez, holott nagy
nyomorúságot kell vala vallani, mert fekete kenyeret eszik vala,
nyugodni semmit nem hágy vala, faágyat ad vala neki és magát
minden erős dologba foglalja vala. Reggel felkelének, kezdenék egy-
másnak a szállás felől panaszkodni, miképpen nem nyughattanak volna
és tanácsot tartának, hogy megváltoztatnák a szállást és hogy a pók
szegény embernél, a köszvény kegyig kazdag embernél szállana.

¹⁸ Garázda, birtokharácsoló főúr; török rabságba került.

Elindulának és mikoron besetédett volna, a köszvény nagylassan bemene egy kazdag ember házába. Melyet mikoron megláttanak volna, rajta kapának, nagy tisztességgel fogadák, kezdének körül forgódni úgyannyira, hogy helyét sem lelik vala. Bársony párnát tőnek alája, kezdék mindenféle étkekkel, savanyú és édes borokkal kénálni és semmi nem vala, kit neki elő nem hozának.

A pók is megszálla a szegény embernél és ott nem kilemben cselekedik vala, mintha tulajdon önnemmagájé volna a ház: szabadon teríti vala hálóját és senki nem bántja vala. — Végre, mikoron mindenik megtalálta volna természet szerint való helyét, elvégezik magokba, hogy a pók mindenkoron a szegény embernél, a köszvény kegyig a kazdagnál maradnának.

Értelme :

Egynek egy helyen szerencséje nagyobb vagyon,
Azért a köszvénynek kazdag szállást adjon,
A szabadságnak kegyig bátor békét hagyjon.

HELTAI GÁSPÁR

Ezopusi meséi tanulságaiból. 1566

A farkasról és a bárányról

E fabulával írta meg Ezopus e világi dúsoknak és kegyetleneknek hamisságát és kegyetlenségét, hogy nem gondolván sem az istennel, sem annak igazságával, a szegény ártatlanokat minden ok nélkül megnyomorítják. Dühös nevet költnek az ebnek, csakhogy megölhessék. Vagy ötte meg a hájat avagy nem: de pálcát keresnek neki. Ugyan bűnes a csörsz: vagy vétkezett a szegény ember avagy nem. Pauper ubique jacet. [*Szegény ember mindig alul van.*] Jaj e nagy hamisságnak!

Az oroszlánról, ökörrel, kecskéről
és juhról

Ki-ki mind meglássa, kivel társalkodik egybe. A jámbor, szegény és együgyű ember békét hagyjon a dúsoknak: mert keveset gondolkodik sem az istennel, sem az igazsággal. Ezért szokták mondani közbeszéddel: Nem jó az urakkal cseresznyét enni, mert ottan löveldőzni kezdenek a magokkal.

A keşely r l és r k r l

E fabula inti az urakat és a kazdagokat, hogy kevel yek ne legyenek és a szegényeket és egy gy eket meg ne  t lj k. Mert egyik a másikkal jó. Mert ha az  r nemes, kazdag ember, nem k vetk zik belőle, hogy az egy gy  szegény —  k r avagy disznó legyen. Bezzeg nem ; hanem   is ember, kinek istene és teremtője vagyon, ki az emberekre gondot visel.  s mi rthogy igaz, gyakorta az   szent bölcsessége által  gy rendeli a dolgot, hogy a nagyurok, d sok etc. [stb.] oly nyomorúságban esnek, hogy m g a szegény embernek segítsége nélkül sz k lk dnek.  s gyakorta igen egy gy  ember által nagy nyomorúságba és veszedelembé esnek. Azért mondják ezt k zbesz del : Kicsiny a hangya, de meg tud azért b sulni.

A galambokr l, h j r l és  lyvr l

E fabula inti a nyavaly sokat és a nyomorultakat, hogy nyomorúságokat békességes sz vel és t r ssel elszenvedj k és b k tlens gkbe ne keressenek se tanácsot, se segedelmet, se oltalmat a gonoszs gokn l : mert af l k sem istennel, sem ördöggel nem gondolnak, hanem csak arra áll minden gondolatjuk, m velhogy k rt tehessenek. Főképpen a szegény község tan ljon e fabul b l, hogy a fejedelmekbe ne válogassanak, hogy minden apró sanyar s gban [ne] akarn k a fejedelems gbelieket megítélni avagy elv ltoztatni, hanem t rjenek és várjanak istent l : Mert az isten bölcs, tudja  , mint kell lenni. Nem siet  , sem késik, etc. (stb.)

HELTAI GÁSPÁR

Egy nemesemberr l és az ördögről. 1566

Egy kegyetlen és szegényekre éhezett nemesember vala, ki igen kegyetlenül nyomorgatja vala a szegény jobbágyokat, mind törvénytelen adóval, dolgoztat ssal és k lemb-k lemb sz nek alatt való saccoltat sokkal¹⁹ és birs gokkal, annyéra, hogy teljességgel megnyomorodtanak vala a szegény jobbágyok az   kegyetlensége miatt.

Ez egyszer a mezőre lovon kimenvén, megl t  a szegény jobbágyokat, hogy magoknak egy keveset sz ntan nak ; morogv n   magában, mondá :

— Latrok az  n szolgáim : egy sem jár el benne, amibe bocsátom

¹⁹ Saccoltat ssal.

őket. Kedveznek e pestye²⁰ póroknak. Maga²¹ meghagytam, hogy hét étcaka énnem szántsanak, kapáljanak, arassanak, kaszáljanak. Szinte elég, ha a pestyék szombatn délután és vasárnapon magoknak szántnak, kapálnak, aratnak, kaszálnak. Ó, hogy nincsen egy jó ispánom, kire bízhatnám a dolgot, hogy ugyan valóba hajtaná a pestyéket a mindennapi dologra. Ugyan jól megfűzetnék neki, ha olyant kaphatnék.

Azonközbe elejbe kezde jöni lovon egy emberszabású, veres, nagygyarú, hasított süvekben és egy igen szélesgalléros mente vagyon rajta. Nagy a szöme és azokra bartoson²² alávonta a süveget. Mégkérdé azt a nemesember :

— Hová mégy?

Felele az :

— Szolgálatot keresni megyek.

Monda a nemesember :

— Honnég való vagy és kicsoda vagy? Mert énnem kellene olyan szolgál.

Felele az :

— Én vagyok a pokolbeli ördeg. Ha ezokáért kell szolgálatom, meglátod, hogy híven szolgállok.

Monda a nemesember :

— Légy ispánom, hogy gyötheressem e pestye pórokat. Mert nem találok igaz szolgát. Minnyájan kímilik a pestye pórokat.

Monda az ördeg :

— No, hadd reám. Sok idétől fogva forgattam efféle tisztbe. Meglátod, hogy esztendeig elég marhád²³ leszen.

Mondá a nemesember :

— Mit adjak teneked esztendeig a te hívséges szolgálodért?

Felele az ördeg :

— Semmit ne adj. Hanem esztendő múlva, amit a jobbágyok ingyen és jó szüvekből ajánlanak énnem, a legyen jutalmam és bérem.

Mondá a nemesember ömagában :

— No, jó szolgál lesz ez, ez ingyen szolgál énnem. Ám a pórok ha ajánlanak valamit neki avagy nem, mit gondolok én vele. Csak ő szolgáljon énnem híven. — És mondá az ördögnek :

²⁰ Bestye, bestia, vadállati. (Eredeti írásmódja : pesti.)

²¹ Régies szó, értelme : noha.

²² Csak következtethetünk értelmére. A német „Bart” szó bajuszt, szakállt jelent ; a német parasztok csupasz képpel jártak, a nemesek viselete volt a bajusz, szakáll. E szó itt esetleg nemesi külsőt jelenthet.

²³ Átvitt értelemben pénzt, vagyont jelent — akár a megfelelő latin szó. Irodalmunkban és a népnyelvben századokig használatos volt.

— Ámbátor úgy legyen : az legyen béréd.

És midőn a nemes az új ispánt ajánlotta volna a jobbágyoknak, ottan hozzájok kezdte, a szegény jobbágyokhoz és igen kegyetlenül bánik vala velek. És naponként új-új fortélyokat találta ellenek. Megfogá a szegény jobbágyoktól a bor-árolást.²⁴ Az önne szőlővizeket elvevé tőlek négy-négy forintért és rajtok árolá három-három pénzért pintét. És midőn vízzel elegyítvén megvesztötte volna a bort, reájok vette és házonként osztogatta azt nekik füzetésre. Hazajüvén ugyan tanyisztrával hozá vala a pénzt az urának. Annakutána el-mene és az özvegyasszonyokkal égetett bort égettete a bor söpréből és azt is a szegény jobbágyoknak osztogató drága pénzért. Mennye faggyu esik vala mind ökerből, mind juhból, azt is mind az úrnak foglaltatá és az özvegyasszonyokkal györtyát csináltata belőle és azokat a jobbágyokra osztogató. Kerteket is kapáltata a jobbágyokkal és annakutána mind a hagymát s mind a petrosolyomot a jobbágyokra vette. És midőn annak a pénzt felszedte volna, ugyan süveggel vivé be nemes asszonyának, mondván :

— Ihol, tisztelendő asszonyom, kegyelmed vegye jó néven. Kegyelmed más ruhákat vegyen. Mert kegyelmed nemesasszony. Nem illik kegyelmedhöz a braszlai²⁵ köntes és szoknya. Hanem tabit²⁶ legyen és ugyan szép tafotta²⁷ ünneplő ruha legyen, szép virágos kamoka,²⁸ ötszer való bársonyos perémmel. A fedél ne legyen fejr, hanem sárga, veres, alakos és slógos.²⁹ Kezed legyen rakva villámló szép aranyos gyűrökkel. Inged cinadof³⁰ és legvékomb gallér gyolcsból. La, minemű sarúd vagyon ! Fekete, széles mint egy sulyok.³¹ Szép karmazsinbőrből csináltat vegyenek, vereset, vékonyt, rakvát szép, körek, hegyes szegekkel. Ne hadd magadat, asszonyom. Mert eképpen nemcsak uram teként gyönyörűségesképpen kegyelmedre, hanem még a szomszédságbeli nemes uraim is. Hadd csak, hadd : még uramat is felruházom és felékösittem.

És azonközbe megjuta³² a nemesember, mikoron az ispán elment volna. És mondá az asszony az urának :

— Bezzeg jámbor ispánra találtál. Im ugyan süveggel hordja

²⁴ Bor-eladás.

²⁵ Bressloui : boroszlói ; sziléziai.

²⁶ Tabit vagy tábit : habos selyem.

²⁷ Hámtalanított selyemfonalakból, vászonkötéssel készült selyemszövet.

²⁸ Kamoka vagy kamuka : damasz (damaszt) szövet. Mintázott egyszínű pamut, len vagy selyemanyag.

²⁹ Alakos : szép alakú. — Slógos : későbbi nyelvben „islóg” — a felsőruhán, bundán levő ércpikkelyt, csillogó veretet jelentette.

³⁰ Finom vászon.

³¹ Falap, mellyel a mosásnál a ruhát „sulykolják”.

³² Megjött, megérkezett.

be a pénzt. Onnég is teremti a pénzt minekünk, honnég mi soha nem tudtunk volna várni. Bezsek, be kell menned a városba vásárlani. Mert én immár egyszer kiöltöztem e gyászruhákból. Én is ugyan megmutatom, hogy nemesasszony vagyok.

Egynéhány nap mulva ismeg eljőve az ispán és hozza egy turba³³ pénzt és mondá :

— Ihol a bor ára. Majd elég pénzt esik. Ezennel elérköznek szép gyermeklovokkal és kevér ökrökkel : ezeket patvarkodásból vöttem a jobbágyokon: mert megbírságotam őket. A gyermeklovak közül válaszd

3. Ökröket terelő magyar parasztok.
(Rézmetszet 1696-ból.)

ki a jóvát és oszd el a kazdagokra a jobbágyok közül, hogy neveljék és kiteleljék őket. Ha megmaradnak, vedd őket udvarodba. Ha kedig meghalnak avagy a farkas megeszen benne, mindenikért végy tizenhat forintot rajtok és ezt mondjad : hogy nem jól bántanak velek és hogy éhhel ölték meg őket és meg nem őrezték. A kövér ökröket behajtsad a városba : azok készpénzek — a hitványokat vágasd meg velek és a húst osztogasd reájok, a bőreből bocskorokat metéltesd és nyolc-nyolc pénzen osztogasd nekik. Im, előttünk a hőjt, hozassóshalat, vizát, pontyot, veszett³⁴ herénget — azt is vesd reájok : azon is szép pénzt nyerhetünk. Mikoron a gabonát megaratják, meg-

³³ Tüsző, tarisznya.

³⁴ Romlott, kárbaveszett.

dézsámalom előszer, annakutána az ötödét kiveszem, annakutána a földvámot.³⁵ A bejövő köveket is lehányatom velek. Asztal búzát is veszek rajtok. Emellett kántor-ludat, kappant és tyúkot veszek rajtok. Szent Balázs malacát meg kell adniok, méglen Szent György a bárányokkal elérközik.³⁶ A nyomást is az erdővel egyetembe tilalomban: csak odatekintsen a csörsz — bizony behajtom! Meglátod, ezennel megkazdagítlak. Te kedig ugyan úr-módra öltezel és szép ékössen felruházd magadat. Bár a szomszéd zászlósúr légyen, te semmiből ne engedj neki. *Stb.*

A nemesember örüle neki és mondá szépen felruházott, kopogó feleségének:

— Bizony, jószerencse talált evvel az ispánnal. Immár elélhetünk, szép hölgyem. Bár az isten magának tartsa a menyországot, csak én lehessek itt e földön olyan gyönyörűségben és uraságban. Ám sokat csácsognak a prédikátorok a menyországnak boldogsága felől — de bár övék legyen — én nem kívánkozom oda.

És midőn ezek renddel mind meglennének, történék beteljesedni az esztendőnek. És midőn a nemesember lovon menne és az ispán utána menne és közelgötteenek volna egy falujához, mondá az ispán a nemesembernek:

— Tisztelendő uram! Tudja kegyelmed, hogy az én időm betölt és esztendőm immár elmúlt és mindeddig is semmi jutalmom nem volt. Jó volna ezokáért, ha énnekem is lenne valami füzetésem ennye munkámért. Mert tudja, kegyelmed, hogy jámborul szolgáltam kegyelmedet. És sok dologra tanítottam tekegyelmedet s mind asszonyommal egyetembe, kiket tükegyelmed annakelőtte ingyen sem tudott avagy értett — annyéra, hogy immár kegyelmed alkalmas kazdagságban vagyon.

Felele a nemesember:

— Jó szolgám, jámbor vagy és jámborul cseleködtél. De jusson eszödbe, mint szegédtünk egymással, mikoron hozzám állottál ennekelőtte esztendővel. Azt mondtad, hogy éntőlem semmit nem kérsz, hanem ha a jobbágyok ingyen és jóakarattal neked valamit ajánlonak, hogy azt tiednek mondog és azt veszed és tartod magadnak. Mit vársz ezokáért éntőlem? Én semmivel nem tartozom teneked.

Felele az ispán:

— Ugy vagyon, jó uram. Ottan abban maradjon.

És azonközbe előbb-előbbmenvén, jutának a faluba. És mikoron

³⁵ Földbér (latinul: terragium), a jobbágy fizeti telke után a földesúrnak.

³⁶ Az említett napokon (Balázs: febr. 3., György: ápr. 24.) a jobbágy által urának adandó-ajándék. A hírhedt 1514-i törvénykönyv nem sorolja fel a kötelező „ajándékok” között, így nyilván csak szokás alapján, visszaéléskepven szedték a földesurak.

a faluba bementenek volna, kifutamék egy ökör egy udvarból és egy ember utána, ki szidja vala az ökrét, miért hogy nem hagyja magát befogni a járomba, mondván:

— Hők, vizslának jószága! El hová mégy? Vigyen el az ördeg!
Hátranéze a nemesember és mondá:

— Ispán, hallod-e, mit mind a pór? Neked ajánlá az ökrét: tied az.

Felelé az:

— Nem engemet illet: mert nem jókedvéből ajánlá nekem az ökrét. Megbúsult szegény, búsultából műveli.

Továbbmenvén, igen síra egy gyermek egy házban és az anyja rengeti vala a bölcsében. És midőn nem akarna elalodni, szidja vala a gyermeket, mondván:

— Vaj,³⁷ síró, gonoszné³⁸ fia. Vigyen el az ördeg! Lám, semmit nem tehetek miattad!

Hallván azt a nemesember, mondá:

— Ispán, hallad-e, mit monda az asszony? Neked ajánlá a gyermeket. Tied ez!

Felelé az ispán:

— Vaj, nem. Mert nem jóakarattól ajánlja énnekem. Hanem búsultából műveli szegény.

Mikoron a faluba tovább mentenek volna, vala egy ház előtt egy kisleányka. És az látván a nemesembert, megijede tőle és befutamék az udvarba az anyjához, hol az ünőt³⁹ fej vala és kiáltván, mondá:

— Anyja, anyja, ihol jó a nemesember, a mi urunk!

Felelé az anyja:

— Ördög vigye el a vérszopó, kegyetlen árolót! Talám valami döngöt érzett valahol és arra jó a bírságra.

Hallván azt az ispán, mondá a nemesembernek:

— Hallod-e, mit mond a szegény asszony?

Felelé a nemesember:

— Hallom, de nem szüve szerént mondja, hanem csak pakocsából.⁴⁰ Ki tudja, miért búsult meg eb aggné!

Felelé az ispán:

— Bizony nem pakocsából mondja, hanem szüve szerént ajánla tégedet énnekem. Ezokáért enyém vagy és elviszlek.

És megragadá az üstekét és ki kezdé említeni a nyeregből. És mondá a nemesember:

³⁷ Jaj. Indulatszó.

³⁸ Gonosz nő.

³⁹ Fiatal tehén.

⁴⁰ Tréfából.

— Mit csinálsz, áruló? Nem tudod-e, min maradsz a dekrétom⁴¹ szerént, miért hogy nemesembert mersz fogni?

Felelé az ispán :

— Nem gondolok a te dekrétomoddal és ítílmesterreddel. Más dekrétoma vagyon annak, aki eleibe én viszlek, kinek én poroszlója vagyok.

Mondá a nemesember :

— Jaj, ha még csak egyszer láthatnám a szép veres karmazsin saruba kopogó, nemes hölgyemet. Jaj, ha csak egyszer apolhatnám⁴² meg!

Felelé az ispán :

— Ne bánkódjál! Utána vagyon társom : majd melléd hozza. Együtt ültek a feredőbe, a kénkőves tüzes tóba!

Mondá a nemesember :

— Megelégném feleségemmel egy feredőkáddal — minek való egy egész tó?

Felelé az ispán :

— Minek a tó? Még az is kicsiny immár! Mert ennyi sok urakat, nemeseket, kegyetleneket, hamisakat, vérszopókat, dúlófosztókat hordottam társaimmal bele. Bizony, kik még hátra vagynak a földön nemesek, minekünk nagy munkát szőreznek. Mert a tót nagyobbban kell ásnunk, hogy azok is beleférjenek. Miért hogy a Nagy Mester erősen prédikáltatja nekik a szent evangéliomot, de mint látjuk, egyik fülen bemegyén, a másikon ki és senki ki nem tér a mi utunkból penitenciára, noha jól tudják, hogy a hamis, kegyetlen nagyurakat és több nemeseket mind elhordottuk. Ez a jele, hogy mind a többit is a kénkőves, tüzes tóba kell hordanunk.

Mondá a nemesember :

— Vaj, bolondságom, mit műveltél! Ám hallám, hogy mondják, vala a prédikátorok, hogy pokol vagyon és hogy az isten megítéli a hamisságot és kegyetlenséget. De én nem hittem. Azt gondolám, hogy csak a szegény prédikátorok gondoltak volna afféle beszédöket. — És mondá az ispánnak : — Hadd tekéntsek hátra, mert valaki jó utánunk.

Mondá az ispán :

— Bezzeg jönnek. Mert ez az út soha nem üres.

Mondá a nemesember :

⁴¹ Decretum : országgyűlésen megszavazott törvénygyűjtemény, törvénykönyv, amelyet az uralkodó esetenként jóváhagyott és kihirdetett. Jelen esetben értelme : törvény. Alighanem Verbőczy *Hármaskönyve* I. részének 9. címére utal : e sokat hánytorgatott szakasz írta körül a nemesek személyének és vagyónának sérthetlenségét.

⁴² Csókolhatnám.

— Malomtalyigát látok és valami emberek vagynak rajta. De undok, rettenetes lovat látok, aki vonssza. Lám, fekete, tüzes szájú és szömü sárkány. Bezzeg rettenetes talyigás ül rajta. Ám két férfiú is és egy asszonyi ember vagyon a talyigába.

Mondá az ispán :

— Ez a társom, kiről emléközém ennekelötte. Nem esméred-e ezeket a talyigában?

Mondá a nemesember :

— Ez mindenik szomszédom vala a világba! Bezzeg sokáig pörlöttünk egymással. — És megszölván öket, mondá : — Hojsz ide, hojsz! Lám, egyszer vége lehetett a sok perpatvarnak!

Felelnek azok :

— Jaj, vége vagyon ; szánja az isten ! Nem látod-e, ki ül itt köztünk?

Mondá :

— Kicsoda? Nem ismerhetem, mert elrejtőzik előttem. Ah, te vagy-e, ides Kata asszony, én ides hölgyem?

Mondá az ispán :

— Nemcsak te hölgyed volt, hanem mind ezek ketten éltek e világban. Azért ültötték ötet közikbe a talyigában.

Mondá a nemesember :

— Bezzeg ördegi dolog ez!

Felelé az ispán :

— Ugyanis nem angyali.

Mondá a nemesember :

— Jaj, ki nagy temérdek, fekete sűrő, lángos füstöt látok amott messze! Lám, az égig ér fel! Micsoda az?

Felelé az ispán :

— Ott vagyon a kegyetlen nemeseknek föredéjek.

Mondá a nemesember :

— Jaj, vesztünk! Oda vissz-e?

Mondá az ispán :

— Bezzeg oda! Mert a Nagy Mester kezdetben készítötte ezt a feredöt minékünk és tünektek, hamisaknak és kegyetleneknek. — És mondá az ispán a talyigásnak : — Elfáradott a karom, eluntam hordozni e kegyetlen latort. Vedd fel a talyigában!

És a talyigában ülteté. És a talyigás elrándula velek. Mikoron még távoly volnának a rettenetes tüzes füsttől, meg kezdék hallani a nagy kiáltást, ordítást, panaszkodást, sírást, jajgatást mindazoknak, kiket feresztenek vala a kénköves, tüzes tóban. És mondá amaz ispános nemesember :

— Uraim, bizony nem trufa. Bizony erről e rettenetes feredőről szólt az isten Fia, mikoron az evangéliomban azt mondotta : Vessé-

tek ki a külső setétségbe : ottan leszen sírás, jajgatás és fogaknak csikorgatása. Jaj, minekünk, bolondoknak, hogy szót nem fogadtunk a jámbor prédikátoroknak ! Ó, esztelen emberek ! Jobb volna, ha soha nem születünk volna !

És mondá a Kató asszony :

— Lám, oly álnokok és patvarosok valátok a világhan ! Lám, mindjára a sok perlődésben exceptiót [*kijogást*] találtatok vala és haladást a pörbe. Ezt a rettenetes ügyünket vegyétek appellációra [*fellebbezésre*] és addig, még kérdére megyen a dolog, talám valami módot találhattok a megszabadulásunknak.

És szóla a nemesember az ispánnak :

— Nagyságos urunk, kegyelmes urunk ! Légy kegyelmes hozzánk. Találj módot hozzá, hogy visszavihess : mindörökre te szolgálid leszünk. Minden jószágunkat és marháinkat neked adjuk. Bár ugyan örökké szánts rajtunk, csak ments meg e rettenetes föredőtől !

Felelé az ispán :

— Tarde fabulare ! [*Késő a mese!*] Oda vagyon ez. Elköltötek⁴³ arról. Ahol jó urunk !

Mondá a nemesember :

— Ah, ah ! Lám, emberi szöm rettenetesb állatot nem látott soha ! Lám, nincsen ennyi légy a széles világhan, mennyi rút és ondok szolgálai vagynak ennek. Kicsoda ez ?

Felelé az ispán :

— Ez a sátn, kit Lucipernek nevezik. Ez a mi királyunk.

És elejébe méne az ispán és térdet, főt hajtván, mondá :

— Felsőges uram ! Ihol vagynak te szolgálid. Ennél többet nem hozhatánk most, de majd többet hoznak a te felsőged szolgálai. A Nagy Mester váltig prédikáltja az evangéliumot nekik, de semmit nem gondolnak vele, hanem eljárnak az ő dolgokban és erősen készülnek ide, a feredében.

Mondá Luciper a kegyetlen nemeseknek :

— Bene veneritis, domini ! [*Jól jöttetek, uraim!*] Jó szerencsével, jámbor, hív szolgálaim ! Igen szennyesek vagytok, de kész a feredő. — És mondá : — Bolondul cselekedtél, te ispán : miért hoztad el az asszonyembert ? Szép kurva volt ez : még sok hasznót tött volna ez minekünk és sokat csalt volna cifrázásával a feredőbe.

Felelé az ispán :

— Felsőges uram, megérj vele, mert sok lairai vagynak még hátra. És ugyan sok társai vagynak hátra a világhan, szebbek és cifrásobbak ennél. Azok eleget ingerlenek felségödnök szolgálatjára. Sőt nemcsak a nemesek között, hanem minden városokban, holott

⁴³ Elkésetek.

efféle cifrázással és felségödnek szolgálatjába majd meggyőzik még a nemeseket is.

Felelé a Luciper :

— Doborsa :⁴⁴ jól vagyon. No, vigyétek a latrokat a föredőbe. Tü kedig kisiessetek ismég a világba. Mert kétséges vagyok a Nagy Mesternek fiához. Mert művelhogy igen sieti a széles világban megpredikáltatni az ő evangéliomát, félek, hogy véget teszen a világi dologban — és eljő itilni az eleveneket és holtakat. Siessetek ezokáért vele, mert mikor hámlik a hárs, akkor kell őtet hántani. Hordjatok ide bőven benne, ugyan ama kevérekben is hozzatok.

Felele az ispán :

— Felséges uram! Annyéra hordottuk immár őket, hogy a kevérekben és nagyságosokban nemigen sok vagyon hátra. Hiszem, felséged jó néven veszi az egregiusokat [*közrendűeket*] is, elegy cseppkékkel.

Mondá Luciper :

— Nem gondolok vele : csakhogy bőven hordjatok és hogy a tó megtöljék !

Értelme :

Ennek a fabulának sem szükség igen hosszú értelmet megjegyez-nünk. Mert minden ember jól veheti eszébe, hogy inti e fabula az urakat, nemes népöket és kazdagokat, hogy kegyetlenek ne legyenek a szegényekhez és semmi törvénytelenséget ne műveljenek rajtok. Mert a szegények megkeserődnek és megbúsulnak a nyomorúságokban és fohászknak az úristenhöz. És az úristen meghallgatja fohász-kodásokat és megbüntöti a kegyetleneket az ő törvénytelenységökért és nyomorgatásokért. Mert ő maga azt mondja Mózes által : Meg ne bántsátok és ne szomorítsátok az özvegyeket és árvákat. Mert ha megbántandjátok őket, ottan kiáltnak énhozzám. És én kegyelmes isten vagyok és hamar meghallgatom a szegényeknek kiáltását. Meg-verlek tüteket ! A tü feleségtök özvegyé és gyermektek árvákká lesznek. De mindez kevés volna, ha a dolog csak ebben megmaradna. De Szent Pál azt mondja, hogy egy kegyetlen ragadozónak sincsen az istennek országában része.

BORNEMISSZA PÉTER

Az Ördögi kísértetekből

Bátori György ily mesterséget is talált, hogy meghirdette, minden falu hány rókát és farkast verjen.⁴⁵ Miért hogy szerét nem tehet-

⁴⁴ Csehül: jól van. II. Ulászló király szavajárásából keletkezett szólás-mondás. Erről nevezték Dobzse Lászlónak.

⁴⁵ Agyonverjen.

ték annyinak, öneki arra való embere volt, aki az ő róka- és farkasbűreit elárulta a falukon és így az árát is, a bűröket is neki hozták. Ő maga pedig még husvét napjára is csak délig vötte föl a skarlát dolmányt, délest karasiába⁴⁶ járt. Az olajt kémélték a salátára csinálni, hanem szalonnával zsírozták.

Mondják, hogy egy ördög, ember képében tisztartója lesz egy úrnak: az igen invenciózus volt, azaz sok módot talált a gyűjtésbe. Hitvány búzát kiosztott a drágaságban és kétannyi tisztát kellett adni. A rozst a jobbágyira vetötte és elcserélte búzán és azt vetette be az úrnak. A szölöket untalan megmérték, a földeket elosztották a szegénységre sok mesterséggel; borral, bürrel, fával és egyébbel sokképpen tanította az urat kereskettetni. Mikor az úr borát árulták, a polgár pincéire pecsétet vetöttek, ha szomszéd faluból hordották, azért megbírságotlák. Ha bűdös borát nem akarták meginni, annyi hordót mérték vízzel, mennyit a bor tenne és az árát kiszedték.

Efféle sok találványból meggazdagul az úr és örül a nyereségnek; végre mond a szolgájának: Miért nem kérsz semmit tülem? Mond amaz: Megtalálom mindenkor, ami nekem kell, én csak téged akarlak meggazdagítani. És tüled semmit nem kérek, hanem csak azt, amit ma te jobbágyid ördögnek adnak és akiről azt mondják örömet: ördög vigye el! Az ura mond neki: Bár tied legyen az.

A szolgál örül ezen és mond az úrnak: Jere hát velem, öltözzél más ruhába és házanként hallgassuk, ki-ki mit mond.

Elmenvén, valamikor az urat említik volt, a megkeseredett szegénység a sok fizetés miatt ottan így szól volt: Ördög vigye el, mert most is imez-amaz törvényteleniséget mivelé rajtunk!

Ezt midőn sok helyen mondanák, együtt megragadja az urat és elviszi vele...

Csikós András Serédi Gáspárnál régen igen kedves szolgálta volt, kinek sínársága⁴⁷ számlálhatatlan, ki sok nyúló bort, ciberét, peniszes túrot, férges szalonnát elosztott a jobbágyokra. Most is sok faluba elosztják az úr borát és ottan kiöntik az utcára, de megadják az árát...

Sokan kölesön elkérik jobbágyuktól nagy fenyétek alatt és tömlöccel a pénzt...

HELTAI GÁSPÁR

Magyar krónikájából

... Igen okossággal vigyázó ember is vala Mátyás király. És mikoron valakit vádolnak vala előtte, avagy hogy a kémek valami hírt hoznak vala néki, nem mindenkor hiszi vala beszédeket. Hanem paraszt

⁴⁶ Posztóban.

⁴⁷ Csalfaság, rosszaság.

slejt⁴⁸ ruhába öltöztvén, ő maga másodmagával kiorozkodik vala udvarából és mindeneket ő maga akara szömével meglátni. Budán a kapások közzé állott és úgy akarta meghallani, mit szól a község felőle és minémü itéletet tészzen az ő királyi birodalma felől.

Erdélybe bemenvén, Hunyadon elorozkodék a seregtől és Kolozsvárra bemenvén, mind alá-felkerengett a városban. Azután a mészárszékbe ment és ott ülven, úgy lógatta a mészárszéken lábait.

Egy bíró lakott ott ellenében a mészárszéknek, ki a jobbágyokkal nagy sok tűzre való fát hozatott volt és a kolozsvári szegény néppel azt felvágatta volt. Annakutána a poroszlókkal mind a fa mellé kergeté a szegény népeket a piacról, hogy a fát behordanák a bírónak az udvarba és asztogba raknák. Ugy találta az egyik poroszló Mátyás királyra is és monda neki :

— Jere, te simaorrú, hordj fát.

Mondja Mátyás király :

— Hány pénzt adsz?

És monda a poroszló :

— Ebet adok ! — és jót rándíta egyet a válla között a bottal és úgy hajtá őtet a ház eleibe a vágott fa mellé.

Hogy oda juta a király, tehát a bíró fekszik a könyeklőn. Monda Mátyás király :

— Mit adsz, hogy besegítsem a fát vinni?

Monda a bíró :

— Czo, el kurvafi, hordjad, mert ezennel úgy kékül meg a hátod !

És szegény Mátyásnak váltig kelle hordani. A behordásba kedig három hasáb fára megírta volt Mátyás király az ő nevét veres krétával. Azonba elorozkodék onnét és Gyaluba ment fel a sereg közibe. Harmadnapra alájó Kolozsvárra. Mikoron egynyihány nap mulatott volna, szömbe hívatá e kolozsvári bírót és a tanácsot. Hogy szömbe volnának, megkérde a bírót, mint volna a város? Épülne-é avagy nem? Volna-é a szegénységnek valaki nyomorítására, avagy nem? Felele a bíró :

— Felsőges urunk. A te felséged oltalma alatt jó békességben vagyunk, nincsen a szegénységnek semmi nyomorúsága.

Mond a király szolgálinak :

— Menjenek a drabantok el és hányják meg a bíró udvarában az új asztog fát, a fa között ott megtaláltok három hasáb fát, melyeken az én nevem vagyon megírván veres krétával, hozzátok azokat ide. És fogjátok meg a bíró poroszlóit és hozzátok azokat is ide.

⁴⁸ Selejt. A német „schlecht” szóból, amelynek értelme : rossz.

És a drabantok mind oda futának és megkezdek hányni az új asztag fát és nem sok üdö mulva kettőt megtalálának a fákbán. És a király monda a bírónak :

— Hol vetted ezt a fát? Mondd meg!

És a bíró megrémülvén, döderegve mondá :

— A jobbágyokkal hozattam.

Monda a király :

— Kicsoda vágta fel?

Mikoron a bíró hallgatna, megreaszta a király :

— Mondd meg!

És monda a bíró :

— A városbéli szegény nép vágta fel.

Monda a király :

— Kicsoda vitte be udvarodban? — És fordulván az egyik poroszlóra és monda néki : — Lator! nézzed az orromat, ha síma-e? Lator! most is tüzel a hátom a te ütésed miatt. — És monda az uraknak : — Lássátok a nagy kegyetlenséget. — És megbeszélé nékik az egész históriát. Annakutána monda a bírónak :

— Te hamis bíró, aggebnek és kurva fiának mondál és meg akarád kékiteni hátamat, hogy fizetést kívánok vala a fahordásért. Ezeket a fákat hátamon kellett behordanom. Ihol kezem írása rajta vagy, meg nem tagadhatod. Mi nem jobbágyul adtanak a szent királyok a szegény népet és a falukat a városakhoz, hogy a bírák és tanácsok rabul bírják azokat ; nem tū jobbágyitok, hanem minnyájan én jobbágyim vagytok, mint szinte amazok, szegények. De miért hogy ők együgyűek szegények, az ő gondjaviseléseknek terhet raktuk türeátok ; és hogy a városoknak építésére segítségül legyenek. Még a nemeseknek is nem adtuk a szegény népet jobbágyul, avagy rabul, hanem csak a földet adtuk nékik az ő vitézségekért, hogy majorkodjanak ⁴⁹ rajta és a szegénység is majorkodjék rajta. És miért, hogy a szegények élük az ő földeket, hogy azért adót adjanak nékik a király adója mellett és bizonyos napokon is szolgáljanak nékik ; és ezért viszontag tartoznak a nemesek véle, hogy gondjokat viseljék és megtalmazzák őket.

Annakutána úgy fordítá Mátyás király a beszédet a kolozsvári bíróra és monda néki :

— Te hamis és kegyetlen bíró, miért hogy ezt a törvényteleniséget művelted és eképpen szömennemek láttára hamisan megrabol-tattad, ezért akasztófa volna helyed ; de hazámon nem művelem ezt a szömérmet, hanem harmadnapra a fejedet elüssék. Te kedig lator poroszló, törvényteleniségnek hóhére, miért hogy a szegénységet így

⁴⁹ Majorságot műveljenek, gazdálkodjanak.

kézzottad és énnekem megütötted minden ok nélkül a hátamat és ebbel kínáltál engemet, harmadnapra elvágják a te jobb kezedet, mellyel megütöttél engemet és a szegényeket és annakutánna egy nagy gyevedert⁵⁰ kössenek nyakadra és avval egyetembe az akasztó-fára felakasszanak. — És a másik poroszlónak monda : — Te szegénykergető lator, tégedet harmadnapra a prengér⁵¹ alá vigyének és három pálcával jól megcöpeljék a hátodat, annakutánna a városból kiverjenek és országomból kimenj, mert ha megtalálattol országomba, akasztófa lészen helyed.

És ezek mind így lőnek . . .

Tar Lőrinc pokoljárása

Énekben hallottam — vagy volt vagy nem volt :
Tar Lőrinc hogy pokolba bément volt,
egy tüzes nyoszolyát ő ott látott volt,
négy szegínél négy tüzes ember áll volt.

Szózatot ott Tar Lőrincnek adának :
A nyoszolyát tartják Zsigmond királynak.
Érsek, püspek, két paraszturak voltak
a négy ember — hamis urak voltak.

Érsek a hamis dézsmáért kárhozott,
kancellárjus levélváltásáért kárhozott,
a két nemes úr dülásért kárhozott,
hamis vámszörzésért egyik kárhozott.

Nagysok csodát Tar Lőrinc látott volt :
egy tüzes kádferedőt ott látott volt,
Zsigmond császár hogy benne feredett volt ;
Mária király leányával ott forgódik volt.

Sok párta nélkül való leányokat,
szép menyecskéket és szép ruhásokat :
kiknek Zsigmond megmérte köldekeket,
hosszaságokat és ő szép tügyeket.⁵²

Ezt császárnak Tar Lőrinc megmondá.
Ezt felelé : lészen arról nagy gondja,
mint ő ágyát pokolból kiiktassa
és hogy menyországra igazgathassa.

Koronának egy kis ágát elrontá,

⁵⁰ Hevedert.

⁵¹ Pellengér. A német „Pranger” szóból.

⁵² Tógyüket : mellüket.

tizenhárom várast ő elszakasztá,⁵³
nyolcvanezer forintért zálogosítá,
Budán Szent Zsigmondot avval rakatá.

Belé kazdagságot, papokat szörze,
jószágot nagysókat odaengede,
Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté —
Hanemha ágyát avval kivethette? . . .

SCHAESEUS KRISZTIÁN

Pannonia romlásából. 1571.

Ebben a gyűlésben nincs, mit dicsérni lehetne ;
csak minden nemzet kívánta : elébbeni törvény
hogy megerősödjék s minden lakos annak örüljön.
Ment a dolog rendjén (igazat szólok) — ha kivesszük
azt, ami még történt, ami szertelen és iszonyú tett :
Mert a nemesség azt durván követelte szavával,
hogy szökevény szolgát, ki elunta kegyetlen urának
zsarnoki önkényét s elhagyta uralma határát —
visszavitethessék, üldözve szegény nyomorultat
ostoba törvénnyel, mint hogyha barom, nem is ember
volna, avagy törökök rabságba esett hadifoglya.
Az, kinek apja netán nősült vala messze határban,
ó maga már örvend nagyszámu családnak, igen dús
jószágot szerzett s szép, tisztos az élete módja :
visszaviszik mégis, honnan van, a félté vidékre,
hogyha könyörgéssel s nem váltja ki szörnyü nagy áron.
És aki vissza nem ád jobbágyt három nap alatt így,
azt a királyi parancs és törvény kényti letenni
bírságul tetemes számú kétszáznyi forintot.

Ily nyomorultaknak nincsen nyugovása dologban,
jobbágy-gondjaitól sem megszabadulni reménye,
járni saját dolgán — szolgál csak, amint ura inti.
Bárha kemény tél van faggyal, vagy a nap tüzelően
perzsel, a jobbágynek úgy mint csak akár a baromnak,
munkálkodnia kell odakünn a szabadban, időre
nem hajthat, minden napon át, nincs ünnepe néki :

⁵³ A szepesi 13 városról van szó, melyeket Zsigmond király 1412-ben felvett pénzkölcsön fejében elzálogosított a lengyel királynak ; 1772-ben, Lengyelország első felosztása alkalmával kerültek vissza Magyarországhoz.

akkor is úgy mocskol híg trágya között csak az ólban,
 vagy sűrű erdőben hajtásra megyen ki, nyulakra.
 Egy falatot sem kap, bár holtra epossze az éhség.
 Nyomja a dús uraság, úgy hajtja, akár a kutyáit.
 Durva, kemény dolog ez, rosszabb sora nincs a lovaknak.
 Bacchus ajándékát⁵⁴ váltig fáradva behordják,
 hogy szörnyű áron majd visszavegyék. Akinek nem
 tetszik e visszásság s inkább a folyóba előnti,
 mintha a gyomrának méreg, megölője lehetne :
 mégse kerülheti el, mert inni habár nem akarja,
 kénytetik őt, a szegényt, meg kell jól adnia árát. —
 Zsíros marháját kiméli az úr, a lovát is
 őrzeti istállón — s használja vonatni a terhet
 mások igásbarmát, melynek csontjárul a hitvány
 bőre alig csüng és bágyadtan emelgeti lábát.
 Még a szokásos adón felül is sérelmeseket ró,
 vet ki erőszakkal s ép hogyha borúsak az évek. —
 Szépíti köntössel cifrán lányát, feleségét :
 náluk a pávamadár himmel tele tolla se tarkább,
 gögösen és lágyan lépkednek ezek bujasággal. —
 Durva, viselhetlen, hitvány alnép a nemesség !
 Bár a nemességnek virtus vala ős eredője,
 mégse mutat virtust — csak pompa, mivel ma kitűnik
 s szörnyű komizsággal jár ősi tirannusok útján.

Hősök sarjai, nos, tisztos magból kik eredtek,
 rajta, eredjete és virtussal az ősök örökké
 élő híre-nevét óvjátok meg s maradéktok :
 el ne fajulhasson majd gyermeketek s unokátok
 rendjétől s hitvány foltot hetykén sose ejtsen
 halhatlan díszén így nagy nevű törzsökötöknek.

Ó, erejét haladó terhet ne tegyél a parasztra,
 súlyos dolgának légyen meg a módja, határa.
 Mert a világ minden kincsét ha az ember eléri,
 kedve szerint bírván pálcával is — ámde mi haszna,
 hogyha mit elhanyagolt, kárt vall vele lelke, az üdve.
 Látjátok, hogy vész rablók s a lopók tiloson nyert
 prédájok ; nem száll bizony az le a harmadik izre
 kedves örökségül ; zsákmány odavész — jön az inség
 s mörja, mohó szájjal láncolja a régihez újra.

⁵⁴ Bacchus a görög-római hitrege szerint a szőlő, a bor istene : ajándéka —
 a bor.

Álnokságon nyert étek s ércpénze, mit elrejt,
sürgeti romlását, vesztét, amit el se kerülhet.
Mert aki más kárán hajszolja a kincset, ezer bajt
halmoz s gyűjt önnön vesztére csupán maga ellen :
úgy megesis vele is, csel rontja el őt, a hamisság.
Lám, a gigászoknak mire jó, hogy a testük oly órjás
és a szegény népnek dühödő vad zsarnoka voltak?
Hirtelenül buktak vesztükbe a népet igazók !
Záporeső ömlött, megnyilva az ég iszonyúan,
embereket s barmot hátán sodrott el a habja.
Lám, a haragvó ég is bős Faraót vizek árján
megbüntette, mivel nyomoritja hatalma kegyetlen
járma alá hajtott népét s kinozta merészen.
Szörny Néró, tévedt város veszedelme, mi romlást
érdemlett ! Boldog volt-é a világ rabolója,
Sándor? Mindüknek el kelle hamar, ugye, hagyni
könyhullások közt és nyögve a drága ragadmányt?
Hasznot a ládád rejt, önvádat a lelked, az álnok.
Lásd, igazat szólok : Zsarnok ha nyomasztja felette,
felnyög a nép s óhajt, bosszúra, haragra kihívja
istent és együgyű kérése fülébe hatol majd
s ellenségeiket bizvást elnyomja hatalma.
Innen a sok romlás, így változik át a sok ország
és a rokon vértől szennyes kezek így vörösülnek.
Néma a törvény és fősvény kezek elragadozzák
kínja verejtékét nyomorultaknak — török is jó
s járom alatt hajtják durván az urat s a parasztot. —
Mint termékeny eső a kövér földnek (mely az éhes
fő táplálója) s kikelet-fakadáskor az égből
permetező harmat, fa, virág amikor vigadoznak,
föld, a talaj megujul friss hajtással, rügyezéssel
s élteti aggódó, szorgos póroknak imáját :
Ez népének az úr, aki nem keserű uralommal
zsarnokol ; ott jómód, törvény gyarapul, szeretettel,
tisztelet és nyíltság, felaranyló béke, kegyesség.
Szemben a zsarnokló, aki szívtelen úr a szegényen :
mélybecsapó villám, ádáz, mindent megemésztő.

Ismeretes mese ez s alkalmas éppen ez ügyre:
Élt a szegény asszony s volt egykoron egy kicsi tyúkjá.
Napról napra a tyúk szinaranyból tojta tojását.
Ebből az ínséges kunyhó fennállá hibátlan,
élve középszerrel, költség, eleség vala éppen.

Csakhogy a vágy hajtá, mértéktelen éhe aranyra
azt a szegény asszonyt, noszogatja, emészti, hogy egyben
nagyvagyonú legyen és egy pillanaton legyen azzá :
Azt a tyukot megöle, áttúrta, kutatta a testét,
hol lappang a tojás bévül s egyszerre a sok-sok?
Fösvény vágyakozás — bal lett bizony ám a jutalma
semmije sem maradott — nincsen se tojó, se tojása. —
Igy kit a bús törvény ha alája adott, ura annak
minden jószágát egyszerre kifosztja : magának
szerzi az inséget s mardossa is egykor az éhség.

Rajta tehát, kiknek népekre hatalma adódott,
szolgálóitokat lágyabb törvény igazítsa,
hogy panasz és átok ne hatoljon az isten elébe,
mert ő hallgat rá s iszonyú, ha lezúg a haragja.
El-kivet itthonról Pontusnak⁵⁵ a partjai mellé,
messzi tirannusnak félelmes igája alája,
rosszakarótokkal büntet, ver ezernyi csapással.
És sose tértek meg, nem láttok az itthoni tájra !

Hogyha szavam szabados, ha kemény és némelyeket sért,
engedelem legyen ! Mert hasznos, igaz lesz az intés
és bátran, szabadon akarok ma beszélni tinéktek ! —
Dölyfős kormányral ha keserves uralmad a népen,
el ne ereszd fékét, végső lépésre ne engedd :
vagy csüggedt szívvel szolgál ugyanúgy azután is,
vagy paripák módján, kantára lazulva, a hajtót
otthagyván leveti s gyorsan rohan át a mezőkön,
száguldó kocsiját feldönti, lerázza a terhet.
Igy a dühös népség, kit nem köt erősen a törvény,
nem veszi fel bölcsek intelmeit, azt, ami tisztos,
önvesztébe rohan, kárára magának, ügyének. —
Mondom hát : Légyen törvény szava és az igazság
szent mindenki előtt ! Ne parancsolgass soha mordul
és soha könnyüdeden ne kegyezz a paraszti haragnak.

⁵⁵ A Fekete-tenger : célzás török rabságra. — Vö. e kötetben Szkárosi Horvát
A fejedelemségről, Károlyi : Két könyv, továbbá Magyarai : Az országokban való
sok romlások idevágó részleteivel.

A Comico-tragoediából. 1646

4. felvonás

1. jelenet. Béketűrés és Senyvedés.

BÉKETŰRÉS: ... Hallod, hiszem, miként panaszolkoznak,
Mind gazdag, mind szegény hogy-hogy sóhajtnak,
Noha mind éjjel s nappal ólálkodnak,
Hogy ők valahonnén hasznot hajtsanak.

... Kiváltképpen a sok gyülevész parasztság
Csak urakra vét; ó, mely nagy gorombaság!
Nem tudja, hogy vagyon még más királyság,
Akitől igazgattatik az ország.

Menten elébb-elébb mégyen vétekben,
Esztendeig sem jutott isten eszébe;
Mintegy barom iga-viselésben,
Csak nyög, sóhajtván nagy tépelődésben.

Szitkozódik s morog dolog-tételben,
Rest és túnya a szántásban s vetésben,
Semmi módja nincs a kereskedésben;
Sopánkodik: pénz nincs erszényében.

Nagyjó ebédeket s vacsorákat,
Éhkoppal mulat el sok tízórákat,
Foházkodik, számlálja a napokat;
Szöleje nem termett — szór sok átkokat.

Ha meginted, tehát még ő haragszik;
Ha fedded, hát beléd bojtorjánkodik;
Rút dolog, amiképpen pántolódik;
Csak magában is felforr s úgy aggódik.

Ha inted istenes, kegyes életre,
Igen hamar megfelel ő ezekre:
Nincs gondja senkinek az ő lelkére,
Csak vigyázzon ki-ki üdvösségére.

Nincs külbömbben: együl-egyig ilyenek;
Noha tavasszal ők haló szegények,
Ne várd vesztöket: ősszel ők oly kevélyek,
Ha szölejök terem, bár ne szólj velek.

Addig mind eleget esznek és isznak,
Míg pénzökben tart, minden nap jóllaknak:
Ha elfogy, ők is kedvökre koplálnak;
Dologra ha hívod, orral fitítnak.

Találtatnak sokan oktalanságban,
Ostobák a könyörgő imádságban,

Eszteideig nem mennek a templomban,
Hanemha a három ünnepnapokban...

2. jelenet. Kegyetlenség, Senyvedés, Béketűrés.

KEGYETLENSÉG: Szűrös bátya, onnét hátrább álljatok!

Halljátok-é? Ugyan nem fogadjátok!

Nem tudom, kik vagytok és kit szolgáltok,

De ezentúl majd rossz esik reátok.

SENYVEDÉS: Engem hívnak a Patientiának, [*Senyvedésnek*]

Másikunkat a Tolerantiának, [*Béketűrésnek*]

Hiv szolgálai voltunk mi a Virtusnak, [*Erénynek*]

Most süveglünk ama rossz Vitiumnak. [*Véteknek*]

KEGYETLENSÉG: Ejnye, rossz parasztok, hát mit kerestek?

Mi nem néktek kezdtük ezt, itt mit lestek?

Hitvány párák, miért dolgot nem tészték?

Urunk parancsolatjára nem néztek?

Hiszen én volnék tinéktek ispántok!

Azt tudjátok, hogy sem hallok, sem látok?

Mi jól hallám, hogy az úrra szólátok,

Szememben urunkat megrosszallátok.

Tudjátok-é, csak semminek alítlak,⁵⁶

Higyjétek azt, hogy ezentúl megtanítlak,

Hitvány vizslák, majd földre takarítlak

S három sompálcákkal megsanyarítlak!

BÉKETŰRÉS: Sőt, uram, alázatosan könyörgünk;

Hiszem uraságtoknak halunk, élünk.

Imhol készen vagyunk, amire kellünk.

Az istenért, ne cselekedd ezt velünk!

KEGYETLENSÉG: Engem bár úgy segéljenek a szentek,

Hitvány párák, hogyha ezzel elmentek!

Fejeteiket szedném — csak mit tekintek.

Vond le, vond le! Bizony majd megfizetek!

[*Deresre vonatja, megvereli?*]

BÉKETŰRÉS: Tudja uraságod, híven szolgáltunk,

Azután is mind holtig fejet hajtunk.

De bezzeg nagy gyalázatot tölt mirajtunk.

Magad tudnád, mennyi hasznót mi hajtunk.

KEGYETLENSÉG: No, ne pattogj, mert ha elővontatlak,

Tiz körmedről ismétlen lerántatlak,

⁵⁶ Tartalak.

Isten úgy segítjen, úgy megrakatlak,
Hogy soha ember nem lész, úgy hagyatlak!

BÉKETŰRÉS: . . . Szabad, uram! De vagyon isten mennyben,
Számot veszen bizony az ítéletben.

KEGYETLENSÉG: Prédikálj csak, találsz oly jó kedvemben:
Részed léssen bizony a bot végében!

Meghiggyétek, rossz pórok, még az léssen,

Kegyellenség is addig sok kint téssen,

Rajtatok nagy summát, sok adót véssen;

Ha az eb megeszen is, ez így léssen!

Sőt noha még eddig nem cselekedtem,

De koszorútokat megköttetem,

Nagy adótokat is feljebb vettem,

Az úr-dolgát is megtöbbítetttem.

Mostan azért csépet, kapát vegyetek,

Ur-dolgára mindjárt menten-menjetek:

Két hónapig ti ott dolgot tegyetek,

Mert nem szánlak, akárhová legyetek!

SENÝVEDÉS: Uram, a hatalmas istenre kérünk,

Annál inkább nagyobbra nem kérhetünk:

Éhkel hal meg feleségünk, s gyermekünk,

Harmadnapja, hogy magunk is nem ettünk!

KEGYETLENSÉG: Ne szólj! Mondám, hogy nem szánlak!

Ha azt mondják: Nyúzd meg! — mindjárt megnyúzlak:

Szakálladnál fogva majd meghurcollak,

Még a lábommal is majd megtapodlak! . . .

A NAGY SZÉKELY FÖLKELEÉS, 1562

Buda 1541-ben történt török kézre kerülése után százhusz évig, Kemény János erdélyi fejedelemségéig nem szűnnek meg a szerencsétlen kísérletek Magyarországnak Habsburg-uralom alatt való egyesítésére. Ausztria uralkodói a 13. század óta törekszenek Magyarország birtoklására. 1440-től kezdve két évtizedig, 1490 után ismét évekre kaparintják meg a Habsburgok néhány határmenti nyugati és északnyugati megye meg város felett az uralmat. Lényegében I. Ferdinánd 1526—1541 közti uralma sem terjed többre — az isten kegyelméből való étvágyhoz hiányzott az erő. Mikor a török megszállja Budát és az ország közepét, tehetetlenségi nyomatóka folytán hull a Dunántúl és Felsőmagyarország Bécs karjaiba. De Bécs sohasem tudja megvédeni ezeket a területeket sem — a magyar végvidék védi Bécset.

E megállapításra Forgách Ferenc alkancellár (1535—1577) jutott a 16. század 60-as éveiben, amikor lemondott hivataláról, a váradi püspöki címét is letéve, elhagyta a Habsburg szolgálatot és Erdélybe költözött. Forgách Ferenc levonta a tanulságot saját Habsburg-párti politikájának balsikereiből, hibás alap gondolatát elvetette: a Habsburg-lartományá lett nyugati Magyarországból az önálló keleti Magyarországra tette át működése színhelyét. Zápolyai II. Jánosnak, majd Báthory Istvánnak kancellárja lett. (Vö. Pirnát Antal: Forgách Ferenc. Irodalomtört. 1955. 17—31. o.)

Pártváltoztatását két történelmi esemény váltotta ki. Az egyik a szigeti hadjárat: a hős Zrínyi elvérzik, Szigetvár török kézre kerül és a Habsburg-hatalom még akkor is képtelen mozdulni Magyarország érdekében, amikor nagy sereg van a kezében. Mi várható tőle a rendes körülmények közt, amikor külföldről sem pénzt, sem sereget nem kap? — A másik esemény megelőzte ezt. 1562-ben történt, kísérlet volt II. János országának Ferdinánd számára való megszerzésére. A fő tervező és mozgató ebben éppen Forgách Ferenc alkancellár volt. Másfél évtizeddel előbb Fráter György próbálta meg az ország egyesítését II. János eltávolításával. A nagyétvágyú, de erőtlen Habsburg-ház meggyilkoltatta a nagyotmerő államférfit, török háborút zúdított Erdélyre, aztán sorsára hagyta. — Forgáchnak bonyolultabb elgondolása volt az egyesítésre. Császári segítséggel egy kalandort bocsátott Moldovára. E magát Heraklides Jakab-

nak nevező, jó képességű fiatalember csakugyan elfoglalta Moldova trónját és János Despotának nevezték. Feladata volt, hogy hátbatámadja Erdélyt, miközben az elégedetlen, már forrongásra készülő székelyek fölkelnek és nyugatról császári csapatok, az áruló Balassa Menyhért és más pártos urak törnek az ifjabb Zápolyai országára. Bécs azonban ismét gyenge volt és a nagy terv összeomlott. Kellő időre nem volt se pénz, se katona. János Despotát ellenségei legyőzték és megölték, mielőtt Erdélybe törhetett volna. Sőt, erdélyi csapatok benyomulása adta meg a kegyelemdjést uralmának. Ha elkésve is, de a császáriak és Balassa Menyhérték megindították támadásukat és Hadadnál tönkrevérték II. János seregét. Ezzel azonban ki is merült erejük, míg Jánosnak ideje maradt összeszednie magát, amikor végül a székelyek keltek fel. Fölkeltek, Moldovában reménykedve, amikor Moldovában már Zápolyai csapatainak kezében volt a helyzet kulcsa, és bíztak a pártos urakban, amikor azok már újra Zápolyai kegyét keresték és hűségük bizonyítására, a székelyek ellen vonultak. A székelyek egységes szabad közösséggé akartak lenni újra, mármint a nép főtömege, amely a 15. század óta fokozatosan szabad parasztból urak jobbágyává lett. Az osztálytársadalom helyébe vissza akarták vinni a nemzeti társadalom-szerkezetet. A székelység körében érlelődtek a felkelés feltételei. Véresen lakottak a kísérletért, s ez után a segesvári országgyűlés jogállapottá tette azt, ami addig csak tényleges állapot volt: a székely jobbágyiságot.

Igen érdekesen tükröződnek ezek az események a kortársak írásaiiban. — A korabeli írók közül első helyen *F o r g á c h F e r e n c* el kell említenünk. Valaha Itáliában, a padovai egyetemen tanult, képzett humanista, ifjúkorában jeles szónok volt. Politikai karrierje nagyszerűen indult: egészen fiatalon magyar alkancellár lett és javadalmul a váradi püspökséget kapta. A javadalomból csak cím maradt, mert Várad addigra már Erdélyhez szakadt és a püspökség birtokait felosztották az urak közt. Forgách soha életében egy misét nem mondott: szabadulni akart a papságtól és nősülni, mint iskolatársa, Dudics András, aki úgy volt pécsi püspök, — mint Forgách váradi. A világhírű humanista szónoknak, Dudicsnak sikerült: Lengyelországban évtizedekig élt szép feleségével. Forgách keserű, beteg ember lett, amikorra végleg szakítani tudott múltjával és hazájával. Már nem gondolhatott nősülésre. Az erdélyi kancellárságot elhagyva, Itáliába költözött és annyira eltűnt az emberek szeme elől, hogy halálának híre évekkel előzte meg valóságos halálát — amelynek azután alig volt híre. Élete végén, diákoskodása színhelyén írta meg latinul emlékezéseit kora eseményeiről. Munkáját a történetírók mindig nagyrabecsülték, mert kevés szóval sokat mond és volt is sok mondani-valója. Sokat tudott és sok rosszat mondott kortársairól.

Mint az 1562-i székely fölkelésről írott részlet olvasásakor látni fogjuk, szembeötlők írói tulajdonságai. Első pillantásra tömör, száraz

elbeszélő. Bár egy ilyen kiragadott, rövid szemelvény nem ad elég áttekin-
tést előadásmódjáról, ez is mutatja, hogy jelzőkkel, mellékmondatokkal
mégsem fukarkodik: csak úgy odavetőlegesen is megmondja valamelyik
történelmi szereplő jellemének gyengéit, apját sem kímélve. E részletnél
nem szívesen időzik, a szokottnál is rövidebben szól róla. Bizonyára nem
szívesen gondolt benne saját szerepére, szerencsétlen cselszövésére, amely-
nek ilyen bal vége lett.

Forgách természetes dolognak tartja, hogy a hódító háború érdeké-
ben a kizsákmányolók ellen jegyverbe hívják, felbujsák a kizsákmányol-
takat, amikor ezeknek ebből csak káruk származhat. *Veráncsics*
Antal már említett *Memorija* is megjegyzés nélkül szól arról,
hogy az elnyomottak fölkelése ellen az urak habozás nélkül folyamodnak
idegenekhez és ellenséghez segítségért, egymás ellen játsszák ki a szomszéd
népeket:

„1562. A János király fia Havasalföldéből behlvá az oláhokat
terökkal elegy a székelyek ellen. Kik bejüvének és Erdélyben rablánek és
égetének és a nyérésekkel hazamenének.” (*Veráncsics Antal Össze-
művei*. 2. k. 104. o.)

A főúri írók mellett polgárok is emlékeznek a székely fölkelésről. —
Borsos Sebestyén tekintélyes marosvásárhelyi lakos (†1584)
jellegzetes, rokonszenves művelője a polgári memoár-irodalomnak, mun-
kája az első magyar nyelvű memoárok közé tartozik. Hazánkban első-
sorban a német ajkú polgárok írtak sok memoárt, a magyar ritkább,
de a meglevők közt több az irodalmi értékű. Megemlíthetjük a budai
Bornemissza Tamást vagy *Borsos* neveltjét és munkájának folytatóját,
Nagy Szabó Ferencet, akivel alább még találkozunk, s a következő száza-
dokból a tarcali *Babócsay Izsákot*, a nagyköőrösi *Balla Gergelyt*. E polgárok
többnyire csak alsóbb iskolát végeztek, ritka köztük az olyan, aki latinul
írt, többnyire anyanyelvükön, tehát magyarul vagy németül jegyzik fel
a maguk és családjuk élete eseményeit, beszámolót anyagi ügyeikről,
városuk ügyes-bajos dolgairól, s amennyire látóköriük terjed, elmondják
hallomás után az országos eseményeket is. *Borsos Sebestyén* mint székely-
földi város polgára, közelről látta a nagy fölkelés eseményeit, szereplőit
névszerint említi, mind a történetek kézzelfoghatók számára — mégis
úgy beszél ezekről, mint akit az ügy nem érintett, mint külső szemlélő.
Gazdag ember volt, egyellen szava sem árulja el, hogy közösséget vállalt
volna a székely szegénységgel, vagy legalább részvétet érzett volna iránta.
— Írása mutatja, mily kialakult volt a 16. században a magyar irodalmi
nyelv, ha egy csekélytanultságú polgár így tudta forgatni a tollat. A követ-
kező két évszázad ehhez képest állandó hanyatlást hozott.

A másik polgári kortárs-író, *Siegler Mihály* szebeni szász.
Valószínűleg az 1530-as években született. *Wittenbergben* tanult, több
helyen, végül szülővárosában tanítóskodott, itt lelkésszé választották.

Meghalt 1585-ben. Amint látjuk, deákos ember volt, s nem memoárt, hanem történelmi művet írt, latinul, az 1560-as években, tehát az itt közölt események után nem sokkal. A szász városok ezidőbeli magatartására beavatott kortárs, hiteles tanú. Neki sincs részvevő szava a fölkelésről: a szász városok számára közömbös volt ez, lojalísiak az uralkodó iránt és parancsára bilincsbeverik, kiszolgáltatják a felkelők követeit. Részletek tekintetében nem megbízható: ami Szébenen kívül történt, nem érdekli.

Legérdekesebb a polgári származású medgyesi lelkész költői művének idevágó része, amely itt jelenik meg először nyomtatásban, akár az előbb már bemutatott rész a jobbagyok sorsáról. Az 58-59. oldalon már bővebben beszélünk Schaeus Krisztiánról és Pannónia romlásáról. humanista hőskölteményéről. Ennek egyik legjobb, leg-hitelesebb része szól a székelyek fölkeléséről. A költő nem mások történelmi műve, históriás éneke után indult, hanem a maga kortársi tudomását szedte emelkedett versekbe. Mint szász, legrészletelebben időzik a szász városok magatartásánál. Taurinus hőskölteménye: a Paraszti háború Dózsa György kivégzését beszéli el részletesen, — Schaeus a székely vezér, Nagy György karóbahúzását; ha ezt talán személyesen nem is látta, hasonló embertelenséget bizonyára nem egyszer tapasztalhatott, azért hat oly realiztikusan leírása. Schaeus érdeme, hogy e helyen sem mulasztja el kifejezni együttérzését az elnyomottakkal. Megemlíti, hogy a király — akit pedig a Habsburgok és pártütők elég sokat szorongattak — olyan nagy sereggel megy a székelyek ellen, amilyent nem szedett még sem harcon, sem békén. Hiszen nemcsak koronája forgott veszélyben, hanem a feudális rend! Elbeszélése végén reményét fejezi ki, hogy a zarnokságnak is van határa, s amit csel vagy erő elvett, az idők változásával „visszakertül előbbeni állapotába”.

*

A fölkelésnek még két kisebb egykorú verses emlékét iktatjuk ide. — Az egyik a Székelyudvarhely mellett emelt Székelytámad vár falába illesztett márványtáblába vésett felirat. A gögös úri rend a levert székelységgel építette fel ezt a fékentartásukra rendelt várat; felirata egy latinul írt epigramma, hódolatra inti a legyőzött szolgálórendet. (A várat 1595-ben lerombolták a „felszabadított” székelyek.)

Másik közleményünk részlet abból a históriás énekből, amelyet Csánádi Demeter udvari tilkár szerzett uráról, II. Jánosról, annak halála alkalmából, Tordán. Szárazon, röviden vázolja sorsát, ugyanilyen homályosan emlékezik meg a székely fölkelésről. A lojalísi szerző hallgat a kegyetlen torlásról, de hangsúlyozza, hogy ezért isten ostora sújtott az uralkodóra, mely mindhalálig kínozza; újra és újra fel-

hozza haláláig kínzó, titokzatos betegségét. — Figyelemreméltó, hogy e jelentéktelennék látszó verset egymásután többször is kiadták, tehát kellett az olvasóknak.

*

A nagy székely fölkelés leveretése után tartott segesvári országgyűlésen, királyi parancsra, megjelentek a székelyek követői és előterjesztették panaszait, kívánságukat. Engels A német parasztháborúban jellemzi a parasztfelkelések egyezkedéseit. Ezek nem a harc dokumentumai, hanem a tárgyalásoké, a békülése. Már a fáradtság és a nehézség légkörében születnek, s azoknak a parasztnak a véleményét fejezik ki, akik keresték a harc megszüntetésének legkedvezőbb feltételeit. Az elmondottak jocosítottan érvényesülnek a székelyek alkudozásainál, akik már a vereség légkörében kezdik a tárgyalást. Előterjesztésükből bajosan érthetjük meg, mi indította őket ilyen hatalmas fölkelésre. Megemlíteni sem merik jobbágyságra süllyedésüket és egyellen bátortalan mondatban utalnak a közlegelőknek és nemzeti földraknak a királyi tisztek által való kisajátítására. Csak a szabadságuk ellenére való önkényes igazságszolgáltatás, bírságolások és adószedési visszaélések részleteződnek írásukban — hiszen e visszaélésekkel nemcsak őket, hanem a királyt is megkárosítják a korrump tisztviselők.

A királyi válasz és az ekkor hozott jogszabályok azonban még ezt a keveset sem veszik figyelembe. Képmutatónan ígéri a törvények bevezetése, hogy megszünteti az igaztalanságokat és békét teremt. Valójában megrója a fölkelő székelyeket és ami eddig panaszolható visszaélés volt, azt most új törvényekkel jogállapottá teszi: a székelyek jobbágyságát. Amit látszólag érdekükben tesz — mint később Bethlen Gábor intézkedése is — a hadszervezet érdekében teszi, biztosítani akarja minél több székely katonáskodási kötelezettségét: ez azonban valójában teher a szegénységen, még ha ennek érdekében a jobbágyvá válást nehezíteni is akarja a törvény. Közben támadást indít a nemzeti tulajdon ellen, amikor a székely ingatlanát elkobozhatónak mondja ki, akár a nemesek magánbirtokát.

A következő iratok a népi ékesenszólás valóban művészi emlékei; szép példa a 16. századi székely beszédre, stílusra. Latintól teljesen mentes előszó ez, gáttalan árad, mint a folyóbeszéd. Látszik, hogy az íródeák nem fogalmazott: úgy írta, amint a székely szóvivők kiöntötték panaszukat. Erőteljes, magvas, kifejező nyelv ez, akárcsak a fejedelmi válasz-iraté, a már csiszolt kancelláriai darabé: azt mutatja, minő magas fokon állt a magyar írás-nyelv is a 16. században — alkalmas volt arra, hogy királyi udvar, magasrendű társalgás, törvényhozás nyelve legyen.

*

A nagy fölkelés leverése és a székely szolgaság törvénybeiktatása után kilenc esztendő múlt el, amikor a székelyek azt gondolták, újra alkalom adódik sérelmeik orvoslására. II. János meghalt, az ország urai összeültek a trónkérdés rendezésére s a harmadik nemzetet: a székelyt meg sem hívták. Ekkor minden községből választottak indultak a gyűlésbe, hogy tömegesen hallassák szavukat. De Báthory István és az urak visszaparancsolták őket az útból. Ekkor a székely főemberek és lófők, akiknek nemes jogállapota vitatható sem volt, úgy a maguk, mint az egész község nevében leveleket írtak az országgyűléshez. E megrázó hangú és tartalmú levelekre fokozott mértékben áll az, amit fentebb az 1562-i folyamodványról mondtunk.

Az árutermelés fellendülése idején a feudális urak Európa-szerte — a már meglévők mellett — újabb módszert alkalmaztak a nép kiszípolozására. Ha Morus Utopiájának első részét, ha a székelyek folyamodásait olvassuk — Nyugat- és Kelet-Európában ugyanazokat a nemesi törekvéseket tapasztaljuk. Következményük is egy vonatkozásban ugyanaz volt: a közrendű nép elszegényedése, tönkremenése. De míg nyugaton a paraszt kisajátításából eredeti tőkefelhalmozódás lett s létrejöttek a kapitalizmus feltételei — nálunk megmaradt a feudalizmus, és a lakosság nagy tömegeinek elnyomorodásával együtt a szabadparasztok területei, mezővárosai jobbágyságba süllyedtek. Nyugaton az árutermelés következtében nagy városok, nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok fejlődtek ki — nálunk a primitív termelés termékeinek fogyasztására a nemesség saját jobbágyságait kényszerítette és ezzel ismétellen kifosztotta őket, nyomorúságukat és az ország szegénységét ezzel is fokozta. A nemesség módszerei tehát — a helyi viszonyokból folyó különbségektől eltekintve — azonosak voltak, de a más-más objektív körülmények itt és ott eltérő eredményeket hoztak maguk után országos viszonylatban.

Marx a 16. századi Angliáról írja: „Az egyházi birtokok elrablása, az állami uradalmak család elköttyavetyélése, a községi földek ellopása, a hűbéri és nemzetségi tulajdon bitorló módon és kíméletlen erőszakkal véghezvitt átváltoztatása modern magántulajdonná, — ezek voltak az eredeti felhalmozás idilli módszerei. (A tőke. I. k. Szikra 1948. 793. o.) Megfelelő módosítással áll mindez a 16. századi Erdélyre is — ha a másfajta körülmények folytán nem is járt ugyanazzal az eredménnyel. Az egyházi birtokokat elvették és elköttyavetyélték. A községi és nemzetségi földek kisajátítása a legdurvább módon folyt — de a nagy kereskedelmi útvonalakon kivüleső, német- és törökzsarolta Erdélyben — nem lévén függellen és az óceán partján fekvő Anglia — nem a kapitalizmus modern magántulajdona fejlődött belőle, hanem a kincstár és a feudális nemesség gyarapodott rajta. Az elnyomott dolgozók szempontjából ez egyre ment — órájuk szenvedést és nyomorúságot zúdított.

Az itt következő népi levelek megdöbbentő részleteket beszélnek el

erről a folyamatról. A székelyek közé a király nemeseket és idegeneket telepít, tulajdonul osztogatva a közföldeket. A királyi tisztek elfoglalják a közösség tulajdonában levő erdőket, legelőket, hegyvidékeket. Kényszer-munkára hajtják a népet a vashámorokhoz, várépítéshez, vár körüli munkákhoz. Eltiltják a vadászatot, monopóliummá teszik az állatbőrökkel való kereskedést. Még a főnépek és lófők házait, földjét sem kímélik. A legbrutálisabb módon zsarolják bírságokkal a népet, önkényes okokat koholva. Sokan gyermekeiket adják zálogba, hogy viselhessék a terhet. Hát csoda, ha a székelyek a néhai király alatt felkeltek? (A sok új ispánságot és új bírságot Székely Horvát András is keserget az ország más részén. A fősvénység ról trott versében; úgy látszik a pénzkicsikarás e módja mindkét Magyarországon egy időben kapott lábra.) Általános az elszegényedés. A székelyek nem akarnak fölkelni, alaptalanul gyanúsítják őket most ezzel — de régi jogaikat kérik, hogy az ország többi nemzetével egyek lehessenek, nem pedig alábbvalók.

FORGÁCH FERENC

Följegyzései Magyarország állapotáról

Még jóformán egy háború sem fejeződött be, már is másik tört ki Erdélyben. Balassa [Menyhért] már kezdettől fogva hívogatta a székelyeket, hogy társuljanak vele a pártütésben. Hevesen ösztö-kelte őket Székely Antal is, ki e nemzetből eredt s Jakab [fejedelem] segítségével Moldvából küldözte titkos hírvivőit. Az volt a tervük, hogy Jánost¹ belső és külső háborúval egyszerre vigyék végvesze-delembe, kerítsék be, hogy inkább magáról kelljen gondoskodnia, mintsem háborút indíthasson. Valójában az árulás nem ment olyan egybehangzón és nem lettek mind egyszerre készen, a török hadtól való félelem is visszatartotta az embereket. A császáriak elég vere-séget szenvedtek, a budai basa is szorongatta őket, sok katonát és

¹ II. János, I. Zápolyai János király (1526—1540) fia, kit apja halála után még csecsemőkorában királlyá választottak. Buda török kézre kerülése után Erdélyben szerveződött királyi székhelye és kormánya. Birtokában volt a keleti országrész, mely utóbb erdélyi fejedelemség néven szerepelt. Miután nem koronázták meg, „Magyarország választott királya” címet viselte (1540—1571). Habsburg Miksával szemben az ún. speyeri szerződésben lemondott ugyan a királyi címről, de e szerződést csak 1571. március 15-én hagyták jóvá — egy nap-pal II. János halála után. Az újabb, Habsburg-szellemű történetírás költötte számára utóbb a János Zsigmond nevet: ily nevet azonban soha életében nem viselt. Minden okirat, törvény, történetíró II. János király néven ismeri — ezt tanúsítják szövegeink. Magunk is ezt használjuk, figyelmen kívül hagyva régebbi történetírásunk és közjogunk aggályoskodását, amellyel a Habsburgok 1526-tól keltezett igényét uralmuk legitimitására tiszteletben tartották.

lábásjóságot vesztettek; ügyükben megtörve, elég dolguk volt a maguk védelmével.

A székelyek azonban már fel voltak bujtva, nem tudtak eligazodni, veszedelmükbe rohantak. Előbb ugyanis elhatározták, azután ki is hirdették a háborút; mind siettek és egymást noszogatták — s amint népi zendülésnél szokott lenni — sem igaz vagy határozott

4. Székely harcos.

(Vízfestmény a 17. századból.)

5. Csíki székely.

(Vízfestmény a 17. századból.)

céljuk, sem bizonyos vezérük nem volt. Amennyiben a hadadi harccal egyidejű lett volna ez a háború, János bizonyára meg nem állhat.

Jánosnak ugyanis két tanácsosa is Balassához pártolt, Valkay Miklós és Forró Miklós, de elfogott levelekből és hírvivőtől az árulás kitudódott. Az volt megállapodásuk, mihelyt a sereg Hadadtól kissé távolodik, élve vagy halva kiszolgáltatják Jánost. Majláth Gábor — fia annak az Istvánnak, aki elárulta János királyt, Ferdinándnak akarván átadni Erdélyt s aki azután Konstantinápolyban nyomorúságosan végezte életét — pazarlástól tönkrement, tékozló, új dolgokra vágyó ember, egy az összeesküvők közül, a pártütés mozgatója: hogy kimossa bűnét és azt a látszatot keltse, önként vállalja a dolgot,

Jánoshoz ment Gyaluba és némely falvakat kért, ígérve, hogy a székelyeket engedelmességre téríti. De midőn látta, hogy gyanúba esett s a falvakat sem kapja meg, eltávozott. Mint leendő vezér ösztökélte a székelyeket, de midőn a császáriak balszerencsését megértette, elhagyta őket és hogy a büntől tisztázza magát, ellenük harcolt.

Hamarosan mintegy nyolcezren gyűltek össze, prédáltak és a nemesek házaif gyűjtogatták; nem lekicsinylendő háborúvá nőhetett ez. A székelyek ugyanis Erdély harmadrészét foglalják el, mintegy negyvenezren állhatnak fegyverbe, ha azonnal el nem nyomják őket. De János a váratlan dolgon nem kissé felindulva, rögtön sereget toborzott és ellenük indult. Mégis, hogy őket módjával észretéritse, akadályozza s a segítségtől elzárja, Radák Lászlót mintegy kétezer lovassal és gyaloggal előre küldte, ő maga követte a többi csapattal. Azoktól azonban távol állt, hogy kegyelemre bántatlan megtérjenek — csatába bocsátkozni is merészkedtek. Nem csekélylették, hogy a lovasok és puskások ereje többet ér, ők azonban többen voltak, ámbár bárdolatlan földnépe. Vásárhely városánál találkoztak; az első támadásra, bizonyos vezér és rend nélkül lévén, megzavarodtak, megfutottak. Legnagyobb részüket elfogták, Tordára vitték, a pártütés néhány vezetőjét kivégezték; Lázár István és Kornis Mihály főembereket egy ideig fogságban tartották, a többit mind elbocsátották.

Azután János országgyűlést hívott össze Segesvárra és örök büntetésül törvénnyel vonta el a székelyek szabadságát — mivelhogy az előbb való időben szabad nép voltak. Két várat épített köztük fékentartásukra. Hét székre oszlanak, az egy Aranyos-székéből azonban senki sem volt a hadban vagy nem érhetett oda — ezért ezek megtartották régi szabadságukat...

BORSOS SEBESTYÉN

Krónikájából

Krónika a világnak lett dolgairól, melyet én irtam, Borsos Sebestyén úgy mint 1562. esztendőben...

1562. esztendőben, nyári időben a székelyek mind feltámadának ilyen szín alatt: hogy ők az ifjú János királyhoz mennének az ő szabadságoknak megnyeréséért. Mert a király sok rendbéli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért. És mikoron a székelyek a népnek sokaságát látták volna, tehát legottan hadnagyokat emelének közöttök és tizedeket² rendelének. Mely hadnagyoknak

² Tized: katonai egység, mely tíz emberből állt, vezetője a tizes. Lehetséges, hogy a szöveg e helyen hibás: „tizedeket” helyett „tizeseket” szerepelt eredetileg, mert előtte és utána hadnagyokról van szó.

neveik ezek valának: Nagy György, Gyepesi Ambarus, Bán András. És így a király ellen s az urak és a nemesség ellen kardot akarának vonni.

De az ifjú király őket nagykegyesen únszolja vala, hogy szálljanak le és ő nekik minden szabadságokat megengedni kész volna; de ők avval semmit nem gondolának, hanem a Nyárad mellé szállának, az ákosfalvi rétre, honnat a három-széket elválogaták és a Mihályfi Tamás házára menének egy szereda nap estve és az udvarházat igen megdülák és hordó borokat vivének a táborra.

Másnapra kelvén, csütörtökön esmét elválogatának úgy mint kétezer népet, hogy Görgényre és Régenre menjenek, hogy ők ott düljanak és népet hajtsanak; és a régenieket és a görgényieket táborban találák és azokat mind elhajták. Akkor Gernyeszeget is mind eldülák, alájöttökben a Maros mellett.

Azután egy péntek napra kelve, szállának Koronka mellé és azelőtt való dülástól ami megmaradott vala a Mihályfi Tamás házánál, azt esmét mind eldülák és a házat is elégeték.

Onnét szombaton reggel elindulának a derék táborra, mert a derék táborok a Kis-Küküllő mellett vala Holdvilágnál. Király igen hamarsággal nem sok népet indita Tordáról, úgy mint kétszáz lovagot és kétszáz darabontot, kik között valának jámbor vitézlő rendek, úgy mint Polgár Ferenc és a vitézlő Mihályfi Tamás, ezenkívül sokan az erdélyi urakban. Ezeknek hadnagyok vala a vitézlő Petri Gábor és a vitézlő Radák László.

Azon szombaton reggel a király népe Vásárhelynél általkele a Maroson és a székelyek után indulának, holott elérék őket a Nyárad mellett és szembeállának és a székelyek Deus-t³ kiáltának és szembeütközének; de a király népétől a székelyek megveretének, kikben igen sokan elhullának és levágattának, némelyek pedig elszaladának. Akkor onnat a Bán András elszalada, ki főhadnagy vala; de azonkívül rabokat sokat fogdosának és némelyeket csak elhajtának. Így vereték meg kis Görgénynél a székelyeknek a kisebbik tábora a Nyárad mellett.

Ezt mikor megértették volna a másik táborban lévő székelyek, igen megrémülének és a két hadnagyot, úgy mint Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambarust ömagok megfogák és királynak küldék, mert a más hadban a Bán András elszaladott vala. És így a székelyek mind házokhoz oszlának.

A király akkoron nagy haddal készült vala a székelyek megrontására, úgy mint húsezer emberrel. Minden hadával azért király szálla Segesvárra és ott nagy gyűlést tétete; és oda az erdélyi urakat mind elhivatá hitetlenség alatt, hogy megérthesse, kik legyenek a

³ Istent (latinul).

székelyek feltámadásának okai. És a sors esék a székely urak közül Lázár Istvánra, Kornis Mihályra, Farkas Pálra, Lázár Jánosra és Bernád Ferencre, kiket akkor mind megfogdosának, kik közül némelyiknek a fogságban lön halála. De azon kívül esmét egynéhányat találának, kik abban részesek voltak, úgy mint a Benedek Geréb, Kátai Ferenc és a Kátai György, Andrási Márton, kiket nagyeros fogságban tartata király Görgényben és Gyalu várában.

Azután a két hadnagyot, úgymint Gyepesi Ambarust és a Székely Györgyöt Segesvárnál felnyársoltatá. Így történek és rontatának meg a támadásért akkor a székelyek a király fiától 1562-ik esztendőben.

Nem sok idő elmúlván, a király küldé népét Udvarhelyre, kiknek kapitányok vala a vitézlő Petri Gábor. És a barátok klastromából csináltatának egy várat, kit nevezének „Székely-támada” várának és ahoz mindjárást elfoglalák a székelyeknek szabad savokat,⁴ ki lön a székelyeknek nagy romlásokra és igen nagy károokra...

SIEGLER MIHÁLY

Magyarország, Erdély és a szomszédos tartományok dolgainak kronológiájából

II. János május 24. napján követeket küldött a székelyek táborába és tudakolta, mi oka zendülő fölkelésüknek, s miért nem akarnak a székelyek egyesülni segítségére a haza és ország közös ellenségével szemben. A székelyek egy ideig visszatartották a király követeit, végre május 25-én azt felelték az ország fejedelmének és főurainak, hogy ők régi szabadságaik visszavívásáért fogtak fegyvert. Nem sokkal utóbb a székelyek hírnököket küldtek a szászok városaiba és székeibe, előadták a felkelés okát és fenyegetőztek, hogy tüzzel-vassal pusztítanak el mindent, a gyermekeknek és asszonyoknak sem irgalmaznak, ha a szászok csapatai nem csatlakoznak — hadat indítottak kiváltságaik visszaszerzéséért. Abban az időben Antalfy Mátyás és Ember János a székelyek részéről Szebenbe is eljött és azt kívánta, hogy két szenátor menjen táborukba és segítse tanáccsal őket régi szabadságaik visszavívásában és megóvásában. A szebeni tanácsnak parancsa volt a fejedelemtől, hogy fogják el az efféle követeket; a dolgot előbb a tanács jelentette a fejedelemnek és megtette kötelességét. A küldötteket bilinesbe verték és elvitték.

Mayláth Gábor május 31-én Fogaras egész kerületéből össze-

⁴ Sójukat. A sóbányászás és eladás királyi monopólium volt, de az erdélyi felszíni lelőhelyekről a székelyek ingyen vihették a sót a maguk használatára. A felkelés után e szabadsággal már csak a székelyek közt élő nemesek, főemberek és lófők élhettek.

szedett sereggel először könnyű csatározással verte fel a székelyeket, majd mind keményebbre és tüzeesebbé vált a csata, mert sokkal több székely lovas és gyalog sereglött össze mint Mayláth gondolta volna; úgy fordult a harc, hogy Mayláth elvesztette néhány kiváló kapitányát, az alatta levő lovat is lándzsa verte át, maga is nagy veszedelmebe került. Mégis győzött és bevonult Udvarhelyre, elfoglalta a monostort és szilárdan megerősítette. Míg ezek történtek, másfelől a fejedelem elfogta a székely nemesség fejeit és ide-amoda őrségeket rakva megfékezte a székelyeket, engedelmességre kényszerítette őket. A fejedelem jöttére a többi sereg magától elszéledt.— E fölkelés emlékezetére Udvarhely városában Székelytámad várát építették, a szomszédságában Székelybánja nevezetű másik várat is. A fölkelés némely szerzőit, vezéröket, Nagy Györggyel együtt Segesvár városában lefejezték.

Székelytámad várának verses felirata. 1562

Választott fejedelmének, lásd, címere függ itt :
Mondj Magyarorszáért vigszavu hálaadást.
Messze vidékeknek kóborlani mégy-e határát?
Sok vérrel közel itt kaptad, amit keresél.
Mily átkos hatalom külföld fejedelme tenéked,
vett vereségedből jól megítélheted azt.
Hajts úrnak térdet, hogy jobb napot érj meg ezentúl
és ontott vértől óva maradjon a föld.

CSANÁDI DEMETER

II. János király életéből. 1571

... Vagyon a német párttal nagy hadakozása,
vagyon ellenség ellen egy főkapitánya,
de amiatt is lón neki családkozása :
a Hadnak mezején hadának futása.

Lón efölött mindjárást belső ellensége :
ily gonosz szerencsébe ellene készülé,
de nem sok mulva község lón megveretésbe,
király ellenségétül lón menekedésbe.

Tudja : volt az istennek ez is akaratja,
az ű mély tanácsából tanító ostora,
testére szálla ű szent kezének csapása :
ugyanakkor mindjárást lón megkórulása.

Dihösségből melynek ki nem szabadula,
mert utolsó napjáig életének tarta ...

Pannónia romlásából. 1571

Erdélyországon kívül míg estek e dolgok,
 órjás városokat füstölve a láng megemésztett,
 otrombán dühödött Mars⁵ és dült messze vidéket :
 Feltámadt a király ellen hős népe, a székely.
 (Ős nemzetség ez, mondják, hunnok maradéka
 és a szikul⁶ földről vagy környékéről eredvén,
 hadra erős hunnal követék fejedelmi Atillát.)
 Fegyveresen most kész, hogy visszaszerezze erővel
 ősi szabadságát, törvényt, ami eltemetődött.
 Mert durván s nehezen terhelte királya adóval,
 irgalmatlanul és mértéktelen — ily eszevesztve
 sajtolták aranyért szintén az egyéb fejedelmek
 s kényttették a szegény népet rabszolga-igánál
 hordani súlyosabb jármot — lélekzeni sem tud.
 Itt az idő — vélték — igaz alkalom, íme, adódott :
 döngeti ellenség a kapút — felkelni lehet most ! —
 Késedelem nélkül megy szét a parancs : Fegyverbe ! Siessen
 lelkesedőn, készen mind ifja s a véne fejenként !
 Nagy, sok ígérettel tüzelé Mayláth hevüket ; hír
 járt, hogy a despota is, jó sorsa akit minapában
 téres Moldvának trónjára segítve emelt fel,
 kész a szegényeknek mind vinni hamar segedelmet. —
 Kezdett dolgukban ha ki fél s borzongva lapul meg,
 pusztuljon sodrott kötelen felakasztva a fára,
 rontsák szét házáat, öljék vele el feleségét —
 szerte ilyen törvényt hirdettek erősen a főbbek. —
 Szászok városait szintén sűrűn követekkel
 jártatták, ahol is köznépség durva tömegjét,
 harcra szabadságért ingó lelkét noszogatták :
 Jöjjenek el társul, mozduljanak ők is, a szomszéd
 népen esett sértés int : őket is éri hasonló.
 Mondották : haddal ha nem állanak ellen azonnal
 most a merészségnek, egy szívvel, az öldökölőnek,
 akkor a szász nemzet méltán majd fogja siratni
 bús-keserű sorsát, ha viselnie kell ugyanúgy a
 hetyke nemességnek gögjét, ami gyűlöletet kelt.
 Nagyváros, fegyver van náluk a harcra elégség,

⁵ A római hitrege szerint a háború istene. Átvitt értelemben : háború.

⁶ Szicíliai. Szicília őslakóinak latin neve : siculus, ugyanígy nevezik latinul a székelyeket is. A két népnek ez alapon való azonosítása tudákos szőféjtés.

csak gyűjtsék erejük, mert hogyha tusára kikelnek
ős törvényeikért, csak jó lehet úgy az eredmény. —
Kérdezték tőlük: Ki a kezdett harc vezetője?
Felkelt táborukat kik pártolják? — Mire szóltak:
Isten a védelmük s isten, ki vezére haduknak,
régí szabadságuk keresik s az előbbeni törvényt,
vagy ha nem érhetik el, hadd vesszenek, ámde dicsően! —

Nincsen a szász népnél békének erősb szeretője.
Ily választ adtak: Tárgyalnunk kell e dolgról,
köz lévén a veszély, arról tanakodni közöslég
szükséges; mindezt társinknak elébe bocsátjuk
s illő, hogy legelőbb megtudja Szebent a szenátus,
mert attól függünk — meg szerte a többi nagyobb hely.

Ily kitanult választ vehetett a követ csak eszébe
és mehetett isten hírével az útra. — Csalóka
szókkal függőben hagyták csak a dolgot, aközben
lesték, hogy mire jut, mindennek a vége mi lészen.

Közben a nép nem rest, sürgetve, sűrögve gyülekszik,
fegyver a markában, vagy bunkó csak, de ki bírta,
jött siheder s lihegőn, lassú léptekkel a vénség,
mind maga szántából, ahogy ősi szokás, a hadakra. —
Hátrahagyák hamarost a Segesvár tájait is már,
helységhez jutnak, menvén, a folyó közelében
érik Ebesfalvát, mellette verik fel a tábort...
Boncida, Vásárhely, innen hova elközelegnek:
Itt egyesülhetnek társikkal, akik Maroson túl
más parton jöttek. Városka van itt, amely oly dús
szőlőtőkékkel; nyájas levegője e helynek
s tiszta is, itt kórság nem győtri gyakorta a testet.
Csakhogy még mielőtt egyesülne e tábor, a kettő,
hirtelenül hír jó: Mayláth rohaná meg erővel
ellenségképpen földjük, rabol és viszen üszköt,
házakat és termést felgyujtogat ő, veri, vonja
gyöngye gyerekesékkal sérelmesen anyjuk; a célja,
ellenük is tör majd, hozván végső veszedelmet. —
Késedelem nélkül részük fordítja a zablát
s kész szívvvel száguld, hogy elűzze határa
dülőját s remegő, rémült népét szabadítsa
ellenségeitől, sőt visszaszerezze a rablott
és kicsikart prédát markábul a győztes erőnek. —

Hallván, hogy jönnek, Mayláth megijedt a haragvó,
elkeserült néptől, léptét hátrább igazítja.
Szemben a gyors rohanók hadi rendje lazulva
szétbomlott, nem tartva vonalt, sem a sort meg,
merthogy olyan tüzesült, úgy hajtja a hév, a szorongás
atyjafi népéért és gondja, segíteni néki.
Féktelenül ront így, támad s örvend a csatának. —
Egyberohant mikoron lándzsákkal a két had,
mint a kalász a fejek s mindenfele erdeje villog
dárdáknak; karddal páncélt hasogatnak, a sodronyt,
és a sisak csattog — bétölt levegőt a kiáltás
harcosok ajkáról, meg jajja csatán elesőknek.
Jött a gyalogság is hozzá iszonyú kopiával,
görbe kaszát formált úgy át, hogy előreszegezze,
vagy tüzelé őket bú és bosszúra harag, hogy
rázva hegyes villát: lövat, embereket kaszabolnak.
Test közepébe hatolt, ércpáncélt tör be hegyes vas
és a sötét hasból, üregébül a bélt kiborítja,
habzó vér ömlik s rútítja be szerte a rétet.
Egy, ki a többek közt hősebb vala még, ledőfé a
Mayláth ménjét is, szétverte a vértje acélját;
nyújtja az úr már is jobbját, tele volt az arannyal.
Támogatá őt hív szolgája, ki talprasegíti;
lőháton temett és hátrahuzódik a harcból.
Míg amazok fűrgén, bőszen, felgyúlva haragtól
hátról úzik s nyomják a futókat erősen.
Vagdalgják őket s beveték a mezőt tetemekkel,
dúsan is öntözték ontott vérük folyamával.
És ha e bú harcon szittyáknak előhaladását
fáradtság s rohamuk lankadt erejük nem akasztja,
Mayláth zászlóit követő: kicsi szám avagy egy sem
volna, ki megmenekült ily rettenetes vereségből. —
Mások közt vesze ott egy hősi Balassa, vitézlő,
hű volt és hadakon nem retten a fegyver előtt meg.
Egy hív jobbágy is szerzett örökös nevet és hirt:
megváltotta urát holtával a szörnyü haláltól
önmaga és szépen vesze ott a sebében, amit nyert,
míg fölemelte urát, kit a földre leverték, a lándzsák
s ellenség közepett, lovat adva alája, sajátját.
Halt a velencei szép Hipsanus, az ifjú levante,
Mayláth sergei közt nem volt hozzája hasonló,
oly deli, izmos alak, bátor szive is kebelében. —

Túlán is egy leterült, keserű sebe vitte halálba :
egy vasművű kovács — egyenesre-szegezte kaszával
mégis előbb megölé tíz hős katonának a testét. —

Ily vereség esvén, Mayláth, valahányszor a székely
hadjáratról szól, mondják, így ejti beszédét :
— Nem hittem, hogy ilyen lélek, meg erő van ezekben
és így tud fegyvert ügyesen forgatni a székely ! —

Esküszöm, — és ez nem hívságos szó : csak atyánk, Mars
mérheti meg méltán kétrészt a vezérek
halhatlan díszét, cseleit, katonáik erényét ;
mérlegük egyszinten — bíró lehet ő csak ügyükben !

Míg ezek így estek : táborban a többi maradt már,
Vásárhely mellett ültek, s elvetve nyomasztó
gondokat és remegést — és borban ugyancsak ivának
mint a mohó Lapythák⁷ — elbontani készek a házát
mind a nemességnek ; meg nem menekedhet előlük
pénn, sem arany helyhek, sem holmi, ha nagyszerű érték,
jó asztalneműek ; szörnyük a merész katonák és
megtámadták, kik rosszalva e háboruságot,
bús-szigorún a paraszt zajgást, dühödést elítélik. —

Rögtön az országnak fejedelme begyűjti a népet
mind birodalmából s buzgó, hogy a lázadózókat,
hitvány csődületük fékezze s e zagyva merényük.
Hol hírlík, szétszórt csapatok még nem gyülekeznek,
visszaverette tehát, haza tűzhelyeikre — lakoltat
némelyeket bárdal : bánatni, hogy elvetemedtek. —
Elmúlván a veszély erről s ott félni se kellett,
jó ötszáz lovasát elküldi előre, gyalogság
volt még mellettük, hogy az ellenség erejét és
készületét, lelkét apróra kitudja a harchoz.
Többi seregjével várón a király ezalatt még
Tordán leste, mikor jó alkalom, azt követendő.
Küld katonákat szét, tudakolja, az ügy mire fordul,
hol nyílik rá mód, hogy kezdje, csatára mikor jut. —
Akkortájt volt ez, mennyi legtezején amikor járt
útjában rohanón a nap és kerekét a világnak
perzseli fényével, noszogatja a durva parasztot.

⁷ Görög hitregebeli óriás nép, mértéktelen borivók.

Most a királyi csapat váratlanul üt hadaikra, óvatlan voltak; nagy lárma riad fel emitt-ott meglódult a sereg, hullik, vagdalva, futamlik. Törnek erővel utat, részekre szakítva a rémült had, menekül, de kevés — sokasága vesz ott a csatában, hátrakötött kézzel némelyt foglyul cipelének rettenetes szégyent-vallás közepett a királyhoz. Legfőbb rész hazatért önként maga tűzhelye mellé, esküvel esküdvén, nem fog több háborúságot kezdeni, nem lázad, felkelve ekép, soha napján. — Foglyokról a király ily rendet adott: Lekopasszák fejbúbjuk pilisét, mint klastromi szerzeteseknek; köntösüket farukon kurtára vegyék, felövezzék és e szerencsétlen népet legyalázza a szégyen. Volt csapat is, három, mely most fülüket lemetélte s csonkítván orruk, rajtuk sebet ejte, gyalázót.

Meglévén ezek így, a király nagy hadsereg élén, mint aminőt még nem szerzett soha harcra, se békén, érte Segesvárnak magasan fekvő hegyi várát, mert Székelyföldhöz hisz legközelebb van e város. Gazdag vásárhely s innen veszi, hordja a község mind, ami szükséges, élet vitelére mi kellő. Bárha a közrend nép szánt-vet, de van itt elegendő kézmíves, jó ács, buzgó fāragó a gerendán, melytől a ház ékes, melytől ragyogó a tetőzet. — Menlevelet küldvén székely nemzetbelieknek, közbenjáróul hívták meg a főbbeket onnan. Búsan a tágas vár szép egyházába bementek. Ottan a főnemesek tanakodtak, eközben a zordon Csáky belépett, ő, akinél a királyi pecsét van, titkos; a tiszte szerint ő nyomja parancsok alá — papirosról sorra sorolja nevét, címét, aki tudvalevő, hogy indító vagy fő volt ebben a gyász riadalban. Nyomban fogják meg s őket börtönbe rekesszék — erre parancsot adott, őrizni keményen a várban. Ott benn minden nap több válogatott gyötöréssel, kínzószerszámmal majdnem megölettek a kinban, úgy kénytettek, hogy vallják meg a rūt, a gonosz bűnt. Testi hatalmas erő dolgára különb valahánynál, termete órjás volt, bátorszivü, hajtja merészség Györgyöt, akit hívtak Nagynak, aminő az alakja: Ő szerzé, hogy a nép felkelt s ő volt vezetője.

Ezt a dühös hóhér legelőbb a tüzes harapóval meggyötré, majd tön izzó koronát a fejére és kormánypalcát, kénytette, szorítson a marka. Városból három társával utóbb kivezették s hegynek lejtőjén, ama helyre, ahol gonoszok mind megfizetik méltón nagy vétkeiket torolásul. Földre lökék, hátán, bágyadva, hanyatt hever ő ott. Álltak a hóhérok s széles fenekébe taszítanak hosszú karót s olyként, hogy a hát, a gerinc közelében óvatosan menjen; nemesebb testrészt kikerült a rúd — rettentőbb így és tartósabb a halálkin. Majd három napon át függött vala ott a magos fán szörnyű nyögések közt, fájdalom gyötörte kegyetlen, nagy nyomorú búban meg-megráztván a talajt is. Torkából a szegény nehezen lehelé ki a lelkét: puskától halt meg, löveték a golyót a hasába. — Társai szintén így pusztultak a lázadozásért: hirtelenül szakítá éltét a halál el ezeknek. —

Fenn a király maradék népének adá e parancsot: Építsen nagy-erős várat földjén, az alaptól; benne lakó őrség még súlyosabb rabigával ezt a levert népet fékezze, vigyázza ezentúl, fel sose kelhessen még egyszer ilyen zivatarra. És hogy e romlásnak mindig emléke maradjon, fellázdtt székely gyászolja, sirassa örökké: legyen a vár magyarul „Székely-támad” nevezettel.

Mégis a csüggedtet táplálja a vágy, a reménység, majd isten keze még végét veti mind a bajoknak, módot ad ő, aki lát mindent — mert isten a bíró, zsarnoki önkénynek szintén megszabja határát. — Változik és múló az idő — csel, erő amit elvett, általa visszakerül az előbbeni állapotába.

A Csík-széki közsékelység folyamodása II. János királyhoz.

1562

J e g y z é s

Nekünk törvényünk és módunk az volt, hogy az úfelsége kívánságát székhelyen⁸ mondták meg. Mastan pedig ugyan hírünk

⁸ A székely szék főhelyén, ama községben, ahonnan a széket igazgatták.

nélkül eljűnek és ha estve eljű, reggel mindjárt rója a szegény nípét és ilyenmódon rója, hogy amely szegény ember megholt, avagy amely meg nem adhatná mindjárt a szegénység miatt, annak örökségét és marhácskáját elfoglalja és magának nemesíti és földön lakót hozzá reája. Továbbá ilyen törvényszerűség vagy rajtuk, hogy amely szegény ember meg nem adhatta, immár azt elhagyta és aki a pínzt szedte, azaz kit a falu hozzá választott, egy jámbor parasztembert, tehát azon vőtte meg és marháját elvőtte annak amazért. Továbbá ezt is művelték, hogy amely ember egyszer megadta a pínzt, azt kivonta a levélből és másszor esmét megvőtte reja és csak törvényt sem tött neki.

Amely szegény embert úfelsége szolgálatjára köldtünk avagy választottunk, azaz a hadban annak pínzt szedtünk és nálok vagy on és mastan sem adták neki. Továbbá ezt is művelték, hogy a fűemberen megvőtték az adót és a szolgáján is megvőtték és a lűfűn megvőtték és szolgáján is megvőtték és a szegény emberen is megvőtték, továbbá a bíres-szolgáján is megvőtték, ki nem volt soha törvény. Továbbá az Ombózi Miklós írásátul fogva az után adtunk minden adó-adó ember tizennég forintot, kit nem tudunk, ha úfelségihez költ avagy nem, ez csak a forint-szám, anélkül ötven pínzt, húsz pínzt, negyven pínzt, mind efelett vagy on, — mastan kedig negyven pínzt vetek reánk, azban kit felszedett, kit nem.

Továbbá az úfelsége nevre sarcoltattak meg bennünk, kin ötven forintot, kin hetvenöt forintot vőtt, annak felőtte búzáját kalongyán⁹ elvitette, azután némelynek, akinek peri volt és kérdőre vőtte a dolgát, az alatt ötven forintot vőtt reja, kin negyvent. Amely bíránk, hadnagyunk volt ennek előtte és székünk volt, azt elvitte és házánál ítél, amit akar, a mi bíránkra nem hagyja és székünk is nincs. Ennek előtte az volt törvényünk, hogy a bírótul, hadnagyunktul várta a királybíró igazságát, a bírót és a hadnagyot háromszor szabad volt megesketni esztendeig az úfelsége igazságáért, hogy kilelje és kiszolgáltassák; ahun a bírónak, a hadnagnak igazsága nem volt, ott a királybíró sem vehetett. Törvényünk ez volt, ha valami orbírság volt avagy vír-bírság, avagy parázna bírság:¹⁰ az harmincnyolcad fél oszpora¹¹ volt, de mast annyit viszen, amit akar, — kin tizennég forintot, kin hat forintot vőtt, kin hármat, mind ilyen módon. Vagy on oly atyánkfia, hogy úfelsége kegyelmességét vőtte és az[t] mutatta igazságában, de azval semmit nem gondolt vele, ilyen módon cselekedett, hogy a hadnagnak megizente, hogy széket ne

⁹ Kalangya: búzakereszt, de lehet szénakazal is.

¹⁰ Pénzbüntetés orozva támadásért, verekedésért, vérontásért és erkölcselenségért.

¹¹ Régi magyar réz aprópénz.

tegyen, hogy az úfelsége parancsolatját elő ne adhassuk, ki törvinytelen dolog rajtunk. Továbbá ez sem volt törvinyünk, hogy mikor valami vétekbe esünk egymás ellen vagy vírbírságírt, avagy egyéb vítkünkírt örökségünket elfoglalhassa, hanem marhájával írte meg, de mast elfoglalja és üvéjé teszi.

Ahol pedig vetésünk vagyon, íletünk¹² barmát reábocsátja mind széna-füvönkre, mindenféle barmát és tanorokunkra¹³ reáhajtja és levonsza. Továbbá felít a lúfejeknek úfelsége hadának küldte és felivel a szeginy níp között járt és hódoltatott és magának, lovának élést szedett, akit meg nem sarcolt, az[t] megfogatta, fogva hordoztatta és verette.

A hódoltatást Márton Péter mívelte rajtunk.

A törvinytelenséget, akit írtunk mind közönséggel fel ide, ezeket mirajtunk Becs Pál mívelte Antal Péter fiával egyetemben.

Továbbá törvinyünk az volt, mikor hadnagyunk közinkbe jött, tartoztunk egy harmadfű¹⁴ tehát neki adni, de mastan sereggel, haddal júnek közinkben és rejtunk ílnek és kin tíz pinzt, hat pinzt vesznek, afelett megesketnek fejenkint.

Ezeket a bírák mívelték és ispánok, hadnagyok és füemberek, ki nem volt ennek előtte.

A dézsma dolgábul törvinyünk az volt, hogy mindennek tizedét elvötték, mind disznónak, juhnak és mindennek, de mast ötbül egy felet ró, hítbül egyet ró és a szeginy emberre rejá küld erővel, elviteti, esztendejig eltartatja köztünk. Továbbá amely megváltó volna a báránynak, hat pinz volna, a süldőnek négy pinz — de ezeket nem úgy veszik, hanem kétszer árát veszik. Ezeket Tokaji György és Székely János míveli rajtunk.

Vígre a hadnagyok miközinkbe evvel az okkal jövének és így vötték fel, hogy e törvinytelenségeket, akik rajtunk estek, úfelsígeinek megmondjuk és megpanaszoljuk — és mi egyéb vígre nem támadtunk sem úfelsíge bosszújára, sem úfelsíge akarátja ellen. És mikor úk sokan voltak, immár hatot elválasztottak benne és azok hajtották és kergették a szeginy nípét, mind lófüt.

Felsígednek könyörgünk mind fejenkint, hogy felsíged legyen kegyelmes mind szeginy közsígeinek felsígednek, ne nízze felsíged a vítkünket.

¹² Élelmünk.

¹³ Tanorok: bekerített rét- vagy erdő-rész, általában a község mellett vagy annak közelében.

¹⁴ Hároméves.

A székelységnek az országnak és uraknak való könyörgése

az ő nyomorúságokból való megszabadulásokért, kik mikor országul összevegyültek volna Fejrvárra a második János király temetésére és fejedelemválasztásokra — pinkesd havának¹⁵ 20. napjára 1571. esztendőben.

Tövisen csinálták és írták pinkesd havának 27. napján.

Nagyságotoknak, uraknak, tanácsbelieknek, főszemélyeknek, nemeseknek, magyarországbeli és erdélyországbeli két nemzet urainknak éltünkig, sőt örökkévaló hívséges atyafiúságunkat és szolgálattunkot ajánljuk mint természet szerint való keresztyén urainknak és atyánkfiainak!

Halljuk és értjük, hogy mifelőlünk tinagyságtoknak és tikegyelmeteknek e mostani gyűlésre jövésünk felől kilenb-kilenb¹⁶ híreket hoztanak, mivelhogy mi oly indulatot akartunk volna tenni, avagy töttünk volna is, hogy mi községet támasztottunk volna fel és úgy akartunk volna jönni, avagy jöttünk volna is, melyről mi a testamentumos és tanácsbéli urakot eléggé bizonyosítottuk írásunkkal főszemély atyánkfiainál is, hogy ezt ne hinnék. Tikegyelmeteknek is országul akarjuk tudására adni, hogy efféle felőlünk való hírek hamisak voltak. Mert az isten minekünk bizonyosságunk, hogy főembereknek közöttünk valóknak erre való akaratjok és indulások nem volt, sőt csak gondolatjok is meggondolni. Megtekintvén pedig ez ország állapotját és a haza megmaradását, szemünk előtt viselvén a mi megholt kegyelmes fejedelmünk kötelelését, sőt ki-ki az ő kötelelét szeme előtt viselvén, midőn megértették volna e Judika vasárnap tájba számos atyjokfiainak Fejrvárattal való tetszéseket és végezéseket, hogy fejedelmünk e világból kimúlt volna és csak rész szerint való gyűlésünk lenne. Mely minekünk semmiképpen nem tetszett, sőt köteletségünknek is ellen való dolognak tetszett. Egymással azért szólván, főuraimmal és lófő atyánkfiáival tetszett, hogy fejenkint tikegyelmetek között úgy mint közönséges gyűlésben jönnénk, mindeneknek bántások nélkül, hogy tikegyelmetek között lévén mi is, megértenők országunk állapotját és azt, akit az úristen fejedelemnek előnkben mutat, országul tikegyelmetekkel előnkbe vegyük. Oka jövésünknek első ez, melyre hitünk is kényszerített. A köztünk való község is az őrajtok való nyomorúságokból való könyörgésért választotta volt falunként három-három atyjokfiainak, kiknek nagyobb részét útból

¹⁵ Május.

¹⁶ Különféle.

Báthory István uram intísire megtérítettük, értvén nagyságtoknak bántására lenni.

Másodszor jöttünk ezért is tikegyelmetek közí országul, hogy midőn az úristen országunk állapotját és fejedelmünket, kit előnkben kell vennünk, megmutatja, az után a mi nagy elszenvedhetetlen sanyarú nyomorúságinkat, elfogyatkozásunkat, melyeket ezideig a mi megholt kegyelmes fejedelmünk idejében elszenvedtünk, azokat tikegyelmetek eleiben és értésére adjuk.

Emlékezzék meg tikegyelmetek országul, kiváltképpen tikegyelmetek közül akik régi üdőt emlitenek, minemi állapotban a székelység állapotja volt mind főrendben valóknak, lófőveknek és székely községnek az ő szabadságokban való állapotjuk. Melyek között soha semmi ravás, sem adóvétel, egyéb nem volt régi módjok szerint való ökersítésnél ez előtt való fejedelmek idejében. Hanem Fráter György birodalmában kezdetett tikegyelmeteknek egyenlő tereh-viselés; a hatalmas török császár adajának fizetisibe országnak oltalmazásáért és minden hadakozásiban — tudja tikegyelmetek, hogy — nem kevesebb terhet viseltenek és így lívén az állapot, tikegyelmetekvel mind két nemzettel szeretetben és egyenességben éltünk. Tartatott és óalmaztatott a szegíny ország is. Jóllehet halljuk mi, kik mostan vagyunk — közülünk penig kevesen vannak, kik ezt tudnák, — hogy estenek ezelőtt való fejedelmek idejében is néminemi igényetlenségek, háborúk, támadások, melyek veszedelmesek voltak és nem kellett volna lenni, — melyekért a fejedelmek azokat, akik okai voltak afféle háborúnak, sokakat benne megbüntettének. Mindazáltal soha így meg nem rontották e székely nemzetséget mint az elmúlt időbeli községünknek magokgondolatlan való gonosz támadásáért, a mi megholt fejedelmünk tanácsi tanácsosságokból és tikegyelmetek országul megronta. Mely gonosz támadásnak főnép és lófó oka nem volt: mely birodalomban mennyi sok bántásink, törvinytelenségink, nyomorúságink, szidalmunk rajtunk voltak, ki miatt teljességgel ugyannyira elfogyatkoztunk mind főemberek, mind lófejek, hogy vagyunk csak pusztán mi magunk. A szegíny községen penig voltak oly isten ellen való birodalmok, inségek, nyomorúságok, nyúzások-fosztások, hogy az egyiptusbelieknek nyomorúságok közöl még Irásban is nem találhatik ilyen inség, nyomorúság, nyúzás-fosztás mint ezeken volt az istentelen tisztartók miatt, melyeket sem mi, sem szegíny községünk elé nem tudna számlálni és felíratni. De valamennyi riszét benne felíratunk rajtunk, főnépeken és lófejekén való bántásainknak és nyomorúságainknak, kiket kérünk, hogy tikegyelmetek értsen meg. A szegíny megnyomorodott község is leltenek meg és kértenek minket, hogy az ő nyomorúságokból is tikegyelmeteknél országul törekednénk, kivel isten szerint ismerjük, hogy tartozunk. Kérjük tikegyel-

meteket azon is, hogy tikegyelmetek értse meg a szegény, nyomorult községnek nyomorúságokból való könyergéseket, lássa és ítélje meg tikegyelmetek, mi hasznot hozott tikegyelmeteknek országul a tikegyelmetek segesvári gyűlésebeli végezések állapotunkról, mert mi, főnipek és lófejek — mint feljebb is megmondottuk — teljességgel elfogyatkoztunk és megnyomorodtunk, úgyannyira, hogy mi tikegyelmetek mellett sem hadakozásra, sem gyűléstartásra elegek nem vagyunk, a szegény község is úgyannyira megprédáltatott, hogy vagyon testek és lelkek, kiknek fohászkodások a hatalmas istenhez felhatott: főlő, hogy az úristen szernyő veszedelmes ostorát ne bocsássa országunkra, ha tikegyelmetek országul rajtok nem könyerül.

Hogy pedig ezek így legyenek, sőt mitőlünk kijelentethetlenség és megmondhatatlanok: ne legyen bátor nagyságtoknál és tikegyelmeteknél hiteles — csak hogy a tisztartóknak is ezek ellen való magokmentségeknél ne legyen hitelek. Kívánjuk nagyságtoktól és tikegyelmetektől, hogy országul válassza tikegyelmetek hív és bizonyos atyjokfiat, kik igazán közöttünk minden székeken minden dolgoknak, szedéseknek és vételeknek hiti szerint mennének végére. Mely dolgokat azoknak írásokból higgyen meg nagyságtok és tikegyelmetek! Melyet ha tikegyelmetek mível, fejenként meg akarunk szolgálni és isten előtt is kedves dolgot cselekedik nagyságtok és tikegyelmetek, mert abból értheti és ismerheti meg tikegyelmetek a szegénységen isten ellen való nagy insíget és nyomorúságot.

Máskíppen is szükségesnek láttatik országunk javára annak megtudakozása és értése, hogy hiábavaló helyre ne költ légyen, ha már a szegénységtől elnyúzták.

Mindezekből pedig, mint feljebb is könyergettünk, azonképpen mégis könyergünk és kérjük nagyságtokat és tikegyelmeteket országul, hogy az úristen tikegyelmetek szeme előtt viselvén és e szegény ország javát, megmaradását, megtekintvén pedig e rajtunk való nyomorúságokat, tikegyelmetek viseljen oly gondot felőlünk mind a szegény községgel egyetemben, melyet vegyen az úristen is tikegyelmetektől kegyesen és ki legyen tikegyelmeteknek országul mind most s mind továbbá jóvára, megmaradására — mi is pedig minden hív atyafiúságunkkal, szeretettel való szolgálattal szolgáljuk meg nagyságtok és tikegyelmeteknek.

Főnipeknek és lófejeknek az ő nemes szabadságok ellen mind önne nemes házokra, nemes földekre, mind jobbágyok házára szabadság volt a köztünk való épített házokból és onnan való erőből fegyveres kézzel, hatalommal réámenni és minden hatalmot cselekedni drabantoknak és egyéb fegyveres nipeknek megmívelni: emberfogságokat, ló-elviteleket és mindent, amit akartak. Kiből soha a tisztartók törvinyt nem töttenek, sőt a fejedelmet — ha kik könyer-

gésekkel meglelték volna is — nem hogy onnat is törvényt nyerhettek volna efféle bántásinkért, de míg könyergeni odament efféle megbántatott atyánkfia, a tisztartók levelekkel előbb értették a fejedelem udvarát és ha szólani, könyergeni kezdett, még ők találtattak, szegínyek, bűneseknek. Csak kellett efféle rajtunk való hatalmokat és egyébféleket is sokakat elszenyvednünk, sőt megmondani sem mertük. Jobbágyinkat pedig, akik „földünken lakók” névvel nevezettek, minden törvénynek módjával való megkérés nélkül, valahol akarták, csak elfoglalták két várhoz és a sóaknához, hámorhoz.

Azonképpen szénarétünket, szántóföldeinket, kik örök földjeink voltak némelyek azokban, kik pedig nyilas földjeink voltak¹⁷: számtalan sokakat foglaltanak a két házhoz és a sóaknához, hámorhoz, kik most oda bírattatnak mindezeideig. Örökségünken pedig sok egy-néhányezer karójeles épített fedeles kerteket minden törvény nélkül levágattak a tisztartók és az örökségeket tőlünk, főemberektől és lófejektől elfoglaltatták minden törvény nélkül... Hol pedig a tisztartók akarták, elnéztek minden falu határán nagy szél földet, olyat, melyet jobbnak ismertek a faluk határi között, mely földek között főembereknek és lófejeknek is rész-földei voltak, kiket mind a községével együtt elfoglaltanak és király számára szántattak.

Ezenképpen szénaréteket nagysokakat foglaltanak el inkább minden faluknak határiban, sok helyeken pedig falu szabad előföldeket elfoglalták és kiket bekérteltettek, kiket kaszálni tartnak benne, kiken lovokot tartják esztendőnkint. Ezenképpen nagy-sok helyeken foglaltak erdőket is, kikben főnipeknek és lófejeknek részek volt. Azonképpen makkos erdőket is, sőt a számtalan nagy havasokat mind magunk barmátul, főnipekétől, lófejekétől, földünken lakókétul egyetemben elfoglalták és tilalomban tartják, melyeken annak előtte szabadságunk volt kinek-kinek az ő tartományába barmunkat, juhainkat, disznainkat tartani.

Azonképpen közöttünk való halas folyóvizeket nagysokakat sok helyeken megtiltottak tőlünk. A vadbőröket is, farkasbőröket, rókabőröket, nyestbőröket, vidrabőröket, evetbőröket, görénybőröket, nyúlboröket és mindenféle vadbőröket megtiltották — nekünk szabad nem volt vennünk, azonképpen vadat, madarat, ölyvet, karvelyt nem volt szabad vennünk.

Sőt ha mely lófoatyánkfia valami vadat avagy madarat fogott, az ő nemes szabadsága ellen nem volt szabad másuvá adni, hanem oda a várakhoz kellett adni és amint akarták, csak úgy adták meg az

¹⁷ A magántulajdont képező földdel szemben a „nyilas” föld a község tulajdona; a község egy-egy tagja számára használatul kihasítottak egy földterületet, mértékét hosszában — esetleg keresztben is — nyíllövessel állapították meg; innen elnevezése.

árát. Ha pedig valamely lófő másuvá adta és megtudhatták, azokat erősen büntették fogsággal és bírságozással, házára mentenek, nyakon köték, úgy vitték a várhoz és istrángot hoztanak elé, kívül felakasszák; felakasztására harangoztanak, akasztani indultak vele — eközben atyjafiai sok könyergéssel szabadították meg, hogy kétannyit veszen és ad érte. Így térítették meg az akasztásra való vitelből. Egy karvalyért pedig, kit lófő hozott volt erdőről, három tehenet vittek el, egyiket nagy-sok könyergésre adtak meg, a kettei most is oda vagyon; őmaga sok ideig hon nem mert lakni, hanem búdosott fogság előtt.

Továbbá lófő atyánkfiaiának lovokat megtiltották: nem voltak szabadok eladni, megporoncsolták nekik, hogy jól tartsák és így nagy-sok ideig eltartatták velek; amidőn akarták, bevitették a várhoz velek, sőt csak ezért is mustrára hívatta a lófejeket és lovokban, melyet szerettek, úgy vették el tőlek. Ha ki pedig a tilalom alatt lovát eladta, perhez fogtak és úgy akarták törvinnel a tilalomnak engedelmiségeért büntetni. Ha pedig a törvény oly teherért fizetést nem mutatott, mindazáltal harmadmagával kellett megeskedni, hogy ő lúnak tilalmát nem tudta.

Ezen módon a községtől is minekünk, fő- és lófő embereknek szabad nem volt, sem lovat, sem csikót, sem egyebet vennünk, ki csak ez is annyira való fogyatkozást hozott országnak, hogy ménestartástul magát sok megvonta, egy jó paripát köztünk nem találunk. Lófőknek sokaknak és községnek is kiét-kiét jobbadnak hallották, nyájátul elűzték, kit a várhoz, kit egyéb helyekre tartományonkint, ahová akarták. Ha ki nem akarta volna üzni erőszak szerint, elűzték, sőt őmagát is megfogták és fogva a ménes után a várhoz vitték és amelyeket jobbakot közte találtak, azt csak amint akarták elvenni, kifogatták és azt adták érte, kiket egynéhány renden nyájjal vittenek oda ki. Ezek mind király nevével cselekedtettenek.

Efféle bántások is vannak rajtunk: A várból lovokat kivitték faluk határiba gabona közí, szénafüvet lófő-atyánkfiaiét kedvek ellen elköteztették és etették; szénafüves kerteket is levonták és eletették. Sok helyeken bevetett szántóföldeket — főemberekét és lófejekét — kiszántatták és újobban od' a várhoz bevetettették.

Továbbá sok bántásink és nyomorúságink között minekünk megmondhatatlan bántás és nyomorúság ez, hogy a mi megholt fejedelmünk a tikegyelmeleknél elrendelt állapotunkba sok idegen nípeket szállíta miközünkbe; kiváltképpen Marosszéket teljességgel azoknak osztá és csak főrenden való atyánkfiaiának is régtől fogva való lakos-helyek mely faluban voltak, kiknek mind ősek és atyjok az ottvaló községnek segítségekkel és szolgálatjokkal éltenek, kik immár egyebeknek adások miatt nyomorognak.

Azonkippen lófő atyánkfiai is, kiknek házok és örökségek volnának, mind fő atyánkfiaival igen megbántattak és porrá lenni láttatnak. Mert ius regiumnak donatiójával [királyi Jognak adományozásával] mind házokat, örökségeket, földeken lakójokat és mindeneket e mostani ítélőmesterek, direktor és asszessorokkal [ülnökökkel] egyetemben elítlik — immár sokakét el is ítítették.

Ebből is könyergünk nagyságtoknak és tikegyelmeteknek országul ugyan istenért, hogy ezeknek vegye tikegyelmetek elejét, leljen módot tikegyelmetek benne, hogy efféle közinkbe szállott uraink jőnének ki közülünk, mert félünk, hogy az ő miköztünk való lakások oly veszedelmes nyomorúságot hoz, kit örömet eltávoztatnánk — de semmiképpen, ha ott való lakások leszen; félünk, hogy nagyobb nyomorúságunk leszen miattok, kit el nem szenvedhetünk. Végezetre miért hogy székelység ez országban harmadik nemzet volt tikegyelmetek között és minden nemzetnek külön rögzött törvénye volt mind székeken, mind a fejedelem tábláján, kiváltkippen minekünk, székelységnek sokkal kilenböző törvényünk volt régi szent királyok és utánok való tisztartók ideiktől fogva, kiről a dekrétumban is kevés írással emlékézet vagyon. De minket ez egy falka üdőtől fogva törvényünkben mind köztünk való tisztartók és kiváltkippen a fejedelem tábláján való törvénytevők igen megbántottanak vala mind törvényünkben, mind leveleink árában. Ebből is kívánjuk és könyergünk, hogy régi módunk szerint való törvényünk szolgáltság és levelünk ára is régi módunk szerint legyenek.

Vannak szegínység miatt és a hadakozás miatt sok szeginy lófő atyánkfiai, kiket a község közí számláltattanak, kik a községgel mind adófizetésbe, minden szolgálatban egy terhet viselnek: kiket kívánnánk, hogy az ő régi lófőségekben való állapotba jőjjenek és a többivel együtt hadakozásban szolgáljanak.

Várhegy penig aminemi helyen építettett is, némely főszemély urainknak, atyánkfiainak ősoktól maradott régi örökségek, jószágok, kiket a kastély onnan elvonván, nekiek megadattatni mind határiveral egyetemben — könyergünk.

Azonképpen a tisztartóktul elfoglalt régi szolgálkat és földünken lakóinkat megereszteni könyergünk . . .

Mindezekből nagyságtoktul és tikegyelmetektul országul szeretettel való végezést és választ várunk a mi kívánságunk és könyergésünk szerint, hogy mindenekben mi is tikegyelmetek között országban harmadik nemzet lévén, szeretettel szolgálhassunk.

Székelységbeli nyomorodott községnek országnak való alázatos könyergések. 1571

A nyomorult székely község tinagyságtoknak és tikegyelmeteknek alázatos engedelmisségeket és szolgálatjokat ajánlják!

Midőn megértették volna a fejedelemnek halálát és tikegyelmetek gyűlésben való indulását, ők is falunként fogták és bocsátták volt három-három atyjokfiait ide a gyűlésbe, kegyelmetek elejibe, az ő nyomorúságoknak eléadására és könyergésért. De midőn megértették volna a közöttük való főnéptől, Báthory István uram őnagysága akaratiából, hogy az ő csak ilyenképpen való jövések is nagyságtoknak és tikegyelmeteknek ellene volna, azoknak is nagyobb részét hazatérítették és mind a többivel hon, házoknál csendességben vannak.

Nyilván vagyon és tagadhatatlan a megholt fejedelmünk ellen és tikegyelmetek, ország ellen az ő magokgondolatlan gonoszul való támadásokkal való vétségek, kiért tikegyelmetek országul őket az ő régi törvényekből és szabadságokból a fejedelemnek birodalma alá más állapotban rendelte volt, kiben az üdőtől fogva nyomorgottanak. De hiszik azt, hogy tikegyelmetek azt az állapotban való rendelést nem szintén ennyi végre való romlásokra végezte volt, amennyire őket megrontották és elpusztították a sok kegyetlen kilenb-kilenb idegen tisztartók, sőt a közülek valók is, de kiváltképpen Telegdi Mihály és az ő utána való tisztartók, királybírák és kilenb-kilenbféle ispáni és szabadosi,¹⁸ ugyannyira, hogy a várra való nagy-sanyarú hajtás, verés, fogság, szolgáltatás miatt és sokféle való szolgáltatás miatt, imide-amoda székely földön körül való szolgáltatás miatt, kiváltképpen a pusztakamarási házépítések miatt, kik sem a fejedelem, sem ország dolga nem volt volna és nagy-sok elészámlálhatatlan szolgálatért való bírságotások miatt és királybírák rajtok való törvénytelen bírságszedések miatt, borárulások és szárazbor¹⁹ ára megfizetések miatt és a nagy istentelenül való vonás szerint rajtok való adóvételek miatt és elészámlálhatatlan nyomorgatások, fogságok, kalodázások, tömlecezések, kínzások, csepegtetések,²⁰ fosztások miatt, kikben atyjokfiak is holtanak meg, immár teljességgel elpusztultanak. Nagyobb risze a szegénységnek feleségestől, gyermekestől éhhel halók, mert szántóföldeknek, szénafiveknek jóvait kezekből mind kivették és a várakhoz, hámorhoz foglalták, kiket pedig a sok kegyet-

¹⁸ Nem nemes, nem is jobbágy, szabad állapotú ember, esetleg felszabadított jobbágy.

¹⁹ Az édes bor ellentéte, savanykás, savanyú.

²⁰ Kínzás, mikor a hasmánt fektetett áldozat végbelébe fáklyát illesztettek, s annak forró szurka a test érzékeny részébe csöpögött.

len ispánok, szabadosok magoknak szántatnak-vettetnek, holott ők anélkül is nagyobb risze havasközben sovány és szűk földön lagnának.

Efféle köztők való sok ispánoknak, szabadosoknak való szolgáltatják is, szántások-vetések, aratások, kaszálások, ezeknek betakarítási számtalan sok nekik való kert- és házépítések voltak rajtok, kaloda és tömlec-váltások pedig rajtok megmondhatatlan sokak. Nagy-sok borokért egy falun avagy kettőn úgy mint harminckét avagy negyven számú embereken ötven forintot avagy még többet is kényszerítettek fizetni. Azonképpen a száraz borért, kiben egy cseppet sem ittanak, szemekkel sem látták, huszonöt forintot sokért fizettek: reárován kinek-kinek a szegény községnek mind házokat, teheneket, juhokat, disznajokat, méneseket — kinek-kinek mi kevés volt — sőt még földeket is és így kényszerítették a rovás szerint való adófizetésre, borok ára fizetésre gyakran esztendőök által; kiért találattik, hogy némelyek gyermekeket is vetettek zálagba. Bíróságba pedig vagyon sok személy, kin vettenek esztendőt által két forintot, három, négyet, ötöt, hat, nyolc, tíz, tizepkettő és ezen feljebb negyvent is. Falukból sokakból vittenek esztendőt által negyven-ötven-hatvan forintot. Sőt még többet is bíróságba, úgyannyira, hogy amely embereknek tizenkét ökre volt, négy vagy kettő ha vagyon, akinek nyolc avagy hat volt, kettő ha vagyon — de nagyobb ríszinek egy is nincs. Amely falukból harminckét eke vagy negyven ment ki, most kiből tíz avagy nyolc meg kevesebb is alig megyen ki. Elészámíthatatlan rajtok való adó- és bíróság-szedés és számtalan sok szolgáltatás: vadászások, madarászások, halászások és azoknak messze földön a vadaknak Moldova határáról hátokon való húzások-vonások, kihozások és eleven halaknak csebrekben Csíkból, Gyergyóból, hátokon a nagy havas által elevenen kihozások és ezeknek fogásáért, kihozásokért, karvalyoknak, ölyveknek, sólymoknak keresésekre és szerzésekre fogásokkal és bíróságvételekkel erőltetések és kínzások nagy-sok kilenb-kilenb és gyakran rajtok való élés-szedések: sok tyúk, lúd, bárány, túró, vaj, méz, tyúkmony,²¹ alma, körtevély, hagyma, káposzta, szilva, dió, mogyoró, komló, szalad²² szedések; falukra való kendernek, lennek, gypjunak feleségekre való osztások sokak voltak, párnába való tollaknak is szedése és egyéb hiábavaló dolgokra való erőltetések, kásáknak vikánkint, köblenkint²³ való szedése és mák-virágnak keresése és szedése, várba való vitele, kiket elészámolni és felírni nem győzünk.

²¹ Tyúktojás.

²² Kicsírázott gabona.

²³ Véka: régi magyar űrmérték. Ennek fele — más helyeken negyede — a köből, más néven: mérő. Ez utóbbi űrtartalma vidékenként változott, nagyjából 60 és 90 liter körül.

Könyergünk tikegyelmeteknek az élő istenért és az ő szent fiáért, hogy tikegyelmetek ilyen nagy inségekből, rabságból őket szabaddítsa meg, mert isteneket is elfelejtették velek és nem szolgálhatják ilyen nagy rabságban, hanem csak óhajításokkal fohászkodhatnak az élő istenhez. Hol pedig tikegyelmetek ezeket meg nem hinné, láttassa meg tikegyelmetek oly jámborokkal, kik kedvezetlen igazán tudakozzák meg és menjenek végére, kiktől tikegyelmetek nyilvánban megértheti és sokkal bővebben.

Továbbá miért székelységnek nagyobb része havasok között és havasok alatt vannak és bőven való erdős földek: disznajok tartásától is megpusztultattak, miért hogy a dézsmások is megveszik a tizedet és mikor makk leszen havasokon avagy valamely faluknak erdején, disznajoktól megtiltják és ahol király disznai voltak, azokat üzték és egyéb körül való nemes népeket a makkra, az ő disznajokat pedig a szegénységnek őrizni kellett, hogy erdejekre ne menjen — kik ha szaladásképpen reászalasztották is, erősen érte megbírságozták és disznajokat levették.

Vannak a dézsmások miatt is nagy bántások és felettébb való dézsmavételek, régi törvények és szokások felett valók.

Továbbá vannak némely faluk határán csinált molnok²⁴, kiket a várhoz Telekdi Mihály csináltatott. Vannak olyak is, kiket egyebek építettek ő engedelméből, hol soha azelőtt molnok nem voltak — kik miatt faluknak megmondhatatlan károk vagyon. Némely miatt pedig régi molnok megbántattak.

Vagyon nagy bántások: akik Moldovába járnak-mennek és onnan jönnek, kiket Bereckben megvámolnak, ki soha azelőtt nem volt.

Miért pedig a Háromszék a két Oláhország széljén vagyon és gyakran törökek és oláhok miatt rablás esett, vagynak közöttük magok oltalmára épített erős kastélyok és cinteremek,²⁵ kiket nagy költségekkel, puskákkal, szakálosokkal,²⁶ porral, golyózással valamennyire megerősítettek volt — kikből némely tisztartók belőle kihozattatták. Könyergünk, hogy azok adattatnának vissza.

Továbbá vagyon efféle bántásik is szegény községnek, sőt még

²⁴ Malmok.

²⁵ Eredetileg: cimiterium. (Magyarul cimiteriom-nak mondták. A latin „um” szóvégződést a franciák „om”-nak ejtik, francia szerzetesek nyomán e kiejtés-mód terjedt el a magyar népnyelvben is. Vö. Szigetvári Iván: *A franciák latin olvasása. Kiseb munkák.* Bp. 1927. 9. o.) A templom körül fallal övezett terület, templomudvar, melyet temetőnek használtak és veszedelem esetén erődtésül szolgált.

²⁶ Kézi tűzfegyver; nagy súlya miatt inkább csak várvédelemnél használhatták. Csöve az abból kinyúló kétágú villára — szakállra! — támaszkodott, így helyezték a fegyvert a mellvédre, míg egyenes tusáját a mellvért középhez szorították.

köztünk lakó lófejeknek is, hogy takarodásnak idején, midőn gabonánkot betakarítottuk, a torlót nagy-hosszú ideig a királybírák és nyúzó-fosztó ispánok forintban tiltatták és ezért rajtunk nagy-sok bírságot szedtenek.²⁷

Mindennyi sok nyomorúságinkból könyergünk ezen — mint fellebb is könyergettünk — tinagyságtoknak és tikegyelmeteknek országul az élő istenért, hogy mind a fejedelemmel, akit az úristen előnkbe mutat az országnak, törekedjék nagyságtok és tikegyelmetek és elégedjék meg ennyi nyomorúságinkkal, kiből szabadítson meg tikegyelmetek és engedje az előbeli állapotban való létünket.

Mi is penig ígírjük és kötjük magunkat fejenkint, hogy soha tikegyelmetek akarata ellen országul semmi indulatot és támadást nem teszünk, hanem közöttünk való főurainkra és lófejekre nézünk, hallgatunk és várunk és mindenben tikegyelmeteknek országul szolgálni erőkedünk minden szükségben. Ígírjük a régi szabadság felett magunkat, látván és értvén az országnak a hatalmas török császár birodalma alá való jutását, esztendő által készek leszünk egy-egy forint adót fizetni, csak e mostani isten ellen való rovás helyén rőtassunk jámbor, istenes ember által újobban meg.

²⁷ A különféle címeken szedett adók és bírságok felől e században a szomszédos német, nevezetesen osztrák tartományok parasztsága is szó szerint így panaszkodik: „ki soha azelőtt nem volt” (was nit dagewesen). — Sepsi Csombor Márton: *Europica Varietas* (Kassa 1620) c. útleírásában írja: „... eszembe juta a Maros mellett, itt Magyarországon egy nemesember — kit megnevezhetnénk — lator szolgáinak eselekedete: akik ha a szegény jobbágnak ökrei bárcsák a túlsó partjáról a Szamosnak beletekintettek is az uruknak réjtjébe — ily okon, hogy szándékuk volt belemenni: behajtották és bírság alatt bocsátották ki.” (Kolozsvár 1943. 96. o.)

KARÁCSONY GYÖRGY ÉS A TISZAVIDÉKI PARASZTSÁG MOZGALMAI, 1569—1570

Mint 1526-ban a Duna—Tisza közén, 1569-ben a középső Tisza vidékén lépett fel egy csodálatos népszabadtító „Fekete Ember”: a nagybányai származású Karácsony György. Van forrás (Pethő Gergely), amely Karácsondi Gergelynek nevezi. Alvezére Szőcs László volt, aki Karácsony halála után átvette a vezérséget s egy ideig még összetartotta népét. Lehetséges, hogy ez került utóbb az ecsedi Báthory fogságába s nem úgy történt, ahogyan Istvánffy írja, hogy Báthory katonái megölték. Így keletkezett az a Forgách-féle feljegyzés, mely szerint egyszerre két „Fekete Ember” is volt, és az egyiket Báthory tartotta fogva.

Honnan származik a „Fekete Ember”, mint isteni küldött fogalma, még felderítetlen. Ismeretes azonban a mennyei szabadtító várása az egész eddigi világtörfenelem folyamán. Az elnyomott, kizsákmányolt, urai és külső ellenség által lenyűgözött népek közt felbukkan ez az eszme. A zsidók messiás-várásától a 18. századig, amikor észl parasztlak serege a tengerparton várta Krisztus fehér hajóját, napjainkig, amikor Afrika népe közt támadnak misztikus szekták s jelső beavatkozástól várják a gyarmatosítók elűzését — se szeri, se száma a rajongó népcsoportosulásoknak. A vallásos rajongás ebben az alakban az osztályharc burkolt megnyilatkozása, de inkább: félresiklása: a türhetetlen állapotba való passzív bele-törődés. Ily értelemben burjánzottak el a szekták a magyar szegény-parasztság közt is, kivált a két világháború között.

Karácsony György mozgalmát több tró jegyezte fel, de mindegyik fölülről és idegenkedéssel nézte az eseményeket, így elbeszélésük ellentmondásos, a lényeg homályban marad. E homályt szerencsés kézzel kezdte földertteni Révész Imre: *Debrecen lelki válsága* (Bp. 1936.) c. művében; rámutat e népcsoportosulásnak az anabaptizmussal összefüggő jelenségeire.

Az anabaptizmussal részletesen foglalkozik Kautsky: *A szocializmus előfutárai* c. könyve (Szikra 1950. 451—638. o.). Hangsúlyozza, hogy az anabaptisták kifejezetten békés szekta, amely isteni beavatkozástól várta e bűnös világ közeli eltörlését. Miután a rajongó békés tömegek ellen a hatalmasok támadásba kezdtek, mégis kialakult köztük egy h a r c o s í r á n y z a t, nevezetesen az 1534—35-ös

münsteri felkelés. A szekta hívei egy városban többségre s hatalomra jutva, önvédelmül fegyvert fogtak és harcoltak megmaradásukért. Bukásuk után az anabaptizmus maradványai — ettől az incidenstől nem érintve — továbbra is mint békés szekta maradtak fenn; hivatalos ideológiájuk — teológiájuk — az eljövendő közeli világvégét hirdette. Ezt a teológiai spekulációt vette át az 1560-as évek végén Erdélyben Dávid Ferenc, aki a korabeli valamennyi teológiai felfogást sorra magáévá tette anélkül, hogy valaha is e zsákutcából a szabad — vagy legalábbis szabadabb — gondolkodás friss levegőjére jutott volna. Könyvei úgyszólván egyébből sem állottak, mint egymás fölé épített bibliai idézetekből, sőt gyakran pusztán a forrásra való rövidített utalások sorozatából: ebből a konstrukcióból kiolvasható csalhatatlanul isten akarata! Dávid csak teológus: elgondolásában nincs szerepe a népnek, csak istennek. — Kautsky Morus Tamásról írott könyve feltárja a reformáció által új életre keltett középkori teológia és a humanizmus ellentétét. Irodalmunkban nemcsak a 15. századi Janus Pannonius képviseli a vallásellenes humanizmust: a 16. század végi Szamosközy István is felháborodott gúnnyal ír a vallásos spekulációkról és a hitvitákról. Általánosságban írt ezekről és ha éppen Karácsony Györggyel, Dávid Ferencsel kapcsolatban mondta el ezt a véleményét, ez csupán kínálkozó alkalom volt számára, hogy protestáns környezetben szabadon beszélhessen. (L. még az 1603-i kolozsvári felkelésről írottakat.) E tekintetben Brutus nyomdokán haladt.

Dávid szerint 1570-re volt várható isten országának, az „ezeresztendő birodalomnak” kezdete. Ugyanígyen értelemben prédikált Debrecenben Arany Tamás és Egerben Egri Lukács. Innen a Karácsony mozgalma iránt Debrecenben és Egerben megnyilvánuló rokonszenv.

Elbeszélő forrásaink és a nagyobb mértékben kifejtett németországi rokonjellegű események egybevetéséből Karácsony György mozgalmanak tényállása ilyenformán gyanítható: A vezér az anabaptizmus hivatalos, békés tanának paraszti rajongója volt. Békés imádkozásra, lélekben való megtisztulásra gyűjti maga köré híveit: úgy várják a végzetes 1570. esztendőt. Várakozásuk természetesen hiábavaló, isten országa nem jött el — a nép nyugtalan. A vezér foglalkoztatni akarja népét és miután csakugyan hisz az általa képviselt tanokban, expedíciót indít az „isten-telen” törökök ellen. Isten ereje azonban itt sem mutatkozott! Logikus, hogy Karácsony György nem istenben és tanaiban kereste a hibát, hanem népében: nem eléggé hívők, világi tekintetek, nyereségvágy hozta nagyobb részüket táborába! Adataink, elbeszélőink sejtetik, hogy felfogása, a maga szempontjából, nem is volt alaptalan. A Bala-Szentmiklós ellen küldött nép — a vezér utasítása ellenére — nyilvánvalóan nem fegyver nélkül indult, hiszen akkor a Szolnokról érkező törökök rögtön szétszórták volna őket. A források azonban egybehangzóan vallják, hogy órákig vitézül harcoltak a túlerő ellen. Nem istenre, hanem fegyverekre hagyatkoztak —

ezért magyarázhatta kudarcukat a vezér hitellenségükkel. — Az is természetes, hogy ilyen összeverődött, önerejét érző paraszti tömegben ösztönösen lángra kapnak az osztályhelyzetéből eredő úr-ellenes indulatok. 1632 körül s az események színhelyétől távol, az Illésházyak udvarában keletkezett egy évkönyvszerű feljegyzés, mely ha bizonyára túlozza is a dolgokat, aligha alaptalan. Eszerint:

„1569. Karácsony György a Nyírségen paraszthadat támaszta, a papokat és nömösséget levágatá, végre őmaga is rútul vesze. — 1570. A Fekete Embernek hada megveretik Dája-Szentmiklós alatt.” R ö v i d magyar krónika Krisztus urunk születése után. Tör-ténelmi Tár. 1891. 70. o.

Karácsony tehát az anabaptizmus békés irányzatát képviselte, de gyülekezetében természetesen a harcias irány is lábrakapott. Mindez persze nem fejlődött ki annyira mint Németországban, inkább csak csrá-jában létezett. Mozgalma hanyatlásakor a vezér maradék híveivel együtt megszorul, éhség fenyegeti, sőt bizonyára értesült már a környékbeli urak fegyveres készülődéseiről is. Kénytelen volt maga is fegyvert fogni és a kicsinyes debreceni csetepatéban maga is fegyver által veszett. Ekkorra már az esedi Báthory és a szalmári német kapitány egyaránt Dózsa György vallásos szín alatt kezdett felkelésére gondoltak — Karácsony György népét végül is szétverték.

A mozgalom kezdete előtt a bécsi udvar békét kötött a törökkel, ennek torkában hagyva a fiszavidék népét. A három évtizedes hadakozás eredménytelen volt, az uraitól eléggé nyomorgatott nép reménytelen helyzetben maradt. Ekkor keltek szárnyra a misztikus tanok isten közeli birodalmáról, álhírek is kerültek forgalomba a török nagy vereségéről, flotta-ja elpusztulásáról. (A következő évben, 1571-ben csakugyan elpusztult majd a török flotta Lepantónál. A lepantói csata idején a pápának látomása volt a csata eredményéről. Méltán lehetett ilyen látomása, ha már két évvel korábban a nyírségi parasztlakig szállt el valamiféle híresztelés a török hadszervezet meggyöngyüléséről, felszerelése elmaradottságáról — a török hatalom túl volt delelőjén.) Mily csábító kép volt parasztnak, szegény végvári vitéznek egyaránt, isten segítségével egyszerre szabadulni uraktól, töröktől!

Nézetünk szerint, a Karácsony-féle mozgalom földértéséhez, megvizsgálandók lennének esetleges balkáni eredetű eszmei vonatkozások is. A század folyamán fellépett mindkét „fekete ember” balkáni népből eredt, egyik szerb, másik román. A „fekete ember” nem reformációs fogalom, a fekete színnek azonban szent jellege volt a bogumiloknál; ezek szektája ugyan a 15. században elpusztult, de nyomai, maradványai még sokáig maradtak. (A 19. századeleji szerb szabadsághős, Gyorgye is „fekete”: Cserni, illetve Kara!) Figyelemreméltó, hogy a 15. századi hazai huszitizmus — e nyugati, katolikus körből származó „eretnek-

ség" — is a szerb—román határvidéken terjedt el, s a pápai inkvizitort ellenük s az arra lakó bogumilok ellen egyszerre, azonos felhatalmazással küldték ki. Nem tudjuk, a 16. században is a szerbekkel és románokkal határos vidékeken, ahol a „fekete ember”-ek feltűntek, nem tengtek-e a nép emlékezetében valamiféle bogumil hagyományok: misztikus hit, mely feudalizmus-ellenes is volt.

Érdekes megjegyeznünk, Karácsony György mozgalmának irodalma hogyan alakult ki s az írók a maguk módja és egyénisége szerint hogyan bonyolították a történetet.

Első följegyzője Forgách Ferenc (1535—1577). A mozgalom akkor zajlott, amikor Forgách Bécsből átköltözött Erdélybe.

Forgách Ferenc latin kézírata, mint hagyaték, bátyjához, Simonhoz került. A híres, vitéz katonaember († 1598) 1552-ben Losoncz István mellett volt Temesvár híres védelménél és török fogságba került, utóbb kassai, majd egri főkapitány lett, még idős korában is egy csapatot parancsnoka a mezőkeresztesi csatában. Nem volt humanista író. Öccse emlékirataihoz magyar jegyzeteket, észrevételeket írt. Nyen szól a „Fekete Emberről” is, igen bőven. Mint egri kapitány, sokat hallott a népzéterről, akihez az egri vitézek egységesen akartak csatlakozni. Ferenc érti is a „Fekete Ember” mozgalmát, nem is. Lehet, hogy maga sem hitte, amit róla mondott, ti., hogy egyetértésben volt a törökkel, de kortársairól elmondott minden elmondható rosszat, az urakról is — miért kímélte volna a parasztot? Simon azonban megcáfolja ezt a képtelen rágalmat és elevenen ábrázolja a rajongókat.

A Forgáchok kézírata Brutus Jánoshoz (1517—1592) került, akit Ferenc hívott Franciaországból Erdélybe és Báthory István udvari történetírója lett. Brutus a két elbeszélést egységbe foglalta és tet-szetős kerekességgel mondotta el. Az úr! fülnek kedves török cimboraságot megtartotta benne. — Brutus kézírata bizonyára a gyulafehérvári állami levéltárba került, ott juthatott Bethlen Farkas (1639—1679) kancellár kezébe, aki a Karácsonyról szóló részt saját megjegyzése szerint — „szóról szóra” átírta saját erdélyi történetébe. Így Bethlennek köszön-jük, hogy Brutusnak ez az elbeszélése fennmaradt, mert magyar történel-mének az 1550-es évekkel kezdődő része elveszett.

De ismerte Brutus vonatkozó részét már előbb is a gyulafehérvári levéltáros-történetíró, Szamosközy István (1570—1610 közt élt, pontos évszámait nem ismerjük). E kitűnő humanista még kezdő korában írta meg erdélyi történetének azt a részét, amelyben a „Fekete Ember” szerepel. Átvette Brutus elbeszélését és elmélkedő részleteket, felháborodott kitérőseket toldott szövegébe. A kép, melyet így tőle kapunk, nem parasztmozgalmat ábrázol, hanem értelmetlen vallásos őrületet, furcsaságot — márpedig a furcsaságoknál szívesen időznek az egykorú trók, kivált Szamosközy.

Brutus kéziratának egy példányát használta, a Forgách-kézirat pedig birtokában volt Istvánffy Miklósnak, aki a valószínűt a mende-mondától éles ítéllettel elválasztva, az előtte írottakat összefoglalva, legszebben írta meg Karácsony Györgynek, az elnyomott, szabadulást kereső nép vezérének történetét.

E részletnél Istvánffy nyomán dolgozott Pethő Gergely (1565—1620), horvátországi előkelő nemes, népies hangú történeli művében; ezt is adjuk, mint a mozgalom első nyomtatott magyar nyelvű közlését.

*

A tiszavidéki mozgalom nem semmiből nőtt hirtelen naggyá. A Tiszántúl népe állandó harcban állt uraival, erre példa az olcsvai zendülés is. Az ezt tanúsító érdekes ítéletlevelet függelékül adjuk.

Az 1560-as évek tiszavidéki mozgalmaihoz tartozik az alábbi debreceni eset is, ahol is a „latrok“ tetemesen nagyobb számban jelentek meg mint Olcsván. A történetet így írja meg Bartha Boldizsár: *Rövid Krónika... Debrecenben esett emlékeztetesebb dolgokrul. 1665. 2-3. o.*

„1565. esztendőben... egy Székely Antal nevű prédáló, istentelen ember nyíri pajkosokkal és dúló-fosztó latrokkal a várasra ütvén, elsőben is a kastélyt gyújtotta meg — kinek az akkori égés miatt a mástani időben már helye sem látszik. Annakutána azon latrokkal a boltokat feltörette, dúlatta, a várast égettette, kiből pénzt, ezüst marhát, bécsi, krakkai, Törökországból költ marhát vitt el harmadfél-száz-ezer forint érot; a házak égetésében is tött sokezer forint erő kárt. — Mint a boldogemlékeztű Melius Péter, ezen ekléziának akkori lelkipásztora az 1570. esztendőben írt és ugyanitt kinyomtatott könyvének praefatiojában [előbeszédében] ezt feljegyezte.“

Horhi (Melius) Juhász Péter említett előbeszédében ez olvasható:

...1558. Mindazolta isten engem itt, Debrecenben tartott... Ezolta fogva itt a szegény, nyomorult várossal nyomorgottam, kinek égése lón az Ur 1564. évében... Székely Antal által, ki a kastélyt gyútá meg először. Azután a sok nyíri pórfit a [vitta? futamttá?] hajdúkat, darabontokat, a boltoknak alatta, azt vágatá, dúlatá, a várost égeté, kiből pénzt, ezüst marhát, bécsi, krakkai, Törökországból költ marhát vitt el harmadfél-százezer forint árát. A házak égetésében is tött sokezer forint ára kárt.” (Az egész Szentírásból való igaz tudomány. Debrecen 1570. A. II.—A. III. o. A sárospataki kollégiumi könyvtár szíves közlése alapján.)

Följegyzései Magyarország állapotáról

Szerte járt a szóbeszéd, hogy a Ciprust ostromló hajóhad¹ elveszett, hadseregek pusztultak el, ezenfelül Miksa sereget fog küldeni Magyarországra. Ezek az okok alkalmat adtak a tudatlan és új dolgokra vágyó embereknek.

Nagybányáról való merész, ravasz ember volt. Fekete Embernek nevezték, aki először azzal szerzett magának rangot, hogy bizonyos méltósággal, magányos összejöveteleken, alkalmas beszédekkel elhitette az emberekkel, hogy isteni lélek világosította meg — elsősorban a német részen levő Báthory Miklós hitt neki, Ecsed ura, a nagytekintetű, egyébként pipogya ember, aki szomszédainak és egyebeknek bajából keresett magának hasznot. Ez tehát részben silánylelkűségénél fogva, részben holmi haszonvágyból, ösztökét adott ennek az embernek és szabadjára hagyta, hogy működjek a nép közt. Itt könnyen talált vezéreket és társakat s mennél messzebb terjedt a híre, annál inkább nőtt, az emberek meg összecsoportosultak, — előbb csak kevesen a közelből, azután távolról csoportosan, csapatosan; így rövidesen vagy tízezer ember volt táborában, Debrecen városánál; sok volt köztük a nemes és katona is. Ki-ki a maga költőségén, vagy a közösből élt; ugyanis a falvak, mezővárosok és ami csak volt a környéken, elegendőképpen önként hordtak össze mindenfajta élelmet, őt mindenek között tisztelték méltósága és szentsége miatt; gyakran szónokolt, fiainak és testvéreinek nevezte embereit, azokkal viszont atyának nevezte magát.

Már a mieink meg a törökök is felfigyeltek. A mieink ugyan mindkét párton féket engedtek neki, ámbár az okosabbak átkozták a népi csődülést: megemlékeztek ugyanis arról, hogy László király idejében, midőn Tamás esztergomi érsek — mint mondják — Rómából keresztet hozott a török ellen, a jó okból az egy Székely György szerzéséből mily borzasztó, mily nagy és milyen rémes háború támadt, mily sok nemest, főurat, hihetetlen számú köznépet döntöttek romlásba és végül majdnem kiirtották ezeket — László király úgy megremült, hogy Budát őrizetlen akarta visszahagyni. De a kitünő férfiú, Bornemissza János maga katonáival, nemesek udvari csapataival és a testőrséggel meg magukkal a budaiakkal a pesti mezőn nagy csatában mérkőzött meg amazok megszámlálhatatlan seregével — és győzött. János király pedig — akkor efdélyi vajda lévén — Dél-Magyarországon két kemény és nagyon veszedelmes csatában leverte és elpusztította két óriási számú seregüket és megölte vezérüket, Györ-

¹ Ciprus szigetét a török 1571-ben foglalta el a velencei köztársaságtól. A hosszú ostrom alatt terjedhetett el a török hajóhadról az itt olvasható álhír.

gyöt. Ezért a jelesül végzett tetteért aztán az egész ország egy lélekkel elhatározta: ha a királyi törzsök kihal, az ország koronáját és az uralmat nekiadják — ezt esküvel is ígérték.

A törökök azt gondolták, a dolog nem kicsinylendő: először kikémlelték, majd követeket küldtek, hírvivőket, pénzt; Szelim (császár) nevében ama vidék egy részén fennhatósággal kecségtették. Végül is szavaikkal megkörnyékezték azt az embert és kijelölt napra cselt vetettek.² Ezalatt ő szónokolt a népnek és azt mondta, hogy nem sok idő múlva nagy és csodás dolgokat fognak látni, miket ő cselekszik isten sugallatából; hadat indít a török ellen, megvívja váraikat és erősségeiket, nem fegyverrel, hanem isten erejével. Az ő tudtával jöttek éjjel török portyák, kikémlelték táborát, hajnalban nyomaikat követve, gyűlésben hirdette: isten jóvoltából, az ő könyörgéseire történt így, hogy itt volt ugyan az ellenség, de esztét vesztve, örvöngve futott el — ő fegyverek és őrség nélkül is éjjel-nappal bizton őrzi népét. Ezért nem állít őrségeket.

Elhitette, hogy Szentmiklós várát a török elhagyta és az ő katonái harc nélkül, üresen találják. Csapatát egy részét tehát Szentmiklós elfoglalására küldte, olyanformán, hogy erőhatalom nélkül kerül birtokukba. Midőn indultak, egyeseket magához szólított, kezét fejükre tette és ha valamely derekabb embert látott, így szólt: — Mily nagy kár elveszned, derék ember!

A törökök tudták, mi történik amott. Gyuláról, Temesvárról és egyéb határos vidékekről segítséget vontak össze. Amazok nagy reménységgel és bizakodással mentek Szentmiklósnak; a törökök körül vették őket; ámbár keményen harcoltak, szétverték, majdnem mindnyájukat elfogták vagy levágták.

6. Magyar jobbágy.
(Fametszet 1600-ból.)

² Az eredeti kéziratra Forgách Simon ide magyarul ezt jegyezte fel: „Nem értettem azt, hogy török szerzéséből indultatott dolog lett volna ez, hanem ő maga gonosz-sága és az ördög ösztökölte efféle rossz indulatra.” Igen hiteles cáfolat ez: az úri történetírók értelmetlen rágalmat költöttek a parasztvezér ellen.

Addig a császáriak és a János-pártiak csak álltak és lesték, mi végre megy a dolog, — de miután az az ember annyi vitézt veszített, megértették hívságát, üldözőbe vették. Ez okból övéi is kezdtek elszéledni, ő meg befutott Debrecen városába; bízott abban, hogy a város szabadsága és embereinek segítsége megvédi. De a váradi kapitány ugyanakkor gyalogokat és lovasokat küldött rá, elfogták ott és lefejezték. — Így végződött ez a had.

FORGÁCH SIMON

Följegyzései Magyarország állapotáról

A népet elhitette volt, hogy mihelyt odajutnak Szentmiklós-hoz közel, azontúl magátul felgyúl a kastély. Ugy bocsát oda válogatva hatszáz embert; a törekek kihozták volt a kastélyból istállók és házak födelét és hogy látják, hogy oda közelgetnek, ezek felgyújtják a sok gazt: ezek örömökbe Jézust kiáltanak, vélvén, hogy a kastély gyúlt fel, de hogy oda jutnak, látják, hogy épen vagyon. Mindazonáltal ostromlani kezdik, — és onnét belé lőni kezdik és hogy látják, hogy fog a lövés rajtok és igen hullnak, eljönnek alóla. Szolnokból a bég Sasvár vajdát küldi a szolnoki haddal utánok és mikor egy mélyföldön érte volna el őket a kastélytól; viadalt kezdte velök és nagy sok viadal után megveri őket, kevés szaladván el bennök; az elszaladott nép haza menvén a táborba, megbeszéli mint jártak.

De a Fekete Ember még is bízatta őket és azt mondta, hogy nem jó hittel mentek volt el a kastélyra, de azután ő maga viszi el őket Szolnokra, kinek a falai ledőlnek előtte és csak kész prédák lesznek nekik a törekek.

Azonban oszlani kezdtek és élést sem kezdtek a falukból hordani nekik. Azért a debreceni bírónak üzen, hogy élést küldjön az isten népének. A bíró nem küld; és bemegyén egynehány század magával és egy házhoz hozzája hívatja a bírót; a bíró odamegyén hozzája; és pirongatni kezdi, hogy nem küldött élést neki, és mond:

— Fogjátok, istennek lelkei, a gonosz embert!

Kapják az ő népei és kötözni kezdik, hogy mindjárt felakasszák harmadmagával, az istrángokat is megvetette volt immár nekik. A bíró tólvajt kezd kiáltani, rajta osztán a házra a debreceniek, kik a bíróval mind vele voltak: és a ház ódalát kivágván, a bírót elszabadítják; és a bíró a Fekete Embert megkötöztetvén, a prenger alá viteti és fejét véteti.

De mikor újonta támadott volt, oly hírek voltak felőle, hogy csillag jár hozzája és mikor eleget beszél vele, a kardját kivonsza és a hivelyébe küldi ismeg a kardot, osztán, hogy egy cérnaszálon felköt egy szántóvasat és úgy vágja, hogy kettészakad, osztán, hogy a

beteg és felesége gyermekét előbe vitette és meggyógyult, osztán, hogy a táborban, mikor egy hordó bort kikezdetett, megáldotta és hogy osztani kezdette, az egész hada megérte vele. Egy szekér kenyérral megint azon módon.

Ezeket annyira elhitte vala a község, hogy innét Mátyusföldéből is mentek alá hozzá. — Egről Barius István főember és vitéz ember oda ment hozzája és vele volt.

Az egész egri had, lovag, gyalog, ki akart hozzá menni. A prédikátor és a kapitány nehezen marasztották őket. Ennyi religio [hit] fogta volt őket mintegy attonitusokat [elkápáztatottakat], hogy se törvényt nem tettek, se semmi dologhoz kedvek nem volt, szitkot nem mondtak, nem esküdtek, egymást afféléért megfeddették. Végre oly hírek megyen, hogy felgyult Szentmiklós előttök és a bennevalókat mint a barmot csak úgy vágták le, hogy a székháznál, (mert aznap szék volt) Jézust kiáltottak és a kapitányhoz futottak a várba, ott nagy csudával és devotióval [alázatossággal] mondták meg neki, kérték, hogy tovább ne tartóztassa őket, ha ő maga nem akar velek lenni. A kapitány mondta, hogy nem igaz hír, várjanak csak egy napot, ha bizonyosba megérti, ő is elmegyen másnap velek.

Onnet a prédikátorra, Valentinusz Hellopeusra, mentek, annak exprobráltak [felhánytorgatták], hogy méltatlan szólott reája: Isten embere nem hitető volna, ilyen csudát mívelt volna. Azért azután ne káromlaná, hanem velek együtt istent dicsérné, ki a szegény magyar nemzetnek második Mojzest támasztott volna. A prédikátor mégis constanter asserválta (állhatatosan hajtogatta), hogy nem igaz ember, ne higgyenek neki. A hírben sem volna semmi, kit csak másnapon is meghallanának. Ha igazságnak úgy hinnének mint a hamis hírnek és az isten ígéjére így megtérnének és ilyen töredelmessé, áhitatossá és jámborrrá lennének, bátor elhinnék, hogy isten megszeditaná országunkat etc. [stb.] — De a sokaság ugyan az ő opiniojában [hitében] maradván, készültek, rakodtak.

És másnap jó reggel érkezik haza egy, aki oda a Tisza felé járt tisztébe, egri szolga, és az kezdi beszélni, hogy sebes embereket látott, kik elszaladtak a viadalból; és azoktól értette, mint jártak. Ugy csendesedtek le osztán.

De az, ki Báthory Miklósnál volt, azt ő el nem bocsátotta soha; hanem ez az, ki kinnforgódott, ez más volt és ez úgy járt, mint megírtam. Aki penig Báthorynál volt, azt ő a fejedelemnek küldötte volt fel Bécsbe: Karácsony Gergely volt neve, ott a tömlöcbe ölték, bizonytalan, mi módon.

Magyar históriájából

Bizony, amikor a szegény hazát külső zavarok nem háborították, kevés híján, ismét belső dühösség kavarta fel.

A Szilágyságban, mely az Erdélyt határoló Kárpátokon kívül fekszik, mégis Erdélyhez tartozik, fölkelt néminemű Karácsony György nevű család. Miképpen az románoknál szokott dolog: nemcsak arca, de egész teste természeténél fogva feketés volt és anyajegyekkel foltos. Kivált azonban a nyakától hátának aljáig fekete vonal húzódott, mely kétujjni széles volt. Ezért Fekete Embernek nevezték. Homályos származású, falusi ember volt a nép közül, kézművességet, szabad mesterségeket nem tanult. Eredeténél és sorsánál fogva annyira ismeretlen volt, hogy valósággal a föld alól bukkant fel. Ereje azonban annyi volt, hogy markában törte ketté a vas lópatkót és nyilával átlyukasztotta az új és meglehetősen vastag ekevasat. Látta ezt a nép és úgy gondolta, hogy nem a maga erejéből, de isten segítségével cselekszi. Nagy, jeles nevet akart magának szerezni az emberek közt, megvetette hát jelenvaló állapotát és nem tudni, hirtelen mi lelte, noszogatni kezdte a lélek, mely igen teméntelen volt benne, hogy nagyobb dolgokat merészljen.

Azt állította, hogy isten különös ösztönzése a veszedelemben forgó Magyarország gondjaviselésével bizta meg, hogy fegyvert fogjon, tábort járjon és kis sereggel bár, de megtörje a török hatalmas erejét. Nem szabad csüggedni: isten harcol az ő ügyéért. Ez a parlagi ember igen csalogatóan tudott beszélni, értett a rábeszéléshez, hogy megnyerje ügyének a járatlan lelkeket. Az okosabbak gyanúságba vették elméjét, nem is hagyták holmi csalafintaságba bevonatni magukat, ezért csak paraszti népet fűzött magához.

A nyár folyamán előbb csak bizonytalanul, majd határozottan terjedni kezdett szerte a kósza hír: Fekete Ember támadt, isten szent embere, mint egy új Józsva és Makkabeus³ győzi le a török hatalmát. Oly sokat beszéltek róla, hogy a váratlan dolog még sokat az okosabbak közül is váltig gondolkodóba ejtett. Nem tudni, minő homályos helyről, jóslások is kerültek forgalomba: ez az év végzetes lesz, elpusztul a török birodalom! — Lakomákon, piacon, komoly és vidám összejöveteleken egyaránt sok szó esett a szent háborúról s a szóbeszéd napról napra erősödött.

Igy lévén a dolog, először a Tisza vidékén kezdett táborozás formán csapatokba, szállásokra verődni a parasztság, majd egész sere-

³ Józsva héber mondai hős, Mózes halála után népét Kánaánba vezérelte. (Józsva könyve.) — Makkabeus Juda, zsidó vezér, a szírek elleni szabadságharc hőse i. e. a 2. században. (Makkabeusok könyvei.)

gével a jeles magyar városhoz, Debrecenhez ment, ahonnan eleséget követelhetett.

Csalogató, színeskedő szavakkal úgy félrevezette a népet, hogy derék, vitéz férfiak követték a maguk szántából, mint a szabadság bajnokát, a török leverőjét, katonának íratkoztak és saját költségükön mentek a hadba; megfogadták, készek életüket adni a szent ügyért. Eléggé tudvalévő dolog ugyanis minden időkben, hogy mi sem befolyásolja hatásosabban, erősebben, biztosabban az emberi lelkeket akár bűnök elkövetésére, akár virtusok kiváltására, mint a vallás ürügye: nincs az a mérhetetlen bűn, oly gonosz testvérgyilkosság, hogy bűnnek számítana, ha elkövetőjével elhitetik, hogy az istennek tetsző. Ebből származtak hajdan az emberáldozatok, gyermekáldozatok s a szörnyű mézárhlások, városok, népek kiirtása és egyebek, melyeket elkövetni, de elmondani is undorító. De minden nagy gonoszságához, amire bátorság kell, készséges, gyors vállalkozó akad, mihelyt azt hiszik, hogy ez kedves istennek s azzal ki lehet engesztelni a gaztetteket.

Karácsony nem egymaga vezette a szent hadat; egy részének vezére a nagybányai származású László volt, akit mestersége miatt Szűcsnek neveztek s aki később, rövid ideig nevezetesebb szerenésére vergődött.

Már kétezer ember csatlakozott hozzájuk, ily sokan akartak harcolni a vezérek alatt a maguk költségén. Megneszelte ezt a török, de nem törődött a képzetlen parasztsereggel; gondolta, majd megadják oktalanságuk árát, ha valami balgaságot kezdenének. Mondják, akkora volt a sereg, de vezérének nem volt pénze — ami a hadakozás ereje — sem elesége, melynek hiányában fegyver nélkül is elvész a sereg, — sem okossága, mely igazítja a tetteket — és semmije, ami szükséges a hadakozáshoz; társai a maguk pénzén katonáskodtak, saját eleségükön kellett meglenniök, de ki-ki a maga módján, maga szerezte, nem közöslég. Ami az eleséget illeti, minden parancs nélkül hordták össze a falvakból, mezővárosokból a táborba eladásra mindent, amire szükségük volt.

A katona-avatás formája ez volt: Maga a vezér megfogta az újonc haját, kissé megcibálta, majd könnyedén kupánütötte, az így felavatottakat fiainak nevezte, azok meg őt apjuknak szólították. Naponta reggel, délben, este trombitászóra mind térdreborultak, csöndben elimádkozták az Ur imádságát, majd a Fekete Ember oktatta őket, nyerjék el az Ur kegyelmét. Az imádságtól addig senki sem állt fel, amíg ő fennállva és rájuk tekintve kívánta, hogy a földön térdepeljenek. A dorbézolást és a trágár szavakat tilalmazta a táborban és buzgott, hogy mind szenteknek látsszanak. Közben ha mégis megfogyatkozott az élelem, idegen csordákhoz küldte az embereket;

hússal jól ellátta a tábor, lehetőség szerint mindent rabláson szerzett be és minden módon megnyerte magának a sokaság hajlandóságát.

Ily módon Karácsony a szent háború nevében ravaszul ravaszabb módon, színeskedő jámborsággal nemcsak az ostoba póri népet vonta magához; még Bari István nevű nemes lovas vitéz is elment Egerből táborába; példáján az egri helyőrség nagyobb része csapattal kész volt átmenni hozzá, de Mágocsi Gáspár egri főkapitány szigorúsággal, fenyegetéssel, börtönnel, bilincsel tartotta meg őket kötelességüknél. Látván Karácsony, hogy a nemesi és vitézi rendből szinte senki sem követi zászlaját, tétovázni kezdett. Amúgy is közeledvén már az őszi hideg, mely ellensége a hadakozásnak, ez a vezér nem kezdett semmiféle hadakozásba, még csak nem is csatározott a törökkel. Meghányta-vetette magában, mit tegyen, úgy határozott, hogy az ügyet alkalmasabb időre halasztja. Azt mondta, előbb imádkozással kitudakolja az ég szándékát, enélkül vakmerően mit sem cselekszik.

Igy lévén, zászlai alól emberei észrevehetően szállingózni kezdtek otthoni dolgukra. Ezt látván, maga küldte el őket téli szállásra, vagyis mindenkit hazabocsájtott. Meghagyta azonban, hogy jövőre, kora tavaszra újra gyűljenek össze ugyanerre a szent hadra és meglátják, isten minő nagy csodatetteket végeztet majd velük.

Elbocsájtván népét, reményét veszítette, hogy magához szerezheti a nemességet; márpedig nem remélte, hogy segítségük és erejük nélkül nagy és emlékezetes dolgot cselekedhet. Kétségbeesett és eddigi bűnénél még sokkal rosszabbra szánta el magát: a tél folyamán titkon megegyezett a szolnoki béggel, hogy a tavasszal újra táborába jövő sokaságot a bég hatalmába adja, ha neki — átszökvén hozzá — illő jutalmat ad gonosztettéért. A bég mindenkor kész volt a keresztények rontására és zsákmányszerzésre; nagyszerű ígéretekkel rávette ezt az embert — akinek se jószága, se hite, se istene, se szerencséje — hogy fejezze be a gonoszságot, amit kezdett.

Elkövetkezvén az 1570. év tavasza, a paraszti sokaság újból összeverődött ugyanabba a táborba, ugyanazon zászlók alá, hallgatta a vezér parancsait, követte vezényletét s önként ment, valamire vezette.

Látták ezt az ország főnemesei, nem felejtették el Fekete Jován bajszerzéseit s a régebbi években a kurucok gonoszságát, szorgosan ügyeltek, mivé fejlődik a dolog.

Eközben a Fekete Ember táborra Debrecennél lévén, a huzavona miatt türelmetlen hadat jó prédával akarta földeríteni. Kihirdette, hogy megtámadja a szolnoki bég alá tartozó Szentmiklós várát, a Bala vize mellett. Ne gondolja azonban senki, hogy saját erejéből vetemedik erre s nem a gondviselő isten rendeléséből. Azt se mond-

hassák róla, hogyha ily nagy paraszti sokasággal támad a gyöngécse várra, fegyverrel nyomják el a törököket, bármilyen jól is védekezzenek (amit Karácsony nem akart). Hadi seregéből mindössze hatszáz embert választott, azt is kihirdette, senki se vigyen az útra eleséget és semmit se cipeljen, ami nehezíti az utat: gondoskodik majd róluk a mindenható isten, akinek dolgában járnak.

Amikor aztán az úton nem messze haladtak és már ki-ki azon gondolkodott, hol szerez magának eleséget, egyszerre csak az útszélén, amerre mentek, mintegy történetesen ott heverő eleséget találtak. Karácsony ezt már előbb odaküldte és alkalmas helyen lerakatta azokkal, akik ezt a turpisságot elrendezték. Akarata szerint esvén a dolog, prédikálni kezdett a csodásan váratlan eleségről s hangoztatta, hogy a mindenható isten többet is ad, csak higgyenek és vessék minden reménységüket jóságába és gondviselésébe. Igérte továbbá, hogy a vár kapúi isten hatalmából és intésére maguktól leomlanak, elhárul minden akadály; vér és verejtek nélkül foglalják el a várat. Megjósolta azt is, mihelyt a falra érnek, a várban nagy tűzvész támad, mert isten küld le tüzet az égből, hogy kinyilvánítsa hatalmát és megmutassa népének segítségét.

Hatszáz legderekabb embere tehát önként jelentkezett és nagyhamar megtámadták a várat, hadd lássák, miként teljesedik be a jóslat. Ennek láttára a törökök, a Karácsonnyal történt megállapodás szerint, különböző helyeken haszontalan szalmakazlakat gyújtottak fel. Látták ezt Karácsony vitézei, annál fürgébben rohantak a veszedelembe, nem annyira vitézül, mint inkább vakmerően és fejvesztetten estek a kelepcebe. A törökök vagy nem gondoltak az egyességgel vagy nem hittek Karácsony szavának: fegyverrel, harcra készen zúdultak az oktanlan népre és a vár kapujában vágták őket mint a barmot. Látták az ostromlók, hogy a dolog nem úgy megy, miként Karácsony jóslta — tépelődve és búsan fordultak vissza táborukba, ahonnan jöttek. Találkoztak azonban Mahmud szolnoki bég tisztségével Sasvárral, aki Szentmiklós felől ágyúörgést hallva, hatszáz lovassal és nehányszáz gyaloggal utánuk sietett. Nyílt mezőn találkoztak, megütköztek, futásra hely nem volt. Kemény, hosszú harc támadt, szünet nélkül küzdöttek több mint két óra hosszat, a törökök számosabbak és erősebbek lévén, teljesen levertek és megfutamtították amazokat, úgy hogy társaik nagyobb része elesett s kénytelenek voltak visszafutni vezérükhöz.

Megtudta tőlük a vezér, milyen balul jártak. Nem vesztette el a fejét. Azt mondta, voltak a csapatban gyöngehitű, sőt hitetlen emberek, akik hitvány lélekkel, nem jámborságból, hanem prédaszerzés céljából csatlakoztak. Ezért a jóságos nagy isten elvette a győzelmet azoktól, akik tisztességtelen gonosz hasznot hajsoltak.

Ezért ő nyomban szemlét tart a csapatok felett, megválogatja a táborn, úgy vezeti Szolnok vára alá, hogy mindenki előtt nyilvánvaló legyen, mit ér az istenbe vetett igaz hit: isten erejéből, csodaképpen leomlanak majd a falak és az ellenségnél nagyszerű zsákmányra akadnak.

Mint hogy azonban az első csata nem úgy ütött ki, ahogyan megjósolta, mind többen ódalogtak el, mert elkedvetlenedtek és kételkedni kezdtek a dolog jó végre jutásában. Ezalatt seregében minden tekintetben nagy inség támadt. Levelet és követeket küldött tehát a debreceni polgárokhoz és a bíróhoz: meghagyta, hogy mihamarabb elégséges eleséggel lássák el őket. De azok megtagadták, Karácsony megharagudott és háromszáz főnyi válogatott csapatával — melynek katonáit szent lelkeknek nevezte — Debrecenbe ment. Megtelepedett Kardos József házában és a bíróért üzent. Keményen leszidta és dühösen megparancsolta, ragadják meg azon nyomban és akasszák fel a ház kapujára. Emberei ezt meg is akarták tenni, de a polgárok fegyvert ragadtak és Karácsonyra rontottak. Kiragadták a bírót a veszedelemből, levágták Karácsony sok vitézét, őt is megsebeztek és elfogták. A haragjában nekikeseredett bíró vissza akarta adni a kölcsönt: hátraköttette a kezét és átadta a hóhérnak, elvitette a verő helyre és ott leütötte a fejét.

Társra, Szücs László meg akarta bosszulni halálát, többekkel felkerekedett, össze akarta szedni újra a jött-ment embereket. Báthory Miklós azonban attól tartva, hogy a futótűzből nagyobb tűzvész támadhat, elküldte lovasait, megölette őt, mire a zagyva népsokaság mindenfelé eloszlott.

Ez volt Karácsony hamis jámborsággal cifrázott, ravasz vállalkozásának vége.

SZAMOSKÖZY ISTVÁN

A Magyarországon lett dolgok könyveiből

[Az író pontosan átvette Brutus mondatait, csak néhol több szóval adja elő, s a történetet másképpen fejezi be. — Az eltérés Brutus szövegétől azután kezdődik, hogy a szentmiklósi várnak rohanó népet a török a kapuban és a várban „vágta mint a barmot”:]

Kevesen s bajosan mentették meg életüket mellékúton és kerülőösvényeken vagy fegyverük révén s jutottak menekvésre. — Az ostoba vereség és az esztelenség inkább a köznépek mint a nemeseknek szolgált valamiféle emlékezetes tanúlságul s történt e század 70. évében, május elseje előtt tizenhat nappal.

A hírhedt hadjárat vezérének, Györgynek ezután a törökök közt

méltán nyomaveszett, többé híre sem hallatszott; hihető, hogy vagy eltette láb alól az az ellenség, amelynek hitére átszökött, vagy nemtelen módon valahová messze földre bujdosott.

Szőcs Lászlóról, a másik hadi vezérről nemigen hiszik, hogy cinkos volt György összeszövetkezésében, de ha tudott is az áruló György társaságáról, eltitkolta dolgát, hogy előre meg ne értsék mindenek; mégis méltányosabb érzülete, romlatlanabb lelke, lelkiismerete megtört; a vereségből megmenekülve, Debrecenbe szaladt. Ott szinte senki sem támogatta, nem adtak neki hitelt, noha úgy bizonykodott, hogy lelkiismerete tiszta. Csődület támadt körülötte és mivelhogy a köznépet összeesküvéssel fölzendítette volna — elnyomták és a városon kívül lefejezték; vadállatok falták fel.

A faragatlan paraszti tömeg vállalkozása eképpen amily hamar kezdődött, oly hamar véget is ért. Nagy intelem ez a jövőre: a paraszti sokaság csak az ekeszarvához és szántás-vetéshez alkalmas; ha fegyvert ölt és okos vezetőjét elhagyja, csak olyan mint a harciatlan baromcsorda. Ami lélek a testnek, az a bölcs hadi vezér a seregnek, kivált újoncnak s annak, mely gyakorlatlan köznépből verődött össze.

ISTVÁNFFY MIKLÓS

Magyarok dolgairól írt históriáinak könyvéből

Magyarország tiszántúli részén tünt fel a nagybányai származású Karácsony György. Neve homályos eredetű. Egyébként — magánál a ténynél fogva — Fekete Embernek hívták, amikor Debrecenbe ment, ahol mindenféle szükséges, de rut dolog is gyűlik össze. Nehány jobbágyi állapotú ember, szegény paraszt kísérte. Megszállt egy házban, egy ideig csodálatosan jámbor életet folytatott, józan erkölcsöt tanusított. Tekintélyt szerzett, de megrontották mindenféle szekták kárhuzatos babonái és azt hirdette, hogy őt a jóságos nagy isten küldte mint Mózeset és Gedeont,⁴ a hajdani idők hőseit és prófétáit, hogy megszabadítsa a magyarokat a kemény török rabságból. Hirdette mindeneknek, hogy a tisztségeket, gazdagságot, gyönyörűségeket és egyebeket, amiket a nép nagynak tart, tekintsék nyomorúságos rossznak, első legyen szívükben a vitézség és bizzanak istenben. Vessék meg és vessék el a kockát, a gyilkosságot, lopást, rablást, paráznaságot, lakomát és mind a többi rosszat, mert aki vakmerően

⁴ Mózes a héber legendák nagy alakja, aki kivezette népét az egyiptomi szolgaságból és vezérelte a pusztában. (*Mózes II—V. könyve.*) — Gedeon ugyancsak bibliai hős, a héberек ellen törő szomszédos törzsek legyőzője az i. e. 13. században. (*Bírák könyve* 6—8. r.)

ezeket követi, evilági élete után annak soha sem lesz része a mennyek országában. Azt állította, hogy isten naponként elküldi hozzá angyalait és tudomására hozza, mit tegyen és mit kerüljön el; buzdította, ígérte, hogy kicsi csapattal biztos győzelmet nyer a törökön, ezt rövidesen be is bizonyítja; még fegyver sem kell hozzá: a török vár-
őrségeket pusztán a rémület el fogja űzni.

Nagy méltósággal és jámborsággal gyakran beszélt így a faragatlan, tudatlan tömegnek; azt hitték róla, megszállta a Szentlélek és jövendőlni is tud. Annyi hive, követője támadt és naponként csapatostul annyi társult hozzá, hogy már a legtágasabb magánház sem tudta őket befogadni, ezért a város közelében tábor vertek. Ágyukkal, sánccal, árokkal azt meg nem erősítette, őrszemeket sem állított és egyéb katonai intézkedéseket sem engedett, mert azt hirdette, biztonságban vannak minden ellenséges kelepcétől, isten óvja őt és azokat, akik vele vannak.

Báthory Miklós az ecsedi várban és Tieffenbach, a közeli Szakmár kapitánya már gyanut fogtak, hogy a Fekete Ember lázadást forral, de még a legokosabbnak tartott katonai és polgári személyek is annyira meg voltak győződve a Fekete Ember szentségéről, hogy minden veszedelmes gyanut elhárítottak felőle, jótálltak érte. Legfőbb védelmezői a debreceniek voltak, cselekedeteinek szem- és fültanui bizvást kezekedtek felőle.

Már ötezer ember gyűlt össze táborába és naponta özönlöttek hozzá. Egynémelyeket kiküldött és ezek néhány szertekóborló törököt rablómódra megöltek — amint Karácsony megjósolta. Maga is erős, karos ember volt: a vas lópatkót széthajlította, és az új, meglehetősen vastag ekevasat átlötte nyíllal. Az együgyű, balgatag köznép ezt nem az ő erejének, hanem isten segítségének tulajdonította. Ilyen hitvány eszközökkel szerezte meg a nép csodálatát és a hírnevet magára vette. Ily hívságos dolgoktól támogatva, sokáig fenntartotta a róla szerte költött hírnevet és megbecsülést. Még az egri vitézeket is elfogta a jámborság, hogy papjukat, Hellopeus Bálintot, akit a család befolyása módfellett felingerelt, nagy zajjal és méltatlanul fölzendülve megsziadták. Bari István vitéz nemes lovas a Fekete Ember táborába ment vitézkedni; példáját az egriek nagyobb része csapatostul akarta követni, de Mágocsi Gáspár kapitány szigorúsággal, fenyegetéssel, börtönnel, bilincsel visszatartotta őket szolgálatukban.

A Fekete Ember virtusa és szentsége bizonyosságával arra buzdította hiveit, hogy menjenek a törökök őrizte Szentmiklós várához, a Bala folyó mellett. Amikor majd a vár közelébe érnek, falai le fognak omlani, mint hajdan Jerikó falai Józsva idejében vagy tűz száll az égből és elemészti mind a törökökkel együtt, egy sem menekül közülük sértetlenül.

Hatszáz legjobb embere magától vállalkozott, hogy megkísérli ezt. Jövetelüket a törökök megtudták kémeik útján — mert ilyenek is voltak a táborban, a törököknek adózó parasztok közül. Amikor aztán látták, hogy közel vannak, szalma- és nádkötegeket gyujtottak meg és a vár körül felgyülemlett szemetet. Karácsony emberei erre azt gondolták, ime a mennyei tűz, amit az örjögő, fanatikus vezér megjósolt. Egymást biztatták, bátorították, úgy rohantak a várhoz, hogy elfoglalják. Mikor aztán felhágtak a sáncre, hát látják, hogy a vár ép, nincsen semmi baja. De azért nem fordultak vissza, folytatták a támadást, behatoltak. A törökök azonban erre az esetre már előbb a legjobb módon elhelyezték kisebb-nagyobb ágyuikat, rásütötték a benyomulókra, ezek közül sokan elesetek, megsebesültek. Ez már nem felelt meg a Fekete Ember jóslatának. Tétováztak, megbusultak. Megcsalotván, mi egyebet tehettek: visszaindultak a táborba.

Találkoztak azonban Sasvárral, Mahmud szolnoki kapitány fiával és alvezérével, aki a szentmiklósi ágyulővések hallatára hatszáz lovassal és több száz gyaloggal, akiket a gyorsaság kedvéért szekerekre rakott, odásietett. A nyílt mezőn megfutni módjuk nem volt. A törökkel hosszú, kemény harcba keveredtek. Szakadatlanul folyt a harc több mint két óra hosszat; mindkét részen sokan elesetek. A törökök számosabbak és erősebbek lévén, keményebb támadást indítottak am azok ellen, akik kevesebben voltak, a hosszú úttól és a harctól fáradtak, verejtékesek. Bekerítették őket egyfelől a lovasok, másfelől a muskétások. Végül is körbeállva, végsőkig harcolni kényszerültek és legyőzve, megfutamodtak. Több mint felerészük elesett, úgy tértek meg a Fekete Ember táborába.

Megtudta tőlük, minő bajjal jártak, nem ijedt meg; azt felelte rá, vannak a csapatban hitetlen és gyöngéhitű emberek, akik hitvány lélekkel csak prédáért, nem pedig a hit védelméért csatlakoztak. Csunya haszonlesésük miatt vonta meg tőlük a jóságos nagy isten a győzelmet. Ezért a közeli napokban átvizsgálja a csapatokat, megválogatja, úgy vezeti Szolnok alá, ahol nyilván megbizonyítja mindennek, mire képes az istenbe vetett igaz hit: csodaképpen maga isten ereje dönti le a falakat, zsákmányul adja az ellenséget neki és a vele levőknek.

Mint hogy azonban az első csata eredménye nem felelt meg szavának, jóslatainak és a legjobbak halállal fizettek, amiért balgán hittek neki, a többiek hite megtört, meggyöngült, megcsappant. A szállásokon már tiszteletlenül, megvetően beszéltek róla, parancsainak, intézkedéseinek nemigen engedelmeskedtek, ámbár voltak sokan olyanok is, akik arra törekedtek, hogy társaik lomha lelkét buzdítsák, a Fekete Ember hírét, becsületét fenntartsák, hogy mindjárt új csodákat fog tenni és a székelyektől is jönnek új csapatok:

ne essenek kétségbe, ne hagyják el magukat idő előtt. Tekintélye mégis megrendült, határozatait nem követték s a táborból mind többen távoztak. Napról napra nőttek a nehézségek, a táborban éhség támadt és egyre nagyobb hiányosság volt mindenben. Levelet és követeket küldött hát a debreceni bíróhoz és a polgárokhoz, meghagyta, hogy haladéktalanul gondoskodjanak számukra annyi eleségről, amennyire szükségük van. Minthogy azonban előbbeni hitele ott is megcsorbult, nem fogadták meg parancsát és nem is viseltek gondot élelmezésükre. A hanyagság felbosszantotta, haragra gyúlt, panaszkolta, hogy a szolnoki hadjárattól a debreceniek alkalmatlan huzavonája tartja vissza.

Ezért háromszáz főnyi válogatott csapatával — melynek vitézeit szentlelkeknek nevezte — Debrecenbe indult, hogy végzete beteljék. A városban beszállt Kardos József házába, a piacon és maga elé rendelte a bírót. Jött a bíró, mire Karácsony keserű szidalmakkal illette, megpirongatta és haragos szóval meghagyta embereinek, hogy azon nyomban akasszák fel a ház kapujára. Azok teljesíteni akarták parancsát, kötelet kerítettek, de a bíró halálos félelmében, kevesedmagával védekezett, ahogy tudott. Némely társai rémülten elszaladtak és az utcákon, házakhoz szétfutva, fegyverre szólították a népet, kiáltottak, nem szabad tűrni, hogy a bírót a nép szeme láttára megöljék. Zagyva csődülés támadt, hirtelen puskát fogtak és ki-ki fegyvert, amelyet tudott; körülvették a házat, amelyben a Fekete Ember küszködött a bíróval. A Fekete Ember hívei keményen védekeztek, a városbeliek azonban többen voltak és erősebbek. Alabárdokkal és szekercékkel átverték a faház tetejét és kiragadták a bírót a veszedelemből.

Megsebesítették, elfogták a Fekete Embert is, övéit nagyobb részben szétugrasztották, megsebeztek, elfogták. A nagy rémület egyszeribe elmúlt, de a földühösödött bíró nyomban vissza akarta adni a kölcsönt. Hátraköttette a Fekete Ember kezét és átadta a hóhérnak, vezesse a város közepén levő verőhelyre, ott fejét véte.

Ez lett a szerencsétlen ember csalfaságának, vagy inkább ostoba babonáságának vége. Vesztét hallván, a táborban levők Szücs Lászlót választották meg maguk közül, hogy álljon bosszút — így nevezték — a szent ember haláláért. Torlást akart tenni a bírón és követni akarta a Fekete Ember szándékait is. Báthory Miklós azonban — hogy ebből a hirtelen tűzből nagyobb tűzvész ne támadjon lovasokat, küldött és megölette őt. A többi zagyva sokaság azután elszéledt mindenfelé.⁵

⁵ Valószínűleg Istvánffy elbeszélése volt a forrása Tompa Mihály: *A fekete ember* c. balladájának.

Magyar krónikájából

1572. Ezen esztendőben találkozék egy csalárd ember, kinek Karácsondi Gergely vala neve, ez prófétává tette vala magát és elhitette vala a községgel, hogy szabadon, minden fegyver nélkül követhetik ütet, mert mihelyen a törökök meglátják ütet, minden erősből és várakból futva szaladnak minden viadal nélkül előtte — és minthogy igen sanyarú életet visel vala és a szentségnek valami színét is mutogatja vala, sokat magához hitetett vala. Azért alkalmas népet gyűjtven egybe, Bala-Szentmiklós alá mene, hogy ott mesterségét megmutassa. De ott a törökök igen megverték ütet. Azután a döbröcöniek ugyanott Döbröcönben, látván csalárdságát, újobban igen megverék őket és ömagát is megölik. Azért e bolond után indulván, ugyan sok számú nép vesze el mellette. Ezt hiták Fekete Ember hadának.

Az olesvai zendülés 1569

BIRÓI ITÉLET

némely szamosszögi lakosok ellen, kik tolvajul a Károlyi György olesval jószágára törtek s ott minden gonoszságot miveltek, hogy ezen lörvénnyel nyársban vonassanak.

Mi, Gulácsi Ambrus, Szöke Mihály, Vitkai Albert, Pető Péter, Bolcsi Péter, továbbá Vitkai Pajsos Máté, Dávid Ferenc, Bíró Sebestyén, Dávid Mihály, továbbá Tholdi László, Csaholyi Szabó János mindeneknek és egyenként, akiket illet, bárhol laknak és bármifő állapotúak stb. üdvözlünk és minden jókat stb.

Adjuk mi ezt mindennek tudtára, hogy a szamosszögiek, valakik ide Ócsvára a Károlyi György jószágára jöttek volt tolvajul, a Jámbor Péter házára, Simon Dienes házára, Szabó Mátyás házára, azokon tolvajságot és minden gonoszságot miveltenek, ajtót vágtanak, puskával belőttenek, asszonyembereket vertenek, tüzet vetettenek három helyen, amint a tanúk behozták, embert vittének, kenyeret vittének, lilekkel szitkozódának és minden gonosz gondolatjokat, valamiben elindultának, elvigeztik; vagdaltanak, embereket vertenek, minden tolvajságnak cikkelyit elvigeztenek, éjjel, úgy mint tolvajok: Azírt mi es igaz törvény szerint íltők mindazokat, valakik idejöttek a György uram jószágára, tolvajoknak, a holtát pedig íltük nyársban, azokkal egyben, akik itt tolvajságban itt voltanak, azokat mind proskribáltuk, levelessé töttük.⁶ Ha kézben akadna, ezen törvínnyel mind nyársban vonyasának, mindegyik, valakik itt voltak a házon, a tolvajságban. Ilyen móddal és törvínnyel, hogy Jámbor Péter hetedmagával megeskedjék,

⁶ Proskribáltuk — szó szerint: összeírtuk. A latin szó kiterjesztő értelemben véve, a halálraírtétek összeírását is jelenti. — Levelessé tenni: körlevél útján köröztetni.

hogy tulajdon a szamosszögiek műveltik a tolvajságot űrajta és az ű házában, azaz, hogy a szamosszögiek minden tolvajságnak jegyit elvigeztik és minden gondolatjokat, amiben elindultanak, megművelték ott a Jámbor Péter házában.

Ennek okáért levelessé tettük, tesszők is mindazokat, akik kézben akadnak. Ha kézbe akadnak, azon törvínnyel azok is nyársban vonyassanak ezen levélre, mert reájok eskettenek, kikre ezekre eskettenek és ezek a tolvajok : Márton Pál, Barabás Simon, Makai István, Mocsár László, Homoki Albert, Nagy Orbán, Ördög Mátyás, Ördög László, Kovácsi János, Ilona János, Filep Ferenc, Jó János, Kondor János, Kondor Tamás, Püspök Pál, Kis Márton, Kondor Gáspár, Rivisz András, Boldizsár Bálint, Parlag Máté, Lég György, Varga János, Nyerges Mátyás, Mocsár Márton, Parlag György, Püspök Sebestyén, Kalistos István, Kovácsi Bálint, Gál Mihály, Bodó Demeter, Lada Mehály, Ördög János, Hódos Balázs, Szabó Imre, Nagy Sebestyén, Parlag Bertalan, Gécz János, Parlag Demeter, Vida Mihály fia, Csete András, Parlag Gergely, Dienes Bertalan, Kalura Albert, Varga Márton, Dienes Jakab, Nagy Boldizsár, Sólýom János. Ezeket mind egyig igaz törvény szerint levelessé tettük. Melynek bizonságára adtuk mi ezt a mi pecsétes levelönköt, hogy ugyanezen levélre valakik kézben adatnak, az ű gonoszságoknak míltó jutalmát szenvedjék, stb., azaz hogy nyársba vonyassanak mind egyig. — *Kell Olcsván, húsvét negyedik vasárnapján, 7 Krisztus 1569. évében. Minek hiteléül kiadtuk saját pecsétjeinkkel megerősített jelen levelünket stb.*

(A Nagykárolyi gróf Károlyi család Oklevéltára 3. k. Bp. 1865. 383. lap.)

7 Május 8.

GUBEC MÁTÉ ÉS A HORVÁT. HATÁRVIDÉKI FELKELÉS, 1571—1573

Íróink kevésbé foglalkoztak a horvátországi eseményekkel. Gubec Máté pórhadáról az egyetlen kortársi elbeszélést Istvánffyánál találjuk, aki ezt az eseményt színesen és részletesen írja le. Elbeszélése azonban a pártosan népellenes beállítás példája. Becsmérlő jelzőket szór a fölkelő parasztszerepekre, a jobbággyokkal küzdő nemesi hadakat pedig „mieink”-nek nevezi a római történetírók szavajárásával, akik így a római sereget jelzik az idegen ellenséggel szemben. Ennek ellenére is kitűnik elbeszéléséből, hogy a jobbággyoknak bőven volt okuk a felkelésre, vitézül harcoltak, végül a győztes nemesek — visszaemlékezve a még mindig rettegett 1514-re — embertelen bosszút álltak.

Margalits Ede: *Horvát történelmi repertorium.* (Bp. Akad. 1902. II. k. 606—608. o.) kivonatát adja Klaič, V.: *Matija Gubec, kralj seljački.* [Gubec Mátyás, a parasztkirály] Vianac, 1874. VI rész. 7. k. c. munkájának, mely a horvát forrásokat is felhasználja. E kivonathoz idézzük alábbiakat:

„A horvát parasztlázadásnak oka a jobbággyok szörnyű sorsa, közvetlen oka szomszédvári Tahy Ferenc hallatlan kegyellensége, mellyel sztabiczai és szomszédvári jobbággyaival bánt, vagyonukat elvette és elkergette őket, aki szembe mert szállani, azt kivégeztette vagy a szomszédvári börtönbe vetette, hol éhen meghaltak. Tahy Ferenc régi ellensége, Gregorianec István, Medvevár ura felbízta az elkeseredett jobbággyosokat, hogy panaszával forduljon Miksa királyhoz s ha az sem segít, lázadjon fel. A király a panaszok megvizsgálására bizottságot küldött ki, ez meghallgatott 508 tanút, ki mind Tahy szörnyű kegyellenségéről tett bizonyosságot, — de a pártos bizottság Tahyt nem találta bűnösnek és ez azután bosszúját kegyetlenül kitöltötte azokon, kik ellene pereskedni és tanúskodni mertek. A kétségbeesett parasztszerepek sehol oltalmat nem találván, 1571-ben fegyvert ragadtak. [Itt a mozgalom elterjedésének elbeszélése következik.] ... 1573. február hó elején Alsó-Sztubiczánál, a nagy völgyben húszezer parasztszereplett össze és ott országos gyűlést tartott; fegyveresen jöttek, hogy vezért válasszanak és megválaszták »parasztszereplett királynak« Gubec Mátyást... A megválasztott parasztszereplett király e gyűlésen kijelentette, hogy a jobbággyok szabad és független, a nemességgel egyforma minden-

ben és ennek sem robottal, sem dézsmával nem tartozik többé, az urakat le fogják verni és azután a földbirtokokon meg fognak osztolni...'' Az események további menete azonos Istvánffy elbeszélésével. A küzdelem végén Tahy rettenetes diadalt aratott vetélytársán, Gregorianec Istvánon is.

ISTVÁNYFFY MIKLÓS

Magyarok dolgairól írt históriáinak könyvéből

Horvátország felől is hasonló fenyegető veszedelem merült fel. De elejét vették a bajnak. A földműves paraszti népség ugyanis hirtelen urai ellen lázadt. Panaszolták, hogy a jobbágyi robotmunka elviselhetetlen fáradtsággal jár, a pénzbeli szolgáltatások meghaladják erejüket, méltánytalanul nyomják őket. Ezért vakmerően fegyvert fogtak; először a Kulpa és a Száva közti részen keltek fel. Rögtön mintegy tízezer elfajult ember verődött össze bárdolatlan tömeggé. A közeli nemesek kevésbé megerősített és kevésbé őrzött házaikat vették először ostrom alá, melyek útjukba estek; kifosztották ezeket, eleségüket felélték, majd földig lerontották. Legelsőnek így Punez György házat pusztították el a sombori síkságon; ez az ember csak nemrég tért vissza török fogságból. Aztán a Száva felé fordultak; mindenütt rémületet keltettek; aki nemes történetesen a kezükbe került, rögtön megölték.

Amikor elérték a Szávát, át akartak kelni. Hirmondókat küldtek a krajnaiakhoz és a szomszédos népekhez, hogy mondják el nekik: ők a közös szabadság ügyéért fogtak fegyvert a nemesek ellen, mert kegyetlenségüket, orcátlanságukat tovább eltűrni nem tudták, hiszen semmi mértéke, vége-hossza sem volt kényük-kedvük szerint a rajtuk való dühösködésüknek. Intették és buzdították őket, hogy lélekkel, fegyverrel mielőbb csatlakozzanak. Közülök sokan, akik a Suklya és a Dráva között laknak — a Suklya választja el Stájerországot Illyria azon részétől, melyet újabban Szlavóniának hívnak — azt felelték, hogy csak keljenek át a Száván és hatoljanak tovább, ők már a pettaui vagy varasdi mezőket megszállva, fegyveresen csatlakoznak hozzájuk s osztoznak velük a hadiszerecsében. A Száván átkelve tüzzel-vassal dúlták a falvakat, elpusztították Tahy Ferenc kellemes kastélyát, melyet virágzó javakkal a maga nyugodalmas üdülésére épített. Az a hír járta, hogy titkon Gregoránci Ambrus bujtotta fel őket, mivel-hogy abban az időben Tahival ellenséges, haragos viszonyban volt: azért dúlták meg javait oly felette nagy gyűlölettel. Közeljártak már Stubnyicához, ahol forró fürdők vannak a betegek gyógyulására. Tábort vertek és mindenfelé prédálókat indítottak a nemesek háza, jószágá ellen, tovább égettek, pusztítottak válogatás nélkül. A falusi

fiatalság csapatostul özönlött táborukba. Mikor már sokezeren gyűltek össze, egy Gubec Máté nevű embert választottak vezérül, akiről úgy tudták, hogy a tanácsban, tetteiben gyors, könyörtelen és féktelen nyelvű a nemesek elleni gyűlölet szításában. Vakmerőségükben királynak nevezték.

Eközben Draskovics György zágrábi püspök — aki Szlunyi halála óta maga maradt a horvát bánságban — tanácsot hívott össze, miképpen vessenek véget e kegyetlen tűzvésznek, hogy még jobban el ne harapózzék a láng, erről tanakodjanak érett ésszel. Az elvete-mült kísérletnek csak egy úton állhatták útját: fogjon fegyvert a nemesség, hívja segítségül a zsoldos katonaságot, melyet a német Halle Vitus és Auersperg Herbert vezérreltek, egyesült erővel szorít-sák vissza ezeknek az embereknek vakmerőségét. A németek azon-ban a császár engedelmé nélkül nem akartak harcot kezdeni. — Nyom-ban Bécsbe, a császárhoz küldték Keglevich Simont és Berzsényi Jánost, szerezzenek tőle parancsot, hogy a katonák siessenek bajos-kodó társaik segítségére. Míg azonban a követeket sokáig tartóztatták, Gubec elfoglalta Stubnyát, a bennelevők megadták magukat.

Gubec onnan mindenfelé hírnököket küldött és jelentette a zagyva paraszti tömegeknek, hogy hatalmába kerítette a helységet. Ennek hallatára a hívottak özönlöttek táborába, hogy ők is részesüljenek a zsákmányban. Draskovicsot és a nemességet félelem fogta el, gondolták, útját kellene állani az ellenségnek, nem várták be a követek visszatérését és a német segítséget, melyről látták már, hogy későn jön. Hamarosan két vezért választottak seregüknek. Keglevich Mátét és Alapi Gáspárt; meghagyták nekik, lássanak munkához, hogy baj ne érje az országot.

Nagyhamar mintegy nyolcszáz lovasat toboroztak, magukkal vitték a Kulpa őrzésére rendelt országos végvidéki csapatokat és a várakból táborba szállva, Stubnya felé indultak.

Megtudta Gubec, hogy ellene jönnek, embereivel fegyvert foga-tott és rövid buzdítás után hadirendbe állította őket. Azt mondta: Ez a nap, ez a harc dicsőséget, szabadságot hoz nekik, ha győznek, de ha legyőzve megfutamodnak, rettegjenek az irgalmatlan dühös nemességtől, mert nincs oly kegyetlenség és csúf halál, amit meg ne próbálnának rajtuk. Legyenek hát férfiak; készséges, vitéz lélekkel harcoljanak, mert vagy jeles győzelem vagy szörnyű vereség vár rájuk.

Szemben a nemesség vezérei is elrendezték seregüket; középre állították a gyalog puskásokat; a lovasokat elosztották a szárnyakra és meghagyták nekik, hogy nyomban támadjanak, meg ne retten-jenek az ellenség sokaságától és erejétől: ez csak szántás, kapálás és efféle földművesmunka mellől jött a hadakozáshoz, vagy inkább —

ha isten úgy akarja — a rabláshoz. Ezért hát csúnya, aljas erkölcsűek, a harchoz nincs bennük se fegyelem, sem erő, sem virtus, még job-bik részük is, ha ugyan van köztük ilyen, krajnai orgyilkos, kocka-játékos, gyujtogató; rögtön megfutnak, mihelyt fegyvert, sebet, vért látnak, mert meg nem szokták.

A két hadsor nagy lármával összecsapott. Gubec emberei, vára-kozás ellenére, sokáig küzdöttek a kétes kimenetelű harcon; jó nehá-nyan a mieink közül is golyótól érve elesetek, köztük Plondi László, a lovasok kapitánya. Mikor azonban egyfelől a talpasok és muskétá-sok, másfelől a lándzsás lovasok keményen megszorították őket, a nemesség végül is — ügye feljebbvaló, fegyvere erősebb lévén — hátrálásra, majd bomlott futásra kényszerítette őket. Futás közben szerteszét mindüket megölték vagy elfogták, csak kevesen mentették életüket az erdőkbe, hegyekbe, rejtekes lappangó helyekre. A többi, akinek csatlakozása napról napra várható volt, amikor meghallotta a parasztnak vereségét, a nemesség győzedelmét — megfélemlített és futott ki-ki, amerre tudott.

A legyőzöttekkel és foglyokkal szemben a nemesek váltig dühös-ködtek. A közeli fákra, falusi házakra keresztbe hosszú rudakat helyez-tek, arra akasztották őket, hogy az ott elmenőknek csudájokra legyenek. Egyetlen nagy, magas, ágas-bogas vadkörtevélyfán, mely történetesen az országútja mentén nőtt fel, tizenhat vagy még több szerencsétlen paraszt teteme függött kötélben, szelek játékaul, madarak eleségéül. Soknak orrát, fülét vágták le a lázadás örök csúf emléke-zetéül, amiért gonoszul fegyvert fogtak uraik ellen: úgy engedték el őket. A bűnös had gyászos vezére — vagy ahogyan ők nevezték: királya — élve esett rabul, ami legjobban tetszett a nemességnek és vezéreinek. Zágrába vitték. Ott először a szeme láttára lefejezték Passzanec Andrást, aki seregében alvezére volt, majd őt tüzes harapó-fogókkal kegyetlenül megszaggatták, tüzes vaskoronát tettek a fejére, majd rablók módjára felnegyelték, méltó büntetésül a bitorolt királyi címért. Súlyosan büntették azért, mert sok vén élt még, akik bor-zadás nélkül emlékezni sem tudtak Székely György szörnyű emlé-kezetű lázadására: mit művelt a nemesség ellen, ez a legromlottabb, legelvetemültebb ember, aljasul és hitlenül, a sors rosszindulata foly-tán felforgatván Magyarországot és a keresztény közösséget.

PETHŐ GERGELY

Magyar krónikájából

* 1573. Ugyanazon esztendőben Tótországban nagy pórhad támadta, kik magok előtt egy Gubec Mátyás nevű embert emeltek vala királlyá. Ezek az urakra és nemesekre támadának és immár ugyan sokan gyül-

tenek vala egybe mindenfelől. De Draskovics György, ki az üdőben zágrábi püspök és horvátországi bán is vala, reájok küldé Alapi Gáspárt és Keglevich Mátét, kik Stubicánál megütközének vélek és igen megverék őket; őmagát, Gubec Mátyást sokadmagával elevenen elfogák és Zágrábba vivék fogva, ott nagy-szörnyű halállal ölék meg őtet. Mert egy vasból csinált koronát a tűzben erősen meghevétének és azt olyan tüzesen a fejére tévék, azután utcánként tüzes fogókkal szaggatták meg; végre négygé vágták. Többet is egynéhányat öltek meg véle. Azért így szálléták le akkor azt a pórhadat.

A ZSÁMBOKRÉTI ÉS KISBOSSÁNYI ZENDÜLÉS, 1572

E zendülések magukban véve nem osztályharcok, de megmutatják, hogy a parasztság ebben az időben a maga védelmére fegyveres szervezettel bírt s a tehetetlen nemesi megye mellett kialakult az ennek alárendelt „paraszt vármegye”. Ez általában lojalis a nemesség iránt, de pusztá léte fenyegető számára, afféle „második hatalom”, amely adott pillanatban az idegenek elleni önvédelem mellett az urak ellen fordulhat. Ezt tanúsítja irodalmunk Bocskay korától Császár Péterig. — A zsámbokréti zendülés történetét először a bécsi udvari haditanács 1572. július 2-án kelt rendelete tartalmazza, melyben a földesúr, Veráncsics Antal esztergomi érsek és királyi helytartó részéről intézkedést kér.

A magábanvéve jelentéktelen eset éles fényt vet a császári zsoldosok garázdálkodásaira a magyar falvakban. Feltűnő, hogy a jobbágyok zászló alatt, dob- és trombitaszóval, rendezett hadsorokban támadtak a katonákra. A falusi lakosság ellen elkövetett katonai fosztogatások és erőszakoskodások egyben a földesúrnak is kárára voltak, ez a körülmény olykor érdekszövetséget hoz létre jobbágy és úr közt az idegen és magyar zsoldosokból álló császári fegyveres erő ellen. — A hosszas magyarázatokkal alátámasztott, vádaskodó levélben a Haditanács lényegében ezt panaszolja: „... őfelsége némely katonái megállapodtak bizonyos Kisbossány nevű másik faluban; az érsek hínorányi birtokához tartozó parasztok zászlóval, trombitákkal, dobokkal, hadirendben váratlanul megtámadták szállásaikon a katonákat, egyik kertből a másikba üzték, kergették, anynyira, hogy a katonák ellene nem állhattak erejüknek; végre kényszerítelve, a vetés közé bujtak és elrejtöztek. Innen azután Nagybossányba húzódtak és ottmaradtak. Csuti László nemes lovas muskétából átlőtték, alighanem belehal sebébe.” — E rendeletre felelt Veráncsics Antal, a jótollú levélíró, humanista diplomata.

Levele az Udvari Hadi Tanáeshoz

Vettem ő szent császári felsége rendeletét, mely közölte velem a Zsámbokrét mezővárosban, Kisbossány faluban és hinorányi birtokomon történt zendülést, azt hogy a zendülők még sebet is ejtettek — s mely meghagyja nekem, hogy a zendülés részeseit lefogassam s őrizet alatt tartsam, míg az ügyet őfelsége biztosai igazságosan kivizsgálják. A rendelethez képest magam is serényen törvényt akarok látni, de parasztjaim ugyancsak nem kívánnak egyebet mint bíróságot és igazságot. A rendelethez követeztetem, hogy nagyságos uraságokat a katonai parancsnokok bizony egészen másképpen informálták, mint ahogy a dolog történt és lefolyt — remélem, hogy annak okait megértik és ez ügyben másképpen indulnak fel. Az egész ügy előadásával nem akarom hosszadalmasan terhelni nagyságos uraimékat: hinorányi parasztjaim zendülése eredetének és lefolyásának teljes leírását két jegyzőkönyvben leírva megküldtem. Meghagytam, hogy az igazságnak megfelelően írják le, hacsak nem akarják, hogy én is súlyosan büntessem őket.

Nem lehet kétséges, hogy köznépnek ekkora zendülése nem támadt volna, ha azt nem a katonák szabadossága hívja ki. Minő és mily súlyos volt ez a provokáció, megvilágítják parasztjaim jegyzőkönyvei: nagyságos uraságok ebből megtudják a zendülés okait és azt is, ami azután a nép önvédelméből következett; ezekből kitűnik, hogy a köznyugalomról és méltányosságról volt szó.

A katonákat nem kell mindenképpen tűrni; ha a köznépet mindenfelé nyomja a török járom és zsarnokság — ha még a mieink féktelensége is sanyargatja, megeshet, hogy nagyobb dologtól kell tartani, amit majd nem lehet már kijavítani és helyesbiteni. A falubeliek közül nyolc embert sebeztek meg s közülök kettőt halálosan; a barmokat nem kímélték; asszonyok és leányok meggyalázására vetemedtek.

Zsámbokréten is így kezdődött a dolog: egy katona egy leányt, jegyese jelenlétében, kirángatott a táncból és erőszakolta, hogy övé legyen. Így nem derék katonák cselekszenek, hanem olyan emberek, akik vajmi távol vannak a derekasságtól.

És minthogy ezek nem Forgách úr katonái voltak, hanem Krusics és Fánics György urakéi, a most itt levő Krusics úrral együtt az a véleményünk, ki kell tűzni a törvénykezés napját, hogy késedelem nélkül megvizsgáltsék ez az összetűzés és büntetést kapjon az a rész, mely okozta, hogy e példán azután parasztok és katonák egyaránt óvakodjanak ilyen zendülésektől és attól, hogy arra okot adjanak.

Ami a rendeletben foglalt egyéb panaszokat illeti az érsekség

parasztjaira, amiket a császári felség elé akarnak terjeszteni, kár-
hozottatva felügyelőmet és tisztjeimet, amiért ők uszítanak amazokat —
módfelett csodálkozom, hogy nagyságos uraságtok nem veszik figye-
lembe, minő heves lelkülettel vetik magokat a katonák az egyházi
javak pusztítására. De tudják meg, hogy javaimat, melyeket váram
[Érsekujvár] erődítései és munkálatai napról napra eléggé igénybe-
vesznek, Forgách, a korponai, a bozóki, a lévai összes urak annyira
nyomorgatják és szolgálásra kényszerítik, hogy már alig közepesen
kapjuk azokból szükségleteinket. Minap az országgyűlésen ugyanezen
parasztjaim teljes jegyzékben foglalták össze és terjesztették elő
sérelemeiket. De a katonák és parancsnokaik mindezt megfontolat-
lanul megvetik és mellőzik; elintézésük rájuk van bízva. Így vész
a nyomorult nép, míg a mieink büntetlen pusztítják és még dícséret
is kapnak.

Ezért nagyságos uraimék legyenek vigyázók! Mert a dolgoknak
ez a rendje ó szent császári felségének és országának árt, ha szemet-
hűnynek bárminő rablásra és gonosztetre. A kapitányok mind igen
gazdagok, a katonák igen szegények. S mindebből öfelségére háram-
lik a kár. Minket, egyháziakat is gúny tárgyává tesznek, midőn a
tizedeket és negyedeket a katonai falánkság és visszaélés nyeli el.
Kérem, értsék meg mindezt jórészben és tekintsék kegyesebben ká-
rainkat; a katonaság miatt ugyanis mindenütt a legrosszabbul állunk,
mert ezek a természetüknél és régi szokásuknál fogva nem sokat
hajtanak a jámborságra: ha fegyelemmel és hatalommal meg nem
szorítják őket, az ország egyházi és polgári rendjét hamarosan elront-
ják és felforgatják.

A jövőben ne fosztogathassák és sanyargathassák ily keményen
a népet, mikor a falvakon szétszórva kell élelmüket és takarmányukat
beszerezni: javaslom ezért nagyságos uraságtoknak, hogy az ország
régi szokásait kövessék. Határozottan adják meg a létszámot és hány
napig kell maradniok egy-egy faluban, naponként minő és mennyi
élelmet kapjanak — mindezt megfelelő és nem mértéktelenül meg-
szabott áron — hogy a katonák szabadosan ne zavarogjanak és a népet
se szipolyozzák ki teljesen. Mindkét részről szigorú parancsot kell
kiadni, hogy azok középszerrel megelégedve, ne dühöngjenek, ezek
meg kellőképp engedelmeskedjenek s minden kicsiségért ne keljen
támadást viselniök. A katonák pedig mindenképpen ügyeljenek,
családbeli nőkkel tisztességtelenül ne bánjanak és ne nyúljanak a
házassági tisztességhez — mert a jogtalanságok igen nagyon sértik
a magyarokat.

Bécsben, 1572. július 15.

A KOLOZSVÁRI ÖTVÖSLEGÉNYEK MUNKABESZÜNTETÉSE, 1576

A történelem a kolozsvári ötvöslegények két munkabeszünteléséről tud, az egyik 1573-ban, a másik 1576-ban történt. — Az első nem osztályharc jellegű, a legények tulajdonképpen a mesterekkel egyetértésben jártak el, mikor arra kényszerítették őket, hogy pert indítsanak a szebeni ötvöscéh ellen. Ui. Szebenben, Segesvárott és Medgyesen, e három szász városban az a szokás dívott, hogy az ötvöscéh mesterei magyar származású legényt két hétnél tovább nem alkalmaztak, magyar származású tanulót pedig tanításra fel nem fogadtak. A szászoknál e korán jelentkező nemzeti öntudat és szűkkeblűség váltotta ki a kolozsvári ötvöslegények mozgalmát: míg a magyar mesterek válogatás nélkül alkalmaztak szászokat is, a vándorló magyar legénynek a szász nem adott kenyeret.

Ez ügyben a kolozsvári ötvöscéh pert indított a szebeni ötvöscéh ellen. A szász közösség bíróságánál Szebenben, első fokon el is veszítették, de fellebbezésükre Báthory István fejedelem bírósága elmarasztalta a szászokat. A szászok nem nyugodtak meg, újrafelvétellel éltek, de végül is évek múlva kénytelenek voltak kigyegyezni; elismerték, hogy szokásuk helytelen, törvény ellen való és ígérték, hogy ezentúl megkülönböztetés nélkül foglalkoztatják a munkára jelentkező magyarokat is. A hosszas perből ideiktatunk néhány vallomást. Ezek évszázadok múlva is megvilágítják, elevenen élénk idézik e harcot és érdekes dokumentumai a régi magyar iparoslegények beszédmódjának.

Gyulafehérvárott Ötves Péter így vallott:

7. Vándorló magyar mesterlegény.
(Vízfestmény a 17. századból.)

— Mikor egyszer Szebenbe mentem vala, szállék Ötves Tamásnál. Gyűlének oda hozzám az ötvesmesterekben. Mikor mulatnak vala, kérdém őket: Mi dolog, hogy nem tartatok, szerető uraim, magyar legényt? — Némelyek mondják: Bizony örömet tartanék, ha módja nem volna. — Annakutána ísmét kérdém Ötves Tamást, a gazdát, ki most meghalt: Mi dolog, édes Tamás uram, hogy mennyi míved¹ vagyon és nem tartasz magyar legényt? Nám, minduntalan jönnek magyar legények hozzátok. — Monda: Bizony örömet tartanék, édes Péter uram, de nem szabad. — Mondék: Miért nem szabad? — Monda: Azt végezték a mesterek a céhébe, hogy senki két hétnél tovább mívet ne adjon a magyar legénynek, mert megbüntetik. — Erre mondék: Miért, édes Tamás uram, hogy azt végeztétek? — Monda: Mert a magyar legények igen nagyakarók, nem akarnak kesentyű² csinálni és egyéb apróbb mívet, hanem felkelnek és menten elmennek a mihelyből. — Annakutána nemcsak egyszer jöttek ide sokadalomkor hozzám, veteködtem³ házamnál velök és mondtam nekik: Im, nem adtok a magyar legénynek közöttetek mívet, de bizony sem legényeteknek, sem inasotoknak nem adnak a magyarok is mívet, ha ezt megtudják. Meglátjátok ti is, ha jobb leszén? — Követtem⁴ annak utána is nemcsak egyszer Ötves Orbánt és Ötves Bálintot és többeket is közülök, hogy miért nem adnak a magyar legénynek mívet. Mind azt mondták, hogy nem szabad. Jöttek ötveslegények is onnat Szebenből, magyarok, hozzám és ezt mondták: Im ez íreg, bestye, kurvafi szászok Szebenben nem adnak mívet — im, vissza kelleték jönnünk. — Nálam voltak szálláson. Hallottam többektől is ezféle szókat.

Az ölypesi származású Kardos Mihály így vallott:

— Én Szebenben lakám Ötves Imrénél hat hétig. Egykor az uram egy ajtócsattanásért megharagvék reám, én is tőle eljövék miatta. Az úton, hogy jövék vala, találá egy szász legény reám az úton. Kérdé, hová megyek és meddég laktam Szebenben. Megmondám, hogy más-hová megyek, azt is megmondám, hogy hat hétig laktam ott. A szász legénytársam azt mondá, hogy: Bizony, a gazdátat megbüntetik, ha megtudják, hogy annyit, laktál ott, mert tovább két hétnél nem szabad magyar legényt tartani nyolc forint bírság alatt. — Én kérdém Kí végezte el azt s miért? — Azt mondá, hogy ugyancsak nem szabad két hétnél tovább tartani. A szász legény Kolozsvárra jöve velem Budai Tamáshoz lakni, nevét bizony nem tudom kicsoda, de én tőle ezt hallottam. — (Deák Farkas: *A kolozsvári ötves legények strikeja*. Bp. 1886.)

Az 1576-i munkabeszüntetés egészen más jellegű, régi történel-tróink nem ok nélkül láttak ebben „strike”-ot. Ez alkalommal az ötveslegények gazdasági jellegű követelésekkel léptek fel saját mestereik ellen. Kövelelték, hogy újból kapjanak reggelit (flöstökömöt), fejmosópénzt, szabadidőt, hogy a háznál barátaikat fogadhassák, munkaidejük ne örökös legyen, végül — és itt is a régi szokásra hivatkoztak! — az inasok szol-

¹ Munkád.

² Kösöntyű: mellű, mellesat, de lehet karperec is.

³ Vitáztam.

⁴ Kértem.

gálják ki őket és joguk legyen az inasokra kezel emelni. — A történet úgy zajlott le, mint évszázadokkal később a hasonló esetek: a mesterek a városi toronyba záratták a legények szószólóit és „pártütéssel” vádolták a legényeket. Igen érdekes azonban, hogy a dolog nem maradt ennyiben: a bezárt legények pert indítottak mestereik ellen hatalmaskodásért, vérdíjukat követelték, mert a céhszabályzat értelmében a mester nem zárathatja el legényét, ha az elhagyja munkahelyét. A per vége csupán az lett, hogy a legényeket a kolozsvári bíróság mintegy tíznapi fogság után, a tárgyaláson szabadon engedte, a mesterek pedig valószínűleg megadták újból a reggelit.

Az itt közölt iratokból nevezetes a népi ékesenszólás példája: a legények írásban előterjesztett kívánságai a mesterekhez. A többi közölt irat egy per lejáratát mutatja be. Egyszerű per volt ez, polgári és nem nemesi bíróság előtt, de írásbeli. A jelek előadásaital és egymásnak adott válaszaikat írásban nyújtották be a bírósághoz és az az iratok alapján döntött. E régi „munkaiügyi” pernél kedves számunkra, hogy mindez magyar nyelven történt. A kolozsvári ötvöslegények perirata oly önérzetes, hogy szabad hangja sok tekintetben már a 19. századra emlékeztet. Hangoztatják, hogy szabad emberek, szabadon vállalnak munkát és mestereiknek csak mint munkaadóknak van parancsolási joga felettük. (Ilyen, a szabadidőre, a látogató jogadására vonatkozó kívánságokkal csak az 1860-as, 70-es években találkozunk Magyarországon ismét a gazdájuk házánál lakó alkalmazottak, cselédek részéről.)

A kolozsvári ötvöslegények kívánságai a céhhez

Tisztelendő céhmester uraim és tisztelendő uraim, mind fejenként egész céhül⁵ keeteknek szolgálatunkat ajánljuk mint urainknak! Emlékezhetik keetek arra, tisztelendő uraim, aminémü végezése és szerzése volt keeteknek a legények ellen. Egy héten a hétfőt, ha elmúlatja, keetek annak a legénynek — hogy ha ugyan mívelne is azután — mégis az ő hetibérit meg nem adják arra a hétre. Még ha amely mester megadná is, fél gira⁶ ezüst a bírsága. Egyik ez.

Másik ez, hogy keetek a szegény légényt minden kicsi aprólékért felkölti.

Harmadik szokások a mesteruraim közül, hogy a céhben legényére panaszol, a legény vétkét megmondja, hogyha sétálásból fogyatkozása esik, avagy valami egyéb mulatságból. Azt pedig meg nem mondja, ha a legény igazságát megadja-e vagy nem. Hiszen annak is könnyű módját találná, mert amely jámbor mester legényének szolgálatját nem szereti, amíg nála volt, szolgálta — adja meg az ideig

⁵ Céhestül.

⁶ Régi magyar arany, néha ezüstpénz, változó értékkel. Kb. 25 mai forint.

való szolgálatját, bocsássa békével. Ne szólja se együtt, se másutt.

Negyedik végezése keeteknek ez, hogy a legénynek nem szabad mívet is csináltatni különben, hanem míg a mív elkészül, addig ömagának szabad ne legyen mívelni.

Ötödik, hogy azt mondja keetek, hogy a legénynek semmi ideje nincsen sem éjjel, sem nappal. Ugy hát a házból sem szabad volna kimenniük.

Hatodik végezése keeteknek ez, hogy a legénynek mestere házában nem szabad mulatni, sőt ha valami barátja hozzá jőne is, tehát tartozik vele, hogy ezt mondja neki: Menj el haza, barátom, mívelj!

Ilyen szokása is vagyon keeteknek, hogy amely szegény legény a szállást szeretné is, akarná a mestert szolgálni, búcsút ad neki az, mikor szintén akarja — nincs mit tenni a szegény legénynek, el kell hagyni. Viszontag esmét, amely szegénynek kedve van az ura elhagyására — a mester a legénynek szolgálatját szereti — [azt kényeszeríti] maradni, hetibérét sem adja meg, hanem mégis valamint — valahogy a legényen besszúságát kitölti. Meg hogyha a városban a legény más mesternél megmaradna is, azt is megtudakozza, mint vált, hogy vált el urától. Mostan is vagyon oly szegény legény köztünk, kinek csak egy pénz költsége is nincsen, mégis nem akar az ura megfizetni neki, még azt mondja: Hadd váltsák ki, amit csináltál, osztán megfizetek. — Az is penig lehetetlen dolog, mert nem kontár helyen laknak, sem harmadából nem mívelünk, sem feléből,⁷ hogy a szegény legény arra halaszt. Mert mostan is vagyon oly szegény legény köztünk, ki elment volna, de hogy egy pénz költsége is nincsen, mégsem fizet meg neki, még penig amely legényt némely mesterhöz szerzenék.

Még akkor emlékezik fölöle: Jó atyámfia, úgy lakjál énnálam, hogy az én inasomnak békességet hagyj, se szídjad, se verjed, mert az én kenyereket eszi. — Sőt a legény még az ura szükségére sem küldheti el, nem hogy a legény szükségére menne el. A legényt mindenkor szabad megcsúfolni, szidalmazni — kiket még keetektől is fölvenni nem akarunk, nemhogy azoktól vennők fel — sőt azt kívánjuk, hogy aki inas, tartozzék a legénynek mindenben szolgálni, ami szolgálatját a legénynek nézi.

Azért, tisztelendő uraim, ha ezek keetek végezése, mi ötves legények fejenként, kicsinytől fogva nagyig, emelette meg nem maradunk, hanem felkelünk, elmegyünk. Mert ezt keetek tudja, hogy mi es fejenként ugyan nyomorgottunk a tanúságért, mint igaz keetek elejün.⁸ Mi es azt kívánjuk keetektől a legények rendtartásából, amint

⁷ A céhen kívüli, ún. kontár iparosnak nem volt joga legényt tartani, azért a munkadíj bizonyos hányadát fizette a nála dolgozó legénynek, mintegy társának.

⁸ Mint a mesterek legénykorában,

keeteknek volt a régi mesterektől rendeltetvén. Ha pedig keetek e dologban haladékot tenne is, mindaddig ugyan nem mivelünk, míg vége nem szakad. Hogyha pedig keetek egyik céh-napjáról⁹ a másikra halasztja, mi azt sem várjuk, hanem mind fejenként elmegyünk. Azért miveljen keetek.

Azért keetektől a mi kívánságunk ez, hogy aminémű rendtartásuk volt azelőtt a legényeknek, kívánjuk keetektől is azt a flestökeket, főmosatópénzt és mind a többbit, ami a legénységhez tartozik. Mert egy embernek vétkéért nem illik legényeknek régtől fogva való rendtartásukat, igazságukat elveszteni keeteknek.

A mesterek keresetlevele a letartóztatott István, Máté és Pál nevű legényeik ellen, a kolozsvári bíróság előtt 1576. május 30-án

Tisztelendő bíró uram és királybíró uram!

Ezek az ötveslegények, István, Máté és Pál minékünk számadatlan szolgálk. Ezek minket időnek előtte, alkalmatlanul [elhagytak], számvétellen felköltének és a több ötveslegényeknek eszközt vesztették; ezek azokat is reávittek, hogy minket a mi kárunkra és nyilvánvaló bosszúságunkra egyszersmind számvétellen elhagytanak — kiért ha a törvény mondja: pártütőknek mondjuk őket fejenként, kinek a törvénytől terhét várjuk, olyant pedig, melyet [érdemelnek], eféle hasonlást kik szereznek. Miért pedig, hogy ők azt elvégezték, hogy minket ne szolgáljanak soha csak egy óráig is, kívánjuk a törvénytől, hogy minket a törvény megtartsa a mi szokásunkban és a mi privilégiumunkban, melyet keetek nekünk a legények tartásáról függő pecsét alatt adott. Miért hogy végezést tettek, hogy csak egy óráig se szolgáljanak, kívánjuk a törvénytől, hogy a mi levelünk tartása szerint a búcsúhetet töltsék ki a toronyban. És vessünk számot egymással. Őket mindenről mind egy pénzig megelégtjük. A toronyba való ülésről is megfizetjük nekik a hetibért, mintha szintén műhelyünkben töltötték volna ki a búcsúhetet. Törvényt várunk keetektől felőle. Ha szükség lesz, emellett többet is szólunk.

A legények prókátorának válasza

Protestálva szólunk keetek előtt. Megkövetjük a széket és a keetek személyét, tisztelendő bíró uram és királybíró uram! Im értjük, az ötves uraim micsoda okot mondanak a mi gyalázatos fogságunkra. Hogy csak ez lött volna oka a mi gyalázatos fogságunknak, hogy számadatlannak mondanak. És azt mondják, hogy búcsúhetet nem szolgáltunk volna. De mindezekre mi azt mondjuk, hogy ez ok, akivel ők magukat mentik, a mi fogságunkra semmiképpen nem elég okadás — semmit nem suffragál [segít] nekik. Oka ez, hogy tinétek csak a céh törvényével volt mirajtunk hatalmatok. Soha senkin sem mivelhettétek volna ezt, céhetek levele sem tartja azt, hogy az ötvslegényt megfogattassátok és a fogságban töltsétek búcsúhetet vélek. Mert a mi kívánságunk keetektől, mikor azt kívántuk közönségesképpen, hogy

⁹ Céhgyűlés. Németből átvett szóhasználat.

keetek megtoldja a mi szolgálatunkat a flöstökömmel, mellyel Magyarország és Erdély él — régtölfogva való törvény volt az ötvesmestereknek is ez, hogy flöstökömet adatok azelőtt az ötveslegényeknek is — kit mikor mi megkévántuk volna keetekőtől, közönségesképpen kévántuk. Hiszen ezzel mi keeteknek semmit sem ártottunk, kiért mi a nagy gyalázatos fogságot érdemlettük volna. Mert szabad volt keetek vele: megadnotok vagy nem adnotok. Mi is penig szabadok voltunk vele: ha valakit szolgálunk avagy nem. Kitetszik a mi igazságunk és ártatlanságunk, hogy ártatlan szenvedtük a fogságot, melyet keetek mívelt rajtunk.

Ez okáért a faktumot, kit keetek semmiképpen mirajtunk nem mívelhetett volna — mert mi jámborok és ártatlanok vagyunk — céh törvényével kellett volna minket büntetnetek. Megkövetjük a székét és tisztelendő bíró uraim, a keetek személyét is: úgy cselekedtetek ti mívelünk, mint szoktak orvot és gyilkost és egyéb fertelmes személyeket, kiket a törvény convincált [*megbizonyít*]: megfogatják azokat és hátrakötik kezeiket és erős fogságba vetik, vasnak fájdmában tartják a gyalázatnak helyén mint orvokat, tolvajokat és egyéb gonosztevőket, kik halált érdemelnek. Ti keetek szintén ezt mívelte mívelünk!

Miért hogy ti ezt ok nélkül cselekedtetek mirajtunk, e fogtatást, mely írván vagyon *dekrétum* 42. 43. [pontjában], annak poenáját [*büntetését*] mondjuk hozzátok érette. Si juri videtur [*Ha törvényesnek látszik*], mindmagunknak és minden nemzetünknek holt-díját követjük érette külön-külön rajtatok, mindenitek személyén. Ennek felette azt mondjuk, *ha törvény szerint való*, hogy *injuriával*: hatalmason cselekedtetek és hatalomnak terhét mondjuk hozzátok érette, melynek *büntetését* várjuk a törvénytől rajtatok.

Azért azt kívánjuk, hogy céhleveletek előhózzátok, megmutassátok és megbizonyítsátok, hogy tinétek arra hatalmatok vagyon, hogy valamely ötveslegény búcsúhetet nem szolgál, megköztessétek és úgy mint gonosztevőket úgy tartásatok fogva: mert ha leveletök ezt nem tartja — *ha törvény szerint való* — azt mondjuk, hogy timagatok destruáltátok és *támadtatok* a ti leveletek ellen és annak terhén is elmaradtatok. És megrontottátok, mert nyilván mondja a dekrétum, hogy valaki observálja [*nem tartja meg*] az ő privilégiumát, őmaga ad okot a privilégium megrontásának. Miért hogy okot adatok a nagy hosszú perre, mellyel minékünk nagy kárt szerzettetek és az életünköt megfogtatok: ilyen nagy kárvallásunkért — *ha törvény szerint való* — hatszáz forintot kívánunk rajtatok törvény szerint.

A mesterek prókátorának viszonzálasza

Nyilván vagyon ti keeteknél és egyebeknél is, hogy a mi mívünk ezüstmől és aranyból vagyon. Sok uraknak és országbeli nemes népnek vagyon míve nálunk — kiknek mi olyanok vagyunk mint komornyikjok — kiket a mi hűségünkre és gondviselésünkre biztanak. Soknak közülünk minden marhája sem érne azt, amit reánk biztanak. Ezek a legények miutánunk annyi jószággal szabadon bírtanak, mi es penig az ő hűségökre bíztuk. Ők penig látván mostan a mi szorgos mívünket, vélték alkalmasnak az időt, hogy minket megsarcoltassanak — és műhelyünkötől, hírünk nélkül, a mi nyilvánvaló bosszúságunkra, kívül minket megháborítottak a mi szokásunkban és privilégiumunkban, szorgalmaztatván minket: hogyha nekik arra mindjára kedvük szerint való választ nem teszünk, mindjára elhagynak — kit meg is

tökélletlenek. Mi pedig jelentvén nekik, hogy minket a mi szokásunkban és a mi privilégiumunkban ne erőlködjének megváltoztatni, hanem töltsék ki a búcsúhetet, ha nem akarnak maradni, elbocsátjuk.

Erre tőlük ez lön válaszuk, hogy csak egy óráig sem maradnak. Kit ha tagadnák, hitőkre kötjük. Látván ez okáért ilyen nagy keménységüket és mihelyükből kitávozásukat, ezért tartóztattuk meg őket törvényre és számadásra, hogy mi es azoknak számot adhassunk, akik marhájakat reánk bízták.

Azért most is kívánjuk a törvénytől, hogy a toronyban a búcsúhetet kitöltsék, annakutána számot vetvén velek, arra is megfizetünk nekik, mintha míveltenek volna és úgy jámborul menjenek el. Hol pedig arról szólnak, hogy kötözve voltak: arra mi a poroslónak tanúságot nem adtunk, hogy megkötözze avagy ne — hanem mi mondtuk csak ezt, hogy megfogja őket és nekünk előadja törvényre, mikor kérjük. Hisszük azt, hogyha a poroslónak engedelmesek lettek volna, talán az se kötötte volna meg őket — de azt hisszük, hogy azt is engedtlenségökkel nyerték magoknak.

Ahol azt mondjátok, hogy titeket meg nem foghattunk volna, mert minékünk csak a céh törvényével volt volna rajtatok hatalmunk — deha szintén úgy volna is, kit mi nem vallunk, mégis méltán míveltük. Oka ez, hogy timagatokat adatok okot fogságtokra azzal, hogy mi intünk vala a céh levelének tartása szerint, a búcsúhétnek kiszolgáltatására, de miért hogy ti megkeményítvén magatokat, a mi kárunkra és nyilvánvaló bosszúságunkra akaratotokat megmondtátok, hogy csak egy óráig sem akartok szolgálni: ezzel adatok egy fél okot fogságtokra.

Másik, ki nagyobb ennél is, hogy mihelyükből hírünk nélkül felkeltetek és külön magatoknak gyűlést tötöttek és végeztétek, hogy minket egy óráig sem szolgáljatok, kit meg is tökéltetetek, nyelve-tökökkel amint megmondtátok és cselekedőtökből, amint mostan megtetszik. A mi mihelyünkben pedig sok jámbor aranya és ezüsti volt, ti kezetekben volt — nem tagadhatjátok. Kit ha tagadtok, hitetekre hagyjuk. Kiről nekünk számadással tartoztatok volna. Sőt még tisztességték is azt mutatta volna, az okáért tartottunk meg törvényre, mert nem akartunk máshová utánatok fáradni a mívekért. Azért mostan is azt kívánjuk a törvénytől, hogy ezek előállassák a többit is a számadásra, mindazokat, akiknek szavokat szólták előttünk.

Ahol pedig flöstökömet kívántak tőlünk, azt is nem itt, nem mostan kellene kérnetek, hanem házunknál, kinek-kinek mind gazdájától annak idejekorán. Mert tudjátok jól szokásunkat és törvényünket, hogy mikor hozzánk jötök lakni, a két hétig avagy négy hétig — és próbáljátok gazdaságunkat és asztaltartásunkat, aztán velünk megszerződtek — ha ismeritek, hogy velünk megalkhattok, asztaltartásunkkal és fizetésünkkel, megmaradtok. Akkor nem kívántok semmi flöstökömet, mert láttátok, hogy a mi kenyérünk tőletek tilalmas nem volt. Azért itt mostan ezzel minket nem gyalázhatnátok. Sőt, ha meg kell mondani, ezt ti nekünk ugyan áron adtátok volna, ha mi vele élni akarunk. Mert mióta nektek flöstökömet nem adott mindenikünk, azóta tinektek hetibéretök sokkal nagyobbra ment fel, hogynem mint azelőtt, míg flestökömet adtunk tinektek — kire timagatok vagytok bizonyosságunk. Ez volt az oka, hogy mikor velünk megszerződtek, közületek akkor egy is nem emlegette, hogy flestökömet adjanak önéki. Mert anélkül is látta mindenkor a gazda kenyérét jelen lenni. Ha pedig

közületek valamelyiknek nem tetszett volna a szállás: tudjátok azt, hogy azt a gazda nem tarthatta volna meg, sem tartotta.

De ez meglátszik a ti cselekedetekből, hogy ti ezt rajtunk csak bosszúságból műveltétek — kinek a törvénytől terhét várjuk. Törvényt várunk ezekről tikeetektől. — Ha szükség, nyelvvél is többet szólnék.

A legények prókátorának utolsó felelete

Im értjük, tisztelendő bíró uraim és királybíró uram, az őkeemék nagy sok hosszú replikációjukat, melyben ugyancsak azt felelik most is, hogy mi a mi kívánságunkkal és könyörgésünkkel adtunk volna okot nekik a megfogtatásra. Ki semmiképpen nem lehet, mert mi csak szegény szolgák voltunk, a mi dolgunk csak könyörgés volt. Ha mit kívántunk tőle, ezzel nekik semmit nem ártottunk, kiért mi e nagy fogságot érdemlettük volna.

Ez okáért azt mondjuk, hogy ez tinéktek, magatoknak erőtlén és alkalmatlan és törvénytelen: magatoknak mentiségére semmi helye ninesen a törvényben. Mert más és nagyobb a dolog, ki minékünk mind fejenként tisztességünket és életünket nézi, mert tikeetek egész céhül tisztességünkben minket és szabadságunkban megrontott. Ki tihozzátok soha semmiképpen nem illet és nem fért volna, hogy minket ilyen nagy gyalázatos fogságra és vasnak fájdmára vitettetek volna. Oka ez, mert soha ez országban semmiféle míves nép ezféle gyalázatos fogsággal a míveslegényeket az elbúcsúzásért nem szokta illetni. Nektek is pedig soha törvénytek nem volt, céhetek levele sem tartja azt, hogy mikor a hetibéres szabad legény elbúcsúzik, jámborul el akarja urát hagyni, hogy azt ok nélkül megkötöztesse és erős fogságba vettesse — mert ez minden országnak ellene vagyon. Mert ebből nyilván kitetszik a mi igazságunk, hogy mi nem számadatlan akartunk elmenni, amint timagatok feleltek és irástokban nyilván vagyon, hanem ha a mi kérésünkre és könyörgésünkre engedelmesek nem lesztek, azután úgy számot vetvén egymással, úgy megyünk el.

Ez okáért ezekből nyilván kitetszik, hogy tikeetek mivelünk e gyalázatos fogságot semmiképpen nem művelhette volna. Azért azt mondjuk, *ha törvény szerint való*, hogy a ti céhleveleteknek ellene vagyon a mi megfogtatásunk. Oka im ez: mert a ti céhleveletek nem [ad hatalmat] arra, hogy valamely ötveslegény búcsúhetet nem szolgál, mint gonosztevőket úgy tarthassátok.

Továbbá, ha mi valamit kívántunk tikeetektől, a ti hatalmatokban volt, ha azt megadtátok volna avagy nem. Ha pedig céhleveletek azt tartja, hogy valamely ötveslegény búcsúhetet nem akar szolgálni, megfogtassátok — minekünk is el kell szenvednünk.

Ahol pedig azt kívánja kegyelmetek, hogy mi a többieket előállasuk, arra azt mondjuk, hogy mi tinektek azzal nem tartozunk, mert azok is itt vannak e városon és mindenkor megtaláljátok, ha mi dolgokat vagyon velök. De mi senkinek perest nem tartozunk előállítani. De miért hogy e faktumot műveltétek mirajtunk és céheteknek szabadsága ellen ilyen nagy gyalázatos fogságra vitettetek minket, sine crimine [*bűn nélkül*] mint orvokat és egyéb gonosztevőket, azt mondjuk, *ha törvény szerint való*, hogy ezzel ha céhetek leveléből elég okát nem adhatjátok, hogy céhetek levelét is ezzel megrontottátok. És annak valami terhe vagyon, akivel keetek azt *meztartani* tartozott volna, azt is megrontottátok és annak terhén is elmaradtatok. És ezek felett azt mondjuk, aki *bűn nélkül* ezféle gyalázatos faktumot cselekedik emberen,

mint ti cselekedtetek mirajtunk, e faktumért mi fejenként keetekon külön-külön mindeniteken holt-díjunkt követjük és terhét is várjuk a törvénytől.

Miért pedig, hogy e nagy perre okot adott keetek, ezzel minékünk nagy kárt tötöttek. Kárvallásunkért és költségünkért hatszáz forintot követünk rajtatok, meg is kívánjuk a törvénytől adatni.

Ahol pedig ti azt mondjátok, hogy a szolgának tanúságot nem adtatok, hogy minket megkötözzen, hanem a mi engedetlenségünk mutatta volna azt, hogy megkötözne: azt mondjuk erre, hogy minket négyen közitekbe hívtatok és mivelünk ott beszélétek; ajtótokat egy mesterrel megállatátok. Másfelől a város szolgájáért küldöttetek és mikoron a város szolgája a két mesterrel eljött volna, mindgyarást azt mondátok ti a város szolgájának: Ezeket megfogjad és megkötözzed őket! — Kit megbizonyítunk a város szolgájával. És amellet ami országban erős törvény, azzal is megbizonyítjuk. Azért azt mondjuk, hogy ti adtatok okot arra is, a mi megkötözésünkre. Mi pedig ártatlannok lévén, mint a bárány, még csak kezünket sem emelintettük, nem-hogy mi a város szolgája ellen akartunk volna támadni. Mikor minket négyen megkötöztettetek, azután hívtátok be az ötödiket is és azt is azonképpen kötöztettétek meg. Még annak nyavalyája lévén, könyörgöttünk, hogy meg ne kötöztessék, anélkül is elmegyen: de semmiképpen nem engedétek, hanem azt mondtátok, hogy megkötözze azt is.

Ez mostani replikációnk a keetek replikációjára *protestálással*. Emellet, ha szükség leszen, többet is szólunk. Isten szerint való törvényt várunk tikegyelmetektől.

AZ OSZTÁLYTÁRSADALOM EGYHÁZI IDEOLÓGIÁJA AZ 1630-AS ÉVEKIG

A szegények és jognélküliek vallási szervezete, a kereszténység, nagy utat tett meg, míg a hanyatló Római Birodalom és a felbomló rabszolgatársadalom sivár századaiban a jobbmódúak és gazdagok is elhelyezkedtek keretei közt, majd a császárság is elismerte, magáévá, hatalmi szervvé: államegyházzá tette. E szervezet tanításaival, de még inkább az ókorból átmentett kulturális és igazgatási fölényével biztosítani tudta helyét és hatalmát a népvándorlás viharos századaiban és beilleszkedett az új, barbár államalakulások feudális hatalmi rendjébe. A keresztény tanok akkor alakultak ki, amikor a rabszolgák, jelszabadok és városi szegény kézműves-elemek forradalmi kísérletei elbuktak: hirdették a világ nyomorúságaiba való alázatos belenyugvást és hűveiknek kárpótlást ígértek isten országában, amely e világra eljövendő. Az idő múlásával, a módosabb elemek elhelyezkedésével az egyházban, e tanok annyiban változtak, hogy isten országa nem időben eljövendő, hanem térben már meglévő, máshol létező — mennyország lett, ahová halál után jutnak a jámborok lelkei. Ehhez képest a hangsúly áttevődött a világ megvetéséről a felsőségnek való alázatos engedelmességre. Az egyház ilyformán az államhatalom és a kizsákmányoláson alapuló gazdasági rend számára nem jelentett többé veszedelmet, sőt éppenséggel ezek ideológiai támaszává lett. Mindazonáltal kétségtelenül maradt a kereszténységben bizonyos kettősség: a szent iratokban megmaradt a szegények dicsérete, a gazdagság megrovása is. E tanok jegyében alakultak az első szerzetesrendek, de elhelyezkedve a feudalizmus társadalmi-gazdasági rendjébe, elfajultak olyképpen, hogy bár tagjaik személy szerint vagyontalanok voltak, maguk a rendek gazdag, hatalmas hűbérurakká váltak. A középkor virágkorában azután ezek ellensúlyozására és az egyház képviselőit a tömegek közt, megalakultak az ún. kolduló rendek, oly időpontban — a 13. században —, amikor a plebejus népelemek közt forradalmi mozgalmak támadtak, zászlójukra evangéliumi tanításokat és jelszavakat írva. E „tévtanok”, ezek az „eretnkségek”, a maguk létjogosultságát — a kor teológiai műveltségének és gondolkodásának megfelelően — a szent könyvek ama részleteivel igazolták, amelyek még abból az időből származtak, amikor a kereszténység a szegények és jog nélküliek szektája volt.

A hivatalos egyház, az állami és társadalmi rend őre azonban teljes súlyával szállt szembe azokkal, akik az evangéliumi tanok súlypontját a felsőségeknek való engedelmességről és a világi nyomorúságban való alázatos megnyugvásról áttették a szegények igazának, jó és ártatlan voltának hirdetésére, szemben a gazdagokkal, hatalmasokkal. Még egyházi személyek is (mint pl. Savanarola és más kolduló-rendbeli szerzetesek) nem egyszer „eretnekség” bűnébe estek és életükkel fizettek azért, ha átlépték a keresztényi tanokban hivatalosan megszabott mértéket és határt, veszélyeztették a feudális társadalom hatalmi rendjét és gyakorlati jelentőséget tulajdonítottak oly evangéliumi tanításoknak, amelyeket az egyház elvontan magyarázott vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyott, a szent könyveket sem bocsátva az avatatlan hívők tömegeinek szeme elé.

Megváltozott a helyzet a könyvnyomtatás feltalálásával és elterjedésével, amikor az „isteni kinyilatkoztatást” tartalmazó Biblia mindenki számára hozzáférhetővé vált. A könyvnyomtatás elterjedése és a reformáció — a polgári forradalom első felvonása — törvényszerűen egy időre esik, a polgári osztály megerősödésének idejére. A feudalizmus elleni küzdelemben a középkori feudális katolikus egyházzal szemben a reformáció a keresztény egyháznak két főtípusát hozta létre. A lutheri irányzatot, mely a fejedelmi abszolutizmus államvallása lett: a centrális monarchiákban megmaradt a feudális társadalmi-gazdasági rend, de kombinálva a polgárság, a városok hatalmával — a két tényező közt az egyensúlyt az abszolút fejedelem biztosította. Másik a kálvini irányzat: nagypolgári demokrácia egyházi szervezete. A reformáció teológiája ugyanakkor, amikor közkeletűvé tette a Bibliát, gondoskodott a szent könyvek heterogén, egymásnak ellentmondó szövegei megjelöléséről. E magyarázatok skémája igen gyorsan, éveken belül készen állt: mindkét irányzat a vallás eszközeivel biztosította az uralom, a kizsákmányolás rendjét. Szembeszállt az ezekkel ellenkező népi tanokkal, a plebejus reformációval, melyekkel szemben a reformáció mindkét uralkodó irányzata „eretnekség”-ről kiáltozott, akár a katolikus egyház, és ugyanúgy fellépett ellenük inkvizícióval, börtönnel, máglyával, mint amaz.

Mit találunk irodalmunkban az egyháznak az osztálytársadalomról vallott ideológiájáról?

A katolikus egyház napjainkig megőrizte feudális szerkezetét, jogrendjét, szemléletét. E szemléletet azonban kivált az utolsó másfél évszázadban már szép szavakkal kendőzve, kerülő utakon, gyakran szociális demagógia leple mögött kell hirdetnie. A középkorban azonban nyíltan, teljes durvaságában hirdették az ilyen tanokat a királyi trónról, a bírósági ítéletekben, az egyetemek katedráiról és a templomi szószékekről.

Idevágó hazai példáink közül kiragadjuk Gazotti Ágost zágrábi érsek beszédét az 1310-i rákosi országgyűlésről. Az európai

hírű szónok így beszélt a népről a hazánkban fennmaradt legrégebb politikai szónoklatban:

„Beszélni akarok először is a köznép arcátlanságáról... Bölcs hallgatóim, kérlek, gondolkozzatok egy kissé velem! A tömegek vagy azok, akik a tömegeket felzúditották, akiknek nevét az átkos zavargás felkapta: tudtak-e valaha egyebet, mint tüntetni, a közállapotokat és a köznyugalmat felkavarni, a szent békességet gyökeresen kiirtani? Mert mi sem alkalmatlanabb az ügyek vitelére mint a tömeg... A tömegnek a szent főpapok, a nagytekintetű főurak és a bölcs nemesség jámbor érülete ellen való gonoszsága valóságos szentségtörés... Zavarjuk meg a tömeg zavargó örvényét és téves ostobaságát, szabadítsuk fel államunkat... ragadjuk ki az alnép irányítása alól és bizonyítsuk be, hogy értelmesekek vagyunk.” (Pray György: *Annales regum Hungariae*. Bécs, 1763. I. k.)

A 14. század második felében a pécsi egyetemen elhangzott prédikációk közül a Szent Erzsébetről szóló így indokolja meg mondani-valóját:

„Két virtusáért említjük itt Szent Erzsébet asszonyt: nemes származásáért és alázatos erkölcséért. Nagy volt az ő nemessége, mert király leánya volt... Amennyire kisebbitette magát alázatos nemessége, annyira inkább fényeskedett nemes alázatossága...” (Békefi Remig: *A pécsi egyetem*. Bp. 1909. 112. o.)

S ha másfelől hangoztatja is, hogy a nemes születés erényes életre kötelez — a nemesi származást már magábanvéve: virtusnak — azaz erénynek tartja. — Ha ily erénnyel, erővel felruházott személy alázatos — mennyivel inkább alázatos legyen a közrendű ember! — A 15. században Európa-szerle megingott a hűbéri társadalom. A spanyol és a francia királyok mellett a mi Mátyásunk is központilag kormányzott, abszolút állam szervezésére törekszik. E célra ő is hivatalnokokat nevezett ki, akiket tudásuk és szorgalmuk ajánlott, nem származásuk. Veszedelmes következtetésű, felfordult állapotnak tartotta ezt a híres prédikációszerző, Magyarország Mihály:

„Aggasztó, ha világi uralkodók nemtelen és szegény szolgákat túlságosan magas méltóságokra magasztalnak, mert igen nagy romlása ez a jóknak és erényeseknek. Olvassuk a történelemben, hogy Diocletianus császár¹ szegény származású volt és terhes szolgálatot viselt. És íme, amikor legmagasabbra magasztalódott, a császárságra: nagyon gonosz lett. Arisztotelész² is írja Sándor császárnak, amikor

¹ Közkatonából emelkedett császári méltóságra. Uralkodott 284–305.

² Az ókori görög bölselet egyik legnagyobb alakja. Élt i. e. 384–322. Nevelője volt Nagy Sándor makedon királynak (i. e. 356–322), akit írónk tévesen császárnak nevez.

ez hadbaindult a perzsák ellen, hogy győzelmet nyervén, túlon túl fel ne magasztalja szolgálait, nemtelenekeket magas méltóságokká, mert a szolgák felemelkedése az uralom romlása. Erről ír a poeta³ eképpen :

Legnehezebb, ha az úr alacsonyból ült fel a polcra,
mindeneket retteg, kapkod s mindenkire dül-fül.

Ezért mondja Arisztotelész Etikája I. részében, hogy dús szolgákat kell felemelni az erényekre, a rosszak büntetésére, a jók jutalmazására. Ebből következik, hogy megrontja az ország vagy a város közösséget az, aki szolgákat magasztal fel, a szabadokat és nemeseket pedig elnyomja." (Az uraságról és a szolgáatról. Sermones Michaelis de Ungaria, predicabiles per totum annum, licet breves. Strassburg, 1494.)

Figyelembe kell vennünk: e beszéd nem királyi udvar előtt hangzott el, hanem mintaszónoklat volt papok számára, hogy mindenfelé elmondják a népnek.

A feudálisizmus korának hivatalos ideológiáját az egyház fogalmazta meg és hirdette. Ezzel szemben, mint már említettük, kialakult a vallási köntösbe öltöztetett plebejus ideológia is. (Vö. Engels: A német parasztháború. Bp. Szikra 1949. 25. s. köv. o.) Irodalmi emlékeink mutatják, hogy hazánkban is volt ilyen vallási mezbe öltöztetett antifeudális szemlélet, mely érveit az ókori, a feudálisizmus előtti idők vallásos irodalmából merítette. Pl. a husziták tételei, Dózsa György ceglédi beszéde, Lőrinc pap beszédei. (L. A magyar parasztháborúk irodalma 64—68, 113—115, 121—124, 170—176. o.) A hazai parasztságban is volt tehát valamiféle programja — ahogyan bibliásan fogalmazták — az ádami egyenlőség helyreállítására, a 15. század elejétől a 16. elejéig. A prédikáló barátok az egyház hivatalos tanait képviselték a nép közt, de olykor maguk is nekikeseredtek a hatalmasok romlottsága láttára. Az Érdy-kódex kitűnő írója, a Karthauzi Névtelen azért fakad ki a nagyurak ellen, mert romlottságukkal, dülös-fosztásukkal felbomlasztják a feudális középkort. A cellájában író baráttól nem várhatjuk, hogy megértse: nem az urak egyéni rosszasa rombolja a középkort, ők csak jelenségei az új gazdasági helyzetnek, mely a régi helyébe lép. Visszaírja a régi „jó” urakat, főpapokat:

„kik nem pusztítottak mint a mastaniak — kik gonoszságra nem költötték a szentegyház jószágát mint a mastaniak — kik el nem rekkentették Krisztusnak részét-jószágát mint a mastaniak — kik sem házsártra, sem torkosságra, sem drága ruházatokra nem vesz-

³ Vergilius. Élt i. e. 70-től i. u. 19-ig. Egyetlen „pogány” költő, akit a középkori keresztény irodalom a magáénak tartott, valósággal szentként tisztelt s megtestesítette a „poéta” — a költő fogalmát.

tögették a szent alamizsnát mint a mastaniak! . . . a mastani országló és egyházbíró fejedelmekkel pokol, nem menyország telik be!"

1527-ben jejezte be könyvét a Karthauzi Névtelen. Irása mintha az egyházon belül megnyilatkozó előreformációs mozgalom megnyilatkozása volna. A Karthauzi Névtelen magatartása hasonlít a prédikátor-írók formulájára. Ő sem megy túl a régebbi jelfogáson, amikor a szegények érdekében az urak kötelességeit sorolja fel:

„Heted regula: Bér szerint megelégtetés. Azaz feljebb ne erőltesse bérének szolgát szolgálni és megelégtöjtse a szolgát ő szolgálatja szerint. — De jaj, sokan vannak mastani időben, ki nemcsak igaz szolgálatját meg nem tartja, de felette gonoszul üzi kive udvarából. Sokan vannak, kik jobbágyt és szegényeket nagy ostor-adóval, gyakorta való törvénytelen fizetéssel gyötri kínozza. — Ő, mint vagyon az ilyeneknek dolgok mind e világon, mind a másikon! Kikről élyen példát olvasunk: Vala egy jámbor szerzetes, Benedek apátúr is megjeleneté öneki mind a boldogoknak lakodalmokat, mind a kárhoztaknak kénjukat. Kik között láttanak egy szegény kárhozottat, kit hát az ördögök nyúzzák és annakutána sóval vakarják ő testét és azután tüzes rostélyon sütnék. Kit mikoron megkérdettek volna, mi oka volna a nagy kénnak — feletetöt tén, mondván: Hogy volna egy nagy-kegyetlen fejedelem ő és szolgálait, jobbágyit ő es azonképpen nyúzta, fosztotta volna . . ." (Nyelvemléktár 4. k. 122—123. o.) „Ha ki pénteken, szombaton nem böjttől — nagy bűnnek vallják. De ha ők szegényeket nyúznak, fosztnak és ártatlan vért ontnak avagy egyéb veszedelmes bűnben élnek, úgy vakojtotta meg őket pokolbeli ördög a bűnnek kellemessége miatt." (Uo. 40. o.)

A katolicizmus és feudalizmus e lelkes magyar írója egyidőben vetette papírra kifakadásait Luther Mártonnal, akinek 1520-ban jelent meg két nevezetes munkája: *An den christlichen Adel deutscher Nation* [A német nemzetbeli keresztény nemes-séghez] és *Von der Freiheit eines Christenmenschen* [A keresztény ember szabadságáról]. Luther a középkori prédikátoroknak a hatalmasokat ostorozó prédikációiból és a szentírás-magyarozatból tudatosan szerkesztette meg a skémát az isten-teremtette társadalmi rend, a kizsákmányolók uralmába vetett hit népszerűsítésére. Felleptekor, 1517-ben a reformátor a német társadalom minden osztályának kívánságait képviselte: szabadulni a legterhesebb feudális kizsákmányolótól, az idegen, a római egyháztól. A városi és falusi plebejus elemek lelkesen várták, hogy a nagy szó kimondója továbbhalad a feudalizmus intézményeivel való harcban. Tévedtek. 95 híres tétele közt néhány haladó eszméket kifejező ponton kívül a többi teológiai jellegű reakciós tanokat tartalmazott. Luther hamarosan szembefordult vallási téren minden plebejus kezdeményezéssel. 1520-tól, említett röpirataitól kezdve, e teológiai bástya

mögé húzódva, a fejedelmi abszolútizmus, az úri hatalom védőjeként harcol a jogaiért megmozduló nép ellen és 1525-ben, a német parasztlázadaskor véres, gyűlölködő pamfletet ír a fölkelők ellen, vérontásra, gyilkolásra uszítva az urakat a mennyei boldogság elnyerése érdekében! Luther formulája: a fennálló rend védelme mellett a hatalmukkal visszaélő fejedelmek demagóg formában való ostromozása. Soha nem mondja azonban, hogy a bűnös urak székét isten el fogja törölni, csupán azt, hogy a bűnös urak helyett más urakat fog azokba helyezni. (Vö. A. Meusel: *Thomas Münzer und seine Zeit*. Berlin 1952.)

A teológiai téren óvatos, az egyházi főhatalmat a fejedelmek kezébe adó lutherizmus kialakulásával egyidejű a reformáció másik irányzata, a kálvini. Burzsoá-közlársasági eszméket képviselt; szülőhelye a gazdag, független svájci városok, dús talaja a németalföldi nagy kereskedővárosok lettek, de elkerült a királyi hatalommal lassan-lassan szembe forduló angol városokba és meggyökerezett a függetlenségük és klán-szervezetük maradványait szívtósan őrző skótoknál is. Tanai azonban mint hit-magyarázatok egyetemi tanárok, teológia-tudósok régi vitáinak, skolasztikus elmefuttatásainak tárgyai voltak. Egy-egy erősebb egyéniség híveket, tanítványokat, követőket szerzett s ezek révén több-kevesebb elterjedést biztosított az egyházi szervezetekben a maga tanának, illetve annak a felfogásnak, amelyet ő vallott. Nagy szerepe volt a hittételek ilyen vagy amolyan formában való elfogadása körül egy-egy város főpapjának, még nagyobb a fejedelmek udvari prédikátorainak — hacsak az illető fejedelmet egy nála hatalmasabb fejedelem nem kényszerítette más hitvallásra. E metafizikai jellegű teológiai csatározások azonban az egyes protestáns egyházak társadalmi jellegének és szerepének nem feltétlen velejárói. A német lutheránus egyház egyetemein végtelen szórszálhasogató viták folytak elsősorban az úrvacsora tana körül: Luther felfogását óvatosan módosította Melancthon, továbbment Bullinger, mindezek közeledtek Kálvin ebbeli tanához, amelynek szintén számos híve volt. Amit a hazai reformáció történetében kryptokálvinizmusnak (rejtett kálvinizmusnak) neveztek a lutheri egyházszervezetben, majd egyházilag külön szervezkedő kálvinizmusnak: nem egyéb, mint a külföldi egyetemeken folyó metafizikai tárgyú viták provinciális kirezgése — a külföldi tanáraiktól hazatért hivatásos teológusok elmeköszörülő csatározása és az 1550-es évektől kezdve egyes tanok mellett való csoportosulása, szervezkedése egy-egy erősebb egyéniség körül. (Horváth János: *A reformáció jegeiben*. Bp. 1953. 259. o. kk.)

Magyarországon a hűbéri rendszer megtartotta, sőt a 16. század előtti viszonyokhoz képest kiterjesztette hatalmát. A városok az új világrészek felfedezése, másfelől a török előrenyomulása okozta megromlott piaclehetőségek következtében hanyatlásnak indultak, mezővárosainkat 1514-ben elnyomták. Nyugaton a protestantizmus polgári, feudalizmus-

ellenes mozgalom szellemi vetülete volt, s az egyes országokban, a társadalmi helyzetadta lehetőséghez képest, több-kevesebb előhaladást jelentett. Nálunk a társadalom e korszakban megőrizte szigorúan feudális szerkezetét s így nálunk a reformáció szűk körre szorult, kifejlődésére csekély volt a lehetőség. Nálunk az egyházközségek sehol sem lettek a hívek autonóm gyülekezetei, melyekben valamiféle demokratikus eszmék terjedhettek, uralkodhattak volna. Nemcsak a lutheri tanokat valló, de a teológiai kérdésekben a kálvinistákkal tartó (s utóbb „kálvinistának” nevezett) szakramentárius egyház is fölülről kormányzott szervezet lett, amelyben a nagy feudális uraké, illetve Erdélyben a fejedelemé volt a szó. (Révész Imre: *M a g y a r r e f o r m á t u s e g y h á z t ö r t é n e t*. Debrecen, 1938. 186. o. kk.) Ezért a lutheránusokkal egybehangzóan, a hazai „kálvinisták” sohasem fogadták el a burzsoá-köztársasági szellemű egyházalapító Kálvin tanát az istentől küldött szabadtöről és a zsarnoknak való ellenállás jogáról. A hazai református felekezetek — az antitrinitáriusokat is beleértve! — a „népi reformáció”-val, a lentről jövő, plebejus kezdeményezésekkel szemben, mind a lutheri „fejedelmi reformáció” útját követték. S nemcsak egyházszervezetükben, hanem a társadalmi kérdésekhez való állásjoglásukban is. E nyomon haladtak prédikátor-tróink. Legszebb irodalmi alkotásaikban a lutheri formulát alkalmazták: a fennálló társadalmi rend védelme mellett ostromozták a hatalmukkal visszaelő fejedelmeket. Ennéljogva a protestantizmusnak hazánkban egyellen olyan irodalmi terméke sincs, amely a fennálló renddel szembefordulna, amelynek forradalmi tartalma volna. Ez vonatkozik a tridenti zsinat befejezését jelentő 1563. év előtti és utáni időre egyaránt. A katolikus dogmák leszögezése után a protestáns felekezetek is végső formába öntötték kialakult dogmaikat és önálló egyházakká szerveződtek. Ez azonban már egy nemzedékkel a plebejus reformáció utolsó kirezgése, a münsteri eset után történt.

Hazai keretek közt sem tagadhatjuk azonban a reformáció viszonylag haladó voltát. A 15. század Itáliájával, gazdag polgárságával együtt lehanyaglott az erős góciát vesztett humanizmus is, és Európának két évszázadig kellett várnia, amíg a vallásmentes, felvilágosodott polgári világnézet végleg felülkerekedhetett a 18. század francia irodalmával. A közbüles korszakban ismét erőre kapott a teológia, a hit a reformációnak, mint vallásos mozgalomnak segítségével nyerte vissza régebbi hatalmát. (Vö. Kautsky: *T h o m a s M o r u s*.) A humanizmushoz képest a szellemi kultúra terén a reformáció visszaesés. Okait a történelmi fejlődés egyenlenségében találjuk. A humanizmus bizonyos vívmányai azonban a közép- és észak-európai népeknél a reformáció közvetítésével érkeznek meg. Így a népi nyelv irodalmi használatának, az olvasás és e célból a népoktatás szükségének tudata. Két nemzedékkel korábban találták fel a könyvnyomtatást s a reformáció koráig az annyira meg-

erősödött és elterjedt, hogy szárnyain terjednek a reformáció eszméi. Itáliában és Spanyolországban nem volt reformáció, de a nyomtatás elterjedésével egyidőben hatalmas anyanyelvi irodalom virágzott fel. A reformáció által érintett Franciaországban sem tulajdonítható ennek az a népi nyelven és nyomtatásban megjelent irodalom, amely a 15—16. században hatalmas fellendülésről tesz tanúságot. A gyenge polgársággal bíró Németországban azonban regények és versek helyett (illetve: mellett) oly túlságos mértékben foglalkoztatja a könyvsajtót a teológia, hogy a népi nyelvű írói termés érdeme látszólag a reformációé. Fokozott mértékben mutatkozott ez Németországtól keletre. Az egyháztörténetírás és az egyházas szemléletű irodalomtörténet azután Németországban és Magyarországon is tendenciózusan emelte ki a reformáció ezen érdemeit, az ok és okozat fölcserélésével. — A katolicizmus alázatos tudatlanságot, hitet, engedelmisséget, feltétlen passzivitást követel híveitől; a protestantizmus propagálta az olvasnitanulást, a biblia-olvasást és az afölött való elmélkedést. Híveit azonban a protestáns felekezetek is körülbástyázták dogmákkal és csak ezek keretei közt értelmezhették a szentírást, melyet illetően való használatra írásban és szóval bőségesen agyonmagyaráztak. Azt se felejtsük el, hogy a könyv- és írásszaporítás, amennyiben teológiai jellegű, a haladás és gondolkodás szempontjából kétes értékű. S ha bizonyos mértékben haladást is jelenthetett egy feudális szemléletű országban, másfelől gátló tényező is: elfojtja a világi irodalmat. (L. Balassi nem vallásos verseinek sorsát!)

A protestáns prédikátor a gyülekezetnek hetenként felolvasott a bibliából és fejtegette az „igét”. Ez nagy haladás volt az akkori katolikus állapotokhoz képest, amikor híre-hamva sem volt a nép nyelvén való evangélium-olvasásnak és a rendszeres prédikációnak. A pap és a község viszonyát pompásan ábrázolja az első eredeti nyomtatott magyar műben *Ozorai Imre* (1535). A község anyagi szolgáltatásokkal tartozik annak fejében, hogy a pap bizonyos időkben misézék. Az ilyen papok nem gyóntatják, nem tanítják a népet, semmi dolguk vele.

„Végre fű dolga ennek efféle papnak ez, hogy harangoz, összehívja a községet, feláll, dejákul nagy-sokat énekel avagy beszél, kiben a község semmit nem ért, mert akár a küfálnak szóljanak dejákul, akár a parasztembernek, egyaránt értik mindketten; ezért a parasztember annak annyi hasznát veszi, amennyijét a küfal.” (257. o.)

Igaz ugyan, hogy a protestáns prédikátornak is a Biblia csak „textus” ad, kiragadott szövegrészt, amelyet aztán szavanként és gyakran betűnként értelmez a skolasztika-szülte álproblémák körében. Sőt e tanítás e században még többnyire csupán felolvasása a felettes egyházi hatóságtól megküldött hivatalos szövegnek. Egy kötet *posztilláb* a való tekintés meggyőz bennünket arról, hogy a protestantizmus sovány és

száraz szellemi koszton tartotta híveit — így a magyar parasztságot. Mégis a biblia az ókori héberek vajmi sokféle irodalmi művét foglalja magában. Szól társadalmi és politikai kérdésekről is, szolga és úr, szegény és gazdag viszonyáról, hitszegő királyról és alattvalóiról — és e szövegek értelmezése óvhatatlanul érinti az időszerű kérdéseket. Egy jelesebb prédikátor, írói tehetséggel megáldott prédikáció-szerző szava ilyenkor megszűnesedik, hangja magasra csap: a dühös hévvel erőltetett, tudákos szószaporítás helyébe ilyenkor a valódi élet lép és az így megformált ige eljut korunkig. Az érdektelen, vaskos teológiai könyvek e lapjai valódi irodalmat tartalmaznak, melyek a társadalmi valóságot ábrázolják oly formában s oly nyelven, mely bizvást művészinak nevezhető. — A reformáció nagyobb mértékben hozzánk az 1530-as években jut el és első irodalmi megnyilatkozása, Ozorai Jent idézett könyve 1535-ben jelent meg, a német plebejus-reformáció utolsó kirezgésének, a münsterinek bukása évében. Prédikátoraink a lutheránus egyetemek növendékei, s a „fejedelmi reformáció” kialakult képét hozzák haza. Itthon közvetlenül vagy közvetve urak szolgái. Nem szólhatnak szabadon — még ha tán akarnának is — mégis „isten Igéjére” támaszkodva, legalább a feudalizmus túlkapasait bírálhatják. Prédikátoraink Székely Horvát Andrásról Bornemisszán át Magyariig és azon túl is megmaradnak a lutheri korlátok közt: a fennálló rendet, a szegénységet és gazdagságot, uraságot és szolgaságot isten teremtette — ez ellen lázadni bűn. Szegény és gazdag közt (az egyház régi tanítása szerint is) metafizikai egyenlőség van. Ezt Luther akként fejezi ki, hogy a keresztyén ember mindenkinek felett szabad, de ugyanakkor mindenkinek alattvalója. Mindenki egyazon erkölcsi normákat tartozik követni a maga állapotában. Lopnia nem szabad se a szegénynek, se a gazdagnak... És a prédikátor-irodalom nagy értéket hagyott az utókorra azzal, hogy e ponton megragadva a kérdést, megfogalmazta a nép elégedetlenségét: az urak, a fejedelmek lopják és elherdálják a nép munkájának gyümölcsét. Ennek egykorú társadalmi jelentőségét azonban mégsem szabad túlbecsülnünk, mert ugyanakkor a prédikátor sohasem mulasztja el a szegényt is megróni bűnei miatt, amiért megkívánja az úrét, és óva inteni az isteni világrendet változtató szándéktól.

A tanult protestánsok világképe szélesebb, modernebb a katolikus papokénál, akik napjainkig feudális ideológiában és keretek közt nevelkednek. A protestáns ifjak nyugati egyetemekre jártak, megismerkedtek a polgári, a fejlődő kapitalista világgal és többé-kevésbé „fertőzve” kerültek vissza az elmaradt feudális országba. A dolgok rendje szerint, általában belenyugodtak a viszonyokba és a maguk kis emberi érvényesülésével foglalkoztak. Tragikus összeütközésekre is került sor, mint például Apáczai Csere János vagy Tótfalusi Kis Miklós esetében. De a belenyugvók, a feudalizmushoz alkalmazkodók trászaiban is fel-feltűnik a hűbéri korlátokon túltekintő szemlélet, annak tanúságaként, hogy a pro-

testamentum eredetileg polgári gyökerű mozgalom volt, a polgárság vallásos ideológiájaként született a feudális rend gyengülésére.

A hazai protestantizmusnak e társadalomszemléletével már találkoztunk a *Versék, mesék... c.* fejezetben. Most néhány prédikációból, hitbuzgalmi iratból vett szemelvényt illusztráljuk a mondatokat. Az egykorú irodalmunkból vett első példa azt igazolja, hogy a hazai protestantizmus is mennyire szolgálta az osztálytársadalom uralkodó osztályát. A prédikáció szerzője a hazai reformáció jobbszárnyán állt, s a reformátusok egyházzá szervezője volt, a merev, „ortodox-hitű” *Juhász Péter*, latinosított nevén: *Melius* (1536—1572). Debreceni püspök, a lutheránusok és főleg az unitáriusok ellen számos hitvita kezdeményezője, akit az egykorú hitvitázó dráma „Péter pápának” nevez; erőszakos, túlonúl magabiztos intézkedései miatt II. János is leintette, hogy ne „pápalkodjék” az ő birodalmában. Ami itt idézett prédikációját illeti, „Szent Pál kolosszabeliekhez írt levelén” alapul. Egyike ez az őskeresztény írásműveknek, amelyek az egyes gyülekezetek szükségleteinek megfelelően készültek. Vannak iratok — vagy későbbi koholmányok —, melyek a társadalom uralkodó osztálya érdekében készültek és vannak, amelyek az elnyomottak, a szegények, „abszolgák szemléletét tükrözik. A heterogén anyagból, amelyet a „szentírás” tartalmaz, ki-kicitálhatja, ami neki tetszik. A polgári protestantizmus erkölestana az efféle Szent Páli-írásokra épült — Münster újrakeresztelői is találtak maguknak való idézeteket, amelyek a társadalmi egyenlőséget és a vagyonszűkösséget igazolták. A debreceni püspök a fennálló társadalmi rend híve volt és e tekintetben ugyanazt hirdette, amit Pázmány Péter.

Károlyi Gáspár (1529—1591) a neves bibliafordító *Két könyv c.* munkája emlékeztet Szkárosi Horvát verseire és előfutára *Magyari István* könyvének, amellyel azonos tárgyat fejteget. Mi okozza az országok és fejedelmek romlását? A jámbor prédikátor ezt teljes bizonyossággal véli kiolvasni a bibliából, az ókori héber királyoknak az istennel való személyes nézeteltérései történeléből. Ezt alkalmazza a maga korára. Könyvének vallásos fejtegetései a mai olvasót unalomra készítik. De a társadalmi vonatkozású részek vitathatatlán értéket képviselnek. *Károlyi* írása példázta a függő helyzetben levő prédikátorok, a népből kikerült tanult emberek módszerét: csak az „Írás” idézik és fejtegetik, de koruk urai értsenek belőle. *Károlyi Gáspár* nyelvének erejét *bibliafordításán* a maradandósága bizonyítja. Itt idézett munkája eredeti mű és megérdemli, hogy hozzáférhetőbbé tegyük, olvassuk. Hatalmas pátozzsal fejezi ki a magyar jobbágy égre kiáltó keservét a nyázó-josztó, kisajátító urak ellen. A 16. század legművészebb e tárgyú magyar írása.

Harmadik szerzőnk jellemzően összegezi, mit e témakörben becsületes, lelkes prédikátor elmondhat a szilárdan feudális szerkezetű társadalomban.

E határokon túl protestáns írónk nem léptek, nem léphettek. (Évszázad múlva a puritánus törekvésekkel külön foglalkozunk.) A szegények igazának képviseletében szavaikban lehetett több hév is, a hangsúly lehetett nyomatékosabb is — mint majd Magyar Istvánnál látjuk —, de a mondanivaló keretei nem tágultak nem is tágulhattak. *Bornemissza Péter* (1533—1584), a sokoldalú, nevezetes író, aki a líra (*Cantio optima*), a dráma (*Magyar Elektra*) művelése terén is betírta nevét irodalmunk történetébe, az elbeszélő irodalmat is művelte az *Ördögi kísértetek* történeteinek között. Mint prédikációszerző, a legtermékenyebbek közé tartozik. Társadalmi helyzetét tekintve pestbudai származású polgár, de alighanem nemessége is volt, vagyonos, tekintélyes ember. Maga is tagja az uralkodó osztálynak, számos alkalmazottja, szolgája van. A nagyurakhoz képest persze kis ember, mint prédikátor szinte egész életében főnemesi pártfogókra szorult. Társadalmi helyzete s a környező világ szabta korlátok körében mégis jelesen képviseli irodalmunkban a reformáció szellemét. Mindazt, amit a szegénység és a gazdag uraság helyzetéről, kötelességéről prédikációi számos helyén elmond (vö. Koltay-Kastner: *Bornemissza Péter humanizmusa. Irodalomtörténet*. 1953. 91—124. o.), összefoglalva találjuk három úgynevezett Lázár-prédikációjának első két darabjában. Ezek részleteit adjuk. Ugyane tárgyról megelőzően írt már Kulcsár György is *Postilláiban* (1574), ugyanezzel az evangéliumrészlettel kapcsolatban; de ha ennek vázlat szerű, száraz s az élettől távolálló teológiai elmélkedését egybevetjük *Bornemissza* szövegével, megértjük trónk művészi alkotóképességét. De *Bornemissza* is elsősorban teológus: a metafizikai igazságot egyformán méri minden állapotú ember számára. A szegények szemére veti bűneiket: részegeskednek, nem tisztelik más tulajdonát, irigyek. — A gazdagoknak, hogy kapzsik, igaztalan terheléssel megrövidítik a szegényeket és az adót nem a szegények oktatására, ellenségtől védelmezésére költik, hanem pompázásra, dőzsölésre, feleségük ruhájára stb. Erélyesen szembeszáll azonban ama elterjedt népi jelfoggással, mely szerint a gazdag e földön élvezve a jót, a túlvilágon elkárhozik, a szegény pedig okvellenül üdvözl: a gazdagság isten ajándéka és üdvözt, ha jól használják! (Írónkra vonatkozóan lásd még a 347. oldalt, utóbbin a zsarnokölés jogosságával foglalkozik.) — *Bornemissza* a magyar nyelv nagy mestere és kiváló író: minden mondatában egymásután toلولó képekben vetítődnek elénk színes, világábrázoló mondanivalói.

Régebbi irodalomtörténetírásunk, amely Pázmány Pétert a 17. századi irodalom középpontjának tüntette fel, azért emelte ki *Magyar István* (1570—1634) prédikátor nevét, mert az ő könyve adott alkalmat Pázmány első vitairatára. Mai szemmel nézve, Pázmány sokat magasztalt *Felelete* — nyelvi és stiláris értékein kívül — aligha

bír több érdekességgel, mint amennyi vaskosság van benne. Kétségtelen vitázó ügyességgel visszajukra fordítja Magyar érveit. Innen is, túlról is teológiai érvek és ellenérvek hangzottak el, melyek már régen érdektelenek. Míg azonban Pázmány F e l e l e t e csupán ezekben merül ki s így ma már csak történelmi és bibliográfiai adat, maga a mű teljes egészében lomtárba került: Magyar István könyve: A z o r s z á g o k b a v a l ó s o k r o m l á s o k n a k o k a i r ó l, oly részekkel is bővelkedik, amelyek ma is élő művé teszik. A szerző szándéka szerint, vallásos munka és célja a katolikus tanok cáfolata. Magyarország romlását isten büntetésének tartja a katolikus hit miatt — de a vallási patvarkodáson túl a társadalmi bajokat is ábrázolja. Az itt közölt részletek megkapóan ábrázolják a parasztlak egykorú elnyomását, egyházi javak kisajátítását, a munka- és áruuzsorát, a megrabolt alattvalók ellen az uralkodó osztály tagjainak cinkos összetartását. A kor divatja és hiedelme szerint, az író héber és görög mitológiai regéket, bibliai és antik történelmi írásokat, tehát vallásos és humanista irodalmi anyagból merített rengeteg példát hoz fel, kever, mindet egyaránt ténynek tekintve, amelyekből csalhatatlanul kiolvassa isten örök akaratát. Ez azonban könyvének elavult, elporosodott része. Megmaradt az, melyben kora társadalmi valóságának művészi ábrázolója. A protestáns szerző ugyanolyan isteni rendelésének és öröknek tartja az osztálytársadalmat, akár ellenfele, a katolikus Pázmány Péter. Isten elleni lázadásnak minősít minden felkelést az urak és a hatóságok ellen — így kiemelve az 1525-i német parasztháborút. Kétségtelen érdeme mégis, hogy festi az osztályok közötti s az uralkodó osztályon belül is dúló ellentéteket, a hadakozási viszonyokat stb. Bár munkája egy főúrnak ajánlva jelent meg, alkalmat talál még arra is, hogy a b é k e s s é g r ó l szölv — Erasmust követve — elmondja, a drága békeség akkor is megbomlik, ha az urak kíméletlenül elnyomják jobbágyaikat, mert azok felkelnek. — Szemelvényeink a mű 1. és 4. részéből valók.

A Habsburgok házi egyháza a katolikus maradt. Mennél távolabb esett valamely hazai terület Bécstől, a katolikustól annál eltérőbb protestáns dogmák meghonosodására adott lehetőséget. Így lett a Felvidék lutheránus, a határterület és Erdély szakramentárius, Erdély keleti határvidékén és erősebb városaiban, meg a török területen tartotta magát az antitrinitárius irányzat is. — A Habsburg hatalom megszilárdulásának, majd terjeszkedésének velejárója volt az ellenreformáció, mint a Habsburgokat szolgáló hatalmi, rendészeti szerv megerősítése. Társadalomszemlélete a protestáns egyházakéval szemben hazai viszonylatban eltérést nem jelentett.

Az összes egyházak hűséges kiszolgálói ugyanannak a feudális osztályállamnak és híveik figyelmét a világ dolgairól eltérítve, teológiai álgondok felé irányítják. P á z m á n y P é t e r (1570—1637), a jezsuita esztergomi btoros-érsek, nagytehetségű pap, a Habsburg-idegenuralom

főtámasza Magyarországon, konok ellensége az Erdélyre támaszkodó magyar függetlenségi törekvéseknek. Az ellenreformáció vezére, a hűbériségnek oly lelkes híve, hogy ennek érdekében még az abszolutizmusra törekvő bécsi udvarral is olykor kissé szembehelyezkedik és a nagybirtokosság helyzetét Béccsel szemben biztosító protestáns erdélyi fejedelemmel is barátokozik. Ez utóbbi apró sakkhúzásokat, amelyeket a hazai nagyurak feudális uralma érdekében tett, történetírásunk régebben megpróbálta hazafias érdemként kiemelni Pázmány egységesen reakciós és nemzetellenes életpályájából. A reakció irányzatos túlzása nevezte Pázmányt a budapesti egyetem megalapítójának. Ő valójában csak a nagyszombati jezsuita teológiai iskolának szerzett egyetemi rangot. (Halála után egy nemzedékkel kezdtek ott Verböczyt, azaz jogot is tanítani. Az egyetem valószínűs alaptitása másfél évszázad múlva, Mária Terézia és II. József idejében történt, a jezsuita rend feloszlatása után, az immár „királyi” egyetemen bölcsészeti és orvosi kar létesítésével; Budára helyezése és jogi karának kifejlesztése után, egységes szervezetbe foglallák.) Pázmány, mint államférfi az idegen uralom szolgája, mint kultúrpolitikus a reakció munkása, mint tró, a teológiai világirodalom jezsuita-racionalista összefoglalója. Értéke és sajátja a szellemesség, amellyel a tollat forgatta, és a magyar nyelv nagyszerű ismerete, amiben a nagy protestáns prédikátorok utóda. Ezek az értékei kitűnően érvényesülnek itt közölt prédikációjában is *A kereszttyén urak és szolgák tisztirül.*

Hitelesen tolmácsolja a 16—17. századi kizsákmányolók világnézetét a kizsákmányolásról. Ezek szerint, a kizsákmányolás jogos és ésszerű. Isten teremtette így a világot. Minden ember egyenlő, de csak isten előtt és ezáltal egyenlő lehetőségei vannak arra, hogy egyenlősége megvalósuljon — a túlvilágon. Lám, mennyi szegény emberből lett „szent” a mennyországban! Krisztus maga adott jó példát a szegényeknek: szegényként járt a földön, noha csak tőle függött, hogy akár király is lehetett volna (?); szegény ember ugyanis könnyebben üdvözülhet. Jól van tehát elrendezve minden a világon. Csak meg kell állanunk helyünket a földön abban az állapotban, amelybe isten teremtett. Isten pedig úgy teremt, ahogyan neki tetszik. Már az is kegy, hogy megteremtett, senki sem kérheti tőle számon, hogy miért teremtette éppen szegénynek! A világon mindenféle emberre szükség van. Tudósokra, kormányzókra is. A dolgozó ugyanis nem alkalmas a kormányzásra és arra, hogy tudománnyal foglalkozzék. A gazdag ugyan rászorul a szegény munkájára, de a szegény is a gazdagra, mert miből élne meg, ha a gazdag nem fizetné! Vaskos okoskodás volt ez még a maga idejében is, amikor a dolgozók kifosztása még sokkal nyíltabban folyt, mint később, a tőkés társadalomban.

Pázmány szerint, uraknak és szolgáknak egyaránt vannak kötelességeik és ezek viszonyosak. A jobbágy kötelessége, hogy dolgozzék, hű legyen és engedelmeskedjék akkor is, ha ostobaságot parancsolnak neki —

mert a túlvilágon engedelmissége lesz az érdem, nem munkájának eredménye.

Mik ezzel szemben az úr „kötelességei”? 1. Gondoskodjék alattvalói vallásosságáról. 2. Fegyelmezze, büntesse őket. 3. Ne dolgoztassa őket mértéktelenül, betegség esetén gondoskodjék orvosságról és lelki üdvösségükről. — Az első két „kötelesség” valójában: j o g. Jog az egyházi szervezet kézbe tartására, jog a büntetőhatalomra. Ami az orvoslást illeti, ez szintén végeredményben az egyház javára szolgált, mert zárdák alapításában, támogatásában realizálódott. Ami még az e pontbeli kötelességeket illeti, ezek negatívumok: n e m túldolgoztatni (De hol kezdődik e mérték? A dolgoztatást az urak törvénye szabályozza és bírósága mérlegeli!) — a bért n e m visszafartani. — E prédikáció klasszikusan összegezi az egyház hivatalos tanítását az osztályuralom és a kizsákmányolás jogosságáról.

Címe szerint: *Vízkereszt utáni 3. vasárnap, 2. prédikáció.* Nemi rövidítéssel adjuk, elhagyva a bevezetést, az ismelléseket, a bibliai és antik példázatokat, — melyek az okfejtést illusztrálják és megszakítják — továbbá a latin nyelvű idézeteket — amelyeket amúgy is nyomban magyarra fordít.

A felhozott példák mutatják, hogy Juhász Péter a tridenti zsinat befejezése (1563) előtt hirdet Pázmánnyal megegyező társadalmi elveket. Szkárosi Horvát (1545), Károlyi Gáspár, Bornemissza Péter, majd Magyar István (1602) szemlélete közt nincs törés: legmagasabbra emelik hangjukat a lutheri korlátok közt és képviselik a magyar prédikátorirodalom legszebb hagyományait. — Ezek után reformációs irodalmunk néhány évtizedre ellankad, majd megjelennek a puritánusok.

MÉLIUS-JUHÁSZ PÉTER

A Szent Pál apostal levelének, melyet a Kolosszabelieknek írt, prédikáció szerint való magyarázatjából. 1561

III. rész, 22. vers: „Ti rabotas⁴ szolgálak, mindenképpen engedjétek azoknak, akik test szerint uraitok. Ne szemlátomásra szolgáljatok önekik, úgy mint kik embereknek kelletik magokat, hanem egyigyű szívből, istentől tartván.

23. És valamit míveltök, szívetek szerint míveljétek, mint az Úrnak szolgálván és nem embereknek.

24. Ezt tudván, hogy az Úrtól vészitek az örökségnek jutalmát, mert az úr Krisztusnak szolgáltok.

25. Aki pedig méltatlanul cselekeszik, ugyanazt a méltatlan cselekedetet vészi jutalmul. Mert az isten előtt nincsen személyválogatás.”

⁴ Robotos.

Ezeknek sommája :

Itt Szent Pál kiváltképpen kezdi inteni a híveket és kiváltképpen való tisztöket számlálja elő . . .

A szolgálkat hívséges szolgálatra inti és engedelemre a testi uroknak. Miért? A mennyei Úrért, ki azt parancsolja, hogy a szolgálk engedjenek uroknak, híven szolgáljanak, ne lopva, se hát megé, vagy csak szembe, hogy csak akkor munkálkodjék, mikor az ura látja, csak szeresse és kedveskedvén hízkelkedjék urának. Ura pedig eltávozáván, aludjék. Lopók és hamisak afféle szolgálk. Arra inti azért, hogy szívek szerént, szeretetből szolgáljanak és míveljenek a szolgálk, ne kedvetlen, morogva avagy bot alatt. Miért? Az Úrért. Mert a mennyei Úrnak szű szerént, jóakarathól, nem szín alatt, sem bot alatt kell szolgálni.

„Mint az Úrnak szolgálván” — azaz : azért szolgáljatok híven testi uratoknak, mert tudjátok ezt bizonyval, hogy az istennek, nem e földi úrnak szolgáltok, azaz Krisztus Jézus parancsolatjáért szolgáltok híven a testi úrnak. Kedves az Úrnak a te szolgálátod, ha igazán szolgálsz testi uradnak, oly kedves, mintha a mennyeinek szolgálnál.

„Tudván, hogy az Úrtól vészték” — azaz : Azért szolgáljatok szívetek szerént, híven uratoknak, mert ha a testi uratok igazán meg nem fűzet, nem adja meg béreteket a ti munkátokért, megadja isten. Istentől vészed jutalmát. Azaz : Hallod-é? Ha Krisztusnak engedsz, Krisztusban hissz, vallod idvösségedet őbenne és őerte testi uradnak híven szolgálsz, ő az örök életnek birodalmát, ki jutalma a Krisztus igazságának és érdemének — Krisztus neked ajándékozza. Ez Krisztus ajándéka ! Krisztustól adatott élet és örökség legyen a te jutalmad. Nemhogy te érdemlenéd az örök életet a tiedért. Hát? Isten kegyelmességéből és jóvoltából szent fiáért mint az idvösséget, hogy ingyen adta, az idvösség árát is az örök életet, mindkettőt isten adja az ő szent fiáért. Az örök élet ajándék, de isten az örök életet, ki a híveknek ajándék, mint az igazság sönköli⁵ és ajándékozza mint egy jutalmat, maga⁶ ajándék. Somma : A testi úr, ha meg nem fűzeti munkádat és béredet, Krisztus Jézusért a mennyei Úr ajándékoz teneked örök életet, bódogságot ingyen ajándékon. Ez isten ajándéka legyen a te földi urad meg nem fűzetése helyett, a te testi és evilági béred helyett. Így szól azért Pál :

„Mert Krisztusnak szolgáltok” — azaz : Azért fűzet Krisztus, mert neki, Krisztusnak szolgálsz . . . Bezzeg hát, amit nekünk adnak, az is Krisztusé. Mert amiért adják, a cselekedet és szolgálát, az is Krisztusé s amit adnak, az is Krisztusé . . .

⁵ Adományozza. A német „schenken” szóból.

⁶ Noha. Régies, elavult szó.

„Aki gonoszul, hamisan cselekedik” — azaz: Valaki isten ellen cselekedik, vagy szolgál vagy úr: ha hamisan szolgál avagy hamisan fűzet, megtartja bérédet, valaki isten ellen él e világon, személyválogatás nélkül elveszti és megbünteti azt isten. Mind: szegényt, bódogot, urat, királyt, asszonyt, férfiút, valaki nem szolgál Krisztusnak és Krisztusban nem várja idvösségét. Rettenetes szentencia⁷ ez afféle szolgálkon, akik hamisan szolgálnak. Ezek istent nem félik, mert ha félnék istent, híven szolgálnának.

IV. rész. 1. vers: „Ti urak, a ti szolgálítókkal igazán és egyenlőséggel cselekedjétek, ezt tudván, hogy tinektek is Uratok vagyon mennyégben.”

8. Köznemes, fia és jobbágya.
(Rézmetszet 1687-ből.)

Ezeknek sommája:

Először inti a szolgatartó embereket a szolgálknak való igazságnak kiszolgáltatására. ... Így szól azért: “

„Ti urak, vagy gazdák, ami igaz” — azaz: Miként a szolgálk igaz és hív szolgálattal tartoznak néktek, azonképpen ti is, szolgatartó emberek, igazsággal tartoztok szolgálóknak, azaz igazán való megfűzetéssel. Az ő bérének és ételének igazán való megadásával.

⁷ Ítélet. Latin szó, de a magyarban is meghonosodott.

Meg ne tartsátok béreket, se étkeket, mert méltó a béres az ő étére és itára. Csalárdul ne szolgáltatásotok, vontassátok,⁸ hanem minden emberséggel és kegyességgel legyetek ti is szolgálitokhoz...

„És egyenlőséget adjatok” — azaz: Ami isten szerént illeti a Szolgát, amit érdemel a szolga az ő szolgálatjához és munkájához képest, adjatok meg béreket, fizessétek meg munkájokat, aminemő bérrel tartoztok.

„Tudván ezt, hogy nektek is Uratok vagyon” — azaz: Ez okáért tartoztok igazsággal, egyenlőséggel a ti szolgálitoknak, mert nektek is uratok vagyon, azaz bizonylyan ti is szolgálitok vagytok. Ti is a mennyei Úrtól vártok füzetést. Ő is tinektek igazságot, egyenlőséget ad. Az ő igazságának megkoronázását adja tinektek. Bezzeg, ha ti szolgálitokat megcsaljátok, az isten is, a mennyei Úr megfoszt titeket a mennyei örökségtől és megbüntet s bosszút áll a szolgálékért.

KÁROLYI GÁSPÁR

Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjeknek okairul. 1563

... Ez ideig szóltam a bálványimádásról, melyért minden országok, királyok, nemzetségek szerencsétlenség alá vettetnek. — De a Szentírás emlékezik több nagy vétekről is, melyek között igen nevezetes a kegyetlenség és a telhetetlenség.

Az Irás Manasszeról⁹ azt mondja, hogy ártatlan vért felette sokat ontott, mígnem megtelnék Jeruzsálem mind torkig. „A te szárnyad alatt találtatott szegényeknek és ártatlanoknak vére.” Azt mondja a Jeruzsálemnek fejedelmiről: „A te fejedelmid hitetlen orvoknak társai, szeretik az ajándékot és ajándékért ítélnék.” — Az

⁸ Vonassátok. — Vö. fentieket ugyane szerzőnek *A fejedelemségről* szóló prédikációjával (*Magyar prédikációk*. Debrecen 1563.). Többek közt ezeket mondja: „Aki hatalmas fejedelemségbe vagyon: vagy jó vagy gonosz, de istentől vagyon. Hát aki ellene áll: isten rendelése és szörzése, parancsolatja ellen áll — s megbünteti az isten, valaki fejedelmére támad. Valamint veszi az adót, harmincadot, dézsmát, add meg, te! Ne csinálj körösztös hadat, ha szinte feleségedet, gyermekedet elvészlik! Mert ez az ő jussa, hatalma, kit isten neki adott... Hát ha isten rendelése, semmit isten beszéde, parancsolatja és szörzése ellen nem mielhet. Az isten rendelése, isten parancsolatja. Hát rend nélkül nem jó cselekedni... Törvénytelen semmit, ti fejedelmek, nem mielhettek, mert isten rendelési vagytok. (Ézsásás 10.) ... Ti, fejedelmek, a természet törvénye alá kötelesek vagytok. Amit nem akarsz magadnak, másnak se miel... A fejedelem olvassa az isten könyvét. (2. zsoltár.) Királyok, legyen értelmetek! — Aki ellenáll, kárhozatos. Elkárhóztatja isten, valaki a fejedelemre támad... mert isten ellen támad, aki a fejedelemre támad. De ha minden marhádat elveszi, se támadj reá...!”

⁹ Juda királya az i. e. 7. század első felében. (*Királyok IV. Könyve* 21. r.)

Ácháb király megöleté az ártatlan Nábotot¹⁰ és szőlejét elpredálá. Azért az isten azt mondá neki: „Itt e helyen, ahun Nábotot megölted, az ebek nyalják a te véredet, király!”

„Elvetéd a te házadat, Jákobot,¹¹ mert megtölt a föld arannyal, ezüsttel és nincsen vége az ő kincseknek.” Ebben a mondásban nem kárhoztatja a próféta a gazdagságot. Mert a gazdagság isten ajándéka. Hanem kárhoztatja a telhetetlenséget és hogy nincsen egyéb gondjok, hanem csak aranyra, ezüstre. Azért azt mondja, hogy isten elvette azokat ezért.

Igy panaszkodik az isten a fejedelmeknek kegyetlenségekről: „Az én népemet a fejedelmek fosztották meg. Én népem, akik téged őriznek, azok csálnak meg és azok tékozzolják a te életedet. Az isten eljő ítéletre. Mert ti kőborlottátok el az én szőlőmet és a szegény embernek marhája a ti házatokban, melyet elkaptatok.¹² Miért rontjátok az én népemet és miért veritek az én népemnek orcáját, miért rontjátok őket? . . . Jaj annak, aki az ő házát építi hamissággal, aki az ő barátját megrontja és az ő szolgálatjának jutalmát meg nem adja. Jaj teneked, ki prédálsz, mert elpredáltatol . . . Mivelhogy a szegényt rontjátok vala és az ő marháját elpredáljátok vala, annakokáért házat raktok és nem laktok benne, szőlőt plántáltok, de nem isztok a borában.

Jaj azoknak, kik álnokságot gondolnak az ő ágyasházokban és mihelyst megvirrad, azonnal megcselekedik, amit gondolnak, mert hatalmok vagyon a szegényeknek megnyomorítására: Hogyha mezőt kívánnak, mindjárt elpredálják; ha házat kívánnak, mindjárt elveszik, esmég rontják a szegényt és az ő örökségét. Annak okáért íme én gondolok e nemzetségre veszedelmet, melyből ki nem vonhatjátok és nem jártok kevélyen, mert veszedelmes idő leszen.

Hallgassátok, Jákobnak fejedelmi: Nemde, nem ti tisztetek vala ez, hogy igazságot cselekednétek? De íme, a jót gyűlölitek és a gonoszt szeretitek, elvonsszátok a szegénynek bőrét és az ő húsát az ő csontjátul és eszitek az én népemnek húsát és bőröket levonsszátok, tetemetek megrontjátok mint az áldozatra való baromnak. Akkor kiáltotok az istenhez esmég: nem hallgat, elrejtí az ő orcáit töletek, mert álnokul cselekedtetek . . .”

Ezekből a sok bizonyságokból nyilván vagyon, hogy sokan a zsidó királyok és fejedelmek közül kegyetlenek és telhetetlenek vol-

¹⁰ Ácháb, Izrael királya az i. e. 9. században. Megölette a szegény Nábotot és elvette szőlejét, mely az ő palotája mellett volt. Ezért Mikeás próféta megjövendölte, hogy elesik a szírek elleni harcban. Úgy is lett. (*Királyok III. Könyve* 20–22. r.) Az itt következő idézet a Bibliában levő Mikeás próféta könyvéből 2–3. r.

¹¹ A bibliai monda szerint, a héberek ősatya, (*Mózes I. k.*)

¹² Kőborlottátok: raboltátok, kifosztottátok. — Elkaptatok, elragadtatok.

tanak: szegény nyomorultaknak rontói, minden igazságnak felbontói és elrontói, kénytelen-tölvők,¹³ szegény községnek sarcoltatói, ártatlan vérnek ontói, gazdagságnak nagy hamissággal való gyűjtői. Annak okáért az isten megrontotta őket és mindenféle veszedelmet fejekre hozott.

Itt minden ember gondolja meg, ha mostan a próféták élnének, mit mondanának e nagy kegyetlenségről és telhetetlenségről, mely ez országban és nemzetségben vagyon a fejedelmekben; bizony, nagy könnyhullatás nélkül és lelki fájdalom nélkül nem érhetnék. Nincsen vége a nagy kegyetlenségnek, nincs a fosztásnak, kőborlásnak, ártatlan véreknek ontásának. A szegény községnek bőrét lenyúzzák, húsát levonsszák, tetemét megrontják, mint a mézárszékre való oktalan baromnak; minden igazságot és szabadságot elfordítanak. Ha aranyat vagy ezüstöt kívánnak, a szegény községre tájtják torkokat, álnokságot fognak és patvart hozzájok, hogy kivehessék a szegény embertől, ami nála vagyon. Ha mezőt, ha házat kívánnak, a szegény embert ottan kiviszik az ő örökségéből — ha házat vagy várost rakatnak, szegény ember vérével rakják és kerítik az ő várokat — fáradságoknak, munkájoknak jutalmát meg nem adják. Annak felette uzsurasággal, álnoksággal, komplársággal gazdagítják az ő tárházokat.

Ez egyik oka, miért adta az isten országunkat pogány kézbe, miért vötte el erős és szép várainkat és városinkat. Mert a Szentírás mindenütt jajt mond a vérrel rakott várasra és az olyan házra, amely álnoksággal gyűjtött gazdagsággal rakva.

Az ilyen fejedelmeket nevezi az Írás oroszlánoknak és farkasoknak... — Nem szidalmazom itt én a fejedelemséget. Mert tudom Szent Pálnak és Szent Péternek tanításából, hogy a fejedelemségnek tisztességgel és engedelmisséggel tartozom, nemcsak a jóknak, hanem a gonoszoknak is. De a vétket és bűnt szidalmazom benne és intem őket, hogy penitenciát¹⁴ tartsanak, hogy az istennek haragja megcsendesedjék.

Annak okáért a fejedelmek hagyják el a kegyetlenséget, telhetetlenséget, fősvénységet; ne rontsák a szegénységet, ne prédálják el marháját, ne ontsanak annyi sok ártatlan vért, ne keressenek gazdagságot hamisan uzsurasággal, kegyetlenséggel, prédával — legyenek a községnek atyái, dajkái; azoknak életekre, táplálásokra viseljenek gondot mint ómagokra. Mert isten azokat ő kezekbe adta oltalomra és gondviselésére...

Emlékezik a Szentírás a zsidóknak bűnek között és az országnak romlásának okai között erről is, mert a fejedelmek igaz törvényt nem

¹³ Kényszerrel cselekedtető; aki valakit ráerőszakol valaminek elvégzésére.

¹⁴ Bűnbánat, vezeklés. Latin szó.

szolgáltatnak vala a szegényeknek, árváknak és özvegyeknek, kikre az istennek nagy gondja vala és mostan is vagyon...

A Magyarországra is szabhatjuk mindezeket és mondhatjuk minden kétség nélkül, hogy országunknak veszedelmének ez is egyik oka, mert a szegényeknek, árváknak, özvegyeknek, úton járóknak nem szolgáltatnak igazságot, sokan a fejedelmek közül — tisztesség adassék azoknak, kik jószágokban igaz törvényt szolgáltatnak — az ajándékot felette igen szeretik és azért az igazságot hamisságra és a hamisságot igazságra fordítják...

Annak okáért hogy azt akarjuk, hogy országunkban békesség legyen, hogy országunkat az isten megadja, hogy országunk szerencsés legyen, hogy királyunknak, fejedelmünknek előmenetek legyen, térjünk istenhez teljes szívünk szerint; hagyja el a király a bálványimádást, hagyják el az utána való fejedelmek is, hallgassák az istennek ígését és böcsüljék azt és amellé szabják életüket... Hagyják el a nagyok az istentelenséget, telhetetlenséget, fősvénységet, kegyetlenséget, prédálást, dúlást, fosztást. Hagyják el a kevélységet, szolgáltatassanak igazságot mindeneknek, szegényeknek, árváknak, özvegyeknek...

Ha ezeket mívelik, kétség nélkül szerencsések lesznek, az isten elveszi a pogányokat rólunk, a mi országunkat megadja, nem félünk azután a pogány fegyverétől, nem félünk rabságtól, bátran nyughatunk ágyunkban és mi örökségeinket is bírhatjuk. — Hogyha pedig meg nem térünk, ennél is nagyobb szerencsétlenséget hoz reánk... Annakutána ez is szükség, hogy az istennek éjjel és nappal könyörgjünk, hogy vegye el haragját rólunk, rontsa meg a pogányokat, adja a mi régi szabadságunkat, — mint régen a próféták könyörgöttek, kiket mi es követhetünk és élhetünk azon könyörgésével...

BORNEMISSZA PÉTER

Az Úr-lelke napja után másod úrnapi evangéliom, 1575

„Vala kedig egy kazdag, ki öltözik vala bársonyba és bíborba és minden nap kedve szerént frissen lakik vala. Vala kedig egy Lázár nevű koldus, ki fekszik vala az ő ajtaja előtt, fekélyekkel rakva, kívánván megelégtőtni a morzsalyékokból, melyek a kazdagnak asztaláról lehullanak vala. De az ebek is eljövén, az ő fekélyit nyalják vala. Lőn kedig, hogy meghala a koldus és vitettetnék az angyaloktól Ábrahámnak kebelébe.¹⁵ Meghala kedig a kazdag is és eltemet-

¹⁵ Ábrahám a bibliai monda szerint, a héberek ősatya, Izsák apja, Jákob nagyapja. A régiek felfogása szerint, aki meghal: megtér őseihez — a héberek tehát Ábrahámhoz. „Ábrahám kebele” tehát képletes kifejezés, az üdvösség helyét jelenti, ahol az igaz élet után meghaltak együtt lakoznak ősekkel.

teték. És midőn pokolba volna a győtrelembe, felemelvén szömeit, látá Ábrahámot távul és Lázárt az ő kebelében...” (Lukács evangéliuma, XVI.)

... Summa szerént, Lázárnak példájából mindnyájan, királyok, nemesek, parasztok intetnek nyavalyájoknak békességgel és jó reménységbe való eltérésére. Az istentelen kazdag kárhoztatásából kedig intetnek ismét mindnyájan az igazán való isteni és atyafiúi szeretetre, mely az igaz élő hitnek éltető gyümölcse...

Felserkenj és igen eszedben vedd, az elkárhozott kazdag¹⁶ mint tartotta magát az ő gazdagságába... E gazdag azért megmutatja nekünk, mineműek legyenek e világban minden istentelenek, kik az úristent és örök életjeket, az ő testeket, véreket is, nyomorult atyjokfiokat ellefejtvén, csak evilági magokmutogatására és testi gyöngéltetésére nagy istentelenül adták magokat. Kik nem az úristenbe vetették az ő lölköknek bizodalmit és édességeket, hanem istennek felötte gyönyörködnek morhájokban, ki miatt élnek némelyek nagy testi bátorságokban, némelyek tékozlásban, némelyek telhetetlenségben és nagy irgalmatlanságban, kik testi bátorságok miatt semmi pönitenciát nem tartnak, istennek haragjával és fenyegetésével semmit nem gondolnak, a bűnnel csak játszadoznak. Amire istentől hivatalosok, arra semmit nem vigyáznak, hanem nagy tékozlásokkal hiábavaló öltözetekre, hiábavaló főzetésekre, tobzódásokra és hiábavaló építésekre, nagysok nyomorultaknak éhezésével szorgalmatoskodnak; némelyek hamisan esküvő csalárdsággal, hamis árultatással, némelyek kegyetlenséggel ragadozván, kiknek szívek nagy irgalmatlanság miatt tisztán elhidegedett és mint a kü, megkeményedett, hogy se a mezítelenen, se az éhezőn, se a betegen, se a foglyon né könyörüljön, sőt miatta édes szüleit is és akivel egy méhből született is, megútálja.

Ilyen vala e gazdag is, kiről az evangéliomba panaszkodik Jézus idvözítők: ki gazdag lévén, minden kedvét és lölkének édeségét nem az istenbe, aki őtet teremtötte, megváltotta, éltette és meggazdagította, hanem csak gazdagságába vetette vala, kinek édessége miatt istentől elidegenedvén, igyekezett azt is szaporítani csalárdsággal, drága bor, búza árultatással, hamis vámmal, méltatlan saccoltatással, kóborlással, álnok kereskedéssel... És mást ő magához képest semminek alít vala, ki a nyomorultakat még az ebeknél is alábbvalónak tartja vala. És magát nagyraböcsülvén, csaknem imádatja vala. Amint ezen kevélység elhatott nagysokra, kik őmagokat mindenek felett akarnák tiszteltetni. Oh, ki nagysokan hasonlatosok ehhez urak, nemesek és polgárok, kik egy kis kazdagságok miatt,

¹⁶ Szövegünkben hol „gazdag”, hol a régiesebb „kazdag” olvasható.

avagy egy kis morhácskájok miatt annyira felfuvalkodtak, megvakultak és elkábultak, hogy sem az istent, sem ömagokat, sem egyebeket nem ismerhetnek, hanem csak mintegy oktalan barmok, barom módra istentelenül mindenekkel élnek. Nagy kevélységben mind az istent, mind az ő nyomorodott atyafiaiit elútálták. De még az igen szegények is egymást megútálván, nagy istentelenül csak torkokról gondolkodnak mind éjjel-nappal. Sokan mihent egy kis pénzecskét kaphatnak, éjjel-nappal isznak, dőzsölnek...

Íme, az ebeket indítja fel az uristen az ő szegényinek könnyebbségére, az istentelen kazdagnak pirogatására, kinél még az ebek is jobbak valának a szegény Lázárhoz. Így most is, noha a kazdagok finnyálgodván, megútálják a nyomorultakat, de az úristen az alávaló község közül is támaszt az ő nyomorult híveinek tengetésire valami segítséget...

Ez evangéliomba idvözítőnk szép idvösséges utat ad minden embereknek, mind a kazdagoknak és mind a szegényeknek: intvén a kazdagokat, hogy az ő kazdagságokkal jól sáfárkodnának és azzal ne élének másnak nyavalyájára, hanem könnyebbségére. A szegényeket inti kedig, hogy szegénységek miatt ne ólálkodjanak senki morhája kapdozására, hanem tisztességesen kérjenek szükségekre valókat és ha nem adnának is, békesen tűrjék, aki munkálódhatik kedig, híven munkálkodjék... egy szegény is kétségbe ne essék szegénysége miatt, se ne bosszonkodik a gonoszoknak gazdagságáért, mert az ő nyavalyájából őtet is isten kiveheti mint Lázárt...

Most kedig im ezeket is vegyük eszünkbe, hogy noha elkárhozott a gazdag és idvezille Lázár, de azért sem a kazdagság nem kárhoztat senkit, sem a szegénység nem idvezít, hanem csak a Jézus Krisztusba való hit és bizodalom...

Más prédikációja az evangéliomnak

... Micsoda a kazdag? A kazdag az, akinek mindennapi szüksége annyira vagyon, amennyire az ő rendbeli állapotja kívánja. Mint az, kinek sem felesége, gyermeke, szolgálja nincs, elég gazdag, ha tíz, húsz, negyven vagy ötven forintja vagyon. A parasztnak, nemesnek, úrnak, hercegnek, királynak megént más állapotjuk vagyon, kik mind elég gazdagok, ha az ő szükségek felött is bírnak valamit, akár sokat, akár keveset.

A kazdagság istennek jó ajándéka-je?¹⁷ Miért hogy ez irgalmatlan kazdag az ördögöktől pokolnak kinjába viteték, innét sokan állítják azt, hogy isten minden kazdagokat gyűlöl és csak a szegénye-

¹⁷ Ajándéka-e.

ket szereti. Sőt a szegények közül némelyek ezzel hízelködnek magoknak, hogy a kazdagok a másvilágon kínlódnak, ők pedig boldogságba lesznek. Az irégyek is, kik fölöttébb is óhajtanák és keresnék a kazdagságot, de nem kaphatják, midőn látják valakinek előmentit, ezt mondják: Azért vagyon itt jó szerencséje, hogy itt vegye el az ő életének javát; ámbár uralkodjék itt, de megtorolja a másvilágon. — Eféle csélesapok szava miatt sokan osztán azt vélik, hogy a kazdagság nem jó és nem istentül volna. Azért vegyétek eszetekben a bizonyosságokat, ahonnét megmutatom, hogy a kazdagság istennek igen jó és nemes ajándéka legyen azoknál, akik azzal jól avégre élnek, amivégre ő adta, viszontag megént igen veszedelmes az istentelen, hitetlen, gonosz életük birtokában...

Mivégre adja az úristen a gazdagságot? Ennek négy okát vegyétek eszetekbe, mert: Először: az ő neve és tisztessége öregbülésére adja. — Másodsor: hazánknak oltalmára. — Harmadsor: életünknek táplálására. — Negyedsor: szűkölködő nyomorultaknak segítségére...

Mondom, hogy először az isten neve tisztességének öregbülésére kell morhánknak egyik részét költenünk. Az pedig így leszen, ha az isten ígéje hirdetésére szűkölködő ifjakat taníttatunk, oskolákban árvákat éltetünk, egyházi személyeket tartunk és minden alattunkvalókat istennek ismeretire taníttatunk... Azért amint jaj azoknak, kik midőn taníthatnának és nem tanítanak — így jaj azoknak, kik midőn tanítókat nevelhetnének, fősvénységek miatt nem nevelnek. Jaj azoknak is, kik az ő alattokvaló jobbágyoknak hasznát, gyapját és bűrit nyúzzák, de őket lelkekben nem éltetik. Jaj azoknak is, kik őmagokat érseknek, pispeknek, kánanoknak, prépostnak, papnak hívatják, de Ézsajás szavaként mint a néma ebek, csak veszteg hallgatnak és magokat azból hízlalják, azokból isten neve tisztességére ifjaknak kellene nevedekni, kik várépitésre, kupára, lovakra, torkosságra és evilági kevélységre csak figyelmetesek, hiábavaló faragott kövekre, kófiomra, gyöngyös misemondóruhákra, aranyas bachulusra,¹⁸ faragott képeknek aranyasztatására költik a szegény árvakét...

Másodsor ezért adta az úristen a kazdagságot, morhát és pénzt, akár sok, akár kevés legyen, hogy azzal hazánkat építsük, őrizzük, oltalmazzuk. Minden falunak és városnak szokott törvénye vagyon, adója, rovása. Annak pedig hasznos okának kell lenni, miért szedik ki, hogy az ő fejedelme vigyázzon reá, őrizze pogányoktól, latroktól, tolvajoktól, gyútóktól, paráznáktól és egyéb hatalmasoktól, oltalmazza köztök az ártatlanokat és megbüntesse az ártalmasokat.

¹⁸ Kóflum: skóflum — arany- vagy ezüstoffonals hímméssel díszített kelme. — Bachulus vagy baculus latinul: bot; egyházi szóhasználatban püspöki „pásztorbot”.

Ezenképpen egymást oltalmazzuk morhákkal és így jóra költjük azt. De meglássa a fejedelem is, hogy ami fejébe kiszedi, arra költse, ne hurcoltassa felesége szoknyája farkán nagy gyöngyösen a porba a szegény éhezőknek verétékit, — mert a szegényember nem örökös rabja öneki, hanem csak ideig való juha, kit isten pásztorsága alá bízott, azért hiábavaló rovástul is, raboltatástul és szolgálattul is megójjja. A szegénység is ne szánja az ő jámbor urának megadni az ő törvény szerint való adóját, gyorsalkodjék munkájában, ne tobzódjék, eleget ad isten neki. Urunk is így tanít: Adjátok meg a császárét császárnak. Szent Pál is így tanít: (Rom. 13.) Adjátok meg azért mindeneknek adósságokat, akinek adóval tartoztok, adót — akinek sarcolással, sarcolást — akinek félelemmel, félelmet — akinek tisztességgel, tisztességet: senkinek semmivel ne tartozzatok, hanem csak hogy egymást szeressétek. — Azért egymáshoz való szeretetünk-ből egymásnak oltalmára ne szánjuk morhákat, hogy ne legyünk olyak mint ama gazdag, ki csak tékozlásra visele gondot, nem az ő alattavalóira.

Harmadszor: erre való az embernek pénze, morhája, hogy az-ból életét táplálja, magát, feleségét, gyermekét, cselédit éltesse, ruházza az ő rendi szerint mértékletesen...

Negyedször: erre való a morha, ezért is szaporítja az úristen, hogy a te cselédid kívül is meglátogass más szegényeket is... Azaz a tiedből a te házadnépét kiváltképpen éltesd, azonba a szükölködők-től is magadat meg ne vonjad...

Ezt is vegyük itt eszünkbe, ki nek kell adakoznunk. Csak egy sincs mi közülünk, ha király volna is, aki nyomorúságra nem juthatna — amint sok fejedelmekből is, nemesekből rabbá, szegénnyé és koldussá löttek és csak egy sincs mind az egész világon is, ki másnak valami segítsége nélkül nem szükölködnék. Azért valamelyik közülünk nyavalyára jutna, tartozunk vele, hogy mindnyájan azt segítsük azba: akinek pénze vagyon, pénzzel — akinek egyéb morhája, kenyere, szalonnája, lova, szekere, ha szükség neki, segítse ezekkel; akinek morhája nincs, de ereje, esze vagyon, szolgáljon azzal neki. Rövideden, valamibe szükölködik az emberek közül akárki is, amivel lehet, mindennel szolgáljunk együnk a másiknak, szomszéd szomszédnak, falu falunak, város városnak, király királynak és mindnyájunknak. És senki magát másnál jobbnak ne állítsa, ha szintén császár volna is, mert mindnyájan egy istentül, egy atyátul, egy anyátul, egy porból lettünk és mindnyájan ismég azon porrá leendők vagyunk. Azért jól meggondoljuk, miért osztott az úristen most külömb-külobb tisztet mindnyájunknak. Ezért, hogy mint a te testedben sok tagok vagynak: fejed, szemed, füled, szád, kezed, hasad, beled, májad, léped, lábad vagyon, de mindnyájan egybe úgy kolcsoltattak, hogy

egyik a másiknak szolgáljon — így az úristen is királyt, herceget, urat, nemeset, szolgát, parasztot, szücsöt, szabót, vargát, barbélyt, deákot, prédikátort adott, de mindezeket oly igen összekapcsolta az úristen, hogy csak egyik is a másik nélkül nem lehetne, hanem mindnyájan egyenlő szeretettel egyik a másiknak úgy szolgálna mint az önnön testének, vérének. És innét tetszenék ki, hogy az úr Krisztus tanítványai vagyunk, ő a mi fejünk és mindnyájan csak őtöle függünk. Akik kedig ezeket elszagatnák, azok kitétszenének mindjárt, hogy ördög hadnagysága alatt lakozók; amint ama kazdag is a szegény Lázárt nem esmeré meg ő atyjafiának, ő testének, vérének lenni, de magát tüle elidegeníté, kevélysége és finnyálkodása miatt — azért Krisztustul is mindjárt elszakasztá magát és amely ördög alá kötelezte vala magát, ugyanazon ördög elragadá pokolba, a tűznek rőttenetes lángjában. — Kitül a kegyelmes úristen az ő szerelmes szent Fiáért oltalmazzon minket mindnyájunkat. Amen.

MAGYARI ISTVÁN

Az országokban való sok romlásoknak okairól. 1602

Nem alítok e földkerekségében oly esztelen és bölcsességtől megfosztatott embert lenni, ki azt nem tudná, hogyha valaki meg akarja folyásátul a folyó patakot állatni, annak legelőször is a víz eredetét és forrását kellessék felkeresni, ha munkáját hejábanvalónak lenni nem akarja. Amint szintén, hogy az értelmes orvosdoktorok is legelőször is a betegségnek okát szokták felkeresni, melyet feltalálván, könnyebben ellene állhatnak a betegségnek. Mert mindenkor könnyebb az olyatán ártásoknak ellenek állani, melyeknek okát ember elméjével megfoghatja . . .

Ezek azért így lévén, igen szükséges mindenek előtte ennek szorgalmatosan végére menni: mi okai legyenek a keresztyén országokban és birodalmokban való sok változásoknak, miért és honnan származzanak az egy alatt való nemzetségekre és még az oktalan barmokra is a sokféle veszedelmek, romlások, vérontások — mert ok nélkül semmi sem szokott lenni . . .

Annak okáért, miért hogy a mi megkeseredett szerelmes hazánkbeli sok pusztaságoknak is valami megtapasztalható cégéres okai vagynak: Jer, lássuk meg, mi legyen ennek valóságos oka, hogy a pogányok mirajtunk ily nagy diadalmot vöttek, mi pedig napról napra édes országunkkal, ékes városinkkal, sok jövedelmű pispökségünkkel, érsekségünkkel és szerzetünkkel s polgári rendünkkel fogyatkozunk . . .

De megszününk talám csodálkozni rajta, miért pusztuljunk ily

szörnyen, ha a köztünk való sok gonoszságoknak eláradását megtekintjük. Ime köztünk vagyon bálványozás, visszavonyás, gyilkosság, fertelmesség, hitötlenység, irigység, kevélység, árultatás, részegség, tobzódás és mindenféle gonoszság. Tisztesség adassék minden jámbornak — de ha jól meggondoljuk, csak igen keveset találunk, ki tisztiben, hivataljában eljárna híven. A lelkipásztorok restek a tanításban, keveset építenek jó példájokkal, a pap urak és szerzetesek gyengeségnek, pompaságnak, bújaságnak és kazdagságnak keresésének szolgálnak. A fejedelmek és urak gondviseletlenek. A magisztrátusoknak kell csak a jólakás, henyélés, perpatvar, kevélység, irigység és sok gonoszság. A vitézlő nép nem a szép, örvendetes szabadságnak, hanem a nyereségnek és prédának örvendez, kóborol, dül-foszt és minden latorságot cselekeszik: akárki nyerjen — csak ő ragadománnyal telhessék meg — azzal ő keveset gondol. A tisztviselők nem a közönséges jóra, hanem magok hasznokra viselnek gondot. A városbeliek, falubeliek, kereskedők és mesteremberek sem jobbak. Ők is fősvények, álnokok, a más kárával magoknak mint használhassanak, azon törik éjjel-nappal fejeket. Nézd el immár a törvénytevőket, írástudókat, prókátorokat és nótáriusokat: ajándékban telhetetlenek — és kiben fogyatkozás nem volna, csak igen keveset találsz. Im még a gyermekek között is eláradott a sok gonoszság.

Senki ne csodálja tehát, ha a sok gonoszságért isten is megvonsza tőlünk segítségét...

Továbbá vagyon még kétféle káromlás, melyekért is isten méltán büntet... A titkon való káromlás akkor leszen, mikor az isteni szolgálatnak színe alatt az idegen isteni tisztelet elpalástoltatik... Másfelől azért: tettetés, jámborságnak és hosszú imádságnak színe alatt, az özvegyeknek és árváknak jószágok megemésztetik. Ilyenek a misefaragók, kik nem isteni áhítatosságból, hanem mint az alakosok, pénzért játszadoznak, így ők is fizetésért tisztelik az istent, pénzért mutogatják szentségeket, zörgetik olvasójokat, pattogatják ajakokat, tarkázzák miséjüket és hányják-vetik érdemeiket. Ezek rendelték a lélek-váltságot, halottakért való könyörgést, a harminc misét és a sok indulenciákat¹⁹ minden komplárságokkal — mert szívök-lelkek a pénzhez ragadott: ha lehetne, még a füstöt is pénzzé tennék; pénzen immár régen mennyországot is eladták — noha valóban el nem adhatják! — melyből csak azért is kirekesztetnek, hogy immár másnak pénzen eladták. Mert amit egyszer elad valaki, azt törvény szerint, azután nem bírhatja.

Annyéra elmerültek pedig a pénzgyűtésben, hogy oly nagy vétket nem cselekedhetel, melyet pénzért meg nem bocsátanak. Ha

¹⁹ Bűnbocsánat. (Latinul).

atyádat, anyádat, öccsödet, bátyádat, húgodat, nénédet, feleségedet avagy valamely atyádfiát megölted volna is, de öt vagy hét garasért megbocsátják bűnödöt — csak szerzetes ne legyen, akit megöltél. Ha édesanyáddal, nénéddel, húgoddal avagy valamely más rokonsággal, ángyoddal vagy komádasszonnyal fertelmeskedtél volna is: öt garasért megbocsátják . . .

Ilyenek a barátok is, kik is csak istent bosszantják henyélésekkel, kiknek istenek az ő hasok és minden szentségeket pénzért mutogatják, noha némelyek csak kezekben sem akarják venni s mégis az ő tetves csuklyájoknak bűnbocsátó érdemet tulajdonítanak. Az apostolok idejében s az után is sok ideig csak hírek sem volt a barátoknak . . . Ezek mihelyt támadának, legottan sokféle bálványozást támasztának s újabb-újabb módot szabának az isteni szolgálatban, hátravetvén azt, mely a Szentírásban vagy. És im addig sürgölődtek, míg sokféle szerzeteket nem nemzettek . . .

Ezek immár a kész kenyérevő, hashízlaló s lélekvesztő csalárd atyák oly igen elsokasodtanak a pápához hallgató helyekben, hogy az ő sokaságoknak számát nem mondhassuk meg — talám csak a franciskánusok is vagynak hatvan- vagy hetvenezeren . . . Ennyi sokaságnak bűn a kenyeret henyélés után vesztegetni, istennek sem szolgálnak s az országoknak is károsok . . .

Lássuk immár a papirend között való titkos káromlást is. Ezek is mind elhagyták tisztüket s földi urakká lóttanak, mind a pápa s mind az utánavalók: kardinálok, érsekek, pispökök, apáturok s kanonokok. Kővárakat, városokat, falukat, jobbágyokat bírnak földi fejedelmek módjára. Hadakozó seregeket tartnak, szentségesnek, nagyságosnak hívattatnak; mézzel kened szájokat, ha nagyságosnak nevezed, úgy kedvelik azt a nevet. Esznek, isznak, tobzódnak, hintóban, székben, lektikában²⁰ hordoztatják magokat és mint urak, mindenben kedvekre élnek — s mégis apostolok! Bódog isten! Hogy ne forduljon el a község, ha az egyházi rend is elfordult? . . .

Továbbá ezért is bocsátja reánk isten e sok romlást, mert sokan szülejeket nem tisztelik, nem táplálják, sőt átkozzák, szidalmazzák, megverik s némelyek meg is ölik őket . . . mert az isten azokat teszi nyomóssá e földön, kik az ő szülejeket tisztelik, szavokat megfogadják . . . Azokat pedig megrontja, gyakorta uraságotól, országoktól megfosztja és táborostól elveszti, valakik szülejeket nem böcsülik . . .

Amit pedig mondék a szülejeknek nem tisztelőknak büntetésekről, azont mondom azokról is, kik a nálaknál idősb vénembereket, fejedelmeket, földesurakat nem böcsülik meg, őket elárolják, ellenek fegyvert fognak és minden bosszúsággal illetik őket . . .

²⁰ Hordszék, gyaloghintó.

Efféle romláshoz romlást hoz ám a pártütés és a tisztviselők ellen való feltámadás — mint ez immár csak a mi országunkban lőtt sok veszedelmekből is eléggé megtetszik, ha megolvassuk a históriákat. Feltaláljuk könnyen, mely nagy romlást és vérontást szerzett legyen országunkban a polgári hadnak fejedelme ellen való feltámadása és pártütése — csak az egy „fekete had” is a Mátyás király ellen való feltámadások; és az urak között való sok visszavonyások is elég bizonyosságot tesznek erről.

E pártütés és feltámadás lön oka, hogy a Mojzes és Áron ellen zúgolódók az Igéretnek Földére²¹ be nem mehetének, hanem hol egyszer s hol másszor mind elveszének...

Ez haszna a pártütésnek, mert valaki magisztrátusa ellen feltámad, isten rendelése ellen támad, melyet sokszor közönséges romlások követnek. A római község mely szörnyen romlott legyen a viszálykodó polgárok miatt sokszor, Livius²² eleget írt róla... Ilyen romláshozó pártütés volt itt, Európában a parasztságnak feltámadása, az is, mely lőtt anno 1525. [évben] Németországban, sok városnak, falunak, egyházi, külső és polgári rendnek, sok klastromoknak, erős városoknak, váraknak, kastélyoknak, faluknak romlására, mely miatt csak Németországban is vezett százezer parasztság el...

De hogy beszédemben tovább menjek, szóljunk immár a sok orzásról, tolvajlásról, uzsaráról, prédálásról, ragadozásról és telhetetlen fősvénységről is — mert ezek is csak országunk veszedelmére való gonoszságok...

Ezek közül elsősézt az egyházi jövedelmeknek — melyeket a régiek a bölcs tanítóknak táplálásul rendeltek volt — idestova a földesuraktól való elragadoztatása foglalja magának. Mert noha zsírosnak tetszik a mostaniaknak, ha gonoszul, poklul az egyházi jövedelmet magokhoz koporíthatják s nem hogy a tanítókat legeltetnék a magokéból, hanem a régiektől nekik rendeltetett jövedelmet is elvonsszák és amit fizetnek is, avagy feddással, avagy imigy-amúgy adják meg nekik a Szentírás ellen... Mondom, hogy noha zsírosnak tetszik a mostaniaknak, ha magokhoz koporíthatják az egyházi jövedelmeket, de maga nyilván vagyon sok fő-főnemeseznek hamisan az egyházi jövedelmekből gyűjtött kazdagságoknak mind a magokéval egyetemben semmire, prédára és szaporátlanságra való jutásából, mely kevés haszna legyen. Mely dolog miért hogy igen elterjede, isten az ellenséggel is megbüntet érte...

²¹ Mózes és Áron testvérek, a biblial rege szerint kivezették a hébereket az egyiptomi szolgaságból és vezérelték a pusztai vándorlásban, de népük isten elleni zendülése miatt sem ők, sem nemzedékük nem jutott el Palesztinába, hanem útközben haltak meg. (Mózes II—V. k.)

²² Klasszikus római történetíró. Élt i. e. 59-től i. u. 17-ig.

Továbbá... az uzsorások is kárt hoznak csak az országokra, mert holott azt parancsolta légyen az isten, hogy a szükölködőknek amit kölcsönadunk, uzsorával meg ne vegyük rajtok, azaz amennyit adtunk, annál többet ne vegyünk, nyilván megtetszik, mely nagy haragja gerjedjen fel istennek az uzsorások ellen...

Azt alítják némelyek, hogy csak a pénznek több fizetéssel való bevételeiben légyen az uzsoráskodás. De a Szentírás úgy mint uzsorát, mind megtiltja azt, valami több a megfizetéskor annál, amennyre volt a kiadáskor — az akár pénzben s akár valami más dologban, úgy mint borban, búzában, árpában, zabban, stb, találtassék lenni. Uzsoráskodol azért, ha búzádat és ezekhez hasonló marhátat kölcsönadod felebarátodnak ilyen okkal, hogyha tíz köből búzát adsz neki, tizenöt köblöt adjon érette, avagy szőlődben, szántóföldedben egy napig, kettőig dolgozzék feljebb. Mert akár mint palástoljuk is az uzsoráskodásnak útálatos nevezetét és bár nevet változtatván, érdekének,²³ ajándéknak vagy hálaadásnak jelének mondjuk is lenni, de maga mind uzsorának mondja azt az Irás, valami nagyobb mértékkel, bővebben leszen a megadáskor, hogysesem mint a kölcsönadás-kor volt.

A lopókat fel szoktuk akasztani. Bizonyára pedig ha igazat kell mondanunk, sokkal többet lopnak az uzsorások, a hamis singgel, réffel, köböllel, fonttal, pinttel²⁴ élők — hogy azokat se hagyjam el — a szegénységen ama aprólék orvoknál, mert lám, majd a véreket is kiszíjják szegényeknek a sok saccoltató uzsorával. Vaj ha mostan élne Ágis,²⁵ ki sok igazgatása volna efféle uzsorások ellen! Lucullus és Cato²⁶ ha látnák a mostani sok hamis uzsorákat: semminek alítanák mind az ázsiait s mind a sziciliait e mostaniakhoz képest.

Hogy ne romoljon azért országunk, ha mind egyfelől, másfelől magunk is elfogyatjuk és szegényítjük egymást? Hiszen, akkor volna jól országunk dolga, mikor a bennelakók bírnák magokat, akkor tarthatnának éléssel és pénzzel hadakat. De így a nagy szegénység

²³ Kamat. (Latinul.)

²⁴ Sing: hosszmérték, 62 cm. — Rőf: hosszmérték, 77,7 cm. — Köből: űrmérték, általában 60, helyenként 90 liter, vidékenként változó. Pint: űrmérték, Magyarországon 1,415 liter; egy pintben két itce és négy meszely volt. — Font: súlymérték, 50–56 dkg.

²⁵ Spártai király az i. e. 3. században; eltörölte az adósságokat és földosztást kezdeményezett, mire ellenfelei megölték. Több Ágis nevű spártai király közül erről beszél az író.

²⁶ Előbbi római hadvezér és politikus az i. e. 1. században; Ázsiában hadakozott, onnan hozta haza, Rómába fényűző szokásait, melyek közmondásosakká lettek. — Utóbbi: római államférfi az i. e. 2. században: az irodalomban neve fogalomná vált, mint zord erkölcsbíróé, aki szigorúan örködött a régi hagyományok fölött. (Egyébként tudjuk róla, hogy uzsorás volt és rabszolgáinak ember-telen kizsákmányolója.)

miatt mivel segíthetnek bennünket? A község is elfogyatkozik így s az uzsorából gyűjtött pénznek sem adja isten szaporaságát, mert „az utálatos prédának nincsen jó sikeressége”. Szükség annak délbén is vaknak lenni, ki ezt által nem látja.

Mit mondjak immár a fejedelmeknek, uraknak és tisztviselőknak a szegény községhez való keménységekről? Tisztesség és dicsőret adassék az olyanának, ki az alattavalókat oltalmazza, takargatja és nemcsak a gyapját veszi el, hanem oszlopol is veti magát a község mellett az ellenség ellen mint jó atya. Sokakat adjon isten ilyeneket s azokat is tartsa meg, akiket adott! De vajki sokan vagynak, kik a magisztrátusságban nem a közönséges jót, nem országunk maradását keresik, hanem a magok hasznokat halásszák és mint az olaj, mindeneken felyül akarván járni, törvénytelen a szegénységet dúlják, fosztják és erőhatalommal mindaddig húzzák-vonszák, míg csak hajokat, szakálokat nem hagyják szegényeknek.

No, valami mértékkel mérünk mi egyebeknek, olyannal mérnek egyebek is minékünk. Ha mi a községet elkóboroljuk, ismét más kóborlókat, ellenséget hoz isten mireánk is, kik elpredálják ragadományunkat. Ó, ha ezt meggondolnák azok — a vitézekről és magisztrátusokról szölok! — kik gyakran a községet háborgatják, torkon verve, mindeneket elvonszák, mely nagy romlást hozzon e nagy méltatlanság közönségesen reánk, talán engedelmesbek lennének a szegénységhez!

Jajt kiált Ezsajás minden ragadózóknak és ő magokat is prédára jutandóknak mondja lenni, valakik máson húznak-vonsznak. Nemde nem nagy hertelenséggel támaszta isten olyakat, kik Abakuk²⁷ mondasaként, mardossanak, szaggassanak s ragadományyá tegyenek minden efféle nyúzó-fosztókat — és miért hogy sokakat fosztottanak meg, ők is mástól megfosztattassanak. Jaj efféle kóborlóknak! Sok özvegyeket, árvákat nyomoríthatnak ugyan meg egy ideig, de nem szenved el isten büntetés nélkül, mert fegyverrel fenyegeti őket és azt mondja, hogy feleségeket özvegyiségre s gyermekeket árvaságra volna juttatandó érette...

Amely isten azért régenten megbüntette e mód nélkül való kegyetlenséget, a magisztrátusokban a sok méltatlan adóztatást mind keresztyének s mind pogányok között — s mint a zsidóknak, kananeusoknak,²⁸ asszíriaiaknak, babilóniaiaknak, perzsiiaiaknak, görögöknek és rómaiaknak példájokból kitetszik — azon isten most is megrontja a községen nyúzó-fosztókat, akárkik legyenek azok.

²⁷ Habakuk. Héber próféta az i. e. 6. században, keményen ostromozta népe romlottságát. Könyve a *Bibliában*.

²⁸ Palesztina, ősi néven: Kánaán őslakói a héberek honfoglalása előtt. A *Biblia* istentelen, gonosz népnek nevezi őket.

Káros az is, mikor a községnek és a közönséges jónak gondviselése gyakran olyakra bízattatik, kik miért hogy telhetetlenek, több gondot viselnek arra, miképpen magoknak nagy hasznot tehesenek, bár a fejedelemnek, uraknak, községnek és országnak kárával legyen is. Ezek azok, kik a szegényeknek fáradtságos veritékekből cifrálnak, esznek, isznak, tobzódznak és törvénytelen csigázzák őket, kik ellen sokan csak moccanni sem mernek. De mint a káposztás kertet az éh kecskére nem jó bíznya, sem a lúdfiakat róka-pásztorra, így azokra sem bátorságos a községet bíznya, valakik telhetetlenségből nagymohón óhajtják a kazdagságot. Mert efféle saskeselyűk magoknak tesznek hasznot, de üresítik a tárházat és fogyatják a szegénységet.

Ha mikor effélék ellen panaszol is a község, ritkán veszi hasznát, mert avagy hírekkel sem esik azoknak, kik tehetnének róla, avagy ha szinte hírekkel esik is, nem jól informáltak, holott nem a sérelmes féltől, hanem a másiktól, vagy ajándékért mellette szólóktól értekezik meg a dolognak mivoltát — kik mint egyik farkas a másikat meg nem eszi, így ők sem támadnak egymásra. A fejedelmek és urak tisztelték az, hogy a község panaszát is meghallgassák; ha méltó, helyt is adjanak neki s ne mindenkor csak a gyengén lépő és cifrán járó, bársonyos udvari páváknak higgyék el szavokat. Mert képtelennek látszik, hogy az elszegényedett, elepedett és elfáradott község a nálánál hatalmasbat megháborgathassa, noha mint a képirókat, így efféle koritolókat²⁹ is nehéz legyen hazugságban hagyni.

Nyilván ha őfelsége, fejedelmünk atyai jóvoltából maga nem kezdi hazánknak s a községnek gondját viselni, a sok feneketlen kasok, ajándékban telhetetlen tisztartók és kóborló vitézek, amint elkezdtek, nemsokára úgy megemésztik így és megmellyesztik a községet, hogy bátor semmi pogány ellenség ne jöjjön is reánk, magunk is elfogyathatjuk magunkat. Urak, urak, kik maradástokat szeretitek, nyissátok meg szemeteket s tartsátok ti magatok a kormányt, ne hagyjátok akárkinek is a községet nyúzni-fosztani! Valaki másra bizza a maga dolgát, — holott az úr szemei hízlalják meg a lovakat, — kár nyitja meg füleit; higj énnekem.

Az erőszak és mód nélkül való félelem elidegenülést és a községnek jóakarátjának megaluvását nemzi. Mert amint Ovidius³⁰ írja, minden ember vesztét kívánja annak, akitől fél. Innét vesznek eredetet a pártütések, visszavonyások, a községnek feltámadási és honn való sok háborúságok, melyekből romlás és pusztulás következik — amint Urunk mondja. Drága madár a pór-madár: szabad-

²⁹ Talán azonos a tájnyelvi „kóricáló” szóval, ami a. m.: henyélve, gond nélkül ide-oda járkáló, lődörgő.

³⁰ Római költő, i. e. 43-tól i. u. 17-ig.

jára sem kell ugyan bocsátani, mert elragadná a ló — de felettébb, erejénél feljebb, újabb-újabb rovással, fizetéssel, szolgálattal nem is kellene saccoltatni, mert káros országunknak, ama régi mondások-ként: Barátinkat nem kell kényszerítenünk; mert ha igen megvonszod a húrt, elszakad. A szabad akaratból futó lovat nem kell sarkantyúzni — mint Liviusnál ezt könnyen megtalálhatod.

Ti is, kik a fősvénységben telhetetlenek vagytok, csak a községet fogyatkoztatjátok, drágaságot szerzettek és országot pusztítottok: magatoknak sem használtok belőle s a közönséges jótól is megfogyátok...

A fősvénység azért káros országunknak, mert a meggazdagulásnak éhségéből támadnak az orzások, tolvajlások, uzsurálkodások, prédálások, sok méltatlan rovások, hamis kereskedések, fondorkodások, hamis bizonyoságtételek, hamis mértékek, az adásbeli sok cigányságok, komplárságok, árultatások és hasonló gonoszságok, melyek mind a fősvényekre s mind az országokra romlást szoktak hozni... Ettől féltlek titőket is, fősvények, hogy későn kezdtetek, de károsan akkor is, telhetetlenségetek ártalmas voltát eszetekben venni!

Immár a törvénybeli sok méltatlanságot és hamis perpatvarkodást sem hallgathatom el, mert látom sok jámboroknak úgy lenni dolgokat, hogy ha nekik a törökök vagy zsidók előtt volna perek, már régen vég is lött volna dolgokban, holott miköztünk jó ha csak felvötték is pereket, nem hogy elvégezték volna. Sokszor oly dolog is esik, hogy az igazságszerető fejedelmek és urak akarnák ugyan az ártatlant oltalmazni s igazságát kiszolgáltatni, de némely ajándékbeszívó törvénytevők lelkekismeretek ellen avagy elfordítják a törvényt, avagy kedvért, barátságért sokáig vontatják a pert, melyet isten igen bán...

Eszedben vehetnéd az igazságnak ki nem szolgáltatásának veszedelmes voltát. — Felette bánja isten, midőn az özvegyeknek, árváknak és a szegény községnek igazságok vagy nem szolgáltatnak ki vagy hamisra fordítatnak és azért effélékre felgerjesztvén haragját, úgy mint őtöle Mojzes által megátkoztattakra, veszedelmet, romlást és pusztaságot szokott bocsátani, fenyegetvén a prófétáknál azzal, hogy a törvénynek meghamisításáért minden bosszúságát kiontaná reánk és az ő haragjának tüzeben megemésztene, kőházainkban nem lakhatnánk és szőlőnk borában nem ihatnánk...

Vagynak olyak is, kik irigységből, gyűlölségből, haragból bosszúságból, félelemből avagy fizetésért és ajándékért lelkekismeretek ellen való törvényt tesznek... Azért ha szintén akarják is a telhetetlen bírák, de soha nem szolgáltatathatják az igazságot fogyatkozás nélkül ki az ajándék után. Mely dolgot ha elhinnének a mostani törvénytevők és prókátorok, ennye sok hálókba nem ejtenék magokat...

Veszedelemes az is országunknak, hogy egyik a másik jószágára törekedik, az uralkodásnak kívánásától égettétvén, sokszor ereje felett való dolgot próbál...

Az öltözetbeli változtatás, gőgösség és cifraság is jobbrészre mindenkor az életnek, erkölcsnek és még szinte a közönséges állapotnak is változását hozza reánk... Aminemű sokféle cifraságot gondoltanak a ruhaviselésben a magyarok, nyilván még csak azzal is jelentik régi egyigységektől való eltávozásokat és amiatt reájok következő romlásokat. A polgári rend a nemes-öltözetre, a nemesség az urakéra, az urak a fejedelmekére üznek, úgyannyira, hogy majd alig tehess immár választást közöttök...

A békességről

A gyönyörűséges és kívánatos békességnek is felette igen szeretői voltak mindazok a régiek, valakik országok maradását és nemzetek jóvát kívánták és azért a békességgel ellenkező dolgoktól igen oltalmazták magokat. Ezeknek példájokhoz képest mi is békességnek és egyességnek legyünk szeretői és követői, oltalmazván magunkat mindazoktól, valamelyek a békességet felbontják. Bizonyára pedig csak ott maradhat meg a szép békesség, ahol az igazság uralkodik, mely kinek-kinek amivel tartozik, azt megadja. A helvéciaiak³¹ erősek voltak, mert mindennek kiszolgáltattott igazsága, senki méltatlanságot nem cselekedett, mely miatt szeretet és nagy jóakarát volt egymáshoz mindenkben. Erős ország az, melyben az igazság szép békességben tartja és szeretetben a lakosokat, — nagy erővel sem árthatni annak.

Ó, kívánatos és gyönyörűséges igazság, békesség és egyesség, vajjon s mikor jössz a mi elepedett és nálad nélkül megszakaszkodott szegény országunkban magadnak fészket vetni és lakóhelyet szerzeni? Vajjon s mikor foldozod meg elszakadozott ruháját édes hazánknak? Mikor vetsz véget a mi sok romlásink miatt való búdosásinknak? Ó, kedvességes békesség, mikor csendesítesz le ugyan országunkban ennyi sok változásokat? Térülj mihozzánk is valaha immár egyszer! Találsz sok pusztá helyeket itt is földünkben: építsd meg azokat jobb állapotra...

Nem kívánják ugyan sokan a békességet s kiváltképpen azok, kik nem a közönséges jóra, hanem a magok hasznokra néznek. De az értelmesek szívök szerint óhajtják és buzgó könyörgések által is kéri istentől. Mert jól tudják, mely hasznos dolog legyen a békesség. A békesség idején zöldellenek és virágoznak minden rendek, a törvé-

³¹ Svájc kelta őslakói.

nyek, tisztességes deáki tudomány és kézi mesterségek. Akkor mind házoknál bátorságban lakhatnak s mind útokban békével járhatnak az emberek. Akkor a község is nyájára, ménesére, méhére, marhájára csendesen gondot viselhet, ki-ki mind békességben lakhatja jószágát, örökségét, élheti erdejét, rétét, vizét, szőlejét, szánthatja-vetheti földét és táplálhatja magát s házanépét igaz majorságából. Akkor vagyon a bornak, búzának és baromnak bősege, akkor az olcsóság és a szép, tisztességes lakodalmoknak, játékoknak és vígaságoknak csendességben, rettegés nélkül kiszolgáltatása, sok több jókkal egyetemben — mint a Saturnus idejebeli boldog állapatról³² írnak a poéták.

Vajki drágalátos a békesség! Boldog város az, mely ennek szeretője. De most a sok visszavonyás minden jót felfordított és minden helyeket rettegéssel, félelemmel töltött be. Búdosik most az igazságnak kiszolgáltatása. Mind igazság, ha ki jobban bírván magát, más elnyomoríthat. Így nem leszen a békességnek helye nálunk. Aki azért országát s nemzetségét szereti, őrizze magát a békességnek ellenző dolgaitól . . .

Fő gondjok az isteni tisztelet után erre legyen az uraknak és fejedelmeknek, hogy a külső dologban is kinek-kinek igazsága kiszolgáltatassék, oltalmaztassanak az alattokvalók s úgy leszen, hogy a község is földesurához, fejedelméhez való jóakaratra indíttatik. Ezenkívül akár mint gyötörtessék is a község, de miért hogy Plautus³³ mondása szerint, gonoszul keresett marhának gonoszul kell elveszni — ha a község felettébb megerőltettetik, a békességnek nyilván fel kell bomlani és az erőszakkal vonta ragadományoknak más kézre kell kelni. Soha egy erőszak által keresett birodalom sem volt sokáig állandó. De mégsem veszik ezt sokan eszekben s azért kiozzák ilyen igen a községet, elannyéra, hogy amint a példabeszéd tartja, sokkal nagyobb orvok és tolvajok legyenek azok között, kik aranyláncot viselnek, hogysen mint azok között, kik vasbékókban fogva tartatnak . . .

Nehéz továbbá az is a községnek, hogy igazsága elő nem vétetik, igazságában a fejedelmektől és uraktól meg nem hallgattatik, panasza be nem vétettetik, suplicatiója [*könyörgése*] el nem olvastatik, hanem vagy elszaggattatik, vagy elhányattatik . . . Sokan gondviseletlenségek miatt akármi csélcsepokra és kazdagságban telhetetlenekre bízzák a szegénységnek meghallgatását, mely miatt sokszor . . . ketten-hárman egyben szólván, arra hajtják a fejedelmeket és urakat, amire akarják. Ezt eltávoztathatják, ha magok kezdik az alattokvalóknak panaszát — amint kívántatik is tőlök — meghallgatni s minden rendnek igazságát kiszolgáltatják . . .

³² Római istenség. A hitrege szerint, az ő uralma idején volt az emberiség boldog aranykora.

³³ Római vígjátékíró i. e. 1–2. század fordulóján.

Vagyon még más nehézsége is a községnek: mert háza, réte, szántófölde módjánál feljebb adóztatik, maga igazság kívül sok szolgálatra botoltatik, méltatlan bírságotlatik. Földesura mind a községnek s mind az útonjáróknak sok kárával bűdös borát rajta kétszer árán tartja. Ecetre sem volna jó, kinek a községnek kétszer árát le kell tenni. Idevaló a pintnek, köbölnek, réfnak, fontnak és egyéb mértéknek meghamisítása is. A vendégfogadóknak és kufároknek drágaság-csinálások is. Ezek és ezekhez hasonló dolgok a jó törvényt és az igazságot felbontják, ki miatt a békesség is felbomol.

Ezeket tehát és minden egyéb dolgot is, mely a békesség ellen volna, mindenütt kiirtsuk országunkból, legyünk egyesek s meglátjuk, hogy mind ennyi sok háborúban is jobb állapotja leszen országunknak...

A fejedelmek és urak annak felette legyenek igazság szeretők, édesatyák, kegyesek, gondviselők, oltalmazók, a polgári rendet szeretők és az alattokvalóknak vérekkal is örömet szolgálók — mint a régi fejedelmek, kiknek a község nyavalyája fáj és kik igaz törvényt szolgáltatának mindennek. Természet és törvény ellen a népet nem terhelték. Tanoljanak a mastaniak is, járjanak el tisztekben: méltatlan adóval, hamis rovással, szolgálattal, prédálással, erőszakkal, vérontással, hamis törvénnyel, kegyetlenséggel, hamis isteni tisztelettel, hamis vámmal, hamis dézsmával, álnok harmincaddal, bor-váltsággal, bor-foglalással, perpatvarral, ajándékkal, bírsággal a községet ne terheljék. Mert számot kell valaha nekik is hivataljokról az úristennek adni. Keserű leszen pedig a számadás, ha ki béres fejedelemnek és földesúrnak találtatik lenni, ha hasznát, adóját, fizetését, szolgálatját a községnek elvötte, de az ellenségtől őtet fegyverével nem őrzötte, a sok adót cifrára, jólakásra és kinyességre vesztegette s hazája oltalmára nem térítette...

*

Magyari Istvánnak erre a könyvére Pázmány Péter haragos Feleletét írt. Nevezetes, hogy vitairatában egyetlen szóval sem tér ki Magyari trásának társadalmi vonatkozásaira, csupán az egyházi vagyon elleni támadását veszi igen érzékenyen. Tizenkét oldalon bizonyítja, hogy méltó az egyház és az egyháziak arra, hogy „böcsületük” legyen és hogy számos adomány „böcsületes állapotba” hozta, a Szentírás pedig sehol sem tilalmazza ezt, sőt egy prófétából kiolvasható, hogy isten régtől fogva való akarata az újtestamentumi egyház vagyona. Az idézetekkel és tekintélyi érvekkel való heves hadakozás mellett élesen személyeskedik. Néhány kiragadott részlet megvilágítja az egyházi férfiak közt kialakult csendéletet:

„...igen bánod mind te és mind a több atyádfiai, hogy az egyházi emberek gazdagok és nagy uraságokat bírnak... Nyilván-

való dolog pedig az is, hogy a Szentírás ellen nincsen az egyházi emberek világi birodalmok és gazdagságok... Noha azért az apostolok a prédikálásnak idejekor szegények voltak, mindazonáltal az istennek ígéreti szerint, az anyaszentegyház pásztorinak azután böcsületes állapotban kellett lenniük... De ti mivelhogy nem papok, hanem sült paraszt kapók vagytok, nem tudjátok megböcsülni az egyházi rendnek állapotját... Ne adja pedig isten azt soha, hogy nektek módotok legyen a kevélységbe, mert ha a festékekkel felérnétek,³⁴ azt állítom, hamar megismernétek, hogy irigységből volt a papok és püspökök ellen való kiáltástok, nem az apostoli alázatosságból. Most is valami koszos tituluson annyira kaptok, stb... és ezekből kitetszik, hogy nem az akaratban, hanem az értékben vagyon fogyatkozás, hogy ti is reá nem tartjátok magatokat. De bizonyos légy benne, nem oly hatalmas a ti evangéliomotok, hogy akik ezt beveszik, a világi gazdagságot az apostolok lábaihoz vigyék, hanem ha lehetne, még Krisztus urunkrul is levonnák." (*Felelet a Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére. Nagyszombat, 1603.*)

PÁZMÁNY PÉTER

Az urak és szolgák tisztirül. 1636

A máj tanúságunkért, mind az urak s mind a szolgák tisztirül és hivataljárul szólok rövideden. Legyetek hallgatásban.

Az istennek bölcs gondviselése és atyai kegyessége azt rendelte, hogy az ő népe között, az anyaszentegyház tagjaiban különböző hivatalok és állapotok légyenek — mely különbözőségnek szépen egybeszerkesztetett rendessége sokkal nagyobb csudálkozást érdemel, hogysen a Salamon³⁵ udvara-népének tekintetes állapotja.

Mint az égben nap, hold és csillagok vannak, melyek nagyságban, szépségben és erőben különböznek egymástul, de különbözőségekkel, az eget ékesítik, a földet pedig bennevaló állatokkal legeltetik, mint az ember testében, sokféle tagok vannak, melyek szépséggel együtt hasznoson szolgálnak egymásnak és noha egyik böcsületesb másiknál, de mindenik oly szükséges a több tagoknak, hogy akármelyik nélkül nem csak éktelen, de sok alkalmatlan fogyatkozásokkal csonka az egész test — mint a táborban és városban sok felsőbb és alacsomb tiszték vannak, mert eszeveszett sokaság, nem tábor és város volna, ha azokban mindnyájan egyenlők volnának:

³⁴ Ha tudnátok úgy festeni. Szólás-mondás, a. m.: Ha módotok volna rá.

³⁵ A zsidók leghatalmasabb királya i. e. 10. században, Alakját sok monda övezi. (*Királyok III. Könyve.*)

hasonlóképpen, a bölcs isten azt akarta, hogy a világon élő emberek között különböző rendek és hivatalok légyenek. Mert ha mindnyájan urak volnának, ha mindnyájan a tudományok tanúságában vagy a mennyei dolgok elmélkedésében töltének életüket, ki fáradna a testi táplálás megszerzésében? Ha mindnyájan kézimunkával élnének, ki tanítaná a mennyei és világi bölcsességeket? Ki viselne gondot az országos dolgokra? Ki szolgáltatna törvényt? Mert a Bölcs mondása szerént, noha a szántó-vető, noha a kőműves, a kovács, a fazekas, oly szükségeselek, hogy „ezek nélkül nem lehet város”: de ezek „törvényt nem tehetnek, tudományokat nem taníthatnak”.

Úgy rendelte tehát isten az emberek állapotját, hogy egymás terhét hordozzák és ne találtassék senki e világon, ki vagy lelki vagy testi segítséget ne adhasson egyebeknek, ne vehessen egyebektől. Nem akarta isten, hogy senki oly légyen, ki egyebek segítsége nélkül ne szűkölködjék, ki minden terhének viselésére elégséges légyen: hanem azzal akarta az alázatosságot és egymás szeretetét bennünk gyökereztetni, hogy fők és lábak, urak és szolgák, gazdagok és szegények légyenek: de külön-külön, mindennek szüksége légyen más egyebek segítségére...

Ha állapotokban, értékben és gazdagságban mindnyájan egyenlők volnánk, csak egy mesterember sem talátnék: mert a szegénység cselekedtetni, hogy oly művet tanuljanak az emberek, melyből táplálást nyerjenek. Ha pedig gazdagok nem volnának, kik nagyobb és közönségesb dolgokra vigyáznak, nem vehetnék a szegények hasznát mesterségeknél. Azért, noha a gazdagoknak nagyobb szüksége vagyon a szegényekre, mert ezek a földdel bánnak, a baromtartásban fáradnak, ruhákat, házakat, ételt, italt készítenek, föld gyomrából aranyat, ezüstöt vájnak, azt megtisztítják és pénzzé verik — egy szóval, a gazdagoknak semmijek nem volna, ha a szegényektől nem volna: de azért a szegények sem lehetnek a gazdagok nélkül. Mi mellett szántana, kapálna, min vásárolna a szegény ember, ha pénzt nem kapna a gazdagoktól? Ki hozná bé hazánkba az idegen marhákat, melyekre szükségünk vagyon? Ki szolgáltatna igazságot, ki szerezne bátorságot a prédáló tolvajoktól, ha mindnyájan béreselek és kapások volnánk?

Isten rendelése tehát, hogy különbözés légyen közöttünk, hogy szegények és gazdagok légyenek e világon, hogy mindnyájan egymást segítsük: ki pénzzel, ki munkával, ki okos gondviseléssel. Ebből a szükséges különbözésből vagyon, hogy ki úr s ki szolga közöttünk: ki parancsol, ki enged. És ezek között kétfelé osztatik a világ terhe, mely a munkát és gondviselést nézi: úgy, hogy egyik hivatal egyik részét viselje, másik másikat; és ha a szolgák külső munkával terhelhetnek, az urakat gondviselés fáradtsága.

Mivel azért isten akarátja, hogy, ki úr, ki szolgálja legyen: lássuk először az urak kötelességét és tisztit. Azután a szolgák hivatalját és magokviselésének szükséges állapotját.

Három dologgal tartozik az úr szolgáljának, sőt birodalma alatt lévő jobbágyságának is: Először, hogy cselédjeit szeresse, lelkekre gondot viseljen, istenes életre oktassa és vezesse őket. Másodsor: hogy testi szükségekben és fogyatkozásokban őket gyámolítsa, segítse. Harmadsor: hogy vétkekért őket dorgálja és büntesse...

Hogy a jámbor szolgák szeretésére taníttassanak az urak, a Szentírás azt mondja, hogy atyjoknak hiták régen urakat a szolgák. Seneca³⁶ is azt írja, hogy a régi rómaiak, az urat cseléd atyjának, a szolgákat társoknak nevezték. Mert a szolgák — úgy mond — olyan emberek, mint mi: úgy fogantatnak, úgy születnek, úgy vésznek lélegzetet mint mi: azért „kenyeres társaink, alacsony barátaink, sőt szolga-társaink”, akik nekünk szolgálnak.

Arra kötelezi a cselédes embert az atyai nevezet — úgymond Szent Ágoston³⁷ — hogy noha a világi jókra nézve különben tartja fiát, hogysen szolgálját: de „az isteni szolgálatot, a menyország nyerését ami illeti, abban egyenlőképpen minden cselédjére mint fiaira, gondot viseljen”.

Az uraknak azért első és legnagyobb kötelességek az, hogy az alattavalókat jóra tanítsák is izgassák: reá vigyázzanak, hogy erkölcsöket, keresztyén hitek regulája szerént rendeljék. Mert nem keresztyénség, hanem törökség volna, ha csak testi szolgálatját vennők az alattunkvalóknak és lelkekkel nem gondolnánk...

Egyébkor is tehát, de főképpen mikor jeles innepek közelgetnek, egybegyűjtse cselédét a gazda s úgy szóljon nekik mint Jákob pátriárka házanépének: „Jó fiaim, ha ki közületek isten ellen bálványt emelt szüvében, térjen istenhez, tisztítsa ki lelkét a szent gyónás által, végyen tiszta és szent öltözetet magára és jertek velem együtt az isten házába, hogy áldozunk és szolgáljunk ott neki...”

Nemcsak keresztyéni szeretetre, hanem magok hasznára nézve is, azon kell lenni az okos uraknak, hogy istenfélő, jámbor szolgákat fartsanak. Mert az szolgál híven és igazán embernek, aki igazán szolgál istennek...

Másodsor: Tartozik az úr gyámolítani, oltalmazni és segíteni a szolgákat és jobbagyokat...

Ezeket meggondolván az úr, ne terhelje szolgálját mint barmát, felettébbvaló munkával: hanem, eszébe jusson, hogy isten fegyverrel, döggel, éhséggel fenyegeti az urakat a szolgák rongálásáért és hogy

³⁶ Római államférfi, drámaíró és bölcsész az 1. sz.-ban.

³⁷ Augustinus Aurelius (354—430) latin remekíró. Szónoklat-tanár, utóbb kereszténnyé lett, pap, püspök, a nyugati keresztény irodalom nagy alakja.

az egyiptombélieket azért rontá sok csapásával, mert mód nélkül terhelték az alattok való zsidókat. Annak okáért elsőben az isten parancsolatja szerint, éppen, igazán és üdöhalogatás nélkül megadja a szolgák fizetését, tudván, hogy a több égbekiáltó bűnök között egyik: „a szolgák és műves emberek fizetésének megtartása...”

Nemcsak a keresztyéni szeretet és igazság kívánja a beteg szolgára való gondviselést; de az urak hívségére is semmi inkább nem indítja az alattavalókat, mintha betegségek idején elsőben lelkekre viselnek gondot, hogy istennel megbékélvén, készen találtsanak a halálnak véletlen órájátul; azután testek szükségét és orvoslását megadják...

Harmadszor: Az urak kötelessége kívánja, hogy „a szolgák vétékét büntetés nélkül ne hagyják: vagy azért, hogy a gonoszok jobbuljanak, vagy azért, hogy egyebek félelemmel tartóztassanak”. Vigyázni kell azért minden gazdaembernek cselédje erkölcsére, hogy senki istent vagy felebarátját meg ne bántsa, senki szavával vagy cselekedetivel botránkozást ne adjon. Mert ha a gazda elnyegi³⁸ és hallgatja alattavalóinak gonoszságát, magáévá teszi vétkeket, sőt dajkája és nevelője lészen a gonoszságnak, melyet el kellett volna távoztatni, mivel „aki ütetlen hagyja a gonoszt, bűnökre izgatja az ártatlant”. Azért úgy viselj gondot házadnépére, hogy az alattavalók gonoszságát el ne nyegjed, hanem megdorgáld és büntessed: mert a te lelkeken keresi isten, ha tudva szenveded a gonoszt házadban.

Miképpen azért tilalmazza isten, hogy „ne bántsa senki az igaz szolgát”, azonképpen megparancsolja, hogy szájára ne bocsáttassék a szolga, hanem „az úr megadja kenyerét, megvárja munkáját és amellet fenyítékbe tartsa, zabolán hordozza”. Ha pedig oly gonosz a szolga, hogy „a szó nem fog rajta, fogsággal, tömlőccel, vereséggel is” kell őtet jobbítani.

De a fenyítés és dorgálás módjában, az úrnak arra kell nézni, amit a Bölcs mondott: „hogy ne légyen mint az oroslány, ne ordítson, ne szitkozódjék: ne kegyetlenkedjék”, ne rontsa, hanem jobbjítsa az alattavalókat. Némely urak könnyen akárminémű gyanúságból fellobbanak, megdühödnek, kiáltnak, éktelenül szitkozódnak, gyalázatos szókkal élnek és nem okosságtul, hanem haragos indulatoktul viseltetnek. Isten pedig azt parancsolja, hogy a szolgák ellen „haragból, bosszúból, hirtelen indulatból valami nagyot ne cselekedjék senki”. És elkerülje, hogy mikor a szolgák vétékét dorgálja és jobbjítani akarja, nagyobb vétékbe magát ne keverje...

Nem is kell egy lévbe főzni és minden szolgát egyaránt feddeni vagy büntetni. Mert az értelmes szolgának szó is vereség és a magaböcsülő, emberséges embernek a lágy és szelíd intés elég dorgálás.

³⁸ Elszenvedi, eltűri.

Az alacsony és csekély okosságú rendeket keményebb dorgálással és gyalázatokkal is kell néha ébreszteni hivataljokra. De böcsületes úrnak arra szeme légyen, hogy maga kezével ne verekedjék, hanem ha szükséges nagy okok különbet kívánnának, mások által vigye az úr végbe a büntetést . . .

Meghallók az urak kötelességét : lássuk immár a szolgák és egyéb alacsony renden való hivatalját. És hogy sokat rövid summában foglaljunk, úgy tetszik, főképpen két dolgot kíván a jámbor szolgák kötelessége : Egyiket azt : Hogy amely állapotban isten őket helyeztette, azzal megelégedvén, szentül és tekéletesen viseljék abban magukat. Másikat : Hogy híven, igazán és böcsülettel engedjenek uroknak és reájok bízott dolgokban eljárjanak.

Elsőzör azért : A szolgarend, a jobbágy és a műves ember eszébe juttassa, hogy isten, aki úgy rendelte a világ állapotját, hogy felső és alsó rendek, urak és szolgák, gazdagok és szegények légyenek és hogy kinek-kinek közülünk oly állapotot rendelt az istennek bölcs gondviselése, melyet lelkünk üdvösségére alkotatosbbnak tudott : azért isten akaratjára hagyván ki-ki magát, megnyugodjék és csendes elmével megelégedjék az alázatos állapattal, melyben helyeztetett és abban igyekezzék szent életet viselni . . .

Négy kiváltképpen való nagy okai vannak, miért kell az alacsony állapotú embereknek hivataljokban megnyugodni. — Elsőt Szent Pál említi. Mert isten az, aki őket ilyen állapotban rendelte. Azért méltó örömmel venni, amit isten adott. Szabad a fazekasnak a sárból olyan edényt csinálni, minémüt akar : mentül inkább az emberek közül szabad istennek kit gazdaggá s kit szegénnyé, kit úrrá s kit alacsony munkássá tenni. Semmivel nem tartozott isten senkinek közülünk : tehát elég jóság tőle, ha kisdéd és alacsony ajándékot ad is. Szabad volt, ha nem teremtett volna : tehát elég irgalmasság, hogy teremtett és oly rendbe állatott, melyben néki tetszett. Szükséges azért, hogy a teremtő rendelését ki-ki nagyobbra böcsülje maga kívánságánál és alkotatoságánál és megelégedjék az állapattal, mellyel isten őtet látogatta. — Másik ok az, mert mind urak, mind szegények isten szolgái . . . Ha szolgák vagyunk, abban kell magunkat foglalnunk, amiben urunk akarja : mert nem az a jó szolga, aki azt műveli, ami tetszik neki, bár igen jót műveljen is, hanem aki ura akaratját követi. Annak okáért zúgolódás nélkül abban kell járni mindennek, amire isten rendelte. — Harmadik ok a mi testünk tagjainak példájából vétetik. Látjátok-e — úgymond Szent Pál — mennyi sok részek vannak testünkben? Egyik tag a másikra nem támad, hanem segítik egymást és noha egyik felsőbb, másik alacomb, egyik böcsületesb, másik szemérmetesb rész : de mindenik az ő helyével és állapotjával megelégszik : abban szolgál a több tagoknak, amire ren-

deltetett. Mi mindnyájan teste vagyunk az isten országának. Azt cselekedjük tehát, amit a testi tagok: ki-ki állapotjában és hivataljában szolgáljon istennek és egymásnak. Vajha meggondolnók mindnyájan, hogy bűneinkkel azt érdemlettük, hogy ördög tagjai és Pokolország polgári lennénk; vajha eszünkbe juttatnók, mely érdemtelene és méltatlanok vagyunk, hogy a Krisztus országának, az ő anyaszentegyházának tagjai legyünk: bizony nem sajnálnók az isten népe között alacsony állapotunkat, sőt boldogságnak ítelnők, hogy utolsó és legkisebb részei vagyunk a Krisztus testének, az anyaszentegyháznak... Azért minden dicsíretet érdemlünk, ha amiben isten helyezettett, abban jól járunk. — Negyedik ok az: Mert ha a világi jókban kevesebb része vagyon is a szolgának, a szegény jobbnak, a kézimunkával élő művesnek, de a lelki és mennyei jókban nagyobb része lehet, ha isten akaratja szerént jár hivataljában. Mikor kicsiny és nagy jó vagyon előttünk, könnyű a nagynak elnyeréseért a kisedet jót elhagyni; senki nem nehezteli, ha az üveget gyémántért, a cserepet aranyért elhagyja. Mivel azért a világi nagy állapotok a mennyei boldogsághoz és lelki jókhoz képest csak múlandó árnyékok és álmok, nem kell ezekkel gondolni, csak amazokat elnyerhessük.

Nem ok nélkül cselekedte az anyaszentegyház, hogy a szentek lajstromában mindenféle műves-emberek és minden rendbéli paraszt munkások közül sok és nagy szenteket számlált, mert ezzel akarta mutatni, hogy nincs oly kisedet hivatal, melyben szentségre nem juthat az ember. Krisztus urunk sem ok nélkül akart e földön szegény kézimunkás és műves ember állapotjában élni, kire nézve őtet az emberek asztalosnak hitták... A világi fejedelemségben és uraságban szinte oly szentül és tisztán élhetett volna Krisztus mint az alacsony állapotban; szinte oly kedvesen böcsülhetne volna az istent mint a szegénységben: de példájával akarta elhíttetni, hogy a világi föbbséget és értéket nem kell nagyra böcsölleni a lelki és mennyei jókhoz képest; vastagítani³⁰ akart mindeneket, hogy ne gondoljanak a földi jókkal, csak a mennyei boldogságban legyen részek, mely minden világi jóknál végtelenül nagyobb; a több aprólékos fogatkozásokat jó kedvvel szenvedjék, csak a poklot elkerüljék...

Ne zúgolódjék azért a szolga vagy jobbnak és művesember, hogy isten őtet nagyobb állapotra nem emelte, hanem azzal elégedjék, amiben vagyon... Az is előtte forogjon, hogy a világi szegénységben lelki jókkal bévelkedőbb lehet az ő uránál, nagyobb dicsőségre is juthat mennyországban. Végezetre, meggondolja, hogy az isten bölcsessége sokakat szegénység által viszen mennyországba,

³⁰ Gyarapítani.

kik elkárhoztak volna a gazdagságban. Azért arra igyekezzék, hogy ha kicsiny is az istentől néki adatott gira,⁴⁰ azzal igazán kereskedjék és életét szentül viselje, hogy a szegény állapotból mennyei királyságra jusson . . .

Másodsor: Aki szolgálatra állott, elhitesse magával, hogy szabadságát eladta. Azért a maga alkalmatosságát, kedvét, akaratját, hátra kell hagyni ura szolgálatjéért és arra kell vigyázni, hogy „maga hasznát és dolgát letapodván, oda fusson, ahová küldik, nemcsak külső javainak kárával, de néha vére hullásával is”.

Ezt nemcsak magával viseli a szolgálai állapot, hanem isten ő maga erős parancsolattal hagyja. Szent Pál magyarázván, minémű szent és tiszta engedelmességgel, mely nagy hívséggel tartozik ki-ki szolgálni urának, elsőben azt parancsolja, „hogy úgy engedjenek az uroknak, mint Krisztusnak és mint a szüveklátó istennek — nem úgy mint embernek”. Mely mondással arra tanítja Szent Pál a szolgákat és jobbágyokat, hogy ne úgy munkálkodjanak mint a barmok, csak külső igának vonyásával, hanem felemeljék szívöket és megdölgödjék, hogy isten rendelése a felső és alacsomb állapotok különbözése. Azért isten ellen tusakodik, aki előtte járójának rendelésével ellenkezik: Minek okáért, a világi urak parancsolatjában az isten parancsolatját kell szemlélni, istennek kell engedni, mikor az úrnak engednek. Másodsor: Azt kívánja Szent Pál, hogy „külső, belső félelemmel” engedjen a szolgálta. Azért akik a „szolgák igája alatt vannak”, „tartoznak, hogy urokat „minden böcsülettel” tiszteljék, mert istenkáromlás volna — úgymond — ha különbet cselekednének. Féljen a szolgálta, hogy urát zúgolódással, rágalmazással, kedvetlenséggel, mentegetésekkel, restséggel, vagy szófogatatlansággal meg ne háborítsa, sőt ha eszébe vészi, mit kíván az ura, megelőzze a parancsolatot, mert unalmas szolgálta, aki soha magátul nem mozdul, hanem esztenezést vár mindenkor . . . Harmadsor: Arra kötelez Szent Pál, hogy „ne színre szolgáljon” a jámbor szolgálta, azaz ne csak akkor legyen serény, igaz és vigyázó ura dolgában, mikor látják és utána vigyáznak, ne csak ura jelenlétében mutassa hívségét mint akik csak kedvet és világi jutalmazást keresnek — hanem minden helyen, minden dologban oly igazán viselje magát, mintha ura látná; mert azt kívánja a legnagyobb Úr, aki mindenütt jelen van, aki látja, mit mivel és kedveli az igaz szolgálta . . . Negyedsor: Szükségesnek mondja Szent Pál, hogy a szolgálta és jobbágy, „vigan, készakarva és nem

⁴⁰ Régi magyar ezüst, néha aranypénz, időnként változó értékkel. Az „istentől adatott gira” utalás *Lukács evangéliuma* 19. r. 12—26. versében foglalt példabeszédre a gazdag emberről, aki szolgáltaira pénzt bíz, hogy azzal gazdálkodjanak; ugyanígy ad isten tehetséget az embereknek, hogy azzal éljenek, azt a köz hasznára gyarapítsák.

vonakodva, fáradjon ura dolgában": mivel „isten akaratját cselekszi”, mikor urának igazán szolgál: és „istentül vészi a mennyei boldogságnak örökségét jutalmul”. Mely mondással arra tanítja Szent Pál a szolgálókat, hogyha földi uroktul kevés fizetések vagyon, ne törődjenek rajta, se a szolgálatban meg ne fogyatkozzanak, mert magára vette isten a jámbor szolgálók jutalmazását, ha öérette oly igazsággal szolgálnak uroknak mint istennek ömagának.

Végezetre: Szent Péter azt parancsolja, hogy nemcsak „jámbor és jóerkölcsű” uraknak, de „a gonoszoknak és fesletteknek” is engedjen a szolga, békességgel tűrje a szomorításokat és sanyargatásokat, melyekkel ura dühössége és darabos erkölcstelensége ötet rongálja, sokszor büntetést vévén azért, amiért jutalmat érdemlett volna. Mert isten ajándéka az, ha morgás, zúgolódás nélkül, büntelen szenved isten kedvéért a szolga...

Mindezekböl megtanulták a jámbor szolgálók és alacsony állapotbéli emberek, mint kell viselni magokat, hogy isten előtt kedves és üdvösséges légyen szolgálatjok, munkájok. Nincs oly esztelen ember, ki ha azon munkával aranyat áshat, mellyel ganéjt, — azon pénzen drága marhát vehet, melyen hulladékot: drága marhát ne vegyen inkább, hogysen aprólékot. Te szolga, te kézimunkával élő szegény ember, amely külső fáradságot viselsz, ne nézz abban csak a külső fizetésre és kisded nyereségre, hanem arra igyenesítsed fáradságodat, hogy azzal a munkával, melyet cselekszel, mennyországot nyerjed: istenért és az ö akaratjának teljesítéseért cselekedjed munkádat. És mikor dolgozhoz kezdesz, mikor immár fáradsz, emeld fel istenhez lelkedet és mondd azt szüvedben: Uram, te tudod, mi hasznos és üdvösséges nékem, te helyheztettél engem ebbe a kisded állapotba, hogy szolgálatommal és kézi munkámmal tápláljam életemet. Megelégszem és megnyugszom, édes istenem, a te akaratodban. Te éretted, a te kedvéért eljárók dolgomban és ha nagyobbra nem érkezem, ezzel az alacsony munkával kedveskedem néked.

Ha így munkálkodnak a szolgálók és műves emberek, minden munkával aranyat ásnak, drága kincset vásárolnak: mert minden munkájoknak jutalma lészen az örök boldogságban. Ha pedig efféle szent indulatok nélkül, csak mint a barmok, testi fáradságot üznek, kedvet isten előtt nem találnak: lelki és mennyei fizetést nem vésznek fáradságokkal. Ah, mely nagy bolondság haszontalanul vesztegetni, amin mennyországot vehetnének! Ne így, keresztyének, ne így! Hanem a külső munkákat és fáradságokat isten kedvéért cselekedjétek, hogy istentül vehessétek az örök boldogságnak fizetését. Amen.

*

Mikor a szónok kérlelhetetlenül hirdette a hűbériség törvényét, nem elefántcsonttoronyból szemlélte a világot, tisztában volt a társadalom erőviszonyaival. Ezeket mondja a húsvét utáni 4. vasárnapi prédikációban: Az igazságrul és bírák kötelelességéről:

Szent isten! Mely méltán mondhatjuk Izsajás prófétával: „Ki messze ment tőlünk az igazság!... Ahol helye volna az igazságnak, ott a hamisság üldögél.” Mennyi verekedések, vérontások, gyilkosságok esnek naponként, nemcsak az úton fosztogatóktul, hanem egyéb rendű emberektül is! A jövők-járók tolvajlási mindennapi kenyér. A lopás oly köz, mintha tisztességes kereskedés volna, mert sokan csak azt nem lopják el, amihez nem férnek. A kereskedők mesterséges csalárdságrul, a vitézlő rendek ragadományirul nem prédikációkat, hanem egész könyveket és lamentációkat kellene írunk. Mit mondjak az urakul? Sokan a szolgák igaz bérét meg nem adják, hanem esztendei biztatással, más esztendei reménységgel, harmadesztendei fenytékkal tartván őket, végre dühös nevetek költik és kikergetik üres kézzel. Sokan az áros embereknél annyi adósságot szereznek, hogy utolsó szükségre juttatják őket... sokszor a kis lopót a nagy lopók felakasztatják. Sokszor aki sokat lop, aranyláncot visel, aki keveset: kenderkötélen függ... (Uo. 809—810, 815. o.)

A SZÉKELYEK MOZGALMA
BÁTHORY ZSIGMOND ÉS MIHÁLY VAJDA
IDEJÉBEN, 1595—1601

Mint láttuk, a jobbágyságba süllyedt székelyek 1562-ben Habsburg hódító törekvések uszályába szegődtek és az uralkodó megdöntésétől várták sorsuk jobbrafordulását. Kudarcot vallottak és Báthory István alatt jobbágyi voltukat még szigorúbban szabályozták. Szabadságuk keresésében új lehetőségeket véltek találni Báthory Zsigmond és Mihály vajda idejében, amikor is kéttzben hitték el: a hatalma birtokában levő uralkodó osztály megteheti és megteszi, hogy önként szabadítsa fel szolgálit. Ezért rettenetes árat fizettek.

Az események sora akkor kezdődött, amikor Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem szövetekezett Habsburg Rudolf császárral és hadat indított a török ellen. Kis ország egy nagyhatalom ellen csak úgy veheti fel a küzdelmet, ha annak zsoldosaival szembe népi erőit állítja. Zsigmond kormányától nagyszerű gondolat volt — amit a nemesség, kivált a székely főemberek semmiképpen sem helyeseltek — hogy a török hadjáratba a harcias székely tömegeket veti be. A székelyek a törvény szerint elvben még mindig szabad emberek voltak, de akik közülük ténylegesen jobbágyokká lettek, azok viselték a jobbágyi terheket. Az abszolút fejedelmi hatalommal uralkodó Zsigmond fegyverre szólította a székelyeket és segítségük fejében eltörölte jobbágyi kötelezettségeiket. A székely jobbágyság el sem tudta képzelni, meg sem értette a cinizmusnak azt a mértékét, ahogyan a győzelmes hadjárat befejezése után a szabadságlevelet nyomban országgyűlésileg semmisnek nyilvánították, mert állítólag a fejedelem azt jogkörét túllépve, formahibával állította ki. A nagyobb érthetőség kedvéért aztán a gyanútan székelyek ezreinek karóbahúzásával, nyomorékká verésével magyarázták meg az urak igazságát. A győzelem kivívásában azonban a nagyszámú, lelkes székelységnek oroszlánrésze volt. A beszámíthatatlan Zsigmond tehetségéből aligha támadt ez a gondolat. Első tanácsosa nagybátyja, Bocskay István volt, s amikor Zsigmond a hadjárat befejezése után a császárhoz utazott, ugyanőt hagyta vissza helytartóul, hogy lebonyolítsa a székelyeket kiábrándító „véres farsangot”.

A székelyek a „farsang” feletti elkeseredésükben a Báthoryak uralma ellen és saját szabadságukért a külföldről betörő Mihály seregéhez csatlakoztak és Zsigmond rövidéletű utódát, Báthory Andrást is megölték. Mihály pártolta, elősegítette a nemesség leölését, földönfutóvá tételét. A székelyeknek is szabadságlevelet adott, amelyben a Mátyás király korabeli állapotukat állította helyre — paptron, jogilag. Mihály persze szintén nem a nép embere volt: csupán új hűbéres uralkodóosztályt kezdett szervezni saját embereiből. Uralma azonban rövid volt ehhez. A székelyek pedig a miriszlói csatában tömegével pusztultak el a bosszúló nemesség fegyverétől. Mihály vajda uralma alatt az erdélyi parasztság mégis általános felkelésben volt urai ellen és pártfogóját alighanem Baba Noák hajdúvezérben, Mihály abvezérében találta. Innen érthető az a feneketlen gyűlölet, amellyel az erdélyi nemesek Baba Noák ellen ettek, s amiért Básta császári tábornokot és helytartót ennek kedve ellenére arra szorították, hogy a már az ő szolgálatában álló Baba Noákat kiadja nekik, s tőrje, hogy kegyetlenül kivégezzék.

A mozgalmas, rettenetes 1595—1601 éveknek sok emlékirója van. Első helyen Baronyai Decsi Jánost említjük, valódi nevén Decsi Czimor Jánost (előbbi, az irodalomtörténetben ismeretes név, az tró humanista, latinostított nevének — J. Barovius Decius — magyarra fordítása). 1601-ben, mintegy negyvenéves korában halt meg. A törökülte tolnamegyei Decsen született, Tolnán kezdte iskoláit, onnan került Debrecenbe, Kolozsvárra, majd öreg diákként németországi egyetemre. Visszatérve Erdélybe, a marosvásárhelyi iskola rektora lett, nyomorúságos anyagi viszonyok közt tengődött korai haláláig. Legtehetségeesebb humanista tróink egyike, de félbemaradt élet. Latin versei jobbára elvesztek. Ránkmaradt egy filozófiai műve, amelyben Arisztotelész tanítványának mutatkozik és a teológiától függetlenül tárgyalja a bölcelelet ágazatait. Latin és görög közmondásgyűjteményének fordításában bőven használja a magyar szólásmondásokat. Foglalkozik a székely rovásírással. Vastag kötetben tett kísérletet Verbóczy jogkönyvének a római jog szerinti rendszerbe foglalására. Végül — ami minket e helyen érdekel — történelmi munkába, valósággal emlékiratba kezdett a maga idejéről, Báthory Zsigmond uralkodásáról. Ebben is, akár verseiben, a szegény pedagógus az uralkodó kegyét kereste. Mint majd látni fogjuk, a székelyek gyalázatos megcsalásának vádja alól menteni igyekszik a fejedelem személyét. E mentegélések erőltettsége azonban oly nyilvánvaló, hogy első pillantásra szembetűnő valótlanságuk. Azt mondja, a székelyek önként indultak a háborúba, valósággal rákényszerítették a fejedelmet, hogy elfogadja szolgálatukat. Alább meg röglön bevallja, hogy a fejedelem hívta őket. A háború befejezése után az országgyűléssel bírói eljárást végeztet annak megállapítására, hogy jogszerű volt-e a fejedelem által kiállított szabadságlevél vagy sem; „tárgyilagos” bírósággal állapíttatja meg, hogy a fejedelmet ártatlanul kényszerítet-

ték jogtalan okirat kiadására, amelynek pontjait azonban a székelyek ügysem tartották be. Mennyiben nem tartották be — erre a felelettel adós marad. Czimor János az udvari történetíró szerepét játssza, aki nagy mesterségbeli tudással hazudik, de lelkiismerete egyben arra kényszeríti, hogy hazugságát nyilvánvalóvá tegye és végül maga is kifejezi méltatlankodását a gyalázatos eljáráson. Amint a közölt részlet mutatja, trónk kítűnő elbeszélő. Példaképe a római történetíró, Sallustius, akinek munkáit pompás magyar nyelven és nagy gonddal lefordította s e fordításával a klasszikusok magyar műfordításának első ültetője lett. Sallustius-fordításának előszavában hangoztatja az irodalom, a műveltség szeretetének nemzetnevelő fontosságát és ostorozza a csak korhelykedő magyar urakat.

Nagy Szabó Ferenc (1581—1658?) unokaöccse Borsos Sebestyénnek, akivel már találkoztunk, mint a székelyek 1562-i jelkézésének szemtanú elbeszélőjével. Az ő emlékiratait folytatta Nagy Szabó, akiből szintén tekintélyes marosvásárhelyi polgár lett. Szabóinas korában az utcákon lődörögve, látta a székelyek halomragyilkolását és hallotta az eseményeket, amelyeket később megírt. Írása a polgári emlékirások, családi krónikák legnevezetesebb magyar darabjai közé tartozik. Résztel szól a székelyek viszontagságairól, közel áll hozzájuk, de mégis kívülálló: amazok parasztok, míg ő városi polgár.

Két kortárs nemes is érdekes részletekkel gazdagítja szemléletünket a viharos évekről. Hidvégi Mikó Ferenc (1585—1635) Bethlen Gábornak jeles diplomatája, tizenötéslendős fiú volt Mihály vajda bejövetelekor és utóbb is sokat hallott az akkori eseményekről. Bors János erdélyi nemesember szintén ifjúkorában élte át ezeket az éveket. Írásaik az eddigi irodalomtörténetírásunkban oly kevésbé méltányolt magyar memoár-irodalom jeles emlékei.

Szamosközy István írásai e kortól kezdve nemcsak történeti, de irodalmi szempontból is nagyon értékesek. Itt már nem mások jeljegyzései és okiratok alapján dolgozik, kompilál, hanem mint kortárs, szemtanú, részvevő beszéli el tapasztalatait. Írásaiban benne van a személyes élmény közvetlensége, az események izgalma. — Kár, hogy munkáinak elveszett részei közé tartoznak az 1595—96-os évekre vonatkozók is. Kétségtelen azonban, hogy mint udvari történetíró, ő is a hivataltól álláspontra igazolta, amit egy ránkmaradt kis magyarnyelvű jeljegyzése tanúsít:

„1595. Mikor Havasalföldiben Szenán pasa a császár derék hadával volt, Báthory Zsigmond a székelyeknek megadta a szabadságot, de ők azt rossz magokviselésük miáj és sok erőszaktevésük miáj elveszték és visszatérének a parasztságra ilyenformán, hogy kinek mi kárt tettek, helyrehozzák.” (4. k. 51—52. o.)

Bethlen Farkas könyvéből következtethetünk azonban arra,

hogyan dolgozta ki ezt az eseményt Szamosközy nagy latin művében. Bethlen Farkas nagymértékben használta fel Szamosközy kéziratát — amelynek hiányzó részei talán éppen az ő kezén kallódtak el, amikor erdélyi kancellárként kölcsönvette a kéziratot a gyulafehérvári fejedelmi levéltárból, ahol az letétben volt. Bethlen sajtó alá rendezője, Benkő József szerint, a teljes, az elveszett Szamosközy tartalma ma megtalálható Bethlen Farkas históriájában. E nyomon érdekes eredményre jutunk. A Bethlen könyvében található elbeszélés elmondja a székelyek hadba- szállását. Itt ismét a hivatalos csürés-csavarás, az átlátszó hazugság szólal meg. Eszerint Zsigmond táborában nemesak azok a székelyek jelentek meg, akik hadakozásra kötelesek voltak, hanem a székely jobbágyok is. Ezek azonban kijelentették, hogy addig nem indulnak a törökre, amíg vissza nem kapják régi szabadságukat. Ekkor a fejedelem célszerűnek látta kívánságukat teljesíteni. Kétszeresen valóllan előadás. A székelyek ugyanis mind kötelesek voltak katonáskodni, és a fejedelmek, amikor a székely közrendűeket jobbágyi szolgáltatásokra kötelezték, mindig éppen azt hozták fel okul és panaszképpen, hogy a közrendűek nem teljesítik katonai kötelezettségüket, tehát méltányos, hogy adózzanak, stb. De ha nem voltak a közrendűek katonáskodásra kötelesek, Zsigmond megköszönve ajánlkozásukat, hazaküldhette volna őket. Az udvari történetró szerezcsenmosdatási kísérlete tehát igen gyenge. És a történet folytatása? Ilyen nincs! Bethlen — nyilván Szamosközyt követve — szót sem szól a véres 1596-i farsangról. Az udvari történetró elbeszélése elkísérte a fejedelmet prágai utazására, onnan hazatér vele és azután folytatja az események fonalát. Mi történt itthon az utazás alatt — erről hallgat. Hallgat annál is inkább, mert a farsang a fejedelem távollétében, Bocskay helytartósága alatt történt, aki Szamosközy nagy pártfogója, állandóan olvasta a készülő kéziratot és annak kinyomtatására nagy gondja volt. Kétezer forintot hagyott e célra végrendeletében és ígérte, hogy isten ítélőszéke előtt fogja számonkérni végrendelete végrehajtóitól, teljesítették-e meghagyását. A végrendeleti végrehajtók egyike Kátay volt, akit a hajdúk oly hamar vagdaltak össze uruk halála után; hogy Szamosközy kéziratáért valóban nem terhelte felelősség. Azért nem. A másik kettő: Alvinczi Péter udvari prédikátor és a szombatossá lett Pécsi Simon kancellár azonban kénytelenek voltak vállalni a túlvilági kockázatot: Szamosközy műve nem jelent meg.

Ugyancsak jellemző érdekesség, hogy a székelyek megcsalásáról szóló részecske is hiányzik Bethlen művének Barabás Samuel által 1770-ben készült kéziratosa kivonatos fordításából.

Szamosközy mégis lekötöleztet minket Mihály vajda korának bő leírásával, a székelyek bosszúzó fölkelésének ábrázolásával. Részletes elbeszélése sokat elárul az akkori népfölkelésről, bár az tró ezt nem szívesen örökíti meg, etekintetben lehetőleg homályban hagy. A fejedelmek

és nagyurak tetteinek megöröklője ő, nem a köznépe. Baba Noák hajdúvezérről, akinek emlékét az új Románia is megbecsüli, Szamosközy elmondja, milyen vitézi multja volt, de a hihetetlen, zavaros históriát is, amely szerint Mihály vajda halála után a törökkel kezdett paktálni — ezért ölték meg. A történet veszedelmesen hasonlít a négy évvel későbbi esethez, amikor Lippai Balázsról mesélték, hogy azért kellett megölni, mert Bástával paktált. Paraszt és parasztvezér volt mind a kettő. Szamosközy teljesen az urakkal azonosítja magát. Kilenc kegyetlen epigrammában részletezi Baba Noák kivégzését, alighanem szemtanúja volt a gyalázatos gyilkosságnak, egy részvevő szava sincs a vitéz katona és vezér embertelen kínjairól.

Szamosközy István, kit első oknyomozó történetíróknak neveznek, kitünő tollú író, elsőrangú, színes elbeszélő. Kész latin művei és magyar nyelvű jegyzetei egyaránt nevezetes írások. Tollával, tehetségével kereste boldogulását a nagyuraknál. Kétségtelenül szegény ember volt. Soha közéleti szerepet nem játszott, ezért még születésének, halálának évszámai sem jegyezték fel. 1570—1610 között élt. A tehetséges diáknak Bocskay szerezte meg Báthorytól a fejedelmi ösztöndíjat, amellyel Itáliába, Padovába mehetett egyetemre. Ott jelent meg 1593-ban úttörő értekezése az Erdélyben található római feliratokról. Hazatérve, a gyulafehérvári levéltárban kapott állást, abban maradt haláláig, zavaros másfél évtizeden át: rozoga épületben, rosszul elhelyezett, pusztulásnak kitett akták között. Bocskay, fejedelemségre jutva, udvari történetíróvá nevezte ki. Utóda, Rákóczi Zsigmond, egy gyulafehérvári házat és egy kis birtokot adományozott neki 1607-ben. Ezt az időpontot aligha sokkal élte túl. Történeli feljegyzései eddig terjednek.

A kortárs-írók közül ki kell emelnünk Istvánffy Miklóst, aki az erdélyi események elbeszélésében Bocskaytól, Báthorytól független maradt. Az ügyeket a távolból is jól ismerte állásánál fogva, de a helyszínen is hallhatta, talán nyomozhatta is a történeteket, amikor nem sokkal ezután Erdélyben járt. Egyike volt ugyanis azoknak a biztosoknak, akik átvették Báthory Zsigmondtól Rudolf császár számára az országot, amikor a fejedelem a török hadjárat kudarca után először mondott le a trónról. Istvánffynál nyoma sincs az erdélyi trók szépitési kísérleteinek: kereken megmondja, hogy Zsigmond örült a székelyek tömeges fegyverbeállításának, kihirdette szabadságukat, erre a székelyek még tömegesebben sereglettek táborába. De Istvánffy is gyűlöli a köznépet. Elmondja, anélkül, hogy az általa egyébként gyűlölt Bocskayról ezért egy rossz szót is szólna, hogy Zsigmond elutazása után, megfosztotta a székelyeket a minap kapott szabadságuktól s azután levágatta őket, mivelhogy — Istvánffy szerint — a jogfosztás miatt felzendültek.

Nyilván Szamosközyvel, Bethlen Farkassal egy értelemben írta meg latin történelmi összefoglalóját az 1595-i esztendőről a kolozsvári

jegyző, Jacobinus János. Munkáját a fejedelemnek ajánlotta. Az ő munkáját szedte versbe Szöllösy István.

Két históriás ének szól még 1595-ről. Egyike, Szöllösi Istváné, Zsigmondról elmondja, hogy sok töprengés után adta meg a székelyek szabadságát — 1596 farsangjáról nem kellett szólnia, mert énekét a győzelmes hadjárat végével befejezte. — A névtelen szerzőjű másik ének egyetlen ránkmaradt példánya töredék. Ott szakad meg szövege, amikor a székelyek Barca mezejére gyűlnek... Mit mondhatott ezután? Vajon, ez az egyetlen példány is csak véletlenül csonka-e vagy kitépték a folytatást? Mindkét ének ismétellen hangoztatja, hogy a fejedelem hívta fegyverbé a székelységet.

Későbbi magyar írók közül Pethő Gergely idevágó feljegyzéseit idézzük még. Az 1595. évnél csak ennyi:

„Báthory Zsigmond azért hallván Szinán Basának Havasalföldében létét, mindenfelől az urakat, végbelieket és a földi népét egybe-gyűjté és szép haddal Havasalföldébe jüve.”

Az 1600. és 1601. éveknél ezeket mondja:

„Básta György, a kassai királyképe,¹ az erdélyiekkel együtt néminemű gyanóságáért véletlenül Mihály vajdára méne és 18. napján szeptembernek Miriszlónál megütközvén véle, igen megverék Mihály vajdát, kit Erdélyből és Havasalföldéből kiűzének... Ezeket nagyméltatlanul szenvedé tőlök Mihály vajda.”

A goroszlói csata utánról ezt írja Pethő, a vallon zsoldosokat balonoknak mondva:

„Szegény Mihály vajdát az istentelen Básta a maga sátorában a balonokkal álnokul és mordul megöleté minden ok nélkül. Csak merő irigységből veszté el ezt a híres-nevezetes, vitéz fejedelmet, kitől a török császár is félt. Ez lén augusztusnak 19. napján.”

Pethő tehát mitsem szól ez esztendőknék paraszti vonatkozásairól, de Mihály vajdáról mindig szeretettel, elismeréssel beszél.

Idézzünk egy jóval későbbi, 1816-ból származó, tárgyánál fogva ide tartozó hosszú énekből. A halottsiratok népies modorában és szokásos fordulataival a csíkszentdomokosi kántorok írták, amikor Báthory András fejedelem megöletésének helyén egy keresztfát emeltek. Huszonnyolc éves volt András fejedelem, amikor Ördög Balázs csíkszentdomokosi székely agyonütötte. Nagybátyja, István lengyel király papnak szánta, püspökké tette, a pápa pedig bíborossá. Fráter György is bíboros volt, akít negyven évvel korábban Habsburg Ferdinánd parancsára gyilkoltak meg főtisztek Erdélyben. Formális vizsgálat tisztázta akkor a főrangú gyilkosokat. A szentdomokosi parasztoknál nem volt ilyen elnéző a pápa: vezeklésül

¹ A király személyének képviselője. Egy-egy vidék katonai főparancsnokát hívták így. Básta Kassán székelt, Felső-Magyarország császári fővezére volt.

örök időkre bűjtnapokkal, búcsújárással sujtotta őket, amiért falujukbeliek ölték meg a nagyurat, aki egyben bíboros voll. A szegényeket, parasztokat ezrével gyilkoltató fejedelmeket, urakat és maradékaikat sohasem ítélte vezeklésre a pápa, hogy több mint kétszáz év múlva is siralommal énekeljenek róla!... A Báthory Andrásért való örök vezeklésnek érdekes népi emléke az 1816-i ének, amelyet birtokunkban levő egykorú ronggál példányról idézünk; többek közt ezt mondja:

Szent-Domokos népe Rómával,
békéljél meg a szentatyával:
száz esztendőt fenntartó bøjttel
egynek vétke töröltetik el.²

A székelyek 1595-ben, 1599 után is a feudalizmus elleni harcukban délibábot hajszoltak, amikor „a régi jó időköt” akarták visszahozni, amelyek csak mesében, mende-mondában léteztek s ami azokból igaz volt, azt is visszahozhatatlanná tette a múltó idő, a gazdasági-társadalmi fejlődés.

BARONYAI DECSI JÁNOS

Magyar históriájából

Mihelyt vége volt a lakodalomnak, a fejedelem parancsot adott a székelyeknek, hogy azonnal ragadjanak fegyvert s mihelyt szólítja őket, székeikből fejenként a fejedelem táborába igyekezzenek. Ezek pedig mihelyt Marosszéken összegyűltek volt, gondolkodni kezdtek szabadságuk visszaszerzéséről, melyet lázadásuk miatt elvett tőlük azelőtt két fejedelem, János és István;³ nemzeti szokásuk szerint, a nemességgel szemben kihívóan kezdtek viselkedni. Ezt megtudva a fejedelem s hogy mozgolódásuk országos viszálykodássá ne fajuljon, s mert féltette a nemességet, megparancsolta, hogy térjenek haza. Vonakodtak teljesíteni a fejedelem parancsát és követeket küldtek maguk közül hozzá és jelentették, hogy mindenképpen táborba szállanak s hűséges munkával fognak a fejedelemért buzgólkodni. A fejedelem pedig részint a háborús szükségtől, részint pedig a szé-

² Báthori András kardinál és erdélyi fejedelem emlékezetére. Midőn 1816-ban Mindszent hava 30-dik mint halálának esztendőnként előforduló emléknapján megöletésének helyére egy keresztfa emeltetett, a csik-szent-domokosi kántoroktól ottan elmondattott ének. Nyomatott ezen esztendőben.

³ II. János király (1571-ig) és Báthory István erdélyi fejedelem, utóbb lengyel király (1571–1586).

kelyek önkéntes nagylelkűségétől indítatva, közvetlenül küldé hozzájuk Bogáthy Boldizsárt és Toldi Istvánt, megdicsérte készségüket s megparancsolta nekik, hogy mindnyájan fogjanak fegyvert és jöjjenek egy szálig a táborba ; ezért a székelyek sietve a fejedelem táborába mentek. Amint már előbb elhatározták, ott követeket küldtek a fejedelemhez s jelentették, hogy hazájukért vérük hullásával is serényen fognak harcolni, csak a fejedelem öfelsége állítsa vissza előbbi szabadságukat. A fejedelem eleinte vonakodott ettől, követeket küldött hozzájuk s hol fenyegetésekkel, hol kérésekkel igyekezett szándékukról eltéríteni őket.

A fejedelem ugyanis nagyon aggodott s felő gondolkodással vizsgálgatta magában, mi módon szállhatna szembe ezzel, mert lát-szott, nagy zavarok származhatnak belőle, egyfelől súlyos háború előtt áll Szinánnal⁴ és a császár egész hadseregével szemben, másfelől tartott a nemesség haragjától, mely kétségtelenül csak ellenségesen fogadhatja, ha annyi királyi és fejedelmi privilégiumtól megfosztják őket. A székelyek állhatatosak maradtak. Az idő is

sürgetett s ez végül győzött a fejedelem akaratán : elhatározta, hogy a körülményekre tekintettel, visszaadja szabadságukat s e jö-teteményével nyeri meg őket ; szándéka volt ezután olyan döntést hozni, mely mind a nemesség, mind a székelység érdekének megfelel.

Miután tehát a rendek megegyeztek a székely szabadság helyre-állításában, tanácskozni kezdtek feltételeiről. A székelyek ugyanis gyűlölettel égtek a nemesség ellen s gyűlölték a nehéz szolgaságot, melybe egyaránt estek saját hibájukból, de a nemesség kegyetlen uralma miatt is ; olyanokat követeltek, amit ha megadnak, az egész nemesi rendnek paraszti sorbá kellett volna süllyednie.

Mindkét részről sokáig és sokat vitatkoztak, végül a fejedelem

9. Kőszékely.
(Vízfestmény a 17. századból.)

⁴ Szinán basa, török nagyvezér.

ilyen határozattal teljesítette a székelyek követelését: Ámbár — úgymond — az elmúlt időkben a székely nép nagyobbik részét nem valami csekély ok miatt vetették jobbágyi sorba, ő mégis hálásan emlékezik vissza a székely székek, Maros-, Udvarhely-, Csík-Gyergyó, Kászon-, Szepsi-, Kézdi- és Orbai-szék⁵ hű és hasznos szolgálataira, amelyeket az utóbbi időben tettek neki a fejedelmi szék elnyerésében. Tapasztalta a jelenben is, hogy a keresztény név esküdt ellenségei ellen indított háborúban páratlan készséggel és magasztos gondolkodással álltak rendelkezésére. Mindezek mellett megfontolja azt is, hogy a székelyek a hunnoktól származnak, a magyarok legrégibb őseitől s azonkívül inkább katonáskodásra, mint jobbágyi szolgálatokra alkalmasok. Ez okoktól vezettetve, a jobbágyi rendből kiemeli az említett székek összes székelyeit, akik eddig jobbágyi sorban voltak s akik ebben a háborúban részt akarnak venni, a haza érdekében hűségesen buzgólkodván; ennek a feltételei ezek voltak: 1. Hogy mindegyikük személyes esküvel kötelezze magát a fejedelem iránt törvényes engedelmességre. 2. hogy minden házuk után évenként Szent György napján a fejedelem pénztárába egy-egy forintot fizetnek; továbbá Mindenszentek ünnepén egy-egy nagyobb köböl búzát, ugyanannyi zabot s egy közép-köböl árpát tartoznak beszállgatni. 3. ezek mellett a rendkívüli adókban szintén megtartatik közöttük is az ország közös állapota. Azonkívül teljes épségben megmaradnak közöttük a várak s a nemesek meg utódaik a jövőben is birtokolják házaikat, jószágaikat s a földnek minden többi javát, amit szorgalmukkal vagy pénzen szereztek. Amit pedig mint zálogot birtokolnak, azt birtokolják a kiváltás idejéig. A többit pedig, amit erőhatalommal foglaltak el, vagy bármely más szín alatt mondanak magukénak, a közösségnek visszaadni tartoznak. A közjövőkben mindkét fél egyenlő joggal éljen... Emellett bármely, a Székelyföld területén fekvő község használja s élvezze a maga kiváltságait. Továbbá, ha a helyzet megköveteli, a kiváltság által szabadsághoz jutott összes székelyek kötelesek fejenként fegyvert ragadni, a gyalogosoknak legyen puskája s az ő csapatnemükhöz szükséges egyéb fegyvere, a lovasoknak pedig erős lóva, dárdája, páncélja, lándzsája, mellpáncélja, sisakja, pajzsa s törekedjenek a haza buzgó szolgálataira. Udvarhely várának kapitányát fő- és királybírójuknak elismerjék; belátásuk szerint választhassák a gyakorlott szokás s nemzedékrendjük régi sora szerint többi vezetőjüket, akikre nem tartoznak hadi dolgok. De mégis tartozni fognak évenként a kapitányok s a többi

⁵ A székelyek hajdan tizenkét székre oszlottak, ezek száma idővel csökkent, a kisebbek beolvadtak a nagyobbakba. Az itt tárgyalt időszakban Csík, Gyergyó, Udvarhely, Maros, Kászon székek szerepelnek, továbbá Kézdi, Sepsí és Orbai, melyek már ekkor is együtt, Háromszék néven említődnek.

királyi megbízottak útján szemlére, vagyonbecslésre pedig meghatározott századosokat kell kijelölniök . . . Földesuraiknak minden tartozásukat fizessék meg, a rájuk eddig kivetett, de még be nem fizetett adót s annak hátralékos pénzeit tartoznak a fejedelem kincstárába befizetni. Aki pedig a székelyek közül ebben a háborúban résztvenni nem akarna, ebben a szabadságban nem részesül, hanem visszaadatik előbbi urának. Akik pedig az országos várak fennhatósága alá tartoztak, ismét annak uralma alá vettetnek, kivéve azokat, akik a moldovai vagy havaselvi vagy végül a lugosi hadjáratban derekasan küzdöttek a hazáért, úgyszintén kivéve az öregeket, özvegyeket és árvákat, akik valami elfogadható szükség miatt odahaza maradtak. Ha pedig valamelyik földesúr erőhatalommal visszatart valamely székelyt, annak is megparancsolják, hogy bocsássa el s ezek is ugyanilyen jogon élhetnek a visszaadott szabadsággal. Végül megparancsolják a székelyeknek, hogy akik a háborúban részt akarnak venni, jelentsék be nevüket összesen és egyenként s gondoskodjanak, hogy a fejedelem névsorába és anyakönyvébe bekerüljenek, ők és törvényes örökösök is. A szabadság visszaadásának mind e feltételeit a székelyek összesen s egyenként megtartani kötelesek a visszanyert szabadság elvesztésének terhe alatt. Mindezek intéztettek 1595. szeptember 15-én a Feketehalomnál vert táborban.

Miután az összes csapatok mindenholnan összegyűltek s szorgosan válogatták és felfegyverezték őket, a fejedelem úgy gondolta, nem szabad tovább késlekedniök; az egész sereget tehát előre küldte s a málhákkal átkelt a hegyeken; a sáros úton s a nehezen járható szorosban nagy fáradsággal Havaselvére ment.

*

Brassóban a nemesség kérte a fejedelmet, hogy mivel isten jóvoltából a török háborút lelke vágya szerint befejezte, a székelyeket adják vissza előbbi urainak. De a fejedelem az egész ügyet az országgyűlés elé utasította: úgy ne lássák, hogy ilyen nagyjelentőségű dolgot az ország rendéinek megkérdezése nélkül vagy a jog és illendőség ellenére tesz. Hazatérve, néhány napig valamennyire kipihente fáradalmait és a lázat, mely gyötörni kezdte, majd megemlékezve kötelességéről és ígéretéről, január 1-re Gyulafejérvárra országgyűlést hirdetett; levelek útján közhírré tette s rendeletben előterjesztette az ország minden részében, hogy mikép a többi nemzetekből, úgy a székelyek közül is küldöttek jöjjenek az ügyek tárgyalására. Miután mindenholnan odagyűltek az összes karok és rendek, a székelyek könyörgő levelet nyújtottak át a fejedelemnek: megígérték, hogy az iránta való előbbi hűséggel a régi kötelességet ajánlják fel s figyelmeztetik őt ígéretére; kérik, könyörögnek és mindenre, ami szent,

esedeznek, hogy ami szabadságot egyszer ünnepélyes privilégiummal visszaadott, azt most a nemesség követelésével szemben is határozatával megerősíteni méltóztassék. A nemesség ellenben, miután a tanácskozást mindenfelé közölték, esedező levelet nyújtott át, tisztelettel figyelmeztette a fejedelmet ünnepélyes esküjére, amellyel kötelezte magát a nemesség minden jogainak megőrzésére. Azután újra meg újra kérték, hogy mivel dicső fejedelmeknek igen régi privilégiumai vetették a székelyeket a jobbágyi sorsnak ebbe a szolgaságába s azokat a feltételeket, melyekkel a minap régi szabadságukba felszabadítottak, egyik részében sem tartották meg, inkább a nemességre legyen tekintettel a fejedelem, mint ezekre, akik már kétszeri lázadással vették magukra a szolgaságnak ezt a jármát. Természetüknél fogva szeretik ők a lázongást s ezért joggal veszítették el szabadságukat és már is megsértették a feltételeket, melyek alatt szabadságukat visszanyerték; nyilvános lázadást forralnak: ugyanekkor mint azelőtt is, a nemesek mindig nagy híven buzgólkodtak az ország és a fejedelem érdekében — ígérnek, hogy a jövőben is buzgók lesznek s a katonaság minden terhét viselik. Ilyeneket és más efféléket találtak ki sokan páratlan okoskodással s ezalatt a fejedelem töprengett magában, aggodalommal tekintett mindkét oldalra: milyen útat kövessen a Scylla és Charybdis⁶ között, egyáltalában nem tudta eldönteni, mit kelljen tennie a két rend e szembenálló követelései mellett. Mert a nemesség előjogainak megsértése és gyűlöletének kihívása nélkül a székelyeknek nem kedvezhetett; de a nemesség követeléseit sem teljesíthette belső háborútól s egyéb bajoktól való rettegés nélkül, melyek ebből származhattak. Nagy szomorúságában nem látta elég világosan, hogy két rossz közül melyiket kell választania, végre úgy határozott, hogy ezt az egész ügyet a törvényes eljárásra és a rendek közös szavazatára bizza. Összehívták tehát a nemesség vezetőit a nagyészű és mély belátású Alárd Ferenc szállására, aki fájós lábával máshova nem mehetett; mondom, összegyűltek mind a rendek közül a legbölcsebbek s a jogtudományban legjártaabbak, s a fejedelem azzal a tisztséggel bízta meg őket, hogy ezt a nagyjelentőségű ellentétet teljes buzgalommal, a méltányosság és közjó alapján oldják meg. Majd a törvényes eljárás szerint, Radóvánczi Márton s Borsoló János ítélmesterek, a bíróságban elnökölve a rendes ülnökökkel, megparancsolták mindkét félnek, hogy az ügyet adják elő. A székelyek tapasztalatlan emberek, inkább a kapaforgatásra alkalmasak, mint peres ügyek vitelére: a szabadság előjogának megtartása érdekében jóformán semmi mást nem tudtak elérni, minthogy a fejedelem megbízásából ragadtak fegyvert s annak áldott jósága

⁶ Ógörög monda szerint Szicília partvidékén két, egymáshoz közellevő, rettenetes örvény: ha a hajós kikerülte az egyiket, belesodródik a másikba.

folytán szerezték ismét vissza elveszített szabadságukat. Minthogy ezt a fejedelem ünnepélyes oklevéllel megerősítette s ők a törökökkel szemben Havaselvén bátor tettekkel életük és javaik kockáztatásával kiérdemelték, erősen kérik, hogy a bírák méltányos határozattal hagyják helyben. A nemesek erre azt válaszolták, hogy ennek a háborúnak kezdetén is a székelyek a fejedelem akarata ellenére fogtak fegyvert és ugyancsak ellene tusakodva, csikarták ki a szabadságra való privilégiumot. Meg hogy a győzhetetlen fejedelem nagyobb veszedelemtől féltében adta meg ezt, a török császár egész seregével fenyegető Szinántól rettegve — s ellentétben áll ez annyi és oly nagy dicső fejedelemnek hosszú idők alatt meggyökeresedett privilégiumaival; a nemesség kézzelfogható határozata semmiképpen sem erősítheti meg és hagyhatja helyben ezt, különösen minthogy a feltételeket megszegték és a visszanyert szabadság új jótéteményét ezzel máris egészen elvesztették.

Az egész nemesség igen heveskedett s ilyenképpen gondolkozott, effélékkel hozakodott elő; a bírák is minden oldalról megvitatták ezt a nagyjelentőségű dolgot; végül majdnem mindnyájuk közös szavazatával ezt határozták: A székelyek mintegy nyilvánvaló erőszakkal csikarták ki a fejedelemtől a szabadságot, visszanyerésének feltételeit sem tartották meg — ennél fogva igazságos, hogy veszítsék el a szabadság előjogait s vettessenek az előbbeni szolgálai állapotba.

Ennek az ítéletnek kihirdetésekor a székelyek főbjeit azonnal egy időben a fejedelem parancsára elfogták és börtönbe vetették, mert a tömeg többi részét példájukkal és buzdításaikkal izgatták, s féltő volt, hogy szétoszolva, a többi népet fegyverfogásra bujtogatják.

Karácsony megünneplése után a fejedelem Jósika István kancellár, Kornis Gáspár s még néhányan mások kíséretében elutazott, az ország gondját feleségére Mária Krisztiánára s Boeskey Istvánra bízva. A gyorsabb haladás kedvéért minden helyen lovat váltott, előbb Bécsbe, majd onnan Prágába ment. A nemességnek érdekében állott a dolog: gondoskodott eközben, hogy a gyűlésnek a fejedelem aláírásával megerősített határozatát az összes székely székekben (így hívják megyéiket) Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászony-, Sepsi-, Kézdi- és Orbai-székekben nyilvánosan felolvassák és közhírré tegyék: kérésekkel, fenyegetésekkel buzdították ezeket a székek rendes jegyzői által, hogy a fejedelem parancsa és az egész ország hagyományos szokása szerint megszokott régi uraiknak vessék alá magukat.

A fejedelem eddig nem gondoskodott arról, hogy a székelyek puskáit, dobjait s lobogóit elvegyék, semmiképpen nem tudták tehát elhinni, hogy az ő akaratából kergetik vissza őket a régi szolgálásba. Ezért gyűléseket tartottak: egyszer a nemességtől a fejedelemnek ebben az ügyben kiadott levelét követelték, máskor azt hozták elő,

hogya a fejedelemnek tett eskütől semmiképpen nem tágítanak, végül is mindnyájan egy akarattal, titokban összeesküvést szöve, elhatározták: nem fognak a nemesség kedvében járni, hanem csak a fejedelemnek szolgálnak, inkább ezer halált elszenvednek, sem hogy régi uraiknak engedjenek; ezeknek irántuk való szörnyű kegyetlenségeit már előbb tapasztalták s a jövőben még sokkal jobban fogják tapasztalni; célszerűbb lesz, ha nyílt háborúban szállnak szembe a nemességgel, sem hogy kiszolgáltassák magukat nekik a legszörnyűbb büntetésre, megkínóztatásra. Így nyilvános határozattal kereken ellenszegülnek a fejedelem és az egész ország határozatának, a Maros-zékre való Károly András által — ki ennek a határozatnak szerzője volt — kerületük népesebb községeiben kihirdettetik, hogy a székelyek közül senki régi urait elismerni ne merészelje és mindenféle kiküldött hírnökökkel hirdetik: ha valaki ezt tenné, bárki legyen is az, halálfia lesz; nagyobb félelemkeltés okából a büntetés módját is megjelölték: az ellenszegülőt fejjel lefelé karóba húzzák. Ezzel sem érték be: titkon mindenféle egy lélekkel összeesküsznek, hogy ha szolgaságra kényszerítik őket, fegyvert fognak mindnyájan a nemesség ellen.

Miután ez a nemesség fülébe jutott, azonnal követeket küldtek Bocskay Istvánhoz, aki akkor a fejedelem helytartója volt; értesítik a székelyek dühöngéséről, kik már olyan vakmerőségekre és örült-ségekre vetemedtek, hogy nem állják uraik házait lerombolni, a nemesség vezetőit erőszakkal fenyegetni és mindent megfélemlítéssel és gonosz tettekkel felzavarni. Bocskay értesülvén erről, félt, hogy a fejedelem távollétében a dolog nyílt külső háborúnál veszedelmesebbé válik s ezért a székelyek megszelidítésére a székeket felosztotta a nemesség vezetői között úgy, hogy Kézdi-, Orbai- és Sepsis-zékbe Ravazdi György tanácsost, Maros-zékbe pedig Tholdi Istvánt és Bogáthy Boldizsárt, annak a helynek királybíráját küldte megbízható lovas és gyalogos csapatokkal. A helytartó tehát a fejedelem nevében megparancsolta, hogy a lázongás okozóit szigorúan büntessék meg, a többi ártatlan tömeget pedig inkább megfélemlítéssel, mint fegyverrel kényszerítsék engedelmességre, ha csak a szükség mást nem követel. Egyébként meghagyta, a lázadás fejait karddal irtsák ki, hogy az egészséges rész is utána ne menjen. Tholdi István és Bogáthy Boldizsár először Vásárhelyre érkeztek s előterjesztve az országos határozatot, minden egyes községnek és falunak bírait és primorjait⁷

⁷ Főrend székelyek, a legvagyonosabbak elnevezése, a latin prima ordo (első rend) szavak összevonásából. Lovon, teljes fegyverzetrel kellett hadbavonulniok. Nem örökölhető rang és cím, a mindenkori vagyoni állapottól függött. A szabad székelység jobbágyosorba süllyedésekor csak a primorok élhettek nemesi jogokkal.

az ország iránti hűségükre hivatkozva, maguk elé rendelték. Néhányan közülük megjelentek; Tholdi és Bogáthy nyilvános gyűlésen intette őket, hogy rakják le dobjaikat, zászlóikat és puskáikat s a fejedelem és az ország rendjeinek előírása szerint térjenek vissza uraik hűségére, mit a szokott módon tartsanak.

Néhányan engedelmeskedtek, s büntetéstől félve, teljesítették a parancsot. De mikor mások közülük ellenszegültek, meg kellett büntetni: Tholdi és Bogáthy éjszaka, mikor az óvatlanokat inkább meg lehet lepni, megbízható lovas és gyalogos csapatokat küldtek ki az egyes falvakba, a lázongás szerzőit személyenként összefogatták s miután az ügyet megismerték, a halálbüntetés különböző módjaival végeztették ki, nem kegyetlenség nélkül. Marosszékből a székelyeket egyenként és összesen erős esküvel uraik iránt engedelmességre kényszerítették, majd innen Fejérvárra mentek. Eközben Lázár András értesítette Apaffi Miklóst is a gyergyóiak konokságáról: ez összeszedett körülbelül kétezer lovast és gyalogost, nagy gyorsasággal megelőzte törekvéseiket s a hegyek csúcsára táborot vert. Meghallották ugyanis közeledését a székelyek, gyűlést tartottak Ujfalu községben, összejöttek, hogy másnap hajnalban eltorlaszolják a hegyi utakat, melyeken át Apaffi a vidékükre akar nyomulni. Közben az egész éjszakát ébren töltötték, mértéktelenül itták a sört s poharazás közben — mint ahogy náluk egészen barbár módra szokás — biztatták egymást, hogy bátran harcoljanak; mintha már kezükben lenne a győzelem, felfuvalkodtak az üres reménnyel. A hegyek tövétől nem messze van Alfalu, innen jól láthatták az Apaffi táborában csillogó közeli tüzet. Ebből megtudta Apaffi megérkezését az alfalusiak közül való öreg Kovácsi János egyházi; éjszaka rögtön a székelyekhez rohant s jelentette, hogy az ellenség megérkezett — rázzák ki magukból a mámort és az álmoságot; azzal ijesztgette őket, hogy az ellenséges csapatok már a nyakukon vannak. Ennek hallatára a székelyek felébredtek s kissé az ellenséggel szembe vonultak a házakból, amelyeket erősségük miatt vár helyett kiválasztottak; akkor egyszerre Apaffiék körülfogják és öldöklük őket. Majd az említett épületekbe üzik őket s részben lemészárolják, részben vaskampókba, karókba s bitókra húzzák őket, a többiek elrettentésére. Néhányat, akik feleségükkel s gyermekeikkel más épületbe húzódtak, mind tüzzel emésztették el s csak kevés tudott futva kimenekülni. Ebben a csatában elesetek huszonheten, vaskampóra akasztottak hármat, ötöt felkötöttek, néhány épület, csűr és sok gabonaasztag elégett. Vezérüket, Gál Jánost ugyanaz a büntetés érte.

Ezt a dolgot meghallva a csíkiak és kászoniak, tanulva a szomszédai példáján, a büntetéstől féltükben letették a fegyvert s uraik szolgálatába visszatértek. Miután ez a három székely tartomány

megbékélt, Apaffi zsákmánnyal rakodva hazatért. Hasonlóképpen Ravazdi György is serényen végrehajtotta a rábizott feladatot: a három szék: Sepsi-, Kézdi- s Orbai-szék székelyeit részben karddal, részben kegyetlen büntetésekkel végre is kötelelességükre kényszerítette; a késő utókornak is fényes példát adott, hogy az alárendeltek ne merjenek lázadást szítani vagy bármi módon felkelni a fejedelem és uraik ellen.

Mégis az ország rendeiből nem hiányoztak olyanok, akik nagy lelki bánattal mondták azt, amit egykor Sulláról⁸ beszéltek Rómában: „Az orvosság túllépett a mértéken.” — Sokan féltek, hogy ez a belső lázongás valami súlyosabb csapást fog hozni Erdélyre. Sőt akadtak komoly ítélletű emberek, akik azt mondták, kötelessége a fejedelemnek, hogy törvényes korlátozásokkal enyhítse a nemességnek a jobbágyokkal szemben az igazságosnál kegyetlenebb uralmát. — Különben a paraszti tömeg meggyűlölve a kegyetlen szolgaságot, az elviselhetetlen terheket, melyeket a nemesség a méltányosság és közjó ellenére rak rá, végre is kénytelen belső háborúba kitörni — mint az már gyakran megtörtént.

NAGY SZABÓ FERENC

Krónikájából

1595. esztendőben Szinán basa jó tavaszra kelvén, hadait megindítá és nem méne többég a felföldre, hanem a Nagy-Győr megvételeivel megelégedvén, szintén Havasalföldében állapodék meg... Kisasszony havában Báthory Zsigmond is készülni kezdé, hogy a basára reámenjen...

Ebben az időtájban a székelységben igen sok vala a jobbágy-ság alatt, a székely nemesemberek kezében. Ezt látván a fejedelem és ezeknek állapotjokat, hogy ezektől az ő hada megsaporodhatnék, ha szabadságokat megadná: tehát gondolkodék magában és azoknak titkon levelet küldé, nékiek szabadságokat megígiré. Ennek nekiörülvén a nyavalyás székelyek, csakhamar összegyűlének és Báthory Zsigmond mellé menének. Ezt látván a székely nemesemberek, igen bánák azt ők, hogy ilyen titkon és mód nélkül, ország akarátja és híre nélkül szabadságokat megadta vala az ő jobbágyaiknak, kik közül sokat még János király idejébéli támadáskor, sokakat pedig azután töttek vala jobbággyá és azóta birták őket.

A székelyeknek Báthory a császár puskáit — kit akkor fekete

⁸ Római hadvezér és államférfi az i. e. 1–2. sz. fordulóján. Polgárháborúban leverte a demokrata pártot és mint az arisztokrácia diktátora, kegyetlen vérfürdőt rendezett a néppárt soraiban.

puskákknak hívnak vala — mind oda közikbe osztá és igen szép hadat építe belőlek. Ugy hallottam, hogy közel voltak húszezeren, de én nem tudom s nem láttam. Megmustrálván őket, mondják, hogy szép had lett volna belőlek, kin igen örült a fejedelem. Így indula akkor ezért Báthory Zsigmond a basára és elsőben szálla a Barca mezejére minden hadával és ő maga Brassóba szálla...

A székelységen — úgy hallottam, de nem láttam — hogy minde-nütt véres nyársot hordoztak akkoron a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség felé menjen. Azt mondták akkor, hogy az régi székely törvény volt, a nyárshordozás, melyet igen nagy és utolsó szükség korán szoktak vala cselekedni a régi székelyek...

Scholába⁹ jártam én akkor és voltam tizenégyesztendő gyermek. Akkor így méne végbe a dolog s így tudom...

1596. Ez a székelyekre nézve siralmas esztendő.

1596. esztendőben, mikor — amint feljebb említém — fársángban a fejedelem elment volna: amíg odajárna, addig itthon a székely urak, kiknek jobbágyokat Báthory Zsigmond felszabadította vala, azok egymásban tanácsot tartának, minden székes helyekre hadat gyűjtének és mind az udvari hadat: lovast, gyalagot felhozák és tarac-kot, ágyúkat vonatának ki; de az oly titokban volt azoktól a nyava-lyás székelyektől, hogy azt ők soha nem tudhaták meg, hogy öellenek lészen a had, hogy őket akarják jobbágyság alá vetni az urak. Én nem is hallottam, egyik széken is hogy összegyűltek volna a magok oltal-mára azok a székelyek.

Azért azután amint magokban titkon elvégezték volt a székely főemberek, egyszersmind egy nap rohantak minden széken reájok és magokban ugyan felregisztrálták¹⁰ volt, hogy minden széken kik és kit fogjanak meg. És így estenden kimenvén reájok, az ágyokban lepték őket, akiket felirtanak volt. Minden széken így cselekedtek. Akiket osztán megfoghattak, kötözve bévítették székes helyekre és ott öltek meg szegény ártatlanokban nagysokat: kit felakasztottak, kit felnyársoltanak, kit pedig egyébképpen kínoztanak és vesztegettek, orrát-fülét elmetszették szegénynek rútul, kit esmét felpiricskoltanak¹¹ benne, úgy hogy megholtak.

Ide, Marosvásárhelyre is, amint szintén más székes helyekre, hadat gyűjtöttek vala a maroszéki fő székely emberek és a piacra sok lövészerszámot vonattak vala. Én egy estve, naphaladat tájban látám, hogy a lovasok készülnek, de nem tudta azt senki magokon

⁹ Olv. Skólába. Latinul: iskola.

¹⁰ Lajstromba szedték, összeírták.

¹¹ A fazekas léniaszerű, párkányos deszkával simítja a cserép kályhaszeme- ket: píricskolja. Ilyenféle deszkával verték nyomorékká a székelyeket, ezért használja ezt a szót az író.

kívül, hova mennek. Csak látám, hogy mindenfelől elmenének. És hát Maros-székre mentenek és — mint feljebb is íram — azoknak a székelyeknek a nagyját, akiknek Báthory Zsigmond az elmúlt időn megadta volna a szabadságokat, fogdosták meg. Kiket ágyokban tapasztaltanak éjjel, úgy fogták meg a maguk házokban a feleségek mellett.

Reggelre kelve hát úgy jönnek bé a hadak s úgy hozzák őket, szegényeket, mint valami nagy gonosztévőket. Semmit avval nem mulattanak, hanem másodnap sok nyársot faragtatának a város erdejéből és az akasztófához hordaták a nyársokat. A székelyeket is odavivék és sokat nyársba vonának, sokakat felakasztának szegényekben. Estvére kelve esmét elküldének és hasonlóképpen hozának. Más reggelre kelve viszontag újabb székely rabokat rablánek és hozának, kiket hasonlóképpen mészárlának fel az akasztófa alatt.

Egy Károly Andrást is hozának — hadnagy vala ez köztök; azt lófarkon megvondozák és kivivék, fővel alá vonák szegényt s lábbal fel az ég felé a nyársba — úgy gyalázzák meg az ártatlant. Sokakat felakasztának esmét; egynéhány nap mind úgy lön a dolog. Egykor az öldöklést megúnák, elhagyák, hanem az orrokat, füleket kezdék metszeni, de azt is oly istentelenül, hogy az orrát ajakastól elmetstették, annyira, hogy csak a foga maradt szegényeknek és sok így is megholt miatta; a fülét is akinek elmetstették, a nyaka felé nyuzták alá. Ilyen nagy istentelen dolgot töltének el rajtok. Végtére azt is hátrahagyván, azt rendelék, hogy csak felpiricskolják őket; és oly nagy deszkalapockát csinálának, hogy éktelen volt az, de annak élet és fokot faragtak; avval kilencet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágták oda fenekére a lapátnak, melyet láttam, hogy oly súlyosan esett, hogy a fara csontja mind apróra törött miatta. Azt mondták, hogy sok megholt abban is szegényekben. Ilyen rútul bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldébe mentenek vala Báthory Zsigmonddal. E dolog a fárságban lön, 1596-ban. Ezeket szemeimmel néztem...

1599. esztendőben Báthory Zsigmond vévén eszébe, hogy több leszen nyolcnál, ha a törökkel meg nem hékélik, tehát gondolkodék magában ilyenképpen: hogy ő maga menjen el az országból és a bátyját, Báthory Andrást — ki kardinális¹² vala — hagyja az erdélyi fejedelemségbe... Ez egyezést megértvén Rudolphus II. [császár], igen báná, látván, hogy Erdély tőle el akar szakadni; melynek ellene is állá, mert legottan Mihály vajdának íra és parancsola, hogy hamarság-

¹² Biboros, bíbornok. A római katolikus egyház legmagasabb rangú egyházi méltóságai; bíborszínű köntöst viselnek.

gal készüljön és Báthory Andrást az országból verje ki, hogy az ország a törökkel ne egyezzen meg. Melyet értvén Mihály vajda, igen hamar-sággal szép hadakat készíté és igen titkon a székelyeknek is levelet küldé, azoknak, kiket az urak 1596-ik esztendőben nagy vérontással jobbágság alá hajtottak vala. És azoknak — de a többinek is — az ő szabadságokat megígéré, hogy megadja. A székelyek látván a vajda levelét, legottan készülni kezdének. Mely ellen a székely urak nem állhatának, mert a kardinális sietve hívja vala őket a hadba, mert a dolgot igen későn vette vala eszébe a kardinális Báthory András... És így hamarsággal táborba szállának Szebenhez.

Mihály vajda is megtartózván, a székelyeket és egyéb hadait is várván várja vala, de a székelység későn indult vala el... A vajda rendelt volt ilyen dolgot magában, mivelhogy neki szép lengyel és rác hadai voltak... A lengyelek vakmerőképpen reá-rohanván a kardinális seregére, megfutamtaták mind a hadát, mind pedig magát és ő egynéhány urakkal elszaladott ugyan és Csík felé fogott és futott. Imitt pedig a derékhadnak a vajda dolgot adott, de a vajdát az ország hada elsőbben megtolta és ugyan megfutamtotta és az ágyúit is elnyerték.

De láss szép dolgot. Mert hát a székelység a futó vajdát elől-találta és megtérvén velek, újólag harcot adott az országnak s meg is verte őket...

Báthory András pedig az urakkal, amint az űző lengyelek előtt elszaladhata, Csíkba méne, de nem sokadmagával, hanem mintegy másfél század magával — de azok mind főemberek valának. Mikor jutott volna a havásra, éjjelre megszállottanak. És mikor immár, ami volt, öttek volna, imé: nagy hirtelenséggel némely gonosz székelyek megüték őket és mind fejedelmestől fejeket szedék és a Báthory fejét elvivék magokkal a székelyek házakhoz...

10. Erdélyi román juhásztor.
(Vízfestmény a 17. századból.)

Akkor én Kolozsváron lakom vala, szabólegény voltam, vén Palástos Istvánt szolgáltam.

Immár úgy hiszem, hogy eléggé vehedd eszedben, mit nyertek a székely nemesemberek véle, hogy azokat a székelyeket, kik Báthory Zsigmonddal Havasalföldébe, a törökre szabadságért elmentek vala és onnat hazajövéen jószerencsével, itthon őket felmészárlák és esmét jobbágygá tevék. A pogány is azt nem mivelte volna, sőt szánta volna őket, ha látta volna . . .

1600. esztendőben tavaszfélt Mihály vajda igen nagy haddal Molduvára méne . . . Ezenközben hazaérkezvén, a német követ és a követséget értvén császár, nem foga néki tetszeni a dolog. Hivatja azért főkapitányát, Básta Györgyöt, szép hadat adván melléje. És elindítja Erdély felé . . . És nagy Csáky az urakkal eleibe méne és mikor véle szemben löttek volna és köszöntötték volna, megmondák az ország állapotját, miben legyen Mihály vajda miá, és hogy a magyarságot s nemességet az volna szándéka, hogy deleálja (*eltörölje*) . . . Élni akarván azért Básta is az alkalmatossággal, enged az uraknak jó mód alatt, mely ez volt : hogy az urak az ország képiben hitlevelet adjanak, hogy a római császár mellől soha el nem állnak és az országot is el nem szakasztják fejek fennállásáig . . .

Nemsokára a vajda e dolgot megértvén, megbúsula és hamar a székelyek után levelet küldé . . . Azalatt minden hadát egybegyűjtvén, megindula. Az ország hada is nem késék, hanem Tordától megindula Enyed felé. Ezalatt pedig a vajda is elébb szálla Enyedhez.

Innet a városhól is az apám szép száz lovassal elment vala az ország mellé . . . De azalatt meglett az ütközet, oda nem érkeztek volt ugyan, de mint jártanak, ide alább megírom. De térjünk a dologra.

Mihály vajda látván az ország hadát, nem mene vakmerőképen neki, hanem Miriszlón túl, ott egy szoros helyre sáncot vete és az ágyúkkal onnan lövöldöze ki egy ideig . . . Azért Básta mind lovas, mind gyalogot és a szekereket is [hátrálni rendelé], tudván azt, hogy utána rohan a vajda, azt alítván,¹³ hogy futna. De Básta meghagyta vala a kapitányoknak, hogy mihelyt a vajda kijő, tehát azon rendelt állapottal arccal megforduljanak . . . Megtartózik akkor a vajda minden hadával és kezdé a hadait rendelni, amint lehet. De az ország hada azt nem várja, hanem Jézust kiáltván, reájamennek egyszer-smind és a Marosnak szorítja a kopjás a lengyelt s kozákat, a német esmét a derekán általment ; a több hadak is a gyalog székelyt a hegynek szorítják — és így megfutamék a vajda Fehérvár felé . . . Az ország hada pedig vagy két nap ott marada, míg a futó népet kergették. Állott vala pediglen fel egy erős hegyre futó székelység —

¹³ Gondolván.

nagy csoport nép: azt mondták, hogy tizenyelecszáz volt, de én nem láttam, akiket hívtak ugyan alá onnat, hogy adják meg magokat, de ők azt mondták, hogy nem jönek, mert attól félnek, hogy levágják őket, hanem ha ugyan meg kell halniok, kezeken halnak meg inkább.

Ezt meghallván a nemesség, Daczó Jánost odaküldék és megesküszik nékik; de valamint lön az esküvés — ők lássák. De azok, szegények hitre lejöttek — és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reárohant a nemesség és körülvévén, mind levágták nagy sivalkodással szegényeket, annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a test. Azt mondták, hogy a test alól vérpatak folyt ki.

Igy torlá meg a nemesség, hogy Mihály vajda mellé ment vala Szebenhez a székelység. És így esmét jobbágyság alá hajtá őket, aminthogy az 1596. esztendőben is felmészárlották vala őket a Havasalföldébe való menésért.

BORS JÁNOS

Krónikájából

1595-ben szent kereszt napján¹⁴ adá meg a király Báthory Zsigmond a székely nemzetnek régi szabadságát és csak karácsonyig tarta; mert felfuvalkodván, nem viselék magokat jámborul.

Azon szabadságot pedig adá a Feketehalom mellett a táborban, a Barcaság mezéjén, ahonnan indulván, méne a király Havasalföldére Szinán basa ellen, holott jó szerencsés lön mind a Dunáig...

1599. A felséges fejedelem Mihály vajda Havasalföldéből kijöve és nagy hadat hozza magával és Szent Lukács napján¹⁵ megszállá a Brassón feljül való tartományt, elégeté előbbször is a vitézkedő úzóni Béli János kastélyát; maga mellé hódítá a községet, kik iszonyú öldökléseket tőnek Erdélynek főbb-főbb és jelesebb népein. Házokat égeték, önnön magokat kergeték; sokakat közülök iszonyúképpen kardra hányának; sok szép jeles és híres nemes asszonyok és leányok a nagy rettegés miatt halál árnyékára jutának.

Másoknak, szigorúbb lévén állapotjuk, szokatlan bújdosással változának.

Ugyanezen esztendőben [Mihály vajda] az erdélyi fejedelem ellen álla és támada András kárdinálnak, kit Fejérvárhoz tartozó alvinci kastélyban meg akara öletni; a kardinál észrevévén a fejedelem ügyeketit, szembeszállá a fejedelemmel Szent Simon napján¹⁶

¹⁴ Szeptember 14.

¹⁵ Október 18.

¹⁶ Október 28.

Szeben és Schellenberg között, ahol Mihály vajda a hadját ellene támasztván, a kárdinállal való népet levágatá.

Maga a kárdinál Csikba szalada, hogy életét megtarthassa; de ő, fájdalom, a szentéletű kárdinált Csikban Szent Domokoson, Pásztorbükke nevezetű havason, csufosan a szentdomokosiak megölik; melyet megtudván a római szentséges pápa, Szent Domokost kiátkozta és az egész Csikban pénteket és szombatot a vajás ételtől is megböjtölni parancsolá.

Ölék meg András kardinált Szent Simon nap után való második vasárnapon; mely vasárnapon Háromszéken, Torján a nemesek házaít égeték és Kis Apor Istvánt levágák.

1600... Az erdélyi magyar urak a szászsággal ellene támadának Mihály vajdának, kiket a fejedelemnek [Mihálynak] istentelensége és törvénytelenége indíta fel. Jöllehet Mihály vajda mellett állott a székely község, de mégis szörnyüképpen megverettetének és fegyverrel felkoncoltatának Miriszló és Décse között Szent Mihály havának¹⁷ 15-ik napján; a vajda futva szalada; a hadát vágják és megszalasztván Csíkszékbe mentek, de a nemesek és szászok nyomban követték őket; Csíkszék is a fejedelem mellé állván, Csíkszékben is sok károk lévén, mert a föld népe levágattaték, égetteték és felprédáltaték.

Igy fizet az isten a fejedelemnek istentelenségéért és a köznépek feltámadásáért...

Ezeket jegyzetem szentkirályi nagyobb Bors János.

HIDVÉGI MIKÓ FERENC

Históriája a maga életében történt erdélyi dolgokról

1595... Ezen őszön jöve Szinán pasa, szultán Mehemed nagyvezére, Havasalföldre, onnan akart jöni Erdélybe. Kinek hírére jöve be a német segítség, mintegy tizenkétezer ember s az ország népe is felülvén, indulának Havasalföldre... Erre a hadra tekintve adták volt meg a szabadságot a székelységen levő jobbágyoknak, kik fejenként az ő paraszti fegyverekkel el is mentek vala: a visszazegezett kaszákkal havasalföldi harcra; de onnen megjöven nem durála [tarta] a szabadság, mert nem kezdettek vala jámborul élni a szabadsággal...

1599. Báthory Zsigmond ismét ennek az országnak gondos terheviselését megúnván, öccsét Báthory Andrást Prussziából¹⁸ a

¹⁷ Szeptember.

¹⁸ Poroszország. E nevet akkor még csak a Lengyelország és a Keleti-tenger közt fekvő porosz hercegség viselte, a későbbi ún. Kelet-Poroszország. Ez utóbbi

vármiai püspökségből behivatá: Medgyesen országnak generális gyűlést promulgáltata [hirdette], fejedelemségét öccsének resignálá [átadá], maga elbúcsúzván: Báthory András kardinál fejedelemségre választaték, a törökkel új konföderációt indíta. Akik pedig az első háborúságnak okai és az urak ártatlan halálának eszközei voltak, akkor még nagyobbrészt éltek, első állapotban voltak, félvén, tartván mind, a jó békességnek végbevételével, hogy az új fejedelem egytestvér atyafiának ártatlan vérinek kiontásáról megemlékeznek: Kornis Gáspár és Sennyei Pongrácz *praktikálással* addig hajtják a dolgot, a német gyomor és olasz szív addig nyughatatlankodának, német császár pénze és praktikák által: Mihály vajdát Havasalföldiből kihozák ellen Báthory Andrásnak, — a magunk hazánkfiái levén vele, kik azelőtt török ellen hadakoztak, laktak Havasalföldiben. Azok által Mihály vajda a székelységet jártatván, szabadságot ígért, — mintegy készen neki nyereendő állapotra kiindula, a Bozza útján¹⁹ kijöve, a székelység feltámadá a nemesség ellen, házokat dúlni, égetni kezdék, az egész székelységen nem lón olyan főember háza, kit el nem rontottak, égettek, dúltak.

A vajda Szebenhez sieté, itt is volt bizodalma Süveg Alberthez, mert ez is egyik főoka volt az urak halálának; mindazáltal az ország hadaival elébb érvén Báthory András, a város mellé szállá, de a város semmi tökéletes hűségét, mint illet, urához, országhoz nem mutatá.

Itt erős viadal levén a két nagy had között, Mihály vajdának succedála [kedveze], mert Kornis Gáspár és Sennyei Pongrácz, akiken nagy részt állott a hadaknak derekasabb útköze, nem vívtak; Báthory András a harcról elfuta, Udvarhelyre jöve, ott sok székely főembereknek tanácsokból Moldovába indula, de híre lón Csíkban a parasztságnak, kik már feltámadtak voltak benne, útjokat is állván és derekason utánok sietvén, szent-domokosi határban elérvén s itt elrekkentvén²⁰ magokban; noha jobb, tágasb és bátorságosb út választhattak volna magoknak; fejedelmeket, a vele való urakkal, főemberekkel — az árulók itt ölték meg az erdőkön széjjel.

Több urak, főemberek, ki egy-, ki másfelé szaladván, Görgénybe sokan futottak, a többi között Székely Mojzes, Kornis Farkas, Mikó János az atyám, s többek. — A vajda a harc után novemberben gyűlést hirdete Segesvárra és magát fejedelemnek választatá, minden-

a Brandenburgi örgrófsággal közös Hohenzollern uralom alá került s fejedelmét 1700 óta porosz királyoknak hívják. E terület ma a Szovjetunióhoz tartozik. A porosz hercegek hűbérura a lengyel király volt.

¹⁹ A Bodza-szoros Erdély délkeleti szögletén, Brassó közelében. — Barcaság: mezőség Brassó fölött.

²⁰ Megölvén.

nek kegyelmességet ígervén. De ezalatt egy nemesember is elromlott, égett házánál nem ültetett, övének is nem mondotta, sem ő, sem donatiós [adományon nyert] jobbágyit csak nem is említette, úgy, hogy egy főembernek is sem háza, sem jobbágya; amivel szaladott várakba, kerített városokba, azzal élt, ha miye volt. Nem volt akkor sem főembernek, sem igaz nemes embernek a Székelységen semmije, sőt akit hol kaphattak, örömet megölték, arról nem is volt semmi büntetés.

1600. Immár Mihály vajda Havasalföldének vajdája, Erdélynek fejedelme, a moldovai vajdaságot is ambiálja [kívánja]. Ezen télen reákészüle és nagy hadakkal tavasszal Jeremiás vajdára mene... Moldovát elfoglalá, nagy rész hadait hagyván benne praesidiumul, triumphussal [örösgül, diadallal] jöve be a vajda Ojtozon és Fejérvárra mene székébe, júliusban... Ezek alatt, mint ilyen utolsó veszedelmeknek veszélyében, látván Csáky István és az urak kevés és elégtelenségeket a vajdának nagy hadai ellen, folyamodnak Básta Györgyhez, ki akkoron Rudolf császárnak kassai generálisa vala, hogy lenne jóakarattal és a tyrannus oláh fejedelemségnek ígájából való megszabadulásban ő is hadaival, kiknek nagyobb része akkor Szatmár körül volt, segítséggel lenne. Meggyőzöttetvén az országnak követei által Básta, megszáván nyomorodott sorsunkot, ami hadnak szerét teheti, hamarsággal bejöve; német had lévén mintegy ötezer, magyar lovashada is kétezer, kivel sietett Tordához jönni és az ország hadaival ott megegyeze.

A vajda is nem mulatván el semmi alkalmatosságot lengyel, kozák, rác, oláj hadait sietvén Szász-Sebeshez gyűjteni, az egész székelységet melléje hívja; kik örömet is készek az ő országoknak vérei; fiai, urai ellen, a vajda mellett vívni, élni, halni. Ezzel nem elégedvén, a végekből is, jenő-, lippa-, lugosi hadakat várván maga mellé, kik el is érkeztenek, Barcsay András levén előttük kapitányul...

A mi hadaink szép rendelt seregekkel előjövén Miriszlóhoz, a vajda előhozván hadait, Miriszló és az erdő között szép vitézi játékokt exerceálnak [rendeznek], de nem derekasat...

Látván azért Básta már az alkalmatosságot, eszébe vevén az ellenségnek is mivoltát, a sáncból a lövő-szerszámokat visszahozatja, a falut felgyűjtja, minden sergét visszafordítja, hátat ad az ellenségnek. Ezt Básta az ő hadakozó mesterséges okossága szerint cselekedte, hogy az ellenségnek feles²¹ hadait látván, jobb és alkalmatossabb helyre hozhassa ki, elhívén azt, hogy már fut és erre való képest rend nélkül kezdi üzni; amint úgy is következék. Mert amikor a

²¹ Fölös, erejét felülmúló, nagyszámú.

11. A miriszlói csata. (Egykorú rézmetszet.)

Básta és az ország hadai megfordulásokkal már Décsét érték volna, eszébe vevén Básta, hogy szintén ideje a megfordulásnak, vitéz módon nagy bátorsággal, mind magyar és német hadak megfordulván' szemtől szembe az ellenségre, minden tartózkodás nélkül az ellenségnek szeme közé sietvén, meggondolván, hogy aznap leszen vagy szabadulásunk, vagy ha nem vívunk, utolsó veszedelmünk, vitézi módon, nagy bátorsággal az ellenségre menvén, istennek kegyelmes tanácsa, segítsége által a győzelem nekünk szolgálja és a vajda, számtalan hadainak elvesztésével, onnan elfuta. Itt valóban sok szegény bolond székely atyánkfia vesze; megesék nekik a szabadság, a nemesemberek levágása, -kergetése!

A vajda elszaladván és elfutott hadait összevervén, ... onnat Fogaras felé és a Barcaságra siet, ahol a Havasalföldről és Moldovából jövő segítségre talál, megegyez. A székelységnek maradékát újólag hivatja, de azok nem mennek; ott hadaival Barcát mind elégettetvén, átalment a Bozzán Havasalföldre. Básta és az ország hadai bemennek Barcába, onnan oszolnak el Háromszékre kvártélyokba ...

Básta azalatt lakék Sepsiben, Uzonban hadaival és ott körül; Csáky István Lécfalván, Kézdiven a vármegyék hadaival; Székely Mojzes Borsonyón a vitézlő népek egy részével és a többi helyeken, hogy refrenálják [*megzabolázzák*] a székelységet, ami meglőn. A régi lófő, darabont személyek megmaradának az előbbeni szabadságokban, a szabad székelyek esének előbbi uroknak jobbágyságába ...

BETHLEN FARKAS

Erdélyi históriájából

Eközben Zsigmond fejedelem parancsára nem csupán azok a székelyek özönölvén a táborba, akiket a törvény kötelez fegyverviselésre, de még a közrendbeli állapotúak is, megbúsították a fejedelem lelkét, mert hajtogatták: addig nem mennek az ellenségre, míg vissza nem helyeztetnek ismét régi szabadságukba, amelyet az elmúlt években lázadásuk miatt elvesztettek. De úgy látszott, sok ok, sőt a méltányosság is ellene szól annak, hogy a fejedelem megadja óhajtasukat. A székely nemzet legnagyobb része ugyanis alája volt vetve a nemességnek és igen nagy igazságtalanság volt, hogy megfossa azokat parasztjaiktól — kiváltképpen mivelhogy mitsem vétkeztek a fejedelem vagy a haza ellen, amiért javaikat méltán elveszthették volna. Ily közel lévén az ellenség, a haza nyilvánvaló veszedelme nélkül kényszeríteni sem lehetett a székelyeket arra, hogy teljesítsék a parancsolatokat, ha csak meg nem adják nekik a szabadságot. Töprenkedett, kétségeskedett, vajon a haza szükségére

tekintettel megadja-e nekik a szabadságot a nemesség igen nagy sérelmére, avagy a nemességet kímélve, seregének számát kevesbitse. Kétségein végül is győzött a hazának nagy szüksége és visszaállította a székelyek régi szabadságát, melyet inkább kikényszerítettek, semmint kértek tőle. Rettenetes sokaságú volt az ellenség, melyhez képest Zsigmond fejedelem és a két Oláhország serege vajmi kised volt, de ugyancsak megnövekedett a székely csapatokkal, kik a táborban körülbelül tizenhatezren voltak fegyverbírók. Így a fejedelem, akarata ellenére, megadományozta őket a szabadsággal, de számos feltételt vetvén elébe. Mint némelyek írják, ezek voltak a feltételek, amelyek mellett Zsigmond fejedelem engedett a székelyeknek :

1. Hogy a hadjárat egész ideje alatt az egész Székelyföld a maga költségén táplálja a harcosokat, abban a számban, amelyben a táborba gyültek.

2. Hogy a fejedelemnek minden házból évenként egy valóságos tallért fizetnek.

3. Hogy minden ház után évenként egy köből búzával adóznak.

4. Hogy kímérnek ugyanennyi zabot.

5. Hogy minden ház után sörfőzéshez félköből malátát adnak.

6. Végül, ha isten segítségével a főnséges fejedelemnek fia születik, minden házból egy hízott ökröt kötelesek udvarába hajtani.

Mindezt kívánták és óhajtották a székelyek, sőt arra is kötelezték magukat, hogyha — miként mondtuk — öfensége fimagzattal örvendeztetik meg, tiszteletére önként nem kicsiny pénzösszeget ajánlanak fel.

A székelyek táborában mindez kihirdettetvén és nyilvánosan kikiáltatván, vallásos esküvel erősítették meg azt mind, akik így akarták. Aztán a fejedelem megparancsolta, hogy azonnal siessenek át Havasalföldébe. Nehány nap mulva ő is felszedte táborát . . .

SZAMOSKÖZY ISTVÁN

A Magyarországon lett dolgok könyveiből

. . . Így álltak Erdély ügyei és senki sem félt a fenyegető ellenségtől. A bíboros október 18-ra — mely nap Szent Lukácsnak volt szentelve, mikor már az év őszre fordult, de a levegőnek hőmérséklete módfelett enyhe volt, — minden rend számára gyűlést hirdetett Gyulafejérvárra, hogy határozzanak mindarról, ami az ország jólétét illeti . . . Alig két napja kezdtek tartani a város nagytemplomában a gyűlést, amikor íme a román Mihály hatalmas seregekkel átkelve a hegyen és hágókon, Erdélybe merészkedett . . .

A váratlan veszedelemtől mindnyájan megrémültek s a bíboros fejedelem, aki azelőtt mindent hanyagul hallgatott meg, most végre felrettent és a saját ügyében munkálkodott . . .

A székelyekhez is küldött, hogy minden ötödik fegyverfogható embert a háborúra kötelezzék. Minthogy a székelyeket már régebben megfosztották szabadságuktól, így tulajdonképpen mentesek lettek volna a háborúk terheitől; mikor a szükség követelte s a haza közös ellenségét közös fegyverekkel kellett kiüzni, mégis ezt a parancsot teljesíteni kellett. A csata napja azonban korán következett be s így ezek nem tudtak a bíboros mellett megjelenni vagy talán nem is ~~h~~kartak.

A fejedelem megparancsolta, hogy a véres lándzsát is körülhordozzák a székelyek középső területén, a Maros és Aranyos között lakóknál . . . De haszontalan és hiábavaló volt minden törekvés, mert isten nem segítette.

Már a román a béldi mezőn vert táborn, hogy egy kissé megpihenjen és mit sem tartott fontosabbnak, minthogy a közelében levő vidéken lakó székelyeket magának megnyerje. Ezek akkor a háború minden terhétől mentesek voltak, csak a földet művelték s szolgáltak uraiknak, mint a többi parasztok. A dolgok veszedelmes forgása idején, okosabbnak tartották, hogy egyik párton se legyenek, sem-hogy valamelyik párthoz álljanak. Ha ugyanis András győz, mentesül hozhatják fel sorsukat és szabadságtól megfosztott állapotukat, — ha Mihály mellé áll a hadiszerecsene, büntetlenségüket szolgálja az, hogy nem teljesítették András parancsát. Míg felő volt, ha valamelyikhez állanak: András az új lázadás miatt kegyetlenebbül bünteti meg őket, viszont Mihály meg azért áll bosszút rajtuk, mert fegyvert fogtak ellene.

Mihály ugyancsak küldött hozzájuk olyanokat, akik az ő pártjára vonják őket: Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, Harali Istvánt és Dömös Istvánt, akik a Székelyföldről származtak s inkább jó katonák, mint jó hazafiak voltak. Ezek már korábban eltávoztak Erdélyből, Mihály csapatvezérekké tette s titokban újra és újra a székelyekhez küldötte őket, hogy lázadást szítsanak. Nem egészen bízott bennük, ezért más nemzetbelit is adott melléjük: Rácz Mihályt, aki kiskora óta Erdély neveltje volt — s ebben az időben meg később is — gyakran gyilkosa. Makó tehát és a többiek a népükhöz küldetve, tehetségük szerint, teljes erővel dolgoztak, hogy a székelyeket azonnal Mihály táborába toborozzák. Hatalmas jutalmat ígértek nekik s különösen a bizonyos szabadságot, amelyet annyi lázadás bűne miatt az előző időkben elvesztettek: Erdély ura, II. János és a Báthory fejedelmek kegyetlen büntetésekkel gyötörték, nemesek szolgaságába hajtották őket, mint valami árverés~~e~~ vett tárgyat. Tanácsol-

ták, hogy a nemcsak gyalázatos, de nagyon súlyos ígát minden erjükkel rázzák le és sokaknak közülük megmagyarázták, ne higgyék biztonságban magukat, ha egyik párton sem lesznek. Gondolják meg: Mihály azonnal megadja jutalmul a szabadságot, — András paptól ezt még csak nem is remélhetik. Méltóbb dolog egyszer lerázni a méltatlan szolgaságot, semhogy örökké nyomja őket és utódaikat.

Makó és a többiek ilyen és más szavakkal rávették őket s Háromszék lakóit összevonták Várhegy váránál. Hanem Csík- és Gyergyószék székelyei megtagadták a fegyverfogást s nem akartak csatlakozni Mihály pártjához, csak akkor, ha elpusztítják Várhegy várát, melyet János király építtetett hazájuk elnyomására. Ha győzelmet nyerve, Mihály aláírja ezt a feltételt és helyreállítja a szabadságot, akkor késlekedés nélkül, azonnal követik zászlait. Ezt a kérésüket ünnepélyes oklevélben teljesítette a vajda.²² Ilyenmódon közülök majdnem ezren fegyvert ragadva, a román táborba mentek...

Mihály megindulva a béldi táborból, átkelt csapataival az Olt folyón s három táborával nem messze Szebentől megállott...

A román nemzet, mely községekben s falvakban lakott Erdélyben, mindenfelé összeesküvést szőtt és csatlakozott a jövevény nemzetbeliekhez; összegyűlve vagy külön, szerte garázdálkodtak az egész országban. Elbizakodtak, mert magukfajtajú fejedelmet kaptak: lándzsákat és dárdákat ragadtak, melyeket szokás szerint használtak; megszállották az utakat s mindenfelé megszárolták azokat, akik titkon, vagy nyíltan menekültek és hazafelé tartottak; a nemesek házait megrohanták, javaikat felprédálták, még szörnyűbbé tették a magában is gyászos vereséget...

Híre járta, hogy Mihály már megérkezése előtt ösztönözte az egész erdélyi román népet, titkon bujtogatta s alattomban papjaik által (kiket görögből elcsavart szóval kalogyernek neveztek, de helyesebben kakogert kell mondani, mintha igaz virtus jutalma volna), hogy üldözzék és megszárolják le a nemeseket ne csak nyílt fegyverekkel, hanem titkos gyilkosságokkal is munkálkodjanak az erdélyi nemesség elpusztításán... Azok az erdélyiek: magyarok és székelyek is — zsoldosok és a haza hóhérai, akik a haza elpusztítására istentelenül a románok mellé álltak s bűnös fegyvereiket a haza szíve ellen irányították — örvendeztek a háború kedvező kimenetelén s nemcsak nem enyhítették a közös nyomorúságot, hanem tőlük telhetően még maguk is súlyosították. Miután egyszer félrelépett a belátás és kegyesség helyes ösvényéről, egészen vadállattá lett az

²² Mihály vajda oklevele a székelyeket abba a szabadságukba helyezi vissza, amelyben Mátyás király idejében voltak. Közl.: *Történelmi Tár*, 1880.

ember s lelkét gonoszságra és hűtlenségre adta. Ezért egyesek kapitányságokat kértek a vajdától, mások falvakat, községeket, városokat, a levágott vagy még élő nemesek javait s várait. Apagyilkosi érdemeiket sorolták fel s arról számoltak be, mennyi erdélyi vért ontottak a háborúban: meg akarták jutalmaztatni gaztetteiket, melyek gonoszság bélyegét sütötték rájuk. S egy sem ment el jutalom nélkül. Igaz vitézségek jutalma gyanánt egyeseknek ruhákat, másoknak elkobzott vagyonokat, sokaknak birtokokat, községeket, falvakat juttatott a vajda. Győzelme után egyébként seregének javarésztét szétküldötte az egész országban s azok az erődítmény nélküli városokra, falvakra s a nemesek fényes palotáira tódultak, gyilkosságokkal, pusztítással, gyújtogatással és a háború minden csapásával gyötörték a lakosokat . . .

Mikor András látta, hogy a hadiszerecsénye a vajdához áll, gondolta, nem szabad bevárnia, míg a (szebeni) csata véget ér; elhatározta, hogy futva hagyja el az országot s Moldovába, majd Lengyelországba megy, ahonnan bal csillagzat alatt jött ki a fejedelemségre; alkalom adódván, idővel majd egyszer visszaszerzi onnan az elveszett országot . . .

Övéinek elvesztése után a bíboros így Udvarhely vára felé tartott, mely a Székelyföld közepetáján fekszik; főképpen azon töprengött, hogy a különböző utak közül melyiken menjen Moldovába. Itt sürgette a székely nemesség főbijeit, akik részben a szerencsétlen végződésű csatából tértek haza, részben távollétüket kimentve, otthon maradtak — biztonságosabb menekülése okából útítársul hívta őket. Elég könnyen csatlakoztak a bíboroshoz. A vajda is, székely földijeik is oly felette gyűlöltek őket, hogy kevéssé voltak biztonságban, ha kiszolgáltatják magukat népük féktelenségének. És miután a vajda visszaadta a székelyeknek régi szabadságát, amazok ki voltak zavarva minden birtokukból és javukból, amit azelőtt fejedelmi adományul nyertek a székely földből, inkább akartak András fejedelem társai lenni a száműzetésben, minthogy elveszett javaik után még életüket is kiszolgáltassák a fékevesztett zsarnoknak.

Míg e nemesség a romlásban rendületlenül rendezte házi ügyeit, csomagolta poggyászát s egyébként intézkedett a menekülés ügyében és mindenképpen hosszabban késlekedett, mintsem az alkalmatlan idő engedte, a bíboros három teljes napig maradt vissza egy helyen; utóbb ez a késedelem vált legfőbb veszedelmévé. Ugyanis egyidejűen eljutott a csatavesztés híre a durva és paraszti nemzethez, melyet Mihály parancsa előzőleg már zendülésre tüzelt és a nemesség kiirtására ösztökélt. Hirtelen fegyvert fogtak, fölkeltek — a beteg lélek két véglete — féktelen düh és eszeveszettség fogta el őket; egyenként,

csoportosan és csapatostul gyűltek össze a mezővárosokban és falvakban. Ily módon lelküket szabadjára engedve, még akik előbb semlegesek akartak maradni, azok is megértvén András fejedelem menekülését, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy őt élve vagy halva kézrekerítsék, — azt vélvén, amint volt is, hogy e sötét bűnnel igen alkalmas dolgot cselekszenek a vajdának. A bíboros nem tudta, mire készülnek a székelyek, bizodalalmát kísérőinek bátorságába és hűségébe vetette, — mert már több mint száz férfit vett zsoldjába, akik hasonlóképpen bujdosásra szánták magukat, — nem sürgette annyira útját, amennyire a veszedelemről való gondolkodás követelte. Nem akarta hátrahagyni kísérőit, akiknek csapata késett a poggyászok miatt, akik házi vagyonukkal jobban meg voltak terhelve mint a meneküléshez alkalmas volt . . .

A székelyeket nagy gyűlöletük a Báthory név kiirtására ingerelte. A legutóbbi években ugyanis egyrészt István, a későbbi lengyel király, másrészt Zsigmond fejedelem nemcsak minden szabadságukat elvonta, hanem lázadási kísérletük miatt a legkegyetlenebbül büntette s azonfelül, a nemesség szolgálatára kényszerítette őket mint valami árverésen vett jószágot. Ettől a szolgaságtól minden erejükkel szabadulni igyekeztek. Így az előző Báthoryak iránti gyűlöletüket átvitték Andrásra s azt remélték, ha megölik őt, a vajda megadja és megújítja örök szabadságukat; így mentik meg magukat és javaikat a méltatlan szolgaságtól. Ez az elgondolás hajtotta a székelyeket: semhogy maguk vesszenek s éljenek örök szolgaságban, inkább elpusztítják a fejedelmet s vele együtt a székely nemességet . . .

András fejedelem mellett mindenki közül egyedül nemes Mikó Miklós maradt, aki urához mindenképpen hű volt; egy pásztor-kunyhóra bukkantak; hegyi népek szokása szerint, juhpásztorok építették ideiglenes szállásul időzés és legeltetés céljára. Az állati mézszárlásról híressé lett hely neve Nascalat. Itt megállt, minthogy a menekülés fáradalmai már kimerítették erejét s tovább egy lépést sem tudott tenni; ezenfelül még szomjúság is gyötörte s a kunyhóban talált pásztorától italt kért, hogy magát felüdítse, mert már alig lihegett. A pásztor tejsavót adott neki — nem volt más itala. A bíboros, ezt Mikónak nyújtotta, hogy megízlelje s így szólt:

— Igyuk ki ezt a nyomorúságot, amivel az árulók és hűtlenek itatnak minket. †

Akkor maga is mértékletesen ivott. Ezután a fejedelem a kunyhóból eltávozott s egy közeli szilfa alatt egy féligkorhadt fatörzsre hajtotta fejét; megbizta Mikót, örködjék egy ideig, míg egy kis nyugalom által felüdül, mielőtt további útra indulna. Megígérte, hogy azután ő fog örködni, míg amaz pihen. Tudta a bíboros, hogy

az ellenség közel van, lelkében maradás és menekülés között ingadozott — eközben akaratlan álombamerült.

Ezalatt különböző kanyargós úton s szakadékos helyeken át, csodálatos gyorsasággal székely csapat siet ugyanarra a hegyre, ahova a fejedelem s Mikó menekült. Rögön a pásztorra támadnak:

— Istentelen ember — mondták — miféle nemeseket (ugyanis a nemeseket nagyon gyűlölték) fogadtál itt vendégségbe? Ha nem adod át azonnal őket, ezen nyomban ugyancsak megkínzunk és megölünk, te zsvány! —

Ez állati félelembe esett, nem tudta, mi történt előbb; azt felelte, hogy két ember járt nála, de minden időzés nélkül tovább mentek; egyáltalában nem tudja, kik voltak; azt hiszi, hogy valahol a közelben rejtőznek. Mikó meghallotta a közeledők és kérdezősködők lármáját, megriadt, ébresztgette a fejedelmet, jelentette, hogy itt az ellenség s intette, meneküljön amerre lehet. Fénylett a hold, eloszlatta a sötétséget; Mikó elhatározta, hogy nem tágít a fejedelem oldala mellől; egy ideig kardjával védekezett, végül több sebtől elgyengülten, élve elfogták. Mondják, hogy mikor ez a halálraszánt ember látta a paraszti kard rozsdától kikezdett, tompa élet, maga éles kardját nyújtotta gyilkosának, hogy mennél gyorsabban halhasson meg.

— Ezt használd, hallod-e — mondtotta — s ne ölj meg méltatlan sebbel a te tompa fégyvereddal! —

Igy szólva, torkán felnyitotta ruháját, azt ne mondhassák, hogy gyávák módjára, elfordított fejjel, hátulról ölték meg őt, a nagy vitéz s fegyvereket kedvelő férfiút. Miközben Mikót elfogták és lemészárolták, Székely Balázs — melléknevén Ördög, egykor a székely nemes Lázár Farkasnak haszontalan szolgája, — harmadmagával rátámadt az álmából felrettent fejedelemeire. Fenyegető veszedelemtől körülvéve, a fejedelem megemberelte magát, mert látta, hogy nem emberekkel, hanem vadállatokkal van dolga; bosszúlatlanul ne haljon meg, kivonta kardját és nagy lélekjelenléttel fogadta a dühöngők támadását. De halsorsa meghiúsította szándékát. Ugyanis, midőn kardot rántott és harcot kezdett, Balázs nagy erővel, hatalmas ütést mért a fejedelemeire bárdjával s annak foka a bal szeme fölött bezúzta a homlokát. A mély sebtől a fejedelem elterült s csak sóhajttással válaszolt a kegyetlen támadásra, egyébként egy szót sem szólt, hogy csüggedését el ne árulja, mely méltatlan lett volna fejedelmi méltóságához, Karbunkulussal ékes gyűrűjét a kisújján szokta hordani; a rablók úntak lehuzásával késlekedni — még lélegzett és élt, mikor újját levágva, elrabolták. Ezután a fekvőnek fejétvették. A csonka törzset minden ruhájától megfosztották és a vadak martalékául hagyták. Báthory András bíboros, két fejedelemséggel ékesített férfi

életének és uralmának ez volt a vége. Meghalt uralomralépésének hetedik hónapjában, huszonnyolc éves korában...

*

1599—1600.²³ A vajda a székelyeknek meghagyta volt, tudván azt, hogy az urakban és nemesekben Molduvára futnának, hogy valakit valahol találjanak, levágnák. Ez volt az oka a kardinál halálának is. Őlte meg a kardinált havasban Balás Mihály csíki székely Boldog-Asszonyfalvából való.

Sokszor volt szándéka Mihály vajdának, hogy Erdélyből a nemeséget kigyomlálja, csak oláhot és rácot hagyjon benne. A legelső gyűlésben is volt szándéka, mikor Fejérvárra gyűlést hirdete. E levágatást tanácslá Naprági Demeter és ama bolgár püspök, Demeter. Ezt megértvén Malaspina püspök, ő verte volt el a vajdát róla. Akkor abban múlt. Szándékát ismét a vajda elővötte Segesváratt, Szemere Mihályt leváगतá; Székely Mózes, Kornis Mihály, Petki János és a többi, sokan kifutának az országból. Azután Sebesen hirdete gyűlést, hogy teljességgel véghezvigye feltött szándékát; akik betegek volnának, azok is odahozatnák szekéren magokat, a szolgarend pedig lenne Tordánál.

De ezt eszkebe vevén a nemesség, hogy jobb volna a vajda népének, ha külön táborban lennének a magyaroktól, Csáky Istvánt előttökjárónak választják és mindent hí vala hadában. Semmi bizonyost a vajda nem érthet tordai táborban valók felől. A vajda is Sebesben gyűjté táborát, oláhnak, rácnak és székelynek sokaságát. Volt mikor Erdélyben bejött tizenkétezer lovaggal és tizenegyezer gyalogossal, azonkívül a székelységgel. És mind azután nem kevesedett, hanem szaporodott, mert azután sok oláh, rác és szász gyűlt hozzája. De azután, hogy megverték a vajdát, kitódulának sirással-rívással és nagy része Erdélyben vesze. A vajda fiát is, Petraskót Havasalföldéből kihivatá; ez is tízezer indula ki onnat. Baba Noák volt hadnagya. Ezenközben a német is segítségül küldé Bástát egynehánszáz fegyveressel és magyar fizetett néppel. A magyar had tizenkétezer. A vajda népében tizennyolcezer puskás, azonkívül lovas, kézíves,²⁴ kozák²⁵ számtalan, tarack harminckettő. A magya-

²³ Innen Szamosközy magyarnyelvű följegyzései következnek.

²⁴ Ijjász. A kézi tűzfegyverek nehézsége miatt Európa keletén, ahol a nyugati katonasággal ellentétben, uralkodó elem a könnyű lovas és gyalogos volt, a 16. század végéig divatozott az íjj használata, a török seregben szinte kizárólagos maradt.

²⁵ A szabad ukránok a 16—18. században gyakran szegődnek csapatostul zsoldos katonának Magyarországra, Erdélybe, a román fejedelemségekbe is. Sokszor szerepelnek a török elleni harcokban. Bocatius János humanista költőnk

roknál tarack kevés, de azzal nem sokat gondolnak. Miriszlóhoz mené-
nek, ott a vajda megvereték; halomba rakták a vajda népét. A
nagyobbik halomban volt kilencezer ember rakva, a kisebbikben
kétezer.

*

Porechia falutól a Dunán közel Szendrőhöz; odavaló volt Baba
Noák. A papjának, kit véle megsütöttek volt Kolozsvárott, Saski
volt neve. Noák mindenkinek hajdúságával kereste volt életét; török
is volt egy ideig, szubasa²⁶ volt a törökök között. Floch a Duna-
parton, onnat való volt.

Baba Noáknak és az oláh papnak, Saskinak ez volt praktikája,
hogy Lugost és Karány-Sebest török kézben adják.

E papot irattatá bé Baba Noák, kit mind levelestől megfogtak. —
Amikor én írok, akkor jöjjetek és kezetekben léssen Lugos — ezt
irta volt Baba Noák a temesvári basának.

Bástának igen kedve ellen volt, hogy Baba Noákot és a papot
sütötték Kolozsvárott; végre izent is, hogy szállítsák kínját, mert
öntöztön-öntözték vízzel, hogy tovább vesződjék; úgy hagyták el
oztán öntözését és hamar azután megholt. Azután a város mellett,
kívül, ugyanazon nyárson felfüggesztették. Mondhatatlan dolog, mely
hamar előttek a varjak a húsát, úgy hogy másnap csak a csontja
látszott a karóban.

SZAMOSKÖZY ISTVÁN

Baba Noákról

amikor 1601. január 5-én Kolozsvárott meg-
sütötték.

Borzongott január zordon hidegben Baba — aztán
nem fázott, hisz a tűz üzte el ott a fagyot.

Kétfele mert amidőn kifeszült ama hosszú karóra,
megdermedt testét égeti gyorsan a tűz.

Más, aki így fáznék, a szemet veszi, hogy melegedjék —
s ingyen sülsz a tűzön, gaz, te bitóra való!

*

(1569—1621) versben is ünnepli vitézségüket. (L. Geréb: *A magyar renaissance költői*. Bp. 1947. 108. o.) II. Rákóczi Ferenc is kozákokat szegődtet szabadság-
harca kezdetén.

²⁶ Török tisztí rang.

Fenn az erős fakarón átverve midőn Baba függött
és nyujtván a kezét, újra meg is kötözik,
meztelenül belső részét a parázs sütögette
s állva körötte bakók, szólt vala nékik ekép :
— Hagyjatok, ó, ti vadak, sok tűz ne emésszen el engem,
mert hiszen újból meg-főznek a Styxen²⁷ alatt !

*

Hajdan is égettek testet temetéskor a máglyán,
holtaknak készült akkor a bús farakás :
ám Baba lágyékát égőn sütögette parázs úgy,
hogy maga látta, nyögé máglyarakása tűzét.
Hagyjad Alektó²⁸ már, Styx lángja Babát ne eméssze,
bűneiért úgy is már eleget vezekelt !

*

Étkül a varjaknak függ fenn a karón Baba teste
s ennél nem lelhet jobb helyet ő csakugyan :
Rablóknak vala ő fennen kapitánya s ugyancsak
fennen most a bitón étet is ő madarat.

ISTVÁNFFY MIKLÓS

Magyarok dolgairól írt históriáinak könyvéből

[Feketehalomnál 1595. szeptember 7-én Zsigmond fejedelem —]

miután a székelyek parancs szerint fegyveresen, nagyszámban gyűltek össze, Bocskay Istvánnal és Kornis Gáspárral nyílt mezőn megnézte és megszemlélte őket; számukat tizennégyezer hétszázötvenöt fegyveresnek találták. Látva és dicsérve ekkora készségüket, meghagyta, hogy az egész táborban írásbafoglalt rendeletet hirdessenek ki, melyben a székelyek régi szabadságai visszaadattak. Azok pedig óriási örömmre keltek, nyomban bizonyos hírnököket küldtek haza, szigorú meghagyással, hogy aki övéik közül a székekben visszamaradt, fővesztés büntetésének terhe alatt a táborba siessen — csak a serdületlenek és a vénségtől törődöttek maradván vissza. Ennek hallatára az édes szabadságtól csábítva, csapatostul nagy számban jöttek a

²⁷ A görög hitrege szerint az alvilágot, a holtak birodalmát körülvevő fekete folyó, melyen csak átkelni lehet, visszatérni nem.

²⁸ A görög hitrege szerint, a bosszúállás nemtőinek, a három Furiának egyike. Ezek úzik a bűnöst romlásába, az alvilágba — ez utóbbit a középkor óta a keresztény felfogás a pokollal azonosítja.

táborba, úgy hogy rövid napok alatt mindannyiok száma felment huszonnégyezerre, ezekből kilencezerkétszáz muskétás, a többi lándzsás és íjjász volt...

*

[Zsigmond fejedelem Prágába utazott 1596 elején.]

Kevéssel távozott el, midőn az ország gondviselésére otthon hagyott Bocskay leveléből megtudta, hogy a székelyek fölkeltek, fölzendültek; a hír szerint azért keltek fegyverre mert ő [Bocskay] a magyar és szász nemzetbeliek ösztökélésére megfosztotta őket szabadságuktól, melyet a havaselvei hadjárat szerencsés vitelért és befejezéséért nyertek vissza s újból visszaestek előbbeni szolgálai állapotukba... Még úton volt [Zsigmond], midőn megtudta, hogy Bocskay a zendülő székelyeket szétszórta és levágta; ez ugyanis úgy vélte, hogy a kezdetnek kell ellenállni, mielőtt mind táborba gyűlhetek volna. Csapatokat gyűjtött és a váradi őrséget is segítségül sürgetve, Ravazdi György vezetésével Csik mezővárosánál csatával szórta szét őket és az elfogottak közül igen sokat módfeletti kínzásokkal öletett, részben fülüket, orrukat elmetélve, eibocsájtotta s az egész tartományt a fejedelem visszatérése előtt lecsendesítette...

*

[1599-ben azután a szebeni csatában:]

Sokan kerültek fogságba, köztük szerencsétlen sorsa románok kezébe ejtette a vén Ravazdi Györgyöt is és a székely Kornis Farkast; egyiküket, Ravazdi Györgyöt kiadták a székelyeknek, mert nagy lármával és felzendüléssel követelték, hogy kivégezhessék: azon nyomban számtalan csapással és sebbel illetván, darabokra koncolták; azért történt ez, mert megemlegették, hogy három év előtt, midőn fölzendültek, amiért megígérték nekik, de vissza nem adták szabadságukat, Bocskay parancsára kegyetlen, véres kézzel gyötörte meg őket...

A felséges Báthory Zsigmondnak históriájából

A kenyérmezői diadalomról való éneknek nótájára, Báthory István és Kinizsi Pál mikoron Ali béget hatvanezred magával megverték. Ad notam: Jó Magyarországnak múlt állapotjáról.

... Mikoron írának ennyi esztendőben,
Az ezeröttszázban és kilencvenötben,
Jó Báthory Zsigmond akkor az üdőben,
Király vala immár az Erdély földében.

Gyakran gondolkodik király ő magában,
Mint öregbíthesse népét országában
És visszahozhassa még birodalmában,
Kik volnának régen pogány fogságában...

Vala a királynak szép népe lófűnél,
Kik Erdélyt őriznék híven a végeknél,
Kiket a jó király hiva sietséggel,
Gyulafejérvárba jőnének onnét el...

Erre a jó király fő gondot visele,
Véletlen veszedelem meg ne kerülné,
Azért székelyeknek parancsol levélbe:
Mindnyájan gyűljenek Barca-mezejére...

Szép hadakkal jőnek mindenfelől ide,
Tömérdek sok nép rövid időn gyüle...

SZÖLLÖSI ISTVÁN

Rövid históriájából

Az első részből

*A Trójai História nótájára*²⁹

Szólok a magyarok vitézségéről,
Báthory Zsigmondnak emberségéről,
egynéhány váraknak megnyeréséről,
benne lévő törökök veszéséről...

A fejedelemnek lön ott nagy gondja,
székelységnek szép levelet írta,
vármegyéket készülettel hívata,
gazdag zsoldot emellett kiáltata...

Hírré adák kémek jencieknek,
lippa-, csanád-, gyulai törököknek,
Fejérvárra hogy székelyek jöttek,
török ellen sok kopiát szedtenek.

Urunk is hadait megmustráltatá,
nemességet székelyekkel bocsátá,
török birodalmat dúlják — meghagyá,
Tótváradját előbben megszállatá...

A harmadik részből

Parancsola urunk a székelységnek,
hogy fegyvert fogjanak, mind a nyolc széknek,

²⁹ A históriásénekeknek, széphistóriáknak nem minden esetben volt eredeti dallamuk; gyakran már meglevő, ponyváról közismert verses mű dallamára hivatkozik a nótajelzés.

Barcaságon tábort járván legyenek ;
három fő hadnagyot oda rendelnek . . .

Másik búsulása urunknak vala,
hogy székelyek, kik mellé jöttek vala,
régi szabadságokat kérik vala,
kit ha meg nem ígír, egyik sem vívna.

Nem adhat jó választ nekik ezekre,
nemességnek bosszúságtételére,
igazság is nem viszi szívét erre,
székelységnek mert jobbgység nagy része.

Noha székelységet mire kell vala,
anélkül is reávehetik vala,
veszedelmet de nem szerezhethet vala,
szemlátomást mely következik vala.

Ezekről bús elmével gondolkodik :
Ha megadja, nemesség bosszankodik,
de amellet szablyája sokasodik,
mely szabadság nélkül megkevesedik.

Meggyőzeték végre a nagy szükségétől,
mert félelmes számtalan ellenségtől,
tizenhatezer emberrel öregbül,
székelyeknek szabadságok ha kerül.

Azért ennek levelét megíratá,
noha fél kedvvel, de ugyan megadá,
Havasalföldében őket bocsátá,
ő maga is hamar időn indula . . .

A KOLOZSVÁRI NÉP ELŰZI A JEZSUITÁKAT, 1603

A következőkben annak leírását olvassuk, hogyan kelt fel a kolozsvári nép és űzte ki falai közül a jezsuitákat. Ez az utcai zavargás 1603-ban történt. Történeti előzményei már a fentebb közölt szövegekből kitűnnek. Báthory Zsigmond fejedelem kalandorpolitikája szembefordította Erdélyt a Portával, Bécshez csatlakozott; majd az első sikerek és végül a törökkel szemben vallott kudarc után cserbenhagyta országát. Tetézték a bajt újból és újból való visszatérései, a bécsi politika kísérletei Erdély katonai erővel való megtartására, Mihály vajda háborúi. Erdély négy esztendeig a legborzalmasabb háborúkat, pusztításokat szenvedte el. Ekkor történt, hogy török segítséggel Székely Mózes, Zsigmond fejedelem volt vezére, megjelent az országban, hogy a maga fejedelemsége alatt állítsa vissza az 1595 előtti állapotokat. Vállalkozását nem kísérte siker: a császáriakkal szemben hamarosan elbukott. — Hadjáratának első, sikeres időszakában foglalta el a császáriaktól Kolozsvárt. Az unitárius fejedelem megjelenése elősegítette az itt elbeszélt kolozsvári mozgalmat.

Szamosközy István nevével és írásaival már találkoztunk és még találkozni fogunk a Bocskay felkelésnél. Vallási felfogására talán legélesebb fényt vet az itt közölt szöveg. Azt bizonyítja, hogy a reformáció és ellenreformáció idején sem volt mindenki rabja a vallási előítéleteknek, részese a teológiai acsarkodásoknak. Szamosközy iskolázottságát protestáns és katolikus egyetemeken szerezte. Jártas volt az antik filozófusokban. Hatottak rá a materialisták: ismételten hivatkozik Démokritosz atomelméletére és hangsúlyozza, hogy csak azt fogadhatjuk el valószínűnek, amit szemünkkel, tapintásunkkal, a valóságot számunkra biztonságosan kizárólagosan közlő érzékszerveink útján tapasztalunk. A teológiai tételeket nem tekinti ilyeneknek. A különböző egyetemeken, nem kevésbé erdélyi hazájában elégszer látta és hallotta a hitvitákat: megcsömörlött ezektől. Mint már idéztük, Karácsony György mozgalmával kapcsolatban is alkalmat talált arra, hogy kifejezze ellenérzését az értelmetlen vallási örjögéssel szemben.

A kolozsvári eset leírásánál az tró ugyancsak ezen a ponton fogja meg a dolgot és ezzel túlságosan egyszerűsíti. A történetek előadása alkalmat ad neki filozófiai álláspontja óvatos felvetésére és egyben arra is,

hogy protestáns pártfogóit meg nem sértve, az unitáriusok és katolikusok ellen fordítva a tüzet, megmondja a véleményét általában a teológiáról, a hitvitákról, amelyek mind nem szolgálnak a társadalom javára, az emberek üdvösségére: csupa haszontalanság.

Egyoldalú előadásából is következtethetünk azonban e városi zendülés okaira. A jezsuiták, az ellenreformáció élcsapata, méltán váltotta ki a többségében unitárius kolozsváriak visszaletszését. Ez azonban csupán az egyik ok. Olvassuk, hogy kiváltságaik sértették a város jogait és tartásuk súlyos anyagi terhet jelentett. Utalás történik arra is, hogy részük volt Báthory Zsigmond politikájában. A császár ügynökei voltak, tudjuk, hogy a fejedelmet jezsuita tanácsosok, gyóntatók, diplomaták vették körül és befolyásolták a bécsi politika irányában. Vagyonosak voltak.

Szamosközyt egyéni indulat is fűti az elmondott eseménynél. Nem szereti a teológusokat, de szereti a tudósokat. Kétségtelen, hogy a jezsuiták nagyképzettségű emberek voltak, akikkel baráti kapcsolatban állott. Nagy könyvtáruk volt — ez is megsemmisült a romboláskor, de legfelháborítóbb volt az írora saját kára, melyben egyszersmind a tudomány kárát látja: egy Corvin-kódex megsemmisülése; ezt a könyvét kölcsönadta volt egy jezsuitának.

A kolozsvári felkelés emlékezetes esete annak, amikor a nép cselekvően avatkozott be a kor harcaiba.

A kolozsvári jezsuita iskola későbbi sorsáról tudóstt minket Apór Péter, a *Metamorphosis Transsylvaniae* utolsó fejezetében. Kiszorultak Kolozsmonostorra és igen szegényes körülmények közt tengődtek kicsiny iskolájukkal a 18. századig. Erről részletesen számol be Apór Péter, és katolikus lévén, rosszalóan. Az 1603-i eseményről is megemlékezik néhány szóval:

„Kolozsvárott minden templomainkat elvevék, a piaci templom tornácában egynéhány papunkat megölek, úgy egy jesuivitát a Farkas utcai templomban, a többit esszevagdalák, végtire a papjainkat Kolozsmonostorra csapák; mint menjenek bé csak Kolozsvárra és ott csak micsodás exercitiumok [küzdelmük] légyen, arról artikulust [törvénycikkelyt] íranak az Approbátában...” (A. P. Munkái. Pest. Akad. 1863. 424—425. o.)

Az itt hivatkozott *Approbatæ Constitutiones c. 1653-ban szerkesztett törvénygyűjtemény 2. és 3. ctme kitiltotta a jezsuitákat, tekintettel káros politikai tevékenységükre.*

A kolozsvári események közvetlen következményeit Szamosközy mondja el: Rudolf császár a hír hallatára elrendelte, hogy Kolozsvárt alapjáig rombolják le. A császár távozása után a tanács ezt úgy módosította, hogy vágják le az összes polgárokat a kézművesek kivételével. Básta, aki a várost újból visszafoglalta, mégis csupán ötvenezer forint bírságot vett meg a kolozsváriakon (IV. k. 224. o.).

A Magyarországon lett dolgok könyveiből

Ezeket ilymódon elrendezvén, a jeles virtusú és nemzetségű Golnitz György, a német őrség parancsnoka övéinek nagy fájdalmára, egy nappal mielőtt a várost Székely Mózesnek megadták, betegségben elhalálozott, a város kisebb templomában tisztességgel eltemetett. — Alig végződött el a gyászszertartás, hirtelen borzalmas forgószél támadt, majdnem helyéből vetette ki az egész várost. Először fekete köd és fellegek borították el az eget, aztán megjött a forgószél és heves rohammal verte a házak tetejét, eltördelte, szétszórta a fenyőfából készült esőcsatornákat, mindent rommá tett. Megtelt a levegő, elvakult a szem zsupptól, fadaraboktól, a földről felkavart portól, melyet ugyancsak felhalmozott a nyári hévség. Sűrűn kavargva a levegőben, mindez egymással harcra kelt. Véléd, hogy Demokritos minden atomja kimozdult helyéből, kiverve birodalmából, dühöngve és zürzavarosan szállva, széthullott a hajdani káoszba, hogy újból új testekké összeállva, új világokat akarjon létrehozni. Növeltek a rémületet a mintegy összeomlani készülő égbolt csattanásai, menydörgés, villámlás. Minden elem dühe egybekavarodott és eszeveszetten tombolt. E szokatlan, ritka szélvihart csúnya eső, felhőszakadás követte, melyet mohón ivott fel a mindennapos hőségtől szikkadt föld... A levegő e szokatlan fölindulását sokan nem ok nélkül magyarázták előjelnek: félő, hogy e ritka erejű szélvész hamarosan nemcsak a városra, de az egész tartományra a béke felkavarását, a nyugalom viharrá változását hozza. Ez előjelre következő bajok eloszlatták a kétséget, mert majd sohasem cáfolják meg a következők az előjeleket. És bizony ha valaha, hát ettől a vihartól fogva, szinte évről-évre követte egymást sok mindenféle: királyok és népek ostobaságából az ország minden részei hallatlan csúf csapásokkal sujtattak.

Miután Székely Mózes a város megadására vonatkozó minden feltételt aláírt, június 9-én a kapuk megnyitvatván, a várost elfoglalta. Ama napon a német katonák a tekintetes Prajner Jánosról nevezett ezredbeli Seidenstorfer János és Volner Ádám zászlótartó — jeles és kiváló férfiak — vezetésével, minden holmijukat összeszedve, amit csak gyalogszerrel magukkal vihettek, katonai módon, dobszóval és kibontott zászlókkal, kivonultak a városból. A városi köznép és Székely Mózes csapatai hű kísérőket adtak melléjük az útra...

Ezután, hogy Afrika módjára Dácia mindig újdonságot hozzon, a város megadását a pápás papok veresége követte. Kivonulván ugyanis a németek, a városi köznép, mely az ostrom egész tartama alatt fegyverben állt, nagyobb vakmerőségre vetemedett. Úgy vélte, hogy

élhet, helyesebben visszaélhet az alkalommal és a papok ellen támadhat. Nagy számban a piacra tódultak. Talán a város rossz szelleme vagy kegyetlen végzet hajtotta őket; a tanács és a százember nem parancsolta, nem is akarta, amit némelyek kezdeményeztek, de hallgatólag hozzájárult, hogy dühös támadással megrohanják a jezsuita társaság papjainak templomát és kollégiumát. Nagy embersokaság csődült össze. Az ostrom előtt ugyanis az ellenség fenyegető közeledtére parasztok, falusiak, a környező helységek lakói nem tudván, hová húzódnának, begyűltek Kolozsvárra, mint biztos menedékhelyre; amíg a háború viharja kivánta, itt biztonságosabban, ha nem is lakoztak, de meglapulhattak.

Ezt a kollégiumot István lengyel király, erdélyi fejedelem XIII. Gergely római pápa meghagyása szerint létesítette a város keleti szegletében, a legszélen, a Farkas-utcában. Bár a római egyház által kárhozottatott valláshoz ragaszkodó város váltig ellenezte, ráerőszakolta s a templom épületét eléggé felékesítették az istentisztelethez szükséges minden holmikkal. Itt kezdettől fogva a szabad mesterségek tudományainak jeles tanultságú doktorai, István királytól és Zsigmond fejedelemtől dús fizetéssel Itáliából behivatván, az ifjúságot a tudomány minden ágában oktatták, mignem e szerencsétlen időben háborús viharok dúlták fel a tartományt. De az ellenkező vallásnak szentelt buzgalmuk és serénységük nehezen tűrte a várost. A városiak panaszkodtak rájuk, hogy szokatlan terhekkel rontják a város szabadságát, mert a fejedelmek kegyére támaszkodva, váltig elbizakodtak. Már régen nyomták a város gyomrát és ez készült, hogy első alkalommal megszabaduljon nyughatatlan társaságuktól. Ez volt eltávolításuknak vagy első vagy nem utolsó oka.

A föltett rosszasághoz vezére és szerzője is volt a sokaságnak. Máté volt ez, szülőföldjéről Toroczkaival nevezetű, a város papjainak feje, a kolozsvári vallás erdélyszerte elszórt papjainak előjárója, akit szuperintendensnek hívtak. Népszerű ékesszólású, hallgatói előtt tudományáról is nevezetes férfiú a városban. Társa, Borbély Pál is híres volt gyülekezetében.

Az unitáriusok dogmáját — ugyanis így hívatják magukat, hogy megkülönböztessék őket a szentháromság vallóitól — akár ariánusnak, akár szamoszatainak¹ nevezzük — mert ezek közel esnek egymás-

¹ Ariánus: a 4. sz.-ban keletkezett keresztény tan, melyet a hivatalos egyház elvetett. Eszerint Krisztus nem *egylényegű* az atyaistennel, vagyis nem isten, illetve nem része az istenségnek, csupán nagytökéletességű teremtmény, aki által az Atya cselekszik: az Atyához *hasonló lényegű*. — Hasonlóképpen a szamoszatai hitvallás. — Valóban e tan ismételtelen felbukkant a kereszténységben, de a 16. sz.-ban keletkezett antitrinitárius (szentháromságellenes) vagy unitárius (egyetlent-valló) felekezet azonosítása az ariánusokkal, csak humanista irodalmi fogás, régieskedés.

hoz — az egyház kezdeti időszakában elnyomták, de később egyszer-másszor mégis újjáélesztették, így legutóbb mintegy negyven éve Erdélyben Blandrata György, aki a hitújítás miatt Itáliából menekült; meg a kolozsvári Dávid Ferenc, Dávid vargamester fia. Eleinte titkos összejöveleteken, majd nyíltan, ország-világ előtt hirdették, terjesztették. Blandrata II. János király, erdélyi fejedelem és anyja, Izabella királyné mellett hosszú ideig orvosként működött, de nem elégedett meg hivatása határaival, szelleme többre vágyott: méltatlannak találta, hogy csupán a test beteg részeivel foglalatalkodjék, ha nem távolíthatja el és nem gyógyíthatja a lélek sokkal veszedelmesebb nyavalyáit. Tehát a fiziológiától a teológia labirintusaiba mélyedt. Mindenekelőtt az ifjú János fejedelmet környékezte meg és hajlította magához, ki zsenge koránál fogva nem volt elég óvatos. Ez abban az időben a pápás hiten volt, melyben anyja, Izabella nevelte; a belopakodott hitet eleinte leplezte, kevésbé követte, majd oltalmával támogatta, hovatovább végül elterebélyesedvén, maga is mellé állt.

Dávid Ferenc kezdetben lutheránus volt, majd ariánus lett; előbb a kolozsvári hatóságokat és polgártársait táplálta az ódon hit-tételek felújításával, majd erdélyszerte is elterjesztette.

Most tehát Pál és Máté, Dávid tanának követői, a Székely Mózes-sel járó zavarokat hasznukra akarván fordítani, lelkesülve munkához láttak, hogy a pápás papokat kiűzzék. Eddig ugyanis nyílt eszközökkel nem árthattak nekik, de titkon és állandóan törekedtek ellenük.

Mert hát bizony ebben az időben főbenjáró ellenségeskedéssel és gyűlölködéssel hadakoztak egymás ellen a hitfelekezetek, melyekből Erdélyben volt bőven, több is mint kellene. Háborút viseltek egymás közt, merő vélekedések, üres, haszontalan elmefuttatások miatt. Vélnéd, hogy az elmék első gondolatai és eszméi, az oszthatatlan atomok csapnak össze a végtelen léghen és önmaguk ellen vívnek tétova, mitsem eredményező csatákat. És mégis, mikor már befejezték a harcot, látod, hogy annyira bevégezetlen e háború, mintha még el sem kezdték volna s a csata nincs elfojtva, de egyre magasabbra csap lángja. Mennyi argumentumot leölnek, hány syllogismust² vernek át s gyilkolnak le és mégis a ravasz ellenérvek egyike sem szenved vereséget, sőt táboruk egyre több csapattal és fegyverrel gyarapodik. Lernai Hydra ez,³ melynek levágott testrészei rögtön újra és több

² Argumentum: érv, bizonyíték (latinul). Syllogismus: a bölcsleletben a közvetett bizonyítás módja, melyet az ókori görög filozófusok fejlesztettek ki. Több elfogadottnak tekinthető alapigazságból a bizonyítandó tétel valóságának következtetése.

³ A görög hitregebeli sárkánykígyó; Heraklesz, az isteni hős harcrakelt vele, de valahány fejét levágta, mindegyik helyébe két új fej nőtt.

példányban nőnek ki. Végre is senkisémet lehet biztos afelől, van-e olyan vallás, mely nem határos valamilyen tévedéssel. Így hát akár-mely vallás gonosz, istentisztelete botlást jelent és nyomban hitetlennek, szentségtörőnek kiáltják ki és pokolra átkozzák azt, aki nem akarja elvetni, habár tudhatja az igazságot. Míg az emberi költemények, a tudósok okfejtései hadakoznak, az emberi elméket rögtön rémület fogja el: hátha valamely eretnekségtől tökéletesen mentes szimatú valaki meghurcolja őket — azt ne gondolják róluk, hogy megsértik az isteni igazságot. Olyan ez mint mikor a tiszta búzát konkollyal keverik és vallási kötelesség kiborítani a jó terméssel tölt zsákokat, akárha nagy kárára és fogyatkozására a paraszt teszi engesztelő áldozatul, hogy meg ne bántsa Cerest,⁴ Bizony, misem bontja fel inkább az emberi társadalmat és a közéletet, mint az igaz hit felől való gyilkos marakodás és a bárminő megrögzött szokáshoz való ragaszkodás, mint igaz hithez; nem haladni, amerre kell, de barmok módjára követni az előttejáró tévelygést. Istenek! Mennyi zendülést támaszt, mennyi jajsztót kelt halállal, gyilkolással engesztelendő dolgokról egy bárminő, nem az emberi társadalom egyetértésére, sem az örök üdvösség elnyerésére minap feltalált, költött, kieszelt vallásos hiedelem! Mondhatnók, hogy mind az istenek és istennők összeszedett légiói mennyei örök szentségeikkel leszálltak az égből az emberi örjögésekhez, csatlakoztak a különböző felekezetekhez — mint a mesék beszélik a hősi korban Trójáról. Annyi bizonyos, az a helyzet, akár istentől, akár a természettől, akár az emberi erkölcsöktől ered, minden vallás a másikkal megtámadására, rontására, felforgatására törekszik, soha meg nem békél, örökké zavarkeltésen, viszálykodáson fáradozik. Nincs ugyanis oly hitetlen elme, mely valamely vallást ne tanult volna s azt, bármi legyen is, foggal-körömmel tartja, oltalmazza; persze, hogy ily fontos dologban ne vádolhassák képzelődéssel, tévtanokkal: felrója, hogy a másik szekta nem tudja azt, amit ő tudni vél. Egyik felekezet öli a másikat, hogy a sajátja el ne bukjen; örökké csatároz, ne mondják, hogy legyőzték őt és megpirongatták. Folyvást kiabál, hogy hallgatása ne tünjen hátrálásnak, vagy túlokos, hogy megzavartnak ne véljék — és mennél inkább távolodik az égi igazságtól, annál közelebb került a homályhoz és amely babonába egyszer belesik, abból kiutat többé nem talál. Kiindulási pontján, az egyszerű kezdetnél nem talál helyes útra, hanem tüskék közé, tekervényes ösvényekre keveredik. Hasonlatos Euklidesz⁵ összehasonlított egyeneseihez, melyek

⁴ A görög-római hitrege szerint a földművelés, a vetés, a kalászkok istennője, védelmezője. Nevét az irodalom a kalászkok, a gabona, a kenyér megszemélyesítésére is használja.

⁵ Görög bölcsész i.e.4. században; mint matematikus szerzett emlékezetes nevet.

párhuzamos pontjai mihelyt egyszer szétváltak, mennél tovább húzódnak, annál inkább távolodnak egymástól s ha a végtelenbe húzod, akkor sem találkoznak : ezek is egyre messzebb térnek és növelik a tévedést és távolságot. Idő haladtával vétekké válik így az is, ami üdvös volt.

Máté és Pál papok tehát midőn Székely Mózes rémületet keltő csapataival a városba ért, mivel a sokaságnál hiányolták a hit szószólóit, fegyveresen a piacra rohantak, hogy beszéljenek a köznéphez, tüzeljék és buzdítsák az ellenkező papok kiűzésére ; a szívükben foglalt és meg nem avult gyűlöletet kiöntötték a római egyház és annak művesei ellen. Máté főpapi tekintélyével és mintegy isteni révülettől megszállott próféta, de a jövődökre kevésbé ügyelve, a lármás szónoklattól megzavart népre tört és intette :

Itt az istenadta idő, mikor a szent hit ama gáncsolóit, a község piócait, a város és az ország nyakáról levethetik. Túlhágták szertartási teendőik keretét, amikor a fejedelmek ügyeibe elegyedtek és Erdélyt elgyászolhatatlan bajok örvényébe rántották. Nem elég, hogy az egy isteni felségről ránktukmálják, hogy három személy, de az örök idők előtt született istenhez újra és újra születőt eszelnek ki. Ez nem kevésbé általuk kiagyalt hívságos vélemény, mint az a tanításuk, hogy az örök idők előtt született isten, az örökké létező, akinek személyét nem is érzékelhetjük : állítólag holmi lisztből sütött kenyérdarabban található. Istent, aki minden anyagi foglaltól távol áll és elménkkel is nehezen érhető fel, ostyába zárják, mint valami börtönbe, ahonnan ki nem szabadulhat, hacsak a pap fel nem falja, lakatja, zárja csak akkor nyílik meg. Mint hajdan őseik, a rómaiak, sótlan lisztet kóstoltatnak velünk és azt hiszik, hogy az az ostya gyönyörűséges engesztelő áldozat, ígérnek is, hogy minden bűnünket eltörli. Ilyen hitet öntenek a lelkekbe, az elmét merő babonával kötik le, elveszik eszünket, ítélőképességünket, hamis vélekedésekkel szembefordulva, még a dolgok való természetét is cáfolni próbálják. De bizonyos, hogyha a természet a valót tanúsítja, az ész nem fogadhat el egyebet, mint amit látván, érzékelvén, tapasztal. Ez az istenadta, sőt lesbosi regula,⁶ hogy a valóságosnak azokat az anyagból valókat hisszük, melyeket megfoghatunk és megbizonyíthatunk érzékszerveinkkel, amelyek bizonyosak, közlésük kétségtelen módon tudósít minket. Bezzeg eme fanatikusok olyan koholmányokat formálnak érzékeink számára, melyek teljességgel ellentétben állnak a természettel, sőt magával istennel. Kivált, hogy érzékletet nyújtanak, midőn meg akarnak fosztani érzékenységünk-

⁶ Arisztotelész tanítványa, iskolája élén utóda a Lesbosz szigetéről származó Theophrasztosz, az ókori fizika nevezetes összefoglalója volt.

től. És ha azt a lisztkenyeret az olasz pap zümmögése Protheus⁷ módjára átváltoztathatja, átlényegítheti: akkor, ez az ember maga a fölséges isten. Miért ne beszéljük be magunknak, hogy az ég, a csillagok, az egész világmindenség, minden ember benne van abban a falatban? Hiszen istenben mindez benne foglaltatik — mi magunk is. Az istenek mentsenek meg e csudáktól! Elhinni nekünk mindezt annyira baromi és oly képtelen természetű, hogy nemcsak a jámbor lelkek vetik meg és utasítják el, de meg nem emésztheti gyomra még a teremtő istennek sem, aki állítólag benne van abban a lepényben. Üres babona ez! Mely tébolyodott, örvénygő, holdnegyedkor született elme főzte ezt, honnan került az olaszokhoz? Legtöbb joggal a spanyoloknak tulajdonítják ezt a mesét, náluk támadt, oda való! Élvezzék hát, amit sütöttek és egyék meg a lepényüket! Ez az ostobaság nekünk oly semmi, hogy egyetlen jámbornak eszéig se hatolt valaha! Mert vajmi távol esik az észről, a jámborságtól, de istentől is. E vakbuzgók az egész várost megrakták képeikkel és bálványaikkal. Szüntelen, de hasztalan könyörgésekkel ostromolták a szentek lelkeit, kik a földi hajlékból a szentek seregébe és szentségébe költöztek — nem hallgatta ezt más, csak a szelek istene, Aeolus.⁸ Ilyen hittel tartották fogva a köznépet, de győzték istennel való ijesztgetésekkel is, mert csodajeleket költöttek. S ha ezek hitelét valaki egy szóval is firtatta vagy ellene akár csak száját is megnyitni alig merészelte, rögtön főbenjáró bűnnek ítélték, melyet a pokol minden kínja sem moshat le: poklok mélyén tüzes kemencében sűtik meg az ilyet a torló fúriák. — Ha közelebből szorongatod őket, téves kánonjaikat, holmi isteni szándék mögé rejtőznek, virágos és kerengő beszédekkel felelnek; úgy játsszák meg a dolgot, mint a komédiabeli színészek, kik ha történetesen nem lelhetik mutatványuk végét, hogy el ne akadjanak a mese közben, rögtönözve az istenekhez folyamodnak, azokat valami machinával megjelentetik: ezek a mesét aztán vagy megszakasztják vagy megoldják.

Vége ma felvirradt a váravárt nap, melyen a rómaiakat képtelen szertartásaikkal együtt kiűzhetitek a városból. Ez okáért, kolozsvári férfiak, szent szolgálatom jóvoltáért buzdítalak és felhívlak benneteket: ne tűrjék őket e város szívében tovább, hacsak nem akartok inkább örökre nekik szolgálni, elveszni, testben és lélekben halálra jutni. Egyetértő elmére, egybehangzó akaratra van szükség. Akarni vagy nem akarni — ezen múlik most az állam erőssége. Jertek, legyetek velem, kövessetek mint vezért és tanácsadót! Hazátokért szerzett érdemteket el nem feledi soha idő múlása, emberek emlékezete!

⁷ Görög hitregebeli istenség, mely pillanatonként tudta változtatni alakját bármint élő vagy élettelen jelenséggé.

⁸ A görög hitregében a szelek istene, királya.

Eképpen szónokolva, Máté pap a dolog véghezvitelére még jobban feltűzelte a népet, kemény szókkal mindenkit meggyőzött, egek és poklok minden veszedelmét idézte azokra, akik mint a bűnt megvetik az üdvösséget, művét elutasítják maguktól, együtt ezzel nem éreznek, lélekben és testben nem készek rá. Eretnek az, minden mennyei javát elveszíti és nem lesz része az örök életben, aki most szóval és jópéldával nem vesz részt a pápás papok kiűzésében, szentélyeik elrontásában, épületeik elrombolásában, szertartási eszközeik felforgatásában és elpusztításában.

Ne hiányozzék az előadás végét jelentő „tapsoljatok!” — a jelenlevő sokaság a külön-külön szentséges titkokra egybehangzó helyesléssel ráfelelte az áment. — Máté szavától, mint a zavargás első lépésétől, a nép feltűzelve, részben a piacon, részben a város más részén összecsdült, rohant, gyülekezett, vakmerőséggel fegyverezte oktalanságát. Először csak lármáztak és egymást biztatták. A düh hamarosan kirobbant. Így hát óriási kiabálással, ki fegyveresen, ki fegyvertelen, ez karddal, amaz bunkóval, baltával és egyéb hajító-fegyverekkel felszerelve, városiak és falusiak, katonák, parasztok, szerbek, magyarok, szászok, románok, zűrzavaros összevisszaságban, élükön Máté és Pál papokkal — meg az egész iskolás ifjúság, a maga rektorával, ahogyan a vakmerés valamennyit összecsdítette — a kollégium felé zúdult. Telve voltak bátorsággal és fegyverrel, lelkük hévvel a falak közt levő ellenség iránt. Így külháború módjára indítottak behadat az egyházi épületek feldúlására. Nem volt titok előttük, hogy az erdélyi nemesség igen sok java volt itt, mint biztos és megbízható helyen letéve, meg hogy a papok gazdag szobái élükre tartozó minden bőséggel rakva vannak. Ezt kedvük szerint akarták fosztogatni. Ledöntötték a kerítést, sarkukból kiemelve a kapukat, dühöngve berontottak és ki-ki kedvé szerint rabolta, ami kezébe került, senki sem akadályozta a prédálást. Amit könnyűszerrel el nem hordhattak, kocsikon, targoncákon szállították. Majd a háborúság a könyvek és iratok ellen fordult; vallásos és világi könyveket, melyek bőségesen voltak, mintha ezek ellen volnának esküdt hadakozásban — embertelenül, barbárul tépték szét, baltákkal, kardokkal darabolták, amit még a török és tatár sem művelne.

Ezek közt veszett az ostoba sokaság féktelenségétől Flavius Proculus Justinus „Feljegyzése a királyok és országok keletkezéséről” hártýára írott finombetűs kézírata, pergamenben, mely Mátyás király budai könyvtárából került valami úton gazdag könyvtáramba, annak főkincseként, ugyancsak sokra tartottam, míg e háború meg nem emésztette. Pár hónappal mielőtt e csapás érte a hazát, kölcsönadtam e könyvet a tudós Antonio Marietto jezsuitának, a kódex és a gamam balszerencséjére. Annál inkább ide kell ezt jegyezmem a köz- és

magánveszedelem emlékezetéhez, mert a méltatlan idő feledésbe merítette a nagyhírű szerző előnevét és nevét, könyvének címét is, melyet leírtam és tudtommal pusztán vezetékneve maradt fenn — úgy hiszem, valamennyi kiadásban névtelenül jelent meg. Ám lássák a tudósok, hogy erről mit higgyenek: beérném, ha az itt elmondottaknak hitelt adnának. Hallgatok sok egyébről, ami ebben a könyvben másképpen állott, mint a fordításokban.

Ezután a fosztogató csoport feljárta, dúlta, kiűritette az épület összes rejtekeit, ahol csak prédát szimatolt. És amennyire csak lehetett, elpusztította. — Míg más nemzetek hadakoznak a szentélyekért, templomokért, meg az isteni vallásért: itt minden kegyeletet elvetve, maguk az istenek ellen törtek, pusztítva, rombolva.

Ismerték a papok a város szívet. Ámbár a nép kegyét mindig, minden módon megnyerni igyekeztek, ebben a zavargásban a köznép teljesen megfélemlített tisztokról. A tomboló tömeg körülvette a papokat, kik eddig kicsinyre összehúzódva megbújtak az őrzőgökök elől az épület belsejében: egyiküket megölték, másikat megsebeztek, a többit verésekkel és kék foltokkal borították. Nemcsak minden holmijuk, de életük is odaveszett volna, ha néhány polgár közbe nem lép és gátat nem vet a féktelen eszeveszettségnek. De azt el nem érthették, hogy megverve, sebezve, helybenhagyva, a bekövetkező éjszakát a városban tölthessék. Így hát javaik nagy háborgatásával — mivelhogy a nyomorúságot mindig gyalázat követi — a vánszorgókat a városból eltávolították a vizikapúnál, a városon kívül, a szent Erzsébetről elnevezett kórházépületbe, mely megmaradt a tűzvészből és ahol a koldusok szoktak tanyázni. — Itt egy főúr, Toldy István vette őket pártfogásába és, hogy a szertekóborló és mindeneket körülszimatoló tatárok kezébe ne essenek, elküldötte a Bogáthyak görgényi várába, hogy jól tartsák őket.

Mivelhogy nincs vadabb a szabadjára engedett népnél, mert amit gondolkodás nélkül kezd, rendetlenül folytatja és ötletszerűen végzi: miután a kollégiumból kihordták a papok minden javait, az épület ellen kezdtek tombolni. Sulykolókkal, pörölyökkel, rudakkal és mindenféle szerszámmal rombolták a falakat; bontották a meszet, törték, darabolták. Így történt hogy a lebontott, elrontott, átlyuggatott falú épületeket lakásra teljesen hasznavehetetlenné tették. Nem annyira a nép dühe kímélte meg, hanem, hogy az erős falazás ellenállt a rombolásnak. Elpusztítottak minden anyagot, mely a tetőt ékesítette, akárha tűzvész falta volna fel és a vaskos igaztalanságot szentségtöréssel tetézték. A magas épület régi időkből maradt templomáról, mely magasra meredt boltozatos menyezetével, lepusztították a fedelet, gerendát, padlást és minden tetőt — nem hagytak egyebet a pusztá üres falaknál. Baltákkal, szekercékkel törték szét

az istenek, istennők [szentek] képmásait, még a holtak siremlékeinek sem irgalmaztak. A templom minden felszerelését, amit dühük és fosztogatásuk elért, megsemmisítették, féktelen rossztéteményüknek addig nem volt vége, határa, míg minden helyét merő üres sivataggá nem változtatták. Sokan míg a tető eltávolításán igyekeztek, nem ügyeltek magukra s állítólag a romok összenyomták őket.

Voltak sokan a kolozsváriak közül, akik az ősi istentisztelet helyreállítását pártolták. Némelyikük úgy vélekedvén, hogy a város megadásának feltételeit nem jól intézték, városi szolgálkkal a tombolókhöz siettek, nem annyira az igazságtalanság lecsendesítése, mint a zavargás következményeinek elhárítása céljából. Látták ugyanis, hogy a papok e magánsérelme a város közös veszedelmévé lesz. Ámbár a helytelen tanácsadókkal egyetértésben nem voltak, megértették, hogy a jövő szerencsétlen következményekben osztozni fognak. Kértek, erősködtek, könyörögtek, nem fenyegető szókkal, hanem nyájas rábeszéléssel intették a dühöngőket, szűnjenek meg kezdett dolgukban. Gondolják meg, minő bünt követnek el, mit tesznek, mire jutnak. E vakmerés következményét megsínyli a város: a papok magános kárából közveszedelem lesz; egyházi és világi törvények szerint, e papok szentek és sérthetetlenek. Nem ellenségek, hanem e városnak több mint polgárai; társak a közös veszedelemben, megosztanak minden bajt és szerencsétlenséget és ha a szokás kívánja, együtt hadakoznak. — Őrizze meg az utókor számára örök emlékül ez írásbeli bizonyosság e kiváló és méltányos tettet.

— Mintha nem volna elég, hogy törökök, tatárok közelednek a városhoz, még belháborúval kardot is fogunk egymásra és egymás élete, java ellen fenekedünk? Csak növelni, gyarapítani fogja ez a város nyomorúságát! Távozzatok hát, hagyjatok fel a dühhel, engedjétek el a papokat, tegyétek le a rablott holmit, adjátok vissza az elvitt egyházi és magánholmikat!

Ezt és egyebet is mondtak a polgárok a nép-tombolásának csillapítására. De bizony nem hallgattak rájuk, sőt ez még hevítette a bajt, biztatták egymást, hogy folytassák, amit kezdtek. Annál pusztítóbb volt ez az örvény, mert fő és terv nélkül történt. Ezért a megátalkodottak nekilendült dühének gátja addig nem lett, míg föltett gonoszságukat egészen el nem végezték. A kolozsvári papok és köznép mellett voltak mások is, akik hallgatásukkal járultak hozzá ez aljas vakmerő zabolátlansághoz. A valótól nem távolálló hír szerint, Székely Mózes és Bektás pasa kézrekerítvén a várost, a sikeren felbuzdulva, némely emberüket kiküldték és alattomban készítették a zagyva néphez, melynek javarésze a környező falvakból és mezővárosokból verődött össze, meg katonákból — hogy zavargást keltve

és zendülésre ingerelve, a pápás papokat és egyben műveiket a városból kivessék, házukat felforgassák, mert az a városnak sőt az egész országnak üdvére lesz és maguk a vezérek is szívesen veszik. Így ösztökélte ezeket az örvöngőket és vakokat a vallási és papellenes gyűlölet, de legkivált a prédára való mohóság ez igaztalanság véghezvitelére.

A NÉP FELKELESE BOCSKAY KORÁBAN, 1604—1606

Az 1600-as évek elején Magyarország és Erdély egyaránt a Habsburgok hatalmában van. A nép ekkor hármass nyomás alatt szenved: a földesúron kívül nyomja a császári hatalom adóprése és garázdálkodó zsoldos katonasága, végül az ellenreformációval az egyház, miután a lakosság túlnyomó része ekkor protestáns. Ezekből a nemességet is közvetlenül érintette az ellenreformáció és a katonai megszállás, közvetve a nemesség jövedelmét is csökkentette a császáriak sarcolása a föld népén. A nagybirtokos arisztokráciát a vagyonekobbzás réme is állandóan fenyegette, amire a hatalom mindig talált okot vagy ürügyet. Az utóbbi sérelmek egységbe hozták a nemességet a jobbagysággal a Habsburgok ellen. — Ezenfelül a két ország legnagyobb részét a török betörései is állandó rettegésben tartották. Az 1593—1608 közti tizenöt éves háború időszaka ez.

Mind e feszültségekből egyszerre támadt robbanás, amikor a Magyarország és Erdély határvidékén elterülő hatalmas Bocskay-birtokok elkobzására indultak a császári tábornokok. A hajdúk egy része, akik eddig mint császári zsoldosok fosztogatásaikkal valóságos csapást jelentettek a népre, Bocskay István szolgálatába állnak. Bocskay szövetséget köt a törökkel s az ellenség egy időre barátta válik, nem pusztítja a magyar területet. Bocskay megmozdulására szökőhullámként borítja el a Tisza-vidéket és a Felföldet a parasztság felkelése, mely a következő évben Erdélyen és a Dunántúlon is átvonul, bár kisebb mértékben. A gyakorlott császári csapatok tehetetlenek e hatalmas népfelkelés ellen, még ha egyes csatákban érvényesül is katonai fölényük. Básta, Barbiano csapataival szemben a katonai siker Bocskay zsoldos hajdúinak mellett az „új dolgokon” kapó paraszti tömegeké: magyaroké, románoké, szlovákoké — kik országos népfelkeléssel hiábavalóvá tették a császári sereg szabályos hadmozdulatait és győzelmeit. A Habsburg-udvar és úri csatlósai egyezkedni kezdenek Bocskayval: az elfoglalt Erdély függetlenségét helyreállítják, az elkobzott nagybirtokokat visszaadják. Bocskay pártja is szívesen alkuszik, kivált az Illésházy vezette főurak. A kisebb nemesség megnyugtatója nehezebb: ahol az udvar egy időre visszavonulni kénytelen, az ellenreformáció egyházával őrizleti hatalmi igényeit.

De a nemesség mégis kiegyezik, megalkuszik, mert pillanatnyilag veszedelmesebbnek látja azt az ellenséget, mely ellen császárral, egyházzal össze kell jögnia: a dolgozó népet. Mihelyt az egyezkedés megindult, sűrűn hozzáfogtak a szabadságharc tömegbázisának felszámolásához, a néptömegek lefegyverzéséhez. S ez aránylag könnyen ment, mert a népnek sem határozott célja, sem eléggé tudatos vezérei nem voltak. A parasztság magaszervezte csapatokban vagy zsoldosokhoz csatlakozva harcolt, hajdúnak nevezték és nevezte magát ő is — Bocskay zászlaja alatt. Az urak tudták, minő szabadságért harcolnak — a népet csak ösztönös vágyak vezették. Szószólói egy év alatt amúgy is mind elpusztultak. Német Balázst Básta ölette meg, Lippai Balázst maga Bocskay. Lippait árulással gyanúsítják, akár pár évvel korábban Mihály vajda paraszti alvezérélt, Bába Noákot és verekedés közben leszik el láb alól, mint egy évszázad múlva Esze Tamást. A nemesség alkuját Bocskayval a parasztság lefegyverzéséről világosan mutatják a kassai és szerencsi részgyűlések iratai. A kortárs-íróknál homályosabb az események képe: csupa úri emlék-író és udvari történetíró, nem szívesen tárják fel napjaik osztályharcának mozzanatait, titkait. Csak elejtett megjegyzések árulják el, hogy a „hajdúk” főtömege „paraszt, föld népe” volt, vagy éppenséggel tagadni próbálják ezt, mint Szamosközy Sztámár hősies ostromáról szólva, amikor a jól védett vár őrségét fanatikus néptömeg törí meg, — becsmérlék, mint Somogyi Ambrus az oszgyáni csata elbeszélésénél, — csak Bethlen Farkas és Istvánffy szövegének több helye világos. A való helyzetnek ez az elkendőzése adott lehetőséget a polgári történetírásnak, hogy tagadja Bocskay szabadságharcában az osztálytartalmat és a belső osztályharcol. De ha a kortárs-írók vallomásainak kényes helyeit nyílt szemmel olvassuk, láthatjuk, hogyan keltek fel a jobbágyok a szabadságért, hogyan vívták ki uraik számára és hogyan szorították vissza azután ezek egyesült erővel népüket a szolgaságba — törvényekkel, e célra kiküldött zsoldos katonasággal, akasztójával. Akik a bécsi békét megkötötték és élvezték, továbbra is nemesi házak felverőként, urakat üldözö gonosztevőként gyűlölték és elnyomták azokat a dolgozó tömegeket, amelyek Erdély önállóságát és a nemesi jogokat helyreállító bécsi békét kívívták. A nemesek szerencsi törvényei és Bocskay fejedelmi esküje értelmében az urak jobbágyainak haza kellett térniök. A dolgozó tömegek helyzete nem változott. Egyetlen fontos újítás a nép javára a párezer hivatásos zsoldos hajdú letelepítése, földdel, szabadsággal, akik megalkotják a jövendő kurucok példaképét és vágyainak soha el nem ért célját, a szabad hajdúvárosokat.

Korának harácsoló, véreskezü feudális nagyurái közül Bocskay alakja messze kimagaslik katonai és politikai tehetségével, bátorságával és erélyességével. Vezérszerepe volt Erdélynek a császár kezére játszásában, mégis levonta e lépés súlyos következményeiből a tanulságot és maga

állt a felszabadító harc élére. Bethlen Gábor az erdélyi bujdosókkal török területen lappangott s onnan készült betörni az országba: idebenn Bocskay, a maga váraival, hatalmas birtokaival volt az egyetlen lényező, mely hatalmát latbavetette a császári hódítóval szemben. — A keleti országrész újbóli felszabadítása káprázatos tett volt és méltán lelkesedésre ragadta az egykorú magyarság jobbait s az utókort.

Bocskay korát kitünő tollú kortársak írták meg. Sajnos nemhogy népi, de polgári származású sincsen köztük, aki az eseményeket az elnyomottak, a fölkelő jobbágyok szemszögéből, irántuk való érdeklődéssel ábrázolná. Mind a nemesség szószólói.

Első helyen Szamosközy Istvánt említjük. A fejedelem környezetében élt, mindent látott, hallott, a hivatalos iratok az ő kezelése alatt álló gyulafehérvári levéltárba kerültek. Történelmi művéből sok hányódás után, éppen a Bocskay korát megőrkítő rész teljesen elveszett. Magyarnyelvű följegyzései fennmaradtak, e pongyolaságuknál fogva közvetlen iratok, melyekben a magyar nyelv mégis oly vonzóan érvényesül, hogy több másolata, kompilációja keletkezett és maradt fenn. Többször és több alakban is elmondanak egy-egy eseményt, aszerint, ahogyan az író hallotta és frissiben feljegyezte. — De-Szamosközy végleges, latin írása sem tűnt el nyomtalanul. Ha hiteles alakban nem is maradt ránk, e díszes, olykor szónokias hangú elbeszélése is megvan — Bethlen Farkas szövegében. Bethlen tudós kiadója, Benkő József alapos elemzéssel állapította meg, hogy Bethlen Farkas alig önálló író, főleg gondos kompilátor. Műve az előtte élt legjobb erdélyi történészek legjobb írásaiból kiválasztott részek egybeillesztése, és alátámasztása levéltári iratok idézésével. Forrásait hol megnevezi, hol nem, de többnyire felfedhetők. Mint már Karácsony György mozgalmának leírásánál láttuk, „szórol szóra” idézte Brutust s ezzel megmentett egy részletet Brutus kéziratának elveszett részéből. Nagyobb mértékben mentette meg Szamosközyt, akinek eltűnt írásait — Benkő szerint — teljes egészében bírjuk Bethlenben. Ismerve Bethlen Farkas módszerét és tudva, hogy mint az állami levéltár felett rendelkező kancellárnál nemcsak Brutus, de Szamosközy kéziratái is nála voltak, mielőtt Bécsbe kerültek s egy részük elkallódott volna, feltehető, hogy a Bocskay korára vonatkozó terjedelmes könyvek, csekély változtatással vagy anélkül: Szamosközy írásai. Bethlen és Szamosközy munkái egyaránt ezzel a korszakkal zárulnak. E helyen a két néven szereplő műveket egymás mellett közöljük.

A kor másik nagy humanista írója és történetírásunk kiemelkedő alakja, Istvánffy Miklós, ugyancsak bőven foglalkozik ezzel az idővel. Idős korára magas hivatalt és nagy vagyont szerzett — a Bocskay-fölkelés anyagilag és erkölcsileg egyaránt súlyos csapás volt számára. A bécsi politikát és az ellenreformációt szolgálta. Mindkettő a protestáns főurak nagybirtokát akarta elkobozni. Jó hasznot húzott ebből

Istvánffy is. Az első nagy zsákmány Illésházy vagyona volt. Istvánffy alnádor, mint nádori helytartó koholt ellene törvénytelen ítéletet. Mikor aztán a Bocskay-fölkelés Illésházyt hazahozta külföldi bujdosásából, majd az országgyűlés Istvánffy ellenében nádorrá választotta, leleplezte a korrupt Istvánffyt. Ez tehát érthető gyűlölettel nézte Bocskay mozgalmanak eseményeit, amikor a történetet megírta. Amúgy is minden tzeben úri historikus, megveti a népet. De sokkal okosabb, tisztábban látó, sem-hogy lebecsülné az osztályellentétek fontosságát és veszélyességét. Tudatoson képviseli az úri osztály érdekeit, álláspontját — mint 1514, Fekete Jován, Karácsony György történetének elbeszélésénél láttuk. S minthogy a dolgozók osztályharca és a protestánsok egyaránt gyűlöletesek neki, semmi oka, hogy más kortársak módjára, elködösítse vagy tagadja a Bocskay-felkelés hajtőerejét: a parasztfelkelést. Azt persze helyesli — még ha ellensége, Bocskay tette is — hogy a parasztmozgalmat le-szerelték, Lippait meggyilkolták. Ez utóbbi eset elmondásánál a végén odavetett mondat elárulja, hogy szóra sem érdemes, utólagos koholmány-nak tartja a Lippai árulásáról szóló mendemondát.

Seps i L a c z k ó M á t é udvari prédikátora volt Bocskaynak, Kevés szóval készített krónikát, időrendi jeljegyzést az őt érdeklő ese-ményekről. Érdeme, hogy megőrizte a Bocskayról szóló verseket. Írását azért adjuk és éppen a többiek élén, hogy az események időrendjéről áttekintést kapjunk, hiszen a szövegekből csak az e helyen minket érdeklő osztályharcok irodalmát emeltük ki mások írásaiból. Seps i L a c z k ó : teológus — folyton az egekbe nézett és eközben mellőzte a világi ese-mények okainak keresését; Bocskayban a szorongatott vallás védelmezőjé-nek feltűnését látja, de teljesen megjeledkezik az isteni világrendben oly alárendelt szerepet játszó tényezőről: a népről.

P e t h ő G e r g e l y krónikájának legérdekesebb, legmozgalmasabb és legterjedelmesebb részlete e korszak letrása. Akár Seps i L a c z k ó, Pethő is magyarnyelvű, de Bocskay korának letrásánál nem csak mint magyar-nyelvű történeti könyv érdekes, amiért máskor főképpen e szempontból gyakran közöltük szövegét. Életének nagy élménye a fölkelés. Egyellen pompás mondatban részletezi, kik csallakoztak Bocskayhoz: az elnyomot-tak, akiket úri és fejedelmi önkény ingerelt fel s elégtételt kerestek. Pethő katolikus szemléletű tró és haragszik Bocskay protestáns jellegű mozgal-mára, Bocskay személyére. Mégis elbeszéli, részletesen felsorolja az egy-másra torlódo eseményeket, ami szinte kapkodásra kényszeríti a kevésbé bőbeszédű trót. Művészi előadásra általában nem törekszik; itt sem tagolja a szeme elé táruló rengeteg érdekes eseményt, amiből semmit sem akar elmondatlanul hagyni. Így írja le az alsómagyarországi és dunántúli felkelés hullámzó harcait, hadvonulásait, — amiből is nyilván-való, hogy népfelkelés fel- s alászálló mozgalmi kísérték.

S o m o g y i A m b r u s, az erdélyi birtokos nemes, megyei tiszt-

viseelő, száraz elbeszélő. Mikor az 1600-as évek vérfürdői arra kényszerítették, hogy földjét elhagyva városba zárkózzék, megyei és gazdálkodási gondoktól távol, határozta magát a latinnyelvű történetírásra. Sok érdekes részletet tudunk meg tőle, ami másoknál hiányzik. A Mihály vajda és Básta korabeli népfelkeléseket eléggé megsínylette: Bocskay mozgalmát végyes érzelmekkel szemlélte. Megszabadult a némettől s hamarosan a népfelkeléstől is megszabadult: érvényesítheti írásában nemesi szemléletét és nem szól többet a felkelő népről, mint amennyit nem hallgathat el. Az osztrák parasztságra elbeszélése mellőzhetetlen volt, ezt eléggé szemléltetőn ábrázolta.

Gyulafi Lestár a Báthoryak szolgálatában titkár, diplomata. Történeti följegyzéseiből különösen azok érdekesek, amelyek saját élményei, rokonai, barátai elbeszélései alapján memoárszerűek. Ilyen az itt közölt rész is: szemléletesen, drámaian ábrázolja a székelyek rémületét, tanácstalanságát az újabb uralomváltozás idején.

A trencsénmegyei csatározásokat és a szlovák népfelkelést Závodszky György latin nyelvű naplója örökölte meg. — Az író 1569-ben született és 1586-tól 1624-ig vezeti feljegyzéseit. Thurzó György nádor embere volt. Írásából megállapítható, hogy nem titkárként működött ura mellett, aki közéleti tevékenysége folytán, birtokaitól többnyire távol időzött, hanem Trencsén megyében lakott s a gróf birtokain elfoglalt udvari tiszt volt. Országos ügyekben röviden jegyzi fel hézagos értesüléseit, ezzel szemben Trencsénre és a szomszéd megyékre vonatkozó pontos értesülései vannak, különösen Árvára, ahol ugyancsak Thurzó-birtokok voltak. Írásának éppen ez az érdekessége. Bocskayról elmondja, hogy nemcsak hajdúkat toborzott, de „egyéb barbárokat” is — ezek nyilván a felkelő parasztlak. Ilyen paraszthajdúk kóbor csapatait gyakran látták a Thurzóvárak körül (Biteze, Trencsén, Árva). Ezekről részletesen szól. Kóborlásaik nem értek véget a fejedelmek hivatalos békekötésével. — A maga ügyében fölkelő nép nem nyugodott meg az urakkal. Závodszky mondja el, hogy Bocskay temetése szűk körben történt, mert féltek a tömegek új megmozdulásától.

Bocskay haláláról és temetéséről szóló harminckétszakaszos énekből is közlünk részleteket, elhagyva a temetés részletes leírását. A dal névtelen szerzője kétségkívül a szegénység, a jutalmat nem kapott paraszthajdúk költője. Felháborodással kezdi: Farsangol az ország ily nagy csapás, Bocskay halála idején. Siralomra hívja fel a magyarságot, amelyen — mint a versből később kitűnik, — nem az urakat, hanem a szegénységet érti. „Sok farkas környülünk, melyektől rettegünk” — mondja, s e sok és rettegett farkas nem lehet már a német, akit kikergettek az országból. Bocskayban látja a szegénység támaszát, s ha ez nem tettekben nyilvánult meg, tulajdonítja romlott állapotának, üres tárházának. Az urakban nincs jóakarát, csak ülnek székükben, mint

előbb. Majd csak az isten fizet a jó szolgálatért. Most mégis csak a szegények siratják, de bizony nemsokára az egész ország ráeszmél, hogy siratnia kell Bocskayt. A költő rémülten és tájékozatlanul áll a fejedelem halálakor, akár az általa képviseelt nép. E nép nem lehet a zsoldos hajdúság, mely addigra már megkapta jutalmát: itt a paraszthajdúk szólalnak meg, akik vilézségüknek semmi eredményét, bérét nem látták. Az uraktól nem is várhatják. Az ének csak homályosan céloz a várt jutalomra, amely már bizonyosan elmarad.

A Bocskay-fölkelés, mint láttuk többszörösen összetett mozgalom volt. E bonyolult és összeített viszonyokat ábrázolja az egykorú irodalom. Nem feladatunk, hogy e rengeteg terjedelmű irásművet itt adjuk. Arra kellett szorítkoznunk, hogy kiragadjuk belőle azokat a részeket, amelyek e háborúban az osztályharcot, a dolgozóknak elnyomóik elleni harcát ábrázolják. Szabadságharcokban a külső ellenség és a belső osztályellenség elleni harc elválaszthatatlan: ezért irodalmi ábrázolása sem különíthető el mereven. Ezért adjuk Pethő és Sepsi Laczkó szövegében bővebben az események áttekintését, míg a hosszabb szövegeknél meg kellett elégednünk az osztályharcra vonatkozó kiragadott részletekkel.

Az osztályharc egykorú megnyilvánulásaiban és annak irodalmi ábrázolásában több csomópontot állapíthatunk meg.

Első: a jegyveres népfölkelés. Mihelyt a hajdúk Bocskay zsoldjába állanak és Álmosnál ütközetet nyernek, felbukkan mellettük a föld népe (Bethlen F.), résztvesz a németek üldözésében, a zsákmányolásban, de az idegen zsoldosok ottmaradt gyerekeit, csecsemőit nem bántják, sőt hazaviszik, magukénak fogadják. Lippai és Német Balázs hajdúkapitányok diadalmas előreszárgulásakor jegyveresen csatlakoznak a tömegek. Ezt nyomatékosan fejezi ki két helyen is Pethő. Bocskay serege zömének fölkelő paraszti voltát hangsúlyozza Bethlen, Istvánffy, panaszozzák a kassai gyűlés iratai s a szerencsi országgyűlés törvényei.

Második: a csaták. Az osztrák csata paraszti jellegét élenként ábrázolja Szamosközy, Somogyi, Istvánffy és a *Históriasének*. Szatmár ostrománál a parasztsereg fanatizmusáról Szamosközy jegyzeteiben olvasunk. Edelénynél a Bocskay által „felvett” földnépe csak mellékesen szerepel a hajdúzsoldosok és török segédcapatok mellett.

Harmadik: az erdélyi népfölkelés. Egyező Szamosközy magyar jegyzeteiben és a Bethlennél található latin szövegben. A császári csapatokat elszigetelik, az Erdély igazgatására rendelt császári biztosokat agyonverik. A székelyek csatlakoznak. (Gyulafi.)

Negyedik: a parasztek uraik ellen fordulnak. Erről tanúskodnak a kassai gyűlés iratai és a szerencsi országgyűlés törvényei.

Ötödik: Lippai Balázs megöletése. Szamosközy, Bethlen, Istvánffy, Pethő, a *Históriasének*. Bocskay a szerencsi országgyűlésre megy, ahol maga mögé akarja szervezni a nemességet, Rákóczi Lajos, a lippai

várkapitány nem ok nélkül mondogatja, hogyan csatlakoznék Bocskayhoz, ahol Lippai Balázs a generális, aki neki azelőtt szolgája volt! — vagyis várában volt katoná. Lippai helyébe aztán egy nagyr: Homonnay lett generális. Lippai különben is elviselhetetlenné vált Bocskaynak. Szemére vetette, hogy ők, a hajdúk és paraszthajdú tömegek emelték fel, tiltakozott az ellen, hogy Bocskay nem harcostársaiból, hanem urakból szervezte udvarát, vezérkarát. A megrendezett orgyilkosság után árulással vádolják Lippait és ezzel a mesével csillapítják le a fölzendült hajdúkat. A *Históriásének* töredékes vége panaszkodik, hogy Bocskaynak a „hajdúk” sok szomorúságot okoznak, de hát mindenkéhez nem lehetett „jó”.

Végül: a parasztfölkelés lecsöndesítéséről Sepsí Laczkónál olvassuk, hogy Bocskay 1605 telén jelozlatja, teletni küldi seregét.

Bocskay és Illésházy levélváltása mutatja, hogy Bocskay igyekezett csendesíteni a paraszti hajdúk ellen tüzelő és jegyveres fellépést sürgető nemességét. Az ellenséggel szemben állva, nem törte el kardját, mint 1596-ban a székely farsanggal. — A hadi és politikai helyzet azután enyhült. Bethlen szövege arról tud, hogy Erdélyben Rákóczi Zsigmond lett kormányzó és küldött szét csapatokat a paraszti sereglések jelozlatására; a szerencsi határozatok a Felvidéken gondoskodnak lovas zsoldosok rendcsináló útjairól. Závodszkynál olvassuk Bjeli Stec parasztkapitány és seregének végét, maga a Bocskay-mozgalom által száműzetéséből hazahozott Illésházy öleti meg Stecet.

*

Az 1604. november 12-i kassai rész-országgyűlés fennmaradt irataiból tisztán láthatók az országgyűlések lejolyásának jó mozzanatai. Forradalmi jellegű gyűlés volt. Az országgyűlést rendszerint a király, a nádor vagy más erre felhatalmazott személy hívta össze. A városok és megyék trásbéli utastításokat adtak követeiknek, hogy az egyes kérdésekben minő álláspontot képviseljenek. Az országgyűlés előtt és alatt a kancellária, a királyi tanácsosok, a haditanács stb. tervezetekkel, előterjesztésekkel készítették elő a kormányzat javaslatait, a hozandó törvényeket. — Az 1604. november 12-én összeült felső-magyarországi rész-országgyűlést Bocskay István nevében, aki akkor már fölvette az Erdély fejedelme címet, a hajdúk és a fölkelő nép két paraszti kapitánya, Német Balázs és Lippai Balázs hívta össze, — a megyéket, városokat és főurakat azokról a területekről, melyeket a fölkelők hatalmukban tartottak. A gyűlés célja az volt, hogy adót és katonai segítséget szavazzon meg s ezzel megszervezze és törvényes keretek közé hozza a fölkelést. Ez azonban arra is módot adott, hogy a forradalommal szemben a reakció is szervezkedjék és a nemesi támogatás fejében a jegyveres nép: felkelt jobbagyok és hajdúk leszerelésének gondolatát vesse fel. Bocskay a rendek e kívánságára halogató választ adott, de a következő, 1605. ápr. 17-én Szerencsen tartott

országgyűlésen, mely fejedelemmé választotta, törvénybeiktattatta a nemesség e követeléseit. Az ország minden nyelvű népe felkelt elnyomói ellen; a német, de saját urai ellen is. Velük szemben keresnek az urak orvoslást, mikor maguk csallakoznak Bocskayhoz: a népfölkelés megszabadítja őket a némettől, Bocskayval szövélkezve megszabadulnak a parasztfölkeléstől.

*

A hevesi parasztvármegye levele nemes Borsod vármegyéhez 1607-ben a Bocskay-fölkelés utóhullámairól ad képet. Jellemző darabja a magyar jobbágyleveleknek, s egyben a „parasztvármegye” tevékenységének jellemző terméke. Bocskay által meg nem telepített hajduk, egyéb végbeli állástalan katonák kóborolták és rabolták a parasztokat. Bocskay István és Illésházy István levelezése (Történelmi Tá r, 1876.) szerint már a háború tartama alatt is panaszkodott mindkét naggyúr, hogy egész megyéket rabolnak végig a hajdúk. A hevesi parasztok szervezete fegyveresen védekezett ellenük. A parasztok fegyverben léte nyugtalanította a borsodi nemeseket és velük szemben a kóborló elemeknek kedveztek. Ezt a félreértést akarja tisztázni az alábbi levél. A parasztok tulajdonképpen a gyanú ellen védekeznek, mintha fegyverbenlétüknek ür-ellenes célja volna. De igenis, „minden nemzetünkbenlől támadó rontóinknak” ellene akarnak tusakodni. A megnyugtató magyarázat ellenére, a nemesség méltán aggódhatott, hogyan értelmezi a fegyveres parasztság a „nemzetünkbenlől támadó rontókat”. — Ugyane parasztvármegyék kelnek fel legközelebb 1631-ben Császár Péter vezetése alatt, amikor már saját érdekeiket nemcsak kóborlók és törökök, hanem uraik ellenében is keresték. — Ezért ez a levél, a jobbágyirodalomnak szép terméke, mindenképpen érdeklődésre tarthat számot.

*

SEPSI LACZKÓ MÁTÉ

Isteni segítség kezdetik

Azért a hajdúkat fölébreszté és felkölté az isten, kik követeket bocsátának Bocskay Istvánhoz, hogy traktálnának¹ véle. Egy köz helyre² menének a mezón a kapitányok Bocskay urunkhoz: Német Balázs, Lippai Balázs sat. megesküvének Bocskay Istvánnak a hívségre, hogy mellette lesznek mindhalálíg a haza és a hit szabadságának kivtásában, a nagy keresztény uraknak tanácsokból. Bocskay István urunk is a hitnek és a megromlott Magyarországnak hajnalcsillaga

¹ Tárgyalnának.

² Közbenl eső helyre.

föltámasztotta és megesküvők nekik, hogy gondjokviselő legyen. És itt végeztek el, mint bánjanak a [Barbiano] Jakab János hadával.

Október 13. és 14. Hópénzt ad Jakab János a hajdúknak — estve későn gyertyánál is olvassák a hópénzt. Éjszakára kelvén, az egész magyar hajdúság éjfélkor felüle a mezőben; a kapitányok megmondák a hadnak, Jakab János miben praktikál és kérék a hajdúságot, hogy pro patria et fide [hazáért és hitért] vonjanak fegyvert ellene — és az egész had reáhajla.

1604. *október 15.* A hajdúság éjfél után, midőn Kereki alá menne a Jakab János és Petz János hada, a tanácskozás után melleleg eredvén velők, midőn szinte olyan hosszan nyúlának el mint a németek, egyszersmind oldalról egész végig nekikszivalkodának a németeknek, erősen harcolának és levágák a némötöket Diószegnél. Petz Jánost megfogák és Kerekibe fogva vivék, melyet meg akarnak vala venni. Kétezerhatszáz lovas sléziai fegyveresek és lancok³ veszték.

Jakab János Pethe Lászlóval futva szalad vissza Váradról: a hajdúság utána vagyon üzőben, szörnyen üzi, de nem érheti. Debrecen felé várják vala, de a kalauzok Szolnok felől hozák el; így menekedének meg...

Október 31. Kassát megadják Bocskay Istvánnak Lippai Balázs és Német Balázs által; a némötöket kiküldi belőle. Ugyanezen héten Szendrőt is megadják Német Balázsnak, a némötöket kiküldvén belőle.

Szádvarából is ugyanakkor kimennek a németek és pusztán hagyják féltükben a várat.

November 7. Tokajt megszállják a magyarok és sáncot vetnek alatta.

November 14. Alájő Básta György a magyarokra a Duna mellől tizennégyezer magával. Losonchoz szálla táborba és vakmerőül Német Balázs, kevesedmagával lévén, Ozgyánál megharcolva bolondul velők, megvereték és maga is foglyá esék — nagy kinnal ölték meg. Lippai Balázs eléggé kéré és tartóztatá Német Balázst, hogy kevesedmagával az ellenségnek ne menjen és ne tegyen kárt sem a fejedelemekek, sem az országnak, sem a hadnak, sem magának, de temere [vakmerőn] ugyan neki[mene]. No, itt mondhatták: „neki Balázs”.

November 28. Básta megütközik Edelénynél a Bocskay hadával és megfordula a had Básta György hada előtt, mert stratagémával csalá meg.

November 30. Bocskay Göncre szálla táborba, a hajdúság melléje gyülekezék...

³ Sléziai: sziléziai. — Lancok: lándzsások; e szóval jelölték a német gyalogzoldosokat, bár a 16. sz. folyamán már nemesak lándzsával voltak felfegyverkezve, hanem minden csapat ötödrésze puskás volt.

December 9. A fejedelem Bocskay István magyar hadaival, törökkel, tatárral Göncről elmegyén Kassára és hadai a némötökkel igen csatáznak Sebösön; egy éjjel egynéhány százat megégetének — fegyvereseket — reájokgyujtván a falut, erősen vágák, ölék őket, nyargalván az égés alatt.

1605. január 6. Lippai Balázs Kassán megöletik a Kátay Mihály szállásán; Sennyei Miklós, Nagy Albert ölék meg és a harangláb mellett eltemettetik.

Január 24. . . E napokban Bocskay István a hajdúságot az országban széjjel elbocsátá telelni . . .

PETHÓ GERGELY

Magyar krónikájából

Bocskay István ilyen nagy gyanóságáról noha elsőben mind levelei által s mind követi által mentette sőt törvénnyel is unszolotta a király-képének magát, de látván mentségét haszontalannak lenni, ilyen nagy és eltávozhatatlan veszedelmében kényszerítették Németi Balázshoz és Lippai Balázshoz folyamni, kik akkorban a hajdúságnak főkapitányi és előttökjároi voltak. Ezekkel azért jó módjával végezvén, az egész hajdúságnak (kik akkor a király-képe számára voltak) egynéhány hópénzt ada.

Németi Balázs és Lippai Balázs azért az egész hajdúsággal mindjárt Bocskay István mellett föltámadának és elsőbe is Bocskayval együtt doktor Petz hadára menének Diószegre, ki a király-képének segítségére megyen vala Kereki alá, mely Bocskay vára vala és ott doktor Petzet mindjárt igen megverék, őmagát elevenen megfogák, a németeket mind levágák, táborokat, ályújokat és hadakozó serszámokat mind elnyerék. E' lén októbernek 15. napján. Ott nem késének semmit, hanem menének Kerekinek segítségére és ott a király-képével hasonlóképpen cselekedének, a várat is megszabadéták, de őmaga Belgiai Jósá [Belgiojoso Barbiano tábornok], a király-képe elszaladván, Tokajba mene, azután Kassa felé siet vala.

A kassaiak értvén e dolgot, ők is pártot ütének (mert csak ennek előtte az ő prédikátorokat Kassából kiüzette vala a császár, templomokat is elfoglalta vala tülök) kiért ők is a császárra arcul támadának októbernek 29. napján. A futó Belgiai Jósát bé nem bocsáták Kassára, marhájában mind zsákmányt tévének, a feleségét gyalog küldék ki. E meglévén, mindjárt Bocskay Istvánért küldének . . .

Látván az ország népe Bocskaynak elkezdett dolgában ilyen szerencsését és előmentét . . . a főnemes rend és szabad városok azonképpen jobbrészre mind melléje állának, fejedelmekké és előttök

való járóvá választák. Evvel az okkal, hogy Rudolfusz császár és király a német és olasz nemzetséggel őket hitőkben igen megháborította, régi szép szabadságokban és igazságokban meg nem tartotta semmi részében, sőt az egész magyar nemzetségbe véget akarván vetni, a fő-főurakat, nemeseket és kiváltképpen akik a többinél jobban bírták magokat, hiti ellen és szabadságok ellen ölette, fogdostatta, jószágok, várakat és kénceket a kamarásokkal foglaltatta és aki mindezeknél nagyobb, az egész országot, az idegen nemzettel teljességgel elrontatván és pusztítottatván, népit prédául adta, panaszokat semmiben elő nem vette, sőt csak meg sem hallgatta . . .

Ezenközben Bocskaynak hada mindenfelől többül vala. Az egész felföldi végbeliek, szolgáló rend, hajdúság, szabad legények és egyéb rendbeli földnépe úgy mint újságra és új dologra⁴ hozzá sietnek vala, főképpen azok, kiket vagy a fejedelmek alatt való tisztviselők, urok avagy a nemesség valaha megháborítottak vala — bosszúságoknak kitöltéséért mind odatartnak vala.

Értvén Rudolfusz császár, hogy az egész felföldi Magyarország nagyobb részre tüle Bocskayhoz hajlott volna és őreá arcul támadott volna, Básta Györgyöt (ki akkor a császár hadával Esztergam alatt vala és immár a vezér-basa is elszállott vala Esztergam alól) ugyanazon haddal elküldé Bocskayra és a pártos urakra, hogy az országot ismét az ő számára hódultassa, a pártolásnak indétóit pedig megbüntesse. Básta György az egész német nemzettel nagyvígán oda felindula, remélvén azt, hogy Magyarországgal is szintén úgy bánnak mint Erdéllyel és hasonlóképpen az egész Magyarország ő prédájok lészen. Jüttében Básta Lippai Balázst [?] felveré és őmagát elevenen elfogván, fölakasztatá.

Bocskay István értvén Bástának jüvetelit, nem veszi tréfára, hanem a tömösvári basát Bektes basával mellé hivatá segítségére ; a földnépét is mind fölvévé és így bizván hadierejében, Bástának eleiben szálla Edelinynél és ott szemben víván egymással, sok erős harcok lévénnek köztök. Végre mind a két fél közül sok erős vitézek elhullván, a Bocskay hada megtolaték és a mezőből kivereték. Bocskay őmaga Egerbe szalada, a többi elrémülvén, ki imide, ki amoda szaladozának . . .

⁴ Újság, új dolog : e szavakkal fordítja az író a latin „res novae” fogalmat, amely szószerint „új dolgok”-at jelent, de értelme : forradalom, lázadás, felkelés, zendülés (vagyis új állapotok). A régi magyar nyelvben e szavak részint hiányoztak, részint mai értelemben vett értékük még nem volt meg — ezért a latin kifejezés szó szerinti fordítását alkalmazták. Alább Pethő Gergely szövegében is megtaláljuk e korra vonatkozóan. L. még II. Rákóczi Ferenc : *Recrudescunt* kezdetű híres kiáltványának magyar szövegét, a *Szegénylegények éneke* c. kuruc éneket ; még a 18. sz. végén is így használja Bessenyei : *Ágís tragédiája* (I. felv. 2. jel.), Baróti Szabó Dávid : *Pyber Benedek úrhöz* (1795) c. verse stb.

Básta György megvervén Bocskayt, mind táborostul Kassa várasára mene, gondolván azt, hogy mindjárt tüle elrémülnek és meghódulnak néki; de megcsalá a reménység, mert Kassát Bocskay jól megrakta vala vitézlő néppel és előttök Sennyei Miklóst, egy jeles próbált vitéz embert hagyta, kik vitézül tarták Básta ellen magokat. Látván azért Básta, hogy ott héjában fáradna, elhagyá Kassát és Eperjes alá mene . . . itt a német vitézlő nép a fizetlenségért fölzendüle és Bástának semmiben engedni nem akara, tovább sem akarának menni Eperjesnél, valameddig fizetéseket meg nem hoznák — ki miatt kényszerítették Básta mind táborostul kikeletig Eperjesnél heába heverni . . .

1605 . . . Bocskay nem akarván hadával idejét héjába mulatni, egyik részét hadának Szakmár alá bocsátá, kik nem sok üdöre Szakmárt megvevék . . . másik részét Rédei Ferenchez bocsátá, a bányák felől való végházak felé, kik mindenütt többülvén, Füleket megszállák és megvevék. A széchenyiek, gyarmatiak, drégelyiek, dévényiek, bujáciak, palánkiak és a több kastélybeliek a várakban a német szolgáló népet levágák és hozzájuk hajlának. Nógrádot megszállák és megvevék. A bányavárasokat a Fátrán innen való vármegyékkel mind Bocskay számára hódultatták. Lévának a várasát elrablák és elégeték, de a váranak nem árthatának. Harmadrészét hadának bocsátá Tokaj alá, kik a várat meg nem veheték . . . az egész Fátrán innen való vármegyéket Bocskay pártjára hódultatván. De e megnevezett hadak mindenütt, ahol járnak vala, szörnyű nagy dúlást, pusztítást és égetést tésznek vala, templomokat dúlják és fosztják vala, a papokat és barátokat, szegényeket, ölik és kergetik vala. Azért Bástat mindenfelől környülvévék, Eperjeshez szoríták és élését mindenfelől elfogák . . .

Básta György látván, hogy mindenfelől a veszedelemnek közepiben vagyon és hogy a Fátrán innen való vármegyék is pártot ütven, Bocskayhoz hajlottak volna . . . kényszerítették ezekből az okokból minden hadával Eperjes alól elindulni és lassan-lassan vissza Pozsony felé mászni. Elmenvén Eperjes alól, az egész felföldi urak és nemesek a császár hívségéről elhajolván, Bocskaynak fejet hajtának . . .

Rédei Ferenc ezen-közben eljár reabízott dolgában, ki törökkel, tatárral, hajdúsággal és a földnépével hadát igen megtöbbitette vala. Azért egy részét hadának Trencsén alá bocsátá, kik nemsok üdö mulva Trencsént egynéhány rossz némettül megvevék . . .

Rédei Ferenc Némethi Gergelyt, egy közkatonát, kétezer hajdúval és tatárral Csallóközből a Dunán átalbocsátá ilyen tanúsággal: hogy Köpcsényt és a Duna mellett való falukat elégesse, remélvén aztat, hogy Básta minden hadával azoknak oltalmára általköltözik a Dunán és így ő Pozsonyt környülvévén, Bástat kiszorítja onnan, vissza sem

bocsátja a Dunán. Látván Básta Dunán innen az égetést és füstöket, ő maga a gyalogokkal a táborban marada, a lovasfegyvereseket pedig jobb részre átalbocsátá a Dunán innenső félnek segítségére... Némethi Gergely azért Sárvárnál minden hadával békével mene által a Rábán és Marcali viz mellett megszálla, egy vagy két napig ott meg akarván nyugodni hadával...

Ezenközben a Dunán innen való vármegyék is úgy mint új dolgon kapván, a császár mellől elállának és Bocskayhoz hódulván, Némethi Gergely mellé hajlának...

Némethi Gergely, Nádasdi Tamás és Hagymási Kristóf a sümegi dolog után, nem bízván csak a magok erejében, mindjárt a kanizsai basához küldének és kérék azon, hogy minden erejével segítségekre melléjek jűne, sőt a bosznai basát híná segítségekre; és így törökkel, tatárral és a földnépével ugyan alkalmas hadat győjtének egyben. Hagymási Kristóf azért magyarral, törökkel és tatárral, háromezeren Sopron alá mene, ott egynehányszáz fegyveres németet hallott vala lenni... azokkal a váras előtt sokáig harcola, de megtólák őtet a németek és Köröszturig lövöldözék és vágák őket. Ő maga Hagymási alég szalada el, nyolcszáz embernél többet vesztvén oda, mind inkább magyarokat.

Némethi Gergely törökkel, tatárral és magyarral az egész bécsi és újhelyi mezőt Bécsig mind elégetteté és raboltatá és megtérvén, Sopront megszálla, kinek a hóstátját⁵ mind fölégeté. Rédei Ferenc látván, hogy Bástának semmit nem árthat, visszatére Bazintul és Érsekújvárat megszálla, az egész nyarat alatta mulatá el, ki akarván belőle éheztetni a bennevalókat. Básta György azért látván, hogy Rédei Érsekújvárat megszállotta volna, kit ő mind vitézlő néppel, éléssel és hadakozó szerszámmal jól megrakott vala, általköltözék a Dunán... és amikor Sopronhoz közelgetett volna, Némethi Gergely meg nem várá Sopron alatt őtet, hanem tarackit elhagyván, népének sok kárával elszálla alóla...

Bocskay Istvánt az egész Erdélyiség fejedelmekké választák, azért bémene Erdélybe és megesküvék nékik a fejedelemségre, viszontag az ország is néki hívségre; ott maga képében Rákóczi Zsigmondot hagyá, ő maga pedig ismét kijöve Kassára...

Tratmanstorfer generálnak a hada a fűzetetlenség miatt mind oszol és kevesedik vala, a Némethi hada pedig mindenfelől többül vala. A vezér hadából is a préda kedvéért sokan jőnek vala hozzá, ki miatt Tratmanstorfer generál kényszerítették minden hadával vissza, Regedébe szállani...

Bocskay István valami gyanóságért Németi [?] Balázssal reá-

⁵ A német „Hochstadt” szóból; jelentése: felső város, belső város — a város magas bástyával kerített, belső része.

haraguvék és megöleté ötet; kit Sennyei Miklós Kassában valami lakodalomban véletlenül maga kezével agyonvere. Azért ilyen végek lén Balázs uraimnak...

SOMOGYI AMBRUS

Magyar és erdélyi históriájából

... Miután [Básta] november 14-én Losoncra és onnan Fülekre vezette seregét s a körülfekvő mezőségen tábort vert, megtudta, hogy Bocskay hajdúi, Német Balázs vezérletével, az onnan kétezer lépésnyire levő, kellemes dombon fekvő Osgyán várát megvívták s ott letáboroztak. Számuk meghaladta a négyezret, nagyrészüik azonban szedett-vedett falusi népség volt, részben fegyvertelen, részben, mindenféle lándzsával, hegyes karókkal és cséphadaróval felszerelve, kiknek sereglését a hajdúk maguk mellé fogadták.

Básta tehát nem tévovázott, ellenök vezette seregét, előreküldvén alvezérét, Hollach Frigyes grófot. Elhaladva Tornalja mellett, déltájban értek Osgyánhoz, késedelem nélkül a lázadók és a paraszttömegek ellen vitték zászlóikat. Balázs vezér oly vakmerő volt, hogy noha csatát, háborút látott katonák és tisztek számát s katonai erejét, nemeit és fegyelmezettségét tekintve jóval gyöngébb volt, mégis bevárta a támadást s merészen harcba bocsátkozott. Akadtak ugyan társai közt tapasztaltabb katonák, akik rábeszélték, hogy kerülje el a német puskások veszedelmes támadását s vezesse seregét biztonságosabb helyre, a Rima és a Blog folyó mögé, vagy Szentpéterhez, ahol a Sajó vize mellett Lippai Balázs táborozik a többi hajdúval.

Balázs nem hajlott társai hasznos tanácsára s háromszáz társával Daróc faluig az előrenyomuló németek elé lovagolt s könnyű csatározással fogadta őket; a többi hajdú lovast s a paraszti sokaságot, mely a gyalogságot alkotta, Osgyán közelében, az átfolyó patak hídjához helyezte el, odavitte kis kerekas ágyúját is, melyet taracknak neveznek. Harcolt és egyre hátrált, míg hajdúi táborához jutott; a németek puskalövésekkel keményen szorongatni kezdték s lövéseiket sem Balázs, sem a hajdúk nem állhatták. Parancsára tehát addig harcolva tartott helyükből és hadirendjükből kezdtek elvonulni avégből, hogy a gyalogság mögé húzódva s a gyalogosokkal elkeveredve, emezektől védelmezve, biztonságosabb helyről, könnyebben állhassák a németek erejét.

A parasztok azonban hadban járatlanok és tanulatlanok lévén, mikor látták, hogy a hajdúk kimozdulnak helyükből, gondolták: futnak — nyomban hát megfutamodtak s meghátráltak a fényesen győzedelmeskedő németek elől.

19. Németi Balázst lábánál akasztalja fel Básta. (Egykorú rézmetszel.)

Ezek harsány szóval kiáltoztak, hogy üldözni kell a futókat, ki kell használni a győzelmet; ölték, sebeztek a menekülő parasztokat és hajdúkat különbség nélkül; golyóval s igen hosszú lándzsáikkal könnyen átütötték, egy szálig megölték őket; haragtól és gyűlöletből nekikeseredve, se fegyveresnek, se fegyvertelennek nem irgalmaztak és senkit sem hagytak életben, hogy a többiekét rémületbe ejtsék...

[*Básta lábánál fogva felakasztatta Németet, aki akkor Spontoni és Ortelius történelmi művei szerint, felajánlotta, hogy Básta kezére szerzi Szendrő várát; ide Básta nyomban el is indult. Német azonban Edelenynél a hídról a vízbe ugrott, hogy megszökjék. Vagy ekkor ölte meg a vízben egy német katona, vagy néhány nappal később, 30-án éjjel Básta lefejeztette.*

(*Básta György hadvezér levelezése és iratai. Bp. 1913. 2. k. 524, 526, 528. o.*)]

ISTVÁNFFY MIKLÓS

Magyarok dolgairól írt históriáinak könyvéből

...a legrosszabb szolgálai fajzataból, az emberiség aljából való kóbor katonák gyűltek össze, szabadosan zabolátlanok, parancsra, parancs nélkül, ahol akarták, ahogyan kényük tartotta, erőszakot és bűjaságot műveltek büntetlen, sem zászlót, sem rendet nem tartottak, szedett-vedett embercsoport, nem törődtek a polgári renddel, egyetértéssel, vallással, erkölccsel, kegyességgel — e tekintetben nem különböztek a műveletlen barbár ellenségtől [*a töröktől*]; a jók intelmeit mind megvetették és mohón rohantak a rosszba.

[*Istvánffy az oszgyáni csatánál azt írja a hajdúkapitány Németiről:* „Övei számra nézve meghaladták a négyezret, ezeknek azonban nem kisebb része földmives és tudatlan köznép, részben fegyvertelen, részben mindenféle lándzsával voltak fegyverezve, hegyes karókkal, rudakra szerelt kaszákkal — vagy maguktól jöttek, a németek elleni gyűlöletből, vagy a hajduktól kényszerítve, féltükben...”

[*Szintén nagy vakmerőségnek mondja a Bástával való megütközést és a parasztok katonai gyakorlattanságának tulajdonítja gyors megfutamodásukat, melynek következtében a német kétezerrel többet vágott le közülük. Az oszgyáni várat Básta két ágyúval kezdte lövetni, mire Német kirohanást rendezett, hogy átvágják magukat az ellenség, de elfogták és Básta parancsára azonnal kivégezték.*]

*

Miután Básta elvonulásával Bocskai nagy félelemtől szabadult meg, elhatározta, hogy Szerencsre megy, ahová országgyűlést hirde-

tett a pártján levőknek, kiknek száma már óriásira nőtt, részben félelemből, részben a németek elleni gyűlöletből. Mielőtt azonban odautazott, meg akarta öletni Lippai Balázst — vagy azért, hogy magának szerezzé kincseit; hír szerint ugyanis rengeteg volt neki a Kassa városában és a nemesektől való rablás révén; vagy azért, mert sértette ennek ostoba vakmerősége; a méltányosnál ugyanis szabadosabban avatkozott be ügyeibe és tanácsosainak intézkedéseibe, felhánytorgatta, hogy általa jutott ilyen királyi nagy méltóságra és hatalomra, az ő tudta és tanácsa nélkül ne adományozzon tisztségeket, hivatalokat. — A dolog elintézésével Kátay Mihályt, Sennyey Miklóst, Nagy Albertet bízta meg. Ezek ebédre hívták Lippait Kátay szállására s midőn keskeny, homályos helyen a szomszédos szobába ment át, mellébe és hasába töröket ütve, meggyilkolták; testét temetésre szolgálóknak adták át.

Lippai neimtelen és piszkos emberfajból származott, kiket cigányoknak hívnak; számos rablásról, hitszegésről, lopásról, árulásról volt hírhedt, ezért egyébként nem méltatlanul érte halála, ha más ölte volna meg, nem Bocskai, akinek utolsó árulásával az adorjáni csatában is nem haszontalan, ámbár gyalázatos szolgálatot tett. — Feleségétől elvették a zsákmányt, amit férje szerzett kegyetlenségével s az aranyláncokat, melyekkel esztelenül és méltatlan rakta meg nyakát, — visszakényszerítették előbbeni szegény és szolgálai életkörülményeibe. A gyilkosság megtörténte után azzal vádolták meg Lippait, hogy hitszegőn, titkon Bástával és a németekkel tárgyalt, át akarta adni nekik Kassát.

ZÁVODSZKY GYÖRGY

Naplójából

1604. Ebben az évben, október havában nagyságos Bocskay István úr, akkor a szent császári és királyi felség tanácsosa, nem kis csapatot gyűjtve hajdúkból és egyéb barbárokból, a tiszta hit védelme és az ősi szabadság visszavívása érdekének örve alatt, belső háborút támasztott és indított őfelsége népei ellen. Ebben rövid idő alatt, egyebek közt, számtalan károkozás és pusztítás történt mindkét részről Alsó-Magyarországban; a kereszténységet is sok csapás és veszteség érte. Abban az évben és hónapban ütközet történt az osztrák várnál ő császári felsége serege — melyet Bást György vezérelt — és a Bocskay féle cinkosok között. Ebben mindkét részről mintegy négyezer keresztény esett el nyomorúságosan. Német Balázst, a Bocskay-csapat kapitányát ebben az ütközetben elfogták; végül is Bást parancsára, sok kínzás után felnégyelték.

1605. évben. Május 17-ik napján egy jeles és nyilvánvaló rabló, Bjeli Stec nevezetű, bizonyos Bocskay-hajdúk kapitánya, eléggé küszködve Thurzó gróf úrral, Turócból Rajecre jött, hozzá hasonló latroknak nem kis csapatát toborozva. Végre május 21-én ez a Bjeli Stec, előzetesen megállapodva Bitcse mezőváros lakosaival, hogy neki bizonyos summa pénzt fizetnek, vak indulattól és dühtől elragadva, kívánságától hajtva, Bitcse várára jött és erős támadást intézett ellene. Midőn onnan visszaverték és cinkosai közül néhányat elvesztett, végül magát Bitcse mezővárosát gyujtotta fel és abban nagy hirtelen más pompás házak mellett, csúnyán elégette a templomot meg az iskolát és a palotát is, mely fényesen épült a vár mellett, továbbá egyéb épületeket. Szinte felszámolhatatlan más károk mellett, ebben a tűzvészben az a fájdalmas dolog történt, hogy a barbárok e dühétől öngyűlöletük között ártatlan keresztény lelkek, mintegy ötvenen, pusztultak el, részben a tüztől, részben egyéb módon. E szerencsétlenség és az ellenség kegyetlenségének láttára Bitcse várát is megadták várnagyai a hajdúknak. Ebből a pusztításból és a mezőváros felégetéséből öngyűlöletének legalább nyolcezer magyar forint kára esett. A barbárok dühösségét — ó, mily bűn! — a bitcsei templom szobrainak eltörését, a holtak hamvainak kifosztását és szétszórását, az esztelen cselekedeteket el sem mondom!

November 3-án Bocskay fejedelem a nemeseknek és a szomszédos vármegyéknek országgyűlést hirdetett Korponára. A korponai gyűlés végezte után, december hóban a Bocskay-hajdúk előbb Árva, majd Trencsén-megyébe törtek s vadságukhoz képest dúltak és pusztítottak mindent...

Ebben az évben augusztus 13-án a rabló Bjeli Stec fenyegetve a kereszténységet és kivált Thurzó György úr öngyűlöletét — aki akkor Bécsbe volt rendelve — harapós kutyaként lihegve, hat zászlóalj összeesküdt cinkosával Trencsénbe jött. Isten akaratából kegyetlen élete itt gyászos véget ért. Stecet ugyanis Illésházi úr parancsára — akit ez a Stec fentről lenézett — muskétagyólyóval lőtték át, majd halála után hóhérkéz vágta le fejét. Fejét lándzsára szúrták és kitűzték, csonka és meztelen hulláját a trencsényi hídról a Vág folyóba vetették és elmerült.

Tűzhányó, lelkét Stec adta pokol seregének,
Rút tetemét meg a Vág habja magába nyelé.
Lássátok, latrok! Tiszteljed a mennyei istent;
Érdemként a gonosz megvezekel hamarost.

[Itt alighanem egy sor hiányzik.]

Késik a torlás, halk lépte, ha jó, de elér.

1606. évben. Október havában Deli Kozma és Palai Pál Bocskay-kapitányok nagyszámú hajdúsereggel betörték ide Trencsén-megyébe, végtelen kárt okoztak, végül Thurzó György önagsága költsége és fáradozása árán november 27-én e megyéből kiűzettek és eltávoztak.

December 18-án a magyarok és őfelsége között, valamint a törökkel létrejött a kívánt békesség.

Ugyanebben az évben egy hajdúcsapat, melynek élén Hajda Gergely nevű kapitány állt, vice-kapitánya pedig Váczi Nagy István nevezetű volt, még ezen a nyáron Árva megyébe tört, nyomorúságosan pusztította, végül is december 27-én az árvai parasztok először a kapitányokat, majd a többi hajdúkat, mintegy négyszázat, nyomorúságosan levágták, megölték s az Árva folyóba vetették, megadván latorságuk méltó büntetését.

December 29-én a nap ötödik órájában Bocskay István Szent-Római-Birodalmi és erdélyi fejedelem, székely ispán élete és uralkodása Kassán végetért; tetemét a következő év február 2-án pompásan vitték ki Kassáról s végül február 22-én Gyulafejérvárott, Erdélyben temették el, igen csekélyszámú kísérete jelenlétében; félő volt ugyanis, hogy a sokaság új zavargásokba tör ki.

A kassai országgyűlés irataiból

Ezt az országgyűlést 1604. nov. 4-i kelettel Bocskay két paraszti főkapitánya: Lippai Balázs és Németh Balázs aláírásával ellátott meghívólevél rendelte Kassára 1604. nov. 12-re. — Bocskay ez alkalommal előterjesztésében adót, személyes felkelést, ágyúvontató igásállatokat és eleséget kívánt a rendektől. Az alantikban az elhangzott beszédekből csak a minket érdeklő részeket adjuk.

Bocskay István előterjesztése a kassai gyűlésen

Miérthogy az úristennek segítségéből az alattam való vitézekkel egyetemben a kardot azért kötöttem fel oldalomra, hogy a szegény hazánknak az ő megromlott szabadságát az idegen nemzetségnek igája alól kiszabadíthassuk és a régi kívánatos jó állapotra hozhassuk: immár az úristen aminemő előmenetelt igyekezetünkben és dolgunkban adott, hogy jó része a Felső-Magyarországnak a szabad városokkal öszve az én birodalmam alatt vagynak, kegyelmeteket is penig az úristen fejenként felindította arra, hogy ez országunk szabadságának megtartásában egyet akar velem érteni: énnekem is minden elmélkedésem, minden gondolatom csak azonképpen vagyon, miképpen az úristen után elkezdett dolgokban kegyelmetekkel együtt állandó lehessék és amellet országunk szabadságát megvédhessük és meg is őrizhessük.

De kegyelmeteknél nyilván lehet az, hogy erre engemet ilyen rövid idő alatt a felséges istennek bölcs tanácsa indított; ami eddig esett a német nemzetségen, ki úgy mint kezdeti volt a dolognak, arra engem az alattam való vitézekkel együtt nem a magunk haszna keresése, hanem szegény megnyomorodott hazánknak édes szeretete vezérelt. De immár ennekutána, hogy a vitézlő nép is az ő disciplinájában [*kegyelmében*] megtarttassék, kinek insolentiaja [*rendetlenkedése*] eddig is akaratom ellen lett és esett, én is pediglen az én autoritásom [*hatalmam*] szerint mindenféle rendeknek igazat szolgáltatthassak, hogy úgy a kívánatos régi szabadságok az ő jó állapotjára hozathassék és ennyi *kelletlenségek, zavargások elháríthatassanak*:

Kívánom azt kegyelmetektől, hogy kegyelmetek maga hazája szeretetiért és megmaradásáért énnekem mind urak, nemesek és egyéb státusok [*rendek*] jószágokról bizonyos contributiót [*hadí adót*] rendeljenek, kivel megfizetvén hadamnak, ennyi sok panasz sedáltathassék [*lecsendesíthetessék*] és a fizetett nép, ha contentus [*elégedett*] nem lenne az ő fizetésével, cselekedeteiért érdeme szerint büntetessenek...

Ami egyéb accidentiák [*kisebb dolgok*] volnának, *ultra citraque* [*kölcsönösen*] kikről kegyelmetekkel bővebben kellene traktálnom és végezni: ha az úristen egy kicsiny idő alatt ellenséget valahonnan reánk nem hoz, kegyelmeteknek, minden státusoknak egy generális [*országos*] gyűlést hirdettetek, holott *collatis sententiis* [*egybegyűlt tanácsban*] mindenről úgy végezzünk kegyelmetekkel, ki hazánknak megmaradására, istenünknek nevének dicséretére és minden rendeknek szabadságának megtartására lesznek. Igyekezvén azon az én jó istenem gondviselése után az én kegyelmetek között való létemmel szolgálhassak kegyelmeteknek és hazámnak fejem főnnállásáig.⁶

A Kassára gyűlt rendek válasza

Mivelhogy az úristennek kedves és kellemetes szent akaratjából tenagságod a vitézekvel egyetemben avégre kardot felkötvén, jött

⁶ Az előterjesztés (latinul: *propositio*), az országgyűlés megnyitásakor az uralkodó trónbeszéde. Előadja a tárgyakat, amelyek felől határozatot kíván. A Habsburg-uralkodók által összehívott országgyűlések nyelve mindenkor latin volt (1836-ig!), hiszen sem az uralkodók, sem főhivatalnokaik nem tudtak magyarul. Ezzel szemben, amíg csak a 17. sz. végén Habsburg-uralom alá nem került, Erdélyben az országgyűlések nyelve magyar; ugyancsak a Boeckay és később Bethlen Gábor által összehívott felső-magyarországi országgyűlések is magyarul tárgyaltak és hoztak törvényeket. — Az itt bemutatott kassai részgyűlés propositiója az országos paraszti népfelkelés leszerelésére utal, helyette az egész sereg zsoldoskatonasággá alakítandó át az uralkodó osztályok rendelkezésére. A rendek ezt rögtön megérthették s méltányolhatták az adó megszavazásánál.

közinkben, hogy az úristennek nevének dicséretire elsőbben, annak-utáná romlott és megnyomorodott hazánknak megmaradására és hitünknek megerősítésére, hogy kívánságinak előtte tülünk vetette legyen nagyságod az isteni igyekezetit: tenagyságodnak mint kegyelmes urunknak abbeli hozzánk való jóakarátját életünknek rendiben meg igyekezőnk szolgálni és tartozunk istenünknek ő szent felségének tenagyságoddal egyetemben hálaadással könyörgeni, hogy tenagyságodat és minket is a szent igyekezetben vigye el és szerencséltesse mindenekben úgy, hogy az idegen nemzetnek kemény igájából kiszabadulván, örülhessünk édes hazánknak régi szabadságának.

Hogy peniglen tenagyságod a vitézekkel egyetemben a kardját az úristennek szent hírével nem avégre kötötte legyen fel, hogy hazánkban megromoljunk, hanem hogy épüljünk: nagyságod sok atyánkfiainak és vármegyéknek panaszaiban megértette, minemű elszenvedhetetlen gyalázatokval és károkval illeteték a nagyságod vitézítől — hogy az úristen meg ne haragudjék mind tenagyságodra, mind tenagyságod vitézire és miránk is: az élő istenért könyörgünk nagyságodnak, hogy nagyságod elsőben is úgy orvosoljon meg bennünket, hogy ne lehessen méltó panaszunk a nagyságod vitézire.

Noha nyilván vagyon nagyságodnál, mennyi inségben és nyomorúságban a hadakozásnak kezdetitül fogván voltunk, de ennekelőtte soha rajtunk és édes hazánkon az idegen nemzetektül is nem estek ilyen gyalázatos inségek és károk mint a nagyságod mostani hada miatt...

Mínthogy bizonyos fogyatkozásunk miatt a nagyságod kívánsága szerint álgúvonásra való barmokat nem adhatunk, kik nagyságodnál is nyilván lehetnek, annakokáért kérjük nagyságodat, legyünk nagyságod előtt mentek: mert aki volt, mind magunktul, mind szegíny emberinktül a nagyságod vitézi által elvitettének...

Végezetre, hogy nagyságod minket jövőndő gyűlésre igazít bizonyos dolgoknak eligazétására, azt a nagyságod jóakarátját javalljuk: de az alatt nagyságodat kérjük, hogy az uraknak, nemeseknek és egyéb rendbelieknek a nagyságod vitézei által elvett jószágokat, sőt károkat is megtéríttesse és amely nagyságod vitézi azokban volnának, nagyságod azokat hozattassa ki, hogy lehessenek nagyságodnak nagyobb szeretettel való szolgálái, kiket nagyságodnak megnevezünk.

Annakfelette, hogy tenagyságodat igyekezetiben az úristen megáldja, minket is nagyságodval egyetemben ez elkezdett dologban szerencsésse tegyen: nagyságodnak könyörgünk, hogy nagyságod aszerint amint a kardot nagyságod felkötötte a vitézekvel egyetemben — mindenféle rendeket, úgy mint urakat, nemeseket, szabad

városokat és az egyházi rendet tartsa meg régi megvégzett szabadságokban és szokott törvényekben, kiért az úristentől vehesse nagyságod örökbe való áldását velünk egyetemben. Miért hogy istennek kegyelmességéből az országok három bizonyos rendelésekkel bírathatnak, úgymint elsőben az istennek ígéjének hirdetésével, másodban külső ellenségektől fegyverrel, harmadban törvénnyel: nagyságodnak könyörgünk, hogy a nagyságod böcsületes tanácsa hazánkbeli urakból és fő nemes személyekből ékesítettessék. Azonképpen a vitézlő rend is.

Az elsőkött szolgálaink és jobbágyaink — amely kapitányság és hadnagyság alatt találtnak — megadassanak.⁷

Bocskay István viszonzválasza

Megértettük a kegyelmek replikációját [válaszát], általlátuk kegyelmeknek hazájához és mihozzánk való szeretetét, azonképpen engedelmességét. Engedje meg a mi kegyelmes istenünk, hogy megfelelhessenek mind a kegyelmek hozzámvaló szeretetinek, mind pedig a közönséges igazságnak; ne is kételkedjék kegyelmek mi-bennünk semmit: mert isten velünk levén, mindenben kegyelmekkel egyezni akarunk.

Ami rossz pedig a vitézlő néptől esett, szívünk szerént kívánjuk, hogy ezek ne estenek volna és ennyi panaszokat ne hallanánk; de kegyelmek ezután is végére mehet, hogy nem mind a mi hajdúinktól, hanem a kegyelmek maga jobbágyitól is estenek; de immár hogy utat nyitott kegyelmek reája, azon leszünk, hogy efféle panaszok ezután kegyelmektől mireánk ne jöjjenek — kit immár el is készítettünk, mert egy kapitányunkat egynéhányszáz lóval afféléknek büntetésére kibocsátottuk...

Végezetre, hogy kegyelmek törekedik azon, hogy amely uraknak és nemességnek jószágokat és marhájokat az én vitézeim elvitték volna, azok megadattassanak, amint hogy ez derék és nagy dolog — arrul kegyelmeknek mindjárt nem resolválhatjuk [kötelezhetjük] magunkat, mert tudakoznunk kell felőle: kitől, mint s hogy és miért esett; hanem ha az úristen a generális diétát [teljes ország-

⁷ A fejedelmi előterjesztésre a gyűlés feliratban válaszol. A Kassára gyűlt rendek válasza megemlíti ugyan a németet és isten ígését, de állásfoglalásukat sem nemzeti, sem protestáns szempont nem vezérli, mindvégig rendi érdekek védelmének szűk körében mozog. A felkelésnek megadja közjogi formáját. Egyébként a mozgalommal csak annyiban foglalkozik, hogy felhánytorgatja a felkelők által okozott károkat, a beszállások okozta nemesi és papi hajlékok sérelmét — s hogy a nemeseknek jó okuk volt a felkeléstől távolmaradni, mert otthon kell vigyáznok magánérdekeikre. Végül a hajdútisztok helyébe, Bocskay körül főúri tanácsot kívánnak, a paraszti főtisztek helyébe urakat. Visszakövetelik a zászlók alá állt, fölkelő jobbágyaikat.

gyűlést] előlhozza, akkor mindenekről kegyelmetekkel egyetértvén, minden jót végezzünk — addig is megválík, ki leszen a mi hűségünk alatt és ki nem.⁸

A szerenesi törvényekből 1605. április 17.

... Ezt is végezte az ország:⁹ hogy az úri és nemes rend, amely vármegyékben derékképpen lakik, onnan tartozik személyében felülni őfelsége mellé, de más vármegyékben való házáitól nem tartozik személyétől lovast bocsátani, hanem csak jószágától a vármegyéknek felvetése szerint.

... Végezte ezt is az ország: hogy az urak és nemes személyek udvarházokra és majorokra, azonképpen az egyház-rendek házára, semmiféle vitézlő rendnek ne legyen szabad szállani feje vesztése alatt:

... Végezte azt is az ország: hogy urunk őfelsége minden végházaiban főrendek közül bizonyos kapitányokat rendeljen, nem hajdúk közül, hogy inkább a végházak táján való uraknak és nemeseknek jószágok ne pusztíttassék.

Kassában is őfelsége rendeljen az urak közül egy generálist, mely igen szükséges volna.

... Végeztük azt is: hogy a szökött jobbágyok, mind várakból, városokból és minden helyekből, aholott találtatnak, a szökött szolgák aszerént, mindjárt a régi szokásunk szerént és törvényünk tartása szerént megadassanak mindenektől. Ha mely városnak pedig ellen privilegiuma vagyon, produkálja és abban tartassék.

... Ha valamely hajdúk találtatnának, kiknek sem zászlójok, sem kapitányok, sem őfelségétől, sem generális uraktól levelek nem volna, azok megfogassanak és megbüntettessenek.

(Mikó Imre: *Erdélyi tört. adatok*. Kolozsvár, 1858. 3. k. 61—63. o.)

Boeskay Istvánról szóló históriásénekből. 1606

Az álmosdi útközetről

1. Németek jüvését úrfi érti vala,
a vitézeknek hírré adta vala,
mindenfelől nép ugyan reáfut vala,
gyűltön gyűl, tábora sokasul vala.

⁸ A viszonzulás célzó először arra, hogy itt parasztfelkelés van: az urak keressék kárukat saját jobbágyaikon, ne Boeskayn. A kártérítés követelésére halogató választ ad, a jobbágykatonák visszaadásáról ez alkalommal kifejezetten nem beszél. Megfélemezésüket azonban nemcsak ígéri, hanem párszáz lovast máris kiküld a felkelő parasztok ellen.

⁹ „Ország”: a rendi felfogás szerint az ország tulajdonosainak, vagyis a földdel és joggal bíró nemeseknek összessége. A feudális szóhasználat szerint ugyanilyen értelemben volt használatos a „nemzet” kifejezés is. — A szerencsi országgyűlés fejedelemmé választotta Boeskayt és már felségesnek címezi, míg Kassán még csak nagyságotlák. Itt már megvalósítják a kassai óhajokat: törvényeket hoznak a parasztfelkelés leszerelésére, a parancsnokságok előkelő nemesek kezébe adására stb.

2. Kassa felől Jakab János jű dobolva alá,
szép tarackokat vontattatnak alá,
Bocskay Istvánt ők keresik vala,
Petz hadával öszve szállottak vala.
3. Magyar vitézek mind készen valának,
egy akarattal [ők] elindulának . . .
5. mindjárt németek romlani fogának.
6. Szörnyű halált ott nagysokan vallának,
és fogságra benne sokan jutának,
Petz Jánosval úrfiak hozatának,
magyar vitézek örömben valának.

A parasztfölkelés terjed

8. Hajdú vitézek azok közül valának,
kiket hol érnek, esketnek, hódoltatnak,
mindent Bocskay számára esketnek,
nimet-pártosokat ölnek, fosztnak, emésztnek.

Az osgyáni csata

25. Ezenközben németek készültének,
Básta Györggyel sokan gyülekeztenek,
Borsod vármegyében fészket vertének,
magyarokkal megvíjni igyekeznek.
26. Balázs ott csak gyorsan gonoszul jára,
vakmerőség ott neki nem használa,
mást bokornak vélne a viadalba.
Ellenségtül félj mindvégig a viadalba!
27. Sok jó szegínylegínyt Balázs ott veszte,
űmaga is fogságban esék, vesze,
bizodalmat ezzel németnek szerze,
e hír hallván, több német gyüle öszve.

Az edelényi csata

28. Immár értsük urunknak indulatját,
hadával Kássából ű kiszállását,
Német Balázsnak hallá nagy romlását,
sietségvel viszi vala szép hadát.
29. Hirtelenségvel a hír jutott vala,
csak Mágocsy Ferenc urunkval vala,
másik úrfi Homonnay György vala,
ki követségben jár, ki távol vala.
30. Sok jó legínnyel a Nagy Albert vala,
Sennyei Miklós jó legínyekvel vala,

13. Az edelényi csata. (Egykorú rézmetszet.)

- Szécsy György gyalogjok hadával vala,
Homonnay Bálint is távol vala.
31. Gesztel környül Homonnaynak szép hada
urának indulatját hallja vala,
Edeliny felé immár urunk vala,
Básta György is hozzá nem messze vala.
32. Sok jámbor vitéz ember harcon vesze,
német, magyar lövés miatt epede,
végre magyar vitéz futni erede,
kit a német éjjel nem vón eszébe.
33. Éjjel is had mind menten megyen vala,
fejedelmünk meg azt nem tudja vala,
Posta Ábrahám megmondotta vala :
— Kegyelmes uram, hadad fut — azt mondja.
34. Derék sereg az, ki urunkval vala,
seregben áll, mintha víni akarna,
egy nagy ködöt isten támasztott vala,
kitül német kevés magyart nem látja.
35. A Sajón túl Básta hadával vala,
Torka szakadtában kiáltja vala :
Tisztessége-vesztett áruló volna,
aki a Sajón ma általgázolna !
37. Mégis igen fut hajdúság feltében,
Homonnay Bálintnak hire lön ezben,
siet ura után nagy sietségben,
megsegíté szép hadával igyében.

Líppal elidegenedik Bocskaytól

38. Líppai Balázs környül kezde járni,
titkon levelével gyakran érteti,
a kengyelt felen akarja nyomatni,¹⁰
sok ígíret végre meg kezdé, győzni.
39. Bástának az erdélyi vajdaságot
holta napig igirik uraságot, —
hogyha megverheti a magyarokat,
tegye rabbá mind a pártos urakot.
40. Levágassa nemességvel urakot,
porrátegye mind az egész országot ;
Líppainak ő is igiri vajdaságot,
hajdúságnak nemesek jószágokot.

¹⁰ Túlooldalra helyezni a súlypontot.

14. Ötszáz paraszthajdú pusztulása egy faluban. (Egykorú rézmetszet.)

41. A szegény parasztságot ne bánának,
de a nemességet mindenütt vágnák,
nagy várurak küvárát hadnagyoknak :
csak hajdúság urunkat kézben adnák.
42. Hallja Básta Lippainak kész voltát,
bánja : hajdúság nem fogadja szavát.
Urunknak magyar tartja fogadását.
Az, hír hallván, feljebb szállítá hadát.

Főlkelt parasztok veszedelme Borsiban

43. Hadával Básta György alá indula,
Kassánál téglavető [mellé?] szálla.
49. Ujhelyben szálla és megtudta vala,
Borsiban hogy sok gyalog hajdú volna,
Zeleméry Miklósnak udvarába.
Gyorsasággal rájok mentenek vala.
50. Pór hajdúság félnie nem tud vala,
mert a tobzódásnak estenek vala,
német közel volna — nem tudja vala,
csak sivalkodást kezde hallania.
51. Házakat kezdék mindjárt gyujtania ;
pórhad a tűz alól kezde futnia,
.....
lövik vala, akasszák vala.

A parasztvezér bukása

57. Négyezer magával Balázs indula,
lovon menni ő ott senkit nem hagyta,
gyalog forgódást gyorsabbnak gondolá,
tudja : németet házban tapasztolja.
58. Jutának a vitézek éjféلكorban,
ellepék falukat sivalkodásban,
Fel-Sebest is felgyujták űk azonban,
Nagy-Sebest, Fel-Sebest, [égnek] nagy lángban.
59. Híre lűn ezben Eperjett Bástának,
jól hallja szólását magyar puskáknak,
bánja : nem izenhet Sárostit valóknak.
Magyarok is egyesség felé ballagnak.
60. Öröm-mondók urunkhoz bejutának,
nyereségen fejenként vígadának,
fű-fű vitézek ajándékoztatának,
Lippai Balázssal nagyvígan laknak.

61. Elhívé Balázs magát dolgaiban,
 ú akar fű lönni minden dologban,
 hallgat urunk csak nagy jámborságában,
 tűr ideig Balázsnak nagysok dolgokban.
62. Ez idő közt urunk Kassában vala,
 különb-különb dolgokat igazgata,
 Balázs dolgát elméjében forgatja.
 Itt kettészakada Balázsnak torka.
63. Kár lún Balázsnak magát így vesztni,
 tökéletlenség őt im merre viszi,
 életét és tisztességét mint veszti;
 így jár az, ki magát hamar elhiszi!
83. Koronázása hogy meglún urunknak,
 jóemlékezetű Bocskay Istvánnak,
 ki mondaték magyarok királyának,
 Moldva, Havaselve, Erdélynek urának.

Bocskay lecsöndesíti a hajdúkat

86. Semmi kevélység übenne nem vala,
 fejedelem módjára magát tartja vala,
 noha mindennek jó nem lehet vala,
 jókval magát ü szerettetni vala.
88. Hajduság miatt oly nagy búa vala,
 Számtalan sok panaszt [róluk hall] vala.
 Szép szavával mindent [csendesít vala]
 Mert örömet nekik [szolgál vala].

BETHLEN FARKAS

Erdélyi históriájából

... Volt háromezer magyar szabad hajdú, kiket a császári vezérek zsold ígéréssel toboroztak; állandó fegyverforgatáshoz szokott, szüntelen hadakban forgolódo, erős katonaemberek ezek; Barbiano ugyancsak elvadította, elkeserítette őket, mert több esztendőök lefolyása alatt gyakran nem kaptak zsoldot. Tudta ezt Bocskay és remélte, hogy könnyen a maga részére nyerheti őket; azért Kereki várából Örvendi várnagyot megbízta, hozza pártjára őket. Ez nyomban titkon felbízta hadnagyaikat, kapitányaikat s azokat is, akik előtt módja volt beszélni, nemcsak ígért nekik mindenfélét, meggyőzte őket aranyozott kupákkal és egyéb ajándékokkal, de megremítette őket azzal is, minő nagy veszedelem fenyegeti mind a magyarokat, ha útját nem szegik hamar Barbiano törekvéseinek.

Lássák, mit tesznek és fontolják meg komolyan, minő csekélyke nyereség reményében vetik örökös romlásra szegény hazájukat és földjeiket, ha tovább hadakoznak Barbiano alatt, aki kifosztotta, elnyomta a népet, nemeseket, falvakat, városokat s végül sok helyen megcselekedte, hogy már a lelkiösmereten is bitortlást teszen, amelynek pedig csak maga az isten az ura. Ragadják meg hát az első alkalmat, hogy a hazáért, szabadsága bosszúlásáért fölkeljenek, hiszen nyilvánvaló, Barbiano hamarosan az egész ország romlása lesz, hacsak hatalmának mihamarabb elébe nem állanak. De nem csak közösségben mindüket, de egyenként őket magukat is mennyiszert sértette s kétségtelen, ezentúl is így fog cselekedni; szilárdítsák meg hát az országot régi szokásaiban, ne pártolják tovább Barbianót, ha ép testükben ép a lélek, de idő kedveztével forduljanak ellene. Barbianótól elszakadva, nemcsak a hazának és polgárainak, de maguknak és családjuknak is jót tesznek, veszedelemtől ne tartsanak; teremtsenek alkalmat, hogy kimentsék hazájukat a szolgaságból és bosszút álljanak érte. Nincs igazabb és tisztességesebb ügy mint fegyvert fogni a hazáért és a szent hitért.

Ilyen és hasonló buzdításokat tett Örvendi, felbujtotta a vitézeket és elérte, hogy kitört régen lappangó, néma keservök és hajlandóbb lón lelkük arra, hogy Bocskayt kövessék.

Gondok között hánykódott Bocskay, mindenfelől miképpen oltalmazza magát; ezalatt Barbiano még Váradon volt, azon igyekezve, hogy ellene csapatokat szedjen össze s ott a vele levő katonáknak megengedte, hogy nyolcszáznál több polgár házát kifosszák, mintha ellenséges préda volna, a szerencsétlen lakosság nagy sírására, jajveszékelésére: ezt szánta mintegy ajándéknak katonáinak, hogy serény lélekkel induljanak Bocskay ellen. És midőn az a magyar katonaság, mely utóbb átállt Bocskayhoz, váltig sürgette kijáró zsoldját, követelésük kielégítésére azt mondta:

— Eredjetek Debrecenbe, javallom, raboljátok ki a várost. Onnan szedjétek magatoknak zsoldot, amennyi tetszik, mert kezem ügyében számotokra semmim sincsen, amit adhatnék.

Debrecen városa Erdély, Török- és Magyarország határán fekszik, sok a népe, háza, de semmi fal sem óvja; így háborúban és békében egyaránt mindenféle sérelem éri, naponta sarcolják, terhelik mindenfelől, végső nyomorúságra jutván. Ennek javai felforgatásából akarta Barbiano katonáinak hibázó zsoldját kipótolni. E méltatlanság felingerelte a katonákat, nem akartak fegyverrel törni azoknak javaira, akiknek oltalmára fogtak fegyvert. Mondák továbbá: helytelenül teszi Barbiano és emlékezetes gyalázatára lesz, ha a császár hadát az ártatlan nép könnye és vére árán akarja kielégíteni.

Megértette e válaszból Barbiano, hogy nekikeserült a hajdúk

lelke, tartott tőle, hogy e veszedelmes időkben elszakadnak tőle, fizetett hát nekik fejenként egyhavi zsoldot, vagyis közvitéznek három, hadnagynak öt forintot, egyebeknek tisztők szerint. Ezzel azonban le nem csillapíthatta éhségüket. Méltatlankodtak ugyanis, hogy annyi elmaradt zsoldjukból csak egyetlen hópénzt kaptak meg. Azt mondták, méltatlan szabad embereket ingyen hadakozásra kényszeríteni s visszatartani munkájuk és virtusuk jutalmát; fenyegetőztek, hogy zsoldjuk visszatartásából több lesz Barbiano kára mint a haszna.

Ez lévén a vitézek és hadnagyaik hangulata, Bocskay nem mulasztotta el az alkalmat és a maga oldalára csalogatta őket. Megfontolták, minő veszedelemmel fenyegeti Barbiano hazájukat; elméjük, gondolkodásuk mindinkább Bocskayhoz hajlott. Nyomban az ügy véghezvitelére tértek: azonnal azt a tervet fogadták el, hogy fegyvert fognak érte Barbiano ellen; tanácsot tartottak: először Kún István, utána több más kapitány is átpártolt. Ezeknek tekintélye könnyen utánuk vont a többi csapatokat is; voltak azonban, akiket nem annyira Bocskay ügye vitt az átállásra, csak vezéreiket követték. Ez annál könnyebben megeshetett, mert a Várad környékén levő helyeken Barbiano fejenként toborozta őket. Ilymódon Bocskay három-ezer emberrel gyarapodott s most már fennebb lélekkel emelt fegyvert Barbiano ellen. Mennél bizakodóbbak lettek ők, annál inkább megremült az ellenség. De Barbiano nem hagyta el magát; Adorján melletti táborába hívta az összes csapatokat s oda csatlakozott az erdélyi had is, Sennyei Pongrác és Capreolo vezérletével, kiről már szóltunk. Johan Baptista Petz is háromezer újonnan toborzott lovassal és gyaloggal átkelt a Tiszán és Váradnak tartott, hogy Barbianoval egyesüljön... Amerre vezette katonáit, nyomta, rabolta a szegény parasztságot. Látták ezt a magyar urak, óvni akarván jobbágyaikat, bőven adtak Petznek eleséget. Ő azonban szolgálatukért visszásan fizetett: szekereiket, fogataikat is megtartotta...

Hallván Bocskay, nincs már messze Petz, gondolta, leghasznosabb lesz neki meg a háborúnak is, ha mielőtt ez Barbianoval egyesül, kockáztatja az ütközetet, jól tudta, ha megszalasztja őt, gyöngül az ellenség, Barbiano megriasztja vele, maga pedig jobb reménységben lesz.

Szüntelen menetekkel Petz már elérkezett hat mérföldnyire Váradtól, Álmosd nevű faluhoz, ott tábort ütött s maga mintegy kétszáz lovassal kiment Diószeg mezővárosáig, hogy bevárja azt a tízezer tallért, amit fővesztés terhe mellett Debrecentől követelt. Megremült a fenyegetéstől a város, de részben a közinség, részben idegen fegyver úgy megszegényítette, hogy csak nyolcezeret küldött Petznek. Megharagudott ez, hogy a parancsolt summát nem hozták el nyomban

teljesen, két tanácsbélit megköötztetett és börtönbe vettetett s dühöngve meghagyta, minthogy másnap továbbindul: ha idejében nincs ott a többi pénz az utolsó fillérig, akasztófán vesszenek. Amazok mentegetőztek: szegény a nép, rövid az idő, igen bajos pénzt szerezni, s hangoztatták, nincs mód, hogy azonnal előteremtsék a hátralekos summát. Petz azonban nem tágitott.

Míg Petz a debrecenieket szorongatta, Bocskay nagy gondban volt és éjt nappá téve mindenképpen munkált ügye jó végre hozásáért; összes csapatait zászló alá gyűjtötte. Megbizonyosodott, hogy Petz az éjszaka második őrváltása idején kiindult táborhelyéről — mert Barbiano egyre-másra küldözte hozzá követeit, hogy jöjjön már — tehát sötét éjszaka elébe indult. Ez éjszakára következő nap október 15-ike volt. Petz tehát csatlakozott táborához és oly rendbe állította csapatait, hogy legelől a vértés lovasok vonuljanak kapitányaikkal, velük ment maga a vezér, Petz is. Azután a szekerek és poggyászok hosszú sora következett a nők és gyermekek harciatlan sokaságával, végezetül kétezer lépésnyire a német talpasok zárták be a menetet. Láta Bocskay, e szükségben hosszan tanakodni nem lehet, késlekedésnek nincs helye: elhatározta, gyorsan végére jár a dolognak. Csapatait Petz csapataival összeméri; a mezőség közepén lappangva, derengő holdfénynél, szorongó lélekkel beszédet intézett a katonákhoz . . .

Ezzel a beszéddel Bocskay megerősítette vitézeit és tudva, hogy a győzelem kezdete a bizalom, bátran az ellenségre vezette őket. Először egy magyar csapat az éjszaka csöndjében a német vértésekhez közelített, mintha békés szándékkal volnának, hogy az ellenség számát és szándékát közlő kiismerjék. Szóbaálltak velük, megkérdezték, miért haladnak sötét éjszaka. Mondták, jobb lenne, ha visszafordulnának, ahonnan jöttek. Bocskay felől ugyanis nagy a veszedelem, amiért Barbiano küldözte otthonából és fegyverre kényszerítette. Azt felelték rá a németek, hogy ők nem törődnek Bocskay fenyegetéseivel. Innen is, túlról is így beszéltek, majd a magyarok portyák módjára visszatértek csapataikhoz és csöndben hagyták, hogy a lovasok s a nyomukban hosszú sorral jövő szekérek elvonuljanak. Mikor aztán szétbomlott csapatokban a gyalogság következett, egyszerre törtek rájuk minden erejükkel. A váratlan támadás megzavarta őket, hamarjában fegyvert fogtak, mindkétfelől lárma, zajongás támadt, ropogtak a fegyverek, betöltötte ez az éjszakát, a sötétség még szörnyűbbnek tűnt. A magyarok kétszer-háromszor összeszedve erejüket, áttörték a német hadirendet, legázolták csapataikat, karddal, lándzsával, bárdal és egyéb szálfegyverekkel vágták, ölték őket. A hadnagyok példát adtak a vitézeknek a harcban s a vitézek is serénykedtek s hamarosan az utolsó szálíg levágták volna a németet,

ha a vértések a vad harcizajra és fegyverropogásra mintegy kétezer lépésről vissza nem fordulnak és segítségére nem sietnek megingott seregüknek. Ekkor jóval nehezebb harc kezdődött.

A német lovasság támadó és védőfegyverzete, kiképzése jobb lévén, első rohamra megingatta a magyarokat és messzire visszavetette. Erejüktől függött a győzelem, de a német katona az alkalmatlan sötétben lest gyanított és amikor a magyar meghátrált, éppenséggel nem üldözte. Bölesebbnek látszott, ha a gyalogsághoz csatlakozik s felbátorítja, mivelhogy a hirtelen támadás megrémítette, megzavarta őket. Így a magyaroknak kedvező ideje maradt, hogy bátorságukat és erejüket összeszedjék. Ezután a német katonaság a vele levő két nagyobb, kerek ostromágyút és hét kisebbet fordított az ellenségre, megtöltötte porral és golyókkal s ami rendelkezésére állt a kurtára szabott időben; elkészítettek mindent, hogy a magyarokra lőjék. A németek helyükben kitarva, heveskedtek, hogy inkább meghalnak, semhogy a magyarok legyőzzék őket.

Katonáinak visszaveretésével, Bocskay látta, hogy nagyon veszedelmesre fordult a dolog; összeszedte seregét, bátorságra tüzelte lelküket, mert ez a győzelem anyja; szüntelen kiáltozta: meg kell újítani a csatát, szépen harcoljanak, ki ne engedjék kezükből a félgyőzelmet. Bocskay heves biztatása igen használt az ügynek. A had fegyvert fogott és erről-amarról újra megrohanta a német lovasságot, gyalogságot. Nagy öldöklés és csapás árán tört a győzelemre. Nyolcszor újította meg a harcot, hol az egyik, hol a másik sereg, egymást váltakozva verve vissza. Most egyiknek, majd másiknak kedvezett a szerencse. Inkább csatározásnak, mintsem igazi csatának tűnt ez az éjszakai harc. A sötétség leple alatt ugyanis majd a magyar csapatok hol ezt a német osztagot rohanták meg, hol mást, majd pedig a nagyobb számú német had kört formált s egymást biztatva támadtak itt-ott a kisebb magyar egységekre. Zúrzavarosan hol itt, hol ott öldökölték egymást, inkább a vakszerencse, mintsem megfontolás szerint. A magyarok voltak az ostromlók, a németek szinte ostromlottak. A késő éjszaka kezdett harc kora hajnalig tartott, kölcsönösen támadva, addig marcangolta egymást a két ellenség. A magyarok végül mégis minden erejüket megfeszítve a harcon, maguk felé hajlították a szerencsét, amikor is a világosság láthatóvá tette és megbizonyította minden egyes katona virtusát. A német lovasságot megtörték és megfutamították: rombolva, öletve nyitott magának útát. Árkon-bokron át futott mindenki, amerre látott. Ritkás, szakadozott erdők tarkítják e vidéket. A német katona ezekbe bújt, ez kissé késleltette, de nem óvta meg a leöletéstől: mindenfelől hálóba akadva, levágták őket. Látta Petz, hogy futnak, veszve dolga, futott ő is a nagy vereségből, de egy vitéz, lelkes ifjú, Ladányi György elfogta...

Magyarországban idegen seregen ennél nagyobb vereség már régen nem esett. Bocskay bátorságát oly mértékben növelte, amennyire meglankasztotta Barbiano. Véget érven a harc, a katonák hüvelybe dugták kardjukat és a zsákmány összeszedéséhez fogtak, megrakodtak fegyverrel, ruhával, ragadománnyal, pénzzel és egyéb prédával. A többit a szomszédos helységekből odacsődült parasztoknak hagyták. Emlő után tátongó csecsemőket is talált a nép, anyjuk teteme meg azok mellett, akiket az alkalmatlan sötétségben és a harc zürzavarában leöltek : ezeket hazavitték és családjukba fogadva, nevelték . . .

Bocskay kedve szerint hatalmába kerítvén a (kállói) várat, nyomon követte Barbiano a Tisza vizéig. Bocskay vitézei Barbiano hadából a sok elmaradozót az úton megfogták és megölték. Maga Barbiano pihenés nélkül tette meg a másfélnapos útat a Tiszáig, sehol sem állt meg, sötét éjszaka vezette át seregét a tokaji várnál levő bárkákra és pontonokra épített fahídon . . .

Igy lévén a dolog, a két ellenséges sereg szembenállt, csak a folyó volt köztük. Ekkor Barbiano hit alatt sértetlenséget biztosítván, Bocskay hajdúhoz két főembert küldött : Duvall Henrik grófort, akinek vezérlete alatt előbb katonáskodtak és a magyar Pethő Lászlót ; kérdést és kérelmet intézett a hajdúkhöz : Mi ok vitte őket e változásba, miért szegték meg vitézi esküjüket, mely Rudolf császárhoz kötötte őket, s ily hirtelen szegték meg esküdt hitüket mely mellett életük árán is megállani tartoztak volna?

Felelték erre Lippai Balázs és a többi csapatkapitányok és azt mondták : fel vannak oldozva esküjüktől, mert a császáriak is megszegették a magyaroknak tett hitüket ; meg kell tartani a hitet, de csak ha mindkét fél tartja, a hitszegőnek adott hit nem ér, ezt tartja igen helyesen a szólás-mondás. Egyébként is értéktelen minden eskü, ami a haza és a hitvallás romlásával jár. Legigazibb ügy, amiért ők fegyvert fogtak maguk és a köz szabadságának felforgatói ellen. Inkább tartoznak hűséggel istennek és a hazának, mint az ő ellenséges hatalmuknak, mellyel a magyar nemzet annyi sok csapása után még a szent hitet is végső romlásra juttatják, melyért minden jámbor, jó ember habozás nélkül kész meghalni.

Kérdezték erre Barbiano követei :

— Hát akkor miért vettétek fel a császár zsoldját, akinek nevében toborzódtatok?

Nem új toborzásért vették fel a zsoldot — felelték — hanem az régi munkájuk fizetése volt és bizony még hiányzik is egynehány hónapra. Ha ezt Barbiano lelkiismeretfurdalás nélkül a maga ládáiba rakta, tudja meg, hogy megveszik rajta.

Miután a követek ezzel a válasszal visszatértek Barbianohoz, Róbert alvezérét elégséges csapattal Tokaj őrizetére hagyta, lelkére kötve, hogy jól vigyázzon, ő maga fölszedte táborát és Szántó faluhoz telepedett . . .

Ezalatt Barbiano a vele lévő némely csapatokkal buzgón igyekezett Kassára, melynek parancsnoka volt, ott várt rá felesége is, hogy majd szerencsésen térjen meg a háborúból. De a kassaiak meghallván, hogy Barbiano fut az ellenségtől, hamarsággal fegyveresen szállták meg az összes kapukat, bástyákat: nem felejtették el még ugyanis, milyen keményen bánt velük Barbiano. Mikor hát Barbiano kérte bebocsátását, ráparancsoltak, hogy maradjon távol. Ő kért, könyörgött, hogy a császár-oltalmazta várost ne adják ellenség kezére. A királyi fölséghez eddig való becsületüket és hűségüket valamiképpen be ne szennyezzék. Hittel fogadva ígérte, hogy a város törvényeit, szabadságait, kiváltságait megtartva fog lakozni benne, visszaadja a szentegyházat, a falukat, megtérít minden kárt s meg egyezés okából mindenféle sérelemre örök feledést borít.

Erre a városbeliek nem feleltek egyebet, csak azt, hogy nem lenne bölcs dolog, ha az országnak, a köz-szabadságnak esküdt ellenességét s honi törvények felforgatóját ismét körükbe fogadnák s tudván és akarván, kétszer botlanának egyazon kőbe.

Barbianonak odaveszett minden reménye, hogy visszavegye a várost; újra kérte tehát, hadd mehessen be csak csekély kísérettel, hogy bizton kihozhassa onnan házanépét és házi felszerelését. De az is megtagadtatván, nem késett tovább, hanem a vele levőkkel Szepes felé indult . . .

A hír Magyarországszerte széthordta Petz vereségét, méginkább Barbiano futását s a lakosság különféleképpen gondolkodott felőle: egyik így, a másik amúgy; akik bosszút szomjaztak, dicsérték Bocskay tettét — de szidták azok, akik ezután még rosszabbtól tartottak. Egy dolog segítette elő nagyon Bocskay igyekezetét: noha a nemesség a zavargás kezdetét rokonszenvvel, segítséggel nem támogatta, az alnép nyomban csodás gyorsasággal, óriási számban csatlakozott hozzá.

Ehhez járult még, hogy a kassaiak tekintélyes virtusú és bölcsességű polgárokat küldtek Bocskay elé a Tisza-révig. Herceg István tanácsbelit és Kalmár Jánost, s általuk a városbíró, Bocatius János, az egész tanács és a városi polgárság hűséget s ha kell, segédcsapatot, fegyvert és mindent ajánlott és ígért, ami csak szükséges a győzelem kivívásához . . .

Ily módon Magyarországon hatalmas mozgalom gyűlt ki és terjedt mint tűzvész mindjobban elharapódzó lángja . . .

[Az oszgyáni csata előtt] . . . Német Balázs mellé vezértársul Bornemissza János adatott, ki az ügyek intézésében józanabb, tárgyalásban derék s mindenben körültekintőbb volt. Bornemissza nem tartotta tanácsosnak, hogy vakmerőn megmérkőzzenek Bástával : nem okos dolog ez, csak vakmerőség. Ostobaság és veszedelmes újoncokat összemérni veteránokkal . . . Se erejük, fegyverük, számuk, hadbeli jártasságuk, se vezéreik, se katonáik nem mérhetők igazán össze Básta seregével. Nem okos dolog a szerencsét, mely önként is mindig szívesen fordul visszájára, meggondolatlan és esztelen vakmerőséggel ingerelni teljes romlásunkra. Minden ügyben gonosz és kárhozatos vakon nekirohanni és inkább bátorsággal, mint ésszel cselekedni : de háborúban, hol nem egynek, de sokaknak üdvéről vagy vesztéről van szó, azt kell tartanunk, hogy nincs oly kivégzés, mely kiengesztelhetné e bűnt. Az ilyen elszármított és vakmerő harcviágy inkább afféle hívságos hírnévhajszolás, mintsem igazi, szilárd dicsőség kiérdemlése. Ezért sokkal bölcsőbb lenne az erősebb ellenség elől meghátrálni, vissza a táborba, ahol majd nagyobb reménység leszen az ügy jó sikerére. Addig kell munkálnunk rajta, míg van idő, hogy járjunk biztonságosan. Gonosz és gyalázatos emlékezetű dolog lenne, hogy ekkora népi sereg kövesse ostobaságunkat.

Igy és efféléket beszélt Bornemissza Németnek : de vigyázzon, hogy magatartását a katonák ne fartsák gyávaságnak, kislelkűségnek. Német azonban nem hajlott rá, megmaradt szándékánál, egyetlen terve : a karja volt. Mondják, ötezer embert vezérelt ; ezeknek java-része azonban a környékbeli falvakból iratkozott parasztság volt, újoncok a hadakozásban. Így Oszgyánál táborot vertek. Ez a kastély a nagy nemes Bakos János uraságé volt. Szemben a kastéllyal magas dombhalom emelkedett : ezt Német Balázs vármódjára ülte meg és ahol úgy látszott, hogy a menedékes lejtőn az ellenség könnyen felhághat, rögtön árkokat ásatott és sáncokkal erősítette meg. Más, meredekebb oldalakra őrségül katonákat rendelt. — Bornemissza a faluban maradt, a kastély és a domb közé zárkózva, a hadinép legnagyobb részével. Egyébként a két vezér úgy osztotta be a munkát, hogy a dombról, faluból, kastélyból egyszerre csapnak ki és verik vissza az ellenség támadásait. A kastélyt annyi őrséggel látták el, amennyi belefért, Nagy András parancsnoksága alatt. Mindenképpen az ellenség mielőbbi megtámadására és megfutamisására készültek.

Míg Balázs és Bornemissza eképpen igyekeztek, Balázs táborába egy Horvát György nevű állítólagos szökevény érkezett Bástatól ; azt hajtogatta gyakorlott pattantyús¹¹ és hazudta, hogy titkon hagyta el Bástat, mert a magyarok győzelmét várja és mindenféle nyájas

¹¹ Tüzér.

szivességgel színlelte hűségét. Német Balázs ámbár gyanúsnak találta ezt az embert, mégis bántatlan hagyta, hogy két napig tartózkodjék táborában és mindent megszemlélhessen. Horvát valójában mindent csendesen kikémelt és éjszaka visszaszökött Básta táborába, felfedte Bástának Balázs minden felszerelését, erejét, célját, tervét. E körülmény jó reménységet költött Bástában, Balázst ellenben nem kis félelemmel töltötte el. Ezek így lévén, Básta összes csapatával rémületesen Németék ellen indult. Német magabiztosságot mutatandó, mintegy háromszáz, fegyverre, bátorságra kiváló lovast Básta elé küldött a folyócskához, mely mérföldnyire volt onnan iszapos gázlóval, — hogy amazokkal csatározásba bocsátkozzanak. Ezek átkelve a vizen, midőn kézitúsára került a sor, heves lelkületet és merész harci kedvet tanusítottak, a túlerő azonban könnyen megfutamította a keveseket. Miután a hidat előbb bontották szét, az ingoványos medren nehezen vergődtek át, majdnem mind a vízbe, meg a ragadós, sáros gázlóba vesztek.

Ezzel kezdődött a vereség. Básta katonái a harc e részét sikerrel végezve, fentebb lélekkel, egész erővel, Német táborának ostromára indultak, hogy mielőtt magukhoz térnek a lovasok veresége feletti zavarukból, szétverjék és legyőzzék őket. Először tehát a lehetőséghez képest mindkét felől löfegyverekkel harcoltak. Német a dombról a kezénél levő négy közepes ágyúból lőtt Bástáékra. A falu megerősített sáncaiból Bornemissza rohamozott mind a lándzsásokkal. Ugyanily módon a kastélyból is keményen támadták az ellenséget. Bástáék egyidőben rontottak Balázs magaslaton fekvő tábora, a falu és a kastély ostromára. Könnyebb megszerzéseért, a domb és a kastély közt fekvő falut felgyújtották, miután őrségével hasztalan viaskodtak. Bornemissza az övéivel a völgy bejáratánál jobbította tartotta a bajos dolgot. Eközben a füst és láng alkalmatosságával Bástáék minden erejüket összeszedve, nagy kiáltozással Németék kiostromlására indultak. Rövidesen ki is szorították őket, mindkétfelől nagy öldöklés árán; őrségét szétszórva, felhágtak a dombra. Ugyanebben az időben Bornemissza maga is a völgyben hiába próbálta megállítani övéit; eddig lelkét nagy álhatatosság erősítette, de a vesztett ügyön elcsüggedt és embereinek végszükségétől kénytetve, megnyitatta a falu túlsó végén a sáncok kapuját. Erre ki-ki fejét vesztve menekült és rejtőzni a közeli erdők sűrűjébe bújt. Ekkor bizony mindenütt csúf mészárlás kezdődött. Az egész dombtetőt és a lejtőket megöltek tetemei borították. Németék mind a dombon és a faluban egymás hátán menekültek a csatából, felbomlott a rend, szabad út nyílt az öldöklésre, romlásra. A vert magyarok, amerre út adódott, árkon-bokron, nyakra-főre rohantak.

Német vezér, midőn látta, hogy a dombon és a faluban veszte a

harc, övéinek öldököltetése közepette, a sűrű füst leple alatt sebbel-lobbal a kastélyba húzódott, mely még sértetlen állta Básta erejét. A vezér jelenléte ugyancsak erőt öntött a kastély őrségébe; még bátrabban szálltak szembe az ellenséggel. Ezután kirohanásokkal fárasztották Bástáékat. Básta látván, hogy a kastélybelieket a vereség nem csüggesztette el, odavonatta ágyúit és erőhatalommal próbálta megtörni nyakasságukat. Tehát ostromot rendelt. Rongálta, döngette, omlasztotta a kastélyt körülvevő árkolt kőfalat és végül nagy rés támadt; tüzet vetettek be és az ostromlottakat teljes végveszedelemre juttatták. Így Bástával bántatlan elvonulásban meg nem állapodva, idő és alkalmatosság kedvével a magyarok kirohantak a kastélyból és nem kis veszteséggel — amint ily körülmények közt ez már történni szokott — gyalog futamodva, a közeli erdőkbe menekültek. Német, e vad és féktelen lelkületű férfiú, midőn ügyét veszve látta, övéit otthagyni restelte: elhatározta, hogy csak utolsóul rohan ki a kastélyból és a futás gyalázatát tisztos helytállással egyenlíti ki. De vasat szegeztek torkának, bal felső karján puszkagolyótól sebezve, kétezer emberét és négy ágyúját veszítve, Básta hatalmába került. Többi népe elmenekült a közeli berkekbe, erdőkbe. Balázsénál jobb szerencse mentette meg a csatavesztésből Bornemisszát.

Básta maga elé vezettette Balázst és őt sok gyalázkodások után, fogságra vetette; majd több ízben ígéretekkel kísértette meg, hogy Bocskayt elhagyva, az ő oldalára álljon — főképpen azért, hogy munkájával megzavarva Bocskayék lelkét: hadd bonyolódjanak egymás ellen belső harcba a megzavarodottak. Básta mire sem tudta rávenni a makacs Balázst, hát megláncolva magával vitte.

Osgyánnál tehát Básta győzelmet nyervén a szepesváriak segítségére akart sietni, de értesült, hogy Német Balázs vereségének halatára Lippai nyomban megszüntette az ostromot és visszatért Kassára...

Básta Szendrőt fáradság és véráldozat nélkül elfoglalván, Kassának tartott. Ide már megelőzően beszállt a Bocskaytól előreküldött Lippai, ami igen felköltötte a szomorkodó lelkeket. Básta először papok által intette a kassaiakat, hogy megadják neki a várost... Eközben ugyanazon nap estéjén Lippai Balázs kirohant hajdúkkal felgyujtani az elővárosokat, hogy a császáriaknak ne legyen hol meghúzódniok. A németek visszaverték, néhány társát golyótól találva elvesztette, mire megtért a városba. Mégis elfogták a császáriak közül Jellus Lénárt huszti várkapitányt — ezt a kassai várkapitány, Sennyei Miklós megölette. Meghallotta ezt Básta és a tettet hasonlóképp torolta vissza.

Midőn ugyanis, mint fenebb már mondtuk, az osgyáni csatában elfogta Német Balázst, nem sikerült a lelkére beszélnie, átcsalnia és azt sem remélhette, hogy a hajdúereget Bocskaytól a maga oldalára szerezzé: Elhatározta hát, hogy kivégezteti. Egyesek szerint kalodába kötözve, lábánál fogva felakasztatta, majd miután soká hánykódott élet és halál között, puskalövésekkel verette át — mások más-képpen. Azt mondjuk el, amit később biztos jelentések közöltek. Balázst kivették a táborból; az életbenmaradáshoz nem lévén reménye, elhatározta, hogy még életében saját kezével bosszúlja meg halálát. Midőn ugyanis Básta parancsára kivégezni vitték, kezét nem hátrakötötték, hanem előre. Mellette haladván a halálát jelentő hóhér, Balázs hirtelen mindkét kezével elragadta tőle marokolatánál fogva kardját. Mit nem merészel a bátor lélek, hogy megtorolja fenyegető halálát? Tudjuk, hogy a végveszedelemben levő embert örvöngés fogja el. A kirántott idegen pengével megsebzett egy katonát, meg is ölte volna, de kötözve lévén és gyöngye a minapi sebektől, több fegyverrel, túlerővel szemben elesett: azzal az utolsó gondolattal, hogy katonamódjára vész és az életből bizvást az emberek emlékezetébe költözik.

Bocskayban megvolt a készség, hogy önmagát és a magyar ügyet megvédelmezze. Minden irányban hírnököket küldött s minden hatalma alatt álló csapatrészt magához, gyülekezőre rendelt. Nagyobb gonddal gyűjtötte össze seregét mint előbb, mert látta, vállalkozása sosem volt még nagyobb veszedelemben. Nagyon aggasztotta ugyanis, hogy a magyar nemesség és az urak még nem jönnek Bocskay zászlajai alá; ki-ki várába zárkózik, nem tudva, hogy hűségének vagy félelmének engedjen-e; Bocskay egész serege paraszti, de hadi fáradalmakhoz edzett nép volt, ezeket hívták hajdúknak. De ezeken kívül más paraszti csapatok is seregesen, nagy lelkesedéssel áradtak Bocskayhoz, kik előbb még soha sem katonáskodtak s akiket előbb a német had sanyargatott módfelett. Önként iratkoztak és esküdtek fel katonának. Kevés nemes félelemből csatlakozott Bocskayhoz és pedig olyanok, akik erősségeikből nem tudták megvédeni magukat és jószágaikat a kóborló katonáktól. A köznép csatlakozása volt a leg-tömegesebb, belőlük állt a had, ámbár hadi kiképzésük addig nem volt. E szorult helyzetben Bocskay, úgy ne lássék, hogy híveinek csekély száma miatt elpártol a lankadó ügytől, mielőtt Bástával valódi csatában mérkőznék, rögtönzötteen Kassára gyűlésbe hívta össze a nemeseket...

Felvirradt az 1605-ik esztendő, midőn Johann Adam Hoffkircher önként ajánkozott az Erdélyben levő császári biztosoknak, jó módja van, hogy az országban kiirtsa a tolvajokat, meg hogy a Bocskay csapatai által könnyű ostromzár alatt tartott Szamosújvárt felmentse . . .

Hoffkircher a kolozsváriaktól elutasító választ kapván, Lugosból (?) Trauzner is levélben intette, kérte, térjen vissza, ahonnan jött, az olyan harciatlan néppel, amilyen vele van, ne tegye ki magát veszedelemnek. Számos sürgetésére az aranyosszéki székelyek sem engedelmeskedtek, hanem azt válaszolták, hogy ámbár ő szent császári felségének mindenben szívesen engedelmeskednek, de ilyen kemény télidőben nem mozdulhatnak, mert mindenben inséget szenvednek. Így lévén a dolgok, Hoffkircher Torda városából Toroczkó-Szentgyörgy felé indult s megállapodott Rákos faluban három napra; a vele levők itt is körül mindent felprédáltak.

A környék népe azonban ezt már nem tűrte hallgatagon: boszúra fegyvert fogott, csapatostul özönlöttek mindenfelől, mialatt Hoffkircher elérte Toroczkó-Szentgyörgyöt és ott megszállt Toroczkai István özvegyénél — aki Koncz Pál felesége lett — annak udvarházában. A rendezetlen paraszti népsokaság megtámadta az udvarházat, de Hoffkircher és társai hosszú ideig sűrűn lövöldözve puskáikból, serényen védekeztek, sokáig feltartóztatták erejüket s amikor elfogyott puskaanyagjuk, ruháikról még az ezüstgombokat is levágták és kilövéldözték. A parasztnépből sokan megsérültek, végezetre a feldühödt köznép rájuk akarta gyujtani a házat, mire Hoffkircher és a vele levő mintegy ötven ember — magyarok, németek vegyesen — kénytelenek voltak magukat megadni. A német tisztek közt nevezetes emberek voltak vele . . . a magyarok közt volt Palatics János, Szikszai Ferenc és Kéméndi Pál deák, aki mégis elmenekült s ő beszélte el az egész tragédiát. Mindezeket elfogták, megkötözték s a köznép sokasága Enyed városába vitte őket, de az ottaniak nem vették át a foglyokat, hogy e cselekedetben semmi részük se legyen. Erre ismét Toroczkó-Szentgyörgy irányába vezették el őket, de a szakadékos út sziklái közt Hoffkirchert és társait felkoncolták.

Midőn ily módon az említett várak Bocskay István kezébe estek, az erdélyi rendek Bocskay új meg új leveleiből megtudták szerencsését . . . Ez okból Petki János, főrendű székely a nemeseket és egyéb katonai rendű udvarhelyszéki székelyeket ama szék Keresztúr mezővárosába február hó elejére összehíván, javasolta nekik: Ha jobb elhatározásra nem jutnak, úgy maguk adnak okot Erdély romlására, rövidesen vége az erdélyi nemzetségnek. Ez okból egy lélekkel térjenek Bocskay hűségére, egy lélekkel működjenek közre a magyar szabadság helyreállításának ügyében . . . Ennek hallatára . . . egy aka-

rattal elhatározták Bocskay fejedelemmé választását ; irtak is nyomban a főuraknak, a megyei nemeseknek, meg a többi székelyeknek, hírül adván, hogy ők Bocskay hűségére térnek . . .

Midőn tehát ezek gyors futárok által a leveleket megkapták, február 21-én Marosszék Szerda mezővárosában összegyűltek . . . A megyék kívánságainak summája az volt, hogy Bocskay ejtse módját az Erdélyben lévő német őrségek eltávolításának. A székely nemzet ugyanezen követek útján a következő pontokat küldte Bocskaynak : 1.) Tartsa meg őket régi szabadságukban, amelyben régtől fogván voltak Erdély romlásáig. 2.) E zűrzavaros időkben közülük némelyek ha mit vétettek volna, se Bocskay, se a nemesség nekik fel ne rója, őket azért ne üldözzék . . . 3.) Idegen kapitányokat és más tiszteket rájuk ne ültessen, csak közülök valókat, akiket ők alkalmasnak ítélnek e tisztekre — azokat megválasztani jussuk legyen. Idegen katonaságot se tartson köztük. Továbbá a köztük levő nemeseket kik nem közülök származnak, távolítsa el közülök. 4.) Ősi szokás szerint, ha székeikből hadakozásra elhívatnak, ha tizenöt nap alatt az ellenséggel megmérkőzni alkalom nem adódnék, szabadon hazatérhesse- nek. — E pontok megerősítésére Bocskay esküvel legyen köteles . . .

Az évek óta tartó sok éhínség és viszontagság után az erdélyi köznép ebben az időben úgy kifosztódott barmaiból, hogy némi nyugalomhoz jutva, szarvasmarhák helyett önmagukat fogták az ekébe s úgy szánhattak csak és vetettek. Rákóczi Zsigmond pedig mihelyt kormányzóvá lőn, a nyilvános zendüléseket lecsillapította, az útakat a tolvajoktól megtisztította s a katonai dűlásokat megfékezte . . .

SZAMOSKÖZY ISTVÁN

Básta futásáról. 1604

Állj te, ne fuss, Básta, állj meg, ne szaladj, gyere, Básta !

Ámde te futsz s lándzsa most sergeidet veri, vágja.

Mocskosan ez jára : nyomorultak véritül áza.

Vajha te is, Básta, vesznél fakarón, legyalázva.

SZAMOSKÖZY ISTVÁN

A Magyarországon lett dolgok könyveiből

1604. Filek megvétele csak ilyenformán volt. Volt kapitány Filekben Honorius Tonhausen, német nemzet, karinthiai, de a magyar-

nak igen barátja és jóakarója. Mikor Petz János hadát megverte volna Bocskay István Diószegnél, hirtelen e győzelemnek egész Magyarországra széllyel elment a híre. A király képe kifutamodik Váradrul és szorul Szepes várába. Azon üdőben jű volt alá a tesini¹² herceg hada, úgy mint másfélezer német. Megszállának Losoncon; Filekhez úgy mint két mélyföldön.¹³ Beizennek Filekbe Tonhausennek, hogy azon éjjelen ezer kenyeret küldjön nekik. Mikor így solicitálná [*szorgalmazná*] a német Tonhausent és az udvarbíró és a kenyérnek oly hirtelen nem tehetnék szerét, gondolnak ilyen practicát [*mesterkedést*], hogy eljesszék onnan űket és hátrább szállítsák.

A kenyér — úgymond — készen volna, de nincsen annyi szekerünk, hogy kiküldhessük nektek, hanem ha valamit váraoztok, hogy a vidékrül szekereket veszünk be. De ezt is meg kell jól látnotok, hogy valami kárt ne valljatok. Mert bizonyos dolog, hogy Rimaszombatnál negyvenezer hajdú jű fel.

Ezen megjíedvén a németek, minden tartoztatás nélkül, a kenyeret sem várván meg; hátra szállának Losoncra és elmennek... Ezenközben Német Balázs Rimaszombatra jű igen kevés magával, úgy mint száz, vagy kevesebb lovaggal, gyaloggal. Küldötte volt előljáróban Miskolci Nagy Jánost, ki a rimaszombatiakat és vármegyéket felvegye. És Német Balázs is elérkezik és nagy fenytékkal a körül való vármegyékben való parasztnépet, de fűképpen a Gemer vármegyéket mellé veszi és noha sokan adnák tanácsul neki, hogy Básta erejét meg ne várja, ki tizenyolcezer emberrel jöttön jött alá, mindazáltal nagy vakmerőséggel megvárja Osgyánnál és a Német Balázst igen megveri Básta. Verték meg Német Balázst Osgyánnál november 23-án — így mondja a fileki udvarbíró.

*

Azután Osgyánhoz szállának ily tanáccsal, hogy míg Básta elérkezik, vegyék meg Fülököt. Mikor tanácskoznak a filekiekkel, csak reménységgel kezdék tartani Bornemisszát és Német Balázst mindaddig, míg Básta elérkezik.

Elküldék egy reggel Bornemissza és Balázs Némethi Gergelyt, hogy lássa meg, ha közel a nímet had. Gergely a nímetekre találván, futva szalada, mert a hátán jött a nímet Osgyánig. Kevés is szaladott volna el benne, ha Osgyántól meg nem segítették volna. Volt Osgyánnál pedig négyezer hétszáz és kilenc ember.

A harcot kezdte el Osgyánnál Bornemissza ilyenformán, hogy kétszáz kopjással általmenvén Osgyánnál amely patak foly, hogy ellenkedjék velek mindaddig, míg innét a seregeket rendelik.

¹² Teschen (Sziléziában).

¹³ Mérföldön.

A hídon belől kétfelől ezer gyalogot, egyikfelől is ötszázat, másik felől is ötszázat rendeltek : azoknak hátok megett a falu felől volt ami kevés sereg volt, melyekkel Német Balázs volt. Az álgúy erős-ségivel a hegyen a több gyalogokkal együtt volt Korlát István, kivel volt két öreg ágyú és három tarack.

Mikor immár egynehány kopiás a Bornemissza seregiben eltörte a kopiáját az ellenségben, úgy érkezék ötszáz lovag segítség Lippai Balázstul, ki a dolognak súlyán érkezének részeg állapottal. De mikor rend nélkül sietnének Bornemisszához által a Sáros patakon és eszekben vötték volna, hogy az ellenségnek sokasága miatt ott a harcot sokáig nem tarthatnák, téríték lovokat az ellenség előtt és visszább állának és így Bornemissza is általköltözék a Sáros-vízen, egynehány vitézinek halálával. Az ezer gyalog pedig megsegítvén, újabb harcot állának, olyat, hogy minden seregek Német Balázssal segítségükre odaérkezének. De mikor az új segítségük eszébe vötte volna, hogy már senkit meg nem segíthet, a Farkas Mihály zászlójával mindjárt megfutamodék. Mely dolgot eszében vevén Bornemissza, ugyanott ölé meg a zászlótartókat. Nem állhatván a több had is, nagy harcot tartának a nímettel s visszább kezde állani a falu felé. Azonban az ellenség nekifelesedvén¹⁴ a falunál, iszonyú vérontás lón. Végre Német Balázs, midőn körülvették volna a palánkkal kerített falut, leugrék a lóru, a gyalogot semmiképpen nem akará elhagyni. Bornemissza a falunak felső végén való kaput megállá. Mindaddig ki nem bocsátá a lovast, mígnem a gyalogoknak nagyobb része az erdőre szalada és a kastélyba takarodék mintegy ötszáz Német Balázssal.

Igy háromfelé szakada a magyar had ; egyfelé Német Balázs ötszáz gyaloggal, másfelé Korlát István az álgúyknál levő gyaloggal, harmadik felé Bornemissza János a lovagokkal. Bornemisszát a nímet üzte egy mélyföldig s Német Balázssra a kastélyt lőttette a magyaroktól elnyert álgúykkal ; kik látván szoros állapotjokat, éjjel kiütnek, a táboron által harcolva harmadfélszázán szaladának. Német Balázs sebes lévén, el nem mehetett, egy kazal szalma mellé ledölvén, a nímet lovászok vitték Bástának, kinek fejít vötték Borsenyénél, mikor megfutamodott volt Edelenynél a nímet.

*

1604. november 14. Német Balázs ment volt fel a hajdúkkal Filek felé ; ott Bástá eliben jöven, minden népével Osgyán nevű falunál megharcoltanak. Fileken innét, Rimaszombaton túl veszett benne kétszáz, de ezek inkább mind parasztság volt, kiket felvött volt Német Balázs. A hajdúban kevés veszett, mert mikor látta volna,

¹⁴ Tömörülvén, összegyülvén.

hogy nem állhatja Bástat, eljött. Német Balázs ott veszett e harcon. Básta, e harc meglevén, aláment Kassa felé.

*

A Német Balázs harca után nem ment mindjárt Kassára Básta, hanem alább szállott Putnokhoz. Putnokul hogy megindult, Bocskay hada is Sajószentpéterhez szállott, Miskócon felül, onnat Szentpétertől harcoltanak által a Sajón. Edelénynél négyszázig való németet vágnak le *november 25-én*; űmaga is immár Bocskay ott volt, a basák is. Immár Német Balázs elveszett volt. Ez immár másodszor való harcok. Szentpétertől, hogy a Sajón által harcoltanak, tartott vagy harmadnapig, minden nap veszekedtek. Onnet Básta Besenyő nevű falu mellé szorult, erős helyre; megsáncolta magát. Láttá oztán Básta, hogy nem mehet el előtte és meg kell vele harcolni, hozzákészült. Jó idein hajnal előtt *november 28-án* vasárnap seregét elrendelte. Bocskay népe készen nem lévén, hirtelen reájuk ütött, úgy lött a Bocskay népe futamodása. Elfutván onnat Bocskay, Szikszóra ment. Onnat parancsolt széjjel az országba, hogy valahol elfutott hajdút találjanak és meg nem akarna térni, mindenütt vágják, akasszák. Ugy tért meg a magyarság és úgy gyülekezett újonnan Göncre.

*

1604. Lippai Balázsnak a nyakába annyi aranyláncot hánytának a hajdúk, hogy végre ugyan nem viselhette el, így mondják.

*

Lippai Balázs részeg szesszel rántott valami leveleket ki zsebéből, mely Básta levele volt. Ejtették a levelet Bocskay kezébe. Básta az erdélyi fejedelemséget offerálta [*ajánlotta*] volt és vég is volt immár nagy részére benne. Elálmélkodván Bocskay e dolgon, Lippai Balázs megölését bízta Kátay Mihályra. Mondta Bocskaynak, hogy jó módját találja. Azért vacsorára híván, Nagy Albertot és Sennyey Miklóst rendeli hozzája. És mikor házához hitta volna és a belső házba titokszóra bevitte volna, Kátay a Balázs levelét kiveszi zsebéből, így szól neki :

— Ihol te hazádnak, nemzetségednek árulója, mit cselekedtél? Ezt érdemlette-i a mi kegyelmes urunk, hogy eláruljad?

Nagy Albert egy szekercével fültün találja vágni, Sennyei Miklós a torkát vágja szablyával és így megölvén Balázst, szőnyegbe takarják és viszik a sérbe,¹⁵ kit még azelőtt megásatott volt az úr.

Ezen a hajdúk megzendülvén, Bocskay a fűfű embereket behivat-

¹⁵ Sírba.

ván, megengesztelte őket, minden dolgát Lippai Balázsnak előmondván nekik.

Csudadolognak mondják, mennyire elhitte volt magát; immár senkivel semmit nem kezdett volt gondolni Lippai Balázs. Százezer forintja volt készpénze. Két háza volt Kassán, egyik a Ruberé, a másik a mustramesteré. Jószága ezek voltak, kit Bocskay neki adott volt: Bajon, Jászó, Mád, Rátka; e két utolsó Alaghi Ferencé volt, ki pópás volt. Széplakot is nekiadta volt, ki a papoké volt.

Mondják azt is, hogy némelyek gondolkodnak arról, mi az oka, hogy azok, kik Bocskayval együtt e támadást indították, lassan-lassan el kezdenek veszni, — kik ezek voltak: Német Balázs, Ibráni Ferenc; Ibráni Ferenc döggel holt meg, Német Balázs a harcon, Osgyán nevű falunál.

Rákóczi Lajoshoz, a lippai kapitányhoz vannak most is emberi Bocskaynak, kik Lippa megadását szorgalmazzák. Míg Lippai Balázs élt, azt mondja volt Rákóczi, hogy: mint lehessen énnekem generalisom Lippai Balázs, mikor én szolgám volt azelőtt. Az bizony soha nem leszen.

Lippai Balázs halála lőn 1605. január 6. vízkereszt napján... Lippai Balázs helyett Homonnay Bálint generális.

1604 december. Minthogy Bocskay Erdélybe minden rendeknek írt volt, a székelyeknek is írt szép intő levelet, kívánsága csak ez, hogy legyenek vesztég, ne hadakozzanak se ümellette, se a német mellett. Egyebütőlük nem kíván; kit ha megcselekesznek, erős fogadással kötelezi magát mind a vezérrel együtt, hogy a régi szabadságokban mindvégig megtartja őket.

*

1604 december. Hoffkirker két tarackot hozott volt vele Dévával Fejérvárig. De a németek tovább semmi okon nem akartak vele jüni...

Igen mód nélkül volt járása Hoffkirkernek. Rákoson is az Aranyosszékben harmadnapig mulatott és prédáltatott Aranyosszékben széjjel, a föld népe megkémlelte ez alatt és készen várta.

Senki közülök, hogy őket Koncz Pál házában éjszaka kedden, január 2. megütötték, jobban nem forgódott Julius Cézár Muraltusnál, mert két puskája volt, igen lövődözött ki rájuk az ablakról. Végre, hogy golyó bise elfogyott, aminemű ezüst gombok a karcovágán¹⁶ voltak, azokat szaggatta le és azzal töltötte a puskát. Sok veszett a parasztokban.

¹⁶ Kacagányán.

Enyedre akarták bevinni őket, de hogy oda be nem bocsátották, visszatértenek Torockó felé velek. Ott egy nevezetes hely vagyon, melyet Kűnek hínak, a Kűvön túl vagyon egy puszta malom, azontul Nyíres falu. A puszta malomnál végtak le négy főembert: Hoffkirkert, Muraltust, Herbersteint és negyediket nem tudom, kit... Hoffkirkert és a társait, 1605 január 4-én [ölték meg].

Az enyedi bíró Mészáros Gáspár üzente volt nekik, hogy megöljék őket.

*

1605. január 16. Szakmárt kezdték ostromolni január 14., péntek nap jó hajnalban. Ostromlottak pedig leginkább a két bástyát, kik jobb-kéz felől vannak, hogy a várból kijönének, a víz avagy molnok felől, amely felől a németek temetése vagyon. Tartott az ostrom három óráig szüntelen. Készítettének volt lajtrákat is elegendőket, de hatnál vagy hétnél feljebb in usum [a használatban] nem adhibeáltak [alkalmazhattak] benne, azokat is pedig csak olyan helyen nyútották be az árkon, ahol a jeget jegelték, lékelték volt a várbeliek. Mentek által benne ezeken is. A sáncot szinte az árok hátán vitték hosszan elő és abból az árok ódalára ásták ki magokat, tágas és harintokon¹⁷ való vermekben, hogy onnat belől lövessel hozzájok ne férhessenek és úgy vötték el a lövő-lyukakat, hogy ekképpen az ostromon való földnépét őriznék onnét, amennyiből lehetne. Innét, odabe iszonyú sűrű lövéseket cselekedtek és a jegeléstül is arceáltak [gátolták] őket, elannyira, hogy azután nem jegelhettek. Az árokban való vizet a vár alól elvötték volt, de sehol annyira el nem vehették, hogy a mellét embernek fel nem érte volna. De annak is minthogy befagyott volt, mindenütt hátán mentenek. De legfeljebb mivel hogy harántok vagyon Szakmárnak felfont palánkja és meg nem volt tapasztva, iszonyúképen hágták azt csoportonként és inkább mind azon mentenek fel derék ostromra, oly pertináciával [kitartással] — azt mondja a barát, ki ezeket beszéllette, — hogy a bennvaló szállott várakban forgott füemberek, németek és vallonok, azt mondták, hogy életekben vakmerőbb népet, ki halálával úgy ne gondoljon, nem láttanak. A nagy sűrű nép egymásra hullott alá, ki lövés, ki kű, ki gerenda, ki tüzes szerszám miatt, melynek sokasága volt a várban. Ha egyszersmind egy renden huszonötiglen valót lesepretek is benne, azon szempillantásban mindjára annyi állott helyében. A belől való nagy lövéseknek iszonyú voltát ebből arányozhatni, hogy öt bástyája vagyon Szakmárnak, kik közül mindeniken volt hat vagy legalább öt ágyú sűrű seregbontókkal, tüzes csuprokkal, kalácsokkal, felhalmo-

¹⁷ Haránt, oldalvást.

zott kúrákásokkal együtt, mely követ az asszonynepek hordották fel. Ezek németek, rácok és vallonok feleségi voltak. Mindennyi mahinnakkal egyaránt impetálták [támadták] őket és minden szerszámot ugyan reájok szórta. Szemével nézte e barát, Joannes Baptista, hogy kettőnek vetették közülök a lángozó tüzes kalácsot nyakokba, kik mindazonáltal a sűrűség közt jöttön-jüttenek fel a palánkra, mintha semmi sem lőtt volna nyakokban. Végre elégtének és halva estek le nagy későre. A belsők között egy olasznak emberséges forgolódását csudáltatják, kinek Bartholomaeus Caporal volt neve . . .

Ostromolta pedig csak szintén a föld népe, amint mondja az olasz barát, kit nem igen hiszünk; voltak ez ostromon a hostátbeliek a németekkel és a városbeliekkel együtt. De mindnyájuk közül is leginkább a városbeliek vesztenek igen; elannyira, hogy sok fű városbeli nép vagyona oda, mert ezeket hajtották inkább nekik, miért hogy a várnak is csínját és állapotját inkább tudták ők, belől is mint legyen. A hajdúság nem ostromlotta, amint a barát mondja, kit nem hiszek, hanem a sáncokból lövődözött a bástyákra és a lövőlyukakra. Voltanak pedig mindenestül az ideki-valók, kik a várat vitták, mind hajdúkkal és földnépével együtt négyezren . . . Vesztenek ott benn negyvenöten, kívül az ostromon a hajdúban és földnépében négyszázan, így mondják. Sebesek voltak százig való.

GYULAFI LESTÁR

A székelységnek Boesikai mellé való állásának bizonyos eredeti

Az urak és a nemesség legelőször a székelységet, nemzetségek közül való szolgáló rendek által tentálták [környékezték meg], kik partim [részben] odaföl Boesikai hadában, részben itt benn a nemesség háta mögött szolgáltanak. Ezekül, úgy mint székely atyjokfioktól tudakozták a székelyek, mint és hogy vagyona odafel Boesikai uram állapotja. Ezek pedemtim [lassacsán], hol egyszer, hol másszor eleikben adták a dolgot, . . . minémű néppel vagyona, mennyit proficiált [haladt előre] eddig, mi reménység lehet fölöle, és hogy nem valami rész szerint való indulat ez, hanem az egész magyarság ehhez két kézzel nyúlt, elannyira, hogy hasonló egyesség soha még a magyar közt nem lett volna — és hogy a török császár is minden erejével mellettek volna. Mentek tovább a dologban és tudakoztak azon a székelyek :

— Ti — úgy mond — mi testink, véreink vattok. Mondjátok meg igazán nekünk, valjon nem emlékeznék-e meg valaha a nemesség a székelység miatt rajtok esett veszedelemről?

Amazok ezt az opiniót [vélekedést] benne fölötte igen destruáták [lerontották] és azt mondták, hogy : ne adja isten azt, hogy nemzet-

ségek árulói legyenek, de azt csak meg se gondolják soha, mert más volna most a dolog. Bocskai pedig ezen ugyan fogadást tett volna, hogy ha ki mind atyját, anyját nékie megölte volna is, csak térjen hozzá, soha semmiről meg nem emlékezik. És hogy vagy volt módja a magyar nemzetségnek előmeneteliben, de most volna az, kit senki soha nem tudott volna csak reményleni is. De legfőbb argumentumok [bizonyosságok], akivel a székelységet elhajtották:

— Az istenre kinyyszerítünk — úgy mond — fejenként bennetek, úgy mint vér szerint való atyáncfiain, hogy jól meglássátok, mit cselekesztetek; magatokat velünk együtt el ne veszessétek. Mert az egész nemesség mind Bocskai mellett vagyon, azok is, akik a török közt búdosnak, mind nála vannak, sólt azok főemberek utána. Eszekben jut azoknak sok atyjokfiainak timiattatok lett halála. Ha mit akartok cselekedni, most vagyon módotok benne. Most eleit vehetitek. Nem keltek soha a nemesség keze alá. Ha ezt nem cselekedtetek: azelőtt jobbágyok voltatok, de ennekutána jobbágyok sem lesztok; szörnyen romlatok, egy bennetek meg nem marad...

Igy végeztek osztán egymással. És úgy eskettenek öszve egymás kezén erős hit alatt, így bocsátták Bocskaihoz...

Egy Kovács Máté nevű ember vagyon köztök. Ennél nagyobb ellensége a nemességnek egész a székelyek közt nem volt... Ha ez el nem hajlott volna, a székelység most is a római császár mellett volna. Igen nagy autoritása [tekintélye] vagyon a székelység között ennek, noha parasztember volt. Most az egész gyalog székelységnek a kapitányok... maga kezével is sok nemesembert vágott le. Ez oka megtérésének, mert félt, hogyha a magyar léssen fölső, valamikor meg kell néki érette lakolni. Ez okon hajlott idejekorán Bocskai mellé és a többit is arra kinyszergette.

Véget érven a székelység Bocskai urammal, minekutána megeskettek volna nekie, mentenek nagy apparátussal [készülettel] a szászokra...

Az idvezült fölséges Bocskay Istvánnak, Magyar és Erdélyország fejedelmének szomorú haláláról

1. Mély álomba merült, oszloptul üresült, pusztaságra terült, gyalázatra került, szemében veresült, szívében keserült, idejében vénhült, erejében gyengült —
2. kőszívű magyarság, kiben a pusztaság, megrögzött a rabság, újult az árvaság: micsoda durvaság tőled, Magyarország, ha most is vigaság dolgod és nyájasság?!

6. Föld bé szemeidet, nyisd meg füleidet,
hallhatdsza ezeket a síró igéket,
elvesszek, ha többet értél ilyeneket:
megölték fejünket, jó fejedelmünket!
17. Magyarok paizsa, igazság oszlopa,
jók oltalmazója, gonoszok rontója,
hová mégy a sírba, előlünk a porba?
Pásztor nélkül néma és kevés juhocska —
18. sok farkas környülünk, melyektől rettegünk,
tudjuk, hogy vezérünk vagyon, egy istenünk,
de drága tükörünk valál te közöttünk,
kinek örvendeztünk, kivel dicsekedtünk.
19. Ha te minket elhagysz, mint a hogy el is hagysz,
utánad csak bút hagysz, csak keserű jajt hagysz,
minden jót elragadsz, árvaságra juttatsz,
a pusztaságra hagysz, ha nekünk szót nem adsz.
20. Nedves keszkenőcske! kit szememnek könnye
sűrűen megtölte, meghata bő vize,
te légy ennek jele, keserűség mérge
hogy bément lelkembe, szívem közepibe.
21. No, im megfacsarlak: Hol vagytok már urak?
Nincs-e fia annak a drága atyának,
itt-e vége annak a jóakaratnak,
kit ajánlottanak az előtt urunknak?
22. Megvénhűdt katonák, fizetetlen szolgák,
rongyosult besliák,¹⁸ nyomorodott árvák!
Bizonyosság az ország, voltatok jó szolgák,
kiről jutalomtság mennyei boldogság.
23. Ne nézzétek dolgát, megszorult tárházát,
láttátok jóvoltát, kegyes akaratját,
mutathat isten mást, fáradtság váltságát,
ki megadja árát, munkátok jutalmát.
24. Kísérjétek el bé ti ötöt Erdélyben,
az urak székekben hadd üljenek helyben;
leszen jövődöben csakhamar időben,
hogy ő nemzetünkben lesz emlékezetben.
31. Többet nem szólhatunk, téged im itt hagyunk,
most csak mi siratunk, kik szegények vagyunk,
de jövődöt mondunk, hamar időt hagyunk,
országostul sirunk, rajtad és zokogunk.

¹⁸ Lovaskatonák. (Akkor általánosan használt török szó.)

A hevesi parasztvármegye levele nemes Borsod vármegyéhez. 1607

A mi böcsületes, nömös urainknak egész Borsod vármegyében lévőeknek adassék e levél kezökben!

Köszönetünk és magunk ajánlását írjuk kegyelmeteknek, mint böcsületes, nemes urainknak, istentől ő szent felségétől minden lelki és testi jó szerencsés állapotot kívánunk kegyelmeteknek e megzöndült és felháborodott időnek minden részeiben megadatni.

Továbbá jól tudja kegyelmetek szintén úgy mint mi magunk, a magukban felfuvalkodott hajdúk miatt ez egynehány esztendőben mennyi törvényteleniséget szenvedtünk, holott ők nem néznek vala sem nömöst sem nemtelent, hanem minden röndöt egyaránt nyúz és foszt vala. Mely erőszak szerint való dolgot el nem szenvedhetvén sem kegyelmetek sem penig mi, egyenlő akarathól, magunknak és jószágunknak megmaradásáért, kegyelmekekkel egyetértvén, fölállottunk és a minden nemzetségönkből támadó rontóinknak ellenök tusakodván és fejedelemeket futván, alkalmasan kegyelmekekkel együtt őket megcsöndösítettük vala és az ő mód nélkül való gondolatjokban jó módjával hátra állattuk vala, úgy hogy a szegénység, szintén olyan röttögésbe mint azelőtt miattuk nem lött vala.

De mostan már nem tudjuk mi az oka, hogy kegyelmetek ismég mintegy újonnan bizodalmat ad nekiek, ki vármegye-ispánokhoz, ki szolgabíróhoz, ki penig egyéb nömös személyekhez szegődvén a mi rontóinkban, kegyelmetek szabadságot ad nekiek, hogy valami kárt ez előtt velünk tusakodván vallottak, azt ők a szegénységön szabadosan kereshessék. Mi sem tartanáink ellent benne, bár keresnek ők is károk, csak hogy mi is úgy mint a szegénység, amit őmiattok kárt vallottunk, ők is azt minékünk megtéritenék; tudjuk azt bizony, hogy a mi kárunk fölülfolyná úgy is az övéket; nem az övékért tusakodtunk mi, hanem a mienket oltalmaztuk ellenek, őmaguk keresték kárukat maguknak, azért amit talált akár egyik, akár másik, mi azt mondjuk, hogy elszenvedjék. De ez igen ellenünk vagon egész országul a szegénység között, hogy kegyelmetek biztatván őket, némelyünkön kin húsz forintot, kin negyven, kin ötven forintot vesznek kárvallásukért, efféle dologból csak isten tudja, mi következtetik közönségesképpen rajtunk.

Hanem mi az egy élő istenre kérjük kegyelmezteket, mint böcsületes nömös urainkat, hogy kegyelmetek törekedjék az egyenlő békeséges megmaradásunkra, mely megmaradásunknak mind mi is, mind kegyelmetek egyenlő szívvel örvendezhessünk. Ha immár egyenlő akarathól a hajdúságot jó módon leszállítottuk, kegyelmetek isméglen újabban ne adjon okot fölállásukra, sőt inkább azon kérjük kegyelmezteket, hogy kegyelmetek ahol kívánnánk, legyen oltumul és segít-

séggel. Hiszön itt is a kegyelmetek jószágát oltalmazza kegyelmetek. Ha bennönköt fogyat és fogyattat, megítélhetik kegyelmetek, ha magatok káranak örültök-é avagy nem?

A köztünk való gyakor gyűlésök is kegyelmetek meg ne botránkoztassák, mert a mi tisztességes hitünk szerint írjuk, hogy mint szintén magunknak, úgy kegyelmeteknek is kárát nem szomjúhozzuk. Tudjuk, mert megértettük, hogy a mi sok gyűlésünköt kárhoztassák és kegyelmetek közül sokan gonoszra magyarázzák. De másodsor is azon keresztyén hitünk szörint írjuk kegyelmeteknek, hogy soha ezidejig kegyelmetek ellen való tanácsot nem hirdettünk, noha sokat szólnak felőlünk, hanem az volt akaratumk, hogy mind kegyelmetek s mind mi, háborgatóink ellen békességben maradhatnánk. Kérjük azért kegyelmeteket mint böcsületös nemes urainkat, hogy kegyelmetek újonnan való nyomorúságot és inséget szerény fejünkre ne szerezzön, mert netalántán a jövendőben nemcsak minékünk, hanem együtt kegyelmeteknek is fognak ártani, hanem egyenlő akaratból, ha immár ellene mondottunk, ugyan állhatatosan legyünk dolgunkba. Kegyelmetek is minket, mi is penig valamíg fejünk fönnállhat, hitünk tartja azt, hogy kegyelmetek mellett előállunk, mert vagy könnyen vagy nehezen léssen, de míg fejünk föl állhat, soha mi a hajdúknak azt nem engedjük, akit mirajtunk cselekedtenek.

Erre penig kegyelmetek nekünk választ adjon, ha bizhatunk-e a kegyelmetek oltalmazásában avagy nem? Isten adjon csöndes állapotot mind kegyelmetek köziben s mind közinkben.

Bodon, 1607. március 2.

Egész Heves vármegyei szegény paraszt közösség szolgál kegyelmeteknek nagy szeretettel.

A FELSŐ-TISZAVIDÉKI PARASZTFELKELÉS, 1631—1632

A Császár Péter nevéhez fűződő felső-tiszavidéki parasztfelkelés oly időpontban s oly helyen zajlott le, amikor és ahol az uralkodóosztály tagjai egymás közt meghasonlottak. — Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1629-ben történt halála után az Erdéllyel határos felvidéki megyék — melyek birtoklását a nikolsburgi béke biztosította Bethlen számára — visszaszálltak a Habsburg királyra. E megyék nemessége ezt nem fogadta osztatlan örömmel. Erdély trónja is több mint egy esztendeig viszály tárgya volt: Bethlent özvegye, Hohenzollern Katalin, majd öccse, Bethlen István s hamarosan I. Rákóczi György követte a trónon. Eszterházy nádor zsoldos sereggel hadjáratot indított Erdély elfoglalására, de Rakamaznál vereséget szenvedett. A Felvidéken Bethlen magánbirtokai miatt is huzakodás folyt Rákócziék és a volt fejedelemnő, Katalin között, utóbbi császári csapatok támogatták.

A császár és Rákóczi viszálykodása Munkácsért azt a reményt keltette a hadakozás körzetébe eső megyék jobbágyaiban, hogy a szembenálló urak közt maguk is fejevert fogva, könnyülhetnek sorsukon. Olyan mozgalom robbant ki, mely mind a két szembenálló félre nagyon veszedelmessé válhatott volna. Békeidőben is elegendő szenvedett a parasztság: 1630 végétől az Eszterházy hozta zsoldosok garázdálkodása adott közvetlen alkalmat a fölkelés kitörésére. 1631 tavaszán azt vette észre a felső-magyarországi császári generális, hogy a parasztvármegyék közfelkelést hirdetnek, eskettető leveleket küldenek szél, kapitányaik, hadnagyaik, tizedeseik vannak és gyülekeznek puskákkal, lándzsákkal, vasvillákkal és hajító láncos botokkal fölfejverkezve. Torna, Ung, Sáros, Bereg, Abaúj, Zemplén, Borsod megyékben, sőt azokon túl is terjedt a mozgalom. Nemesek is csatlakoztak a jobbágyokhoz azzal a céllal, hogy a parasztok segítségével döntsék meg e területen a császár uralmát s visszatérhessenek Erdélyhez. Bizonyos, hogy a mozgalom vezetője, Császár Péter megfordult Erdélyben, tárgyalt Rákóczi fő híveivel; az egri pasa is támogatását ígérte. Lényegében azonban mégis parasztfelkelés volt ez, a jobbágyság összesereglett, hogy a maga igazát keresse. Erősen elterjedt köztük a hír, hogy „a császártól levél érkezett a pórok könnyebbségére, melyben az volt, hogy a pórság öt napnál többet egy hónapban ne szolgáljon földes-

urának", — de a mesés levelet Semsey Miklós elrejtette s a szegény jobbágyok hiába próbálták megszerezni!

Császár Péter módosabb jobbágycsaládból származott, alighanem valami iskolát is járt. Szervezte a mozgalmat, tárgyalásokat folytatott. A veszedelmes nemzetközi helyzetben a bécsi kormány nem akarta a helyzetet tovább élezni. A harmincéves háború legforróbb időszaka volt ez, Gusztáv Adolf svéd király csapatai győztesen nyomultak előre a császáriakkal szemben: egy parasztfelkelésre támaszkodva, Erdély támadása súlyosabb helyzetbe hozhatta volna a Habsburgokat mint Bocskay korában. A kassai generális, mint császári főparancsnok, megbízta Kátay János ónodi kapitányt, hogy alkudozzék a paraszttal. A nemesi vármegye is udvariaskodva küldi hozzájuk követeit. Fegyverszünetek, hitegetések húzzák az időt. Eközben a jóhiszemű Császár Pétert, tárgyalás ürügyével, 1632 elején becsalják Kassára, ott kínvallatás alá veszik, majd kegyetlenül kivégzik. — Kevés fosztogatás, öldöklés történt, de a parasztok nem hitték a generális, majd a nádor nevében kihirdetett közkegyelemnek: együtt maradtak, bosszúra készültek álnokul meggyilkolt vezérükért. Végül mégis el kellett fogadniok a kegyelmet és eloszlottak. Nem a császári csapatok támadták meg őket, a nádor is hiába hívta felkelésre az érdekelt megyék nemességét, rémítgetve őket 1514 emlékével: erdélyi hajdúk mérték rájuk súlyos csapást Nyírbátornál. Pedig Császár Péter éppen Rákóczi György támogatásában reménykedett; kínvallatásánál is azt firtatták, kapott-e biztatást az erdélyi fejedelemtől... 1632 nyarára a felkelés véget ért.

Irodalmunkban Császár Péter mozgalmának csak gyér nyoma van. Egyetlen kortárs emlékezik meg róla: Szalárdi János (1601—1666), a gyulafehérvári levéltár őre, Szamosközy kései utóda, ki utóbb e tudós foglalkozást jövedelmezőbb pénzügyi hivatallal cserélte fel. Ő írta magyarul az első nagyobb összefoglaló, önálló kutatáson alapuló történeti művet, kezdve a 16. század első harmadán s végezve a maga életének utolsó éveinél. Cikornyás stílusú, száraz elbeszélőnek tartják. Mi nyelvben erőt, színt, mozgalmasságot érzünk, s különösen érdekesnek tartjuk azoknak az eseményeknek eleven leírását, amelyeknek az író maga is szemtanúja volt vagy értesüléseit szemtanúktól szerezte. Amint a Császár-féle mozgalomról ír, az ügy kisebb része: Erdély felől nézi az eseményeket, melyek nem erdélyi területen folytak — de a határos vidéken zajló mozgalomnak végül is erdélyi csapatok vetnek véget. Kímélik az emberéletet — a munkaerőt — csak megcsonkítják a fölkeléssel, hiszen robotolni fül és orr nélkül is lehet.

Közelebbi kortárs hitján idézzük Kazy Ferencet (1695—1760), a nagyszombati jezsuita történetíró iskola úttörő tagját, aki a harmincéves háború eseményei közé iktatja be ezt a fölkelést, összefüggést látva a protestánsok németországi győzelmei és a magyar

protestáns jellegű népfölkelés között, ami jellemzően világítja meg az írói és művét.

Mégis van a fölkelésnek igen érdekes egykorú irodalmi emléke: a róla szóló levelestár. Eszterházy Miklós nádor, aki szónoki igényekkel írja felhívásait, felkelésre hívja a megyék nemeseit, akik sehogysem akarnak felülni, noha a nádor 1514 rémével ijesztgeti őket. Pázmány Péter egy magyar és egy latin levelében ugyancsak a fegyveres fellépést sürgeti. Bornemissza János kassai főkapitány levelei példázzák a kor átlagos úri stílusát. Másfelől a parasztlak egyszerű nyelven, keresetlenül, inkább darabosan készült iratai: diplomáciai alkudozások, orvul megölt vezérük halálának számonkérése, kívánságaik... Az 1632-i levelek valóban csak a fegyverletétel feltételeit taglalják, a teljes visszavonulás jegyében: büntetlenség a részeseknek s a katonai garázdálkodások megszüntetése. A parasztlak erejük ellenére, nem egységesek, nem bíznak ügyükben; egyik jalu például csallakozik a felkeléshez, de titokban levelet ír az uraknak és mentegetőzik, hogy csak kényszerűségből tette. Szomorúan érdekes dokumentum az a jegyzőkönyv, amelyet Császár Péter torturálásáról vettek fel s mutatja nekünk, hogyan folyt le az ilyen eljárás. (Történelmi Tár, 1884, 105—108. o.) (Vö. Makkai László: A felső-tiszavidéki parasztfelkelés. Bp. Művelt Nép Könyvkiadó 1954. 3—54, 68—89. o.)

SZALÁRDI JÁNOS

Siralmas krónikájából

Most már csendesen folyván a haza igazgatásában [I. Rákóczi György erdélyi fejedelem] dolgai, a gróftul, ifjú Bethlen Istvántul Váradrul híre érkezik, hogy a Tiszán túl és Nyíren nagysok tolvajkodó pórhad támadott volna, mely naponként szaporodtan szaporodván, valamely felé fordulának, a németségnek nagysok károkat tennének s magoknak is, a németségnek nem kevés félelmek volna miattok; kiket Császár Péter nevű lator levén előttökjáromok és már a Nyíren egynéhány ezerre nevedvén számok, valamelyfelé fordulának, mindenütt eskütnék közéjek a parasztságot.

A fejedelem a grófoknak megparancsolá, hogy azon csírájában levő gonoszt nevededésében, fűvében¹ volna jó lenyomni s ha placidis mediis: [csendes eszközökkel] nem lehetne: fegyverrel is hozzányúlni.

A gróf azért, midőn intéssel, parancsolattal, fenyegetéssel semmit nálok nem használhatna, Csomaközi Andrást, váradi vicekapitányt a

¹ Sarjadásakor, zsengejében, kezdetén.

váradai haddal s biharmegyei hajdúsággal egy bizonyos napra s hagyott helyen jelen lenni parancsolván, Zólyomi Dávid sógorát is Ecsedben magához hívatván s minden dolgot véle communicálván [közölvén] s ugyan Ecsedből valahány könnyű tarackokat is kiindíttatván, Bátornál csak nagyhirtelen és véletlen környülvevék s elboríták őket. Kik, hogy ottan fegyverhez nyúlván, mind puskákkal, lándzsákkal, vasvillákkal, hajtó láncos botokkal egy ideig valóban keménykedtek volna viselni magokat. Egyéb nem lehetvén benne, a tarackokkal kezdék seregenként szaggatni őket és hol egy-, hol másfelől üzni, kergetni és vágni is, míg a fegyvert elhányatták vélek. Mert meg vala parancsolva, csak arra kényszerítenék és aztán kiknek orrát, fülét metélvén, elbocsátának békével.

A nyavalyás pórok látván, hogy mindenfelől környülvétettek s sokan is kezdtek volna közülök elhullni: fegyvereket elhányván, mindenfelé szaladni és széledni kezdenek; de hogy útjuk mindenfelől elrekesztetett volna, kevés szaladhatott épségben, hogy orrát vagy fülét el nem metszették volna. És eképpen nem mindenestül, emberbeli kár nélkül ezek a Nyíren elosztatván s Császár Péter vezérek is Kassára béragadtatván és ott felnégyeltetés által jutalma megadatván, a több helyeken való gyülekezetek is eloszlék, rezgelődések megszűnénk.

KAZY FERENC

Magyarország históriájából

Ekkor, midőn egész Németország lángban állt és felzavarodott,² igen jólesett a császárnak Magyarország és Erdély nyugalma. Ámbar az előző esztendőben a Hernád folyónál Császár Péter ugyancsak megzavarta. Szolgaságuk kínjától zaklatott parasztok gyűltek össze, ő az élükre állt és Kassa körüli vidéken a birtokokat, falvakat, tanyákat dúlva, kárt és veszteséget okozott, kivált Abauj-vármegyei egyes nemeseknek. Gondosan ügyeltek, akiket illetett, hogy e szolgálendülés szikrája háborús tüzzé ne váljék. Egyeseket szelídebb eszközökkel, megnyerő szóval okosítottak meg, másoknak orrát, fülét vágták le s a tapasztalt büntetéstől való félelem észre és engedelmességre térítette a többit. Császárnak Kassán négygyévágása fejezte be a zendülést.

A következő évben elterjedt az a bizonyos hír, hogy a svédek Lützennél legyőzték a császári sereget és nyitva áll Németország szák-

² 1632-ben, amikor Gusztáv Adolf svéd király csapatai szorongatták a császáriakat. Az alább említett „előző esztendő”: 1631.

mányul. Itt mind bizonytalan s nem kellőképpen ellenőrzött szóbeszéd lévén, nem tudom, mi gyújtotta fel a tiszavidéki magyarok lelkét. A tanyákon, falvakban, mezővárosokban mindenki fegyverre kelt és felzendült. Vezér azonban nem volt, aki a parázsló zendülést fellobbantsa s ha fellobbant, elterjessze, tekintéllyel, pénzzel és tettel fenntartsa. Rákóczit, Erdély fejedelmét némelyek titkon behívták, de ez félt versenytársától Zólyomi Dávidtól s így a maga hegyei közt maradt. Azután Rákóczi lelke megszabadult ettől a gondtól és aggodalomtól, de kétségeskedett, hogy Magyarország kedves nyugalmit megzavarja-e — így vezérétől cserbenhagyva, a tiszamenti pártütés megrekedt az óhajtnál s a hitvány reménységekkel együtt elenyészett.

SPANGÁR ANDRÁS

A magyar krónikának másod részéből

1632. Alig csöndesedett le ezen ellenkezés, újjonnan zenebona hallatott Felső-Magyarországban, mivel Kassa körül sok ezer parasztok a nemesség ellen feltámadván, sokakat közülök megölének, kik mindazonáltal rész-szerént szépszóval, rész-szerént erővel lecsöndesítették, mivel sokaknak közülök kiknek orraik, kiknek füleik ezen ő cselekedetekért elmetszeték. Az ő fővezérek és úgyszólván orgazdájok,³ Császár Péter Kassán négy részre fölkoncoltatek.

A Császár-fölkelés levelestárából

Amint egymást eskették a pórok, annak másolata

Az örök isten, ki az atya, a fiú és a szentlélek egybizony örök isten, úgy segéljen, hogy sem császárodra, sem földesuradra, sem vármegyédre mód nélkül és ok nélkül reá nem támadsz, hanem az igaz hit mellett, országunk mellett fejed fennállásáig kész leszel meghalni. De azokra, akik a vármegyéken téged mód nélkül háborgatnának, akik háborgathatnának is jövődöben, hazánknek oltalmára igyekezzenk, azok mellett és az igaz hit mellett mindenkor kész leszesz feltámadni, kiért tégedet isten úgy segéljen!

³ Titkos főemberük.

Egy jobbágyfalu menteteződése a megyéhez

A mi alázatos szolgálatunk ajánlása után istentől szent fiáért kívánunk uraságotoknak minden üdvösséges lelki és testi jókot, jó egészséget, szerencsés hosszú életet, minden uraságotokhoz tartozókkal egyetemben megadatni nagy boldogul.

Uraságotokat mint nemes urainkat kényszerítetünk megtalálnunk e levelünk által. Mivel e mostani felindult paraszt hadak minket mind tegnapi napon, sőt még ez elmúlt éjjel is követek által három csatában [?] is kényszerítettek arra, hogy mi is velök contentiálván [*egyesülvén*], dobunkkal és zászlónkkal együtt hozzájuk adjuk magonkat, mert ha nem cselekösszük, reánk jönnek és falunkat feldőlják. Minthogy azért látjuk hirtelen indulásokat, nem tudunk mit cselekedni, minthogy ma, úgy mint *augusztus 11-én* reánk jüttenek három avagy négy zászlóval, azok alatt pedig sok számtalan parasztnép. Annak okáért mi magunktól semmit nem cselekösszünk, hanem uraságotoktól akarunk érteni, valamit ad uraságtok előnkben, mi ahhoz tartjuk magunkat. Ha uraságtok azt mondja, hogy velek *egyesüljünk*, azt is megcselekösszük, ha pedig uraságtok contradicál [*ellenmond*], mi ahhoz tartjuk magunkat. Falunkban szállottanak, ők azt mondják, hogy addig ki nem mennek, valamig velek mi is dobunkkal és zászlónkkal ki nem megyünk.

Isten éltesse és tartsa uraságtokat mind fejenként jó egészségben.

Kelt Forrón 1631. augusztus 11.

Uraságtok szegény jobbágyi
a forraiak fejenkint.

(Történelmi Tár. 1892. 572—573. o.)

A felső-magyarországi főkapitány fölkelésre hívja a megyéket

A föld népe felől irtam ennek előtte is nagyságtoknak s kegyelmeteknek: Minemő nagy romlással való támadást tőnek minden igaz út kívül, — kiket noha immár egynéhány úttal találtam, megintvén őket, de nemhogy lecsendesednének, de igyekeznek inkább mindenképpen titkon eltökéllett tanácsokat végbenvinni, elannyira, hogy immár feles ezren lévén, senki nem tudhatja, mi legyen akaratjuk. Hanem ma jüve a Sajó mellől emberem, aki nyilván beszélé, hogy nem magoktól, hanem a töröktől vagyon olyan instrukciójuk s persvasiojok [*rábeszélésök*], hogy mindaddig is senkit se bántsanak, míg az egész földet fel nem veszik s magokhoz nem occupálják [*foglalják*], annak utána az egész földön levő nemességet levágják gyermekestül, feleségestül. Kihez képest nagyságtokat s kegyelmeteket magam nevével kérem s őfelsége nevével pedig nekem adott kicsiny autoritásom [*hatalmasságom*] sze-

rint intem is serio [komolyan], hogy minél hamarébb insurgáljon [keljen fel], hogy készületlenül ne találtsunk ki-ki egyedül maga házánál: lehessünk együtt magunk oltalmára és császár urunk őfelségéhez való hívségünket is kötelességünk szerint mutassuk meg — meggondolván azt is, hogy e világot semmi inkább nem veszette mint a bellum intestinum [belső háború], körül sok nemzetségek és országok lehetnek bizonyági. Im a végbelieknek s az egész hajdúságnak írtam, hogy mind ide Kassa felé jöjjenek, ehonnan isten, tudom, módot ad, hogy megölt-mazhatjuk magunkat.

Látom, hogy nagyságtok s kegyelmetek oly keresztényi gondolat-tal vagyon, hogy mindezeket mélyebben s bölcsebben pensitálván [megfontolván], őfelségéhez ebben is úgy deklarálja hívségét amint kötelessége kívánja. Csakhogy veszedelem lévén előttünk, hogy nagyságtok s kegyelmetek [késedelmes] ne legyen a felülésben, sőt hogy ezt quantocius maturatia [mihamarabb végbevigye], igen serio [komolyan] kívántatik . . .

Kelt Kassán, 1631. augusztus 15. napján . . . kész szolgálók

Bornemissza János

(Történelmi Tár. 1887. 629. o.)

A parasztok kötéslevelet kérnek

Nemzetes és vitélő Kátay Jánosnak, császár urunk őfelsége ónodi kapitányának, nekünk tisztelendő urunknak adassék!

Szolgálunk uraságodnak. Alázatosan kívánunk istentül, szent fiátul uraságodnak minden kedves jókat!

Ez írásunk által közönséges gyűlésünknek helyeül mi Gömör, Borsod, Torna és Abauj vármegyebeli parasztkapitányok és hadnagyk uraságotat megtanáltuk és erről emlékeztetjük:

Jól tudja ezt uraságod, mikoron mi Gönc városában néminemű ügyben gyülekezetet tettünk volna nyomorult sorsunk felül, meglátván szegény hazánknak romlásban forgó állapotját és minden hatalmasoknak felőlünk való gonosz szándékjokat és végezéseket értvén: akarván azért magunkra és házunkra vigyázni és az olyan törvénytelen hadakon, kik sem császárunknak, sem fejedelmünknek is a fizetéseket meg nem elégelvén, hanem a szegénységet szokták pusztítani, akkoron is az olyan keserves állapotunkat látván, kényszerítettünk volt oda gyülekezni és felkelni. Tudja azt uraságod, mi csoda követségben jött miközzénk és mit végezett mivelünk palatinus urunk ónagysága és generális urunk képében, mi azt a kötéslevelet bizonyosan vártuk császár urunktul is, őfelségétül kegyessége által kezünkbe júni az üdő alatt; kérjük szeretettel uraságotat, fogadása és hite szerint legyen gondja uraságodnak arra és szolgál-tassa kezünkbe, mert ha különben leszen a dolog, nem tudjuk, hogy kell egymásnak ezután hinnünk.

Tartsa isten uraságodat jó egészségben... *Kelt 1631. szeptember 13.*

Mi Gömör, Torna, Borsod és Abauj vármegyéből öszvegyülekezett parasztkapitányok és hadnagyok szeretettel szolgálunk uraságodnak és választ várunk.

A felső-magyarországi főkapitány a parasztk hitegetéssel való megnyugtatójáról

Hogy isten nagyságtokat s kegyelmeteket minden kívánsága szerint való jókkal megáldja, szívből kívánom!

Ez elmúlt napokban már megszokott latorságokban előlmenvén, a pórság újonnan tumultuálván [*jőlendülvén*], ugyan felesen levén együtt, minemű traktát kezdtünk vala véle, prezentálván palatinus uram őnagysága levele viceispán uramék által Abaujvár és Borsod vármegyékben, Heves és Tornával együtt, tudom, nyilván tudja nagyságtok és kegyelmetek.

Kátay János uramat, őfelsége ónodi főkapitányát több jóakaró atyánkfiaival hozzájok hozatván, innen az őfelsége tanácsival egyenlő akarattal mint irtanak, sok szóval kelle deklarálnom — de minthogy a végi az, hogy leszállították őket, most ismét csendességben vannak. Hallván, hogy nagyságtok s kegyelmetek is ellenek való indulatjában megegyezett, kik most így csendesedtenek le, de végre sem lehet ez különben, hanem kedvezés nélkül kell a fejében megbüntetni az aljasa példájára. Akarom azért nagyságtoknak és kegyelmeteknek azokat megjelentetnem e levelemben, isten meghozván generális uramot, más gondviselése leszen őnagyságának rájok. Isten látja, ugyan megúnatkozva vagyunk,⁴ kik ezekben más feles időktől fogva fáradunk, gondolván, hogy ha le nem szállítjuk, magunk veszedelmivel lesznek fenn, ha levágjuk penig, magunk kárával leszen mindenestől romlások; ezeket így ítélvén jobbnak, csendesítők le őket.

Ezek után isten tartsa meg és lássa nagyságotokat és kegyelmeteket jó egészségben... *Kelt Kassán 1631. évben október 7. napján...*

Bornemissza János.

(Történelmi Tár 1887. 639 o.)

Pázmány Péter levele Koháry Péter újvári kapitányhoz

A kegyelmed levelét a [török] vezér írásával együtt vettem és megolvastam. Igaz-é, amit a vezér ír, hogy palatinus uram volt első, aki parancsolta a szegénységnek, hogy a csavargókra támadjon, mi

⁴ Megsokallottuk, már únjuk.

nem tudjuk; kegyelmed sem írja, hogy úgy vagyon-é vagy különben. Bizonyos, hogyha innen vett okot a vezér, nehéz ellene állani, hogy ő is azt ne kívánja, ami innen hagyatott.

Látom, mely nagy alkalmatlanság, ha a parasztság fegyvert veszen és maga nemzete ellen viaskodik — és minemű féelmes, hogy magunk rontsuk egymást.

Igen örömet értettem volna kegyelmedtől, mi módot mutatna ezek eltávoztatásába. Kegyelmed minthogy eféle dolgokban közelebb forog, inkább tudhatja ezeknek orvosságát. Valami éntölem lehetséges, örömet megeselekszem . . .

Sellye, 1631. október 8.

Cardinális Pázmány

Pázmány Péter levele II. Ferdinándhoz

Fölséges császár, legkegyelmesebb uram!

Fölségednek október 14-én írott kegyelmes levelét megkaptam Ballingh János levelének másolatával együtt, és szorgosan megolvastam . . .

De mindenek előtt figyelembe kellene venni az erdélyi követek végezését arra a kérdésre, ami miatt Erdélybe futár ment vala. Nézetem erre vonatkozóan az, erőhatalommal kell nekimenni, hogy a felső-magyarországi zendülő pórokat idejében és úgyszólván fűvében szállítsák le. Világos dolog ugyanis már, hogy a törökök biztatják és tüzelik őket és talán mások is. Semmi kétségem abban, hogy egyéb eszközök nélkül, pusztá szavakkal a zendülést kezdő nép le nem esendesíthető. Ha ugyanis egyszer belekóstolt a szabadságnak valamiféle árnyékába is, meg nem hátrál: vagy győz vagy legyőzetik. És a köznép ezekből a tárgyalásokból már remél, mohón vár valamit, következményekép zendülésének, melyhez igen készségesen csatlakozik.

Ez okból úgy vélem, Forgách úr készülődését siettetni kell; katonaságot kell indítani úgy a végekről mint Forgách úrral, sőt ha szükséges, toborozni — szüntelen őrködni, hogy az első csődületet szétszórják.

Miután a zendülés fejei elnyerik büntetésüket és a belső mozgalom lecsöndesített, könnyen adódik mód Munkács vára ügyének elrendezésére. . . . Kérem Istent, hogy fölségedet sokáig virágoztassa, oltalmazza.

Nagyszombat, 1631. október 19.

Fölségednek alázatos és köteles szolgálója
Cardinális Pázmány

A nádor levele Sárosmegye rendeihez. 1632

Főtisztelendő, tisztelendő, méltóságos, nagyságos, nemzetes és nemes uraim, igen tisztelt barátaim, ajánlom szolgálatomat!

Látván kegyelmetekhez írt levelimnek gyümölcstelenségét, úgy tetszik, idegenített a gyakor irástul. Mi mindazonáltal meg akarunk hivatalunknak felelni, akarunk e levelönk által is kegyelmeteket megtalálni, mivel esék bizonyosan hírünkkel, hogy sok és gyakor örlődések után a pórság im mostan ugyan derekasán erumpált [feltámadt] s már fel is nyalt a vitézlő népnek vérében, megölvén egynehány katonament s hihető, hogy nem hagyja már csak ebben, hanem minthogy a földesuránál a pórnak nagyobb ellensége nincsen: nyilván azokhoz mint [ellenségeihez csap] ezután megerősödvén, noha most [titkolják] és arra esküdtetik egymást, hogy ők császár urunk és földesurok ellen nem támadnak. Mely összeesküvésekből is, akinek esze vagyon, könnyű elszánt latorságokat megismerni, mert aholott úgy esküsznek, hogy ok nélkül nem támadnak urokra, letötték már azt az okot, nyilván mondják, hogy azért kellett magoknak feltámadni mivel a földesurak nem oltalmazzák őket és így azt vélvén, hogy elég okok vagyon a nem-oltalomért földesurok ellen; erre nézve el kell hinni, hogy továbbmennek latorságokban.

Más az: Minden magisztrátusokat megvetvén, hogy ők magoknak magánvaló előttökjárókat és kapitányokat választottak — ki ne lássa, avval is mire nézzenek; mely dolgot mi impressive providéáltunk [kifejezetten megelöztük] és kegyelmeteket is idejében megtaláltuk felőle — de micsoda gyümölcse lött, megmutatta az idő, noha annak már három egész holnapja. Jól meglássa annakokáért, mit cselekszik kegyelmetek és úgy conniváljon [hunyjon szemet] ezeknek a póroknak, aki szemelhuny kegyelmetek közül, hogy bizony mind maga s mind maradéka megbúsul érte. Jusson eszébe kegyelmeteknek a László király idejében való pórok támadása, ki miatt minemű nagy vérontás és az országban való pusztulás történt volt — akik valaha az arról való históriákat olvasták — tudhatják.

Mi mégis szeretettel kérjük és intjük kegyelmeteket, nyúljon hozzá maga is szabadsága oltalmához, mert ezennel a pórok fognak törvényt szabni kegyelmeteknek s ne támaszkodják örökké csak a portákra és ne is várjon mindenkor afféle késedelmes gyülestől, mintha anélkül nem volna szabad segíteni magunkat: hanem ki-ki juxta facultatem suam [tehetsége szerint] nyúljon maga erejéhez és igyekezzék mennél hamarább minden úton azt a tüzet megoltani — s amint pátenlevelönkkel cselekedtünk, kit közikben küldtünk — először intse meg kegyelmetek is őket, hogy mindjárt oszoljanak el: hol nem, azután valaminemő mediomokat [trokat] kegyelmetek

feltalál, mindazokkal igyekezzék őket lenyomni — kiben ha mi difficultása [nehézsége] történnék kegyelmeteknek, késedelem nélkül mindjárt mi ezer lovast rendeltünk s meg is indítjuk őket generális uram mellé s azokkal együtt könnyebben bír vele kegyelmetek. Hol penig a szükség nagyobb volna, felvesszük az itt való vármegyékben levő főnépeket is generalis insurrectio [egyetemes nemesi fölkelés] alatt és magunk is személyünk szerint a vassal megyünk ellene s egyáltalában e rút, gyalázatos és veszedelmes tűznek hazánkat elfutni nem engedjük, — sőt ha annyira menne a dolog, hogy vagy ők nagy erőt vennének kegyelméteken vagy kegyelmeteknek kedvetlenségét tapasztalnánk azon dologhoz — kit nem remélünk! — itt Morva és Slézia szélén mind német s mind lengyel hadai bőven lévén őfelségének s hazánknak bizonytalan állapotjára nézve rendelések is vannak, hogy szükségönk lévén reájok, tíz- és tízenhatézer embert s többet is — ha kívántatnék — behozhatunk, melyet ha mi kénytelenség talál bennünket, utolsó szükségünkben kényszerítettünk meg is cselekedni — kiről ugyan modo protestationis [óvás képpen] tudósítani akartuk kegyelmeteket: holott semminemő indulat ennek a mi édes hazánknak veszedelmesebb ennél nem lehetne, ha kiváltképpen derekasan meggyökerezhetnék, minthogy a török is fomentálja [tüzei] őket, aki csaknem mint a pokolbeli ellenség, olyan a mi nemzetünkön.

Hogy annakokáért se a veszedelmes tűz tovább ne serpáljon [terjedjen] országunkban és azoknak a hitvány póroknak is utolsó ruinájok [romlások] és veszedelmek ne következzenek — magunk kárával is az idegen hadak behozására is ne kényszerítettessünk: kegyelmetek szállítsa magamagátul le őket; meg is intjük és kérjük kegyelmeteket — egyébiránt ha a Zápolyai János pórok ellen való cselekedetének példáját kell követniök is: soha az árulókat ebben az ő latorságokban elő nem bocsátjuk, mindennemő útakat és módokat felkeresvén arra.

Értsen generalis urammal is kegyelmetek együtt és adjon minden assistentiát [segedelmet] őkegyelmének; és úgy kívántatván, amint iránk, personaliter is insurgáljon [személyesen is keljen fel] kegyelmetek őkegyelme mellett s a hajdúsággal együtt — úgy reméljük, nagy indulatjokat is kegyelmetek ezeknek ott megcsendesítheti maga erejéből is. Interim [eközben] mindazonáltal mi Bosnyák uram mellé mindjárt expediáltuk a kegyelmetek segítségére való ezer lovast s úgy hisszük, míg ez a mi levelönket veszi, kegyelmetek ott is lesznek addig s correspondeálván [együttérvtvén] őkegyelmével is generális uram: ha a mi atyai intésönknek és a kegyelmetek requisitiojának [felhívásának] is nem akarnak engedni — közbenvévén őket, mint afféle és isteni s világi törvény ellen támadt gonosz népeket, érdemek

szerint való büntetés alá kell venni — és így mi kegyelmeteknek meg nem fogyatkozunk, csak kegyelmetek is magamagának meg ne fogyatkozzék.

Tartsa meg isten stb. *Kelt kismartoni várunkban, 1632. év március 31-én. Ugyanazon uraiméknak készséges szolgálója és barátja*

gróf Eszterházy Miklós s. k.

(Történelmi Tár. 1888. 127–129. o.)

A pórok követelései

Mivel nagyságod és tikegyelmetek kíváná mitőlünk ezt, hogy amiben megbántattuk volna hazánkban, kicsinytől fogva nagyig, arról nagyságodnak és ti kegyelmeteknek írásunkban jelentést tennénk és articulusok [*cikkelyek*] szerint adnánk nagyságod és tikegyelmetek eleiben :

1. Mi is kívánjuk azt nagyságodtól és tikegyelmetektől — amint mi is megadtuk nagyságodnak és tikegyelmeteknek a *assecuratoriát* [*szabad menlevelet*], úgy minekünk is nagyságod és tikegyelmetek megadja : kívánjuk mindenféle városokon, falukon, mezőn, úton, útfélen szabad jövetelünk és menetelünk lehessen, minden megháborgatás nélkül.

2. Mivel azelőtt való napokon is, úgy amint mostan kívánta Bornemissza és Kátay János tőlünk a *menlevelet*, nagyobb hitelnek és megmaradásnak okáért megadtuk — megadván pedig mink meg is állattuk volna — de ők mire nézve cselekedtek, nem tudjuk. Hitekkel sem gondolván, elsöben a mi keresztyén atyánkfiait, Császár Pétert megfogván — aki minekünk erős hittel volt köteles — törvénytelen, halljuk, megölték rút veszedelemmel. Egyikkel meg nem elégedvén, e följebb megírt emberek több körösztvény atyánkfiait is házuknál keresték, kergették, üzték — mely ő cselekedetek [miatt] mink a kénytelenségünk alatt — mivel hitünk is azt tartja — fölköltünk.

Kívánjuk azért ; hogy hihetőképpen értsük halálát, ha érdemlette : az csak oda vagyon — holott ha nem érdemlette, azt kívánjuk, akik által lett halála, az uraktól és fő-főrendektől megfogotván, azok — ha érdemlik törvény szerint a halált — ők is meghaljanak a mi atyánkfiaért : mivel csak mostan is hallatik felőlünk a följebb megírt emberek-től ilyen elvégezett gonosz szándékok : Hogyha mostan le találnak bennünköt szép beszéd által szállítani, tehát még a Császár Péter halálát közölünk ugyan halállal megszaporítják százhatvan embernek halálával — kire isten őket ne segítse !

3. Csáky uram őnagysága mind ez okból is meg nem elégedvén — aminthogy nagyságodnak és tikegyelmeteknek tudtára vagyon — az elmúlt napon sok keresztyén atyánkfianak ártatlan véreket kiontott a vitézivel — kinek nem köllött volna úgy lenni, mert nem őnagysága ellen voltak, sem küldettenek volt oda, hanem hogy a pogány nemzetségtől mi is meg ne bántassunk : mert ha mink is akartuk volna mind őnagyságát, s mind Kátay Jánost megháborítani, eddig életeknek el köllött volna fogyni. — Kívánjuk azért, hogy ennekutána ilyen illetlen rút veszedelem nemzetünk között ne legyen. Erről is nagyságod s tikegyelmetek minekünk erős levelet adjon. Sőt pedig amely keresz-

tyén atyáinkfiai mostan is fogságban vannak vagy Szenderőben vagy Kassán, akár pedig hol legyenek : kívánjuk mindjárt, azok is mindenünnet békével — megadván mindeneket — elbocsáttassanak.

4. Ezt is kívánja az ország fölkölt földnépe : Ha császár urunknak szüksége leszen a hadfogadásra, azt mi is akarjuk acceptálni [*tudomásul venni*], de ilyen isten igazságakívül-valókat mint akik az elmúlt esztendőben sok időtől fogva támadtanak vala hazánkban, akiktől mind személyünkben megbántattunk, házunk népében, marháinkban — olyanokat ennekutána meg nem akarunk szenvedni, hanem ha meghalljuk, hogy lesznek avagy támadnának : viceispánunknak hírré tesszük és városról városra, faluról falura megkergetjük és aki közölök törvény szerint megérdemli a halált, megöletjük — sőt nagyságodat s tikegyelme- teket is ez ilyeneknek megbüntetésére segítségül mellénk kívánjuk.

5. Mégis kívánja az országunkban mostani fölkölt földnépe : Mivel hallatik ilyen dolog közöttünk : Volt ezelőtt való esztendőben végezés Sopronban a szegény jobbágságnak szolgálatjáról való könnyebbségekre — kívánjuk azért, hogy aszerint amint ott végezetből föl- találtott, abban úgy megtartattassanak, amint császár urunk őfelsége ki is adta.

6. Kívánjuk mégis nagyságodtól és kegyelme- tektől, hogy minek- utána soha e mostani fölkelésünkért — kit kénytelenségből megcseleked- tünk — ezért minket sem palatinus urunk őnagysága, sem generális urunk őnagysága, sem földesuraink, sem felső, sem alsó rendektől sem személyünkben, sem házunk népében, sem marháinkban, sem semminemű javainkban ezektől meg ne bántattassunk, sem titkon, sem nyilván — kiről kívánjuk azt : nagyságod megbocsássa minekünk. Ugyan nagy- ságod kösse személyében magát ugyanitt a nagyságodnál levő két fő zálogos nemes emberrel : hogyha ennek utána ezen dolog felől megbán- tatnék valaki közölünk — vagy nagy vagy kicsiny — tehát nagysá- gotat és tikegyelme- teket kereshessék érette mind e mostani fönnlevő földnépe s mind utánunk maradandó maradékink.

Mindezekről nagyságodtól és tikegyelme- tektől hiti alatt való, assecuratoriát [*hitlevelet*] kívánunk erős pecsétí alatt, nagyobb erősség- nek okáért és megmaradásunkért.

E mostani zendülésünkben pedig valaholott valami kár követ- kezett akárminő rendben levő embereken is, kívánjuk ezt : hogy egyik a másik kárért legyen — és a Császár Péter testét is kívánjuk onnét, ahová rakták, szabad legyen letenni és eltemettetni.

(Császár halála és Forgách Miklós amnesztiát hirdető 1632. ápr. 3-i levele közti időben kelt.)

(Történelmi Tár. 1888. 127—128. o.)

A békességlevél

Mi, gimesi Forgách Miklós szentelt vitéz, Bars vármegyének főispánja, a felséges római császár és Magyarország királyának tanácsja, komornyikja és Felső-Magyarországban generális, adjuk emlékezetül mindeneknek, akiknek illik, hogy aminemő zűrzavar itt hazánkban e napokban a paraszt földnépe fellázadásából támadott volt, noha abbeli gonosz cselekedetekért érdemek szerint való veszedelemmel megbün- tethetetlenek volna, mindazonáltal nemzetünk fogyatkozását és sok

uraknak s főrendeknek és vármegyék törekedéseket is, kiket azon földnépe megismervén vétkét, vagy könyörgésekkel kértenek a mellettük való törekedésre: szemünk előtt viselvén és azt is, hogy e támadásoknak feje, Császár Péter érdeme szerint négyggyé vágattatván, a többi tudatlanságbul comperiáltatott [*lett részes a dologban*], inkább hogy vétett. Ez okáért condescendáltunk [*hajoltunk*] arra, hogy ez egyszer bizonyos kondíciók alatt vétkeket megengedtők. Intvén őket és parancsolván is erősen tisztönk s hivatalunk szerint, hogy soha többé senki ingerlésére effile gonoszságra magokat ne vegyék, szemek előtt viselvén régi rútvészedelemeket, hasonló cselekedetekért. Régi eleinknek is ez országban és az isten törvénye is, aki rendelte az ő alacsony állapotokat és koronás királyok méltóságát, földesurak becsöletit is, akik alá őket adta és rendelte. Mert ha többi affélében találatnak, engedelem nélkül való veszedelmek lészen. A kondíciók pedig így következnek:

1. A mostani feltámadásokért és mindennemű vétkekért e négy vármegyében, úgymint Abaujvármegyében, Zemplin, Borsod és Tornában lévő parasztságnak és földnépének fejenként amnesztia és feledékenység légyen és sem titkon, sem nyilván senkitől érette meg ne büntetessenek — de ilyen kondíciók alatt: Hogy tudniillik, e levelet vévén, mindjárást minden haladék és okvetis nélkül hazaoszoljanak és elmenjenek mindenönnen, — [*ha*] valahova más vármegyére küldettek volna is — minden rendek sérelme nélkül.

2. Aminemő török és egyéb levelek nálok volnának, Császár Péter vallása szerint, azokat mától fogva egy hét alatt az Abaujvármegye viceispánja kezében vigyék és viceispán uram nekünk hozza.

3. Minden hitezésektől mindeneket mindenütt, akiket magokhoz esküdtettek, felszabadítsanak most mindjárt és földesuroknak ujonnan visszaesküdjenek mindnyájan, hogy többé soha efféle dolgot nem cselekszenek.

4. Ellene mondjanak mindjárt minden generális, kapitány és tizedes s egyéb effile vitélő tiszték nevezetűnek és letegyék. Zászlókat, dobjokat minden falubul nyolcad nap alatt a vármegyék viceispánja kezében vigyék, azokon a helyeken kívül, akikben a török ellen azelőtt is szabad volt tartani affélét. Azonképpen a mezővárosok is, ahol eddig szokás volt, megtarthassák.

5. Fegyvereket, akik hódulatlan⁵ helyeken laknak, eladják és ne tartsák.

6. Valakik ezután közölök, vagy sokan, vagy kevesen, csak legküssebb támadásban találatnak avagy effilire levél, izenet és követség hordozásban avagy gyölekezeteket titkon vagy nyilván egymás között cselekednének, azoknak büntetések szörnyű halál légyen minden kegyelem nélkül. Abban pedig ilyen mód és rend tartassék, hogy valaki — vagy úr, vagy nemes, vagy egyéb rend kezöl — effile dolgot megért, a generálisnak mindjárt megjelentse. A generális pedig megtalálván a vármegyét felőle, tartozzik a vármegye azokat a földesuraktul törvénybe kérni és magokat [*ha*] meg nem menthetik, érdemek szerint megbüntetni. Tartozzanak pedig a parasztok is valaki felől effilit magok között hallanának avagy értenének legottan földesurok avagy viceispánjoknak életek vesztése alatt megjelenteni és effile levél és követésghordozókat megfogni és ispán kezébe adni.

7. Ami a hadaktul való inségeket illeti... Ha mi türhetetlent pedig ezután tőlök szenvednének, azt a földesuroknak és vármegyéknek

⁵ Vagyis töröknek be nem hódolt.

megjelentsék s a generális . . . tartozzik effiliket . . . érdemek szerint megbüntetni egyebek példájára.

8. Az urak és nemesek penig hogy útonjártokban pénzeket éljenek, arrul is az országnak articulusi [törvényi] lévén az 1618. és 25 esztendőbeli ország-végezésiben: az is megtartassik. A végbeliek pedig mikor öfelsége dolgában járnak és köldetnek, levelek légyen kapitányoktul avagy generálistól és az olyanoknak a bírák szállást adván és rendelvén, amint lehet, gazdálkodjanak.

9. Aminemő károk az öfölsége híveinek és fő-fő népeknek tettek e zürzayar alatt, valamit abban hit alatt feltalálhatnak, a viceispánjok kezében mindjárt hozván, megtérétsék. Hasonlóképpen ami kárt a parasztság vallott is, ha mi szórén megtalálattik, nekik is megadatassik.

Végezetre aminemő rabokat Kassára, Szendrőbe és egyebüvé közölek hoztak, elbocsáttatnak.

Ezeket ők is megállván és megtartván, mi is fogadjuk, ami keresztyn hitünkre, hogy ezeket igazán megtartjuk és nagyobb bizonyságul adjuk e kezünk írásával megerősítetett pecsétés levelünket.

Végezve Kassán 1632. év április 3. napján.

Gimesi Forgách Miklós

(A dalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1905. 119–121. o. *Századok*, 1871. 437–439. o.)

A SZEZENI NÉP HARCA A PATRICIUS-URALOM ELLEN, 1645—1646

Egy városi népmozgalom leírása következik, az erdélyi százszok főhelyéről, Szebenből. — Feudális országban a városok önkormányzatában is rendkívül korlátozottan érvényesültek demokratikus elvek. Nemcsak a politikai jogokkal nem bíró plebejusok, de még a patriciusok sem folyhattak be közvétel a város igazgatásába. A tanács nem adott számot sem ügyvitelről, sem pénzkezelésről, amiből visszaélések végtelen lehetősége származott. Ehhez járult, hogy a tanács önmagát egészítette ki a patriciusok közül, de atyafiságos alapon. S ha e szűkkeblű, önkényeskedő uralom ellen a lakosság mozgolódott, a város urai a fejedelmi hatalomban kerestek támogatást. Ez azonban kétélű jegyver volt, mert módott adott az uralkodónak a város ügyeibe való beavatkozásra, a privilégiumok megsértésére.

Ilyen történetet mond el itt Kraus György százsz író (1607—1679). Gazdag, tekintélyes szebeni patricius kereskedőcsaládból származott és tanulmányait olasz egyetemeken fejezte be. Hazatérve követte a családi hagyományokat, maga is kereskedő lett. Az alább elbeszélte, esztendeig tartó népmozgalom azonban meghasonlásba vitte polgártársaival. Mint patricius, ellenérzéssel szemlélte a köznép magatartását, de a tanács erkölcsével is elégedetlen volt. Feloszlatta üzletét és kivándorolt ősei szülőhelyéről. Olyan pályát választott, ami szokatlan tekintélyes polgároknál: városi jegyző, fizetéses hivatalbeli lett Segesvárott. Avatottságával és jogi ismereteivel nagy szolgálatot tett városának, hatalmas ellenfelekkel szemben diadalra vitte birtokpereken a város ügyét, többször járt kényes küldetésekben és nem egyszer képviselte a várost országgyűléseken.

Nevezetes Erdélyi Krónikája 1598—1665-ig beszéli el a történeteket németül. Nyelvezete nemcsak mint az irodalmi nyelv kialakulása előtti tájnyelv érdekes, véghetetlen körmondatokkal, tüzdelve latin kifejezésekkel, hanem az erős magyar nyelvi hatások miatt is. Az állami életben akkor uralkodó magyar nyelvnek a közéletben használatos szavai tömegesen helyezkednek el szövegében (pl. der szilisztriai basa, der budai veszer, seine fürstlichen Gnaden Rákóczi György schickte einen hadnagy mit katonáken, die falusi bíráken stb.). A neveket többnyire magyarul

írja, számos magyarnyelvű oklevelet idéz stb. — Ami előadásának tartalmát illeti, mint mondtunk, e részletében a tanács pártján áll s ez abban nyilvánul, hogy csak alig utal a tanácsbeliek sötét üzelmeire, ezeket lényegében elhallgatja, csupán olyan megjegyzéseket tesz, hogy azok sem voltak tiszta angyalok stb. De ugyanúgy elhallgatja a nép sérelmeit és 26 pontba foglalja követeléseinek tartalmát is. Annál szívesebben időz újra meg újra Katarina asszony ballépéseinek részleteinél, ami pedig csupán közvetlen ürügy volt utcai zendülés kirobbanására. A nép hosszas szervezkedésének, jelelésének semmi eredményét sem tapasztaljuk, a nép által beülletett városi előljáróság börtönbe kerül — hasznot csupán a fősvény Rákóczi György fejedelem húzott belőle. Vesztegetés elfogadásával, vagyonekobbásokkal és a városon behajtott büntetéspénzekkel.

Kraus György leírása ebben az alakban is érdekes ábrázolása a száz városi plebejusok harcainak.

KRAUS GYÖRGY

Erdélyi krónikájából

Augusztus havában néhány nyughatatlan alacsonyorsú ember, akiket a maga helyén majd megnevezünk, Szebenben nagy zendülést támasztott. Ez a csoport összeesküdött, az alacsony köznépet és harminckét férfi kivételével az egész várost, valamint a százembert¹ is maga mellé állította, feltámadtak az egész tanács ellen, naponta egybefutottak, a köztük levő kolomposok naponta parancsot küldtek a tizedeseknek, ezek pedig az egész városnak; gyűléseket tartottak a bástyákon a Soldesch és a Heltner-kapunál, mindenféle gonosz tanácskozást tartottak: hogyan tehetnék le a tanácsot és a hivatalbelieket, a nagytiszteletű úrral, Rihelius Péter pappal együtt, aki tudós ember volt, és hogyan választhatnának másokat, esetleg némelyeket a maguk alacsony köréből. Kezdetből fogva írnokot, jegyzőt választottak és a kolomposok magukban számra huszonhat követelményt állítottak össze, így nevezték a pontokat, melyeket egyideig titokban tartottak, és senki sem tudhatta, mire törekszenek.

Végre Rákóczi György fejedelem augusztus 20-án a városba érkezett, elfogatta és vasra verette Gottzmeister Kálmán urat, aki tanácsbeli és nagyon gazdag úr volt, mivelhogy Stein Lukács kereskedő feleségével, Katarina asszonnyal gyanúba vették; ebből a fogságból nagy kellemetlenség és szerencsétlenség származott. Tudnunk kell, hogy mikor a nevezett Kálmán urat házasságtörés gyanúja miatt bezárták, a nagyon tiszteletreméltó Agnethler Mihály király-

¹ A száztagú külső tanácsot.

bíró úr, aki nyilvános ellensége volt, vallatás útján sok tanúságot szerzett ellene; mivelhogy azonban semmi biztos és bizonyítható nem bizonyulhatott rá, a királybíró ezt az ügyet, a szebeni tanács rövidségére és a szász kiváltságok romlására, átadta a fejedelemnek. Miután azonban ez az ügy közel másfél évig ítélet nélkül volt és Kálmán úr felesége, a nagy családból származó Ungleich Katarina, külön volt a férjétől, történt, hogy ez ugyancsak tisztátlankodott, és mert hogy férje eltörte a köcsögöt, ő viszont széttördelte a cserepeket: két esztendőn belül másodszor esett másállapotba, magzatait megölte és eltemette a pincében. Híre támadt gonosztettének és hogy a lelkipásztor úr tudott erről, de segített elhallgatni, amint majd alább megtudjuk — ezért az alacsony köznép és az egész város ismét nyugtalan lett; félreverték a sokáig öntött harangokat és harangoztak. Mivelhogy a fejedelem kiköltözött a városból, kolompós vezetőik parancsára az egész város a Tanácsházhoz futott, Kálmán urat kiszabadították bilincseiből, gyermekgyilkos feleségét viszont vasverették. A törvényes hatóság azután erre rá is bizonyította gonosztettét, nevezetesen két gyermek megölését, elítélték és vízbefojtották. Mikor ezt a hallatlan példát a fejedelem megtudta, elküldte a városba biztosát, a nemes Barsay Ákos urat, hogy tudja ki mind e dolgokat; a Tanácsházban az egész város jelenlétében bebizonyították és előadták az asszony minden gonosztettét és hogy a vezető lelkipásztor, Rihelius úr mindenről tudott, de elhallgatta; elhozták a pap úrtól, megmutatták a biztos úrnak, kezébe is adták az ezüstműt: egy ezüst kannát meg más női ékszereket, egy zöld damaszk szövettel együtt; szörnyű tett és egyben hallatlan volt. Ugy történt azonban, hogy a nevezett Kálmánné asszony, amikor először volt állapotos, megkenette vagy nyomogattatta magát egy özvegy javasasszonnyal, ez látta rajta a jeleket, elmondta Rihelius lelkipásztor úrnak. Ez maga elé idézte az asszonyt és — bocsánat! — megfejtette a mellét, megállapította, hogy másállapotban van és lelkiismerete ellenére, mint már mondtuk, ajándékot fogadott el, még segített is a javasasszonyt rábeszélni; eltitkolta a rosszat, amiért még nagy számonkérés lesz ama napon. Elég ebből ennyi, nem is jegyeztem volna ide, mégis el kellett mondanom, mert nagy oka volt ez a rákövetkező zendülésnek, kiváltképpen a lelkipásztor úrra való tekintettel.

Miután ezek a történetek köztudomásúvá lettek és a városi hatóságnak is némely tette nyilvánosságra került — kivált Reüssner János konzul urról, akire az alacsony köznép leginkább haragudott és nyilvánosan felhánytorgatták mindazt, amit ifjúkora óta elkövetett — végre is a Soldesch-kapun és a bástyákon nótáriusok által az egész városnak felolvastatták elkészített pontjaikat. E pontokat és követelményeket azon nyomban határozattá és ítéletté is emelték,

maguk lévén vádlók, bírók és tanuk. Eközben egy becsületes jó ember, aki jobban értette a dolog mibenlétét és hogy mi lesz belőle, ellene mondott: ezt rögtön le akarták dobni a falról és kiközösítették — ezáltal mindenkit úgy megfélemlítettek, hogy senki sem mert ellenükszegülni. Végül annyira jutottak, hogy minden ment, ahogyan akarták, az egész tanács rettegett tőlük, kénytelen volt nyájasan szólni hozzájuk, mivelhogy látták, nem állhatnak ellenük. A városi királybíró úr is mindig kedvükben járt, ez is nem csekély okul szolgált: mivelhogy az egész nép nyílt gyűlésein hallatta szavát, hogy ügyük igaz és kívánságuk méltányos. Mert az a helyzet, hogy hat esztendő óta pad alá tették az igazságot és keveseknek adták meg, ami megilleti. Midőn a nép úr efféle hallott, ekkor örvendezett csak igazában; úgy vélekedtek, igazuk van. Látván, hogy mindenki fut előlük és retteg tőlük, egyre jobb kedvük lett, vakmerőbbek, esztelenek lettek, nem kérdeztek senkit, nem is akarták senki tanácsát követni, bármit is tanácsoltak nekik, megvetették a józan ész, a törvényt és minden javaslatot és annál rosszabbak lettek, mennél inkább könyörögtek, engedtek nekik, futottak előlük. Bebizonyult, hogy igaz a mondás: Ha kéred a parasztot, felfujja a hasát — és: ha egyik újjad nyujtod neki, egész öklödet akarja. Továbbá: ha futsz a kutya elől, akkor szalad igazában utánad. Így történt itt is, ezzel a felkeléssel, ezzel a zendülő, rajongó, rendetlen köznéppel. Nem volt itt egyéb, csak dac, igazságtalanság, zsarnokság, kényszer és minden csintalanság — és az volt a legrosszabb, hogy mindezt igazságnak gondolták, isten és az ő evangélioma nevében cselekedték. Végül megrémítették többször említett vezető lelkipásztorukat, nagytiszteletű Rihelius Péter urat is, a paplak előtt is nyilvános összesereggléssel: ki kellett mennie a parókiáról és elköltöznie saját házába; állandóan ablakai alá futottak, cipőfoltozónak, gyertyaöntőnek szidták, gyakran cipőket is küldtek neki, hogy megfoltozza, meg a házába mentek gyertyát vásárolni és a tiszteletreméltó jó úr kénytelen volt barátságosan szólni hozzájuk. Ezekután a nagyon tiszteletreméltó Reüssner János úr házához szaladtak, kitépték a háza előtt álló fenyőfákat és megfosztották a konzulágtól.² Ludwig János és Hender György esküdt polgárokat kitépték a tanácsból és száműzték Trösztér Márton titkárt, akinek el kellett menekülnie a városból. Egyszerűen olyan dolgokat műveltek, hogy mindenkinek bújni kellett az örjögöktől — mind ennek elmondásához sok idő és írás kellene. Végre mikor az a kevés tanácsúr, akit meghagytak méltóságában, látta, hogy mennél tovább tart az ügy, annál rosszabb lesz, az egész száz közösség közreműködését kérte. El is jöttek novemberben a városba,

² A polgármesteri, főbírói tisztségtől.

a püspök úr is, meg néhányan a legelső lelkész urak közül. De nem tudtak semmit végezni, csak gúnyt és szidalmat kaptak, kivált a derék Maan István úr, a segesvári konzul, amikor mint a közösség szónoka, váltig igyekezett, hogy jó útra térítse őket. Egyébként rosszabbul is járhatott volna, ha óva nem intik és el nem távozik, mert egy nyerges kézműves szemtől-szembe csúnyán legyalázta; ennek azután a zendülés lecsillapodásával, különös kegyelemből, a pellengéren állva kellett szavait visszavonnia. Sok más hallatlan dolgot művelt még a közönséges nép, mely a kolompások mellett valószínűleg eszét veszítette — ezt itt nem szükséges elmondani. Némely tisztességes jó embernek kisebbitették a becsületét és jó nevét és olyan félelmet keltettek benne, hogy messziről kalapot kellett emelnie és minden érdem nélkül tiszteletet adni olyan szóvivőknek, akik addig a legkisebbek és legszegényebbek voltak a városban. Miközben a zendülő csoportot, Belial fiait sem kéréssel, sem jó intelmekkel, sem kemény fenyegetésekkel nem lehetett a javulás útjára vinni, bárhogy igyekeztek is ezen a megmaradt és le nem tett hatóság mellett a szász közösség egyházi és világi hatóságai: az ország fejedelme, az idősb Rákóczi György vágta belé karmait. Először is elkobozta Gottzmeister Kálmán úr javait, felhozva azt, ő volt az oka a zendülésnek és felkelésnek, mert a nép kiszabadította bilincseiből. Mikor a hatóság ezt nem javallotta, akkor javainak felét vette el, harmadát a gyermekeinek adta; a fele megért húszezer forintot; különös kegyelemből a harmadot gyermekeinek oly feltétellel hagyta, hogyha azok rendesen és derekasan viselkednek, akkor kapják majd kezükhöz ezeket a javakat, ellenkező esetben ismét a kincstárra szállnak. Mikor a fejedelem látta, hogy előszörre sikere volt és a városi hatóság nem szállt vele szembe — nagyobbát próbált. 1646-ik év március 6-ára Gyulafehérvárra országgyűlést hívott össze és deákjaival számra negyvenhárom férfit idéztetett meg, azok közül, akik a zendülés alatt főbbek voltak: némelyeket a százezer közül és némelyeket az alacsony köznépből. Ezeket vallatták és az egész ország elé állították. Mikor azonban a tiszteletreméltó szász közösség végre látta, mi lesz ebből és mire jutottak a szebeni urak, tudniillik, hogy idegen törvény elé állították városi polgáraikat, a szász kiváltságok romlására és veszedelmére — váltig igyekeztek, hogy ezt semmivé tegyék. Nagy ajándékokkal és adományokkal megkörnyékezték az ország nagyjait, akik a fejedelem körül voltak, de semmit sem tudtak végezni. Rendes perútra került az ügy és a szegény embereknek, ha vétkesek voltak, ha ártatlanok, ügyvédekkel kellett állítaniok: Kendi Jánost és Szombathfalvi Istvánt. Mikor perre került a dolog és a fentemlített számra negyvenhárom embert az ország elé állították és keményen pörösködtek ellenük, akkor nyílt ki csak igazán a szász közösség és a szebeni

urak szeme : vigyázniok kell, mi lesz ebből ; kiváltképen a pertől kell óvakodniok, mert úgy a nagytiszteletű lelkipásztor mint a hatóság érdekelve volt benne és ezáltal a város összes titkai kiderültek ; megnyírják itt a pásztorokat a juhokkal együtt, mivelhogy azok sem voltak angyali tiszták és hasonlóképen igen nagyokat vétkeztek. Ekkor fordult igazán komolyra a dolog és drága lett a nevetés : naponta gyakran összeültek, könyörögtek a fejedelemnek és az országnak, hogy engedjék át újra az igazlátást saját bíróságuknak, ősrégi privilégiumaik értelmében. De semmit sem tudtak elérni. Mennél tovább húzódott az ügy, annál rosszabb és veszedelmesebb lett, mert féltő volt, hogy a zendülők mellett, néhányan a tanács legelőkelőbb tagjai közül, élükön a konzul úrral, elvesztik becsületüket és minden javaikat. Végre tanácsot találtak, az ország némely nagyjai által — akiket nagy pénzen kellett megvenniök — a nagyságos fejedelem elé elfogadható javaslatokat terjesztettek — ezt a hangot már meghallotta a fejedelem füle — hogy a megkezdett ügyet a szász közösség bírósága döntse el, átadtak a fejedelemnek és a hétszemélyes tábla urainak néhány falut ; Kerts szász falut mind a hozzátartozókkal, két igen nagy román falut : Sinnát és Szezelt ; némely erszény megérezte, hogy mit adtak még a szász urak emellett a magukéból is. Ezután annyira jutott az ügy, hogy április 11-én az egész szász közösség és a fejedelmi tábla néhány ülnöke Medgyesen ülésezett és tárgyalt, mire menjen a dolog. Hozzá választották a nemes Kemény Jánost, Bethlen Ferencet és Sárosi Jánost és az összes embereknek a kitűzött április 11-ére Medgyesen kellett megjeleniök — kivéve harminckettőt, mert titokban a tanács írásba vette, hogy ezeknek semmi részük sem volt a zendülésben, már mint azoknak, akik a bölcs urak fia, veje és barátja vagy sógora voltak. Nem is maradtak Szebenben mások az említett harminckét emberen kívül, csak prédikátorok, diákok, mesterlegények, asszonyok és gyerekek, — meggondolkoztató eset ez, hogy vigyázni kell.

Igy történik, ha isten büntetni akar egy zendülést ; isten a felsőségnek adja kezébe a virgácsot, a kardot, a szívet és mindent, úgy miképpen a felkelés előtt volt ; a felsőség azután inkább lopja és inkább gyűlöli a zendülő alattvalókat, mint ahogyan itt is történt ; és amilyen vidáman és bátran viselkedett a nép úr kolomposaival együtt a zendülés idején, amikor papjukat, polgármesterüket, meg másokat letettek hivatalukból és kitépték a fenyőfákat — most ugyanolyan alázatosan és ijedten kellett gyalogszerrel Medgyesre lépdelniök ; miképpen vágóhídra viszik a türelmes bárányokat, úgy állítottak be ők is. És hogy az ártatlan ne szenvedjen a bűnössel és kitudják a zendülés kezdőit, azért folytatták le ezt a pert a szász közösség és a fejedelmi biztosok előtt : az egész várost, kit-kit külön eskü alatt

hallgattak ki, mondják el, hogyan kezdődött a zendülés, ki kezdte és mi volt az oka. Megállapították, hogy a fölkelés oka a tiszteletreméltó Kálmán úr, akit részvéből megszabadítottak láncaitól — kezdeményezői pedig, egy vén bolond, Handschuhmacher György, akit a polgármester helyére tettek, Seraphinus Lázár, aki a királybíró, Seraphinus Bálint, aki a jegyző helyébe került és Schreh János, Schmedt István, Böhner János és Schusterchen Márton, akik tanácsbeliek lettek. Ezeket Kálmán úrral együtt börtönbe vetették és megbilincselve Fogarasba vitték. Négy teljes évig ültek itt fogva és sokat szenvedtek, kiváltképpen Kálmán úr, aki nem szokta meg a kínlódást és inséget: szegénysége miatt végül kénytelen volt megtanulni a korbács és szőröv készítest, hogy fenntartsa életét. Majd a maga helyén megtudjuk, hogyan szabadultak börtönükből. Ismét visszatérünk föltett szándékunkhoz: akiknek a jövőben kedve van fölkelést támasztani, ebből láthatják és példát vehetnek erről. Tudnunk kell, hogy a szász közösség és a biztos urak határozatából az elfogottak házai és javai a Medgyesen jelen volt biztosoké és ülnököké lettek, a város minden tizedese, amiért mozgósította a maga tizedét, negyven forint, más polgárok tíz forint büntetésre ítéltettek; e büntetés felerésze a fejedelmet, harmada az ülnököket és biztosokat illette. A törvénylátás és ítéletmondás után a szerencsétlen szebeniek, mint akik megtartották országos vásárukat és mindenüket kiárúsították, ismét hazavonultak. Némelyiket felesége és gyerekei csodálkozva és csúfolódva fogadták. A szász közösség és a biztosok közül erre kijelölt urak nyomon követték őket és a várostól az ítélet értelmében a negyvenyolcezer forintot kipurélták.

Olyan ez, mintha valami korhelységért elválnók a lábunkat; ezokból egynémely jóembernek sok évig kellett inséget viselnie. Példa legyen ez, riasszon vissza minden zendüléstől. Elegendő, hogy megtudhassuk, istennek sohasem tetszett semmiféle zendülés.

Megjegyzés. Nagyon fontos lenne megtudnunk és elmondanunk itt okát, hogy az itt felsorolt zendülő polgárok miért tették le papjukat, polgármesterüket és más tisztségviselőiket, némelyeket mért üztek el — minthogy azonban igazságból gyűlölet származik, mellőzöm ezt. Alapvető ok nélkül azonban nem történik semmi, mégis nem lett volna szabad megtörténnie a rendellenes eljárásnak s a közönséges nép erőszakoskodásának, az ő pontjaik és kívánalmaik szerzőinek, tanúinak és bíráinak sem lett volna szabad nyilvánítaniok önmagukat és ugyanezek végrehajtóinak. Az is elmaradhatott volna, amit a nagytiszteletű úr gyakran megtett a szószéken, hogy a köznépet a felsőség ellen izgatta és némely tettét túlságosan világosan lefestette — az immár elítélt Kálmán úr feleségének gyalázatos vétkét, a házasságtörést és két gyermekének megölését meg az ajándékokat és adomá-

nyokat sem kellett volna elhallgatnia, mert ahogyan fentebb megmondtuk, egy vén boszorkánnyal a szemeláttára megfogatta a házasságtörő nő mellét és annyira megriasztotta őt, amiért tej folyt belőle, hogy ennek elhallgatása okából egy aranyozott kelyhet, egy pár boglárt, kapcsokat és zöld damaszk anyagot adott és annak az asszonynak is egy övet számra tizen négy csattal és egy drága kapcsot — és mert meglehetősen híre terjedt az emberek közt, nyilvánosan a szószéken mentegetőzött, hogy nem kapott semmit. Elég az hozzá, hogy ez a szajha Kálmánné megölte magzatát és idővel ismét összeszúrta a levét, viselős lett és még férje életében, elválaszthatlanul, egybe akart kelni egy fiatal legénnyel, nevezetesen Frank György úr fiával, Györgygyel. Mikor azonban észrevette, hogy erkölcstelen élete miatt újból viselős, annyira titkolódzott, hogy még azok sem vették észre, akik naponta körülötte voltak, még a cinkosa sem. Míg nem megszülte második fattyát, megölte és az első mellé a pincébe temette, a mellé, akit a nagytiszteletű lelkipásztor úr segített eltitkolni — amit a jó úrnak nem kellett volna tennie. Nyilvánosságra kellett volna hoznia és hivatala értelmében megbüntetnie, a hatóságnak is jelentenie: akkor a második gyilkosság nem történt volna meg. Isten azonban semmit sem hagy rejtekben és ha betelt a mérték, mindent földerít: napvilágra hozta ennek a többször nevezett szajhának és két gyermek gyilkosának gonosztettét is. Miután elfogták, nyilvánosan bevallotta a nagytiszteletű úr egész magaviseletét és a saját gyalázatos tetteit és maga kiáltott bosszúért a nagytiszteletű úr ellen. — Én azonban nem bosszúból részletezem ezt ennyire és mondom el itt e történeteket — okom van rá, már csak azért is, mert nem szóbeszédből hallottam, hanem magam is ott voltam, amikor a nagytiszteletű úr a szószéken mentegetődzött és láttam az ajándékokat, melyeket ezért kapott és melyeket ki kellett adnia, midőn a nagyságos fejedelem parancsára a nemes Barcsay Ákos úrnak és a tanácsházban az egész városi népnek kezébe adták. Nem tudom, dicsérhet-e valaki ilyen cselekedeteket — én nem dicsérhetem. Sok más dolgot is érinteni kellene, melyek miatt csak a nagytiszteletű úr ellen számra tizenhat tételt és bizonyágot készített és hirdetett a közönséges nép — de itt elhallgatom és nem emlékezem meg azoknak elkövetett dolgairól, akik a nagytiszteletű úrral egy hajóban hajókáztak; mert ha ezeket elmondanók, nagyobb következményei lettek volna és őnagysága a fejedelem nagy pénzbüntetéssel sujtotta volna. Mindenki így járt volna el. Ezért az ideig tartó büntetésen felül még ama napon is számot kell adnia.

1649. évben kiszabadultak az elfogott zendülők fogarasi börtönből és nagy nehézséggel újra visszatértek Szebenbe. Ott azonban nem kaptak otthagásra jogot és megvetettségben haltak meg. Kivéve a nagyon tiszteletreméltó Gottzmeister Kálmán urat, aki Kemény

János úr segítségével feleségül vette Hirscher Krisztina asszonyt, egy igen gazdag bírónét Brassóból és több gazdagságot, pénzt és jószágot kapott, mint amennyit a fejedelem elvett tőle, ami pedig húszezer forintra rúgott és halála után elegendő maradt két fiára, Kristóf és Kálmán urakra.

Továbbá Seraphinus Bálint úr is tisztességre jutott, szászsebesi jegyző lett és azután Medgyesre hívták meg ugyancsak jegyzőnek, amely hivatalt a bölcs úr nagyon eredményesen töltötte be.

HORVÁT HATÁRVIDÉKI MOZGALMAK, 1653—1659

Mint már Gubec Máté történeténél láttuk, a hazai irodalom kevésbé foglalkozott a horvát határvidéki eseményekkel. Az 1653—1659 közt évekig zajló mozgalmakról hosszú ideig csak a *Corpus Juris*-ből tudtunk (Acsády Ignác is csak erre hivatkozik). E fölkelések nyilván sok gondot okoztak az ország urainak, ha évekig nem tudták elfojtani és két országgyűlés is hozott törvényt olyan ügyben, amelyet máskor rövid idő alatt megyei csapatok intéztek el. A magyar, osztrák és török határ mentén könnyebben mozogtak a jobbágyok és elkerülhették a döntő csapást. Tárgyalással kellett megbékíteni őket. Irodalmi szempontból növeli az eset érdekességét, hogy ebben az időben Zrínyi Miklós a horvát bán s a szóbanforgó törvények az ő hatáskörébe utalják a mozgalom elfojtását. Valóban, újabban előkerült levelei értékes irodalmi adalékok e parasztfelkelés történetéhez. Az iró-államférfi az uralkodó osztály képviselője: évekig tartó levelezéséből mégis az tűnik ki, hogy mindenképpen a békés kiegyenlítés híve. A nagy államférfi és hazafi magasabb szempontból ítélte meg az ügyet, mint csak a maguk érdekeit néző, korlátolt főúri társai. Az ország, a honvédelem ügye, szerinte, felette áll egyes nagybirtokosok önnön kényük szabta érdekeinek, szeszélyeinek. Kivált a határvidéken. Különben is a fegyveres erőt nem tartja megbízhatónak a jobbágyok ellen, fél, hogy a katonák saját véreik mellé állnak. Zrínyi szerint a határvidéken országos érdek a társadalmi béke, ezért ingerülten ír Erdődy Imre grófról, aki megakadályozza az egyezkedést és mindenható parancsolója akar maradni jobbágyainak — amikor meg végre fegyveres segítséget adtak neki, megijedt a következményektől és egyezkedni akart a túlterhelt parasztokkal. Ugyanilyen viszontagságos a zágrábi papok jobbágyainak dolga is. A kizsákmányoltak és kizsákmányolók ellentétének áthidalására végül is nem lehetett mód. Az erőnek kellett győznie. Zrínyi Miklós e tárgyú utolsó ismert leveléből látjuk, hogy a második törvény évében fegyverhez nyúltak.

(L.: Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. Bp. Akadémiai Kiadó 1954. 335—347. o.)

1655. évi törvénykönyv 76. cikke

Az országlakókok tapasztalják, hogy veszedelmes például szolgált és szolgált tényleg az, hogy úgy a zágrábi egyház tisztelendő káptalanjának az ő sziszeki várához tartozó, mint Erdődi Imre gróf úrnak Passauból való alattvalói és jobbágyai, akik az ő Zágráb vármegyében fekvő novigrádi várához tartoznak, földesuraik ellen erőszakosan és fegyveres erővel fölkeltek és magukat az azoknak való minden alárendeltség és köteles engedelmség alól kivonták, minden jobbágmunkát és jövedelmet megtagadtak, uraik várait megszállták s mind en hű személy ellenében más borzasztó gonosztetteket követtek el, amely lázadás földesuraik kárára és amaz ország veszedelmére már most is folyton tart és semmi békés eszközzel nem volt elfojtható:

1. Minélfogva, hogy a parasztoknak földesuraik ellen való lázadásait elhárítsák, határozzák, hogy amaz ország bán gróf urának és a szlapon és horvát végvidékek generálisainak álljon jogában és kötelességében az érintett lázadókat, mint nyilvános zendülések szervezőit és a közbéke meg a nyugalom megháborítóit, a jelen országgyűlés befejezése után azonnal, minden fogyatkozás és megvitás nélkül, királyi hatalom segélyével megzabolázní és az említett lázadást minden áron elfojtani és az abból eredő károkat mind, együtt és külön, kiegyenlíteni, és ha fegyveres ellenállás nélkül adják is meg magukat, vezéreiket mindamelllett, a további lázadás okainak megszüntetése végett, halállal büntetni s mindnyájokat az ő régi állapotukba és a földesuraiknak tartozó engedelmségbe visszahelyezni (tekintet nélkül bármely akadályra, vagy a végrehajtáskor netán felmerülő bármely akadály alkalmából való későbbi rendelkezésekre) és az idők viszonyainak megfelelő és a jelen határozat foganatosítására alkalmas módú kigondolásával, mindent együttvéve és egyenkint foganatosítani.

2. És erre a célra őfelsége a jelen cikkellyel összehangolt kellő parancsokat is már most adja ki kegyelmesen a bán és generális gróf uraknak.

3. És arra az esetre, ha az a lázadás jövőre is találna tartani vagy netán megújulna, vagy akár ugyanott, akár Magyarországon ahhoz hasonlóan találna támadni: azt csupán a jelen határozat erejénél fogva Magyarországon a nádorispán úrnak, Horvát- és Szlavónországokban pedig ugyanazoknak a gróf uraknak, a bánnak és generálisoknak joga és kötelessége elfojtani és kiirtani.

1659. évi törvénykönyv 107. cikke

Minthogy a lázadó jobbágyok rendetlenkedése Szlavonországban mindekkorig sincs egészen lecsendesítve, sőt attól a jövőben is tartani lehet s azt megfékezni szükséges: a karok és rendek az 1655-ik évi 76-ik törvénycikkelyt megújítandónak tartják, azzal a kijelentéssel, hogy ilyen jobbágyok, alattvalók és szabadosok lázongásait az ott megnevezett bírák s parancsnokok együttesen vagy külön-külön és a földesurak is, ha erre elégségesek volnának (de az ország és megyék esküdt bíráinak megelőző és megfelelő bíraskodása s elmarasztalása után) megfékeztessék és lecsendesíthessék.

Leveli a határvidéki parasztfölkelésről

B a t t h i á n y Á d á m h o z.

Édes bátyámuram... Hogy kegyelmednek ekkoráig bizonyos helybe való lételemről nem írhattam, arrul kegyelmedtől bocsánatot várok. Látja isten, hol Gréczen, hol Bécsben, hol penig Horvátországban a föltámadt pórság dolgaiban fáradoztam, melyet ha valami jó móddal végbenvihetek, kegyelmednek szeretettel udvarlok...

Isten éltesse kegyelmedet jó egészségben!

Kelt Csáktornyan, 1654. február 12.

I I I. F e r d i n á n d h o z

Felséged utasítását Erdődy Imre gróf kérésére a posaviai jobbagyok zavargása ügyében ismételten megkaptam és annak köteles alázattal és hűséggel, készségesen teszek eleget. Továbbá a már érintett vitás ügyek és nézeteltérések helyzetéről felséged a következőket méltóztassék kegyesen tudomásul venni. Mindjárt a szóban forgó veszélyes ügy és zavargás kezdetén értesítettem felségedet, hogy az komoly figyelmet érdemel. Végül is ennek az oly nagy súlyú bonyodalomnak lecsendesítésére és elsimitására előterjesztést tettem a karok és rendek országgyűlésén és ugyanott kölcsönös megfontolások elhangzása után úgy döntöttek, hogy hivatalos megbízottakat kell kiküldeni mindezeknek a megmozdulásoknak és zavargásoknak lecsendesítésére, szóval az összes nehézségek és ellentétek kiküszöbölésére és helyreigazítására. Ki is küldték a zágrábi püspököt, úgyszintén Erdődy Tamás grófot és néhány előkelő birodalmi nemest. És el is intéződött volna az ügy, ha Erdődy Imre gróf oly hajthatatlanul nem viselkedik. Most hát újból — felséged utóbb érkezett parancsára is — egy erre külön megbízatással küldött emberem által szigorú hangon és megfelelő fenyegetéssel engedelmességre intettem azokat a lázongókat. Uruknek, Erdődy Imre grófnak is azt tanácsoltam, hogy legyen engedékenyebb. Remélem, hogy ha azok az egyenetlenkedések és zavargások még ha nem is csitultak el, — rövid idő kérdése csak, hogy elcsendesedjenek. Egyébként, legkegyelmesebb uram, nem lát-szik tanácsosnak, hogy a Kulpa-mellékiek, vagy más katonai alakulat megtámadja őket, mivel egyrészt a kulpaiak egynehány tagja közülük való, másrészt egyéb karhatalom emberei is, ha felbőszítik őket, szerfőltt nagy pusztulást és romlást tudnának előidézni. Én mindazon-

által a legnagyobb körültekintéssel fogok mindent elkövetni, hogy ez az ügy ne maradjon még napokig elintézetlenül és felséged kegyes parancsát a legmélyebb alázattal igyekszem legteljesebben végrehajtani. Egyebekben továbbra is felajánlom legalázatosabb szolgáltatásokat felségednek.

Csáktornya, 1653. október 9.

*

Legszentebb császári és királyi felség, legkegyelmesebb uram, uram!

Felséged legkegyelmesebb parancsa értelmében, Erdődy gróf felkelő jobbágynak ügyét felséged meghagyása szerint én és megbízott társaim — istennek hála — jól elvégeztük úgy, hogy a szolgálatok módozatait a parasztek számára, a parancsolását pedig Imre gróf számára meghatároztuk. Mind a két fél ebbe beleegyezett és a parasztek letették a hűség esküt. A feltételek példányát nem küldöm felségednek, mert arról Leslie gróf, felséged szlavóniai végeinek tábornoka már beszámolt és azt nekem visszaküldte. Így tehát Erdődy jobbágynak felkelése teljesen lecsendesült. Hiszem, hogy inkább a békét, mint zavargást méltóztatott megparancsolni. A zágrábi püspök jobbágysai az említett egyességnél nem jelentek meg, azt hiszem, nem bíztak ügyük sikerében, a zágrábi püspök úr ennek ellenére elfogadta a megállapodást. Remélem, hogy — mivel a baj eredete a posaviaiaknál keletkezett — ezt és a szigeti példa szerinti egyességet el fogják fogadni. Hogy én ebben az ügyben mit végeztem és hogy követeléseimet mennyiben teljesítették, felséged a megbízott társaimtól értesülni fog, egyébként is minden alkalommal igyekezem mindenben eleget tévő készségemet megmutatni.

Csáktornya, 1654. március 24.

*

Felségednek Erdődy Imre gróf alattvalói lázongásának ügyében kelt s a közelmúlt napokban hozzám intézett legkegyelmesebb levelét a csatolt kérvénnyel együtt hódoló tisztelettel átvettem. Nagyon sajnálom, legkegyelmesebb uram, hogy Imre gróf olyan különböző és egymással ellentétben álló meggondolásoktól vezettetett magát, hogy amit kezdetben akart, azt később nem akarta, s most újból folyamodik ezért. Ti. legkegyelmesebb uram, minekutána a pozsonyi országgyűlésről hazatértem s felségednek azt a két parancsát, melyeknek egyikét a magyar, másikat a hadikancellária állította ki s melyek az országgyűlési törvénycikk végrehajtására utasítanak, megkaptam — elhatároztam, hogy a vállalkozást felséged két tábornokának fegyveres

segítségével, felséged levelének és a törvénycikkeknek értelmében végrehajtom. Mivel azonban én magam tartós betegség miatt ágyban fekve, az eljárásban személyesen részt nem vehettem, a dolgok gondos előkészítése után, a felkelők elleni intézkedések végrehajtását vicebánomra bízam. Őt utasítottam, hogy a két tábornoknak, ti. a varasdinak és a károlyvárosinak — fegyveres erejével a parancsok szerinti feladatot minél gyorsabban oldja meg. Kisebb feltűnés és veszedelem, de nagyobb biztonság kedvéért előbb a káptalan alattvalóit támadja és fékezze meg, mint akik parancsra soha meg nem jelentek és makacsabbak — már csak azért is, hogy ezek meghódoltatása után Imre gróf alattvalóit könnyebben engedelmességre kényszeríthesse. — Ezt az intézkedésemet Imre gróf véletlenül félreértve — nem tudom mi okból — mást gondolt ki, kijelentve, hogy neki nincs szüksége katonai segítségre — mivel azt reméli, hogy alattvalóival tárgyalást kezdhet és velük megegyezhet. És el is intézte, hogy a károlyvárosi generális parancsára hallgató katonai erőt visszavonták és az elvonult.

Ily módon a katonai karhatalom csökkent s a katonák létszáma lepadván, a vállalkozás még elvégzendő részéről — amelyhez a megmaradt katonai erő nem volt elégséges, lemondva — hogy a legnagyobb veszélybe ne rohanjon s az országra bajt ne hozzon — szükségképpen dolgavégezetlenül visszavonult. Mindezt felséged a főtisztelendő zágrábi káptalannak, a vicebánnak és Leslie gróf varasdi generálisnak, felséged titkos tanácsosának ide-mellékelt leveléből részletesebben megismerheti.

Minthogy pedig, legkegyelmesebb uram, a sereget még egyszer kiegészíteni nem lehetett — ebben a helyzetben felségedtől más, új parancsot kaptam — azt, hogy az ellentéteket és a keletkezett rendzavarást enyhébb és békésebb eszközökkel csendesítsem le és hozzam rendbe. Ilyenformán, minthogy a szemben álló felek közvetítésemet hosszú időn át nem kérték, a dolgok állása nem változott. Most azonban legkegyelmesebb uram, amit felséged nekem parancsolni fog, a legteljesebb hűséggel igyekszem teljesíteni. Mindazáltal az az alázatos véleményem — hogy azt a határozatot, melyet Varasdon hoztak a megbízottak, kik közé felséged engem is kirendelt, vizgáltassa át, és ha azt felséged méltányosnak és igazságosnak találja, akkor azt felséged, minden kibúvás lehetőségének kizárásával, a felek mindegyikére nézve tegye kötelezővé. Ha pedig felségednek az volna a véleménye, hogy valamivel ki kell egészíteni vagy valamit ki kell ebből hagyni — felséged azt is kegyeskedjék tudtomra adni, hogy felséged döntése szerint én is nagyobb határozottsággal tudjak fellépni. De természetes, hogy ha ellenük erőszakot kellene alkalmazni, mindazok a meggondolások és nehézségek, melyeket felségednek

korábban részletesebben felsoroltam, továbbra is fennmaradnának. Ami pedig a parasztok vezetőinek letartóztatását illeti, ha felséged azt megegyszer elrendeli — annak azt hiszem legbiztosabb és minden rendezavarás nélküli megoldása az lesz, ha felséged megparancsolja Leslie gróf varasdi tábornoknak, hogy ha azok az ivancai határon járnak, mivelhogy a közelség miatt ott majdnem naponként megfordulnak, az ottani kapitánnyal fogassa le őket. Én a magam részéről úgy vélem, hogy letartóztatásukra nem igen van szükség, ha jelenleg nem mutatják lázadásnak jeleit és ígérik, hogy az említett bizottság határozatainak alávetik magukat.

Az egész per a földesurat és alattvalóit illeti, amennyiben az nem engedi, hogy bármiféle korlátozás őt megkösse, hanem korlátlan hatalmat akar gyakorolni felettük. Ezek pedig kérelmeikben a szolgálataik mérsékléséről és azok szabályozásáról beszélnek, azt állítják, hogy még a korábbi, túrhetetlenül súlyos szolgálataik terhet sem képesek elviselni. Mindazáltal kétségtelen, hogy van közöttük egy összeférhetetlen természetű ember, aki az egész zendülésnek vezére volt, akitől a jövőben sem lehet semmi jót várni, a neve Babich Miklós. Ugy vélem ezt kellene letartóztatni és ellene bírói úton eljárni. Őt magát minden erőszak és fegyverhasználat elkerülésével az előbb említett módon kellene foglyul ejteni, mert én nekem nincs alkalmas lehetőségem arra, hogy őt letartóztassam, hiszen nem mer szemem elé kerülni s én magam háromnap járóföldre vagyok tőle.

Ami a káptalan alattvalóit illeti, ezekről panaszt nem hallottam azóta, hogy legutoljára írtam felségednek s ebből azt következtetem, hogy ők földesurukkal békében élnek.

Ezek azok a dolgok, legkegyelmesebb uram, amikről szerény nézetem szerint jelentést kell tennem felségednek. Bármit is fog felséged parancsolni, akár ebben az ügyben, akár másban — igyekezni fogok hűségemet felségednek bebizonyítani.

Csáktornya, 1655. szeptember 18.

I. Lipót királyhoz.

Felséged azt parancsolja nekem, hogy Erdődy Imre gróf ügyét újból vegyem kezembe és alattvalóit valami módon visszatérlem az iránta való engedelmesség útjára. Azonnal munkához láttam s néhányat közülük magamhoz hívatta, nyomatékosan megintettem. Ezek azonban szóval is azt válaszolták nekem, amit az egész község nevében írt nekem hozott levél tartalmaz, amelyet eredetiben felségednek feltérjesztek. Egyébként nézeteimet ebben az ügyben Bécsben írásban legalázatosabban kifejtettem és magamat ahhoz tartom.

Felséged iránt hódoló tisztelettel vagyok s felségednek hosszú boldog uralkodást kívánok.

Csáktornya, 1657. augusztus 4.

E r d ő d y I m r é n e k.

Méltóságos gróf, nagyon tisztelt bátyám uram! Üdvözetem és szolgálatom ajánlását!

Mivelhogy a főtisztelendő zágrábi káptalan sichei ellenszegülő jobbágiai féktelen vakmerőségükben már odáig mentek, hogy ahelyett hogy a boldog emlékezetű néhai III. Ferdinánd ő szent felségétől és a jelenlegi legkegyelmesebb császár urunktól is kapott oly sok üdvös figyelmeztetésre, különböző diplomákra és kegyes parancsolatokra hallgatva, végre jobb belátásra térnének és földesuraiknak a köteles szolgálatot teljesítenék — elvetemült törekvéseikben az ország veszedelmére napról-napra nyilvánvalóan rosszabb irányban haladnak és mivel nem tűrik, hogy őket szelídebb eszközökkel bírjuk engedelmességre, — elhatároztuk, hogy keményebb eszközökkel, vagyis fegyverrel fogjuk őfelsége parancsolatja szerint uraik iránti engedelmességre kényszeríteni, — e célból ama törvénycikk tartalma és értelme szerint, amelyet az ország lakosainak Varasd szabad királyi városban tartott közgyűlése a lázadások ügyében hozott, — az országos karoknak és rendeknek f. április 17-ik napjára a turopoljai mezőkre általános felkelést hirdetni szükségesnek tartjuk. Minek okából ezen soraink értelmében kegyelmedet nyomatékosan felkérjük, báni tekintélyünkkel szigorúan meghagyva, hogy az említett törvénycikkben foglalt határozvány szerint a kitűzött időben és helyen jól felfegyverzett embereivel, az ugyanazon törvénycikkben megszabott büntetés terhe alatt személyesen megjelenni, kötelességéhez híven el ne mulassza. Ott várja be további parancsainkat.

Egyébiránt kegyelmednek boldogságot és jó egészséget kívánunk.

Üi. Ha a fent említett lázadók ügyét befejeztük, akkor kegyelmed bizalommal lehet afelől, igyekezni fogunk, hogy a saját lázadónak ügye is jó elintézésben részesüljön.

Kelt Csáktornya várunkban, 1659. év április 1. napján.

A SZÉKELYEK ÉS A SEGESVÁRI NÉP FÖLKELESE 1660-BAN

Láttuk a székely szegénységnek 1562-i fölkelését, majd az országgyűléshez akkor és 1571-ben benyújtott jolyamodásait, melyekben szabadsága visszaálltását, elnyomatásának, közföldjei kisajátításának megszüntetését kérelmezte. Láttuk továbbá, hogy a székely jobbágyság elégedetlenségéből és reménykedő várakozásából minő perfid játékot űzött 1595—96-ban Báthory Zsigmond kormánya a régi székely szabadság helyreállításával, majd megsemmistítésével. Ez érlette meg az 1599-i fölkelést, melynek ellenében Mihály vajda adja ki idézett oklevelét. Ezt persze hamar megsemmistítették az egymás sarkába lépő események. Bocskay 1604-ben ugyanilyen értelmű szabadságlevél kiállításával állítja maga mellé a már annyiszor megsalt székelyeket. A papiros-biztosítókkal szemben azonban a valóság, a történelmi jolyamat nem változott: a székely szabad parasztság tömegei jobbágyságba estek — elvben és jogilag szabadok, a gyakorlatban szolgák. A közsabad székelyek osztályokra tagozódása immár befejezett tény, kialakult közöttük a hűbéri rend. A szegények osztoznak a székelységre kirótt pénzügyi terhekben, de mint szabad embereknek, katonáskodniok is kell. E kettős kötelezettségnek nem tudnak eleget tenni. A székelységből kiemelkedő módosabbaknak, nemesi jogot élvezőknek ezért a szegényebbek tömegesen adják magukat önként jobbgyul, hogy a hadikötelezettség alól szabaduljanak. Ez önkéntes jobbgyukat a Székelyföldön jobbgyi közterhekre még nem kötelezték, a szabadokat terhelő kötelezettségekre pedig az államhatalom nem tudta rászorítani őket. Az államhatalom ismét egy lépést tesz a szabadságaveszett székely szegénység rendszabályozására.

Ez az 1622. október 8-án tartott beszercei országgyűlésen történt, amikor is Bethlen Gábor fejedelem terjesztette elő erre vonatkozó propozícióját, törvényjavaslatát. A fejedelem ingerült hangon rója fel, hogy a székely parasztok és urak összefognak ellene, kijátsszák. Ennek véget akar vetni. Összeírást kíván s aki eszerint jobbgy, annak viselnie kell az országos jobbgyi terheket, adókat. De ugyanakkor meg akarja akadályozni, hogy a székely hadszervezet semmivé váljék, gátat akar vetni a székelyek jobbgyvá-válásának és nem ismeri el a Mihály vajda ideje óta történt jobbgyvá lételeket. Ez ismét csak jámbor szándék, melyet

semmivé tesz a valóságos gazdasági-társadalmi folyamat. A székelység szabad állománya szüntelenül áramlott a feudális keretek közé, a feudális iga alá. A szegénység arra kényszerítette őket, hogy jobbágygá legyenek, ugyanakkor ragaszkodnak ősi szabadságukhoz is. Ezért nehezebben tűrik sorsukat, mint más jobbágyok. Elégedettségük állandó, az erdélyi úri rend ellenük való gyűlölete is szüntelenül éber. Így kerül sor utóbb az 1660-i felkelésre, utolsó nagyobb megmozdulásukra Erdély függetlensége idején.

Az 1660-i felkelés történelmi, politikai körülményei a következők:

Mikor II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjáratával megbukott (1657), majd országdúló háborúban életét veszítette (1660), a több mint félszázados békekességben felvirágozott Erdély csillaga is végleg lehanyatlott. Török seregek árasztják el az országot, I. Rákóczi Ferencet nem ismerik el, Rédey Ferenc lemond a trónról (1658) s a következő uralkodó, Barsay Ákos (1659—1661) zilált külpolitikai viszonyok közt, a meglazult központi hatalom birtokában időszerűtlen merevséggel ragaszkodik az erdélyi fejedelmek abszolutisztikus igényeihez. Trónja azonban ingatag volt. II. György elbizakodottsága, mellyel szakítani akart a török fennhatósággal, ugyan kudarcot vallott, de ismét sokan akadtak, akik Bécs felé tekintettek, ami egy század alatt már annyi katasztrófát zúdított Erdélyre. A bécsi politika exponense Kemény János volt. Ily körülmények közt, a szokásos módon, előkészítetlenül robbant ki a székelek gyors végét ért, szomorú 1660-i felkelése.

A kortársak írásai nem sokat foglalkoztak ezzel. A szász Kraus Györgyön és Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikáján kívül bővebben csak Bethlen János beszéli el. Bethlen János (1613—1678) sokáig tekintélyes tanácsúr volt, s Rákóczi György bukása után, a legnehezebb időkben, 1659-ben vette át a kancellári hivatalt. Hosszú közéleti pályafutásának idejéről írt történelmi munkát, amely egyben memoár is. Latinnyelvű körmondatai nem keresik a cifrát, az elbeszélő tárgyilagosságra, hitelt érdemlő szárazságra törekszik s előadása ezért hivatalos oklevelekre, bírói ítéletek ténymegállapítására, diplomáciai közleményekre emlékeztet. Bethlen János komoly tró, ha nem is válhatott soha élvezetes olvasmánnyá. Fegyelmezett, fanyar elbeszélő, de részvéttel, indulattal figyeli szomorú korát. — Még kortársa és rokona, Bethlen Farkas, a kancellária és levéltár anyagának birtokában arra törekedett, hogy összegezze a régebbi erdélyi írók emlékezéseit, János a magyar humanista történetíró iskolának, a lehanyatlott kancelláriai irodalomnak utolsó önálló tagja.

A székelyek felkelésének elbeszélésénél kitűnik ellenszenve a fejedelmi Barsay testvérpár iránt, sajnálkozó szavai vannak a szerencsétlen népről és örvend, hogy az országgyűlés megakadályozta a levettek

ellen tervezett bosszúállást. Az országgyűlés és a gögös uralkodó szembe fordulása már előreveti árnyékát a következő évben, hamarosan bekövetkező eseménynek: a színleg meghódolt székelyek is vak eszközeivé válnak Kemény János kalandjának. Új, rettenetes csapás, török háború következett. Barcsayékat megbuktatja, legyilkoltatja Kemény János, akinek esztendeig sem tart Bécsre támaszkodó rövid fejedelemsége.

Szalárdi János is megemlékezik e fölkelésről, ámbar csak igen röviden, mint aki nem tulajdonított ennek nagyobb jelentőséget. Elbeszélését egy kisebb országgyűlés leírásához fűzi, annak tartama alatt tört ki a hamar, de véresen elnyomott népi megmozdulás.

Részletesen mondja el a székelyek felkelésének történetét Kraus György, a szász író, akinek nevével már fentebb találkozunk. A történel idején segesvári jegyző, a Székelyföldhöz legközelebb eső városban, és mindenről pontosan értesült. — Leírásának egyéb érdekessége is van. Kiténik, hogy az 1660-i székely fölkelés csupán láncszem azoknak a népi mozgalmaknak sorában, amelyek II. Rákóczi György bukása óta tartottak. Az országos zűrzavar, a központi hatalom meggyengülése ismét alkalmat adott a felgyülemlett elégedetlenség kirobbanására, Amint a történeli áttekintésből láttuk, ezt maga a hatalom is elősegítette.

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjárata után elvesztette trónját, de a következő két év folyamán még kétszer visszatért, mindig háborút és pusztítást hozva az országra. Kalandorpolitikájához a szegény népben is támaszt keresett. 1659-ben Balázsszalva körül felkelésbe hívta a parasztokat, magyarokat és románokat egyaránt. Barcsay Ákos és török segítőcsapatai azonban szétverik ezeket, sokat lefejeznek, másoknak orrát, fülét vágják le és azzal küldik haza őket, hogy máskor ne fegyverrel, hanem ásóval-kapával szorgalmatoskodjanak. (Kraus i. m. 2. k. 28—29. o.) Hasonló esetet olvasunk az 1660-as év leírásánál is, ez azonban másképp végződött. Rákóczi Szeben^t ostromolta, ahová Barcsay bezárkózott. Rákóczi ekkor „kihirdette, hogy minden jobbágy, aki Szeben alá jő és segít ostromában és megrohanásában, az először is szabadrablásra kap engedélyt, továbbá felszabadul a jobbágytság alól. Erre a manifesztumra urainak nagy bosszúságára, sok ezer jobbágy érkezett oda. Haszna azonban ennek semmi sem volt, mert ekkor a fejedelem körül levő egész nemesség ellene mondott neki és némelyek közülük jobbágyaikat megköltözve, szegényszemre és kemény verésekkel kergeltették, üzették haza.” (Uo. 48. o.)

Mi volt az oka, hogy a segesvári köznép is Rákóczit pártolta, nem tudjuk. Lehetséges, hogy a plebejus elemek az erős központi fejedelmi hatalomban mégis valamiféle támaszt láttak a földesurak, illetve a városi patriciusok uralmával szemben. A két Rákóczi György kapzsi uralma aligha lehetett népszerű a lakosság egyetlen rétege számára is. Tehát valami mélyebb oka volt, a konkrét eseten túlmenő, hogy Rákóczi György

a lakosság legalsó rétegeiben támasztalál. A segesvári plebejusok fölzendültek a Barcsay párti tanács ellen; kényszerítették a tanácsot, hogy eleget tegyen Rákóczi felhívásának, negyven szekér élelmiszert küldjön annak táborába és fegyveres darabontjait. (Uo. 31—32, 39. és 46. o.) Végül felkelésre került a sor, mégpedig a legszerencsétlenebb körülmények közt, tudniillik már Rákóczi végleges bukása és halála után.

Ugyanilyen szerencsétlen az ugyanebben az évben, 1660-ban kirobbant székely felkelés is: a két fejedelem harca idején bezárkóznak hegyeik közé, eltorlaszolja az utakat és semlegesek maradnak — végül Barcsay ellen kelnek föl, akkor amikor már hatalma megszűlárdult. — Ez évben Szatmár és Arad megyében is volt felkelés.

BETHLEN JÁNOS

Az erdélyi történetek négy könyvéből

(1660). A csiki, sepsi, kézdi és orbai székelyek helyzete ismét rosszabbra fordult. A csikiak ugyanis az engedelmisséget megtagadva, bilincsekbe verték Kálnai Mihályt, a sepsi, kézdi és orbai székek lakosai pedig Donáth Istvánt, kiket Barcsay állított az élükre. Egyiket közülük, Donáth Istvánt, néhány nap múlva megfojtották. Ennek a lázadásnak nem csekély tápot adott kegyetlenségével Barcsay Gáspár helytartó. Ez ugyanis Bakó István marosszéki székely kapitányt, aki bizony lázongó és nyugtalankodó ember volt, de nem ítélték el törvénytelenesen, a nemesi előjog ellenére, az említett ok miatt kötél általi halálra ítélte. Lázár Istvánt pedig, a csiki királyi főbíró fogolyként Görgény várába küldte őrizetbe. Itt sokakat elidegenített az akkori kormányzattól.

Az előbb említett székely székek emiatt nyíltan fellázadtak; sokat pedig közülük, akik jobban szerették a békét, megöltek. A parasztokat szintén magukhoz vonták, kik levetették a jobbágyság igáját, a préda és szabadság reményében. Lázár István is nagy erőssége volt ennek a lázadásnak. Barcsay fejedelem elvett tőle valami ezer császári forintot és még nagyobb összeg kicsikarásának reményében továbbra is fogva tartotta, de ez ravaszul kijátszva az őrköt, hazatért. Lázár különben sem volt nyugodt ember, mint már mondtuk, s most megemlékezve az őt ért méltánytalanságról, sem maga, sem anyai ági unokatestvérei, Székely Sámuel és Tompa István nem mulasztottak el semmit, amivel olajat önthettek a tűzre a parasztook között. De nem is volt egyszerű az orvossága a külső területekre is egyre inkább áttérjedő parasztlázadásnak.

Ezért tehát általános hadi felkelést hirdettek az ország többi részében. A felhívásnak engedelmeskedők falvanként szétszórva gyüle-

keztek a szászok kőhalmi székében, Barcsay Gáspár, a fejedelem testvére vezetésével a lázadás leverésére. Magának a vezérnek Kőhalmon volt a szállása. Mikor a csíkiak és követőik megtudták, hogy az ellenük összeszedett sereget falunként osztották szét, egész seregükből kiválasztottak annyi lovas, amennyit csak tudtak és Székely Sámuel vezetésével bizonyos kis csapatot küldtek azok leverésére, akik hozzájuk legközelebb voltak szálláson. Ez gyorsaságával híret megelőzve, váratlanul megtámadta szomszédos Kece nevű szállásukon a székelyek Udvarhely nevű székének csapatait, megölt sok közkatonát s az elő-

15. Parasztharcost üldöző erdélyi lovaskatona.
(Rézmetszet 1667-ből.)

kelők közül a kiváló tehetségű fiatal Farkas Simont. Máshol is hasonló sikereket remélve, megtámadni készült egy másik szállást, ahol román zsoldos lovasok voltak, de azokat — a mások szerencsétlenségén okulva — felkészültebbnek és férfiasabban ellenállóknak találta. Mikor ezek ellen harcoltak, segítségükre jött többi lovassággal és a dragonyos csapatokkal Barcsay Gáspár, Székely Sámuel, a gyorslábú vezér, ezt meglátva, övéivel együtt fejvesztett rémületbe esve, futásban keresett menedéket. Majdnem mindenkit megöltek Barcsayék, csak azok menekültek meg, akiket az erdők rejteke eltakart. Maga Székely Sámuel, futásban megelőzve a többieket, sietett a parasztság özönéből nagy számban összeszedett gyalogsággal egyesülni, melyet

Barót mellett hagyott. Barcsay Gáspár azonban folytatta az üldözést, így Székely azokat is elhagyta és szégyenszemre azokhoz futott vissza, akik elküldték. Elhagyta a szerencsétlen nép sokaságát, melyet az odaérkező győztes tetszése szerint gyilkolt le, sokat orra és füle levágásával bocsátott el.

Barcsay Gáspár tovább vezeti előre győztes hadseregét a székelyek sepsi, kézdi és orbai kerületébe. Senki sem áll ellen. A lázadók közül sokat felakasztat, soknak leváogatja fülét és orrát, így emlékezteti őket régi hűségükre. Mikor innen a csikiak felé veszi útját, tisztelendő Kászoni Márton atya és sokan, akik övéi közül kísérik, a csikiak könyörgő levelét hozzák elébe. Bocsánatot kérnek a történetekért és hűséges szolgálatukat ajánlják.

Barcsay Gáspár a győzelemtől feltűzelve és természeténél fogva is kegyetlenségre hajlandó lévén, nem könnyen fogadta ezt el. A hadsereg azonban, mely az ország megyéiből gyűlt össze, részvételt volt testvérei szerencsétlensége iránt s elfogadta, hogy ezek egész ügyét a következő, a szász Segesvár városában tartandó országgyűlésre halaszszák. Így tehát azt felelte a csikiaknak, hogy az országgyűlésre küldendő követek útján fogják ügyüket tárgyalni. A vármegyéknek ez az enyhesége azonban még több baj forrásává vált, miként az alábbiakból nyilvánvaló lesz.

Mikor tehát az említett lázadást ilyen módon leverték, Barcsay Gáspár szélnek eresztette csapatait és a zsoldosokkal s néhány előkelő úrral az előbb megnevezett városban tartandó országgyűlés kezdetéig, a rámosolygó szerencse miatt, a szokottnál büszkébben fejedelmi testvéréhez ment.

Ez pedig, mivel közben a szerencse kissé kedvezett neki, az eddig sem túlságos szerénységgel kezelt rendeket és előkelőket kezdte lenézni, gyakran mondogatva, hogy semmi mással nem törődik, csak saját testvéreivel, még ha az egész ország a pokolba is jut.

A csikiak a szokott módon és a minap kötött megállapodás szerint elküldve követeiket, az országgyűlésen bemutaták színlelt hódolatukat, ellenben állandó követségekkel hívták az országba Kemény Jánost.

SZALÁRDI JÁNOS

Siralmas krónikájából

... E gyűlés alatt is pedig a csiki, háromszéki székelységnek egy része Barcsay Ákos ellen megpártolkodtak vala. Kikre Barcsay Gáspárt reájok küldvén s benne jól leváogatván s a pártolkodás-szerzőben is felakasztatván, a többi magokat a hűségre megtérteknek mutatják vala lenni, noha nemsokára ismét a valóság magát más-képpen mutatta vala ki.

Erdélyi krónikájából

Miután elbeszéltük Rákóczi némely történetét, a szebeni ostromtól való elvonulásától haláláig, most Barcsay Ákos fejedelemről és az ostromlott törökökről mesélünk egyet mást . . . Ezután az összes rendekhez hódoltató irásokat küldött, jelentve, hogyan győzte le Rákóczit a budai vezér és hogyan menekült több sebbel Magyarországra. Most lássa az ország és mindenki, hogy a Portával tart-e vagy új romlásba akarja-e taszítani az országot. Egyebek közt sok levéllel Medgyesre, Segesvárra és Udvarhelyszékbe küldte Toldalaghy Mihályt, a legelőkelőbb nemesek egyikét, Sárdi Simon Mihállyal együtt. Midőn a nevezett két nemes néhány szolgálával és három-négy görög kereskedővel — akiket a szebeni urak adtak kíséretükre — Lasleaba érkeztek, ott találták Csákány György vice-tizedrővöt és beszélgetés közben elmondták neki a törököknek és Barcsaynak kijövetelét Szebenből, mellesleg Segesvárra vonatkozó intézkedéseit. Az említett Csákány újdonságot akart hozni a városba, itt-ott a közönséges népnek elbeszélte Toldalaghy Mihály és Simon Mihály érkezését, nevezetesen azt, hogy a törökökkel együtt voltak Szebenben, de nem tudja, mi szándékkal jönnek. Nevezett Csákány ezzel a szerencsétlen hírmondással pillanat alatt nagy zendülést támasztott és az alacsony köznépet nagy szerencsétlenségre ingerelte. Mikor eközben Toldalaghy és Simon Mihály kertjeink között a hátsó kapuhoz érkezett, néhány nyugtalan várbeli eléjük szaladt, lerántotta a két nemest lováról, árulónak szidták őket és sok gyalázkodás és verés közepette a várba vitték őket a nagyon tiszteletreméltó Both János konzul házába és azt kívánták, hogy zárják az árulókat a közönséges börtönbe.

A nagyon tiszteletreméltó konzul úr nem tudott semmi rosszról, nagyon megijedt e gonoszságtól, miután átvette Barcsay őnagysága levelét és meghallgatta Toldalaghy úr küldetésének értelmét, a nagyon tiszteletreméltó úr könyörögni kezdett a város népének; térjen mindenki nyugovóra, míg nem összehívják a tiszteletreméltó tanácsot és a százember öregjeit, hogy meghallgassák a fejedelmi irat felolvasását. Hívták is nyomban a tanácsot és a százembert. Mennél inkább könyörgött azonban a nagyon tiszteletreméltó konzul úr nyugovásért, annál nagyobb lett a zendülés, úgy hogy félóra alatt kevés kivétellel az egész város a vár piacán volt a konzul úr háza előtt, teljes fegyverzetben. Követelték a két nemest, mint árulót. Történetesen akkor érkezett a városba egy másik jámbor nemesember, Sárdi Nagy Zsigmond, a saját ügyeiben. Mivelhogy ez Simon Mihálynak anyai részről féltestvére volt, hasonlóképpen teljesen ártatlanul az alvégtől felcípelték és a másik kettő mellé vitték, a konzul úr házába. Mikor

onnan a felső szobából kinéztek az ablakon és a sokaságot fegyverben látták, nagyon megijedtek és féltek ; nem kértek egyebet, csak hadd zárják őket egyelőre a börtönbe, amíg Barcsay fejedelem levelét felolvassák és meghallják, hogy küldetésük az egész városnak javára szolgál. De mind e könyörgés nem használt, hanem mindenki, így sok oktalán asszony is, aki az ilyen zendüléseknek legfőbb oka szokott lenni, a „feszítsd meg”-et kiabálta. Végre a szenátus legelőkelőbbjei folytonos zendülés közepette, összegyűltek a konzul úr házában és a közönséges népet jó szavakkal már rábeszéltek, hogy mindenki menjen csöndben haza ; ha lesz idő, lesz tanács is — addig börtönbe zárják a nemeseket és másnapra kívánságuk szerint, előállítják őket és megbüntetik gonoszságuk szerint. Erre a rábeszélésre és ígéretre hajlottak meglehetősen a jelenlevők és kezdtek is hazamenni. Örvendett ennek a tiszteletreméltó tanács a megrémült nemesekkel együtt, mintha csak újjászülettek volna és maguk is oszladozni kezdtek. Mikor azonban némelyek hazamenés közben az első kapunál más, új zendülőkkel találkoztak, akik azt a hazugságot hirdették, hogy az ellenség, a török már az alsóvárosban van, — ezért az áruló nemeseket vágják darabokra. Mikor ezt a fel-alá járó városi népek hallották, az újabb zendülőkkel együtt megfordultak és újabb zavargást támasztottak, mindenkit ösztökéltek, hogy fogjon ismét fegyvert. Elérkeztek a Both János konzul úr házához, melyben a három nemes volt a tanács legfőbbjeivel. Néhány vakmerő polgár berontott a házba, ezek közt Kirschner János volt az első kolompós — közönségesen Malusnak¹ nevezték, ez a név pedig már magábanvéve sem jelent jót, hanem rosszat — Schneider, más néven Wolf Jánossal és más többekkel együtt. Ekkor Malus megragadta mellén az ártatlan Toldalághy Mihályt, mások a másik két nemest, Simon Mihályt és Sárdi Nagy Zsigmondot, a féltestvéreket és a magisztrátusra való minden tekintet és tisztelet nélkül erőszakosan kivezették a piacra és a nagyon tiszteletreméltó Both Pál és Heltner György házai előtt lelőtték és agyonverték őket. Sőt miután elestek, némelyek még oktalanságból és kérdésből sok sebet ejtettek rajtuk, jajos és borzasztó látványosságot műveltek és a nyílt utcán heverve hagyták őket. Mikor ezt elvégezték, még több ártatlan vér ontására szomjaztak és nagy zajongással fölkeresték a szolgálkat, meg azokat akiket a szebeni magisztrátus a fejedelem parancsából kíséretül rendelt, hogy lekasabolják őket. Ezek azonban életben maradtak, mert ártatlanok lévén, jótét lelkek titkos helyeken elrejtették őket, úgy hogy meg nem találhatták. Megmaradásuk és hogy nem szolgáltatták ki őket, bizonyára megmentette némelyek életét. Sokat lehetne írni arról, mi minden történt itt nálunk

¹ Rossznak. (Latin szóval.)

ezen a napon és ami ennél a gyászos esetenél följegyzésreméltó volna : az is, hogyan viselkedett ekkor néhány nem kicsiny férfi és asszony, hogyan adtak okot a rosszra — de mindezt elhallgatom, mert az igazmondásból gyűlölet támad. Mindezt elhallgatom, mert ha némelyek tanácsa és akarata szerint történt volna és isten nem fogja le kezüket, azon a napon — amint világos bizonyosság van rá — az ártatlan nemesek mellett életével fizetett volna a tanács legfőbb tagjai közül is egynehány, aki törődött József kárával. Isten azonban igazságos, aki övéit csodásképpen vezeti és oltalmazza és a maga idején mindenkit érdeme szerint megtalál, hogy megítélje.

A gyilkosság elkövetése után a felhevült alacsony köznép némiképen eloszlott ; a két megöltet, Toldalaghyt és Simon Mihályt meg a félholt Nagy Zsigmondot a magisztrátus rendeletére bizonyos házakba vitték. A két halottat másnap a városunkbeli illendőség és szokás szerint tisztességgel és keresztényi módon egy sírba temették a régi temetőben. Nagy Zsigmondot gondosan ápolták, de hatodnapra szintén meghalt Schneider más névvel Wolf János lövése következtében, de a borbélyok előadása szerint inkább a mellét ért kemény ütésektől ; ugyancsak a régi temetőben temették el.

Kedves olvasóm, ez a gyümölcse az alacsony köznép és a nép úr mindennapi sok tanakodásának és ellenkezésének, ami gyakran történt a magisztrátus előtt titkosan, de nyilvánosan is. A hatóság csak sóhajtozva végezhetette tisztét és türelmesen kellett elviselnie a tömeg sok igaztalanságát. Ó, emberi vakság és balgaság, mely nem ismeri fel idejében saját javát, mielőtt szerencsétlenséget halmoz. De mi haszna, a világnak mindenkor legjobban tetszett a hazugság és a gonosz, miképp a negyedik zsoltár mondja.

Az összes históriák és történetek tanúsága szerint, az alacsony köznép mindenkor jobban szerette és kereste a hazugságot az igazságnál és nem számított előtte semmi, ha nem volt hamis, ment a maga feje után. Minden dologban, szóban és cselekedetben túlságosan vakos a tiszta igazság, durva és nem kelendő a világnak ; hogy figyelembe vegyék először keréketörni, álcázni és kiszínezni szükséges. Summájában : a könnyen hiszékeny és zendülésre könnyen kész köznép semmit sem tud elviselni, először megfojtja az igazságot és meghazudtolja (Bölcsek Könyve 2. fej. és Máté evangéliuma 16. rész). És ha a nép úr a kantárt és kocsit egyideig a maga kedve szerint tartja is, sosem vall ezzel becsületet és minden írások tanúsága szerint, hasonlóval hasonlót fizetnek neki vissza. A filozófusok a tömeget sokfejú állatnak nevezték, mert ahány feje, annyi akarata van ; a poéták [szerint] ingatag, álhatatlan a nép, ide-oda,* egyiktől a másikhoz hajlik és nincs benne állandóság. Addig hisz a hazugságoknak, míg végül szerencsétlenül jár, mint ama szegény bűnösök is, akiket tet-

tükért nagyon csúnyán végeztek ki, amint majd meghalljuk. Világ végezetéig így fognak járni mind a hasonlók. Mert a veszett sokaságban nincsen okosság, nem kérdezi a bölcsességet, hanem kénye szerint jár el, ahogy kedve hajtja és mindenkor hallgat könnyen alacsony emberekre — de a tett után megsínyli azt. — Így történt velünk is a mi szegény Segesvárunkban. Mikor a gyilkosság megtörtént és látták, milyen balgán cselekedtek, milyen baj származik ebből az egész városra, megbánták gonosz cselekedetüket. Ha zsák lett volna, szívesen megfordítanák; de késő, már megtörtént és nem lehetett megmásítani. Négy szegény bűnösnek karón kellett száradnia és a város sok ezer forintot fizetett, amint majd elmondjuk . . .

Mikor aztán Barcsay fejedelem Medgyes felé indult május 27-én, harmadnapra a nemesek megöletése után, mivelhogy azt a városiak május 25-én cselekedték, megült Hásságon, Nagyselyken. Ekkor érkezett Barcsay táborába Toldalaghy két szolgája, a szebeni Koch Mihállyal és a görög Kristóffal, akik miként hallottuk, a nemeseket kísérték. Életük megmaradt a várban. Elmondták, mint járt Segesvárott Toldalaghy és a többi nemes, hogyan ölték meg és temették el őket. Mikor ezt Barcsay fejedelem hallotta, nagyon megdöbbsent, azt sem tudta, mit csináljon. Titkolta a törökök elől, összehívta a többi urat, tanácsoljanak, mitévő legyen. Végezetül május 28. napján rettentő fenyegető levelet küldött a városnak: maga mellé veszi a budai vezért és leromboltatja a várost. Mindenki nagyon megijedt, főképpen azok, akiknek része volt a zavargásban és a gyilkosságban; ijedtükben azt sem tudták, hová meneküljenek — némelyek mégis el tudtak menekülni. Ugyanaznap Haller Gábor úr fejedelmi tanácsos, akit a fejedelem maga előtt küldött, Medgyesre érkezett, ott is tanácsodott a felsőséggel, mit tegyenek a gyilkosság miatt és hogyan intézzék el a dolgot. A medgyesi urak azon nyomban mindent megírtak nekünk, tanácsolták és intettek, hogy Barcsay fejedelemhez sürgősen küldjünk könyörgő levelet, menttegessük a tanácsot és a várost, hogyha büntetés következik, ne szenvedjen az ártatlan a bűnösrel és néhány nyughatatlan gyilkos miatt az egész város el ne vesszen, ami várható volna. Ez hamarosan meg is történt. Az egész esetet és történetet megírtuk Barcsay fejedelemnek, alázatosan könyörögve, kímélje meg a várost, mivelhogy csak néhányan bűnösök: ezeket a maga idején cselekedetükhöz képest bizonyára meg is büntetjük, tekintet nélkül személyükre. Eközben a fejedelem a törökökkel együtt közeledett, Medgyeshez érkezett, ott kapta kézhez levelünket, de ennek nem nagy tekintete volt nála. Rögtön válaszolt: a budai vezér tudomása nélkül nem áll módjában ily nagy botlás ügyében intézkedni, mert Toldalaghy úr amannak jó barátja volt — az fog történni, amit a vezér parancsol, de féltő, hogy az egész város bűnhődni fog, mert

hallotta, hogy az egész város résztvett a zendülésben. Erre az írásra és válaszra még nagyobb lett nálunk a félelem, mert a fejedelem egyre közeledett a városhoz. Jeremiás² próféta jóslata szerint, némelyik már egy levél zörgésétől is elfutott, bár előbb hősnek mutatkozott. Sokat tanácskoztunk az egész várossal és néhány nemesemberrel is, akik a városba menekültek és a gyilkosság idején is nagy félelemben és rettegésben voltak, hogy ők is úgy járnak. A tömeg szándéka nem is volt egyéb, de isten megakadályozta. Nem is találtunk alkalmas szert. Egyik levelet küldtük a másik után, de nem jutottunk semmire, félt és rettegett az egész város.

Igy folyt mindez Barcsay fejedelem és Segesvár városa között és nem lehetett kegyelmet kapni . . .

Eközben a várost erősen szorongatták és sürgették, adja ki a gyilkosokat. Ezért június 4-én a tanácsházban összegyűlt a tiszteletreméltó tanács a százemberrel együtt, hogy megtárgyalják a dolgot, mielőtt szerencsétlenség történik. Végre vizsgálat kezdődött, ami által néhány városi polgárt fogságra vetettek: Elgius Joachimot, Kolozsvári Mátyás szabót, Siffter István lakatost, Gunesch János szücsöt, Greff János vargát, az öreg Erger Istvánt, Kirschner Ambrust, Schüller Jánost és Hajdú Mihály trombitást. Mindezeket a gyilkossággal és a zendüléssel vádolták. Mikor azonban befejeződött a vizsgálat, ezek közül végül is négy embert vádoltak a gyilkossággal és agyonveréssel, névszerint Erger Jánost, Schuller János szabót, aki meglehetősen jó családból származó, csinos fiatalember volt, Hajdú Mihály trombitást és Kirschner Ambrust. Ez utóbbi mindig csöndes, jámbor ember volt és csak annyi volt a vétke, hogy miután Toldalaghy agyonlőtték, odajött a szegény ember, kardja békésen a hüvelyben. Jött akkor egy asszony és e szavakkal szólította meg: Csak te vagy köztünk nőszemély, vagy kutyafarka — bocsánat! — hogy nem akarsz odavágni? — A jó embert ezzel fölindította, hogy ő is egyszer Toldalaghy fejére vágjon. Ezeket azután másnap június 5-én megkötözve, vasraverve az idősb Hennegh István úr által Marosvásárhelyre küldték Barcsay fejedelem uraöccsének, Barcsay Gáspár helytartónak. A többi foglyot bizonyos feltételek mellett kiengedték a börtönből. Szeidi pasa ezen a napon küldött ötszáz törököt a helytartóhoz . . .

Miután Segesvár városa értesült, hogy Barcsay Gáspár Marosvásárhelyre érkezett, ismét Marosvásárhelyre küldték a nagyon tiszteletreméltó Nussbaumer Péter prokonzul urat, Kraus György jegyzővel és ezenfelül néhányval a százember közül, hogy könyörög-

² Héber próféta és író az i. e. 7—6. században. Könyve a *Bibliában*. Ostorozta az elbizakodott hatalmasokat.

jenek a négy rabért. Mire azonban ezek odaérkeztek, a szerencsétlen embereket a szigorú bíróság néhány óra előtt nyomorúságos módon karóba vonatta és a piac négy utcájára helyeztette. Isten legyen nekik irgalmas.

*

Minekutána a székely Csík és Gyergyó szék és Sepsi, Kézdi, Orbai három-szék értesült Barcsay Gáspár helytartó kemény uralmáról, meg arról, hogyan bánt el, ügye kivizsgálása nélkül, Bakó Istvánnal, új felkelés támadt köztük. Elfogták Csíkban legfőbb előjárójukat, Kálnoky Mihályt, a háromszékiek meg Donáth Istvánt; ez utóbbi Donáth Istvánt azonnyomban fel is akasztották és mellette agyon is vertek néhány embert, aki ebben útjukat állotta.

Tudnunk kell azt is, hogy Barcsay Gáspár helytartó abban az időben mikor Bakó Istvánt elfogták, a csíki királybírót, Lázár Istvánt is fogva a görgényi várba vetette. Minekutána azonban a fogoly mindenkoron szabadulásra igyekszik, ez a Lázár István is cselet eszelt ki és éjszaka a dárdás [őr] előtt rejtett helyen lebecsájtkozott a vár faláról; így megszabadult ama néhányszáz tallér nélkül, melyet Barcsay kívánt tőle váltság fejében és minden veszedelem nélkül, éppen idejében érkezett a székely szék lázadói és a zendülő parasztok közé. Ettől fogva segítette Székely Sámuel és Tompa Istvánt a Barcsay elleni felkelésben és fáradozott az ügyekben.

Minekutána Barcsay Gáspár tudomást szerzett az esetről, a székelyek felkeléséről, mely parasztháborúhoz volt hasorló, zsoldos népével Kóhalom felé vonult, maga Marosvásárhelybe szállt be, népeit pedig erre, arra elosztotta a falvakra. Megtudván ezt a székelyek, elközelgett Székely Sámuel, hogy megtámadja Barcsay népeit, Kaca községben váratlanul rajtuküthött néhányukon és levágta őket, köztük veszett ekkor egy fiatal nemes, Farkas Simon. Mivelhogy ez alkalommal sikerült nekik valami, gondolta hogy más szálláson is merészelhet effélet, ahol a román népek feküdtek és az első balszerencse után némiképp éberebbek voltak: keményen szembezállottak velük és amíg egymással csatáoztak, ily történet közben elérkezett a helytartó Barcsay Gáspár a maga népével meg a német dragonyosokkal. Látván ezt Székely Sámuel, hamarosan megfutamodott és cserbenhagyta parasztságát, a nyomorult éhenkórászokat. Barcsay népe ezek nagyobb részét Barót falunál úgy vágta le mint a barmot. Soknak emlékezetül orrát, fülét lemetélték úgy küldték őket haza. Székely Sámuel visszamenekült küldőihez. Barcsay Gáspár pedig a vett győzelem után mélyebben nyomult be Háromszékbe, a székelyek közé veszedelem költözött vele; sokat felakasztatott, meg orrukat, fülüket lemetéltette. Ezt elvégezvén, elvonult Csíkba is; onnan hama-

rosan egy katolikus papot, Kászoni Mártont küldték elébe hódoló írással és kegyelmet kértek. Ámbár nehezen érhatték el a bocsánatot, végre is nevezett helytartó bizonyos tekintettel megengedett nekik és oly feltétellel, hogy a legközelebbi segesvári országgyűlésre teljes-hatalmú követeket küldjenek, hogy ott az ország előtt jobb módon terjesszék elő engedelmességüket és hódolásukat.

Igy csendesítették le a hűtlen székelyek fölkelését, nagy kárukra és nem kisebb veszedelmükre, mikoris ezerötyszáz ember veszett oda . . .

A MAGYAR PURITÁNUSOK ÉS A JOBBÁGY- KÉRDÉS

A hazai református egyház még a 17. század derekán is telve van katolikus elemekkel: hierarchikus szervezet, amelyben az erdélyi fejedelemnek és a főuraknak nagy befolyása van, a híveknek azonban semmi. Ottár, megszabott imaformulák, könyvből felolvasandó prédikációk, gyenge képzettségű, csak az anyagiakkal törődő lelkészek, közömbös gyülekezetek, formális, felületes jellegűek. Hollandiában és Angliában képzett fiatal magyar teológusok, ottani tapasztalataik alapján, harcot kezdenek ez ellen. Meg akarják tisztítani egyházukat a katolikus elemektől — innen az elnevezésük. A szertartások egyszerűsítését, a gyülekezetnek az istentiszteletbe való bevonását kívánják, közös zoltárenekléssel. A legnagyobb ellenkezést azonban az a tervük váltja ki, hogy a lelkészek mellett a hívekből választott laikus testületet is be akarnak vonni az egyházi ügyek igazgatásába, az ún. presbitériumot. Mindezt nyugati példára. Miközben a fiatalok a bibliából magyarázzák, hogy mindez az Úr akaratla, menthetetlenül beleütköztek az urak akaratába. E törekvés nyugaton az eredeti tőkefelhalmozás korában a gyarapodó polgárság feudalizmusellenes álláspontját tükrözte. Míg itthon a hívek tömegének magatartása vajmi lagymatag volt az urak istene és egyháza iránt, Hollandiában és Angliában az egyház tagjai, a városok módos és gazdag polgárai minél meghittebb kapcsolatra törekedtek a jámborságot oly dúsán viszonzó mindenhatóval. A hazai urak nyomban felhőrdültek a presbitériumok intézménye ellen, hiszen ez jobbágyi hatóság lenne jobbágyaik felett, sőt esetleg még öfölkölük is. Az újtók hátrálnak: hát hadd legyenek a presbiterek nemesek. Évtizedekig folyik ez a küzdelem, a reakció minden hatalmát a legerőszakosabban latba veti a legcsekélyebb vallásügyi hagyományok megváltoztatásával szemben, mert az uralkodó osztály jól tudja, hogy a polgáríbb országok felől jövő minden változásnak messzemenő következményei vannak. Ennek a harcnak legfőbb korszaka Magyarországon és Erdélyben éppen az angol forradalom két évtizedére esik, az 1640-es és 50-es évekre. (Zoványi Jenő: Puritánus mozgalma k. Bp. 1911. Makkai László: Magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Bp. 1952. és Pirnát Antal bírálata erről: Irodalomtörténeti Közlemények, 1953.

376—383. o.) Az angol forradalomban a városi és falusi tőkésék vallásos jelszavakkal és szervezkedéssel vették fel a harcot a feudalizmussal szemben: puritánusok, presbiteriánusok döntötték meg a trónt, majd függetlenséget folytatták munkájukat, lefejezve a királyt, felállítva a köztársaságot. Hazai presbiteriánusainknak állandóan védekezniök kell, hogy ők nem függetlensek, tehát nem kívánják az egyes gyülekezetek teljes önállóságát, elismerik az esperességeket, püspökségeket, vagyis az egyházközségek felett álló központi egyházszervezetet. Valójában puritánusaink irodalmi tevékenysége elárulja, hogy hajlottak az independentizmus felé. Üldözésük II. Rákóczi György (1648—57) alatt volt a leghevesebb, hiszen pár hónappal trónralépése után végezték ki I. Károly angol királyt és Rákóczi az anglikán államegyház egy menekült papját, Basire Izsákot fogadta udvari prédikátorául, aki szüntelenül rémítgette, ingerelte a fejedelmet. Ismeretes Basire szerepe Apáczai Csere János üldöztetésében.

A haladó eszméknek a reakciós erőkkel vívott harca idején, 1650-ben hívta meg a puritánusok pártfogója, Lórántffy Zsuzsanna és ifjabb fia, Rákóczi Zsigmond a sárospataki iskola vezetésére, Commeniuust. Beköszöntőjében és hivatalos megnyilatkozásaiban a világhírű pedagógus udvariasan nyilatkozik a magyar viszonyokról. Rákóczi Zsigmondhoz, majd utóbb a fejedelem II. Györgyhez intézett memorandumában azonban egyre nyíltabban árulja el kedvellenségét a kultúrát és közjót tapodó, brutális uralom felett, amelyet a feudális urak gyakorolnak a szerencsétlen, gazdasági és szellemi elmaradásra ítélt népen, országon. Utóbbi memorandumában polgári szempontból fejtegeti, mi a nemzet s hogy mennyire hiányzik a társadalmilag széttagolt, közös érdekek és szeretet által össze nem tartott, soknyelvű, latinul igazgatott Erdélyben. Többek közt ezt írja:

37. Inkább óhajtanotok kellene a házi békességet, mintsem hogy kérkedhetnétek vele, kedves magyarok. Mert ha van hely a nap alatt, ahol irigység és féltékenység lakozik, ahol az emberek belső gyűlöletben és visszavonásban egymást kimerítik vagy bizonyára nem kímélik, de elpusztítják — az itt vagyon. Mintha mindenki csak saját érdekéért született volna, de senki a közjóra — legtöbbször úgy viselkednek. — Bölcs ember szava ez közöttetek, hallgassátok fületekkel! Nem akadt eddig nemzet, ahol kevesebbet adtak a közjóra mint nálatok. Csoda-e, ha a közjó mindenütt kárt vall?

38. Tudom: vannak nálatok köztörvények — de milyenek ezek, nem az én dolgom felhánytorgatni. Nyilvánvaló az: mindenekre és mindenkire — a legalsó városi és falusi köznépre is — kiterjedő törvény kívánatos. Itt a köznép senkinek sem kedves, csak uralkodnak rajta mint a barmon, rabszolgai járom alatt tartják; úgy látszik, tulajdonképpen a többiek sem törvények szerint élnek, csak szokás uralkodik rajtuk, annyira — amennyire.

39. Nem az én dolgom vizsgálni, milyenek a törvény őrei, mily bölcssek, mennyire méltányosságot, jót követők a magisztrátusok, a bírák. Mégis, panaszokat hallok : még a nemesi köztörvényszékeket is úgy vezetik, hogy az ártatlanság nem mindig talál oltalmat és szerte az igaztalanság van előnyben. Ha ez így van, nem kis részben kárt vall a nemzet közboldogsága. (*Gentis felicitas specula exhibita iis, qui nun felices sint en quomodo fieri possint cognoscere velint.* [A nemzet boldogsága tükörben mutatva, azoknak, akik ugyan nem boldogok, de meg akarnák tudni, hogyan lehetnének.] — Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár. 4. k. Bp. 1905. 150. o.)

Ez megérteti, hogy miért vándorolt a nagy pedagógus hamarosan tovább. — Apáczai Csere János azonban magyar volt. Amikor ő kedvező külföldi elhelyezkedéseket mellőzve, hazajött : erejét mint pedagógus a szerencsétlen ország felvilágosítására, felvirágoztatására akarta fordítani. E tudósunk tragédiájában világosan megnyilatkozik a hazai puritánus-mozgalom sorsa. Lelkes hirdetői magukban állanak a hazai társadalomban, erős polgárság, feltörekvő városok nincsenek mögöttük. Mondani valóik társadalmi vonatkozásaiban bármennyire is megalkuvók, óvatosak, magukra zúdítták a feudális uralkodóosztály üldözését s egyellen védelmük, ha azokat az eszméket, amelyek nyugaton teológiai köntösben a polgárság osztályköveteléseit tartalmazzák, itthon szinte merőben teológiai problémákká szűkítik. E bölcselőink még így is elbuknak, eszméikből idővel protestáns egyházszervezeti, templomberendezési és szertartásbeli újítások sarjadnak — a társadalmi viszonyokhoz azonban mind ennek kevés köze van. — Törekvésük mégis tiszteletreméltó és írásaikba bele kell pillantanunk.

Kezdjük a legismertebb névvel, Apáczai Csere Jánossal, akinek irodalmi munkálkodása különösen nevezetes.

Az író (1625—1660) mint tehetséges diák Erdélyből hollandi egyetemekre került s bár nagy tudásával odakünn lehetett volna tanár, kötelességéhez híven, hazatért. Gyulafehérvárott tanított, majd ellenségei II. Rákóczi Györgyöt is ellene ingerelték s büntetésből a kolozsvári „kis” iskolához helyezték át. A tüdőbaj 35. évében végzett a lelkes tanárral : tanítványai közül Bethlen Miklós emlékezik róla nagy szeretettel és tisztelettel önéletrajzában. Apáczai Csere János jövedelmező lelkészkedés helyett a tanítói pályát választotta, hogy felvilágosítsa nemzetét. Írásaiban felháborodottan ostromozza a hazai elmaradottságot, az országvezető nemesség korlátoltságát. Iskolájuk csak a latin nyelv jól-rosszul megtanulásából áll, fogalmuk sincs bölcséleti, jogi, katonai ismeretekről, különösen felhányja a természeti és műszaki tudományokban való teljes sötétséget. Előadásaival és könyveivel kora teljes műveltségét akarta közölni a magyar-

sággal. Izgat az anyanyelven való elemi oktatásra. E n c i k l o p é d i á j a is azt a céll szolgálta, hogy a csak magyarul tudók is koruk minden ismeretének summáját megismerhessék, áttekintést szerezzenek minden tudományágról. Éppen ezért nevetséges Apáczai Csere működésének számos kritikája, mely azt rója fel, hogy nem alkotott eredetit, csak mások eszméit összegezte. Hiszen éppen az az eredeti törekvésében, hogy a világ minden ismert és már elismert tudásanyagát akarta magyar földön meggyökeresíteni, magyar nyelven. A paraszti származású tudós nemcsak azzal szerezte ellenségeit, hogy megmondta kemény véleményét a hazai oktatás elmaradottságáról és az úri rend tudatlanságáról, népoktatást követelt, hanem a presbiteriánus egyházszervezet híve volt, ami polgári, demokratikusabb, mint az, amely Erdélyben is meghonosodott s az uralkodónak biztosította az egyház feletti főhatalmat.

Apáczai Csere pedagógiai előadásában sok az egykorú magyar társadalmat illető kritika, az osztálytársadalom szerkezetére azonban csak E n c i k l o p é d i á j á b a n találunk megjegyzéseket. Ha ezek nem is eredetiek, jellemzők a jobbágyorsból eredt s polgári környezetben tanult tudásra. Gazdasági vonatkozásaiban a 16. század végén és a 17. elején működött német Althusius : P o l i t i c a c. főművét követi s ugyancsak ennek megalkuvó álláspontja tűnik ki a zsarnokról szóló elméletében is. Hódolni kell-e a zsarnoknak vagy szabad-e szembezállani vele s mily mértékben : az erről szóló ókori elméleteket 1574-ben a francia humanista, Bodin eleventtette fel s radikálisan fejtette ki az angol Buchanan. Már említettük, hogy Kálvin idevágó tanait a hazai reformátusok sem vették át. E kérdésnél meg kell emlékeznünk első magyar irodalmi jelentkezéséről, egy évszázaddal Apáczai Csere előtt. Bornemissza Péter: T r a g é d i a m a g y a r n y e l v e n a S z o p h o k l e s z E l e k t r á j á b ó l c. iskoladrámája már 1558-ban felveti a zsarnokság türesének kérdését. Megtudjuk tőle, hogy e problémával a bécsi egyetemen Tanner György humanista már Bodint megelőzően foglalkozott s éppen Szophoklész kapcsán. Bornemisszának a tragédiához írott utószava ezt mondja erről :

„Most nem beszélek az Elektra-dráma híres helyeiről többet, hanem általjában fölhívom a figyelmet arra, hogy a kiemelkedőbb személyek közül Elektra és Khrysothemis alakja minden idők erkölcsi és embereinek két legismertebb eszményét tárja elénk. Elektra hősi lélekkel erőszakos terveket forgat fejében ; úgy véli, hogy mindent el kell követni az anyyi évek óta nyomorúságban sanyalódó haza felszabadítására . . . Ezzel szemben Khrysothemis szelídebbnek, békésebbnek van elképzelve. Tanácsolja, hogy inkább méltóan kell elviselni a jelen balszerencsét, mint beleavatkozással esztelenül felingerelni és még szomorúbb küzdelmekre kihívni. Ebből a megfontolásból származik a politikai kérdés, melyre ennek a színdarabnak egész cselekménye mintegy főcélra irányul . . . A kérdés ez : vajon

erőszakosan kell-e szembeszállni a tirannussal, ha az a hazát durva szolgaságban tartja, vagy a szerencsétlenség azon orvosságát és enyhülését kell kivárni nagyobb biztonságban, melyet az idő hoz . . . Megvallom, Tannerus urunk, mint igaz tanító, a szindarabot először az erkölcsi és politikai vonatkozású helyek szempontjából . . . tárgyalta . . .” (Kardos Tibor: *Magyar reneszánsz trók.* Bp. 1934. 155—157. o.)

Csere János az államforma kérdésében a monarchia, az arisztokratikus és demokratikus közlársaság fogalmát tárgyalja. A magát feltölt zszarnoknak csak addig szabad ellenállni, míg a nép el nem fogadta uralmát. Mihelyt a fejedelem „törvényes”: ellene csak a főrendek vagy együtt minden alattvalói kelhetnek fel. Amint látjuk, ezek a Bornemisszánál tárgyaltakhoz képest is megalkuvó tanok. Mégis, ha kortársak elvi alapot kerestek a „törvényes” Habsburg uralkodók ellen a protestáns-üldözések vagy a kurucmozgalmak idején, az *Enciklopédiában* találhattak bölcséleti indokolást. — Mint a forradalom jogosságának korai taglalása, irodalmunkban így is figyelemreméltó.

Az *Enciklopédia* felsorolja a fejedelem kötelességeit. Az általunk nem közölt pontok közt szerepel a népoktatás, melyet aztán az író bőven taglal. — Az itt olvasható rövid szemelvények is mutatják, hogy Apáczai Csere nyelve távolról sem olyan gyöngye, hogy ne tárgyalhatná a legfontosabb kérdéseket magyarul. *Se kiragadott részek is igazolják, mily nagyigényű és komoly mű az Enciklopédia.* Ez úttörő nagy magyar alkotás befekettítéséhez tartozott a múltban az is, hogy iskolai tankönyveink vagy akár Pintér nagy irodalomtörténete nem ily igényes részletek bemutatásával méltatták, hanem kiragadtak az egykorú természetrajzi ismeretekből néhány tételt s az *Enciklopédiát* a naiv júrasságok gyűjteményének tüntették fel.

Nevezetes hely könyvében, mely a magyar jobbágyságot a bibliai zsidók egyiptomi szolgaságához hasonlítja. E gondolat háromnegyed évszázaddal előbb is felmerült Schaeaeus: *Pannonia romlása* c. hősköltevényében és Szkárosi Horvátnál — mint táltuk.

Másik itt idézett írónk Martonfalvi Tóth György (1635—1681.). Világnézetének kiformalódása és működésének kezdete a kötetünkben tárgyalt korszakra esik, bár jegyzeteit csak később nyomatta ki. A székely eredetű, Hollandiában és Angliában iskolázott protestáns lelkész Amesius (Ames) Vilmos (1576—1633) puritánus teológust vallotta mesterének. Amesiusnak a maga idejében tanaiért száműzetésbe kellett vonulnia és tanítványait a protestáns egyházi közvélemény sokáig nyugtalan forradalmároknak tekintette. Tanai elsősorban az egyházi szervezet demokratizálását követelték, de eszméi társadalmi, politikai szempontból sem voltak érdektelenek. Ezt látjuk kései tanítványánál, a magyar Martonfalvinál, aki félszázaddal mesterének üldöztetése után

nálunk zavartalanul hirdethette tanait — ezek azonban aligha hallat-
szottak az iskola falain túl. Külföldi tanulmányútjáról hazatérve, a váradi
iskola tanára lett, majd a városnak két év múlva török kézre kerülése után,
mindvégig Debrecenben működött. Ő emelte a debreceni iskolát országos
tekintélyű kollégiummá s ennek örökös rektora lett.

Révész Imre szerint (*Társadalmi és politikai esz-
mé a magyar puritanizmusban. Bp. Akadémiai kiadó
1947.*) Amesiust csak érinti az „Ádám-i imperium”-ot, vagyis a birtokos
gazdának házanépe, szolgálai feletti uralmát, míg Martonfalvi ezt bővebben
kifejti. Ezt a magunk részéről azzal egészítjük ki, hogy a már polgári
világban élt Amesiust e kérdés közélebről nem érdekelte, ezzel szemben
a fejlettebb nyugati országokból, kapitalista környezetből feudálisba
visszatérő magyar Martonfalvi Tóth György éles szavakkal bélyegezte
meg az itthoni elmaradt viszonyokat. Révész szerint, Martonfalvi állás-
foglalását valószínűleg befolyásolták debreceni helyi viszonyok, méltatlan-
kodása egyes lelkészek gazdálkodása felett — másrészt azonban Marton-
falvi is vallja, hogy van jogos, helyes jobbágyság, pl. ellenséges foglyok
rabszolgává tétele. Nézetünk szerint, trónk mondanivalójának éle nem
csupán oly kicsinyes visszaélések ellen irányulhatott, mint a debreceni
lelkészek uraskodása, hanem a nagybirtokos katolikus egyház ellen is —
vagy főképpen az ellen; a szolgaságba vetés jogosságának tana pedig
nyugatról eredhet: a holland és angol gyarmatosítók teológiai megokolása
ez idegen világrészek bennszülötteinek leigázására, és ennek az elvnek
csőkevénye bukkan fel a magyar író könyvében. A közölt szemelvények
elsejét Révész Imre fordításában adjuk, idézett munkájából.

APÁCZAI CSERE JÁNOS

Magyar enciklopédiájából

X. rész, VI. fejezet, 13. pont: A nyereség vagy a dolgoknak
elcseréléséből származik vagy a munkásfogadásból.

16. A bérbeadás az, midőn valamely dolognak csak a haszna
engedtetik bizonyos árért másnak. Itt mindenkor szabados az uzsora,¹
csak amannak, aki bérbefogad, kárára és bosszúságára ne legyen...

18. A bérbeadónak pedig tisztí az, hogy csak annyi jutalmat
kívánjon, aminemű hasznosnak az ű marháját lenni tudja...

19. Ide tartozik a zsellérség,² melyben az úrnak tisztí az, hogy
a jószágnak annyi hasznát engedje a zsellérnek (lakónak), amennyi
az ő munkájához és a jószág jövedelméhez illendő. A lakónak pedig
tisztí az, hogy a jószágot hűséggel művelje és hogy amivel belőle

¹ Megengedett a kamat.

² E helyen értelme: jobbágyság.

tartozik, igazán beszolgáltassa. A zsellérséggel való gonoszul élésből származott az e máj napi nyomorúságos jobbágyság, mely az egyiptombeli szolgálatot bizony felyülhaladja hazánkban sok helyeken.

XVIII. fejezet: ... Immár a polgári társaságban az igazgatók vagy sokan vagynak, vagy csak egy. 2. Ahol sokan vagynak azok, vagy a községből valók vagy a főrendek. 3. Amely polgári társaságban az igazgatók a községből valók, meg kell látni, hogy községi rendeletlenséggé ne válják... 5. Amely polgári társaságba pedig csak egy az igazgató, meg kell látni, hogy az igazgató tirannussá [zsarnokká] ne legyen. 6. A tirannus az a személy, mely az országnak igazát elforgatja s elnyomja. 7. E pedig titulus [jogctm] nélkül való, avagy magaviseeléssel tirannus. 8. A titulus nélkül való tirannus az, aki az országot maga megadása előtt csalárdsággal avagy erővel hajtja maga alá. Ennek akármely közember is ellene állhat és csak módját ejthesse, szabad megölni mindaddig, míg a nép és a polgári társaság meggyőzöttetvén, az ő méltóságát öneki nem engedi. 9. A magaviseletével tirannus az, aki tudva és szántszándékból a polgári társaságnak minden avagy több igazát elfordítja. Ezt is vagy szépszerével vagy haddal szabad elveszteni, de csak felső rendeknek vagy az egész népnek megegyezéséből. 10. Az egyedül jól igazgatónak azért tisztie ezek: 1. Hogy mértékletesen éljen és hogy szívében fel ne fuvalkodjék az alattavalókon s azokat meg se nyomorítsa...

MARTONFALVI TÓTH GYÖRGY

Amesianus első könyvének magyarázatából

Kérded, volt-é Ádámnak impériuma [uralma, hatalma] a tőle származott emberek fölött vagy ezek közül akármelyiknek is akármely másik fölött?

— Ám lehetett Ádámnak az ő ivadéka fölött atyai impériuma, de nem kényúri, még kevésbé zsarnoki impériuma, amelyet ma némelyek gyakorolnak mások fölött, akik pedig hozzájuk teljességgel hasonlóak.

Kérded, szabad-é valakinek a saját nemzetéből való jobbágyokat tartani?

— Nem szabad, mert 1. az ember csak más teremtményekre kapott impériumot, az embertársára nem. 2. Mert egy barbár népnek sincsenek a saját kebeléből való jobbágyai. 3. Mert minden ember egyenlő természettől fogva. — Ezt tanítjuk némely oly keresztyénnel szemben s azoknak némely lelkipásztoraival szemben, akik jobbágyokat tartanak és védelmezik a jobbágyság rendszerét.

A Tanító és cáfoló teológiából

Parancsolja-e az isten, hogy a polgári társaság vagy egy nagy úrtól vagy némely főemberektől vagy egynéhány köznépből valóktól igazgattassék?

— Nem, hanem rábizza arra a társaságra, hogy úgy igazgassa magát, amint a benne való kegyességnek és igazságnak felállítására és gyakorlására hasznosbnak ítéli.

A MUNKA DÍCSÉRETE, 1630 — 1656

A parasztság elnyomatásáról és harcairól szóló szövegek nagyrésze képet ad a paraszti életről is. A plebejus iparos elemek küzdelméről szóló kisebb anyag nem világítja meg azokat az élet- és munkakörülményeket, melyek ismerete nélkül osztályharcuk menete sem érthető meg kellőképpen. Ezért iktatjuk ide ezeket a műveket: az ipari munka, az iparosélet legrégebbi ábrázolásait irodalmunkban.

Íróink között csak egy van, akinek írásában nyemát leljük, hogy közvetlen kapcsolata volt a kétkézi munkával. Szenczi Molnár Albert, (1574—1633) a neves nyelvész és műfordító emlékezik meg arról, hogy apja (a Székelyföldről a Dunántúlra került ügyeskezü ember: földműves, molnár, ács) fiának születésekor szekercét adott a kezébe, hogy az ő nyomdokát kövesse. Molnár Albert nem lett iparos, de dolgoz apja házából annyi gyakorlatiasságot vitt magával az életbe, hogy kalandos pályája, kiszámíthatatlan vándorlásai folyamán mindig megállott a lábán.

A 17. század első fele viszonylag békés időszak volt Erdély életében. Nem véletlen, hogy ezekben az évtizedekben kialakult ott egy verses műfaj, melyet méltán nevezhetünk így: a munka dicsérete. Felvirágzott a kereskedelem, fejlődtek az iparok és Bethlen Gáborról tudjuk, minden intézkedést megtett, hogy az erdélyi bányászatot emelje. Nem csoda tehát, hogy a békés munka, az eleven gazdasági tevékenység közepette költők figyelmé is e dicséretes tárgyak felé fordult. Irodalomtörténetírásunk még alig szentelt figyelmet e műfajnak; besorolta az unalmas, körmönfont „oktató költészet” körébe, ahol a házasság, az asszonyok, a barátság, sőt a kopaszság dicséretéről szólnak okoskodó és hosszadalmas versek; sőt annyi ügyet sem vetettek ezekre, hogy köztük tartják nyilván egy bizonyos Ónódi János nevű kassai iskolamester munkáját, (Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. Bp. 1931. 3. k. 259. o.) noha az nem is verses mű, hanem egyszerű, prózában írt számtankönyv és példatár.

A műfaj megalapítója Szentmártoni Bodó János. Erdély három Szentmárton nevű helységének egyikében született, alighanem az 1590-es évek első felében. Unitárius iskolamester, majd 1622—1634 közt torockó-szentgyörgyi, attól fogva kolozsi lelkész. Meghalt Kolozsvárott jártában 1648. december 13-án. Verses bibliai históriáiban is feltűnik életábrázoló képessége; az ókori történeteket a maga korának körülményei közt

beszéli el: a tékozló fiú Németországba utazik, kocsmákban forog, stb., Mária Magdolna úgy kendőzi magát, mint egy 17. századbeli csn-talan nő.

Az ácsmesterek dicséretében mondja a költő, hogy legelső és legfőbb mesterségnek a földművelést tartja. Mégis Bodó János minden verse az ipari foglalkozások magasztalása. A régi Erdély iparosait látjuk ezekben szorgoskodni, egymás munkáját kiegészíteni. E „művesek” közt költőnk elsősorban a bányászokkal foglalkozik. Torockón laktában az ottani vasbányák életét látta saját szemével, Kolozson meg a sóaknákat. Ezért élményszerű, szemléletes, amit a bányászletről mond az első magyar költő, ki e tárgyat tollára vette. Hogyan száll le a bányász, kezében gyertyával, az ingó lajtorján; négykézláb kúszik az aknában, beveri fejét a kövekbe, elesik, kosárban vonszolja hátán a kifejlett köveket; mikor a felszínre kerül, „jüstölög” a ruhája. Hát még a beomló tárnák, az elalvó gyertya veszedelme! Látjuk a kötőféken vezetett bányalovakat, amint a hátukra kétfelől kötött kosarat hordják a keskeny tárnákban. A sóbánya sem kevésbé veszedelmes: beomlik a próbalyuk, nagy darab föld zuhan a bányászra, akít véresen, összelört tagokkal vonnak fel kötélén. Aki épen veszi fel a munkát, rokkantságra szánja el magát. Akadna a vármegye táján akárhány nemes, aki száz ház jobbágyért nem menne le a bányába. A sóvágó azonban éjjel is leszáll a maga műszakára, hogy hétvégen megkapja bérét és kalodába ne legyen, ha hiányos a „normája”.

A bányászletrá után, elkíséri útjára termékeiket. Milyen fontos a só, mennyi mindenre jó, kiváltképpen az étkeknél. Összehasonlítja árát a piacon árult baromfi, bárány és egyebek árával, melyekre a gazdasszony alkuszik. Látjuk a szegény koldusdiákat, aki szívesen megeszi az ételmaradékot, de a sóllan kása annak sem kell. Rácországbán nem terem só, Erdélyből szállítják oda, s mint erőlködnek a „rácok”, amíg berakják hajójukba. De a sósfürdők hasznáról is olvasunk kedves sorokat, a költő fürdőzési élményeit. — A vas nyomán azonban szempillantást vetünk szinte minden céhes ipar munkájára, ha csak egy-egy sor erejéig is, hiszen mindegyiknek szüksége van olyan szerszámra, amely vasból készül, legalább is részben. A népszerű ónedényeket kapcsolatban is vitatja a vasedények elsőbbségét. Itt is arra törekszik, hogy egész életünkben megmutassa a vas szerepét. Eközben olyan figyelemreméltó művelődéstörténeti észrevételeket tesz, mint a leégett házból a vas összekeresésének ősi szokása. Valóban, régészeink ásatásoknál a legritkább esetben találnak vasat hajdani épületek maradványai közt.

Ipari mesterségről szól a malom- és ácsmesterek dicsérete. Mily hasznos az ácsmesterség; nélküle el nem készülhetne sem ház, sem palota, mert ők készítik tetejét. Legközelebb az ács jár az istenhez, amikor felmászik a templomtorony tetejére — ez is szemléletes, élményszerű pillanatfelvétel. Az ácsnak hatalma van a tenger felett is, mert hajót készít —

különb tehát Xerxes perzsa királynál, aki a viharzó tengert hasztalan korbácsolhatta és jenyegette lánccal. De ácsok közt is legkülönb a malom-mester. (Szenzi Molnár Albert apja alighanem az volt!) Hogyan készíti el a malmot, a gátakat, alkalmazza a víz folyását a kerékre. Ismét egy-két életből ellesett kép: télen kivágja a kerék körül a jeget és örül az embereknek, akik már napok óta nem ettek kenyeret; a malomban elszórt lisztport átengedi a szegényeknek. Ezért mondja a költő mind a járó-faragó embereknek: „A malom-mester legyen hadnagyotok!”

Ez a megjegyzése visszhangzik Oroszhegyi Mihály deáknál, aki-ről csak annyit tudunk, hogy a jenyőfák hasznáról és a zsindelekészítők dicséretéről írt versében zselelaki (udvarhelyszéki) lakosnak vallja magát. „Mivel malom-mester ácsoknak hadnagyok” — mondja, azért a jenyőfa a jáknak császára. Nyilvánvaló, hogy Oroszhegyi deák e műfajban Bodó János tanítványa. Nála nyiltabban jelenik meg a tény, hogy ilyesfajta költeményeknek nemcsak vásárlói, de mecénásai is polgári rendű emberek. Míg Bodó versét egy malom-mester kérésére írta, a sóbányászatról szóló énekét egy sókamárásnak ajánlotta, tehát hivatalnokembernek, aki verses magasztalást is írt műve elé a költőről — addig Oroszhegyi Mihály a zselelaki zsindelekészítőket fel is szólítja, hogy jutalmazza meg énekét fejenként száz-száz zsindeellyel, ellenkező esetben különféle átkokat mond rájuk. — Egyébként is Bodó nyomdokain halad: felsorolja a jenyőfa hasznait egész életünkben, majd a zsindeleysínálók munkáját hozza vonatkozásba az összes céhes iparokkal: egyik sem lehet el nélküle, mert mind zsindeleytelő alatt dolgozik. Kétszer is felsóhajt, milyen kár a leégett Kolozsvárért, ahol most ugyancsak elkél a zsindeley. Nála is találunk pillanatfelvételeket a hétköznapi életből: a vargákat, akik fogukkal fogják, úgy húzzák a bőrt; a zsindeleysínáló „béreséről”, aki csak hornyol, mégis napjában kétszer jár neki főtt étel, de a „flestekemel” és ozsonnát is megköveleli. A „flestekem” fontosságát láttuk már a kolozsvári ötvöslegények sztrájk-jánál.

A verseket nagy terjedelmük miatt csak rövidítve adhatjuk, ami annál inkább sajnálatos, hiszen csak egy-egy teljes példányban maradtak fenn. De ezek legalább mégis fennmaradtak. Nagy kár azonban, hogy Bodó iskolájának egy későbbi művelője, a 17. század második felében és a következő elején működő tehetséges költő Felvinczy György e tárgyú darabjai jobbára elvesztek. Ezek azonban időben kívül esnek e kötet anyagán. (Vö. Stoll Béla: Felvinczy György versei. Irodalomtörténeti közlemények, 1954. 334—337. o.)

A 17. század költészetének egészét tekintve, a hősi költeményekhez, a nagyurak életét éneklő versekhez és a jámbor kántusokhoz képest szerény ez az anyag, amely az iparban dolgozók dicséretét zengi — aminthogy a feudális országban viszonylag szerény helyet foglaltak el az ipar, a polgári

rend s az ettől nem rendi, de osztályhelyzetében különböző iparoslegények és szolgai állapotú emberek. A számarány azonban nem döntő, hanem az a tény, hogy tipikus jelenség áll előttünk. E költemények nem elsőrendű alkotások, de koruk mértékét tekintve, java termékek. Érdemeik elemzése irodalomtudományunk feladata marad. — E verseknek az ismeretlenségéből való előhozása a magyar irodalom képét változtatja meg: voltak magyar költők már a 17. században is, akik a dolgozó osztályokról zengtek — a munka dicséretét.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT

Naplójából

Szenc mezővárosban születtem az emberi megváltás 1574. évében, augusztus 30-án, hétfői napon, reggel nyolc órakor. E napon falusi asszonyok jönnek a hetipiácra s meg szokták látogatni anyámat, Orsolyát; megláttak engem, a még kereszteletlen újszülöttet és pópista módra, Aegidius néven köszöntöttek, mert Aegidius napja következett. Anyámnak nem tetszett ez a név, mert magyarul úgy hangzik: *Egyed*, ami azt jelenti, hogy egyed, faljad — hát nem engedte meg, hogy így hívjanak. Inkább apámról Albertnek nevezett.

Apám odaszaladt és nekem, kisededének rögtön fejszéjét nyújtotta, hogy fogjam — ezzel a jellel mutatta meg kívánságát, hogy az ő nyomdokait kövessem. Kedves anyám gyakran mondotta el ezt az embereknek, akik megcsodálták gyermeki mesterkedéseimet...

SZENTMÁRTONI BODÓ JÁNOS

A vasról való ének. 1625

Im, minden rendek dolgokban eljárnak:
A sebes gályák tengereken folynak,
Élet-tápláló szántó-rendek szántnak,
A szőlőgazdák hegyeken izzadnak.
Jeles vitézek fegyvert tisztogatnak,
Futó lovakat mezőben hízlalnak.
A szép madarak zöld erdőkben szólnak,
De a poéták talám mind alusznak.
Serkenj fel azért, álmos Múzsám lantja,
Hogy ne nyomjon el a restségnek fontja,
Mert a túnyaság kire magát ontja,
Annak elméjét, tudd-é, hogy elrontja!

A békességben nem jó csak henyélni,
Nem jó héában a kenyeret enni,
Szükség az elmét gyakran köszörülni :
A szép vas dolgát kezd előbeszélni !

Az ember immár micsoda üdöt ért :
Nyolevan pénzt adnak egy sánta bárányért,
Tékozzolják a pénzt most minden állatért :
Károlják adni csak az áldott vasért.

Egy szőrös bocskort negyven pénzen adnak,
Azt pedig mondják nem-igen drágának ;
Ha pedig vasból bocskort csénálnának,
Netalám abban ingyen kívánnának.

Talám nem tudják még, a vas miben áll,
Mennyi sok gonddal ember vasat talál,
De az életre mely bőséggel használ,
Megmondanám én, ha reáhallgatnál.

Ezt vegyed azért először eszedben,
Hogy a vas lakik a földnek szívében,
Sok erős hegyek, kövek közepiben,
Narfényitől üres, szörnyű sötét helyben.

Pénzért adnak ám gyertyát a kezekben
A míveseknek a vaskő-pincében,
Pénzért hordják ki pedig károsképpen,
Mert amit vágnak, nem vas az mind éppen.

Szalonnát eszik s bort iszik a szolgálta,
Kiknek a vassal vagyon nehéz dolga,
Kártya-jádzásban nincs igen jó módja,
A déli-álmot gyakran hátrahagyja.

A nehéz követ hátán kell hordani,
Néha térden jár, úgy kell nyomorogni,
Ugyan füstölög, mikor ki kezd jutni,
Azt állítanád, hogy fel akar gyúlni.

Szegény mívesnek megtörődik teste,
Mert tereh alatt lőtt gyakran eleste,
Hogyha gyertyáját kézből kiejtette,
A homlokát is gyakran kőben verte.

De nagy félelem vagyon a bányában,
Mert nehéz kövek vagynak leomlásban,
Mívesek akkor vagynak futkosásban,
Az életüket viselik markokban.

Ha ott egyedül volnál a bányában
S elfogyna gyertyád rekreációdban [elnyugovásodban],

16. Nemesfém-bányászás, kohászat és aranymosás Magyarországon.
(Rézmetszet 1673-ból.)

A fejed bőri pozsogna akkorban :
Hová lennél el sok gondolatodban !

Ha ott egyedül jutnál tévelygésre,
Fogadást tennél az isten nevére,
Hogyha még egyszer kihozna napfényre,
Nem mondasz gonoszt a vaskészítőkre.

Vaj, ki sok pénzzel tartják a vasbányát,
Sok verejtékkel kenegetik szárnyát,
Aki felveszi épen ennek gondját,
Repedezéshez készíti az csontját.

Erős ám a vas s erős munkát kíván,
A túnyasággal nem lakik egy portán,
A délig alvó nála igen hitvány,
Annak a bőri megkopik az állán.

Sok pénzen szerzik a szénnek a fáját,
Borral öntözik annak a fáklyáját,
Kenyérrel, hússal tartják a szolgáját,
Aki leveri a vasnak rozsdáját.

Nem járja szekér az erős utakat,
Pénzért csénálják a sok kő-kasokat,
Sok pénzen veszik a hátas-lovakat,
Pénzért vezetik szolgák is azokat.

Pénzért ássák meg árkát a vizeknek,
Hol innyok adnak a szomjú verőknek,
Sok pénzen vesznek tömlőt a szeleknek,
Kik megélesztik tüzit az eszköznek.

Minden mű-szerszám pénzért készítettetik,
De mindazokban sok kár találtatik,
Mert néha oly nagy árvíz bocsáttatik,
Ki miatt sok koh széllyel elhányatik.

De mire való a vas, ha azt kérded,
Azt is éntőlem ezennel megérted,
Ha csak kotánggal nem virágzik kerted,
A vasnak hasznát eszedben veheted.

Hiszem, egy sing vas jobb kétannya ónnál,
Mert az ón-szablya a harcon nem használ,
Ha ón-ekével szántani indulnál,
Tudom, hogy hamar koldulásra jutnál.

Vassal építik a szép templumokat,
Vassal faragják a nagy kőházakat,
Vassal építik a szép palotákat,
Vassal ássák meg a szép halastókat.

Vassal vágják ki az aranyat a földből.
Ha mit megisznak az aranyedényből,
Vassal gyütik azt a szőlőhegyekből.
Vassal keresnek búzát is a földből.

Vassal csénálnak helyet salátának,
Vassal készítenek fészket a hagymának,
Kit a magyarok hátra ha hagynának,
Az oláhok éhhez is megholnának.

Ezüst-aranyat erősen dicsérik,
Ládák fenekén igen rejtegetik,
Az ön-szerszámot szegekre biggyesztik,
A vasnak hasznát ezekben sem veszik.

Egy kis aranyat hat forint adnak,
Sem jó, sem elég egy késre acélnak;
Oly haszontalan — mégis rajta kapnak,
A szegény vasat állítván csak rossznak.

Aranykével nem sok ember szánthat,
Az ezüstkapa bő bort nem csénálhat,
Az ön a tűzön hamar elolvadhat,
Ideig a vas ott is megmarádhat.

A nagy faházak ha földig leégnek,
Ne örülj annak bár a cserepének,
De ha vasszegek a hamú közt lesznek,
Szedd fel, továbbá néked hasznót tesznek.

Vassal keresik fenekét aknáknak,
Ezüst és arany, kieneső bányáknak,
Akik tárházi vitéz magyaroknak,
Diszi peniglen szomszéd országoknak.

Sok vasat látok az urak kocsiján,
Vas vagyon annak elején s hátulján,
Sok vas a rúdján, vas vagyon a hámfán,
Vas a csatlaján, vas a kerék talpán.

Hová lennének a jeles vitézek,
Kiknek gyakorta vagyon ellenségek,
Ónból ha patkót lóra szegeznének:
Az ütközeten szertelen vesznének.

A jó vitéznek végig vas szablyája,
Vas hegyes tőri, vas az ő sisakja,
Vasból áll inge, vas az ő puskája,
Hegyes vas nélkül rossz az ő kopjája.

A puskaport is vassal törik-rontják,
Vasgolyóbissal a várat megrontják,

A túnya lovat mindaddig szoritják
Vas-sarkantyú közt, míg futni tanítják.

Vasból csénálnak zabolát lovaknak,
Vassal kaszálnak szénát is azoknak,
Vassal aratnak búzát az országnak,
Vassal csénálnak hordót is a bornak.

Az ezüstpohárt vassal kolompozzák,
Az aranyedényt vasmívvel cifrázzák,
Kiből a jó bort néha göggel isszák,
De annak tövét csak vassal kapálják.

Néha nagy tereh vagyon a szekérben,
Ki megáll gyakran a sár közepében,
De ha egy kis vas lészen az ösztönben,
Tizenkét ökröt megmozdíthat éppen.

Vassal vágnak fát mind erdön s mind itthon,
Kövért malacot megsütnek vasnyáron,
Ha a tűz elfogyna az egész világon,
Tüzet tehetnek két darab acélon.

Vassal patkolják csizmáknak a talpát,
Vassal készül a jó kenyérsütő lapát,
Vassal csénálják, vasból is a kapát,
Vassal készítenek mind gubát s mind subát.

A bélyegítője, hiszem, vas a pénznek,
Mind az ezüstnek s mind penig a réznek,
Vas az eszközök minden miveseknek,
Mert a szép művek vasat nem gyűlölnék.

Vas az eszköze a szegény kádárnak,
Az asztalosnak s a kupagyártónak,
Vassal csénálnak műszert a takácsnak,
A borbélyok is vassal borotválnak.

Vassal csénálnak ajtókra erős zárt,
A titkos lopó hogy ne tehessen kárt,
Vassal csénálnak kőmívesek is várt,
A mészárosok vassal vágnak felsált.

Vasból csénálnak kést is az étkeknek,
Vasból csénálnak békót a vétkeknek,
Vas járja gyomrát a malomköveknek,
Hogy a szép búzát aprón törje lisztnek...

Senki nem tudja azt előszámlálni,
Mennyi sok haszna kezd a vasnak lenni,
Azért a vast ne károld megvenni,
Egy nap ha kétszer főttet akarsz enni.

Nem drága a vas, ha találják készen,
Megveszik ötet aranyon, ezüstön,
Azért a vasnak ellene semmiben
Senki ne mondjon teljes életében.

Az ezerhatszáz és a huszonötben,
A kelő nyárnak szintén közepiben,
Aranyas vize gyönyörű mentében
Ezeket íráim egy hívős szigetben.

SZENTMÁRTONI BODÓ JÁNOS

A sónak dicsőítéséről való magyar ritmusok. 1645

Nóta: Megadja még isten örömét.

Az én ekém penna, papiroson szántok,
Ha ki tőlem mit vár abból, amit tudok,
Én arra termettem, csak örömet adok,
Azért halljátok meg, egy éneket mondok :
Én a vasat régen erősen dicsírtem,
Noha vasat soha egy iznyit sem öttem,
Só nélkül peniglen csak egy nap sem löttem,
Szép emlékezetit most előmben vöttem.

Tizenkét esztendő elforgott azolta,
Hogy a kolosi sót inyem megkóstolta,
Jó hírt megírni akartam gyakorta,
Hol bú, hol betegség velem elhagyatta.
Most penig hogy egy kis egészségem fordult,
A békesség-hírral szívem is megvidult,
A jó sónak izi nyelvemen megmozdult,
Papiroson téntám, pennám is megindult.

Ilyen rendben azért a jó sót állatom :
Dicsőretné hasznát először megírom,
Mely gonddal vágják ki, azután megmondom,
Mindazáltal mely bő, végre megmutatom.

De a jó són értem az erdélyi szép sót,
Messze országokra jó hírral búdosót,
Avagy ha lelhetni világban hasonlót,
Termést, nem csinálmányt, erőset, állandót :

Valamikor ennek mását találhatjuk,
Én nem irigykedem, bár jó sónak mondjuk,
A só titulusát éppen reáadjuk,
Ha megérdemlette bátor rajtahagyjuk.

De amely sót tenger habjából csinálnak,
Avagy főzött földből kiszűrnek s megoltnak,
Nem mondhatom én azt ilyen kedves sónak,
Mint amelyet nálunk az aknából vágnak.

Ha sóhoz szokott nép megyen Rácországba,
Akarmely sótalan idegen városban,
Csömör miatt száll bé sellye szobájában,
Vagy sárga-betegén tér meg hazájában...

Az éhezett deák meg nem válogatja,
A maradék étket kedvest mártogatja,
De a sótlan kását csak megtapogatja,
Ha meg nem sózhatja, fazekában hagyja...

Hasznos a feredés az emberi testnek,
Nagy könnyebbséget hoz szegény betegeknek,
Azért vagyon híre gyogi feredőnek,
Nagy emlékezeti a váradi víznek.

Elhagyott aknáknak vizeit tekintsed,
Menj belé nagybátran, bár ki se merítsed,
Dolgok csudájában ott leszen új kincsed,
Nem mégy alá benne, biztonnal elhigyjed.

Aknák sós vizében én sokat feredtem,
Megsorlott cérnára egy patkót kötöttem,
A víz fenekére aláeresztettem :
Százharminc singnyi volt, ahol én megmértem...

Mivel penig a só dícsírettel hasznos,
A földből kivágni őtet igen bajos ;
Noha elég vagyon, de a helye titkos,
Véle bajlakodni félelmes, halálos.

A mély földben a só mint a havas, úgy nőtt,
Néhul igen lement a nap fénye előtt,
Néhul őt singnyire mi szemeink előtt,
Sokhelytt közelyebb is a földszín felé jött.

De azért amíg ő föld hátára jut,
A szegény sóvágó utána sokszor fut,
A próbalyuk igen veszedelmes, mély kút,
Kik ássák, halálok sokszor ezekbe jut.

Néha nagy darab föld a szoros ásásból
Zúgva szakad alá a lyuk oldalából,
Vért ont a mivesnek megfáradt tagjából,
Bágyadva vonsszák ki kötélén a lyukból.

Sót állandó aknát nem mindjárt találnak,
Sokat a víz miatt kénytelen elhagynak,

Vajki sok költsége vagyon az aknáknak,
Amíg derekason belőlük sót vágnak.

Igen sok szolga kell penig őmelléje,
A bölcs elme közel ballagjon feléje,
A sóvágónak is légyen jó ereje,
Igen nehéz a só, bajos emelnie.

A szép deákság is szolgál az aknáknak,
Deákul kell tudni a kamora-ispánnak,
Számot az, meglássod, nem is adhatnának,
Deáktalanoknak ha találtatnának.

A jó kötélgyártók és a gyertyamártók,
A jó hámcsinálók, a zsendely-faragók,
Fejszével, fúróval, nagy bárdal az ácsok,
Aknáknak szolgálnak az erős kovácsok.

A jeles sóvágók egész társasággal
Aknáknak szolgálnak erős fáradsággal,
Ugyan megküzdzenek a nagy, kemény sóval,
Sokszor munkájok is elegy koporsóval.

Mert némely sóvágó az aknában talált
Igen véletlenül rettenetes halált,
Kit a leesett só mikor agyontalált,
Egy szempillantásban e világtól megvált.

A lajtorjáról is némelyek leesnek,
A nagy mélység miatt mert megijedkeznek,
A mozgó lajtorján avagy elszédülnek,
Szörnyű halálokkal az aknában dőlnek.

Mikor ezerötszáz-hatvanhatban írtak,
Koloson egy aknát még akkor csináltak,
Az üdőtől fogván abból mind sót vágtak —
Gondold meg, azolta mely mélységet vájtak.

Amint én mérettem, ötvenkét ölnyire
Ennek a mélysége behatott a földbe,
Csak belé nézni is ilyen mély verembe
Nagy pozsdulást szerez az ember szívébe.

Azt merem mondani bátorsággal s nyilván,
Találnék oly embert a vármegye táján,
Hogy száz ház jobbágyért a szerencse szárnyán
Aknába nem menne a mozgó lajtorján.

A sóvágó penig éjjel is lemegyen,
Az ő fertályának hogy héjja ne legyen,
Hogy a fizetésre mikor elémegyen,
Kalodázás nélkül bériben felvegyen.

Nincs ilyen nagy dolog hegyben a kapálás,

A nyári kaszálás, sem széna-takarás,
Aratás, sem cséplés, sem a búza-szórás :
Minden dolgozásnál nagyobb a sóvágás.

Mégis ennél soha olcsóbbat nem vesznek,
Próbálják meg, akik mennyekzöt szereznek,
Kilenc pénz ára só húsz asztal vendégnek
— Igaz — elég léssen, kit fel sem főzhetnek . . .

Ha pedig most nekem valaki így szólna :
Im, hallom a sónak hogy vagyon sok haszna,
Igen bajos pedig vágásra az akna,
Olcsósága tehát a sónak hogy volna ?

Halld meg, a kérdésre ilyen a felelet :
Minden országotat isten bővösíthet,
Gazdag tárházából mind e világ élhet ;
Onnat nemzetünk is a sóban meríthet . . .

Szép dícsíretiről e nemes Erdélynek
Múzsáim bővebben énekelhetnének,
Mert nyilván ez társa Kánaám földének ;
De mostan szemeim csak a sóra néznek . . .

Sok helyen találni Erdélynek határán,
Igen bővön termett Koloson és Tordán,
Sok vagyon Désen is, Széken és Vizaknán,
Görgény vára mellett s Parajdon, Sófálván.

Ne csodálja tehát ezt az emberi szű,
Hogy sok haszna vagyon, gond vágni s mégis bü :
Mert amelyik áldás reánk istentől jű,
Oly sok mint tavasszal a sűrűn jött zöld fű.

Ez országnak pedig kegyes fejedelmi
Nem akarják árát a sónak nevelni :
Hogyha mely nemzetség ebben akar venni,
Kevés pénzzel sok sót tudjon hazavinni . . .

Egy tallér ára só nagy tereh hat rácnak,
Kiket a hajóban ugyan nyegve raknak,
Melyet értetlenül ha drágának mondnak,
Azokat mondhatni háládatlanoknak.

Hat kamaraispán vagyon ez országban,
Kik mind éjjel-nappal vágatnak a sóban,
Hogy elterjedhessen széjjel e világban,
Szomszéd országoknak hadd jusson a sóban . . .

A sónak hasznáról mikor gondolkodtam,
Ezerhatszáz felett negyvenötben írtam,
Karácsony hovában végére jutottam,
Vedd jó néven tőlem, Thúri Mihály uram !

A malom- és ácsmesterségnek dícsíretiről való ének. 1644

A vasének nótájára mondd

Minap indulok egy feltött útamra ;
 Útamot vesztvén, juték egy nagy partra,
 Hol szemeimet vetém a habokra ;
 Lovamról mindjárt szállék a pázsitra.

Megismérem, hogy útamot elhagytam,
 A járt ösvenyről másfelé távoztam,
 Noha e vizen sokszor által voltam,
 De vezér nélkül másszor ott nem jártam...

Egy hosszú fával a vizet megmérém,
 Annak fenekét de én el nem érém,
 Magamban azért pozsdulva, ítilém,
 Hogy beléhalva, fenekét elérném.

Szorgalmatosan általnézék rajta :
 Valamiformán valaki ha járta.
 Akkor egy ember túl nékem kiálta,
 Hogy feljebb mennék s majd révhajót hozna.

De három órát még váarakodnom kell,
 Mert követ ütvén a hajó, törött el ;
 A malommester most nagy sietséggel
 Faragja-fúrja, hogy ne romoljon el.

Én is felelek ennek beszédére,
 Kérem is őtöt nagy emberségére,
 Hogy emlékezzék jó ígíretire,
 Mert nincs zsebemben mit ennem ebédre.

Amint meghagyá, víz mellett felmenék,
 Egy bokor alatt a pázsitra ülék,
 Egyedül lévén, alunni nem merék,
 Elmélkedéshez kedvem ereszkedék.

Gondolatom lón csak azon dologról,
 Erős vizeken való járásokról,
 Malommesternek mély tudományáról,
 Gát-kötésekről, sok faragásokról.

Amíglén azért ott a hajót vártam,
 A három órát heában nem hagytam ;
 Amely dologról addig gondolkodtam,
 Pennámot fogván, ilyen rendben írtam :

Sok szép miveket a faragó rendnek
 Nézd, elméjeket az ács-embereknek,

Csudáld erejét a malom-mesternek,
Mert isten után parancsol a víznek.

Mikor e világ bűnben borult vala,
Vízözönt reá méltán az Ur hozna,
Az emberi nép hogy mind el ne fogyna :
Ács-műre Noét isten tanította . . .

Tíz százezer volt Xerxes hadi népe,
Az erős tengert igen fenyegette,
Békot vetett reá, erősen megverte :
E kevély király tengert meg nem győzte.

De az ácsmester mély tudományával,
Gyakor méréssel, eszes vágásával,
Fejszével, bárdal, öreg furulyával
Bírni tud a nagy vizek habjaival.

Jó fejsze lévén malom-mester karján,
Vizekre megyen a Daedalus szárnyán,
Útat csinál ő a mély tenger habján,
Tombolva megyen Tisza, Duna hátán.

Láncot köt gátból a sebes vizekre,
Hogy ne menjenek szabados ösvenyre,
Deszka közt viszi a malomkerékre,
Hogy a nagy követ megperdítse lisztre.

Sok szegény árvák a nagy drágaságban
Megmaradnak ám a jó malom-házban ;
A malom-mester ha léssen markában,
Az éhezőknek ad a malom-porban.

Nagy tisztességben tartom a faragást,
Ez eleiben térszen csak a szántást,
A szántás után bizony nem lelek mást,
Ki meghaladná haszonnal az ácslást.

Sőt a szántás is nem lehet ács nélkül,
Mert a szántóvas gerendely-fában ül ;
Tudjuk peniglen hogy minden embertül
Járom, tésola,¹ jó eke ki nem sül.

A kőművesek házakat ha raknak,
A héjjázását meghagyják az ácsnak,
Nem is mondhatni addég egész háznak,
Míg a faragók ott nem kolompoznak.

Amíg a lélek köteles a testhez,
Semmi rend közelebb nem mehet az éghez,
Mint az ácsmester torony tetejéhez,
Ragaszkodik a magos fellegekhez.

¹ Ökrösszekér toldalékrúdja

Torony gombjára mikor fel kezd menni
És a tetején látszatik mozgni,
Szörnyű dolog azt innen alól nézni,
A felnézőknek szívök kezd dobogni.

De akkor az ács nagy-erősen remél,
Isten dolgáról csak magában beszél,
Nem árt őnéki hirtelen jutott szél:
Az isten véle — s leeséstől nem fél.

17. Magyar jobbágy vagy parasztács.
(Fametszet 1600-ból.)

Mikor sok ember kerüli a tüzet,
Igen rettegven az erős hideget,
A malom-mester akkor a nagy jeget
Fejszével vágja, tapodván a vizet.

Jó molnárrival a malom-kereket
Jégből kivágja, hogy értesen lisztet.
Igy aki tegnap mind estig éhezett,
Lágy kenyeret ma kezében vehetett.

Ti asztalosok s ti, hasznos kádárok,
Esztergárosok, jámbor kerékgyártók,
Ez egész földön fából kik faragtok :
A malom-mester légyen hadnagyotok.

Mert igen gyorson megszűnik mivetek,
Mihelyt fogytára jut a kenyeretek ;
Malom-mesternek szépen beszélgettek,
Kész búzátokból lisztet ad tinektek.

A fazekasnak s a fűsűgyártónak
Mívek morzsáját add a szemétdombnak,
De a forgácsa a faragó ácsnak
Serény fővést ad fazékban a húsnek.

A nagy ég alatt s a kerek föld hátán
Valakik laktok, higgyétek el nyilván :
Malom-mesternek s az ácsok munkáján
Mindnyájan élünk ezek fáradságán.

Ácsműnek hasznát még a vak is látja,
Annak jóvoltát a néma kiáltja,
Még a siket is dicsíretit hallja,
Kellemetesnek pennám is azt írja.

Valakik azért hidon s hajón jártok,
Kenyeret s cipót valakik haraptok,
Malom-mesterről jól gondolkodjatok,
Istentől áldást néki kívánjatok.

Az ezerhatszáz és a negyvennégyben,
Szent Jakab hava második hetiben
Egy malom-mester Kolozs-vármegyében
Erre kért engemet s úgy adtam kezében.

OROSZHEGYI MIHÁLY

A fenyőfának hasznos voltáról és a zsendelyesinálóknak kellemetes és hasznos munkájokról való história. 1655

Minden rendek látván, miként munkálkodnak,
Hivataljok szerint dolgokban eljárnak :
De csak a poéták semmit nem újítanak,
A fák hasznairól semmit is nem írnak.

Im, én elővészem kis papirosomat,
Azután keresem elapadt téntámat
És beléje mártom megszáradt pennámat,
A fákról szólani készítem Múzsámat . . .

Lám, a mivesek közt rendi van mindennek :
A szabó mestere dolmányoknak, mentének,
A szöcsökre tendál a bélése ennek ;
Takácsokhoz illik, hogy vásznat szőjjenek.

Eszerint a fák is, noha nagy sokfélék,
Kikben az elmémmel nagysok hasznot lelek :
Némelyeknek vagyon kedves, szép gyümölcsök,
Némelyeknek pedig hasznos épületek . . .

Járulj elő mostan, te kedves fenyőfa,
Kinek itt miköztünk már nem lehet mása,
Mert csak egy ház is nincs itt köztünk fundálva,
Ki abból nem volna rakva és padolva . . .

Fenyőfa az ajtó, kin házadban bójársz,
Kit a lopó előtt étszakára bójársz,
Fenyőfa az ágy is, kiben étszaka hálsz,
Padlásba tekintvén, fenyőfára találsz . . .

Szegény ember étkét tálból ha megéjszi,
Hogy oztán megmossa, viszont elővészti,
Fenyőfa tálásba a tálat feltészi
S fenyőfa fogasba a kalánt függeszti . . .

Hová lennének el ama szegény vargák,
Kik sarúdnak sokszor fészését bévarrják,
A fenyőfa-szurkot hogyha nem kaphatnák,
A sertésfonalat kihez megsúrolják.

Ők a fenyőszurkot nagydrágán megvészik
És azt tisztos helyre, skatulyába tészik,
Ezzel is szegények kenyereket észik,
Néha ládájokban ettől sok pénz fekszik.

Hát a dícsíretes, tudós fő borbélyok,
Kiknek sebesekkel gyakran van sok bajok,
Hogyha az ír közzé nem lenne szurokjok,
Nem telnék annyira pénzzel a ládájok . . .

Mivel malom-mester ácsoknak hadnagyok,
Szárnyas madaraknak a sólyom az urok,
A fenevadoknak oroszlány királyok :
A fáknak fenyőfa légyen a császárok ! . . .

De halljuk meg immár, kik ezáltal élnek,
Alkotmányoknak valót kik ebből készítenek,
Mely nagy-erős munkát magokra felvésznek,
Ki hasznokra vagyon minden miveseknek.

Ennek művelése jobbrészt két karban áll :
Egyik művelője ennek zsendelyt csinál,

A másik peniglen deszka-metszésben áll ;
Ez nemigen hasznosb egyik a másiknál . . .

Jóllehet a szabók szép munkát csinálnak,
Kamukát, atlacot s bársonyt szabogatnak,
Iskárlát, gránátból köntösöket szabnak,
De ők is csak deszka-asztalon tégláznak.

Ama ötvösök is szép művet művelnek,
Aranyból, ezüsből kupákat készítenek,
Tallért és aranyat a pénzverők vernek,
Kikkel a királyok tárházakat töltnek.

De ha fejek felett a zsendely nem volna
És nagy sebes eső az égből lehullna,
Ott nekik a nyakok jól meglocsosulna,
E drága mivek is — félő — megrútulna.

A vargák is midőn a sarúkat varrják,
Néha a bűdös bőrt a fogokkal fogják,
Ha kívül házokat zsendellyel nem raknák,
Megvizesülnének suba, fák, kapták.

Ez egész orsa ban ha valahol kelsz s jársz,
Vagy olyas faluban, estve lévén, megszállsz,
Zsendelyes alkotmányt a szemeddel találsz,
Mely alatt elsőben nagy örömet meghálsz.

Brassó, Szeben, Meggyes, Szászváros, Fejérvár,
Kőhalom, Vásárhely, Beszterce, Segesvár,
Te is, ki megromlál, ó, szegény Kolozsvár :
Jaj, csak hallani is, e szép város mely kár !

E gazdag városok hová lennének el
És mind a többi is Erdélyben ezekkel,
Hogyha nem értetnék deszkákkal, zsendellyel,
Minden alkotmányok elpusztulna, széjjel.

Ezeket peniglen nem a vargák varrják,
Sem a cendi-pendi mives szabók szabják,
Vagy a bőrrel bajló szíjgyártók aggatják,
A kovácsok is azt fogóval nem fogják.

Noha eszközöket ehhez kovács csinál,
Fűrész, faragókés, fejsze mert tőle áll,
De ő is gyakrabban a zsendely alatt hál,
A zsendelycsináló kit nagy bajjal csinál.

Nem szükség ám ehhez cseres kád, kapta s ár,
Sem segédvas s kapocs, kivel él a kádár,
Gyűszűt, tőt és krétát s ollót se keress bár,
A zsendelycsinálás mert nem ezeken jár.

De csak szükség ehhez faragókés s horony,
Amellé a fűrész, kit szükség, jól megvonj,
S nagy ródaló² fejsze, kinek éle vékony,
Hogy a fenyőfában légyen haladékony.

De mely szörnyű bajjal lelik fel a fáját,
Zsendelycsinálásnak kik felveszik baját;
Megkerülik sokszor a Sikaszó táját,
Míg a fenyőfáknak fellelik a jóvát.

Midőn sok járással azkot feltalálják,
Ródaló fejszével azután levágják,
A héjját elhántván, nagy bajjal elrójják,
Vonómarhájokon víz mellé vontatják.

Az ég csatornája mikoron megindul
És a föld színére nagy-sok eső lehull,
A Küküllő akkor erősen megújul:
A zsendelycsináló ottan hamar fordul.

Csudálkozhatnának, kik ezeket látnák,
Mikor a sok fákat az árvízbe hányják,
Mely veszedelemre ők magokat adják,
Kik a fenyőfákat vizen aláhozzák . . .

Mikor ők, szegények, a fákkal küszködnek,
Akkor az ötvösök veszteg üldögélnek,
Aranyból, ezüsből kupákat készítenek,
Ily szörnyű nagy munkát magokra nem vesznek.

Egyéb mesterek is ily erős munkával
Nem élnek mint ezek, zsendelycsinálással,
A vargák bajolnak árral és kaptával,
A szabók gyűszűvel, tüvel és ollóval.

Ne mondjad hát, kérlek, e munkát semminek,
Ki árnyéka alatt ülsz e hasznos műnek,
A zsendelycsinálót ne tartsd legkisebbnek,
Hanem azért inkább adj hálát istennek . . .

Szólhatna most erről a szegény Kolozsvár,
Kinek ő romlása, ó, nagy isten, mely kár!
A zsendelycsináló hogy nem utolsó már,
Mert hogy épülhessen sok zsendely s deszka vár.

Ne mondja bár senki a zsendelyt drágának,
Ha abban nyolcszázat egy forintért adnak,
Amelyre nyolcával helyében alkusznak,
Mert lásd, ki sok bajjal ehhez hozzájutnak! . . .

² Rovásra, faragásra egyaránt alkalmas fejsze

Mert még a béres is, aki ezt hornyolja,
A főtt étket kétszer napjába megvárja,
A flestekemet is gyakran megkévánja,
Még az oszonnát is ritkán hátrahagyja . . .

Jó zsendelycsinálók, lám, megdicsírélek,
A több míveseken hátol nem tevélek,
Sőt e munkátokért földig emelélek :
Ne feledkezzetek tü is rólam, kérlek :

De mindnyájan, kik itt Zetelakán laktok,
A zsendelycsinálást kik gyakoroljátok :
Vagy száz-száz zsendellyel meglátogassatok —
Azt jó kedvvel vészem tőletek, ha adtok.

Ha ki pedig zsendelyt adni nem akarna
S a fenyőbe menne, törjék el a szána,
A fejszérének is szakadjon el nyaka
S a fenyőfa lomja hulljon a nyakába !

Ezerhatszáz után ötvenötödikben,
A nagy Küküllőnek el-alámentében,
Kisasszony havának második hetében
E verseket írák egy nyári ereszben.

E hely közel vagyon hideg Hargitához,
Amely jó eleve téli havakat hoz,
Közel vannak pedig a fenyőfák ahhoz ;
Gyirgyó egyikfelől szomszéd a faluhoz.

BIBLIOGRÁFIA

e kötet irodalmi anyagának forrásaihoz.

A BUDAI NÉP FELKELÉSEI

Bonfini Antal (1434—1503)

Rerum Hungaricarum Decades. Kolozsvár, Heltai. 1565.

Az V. decas 5. könyvében.

- Bázél, Franco 1568.
- Frankfurt, Wechel. 1581.
- Köln, Wiedenfeldt. 1690.
- Hanau, Wechel. 1606.
- Pozsony, 1744.
- Buda, 1770.
- Leipzig, Teubner. 1936—1940.

Ungarische Chronica. Frankfurt a. M. Schmidt. 1581.

A mű német fordítása. — Az itt fel nem tüntetett korábbi kiadásokból a szóbanforgó rész hiányzik.

Brutus János Mihály (1517—1592)

Magyar históriája. Pest, Akadémia. 1863. (Magy. Tört. Eml. 2. oszt. 13.)

2. k. 133—135. o.

Heltai Gúspár (1520?—1574)

Krónika a magyaroknak dolgairól. Kolozsvár, Heltai. 1575.

- Győr, Streibig 1789.
- Pest: Emich 1854. (Újabb Nemzeti Könyvtár) 601. hasáb.

Istvánffy Miklós (1538—1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Köln, Hierat. 1622.

- Köln, Fries 1685.
- Köln, Rommerskirchen 1724.
- Wien, Trattner 1758.

A 8. könyvben. — Magyar fordítása:

Magyarország története. Ford. Vidovich György. Debrecen, Csáthy 1867—1871.

Pannoniai Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája.

Kézirat a Széchenyi Könyvtár Helikon Könyvtárában Keszthelyen, a 17. sz. végéről vagy a köv. elejéről.

A FELVIDÉKI BÁNYÁSZMOZGALMAK 1525—26-BAN

A besztercei tanács bizonyosságlevele. Történelmi Tár., 1883. 78—84. o.

A besztercebányai bányászok levelei. Orsz. Levélt. Selmech. Lvt. II. 955—956.

- A selmeci és hodrusi bányászok kérvénye a nádorhoz. Uo. I. 160.
 Verhőczy István ítélőlevélé. — Katona István, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*. XIX. Buda, 1793. 579—588. o.
 — Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi: *Egyháztörténeti Emlékek*. I. Bp., 1902. 251—256. o.

Benezédi Székely István

Krónika e világnak jeles dolgairól. Krakkó, 1559. 228—229. o.

FEKETE JOVÁN PARASZTORSZÁGA. 1526—27.

Istvánffy Miklós (1538—1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. (Lásd fentebb.)
 A mű 9. könyvében.

Révai Péter (1568—1622)

De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuria septem. Frankfurt, Götz. 1659.
 — Schwandtner. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini*. Wien, Kraus 1746. 2. köt. 713. o.

Szerémi György (1490?—1550?)

Emlékirata Magyarország romlásáról. Pest, Akadémia. 1857. (Magy. tört. eml. 2. oszt. 1.) 126—128, 142—144, 154—173. o.
 — Erdélyi László: *A mohácsi vész kora*. Szeged, Városi ny. 1941. 96, 108—109, 118—130. o.
 Előbbinek magyar fordítása. — Jelen kötetben saját fordításunkat adjuk. G. L.

Veránesies Antal (1504—1573)

Összes munkái. Pest, Akad. 1857. (Magy. tört. eml. 2. oszt. 3.) 2. köt. 26. o.

Zermeghi János (1510?—1584)

Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Hungariae reges commentarius. Amsterdam, 1662.
 Schwandtner. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini*. Wien, Kraus 1746. 2. k. 386—387. o.

VERS, MESE, DRÁMA AZ OSZTÁLYELNYOMÁSRÓL. 1536—1646.

Bornemissza Péter (1533—1584)

Órdögi kísértetekről avagy rettenetes utálatosságáról e megfertőzött világnak. Sempté, 1578. 902—908. o.

Heltai Gáspár (1520?—1574)

Száz fabula, melyeket Ezopusból és egyebünnen egybegyűjtött és összeszerzett a fabuláknak értelmével egyetemben. Kolozsvár, Heltai 1566.
Imre Lajos: Heltai Gáspár esopusi meséi. Bp., Régi magy. kv. 1897. 236—247. o.
Krónika a magyaroknak dolgairól. (Lásd fentebb.) Pest, 1854. 537—539. hasáb.
Erdély öröksége. Bp., Franklin 1941. 1. k. 63—65. o.

Pesti Gábor

Esopus fabulái. Bécs, 1536.

Toldy Ferenc: Magyar prózatrók a XVI. és XVII. századból. Pest, 1858.

Szkárosi Horvát András

Bornemissa Péter: Énekek három rendben. Detrekő, 1582.

Szilády Áron: Régi magy. költők tára. Bp., Akadémia. 1880. 2. köt.

Tinódi Sebestyén (?)

Zsigmond király és császárnak krónikája. Heltai Gáspár: Cancionale ...

Kolozsvár, Heltai 1574. (Tar Lőrinc pokoljárása.)

Szilády Áron: Régi magy. költők tára. 3. köt. Bp., Akadémia. 1881.

Schaeseus Krisztlán (1540—1585)

Ruinae Pannonicae libri. 5. ének. Országos Széchényi Könyvtár kéziratára.
Fol. lat. 1137. sz.

Geréb László: A hazai parasztlázadások versirodalmunkban. Fővárosi Szabó
Ervin Könyvtár 1949. 43—46. o.

Nyomatott kézirat fenti könyvtárban e vers fordításával.

Comico-tragoedia. Nagyvárad 1646.

— Lőcse, 1683.

— Kolozsvár, 1699.

— Alszeghy: Magyar drámai emlékek. Bp., 1914.

A NAGY SZÉKELY FÖLKELES. 1562.**Borsos Sebestyén († 1584)**

Krónikája. Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvár, Stein 1855.
1. köt. 18—20. o.

Csanádi Demeter

*Vita Joannis secundi electi Hungariae regis, scitico sermone a D. Ch. ejusdem
principis secretario miserabiliter decantata.* Debrecen, 1571.

— Kolozsvár, 1571.

— Debrecen, 1577.

— Debrecen, Hoffhalter 1582.

— Kolozsvár, 1582.

Régi magy. költők tára. Bp., Akadémia. 1930. 7. köt. 216—217. o.

Forgách Ferenc (1535—1577)

Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii. Pozsony és Kassa, Landerer.
1788.

Magyar története. Pest, Akadémia. 1866. (Magy. tört. eml. 2. oszt. 16.)
237—239. o.

Schaeseus Krisztlán (1540—1585)

Ruinae Pannonicae libri. 7. ének. Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratára.
Fol. lat. 1137.

Geréb László: A hazai parasztlázadások versirodalmunkban. Bp., Fővárosi
Szabó Ervin Könyvtár 1949. 46—50. o.

Nyomatott kézirat fenti könyvtárban, e vers fordításával.

Slegler Mihály († 1585)

*Chronologia rerum Hungaricarum, Transylvanicarum et vicinarum regionum
libri duo.* Bél Mátyás: Apparatus ad Historiam Hungariae. Pozsony,
Rayer 1735. 86—87. o.

A esík-széki közszékelység folyamodása 1562. Szabó Károly: Székely oklevéltár. Kolozsvár, 1876. 2. köt. 178—180. o.

A székelységnek az országnak és az uraknak való könyergése 1571. és

Székelységbeli nyomorodott községnek országnak való aláztos könyergések 1571. Uo. 2. köt. 321—331. o.

KARÁCSONY GYÖRGY ÉS A TISZAVIDÉKI PARASZTSÁG MOZGALMAI
1569—70.

Bethlen Farkas (1639—1679)

Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X. Keresd (1680-as években).

Historia de rebus Transsylvanicis. Szeben: Hochmeister 1782. 2. köt. 178—194. o.

Brutus János szövegének idézése.

Forgách Ferenc (1535—1577)

Magyar históriája. (Fentebb!) 451—456. o.

Forgách Simon (1526—1598)

Jegyzete F. Ferenc fenti művéhez. Uo. 453—455. lap.

Istvánffy Miklós (1538—1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. (Lásd fentebb.)
24. könyvében az 1572. évnél.

Pethő Gergely (1565—1620)

Rövid magyar krónika sok rendbéli jó históriás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybeszedeggetett és irattatott. Bécs: Cosmerovius 1660.

Az magyar krónikának veleje és summája. Bécs, Fiscohis 1702.

A magyar krónikának rövideden lerajzolt sommája. Pozsony, Spaizer 1742—1750.

Rövid magyar krónika. Kassa, Akadémia. 1753.

Az 1572. évnél tárgyalja az eseményt.

Szamosközy István (1570—1610 közt)

Történelmi maradványai. Bp., Akadémia. 1876. (Magy. tört. eml. 2. oszt. 21.)
2. köt. 96—106. o.

GUBEC MÁTÉ ÉS A HORVÁT HATÁRVIDÉKI FELKELÉS
1571—73.

Istvánffy Miklós (1538—1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri. (Lásd fentebb.)
A 25. könyvben az 1573. évnél.

Pethő Gergely (1565—1620)

Rövid magyar krónika... (Lásd fentebb.)
Az 1572. évnél.

Veránesies Antal (1504—1573)

Összes munkái. Bp., Akadémia. 1875. (Magy. tört. eml. 2. oszt.) 11. köt. 111—112. o.

A KOLOZSVÁRI ÖTVÖSLEGÉNYEK MUNKABESZÜNTETÉSE. 1576.

Deák Farkas

A kolozsvári ötves legények strikeja. Bp., Akadémia. 1886. (Értekezések a tört. tud. köréből 13. köt. 3. sz.) 39—49. o.

AZ OSZTÁLYTÁRSADALOM EGYHÁZI IDEOLÓGIÁJA AZ 1630-AS ÉVEKIG.

Bornemissza Péter (1533—1584)

Harmadik része az evangéliumokból és az episztolákból való tanúságoknak. Sempte 1575. A—E II.

Károlyi Gáspár (1529—1591)

Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairul. Debrecen, 1563. 91—127. o.

Magyar István (1570—1634)

Az országokban való sok romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módjáról. Sárvár, 1602.

— Bp. Régi magyar könyvtár. 1911.

Melius Juhász Péter (1536—1572)

A Szent Pál apostal levelének, melyet a Kolosszabelieknek írt, prédikáció szerént való magyarázatja. Debrecen, 1561.

Incze Gábor: A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén egyházi írói. 7. sz. Bp., 1937. 156—161. o.

Pázmány Péter (1570—1637)

Minden vasárnapokra és egynehány innepekre rendelt evangéliumokrul prédikációk. Pozsony, 1636.

— *összes munkái.* Bp., Egyetemi Nyomda 1903. 6. köt. 341—359. o.

SZÉKELYEK MOZGALMAI BÁTHORY ZSIGMOND ÉS MIHÁLY VAJDA IDEJÉBEN. 1595—1601.

Bethlen Farkas (1639—1679)

Historia de rebus Transsylvanicis. (Lásd fentebb.) 3. köt. 600—602. 4. köt. 344—346, 398—406, 412—420, 436—462. o.

Erdély története. 1776. Ford. Barabás Sámuel. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kézirtatárában.

Erdély öröksége. Bp., Franklin 1941. 2. köt. 186—196, 201—203. o. Novák József fordítása, melyet a jelen kötet elkészítésekor figyelembe vettünk.

Bors János

Kronikája. Kemény József és Nagyajtai Kovács István: Erdélyország történeti tára. Kolozsvár, Barráné 1885. 1. köt. 185—188. o.

Deesi János, Baronyal (1560?–1601)

Magyar története. Pest, Akadémia, 1866. (Magy. tört. eml. 2. oszt. 17.) 207–212, 235–238, 246–250. o.

Erdély öröksége. Bp., Franklin 1941. 2. köt. 117–120, 125–130. o.
Novák József fordítása, melyet figyelembe vettünk.

Enyedli Pál

Éneke. Mikó Imre: Erdélyi tört. adatok. Kolozsvár, Stein 1855. 1. köt. 177–190. o.

„Ének” itt a latin „carmen” értelmében elbeszélést is jelent. — E szöveg valójában Szamosközy följegyzéseinek másolata.

História,

melyben a felséges Báthory Zsigmondnak, erdélyi fejedelemnek 1595. esztendőben viselt hadai irattatnak meg. Kolozsvár, Heltal. 1596. (Név nélkül, históriásének.)

Istvánffy Miklós (1538–1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. (Lásd fentebb.)

A 29., 30. és 31. könyvben. — A kötetünkben közöltekkel nagyjában egyező előadásból csak szemelvényeket adunk. Szerinte, Báthory András egyszerű öltözetben menekült, napokig éhezett a hegyekben. Szabadságot ígért a székelyeknek, ha melléállnak — de nem hittek neki. Kísérését is leölték.

Jacobinus János

Brevis enarratio rerum a serenissimo Transilvaniae Principis Sigismundo anno MDXCV. gestarum. Schwandtner: Scriptorum rerum Hungaricarum... Wien, Kraus 1746. I. 748, 750. (Szöllősi Rövid históriájának forrása.)

Mikó Ferenc, hídvégi (1585–1635)

História. Pest, Akadémia, 1863. (Magy. tört. eml. 2. oszt. 7.) 142–149. o.

Nagy Szabó Ferenc (1581–1658?)

Krónikája. Mikó Imre: Erdélyi tört. adatok. Kolozsvár, Stein 1855. 1. köt. 43–47, 51–57. o.

Erdély öröksége. Bp., Franklin 1941. 3. köt. 2–3. o.

Pethő Gergely (1565–1620)

Rövid magyar krónika. (Lásd fentebb.)

Szamosközy István (1570–1610 közt)

Történelmi maradványai. Pest, Akadémia, 1876. (Magy. tört. eml. 2. oszt. 28, 30. köt.) 2. köt. 292–295, 299–302, 304, 342–345, 350–351., 4. köt. 103–109, 128–131. o.

Szöllősi István

Rövid história, melyben megíratik Szenán basának török császár erejével Havasalföldének és Erdély országának pusztítására való kijövedele 1595. esztendőben. Kolozsvár, Abrugi György 1635.

A KOLOZSVÁRI NÉP ELŪZI A JEZSUITÁKAT. 1603.

Szamosközy István

Történelmi maradványai. (Lásd fentebb.) 3. köt. 94–109, 4. köt. 180–182. o.

Az idvezült fölséges Bocskay Istvánnak, Magyar- és Erdélyország fejedelmének szomorú haláláról. Mikó Imre: Erdélyi tört. adatok. 3. köt. 104—108. o.

Bethlen Farkas (1639—1679)

Historia de rebus Transsylvanicis. (Lásd fentebb.) 6. köt. 136—151, 157—158, 165—171, 179—189, 205—206, 220—225, 228—231. o.

Gyulafi Lestár (1557—?)

Történeti feljegyzései. Bp. Akad. 1894. Magy. tört. eml. 2. o. 33. k. 29—30. o.

Erdély öröksége. Bp. Franklin 1941. 3. k. 46—47. o.

Hevesi Parasztvármegye levele, A. Történelmi Tár, 1900. 420—421. o.

Históriásének Bocskay Istvánról. Közl.: Kozocsa Sándor. Erdélyi Múzeum 1936. 61—69. o.

— Klny. Kolozsvár: 1936. (Erdélyi tud. füzetek 84.)

Istvánffy Miklós (1538—1615)

Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. (Lásd fentebb.) 33—34. könyvében.

Kassai országgyűlés iratal, A. Bocskay István propozíciója, stb. Magyar országgyűlési emlékek. (Magy. tört. eml. 3. oszt. 10. köt.)

Kraus György (1607—1679)

Tractatus rerum tam bellicarum, quam etiam aliarum ab anno 1599 usque 1606 inclusive in Transsylvania interventarum. — Kemény József: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Kolozsvár, Tilsch 1839. 1. köt. 164—167. o.

Nem vettük fel kötetünkbe. Segesvári szász polgár írása: Mihály vajda nem becsülte a nemeseket és szászokat, mindenféle „szedett-vedett” nép gyűlt mellé, „tisztesség” csak kozák zsoldosaiban volt. Végül a megmaradt nemések összefogtak Bástával és „némely” székelyekkel, de a székelyek általában Mihállyal tartottak. Bocskay idejére vonatkozó előadásában a népfölkelés képe elmosódik.

Laezko Máté, Sepsi

Krónikája. Mikó Imre: Erdélyi tört. adatok. 3. köt. 52—55. o. — Sárospataki magyar krónika. Történelmi Tár 1857. 4. köt. 67—69. o.

Pethő Gergely (1565—1620)

Rövid magyar krónika. (Lásd fentebb.)

Somogyi Ambrus (1564—?)

Historia rerum Ungaricarum et Transsylvanicarum. — Eder: *Scriptores rerum Transsylvanicarum.* 1—2. Szeben, Hochmeister. 1800, 1840.

Szamosközy István

Tört. maradványai (1. fent). 4. k. 251—253, 260—261, 268, 311—312, 319—321, 495—496. o.

Závodszy György

Diarium rerum per Hungariam ab anno 1586 usque ad annum 1624 gestarum.
Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae.* Pozsony, Royer
1735. 360—364. o.

A FELSŐ-TISZAVIDÉKI PARASZTFELKELES. 1631—1632.

Kazy Ferenc (1695—1760)

Historia regni Hungariae. Nagyszombat, Akadémia. 1751.

Spangár András

A magyar krónikának rövideden lerajzolt sommája. Kassa 1734. (Lásd Pethő Gergely.)

Szalárdi János (1601—1666)

Siralmas krónikája kilenc könyvei. Pest, Emich 1853. (Újabb Nemzeti Könyvtár 2.) 84. o.

Pázmány Péter

Összegejtött levelei. Bp., Egyetemi ny. 1911. 2. köt. 213, 217—218. o.

A SZEBENI NÉP HARCA A PATRICIUS-URALOM ELLEN. 1645—46.

Kraus György (1607—1679)

Siebenbürgische Chronik (Fontes rerum Austriacarum 3) Wien, 1864. 1. köt. 158—167. o.

HORVÁT HATÁRVIDÉKI MOZGALMAK. 1653—59.

Zrínyi Miklós (1620?—1664)

Iványi Béla: A két Zrínyi Miklós körmendi levelei. Bp., Egyetemi Ny. 1943. 221—222. o.

Zrínyi Miklós levelei. Bp., Egy. Ny. 1950. 24—25, 39, 50—52, 60, 84—85. o.
(Markó Árpád gondozásában és fordításában melyet átvettünk.)

A SZÉKELYEK ÉS A SEGESVÁRI NÉP FELKELESE. 1660.

Bethlen János (1613—1678)

Rerum Transsylvanicarum libri quattuor. [Szeben: h. ny. n.] 1663.

— [Amsterdam: h. ny. n.] 1664. 197—201 o.

Commentarii de rebus Transsylvanicis 1—2 Wien, Kurzböck 1779—80. 2. köt. 37—40. o.

Das bedrängte Dacia. Nürnberg: Cramer 1666.

Ugyanez Tröstler János német fordításában.

Erdély öröksége. Bp., Franklin 1941. 5. köt. 205—207. lap.

Waczulik Margit fordítása, melyet átvettünk.

Kraus György (1607—1679)

Siebenbürgische Chronik 1608—1665. Wien, 1864. (Fontes rerum Austriacarum Abt. I. B. 4.) 2. köt. 75—86, 97—98. o.

Szalárdi János (1601—1666)

Siralmas krónikája. (Lásd fentebb.) 594—595. hasáb.

A MAGYAR PURITÁNUSOK ÉS A JOBBÁGYKÉRDÉS.

Apáczai Csere János (1625—1660)

Magyar Enciklopédia. Azaz minden igaz és hasznos bölcseségnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása. Utrecht, 1653. 325—326, 358. o.

— Győr, 1803.

Martonfalvi Tóth György (1635—1681)

Exegesis libri primi Medullae Amesianae. Debrecen, 1670. 173. o.

Tanító és cáfoló theológia. Debrecen, 1679. 325—326. o.

Révész Imre: Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban, Bp., Akadémia, 1947.

A MUNKA DICSÉRETE. 1630—1656.

Szenezl Molnár Albert (1574—1633)

Naplója. Történelmi Lapok. 1876. Szerk. K. Papp Miklós.

Naplója, levelezése és irományai. Bp., Akadémia, 1898. 3—4. o.

Szentmártoni Bodó János († 1648)

A léközlő fiúnak históriája... Ez história mellé adatott a vasról való ének is. Kolozsvár, Heltai. 1636. [19—22. o.]

A sónak dícsireliről való magyar ritmusok. Emellé adatott az ácsmesterek dícsirell is. Lőcse, 1647. 16 o.

Oroszhegyi Mihály

A jenyőjának hasznos voltáról és a zsendelycsinálóknak kellemes és hasznos munkájokról való história. Lőcse, 1656. 12 o.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Magyar városi polgár. (Dillich : *Ungarische Chronica*. Cassel, 1600.)
2. Magyar parasztasszony. (Dillich.) „Felső ruhadarabja fekete vagy vörös, szoknyája fekete vászon, zöld vagy vörös szegéllyel, fekete csizma ; hátukon többnyire kendő, abba bugyolálják, amit magukkal visznek.”
3. Ökröket terelő magyar parasztok. (H. C. Etter rézmetszete. A. E. Burckhard von Birckenstein : *Ertz-Hertzogliche Handgriffe des Zirckels und Lineals*. Wien, 1686.)
4. Székely harcos. (Marsigli vízfestménye, Bolognában, 17. század.)
5. Csiki székely. (Marsigli.)
6. Jobbágy. (Dillich.) „Öltözete kék, vörös vagy zöld karasia posztóból készült mente ; durva posztószűr, fekete kalap ; nadrágja violabarna karasia. Nyári munkán széles vászongatyát visel.” (A gatyá első említése !)
7. Vándorló magyar mesterlegény. (Tudományos Akadémia kézirattára, Történelem—Régészet 2. szám. Finom ecsettel készült vízfestmény.) Világosbarna hosszú dolmány, fekete ujjhajtóka, zsinóros gombolás, fekete szövetöv és nadrág ; rókaprémek fekete kucsma ; fehér vászontarisznnya ; mezítláb.
8. Köznemes, fia és jobbágya a 17. század közepén. (Toppeltinus : *Origines et occasus Transsylvanorum*. Lugduni, 1667. — A jobbágyon levő gatyának ez a legrégebbi ábrázolása.)
9. Közszekély. (Széchényi Könyvtár kézirattára, 198. oct. Germ.) A 17. század második feléből való finom ecsettel készült vízfestmény-sorozat jellegzetes erdélyi alakokról. Valamely főúr, esetleg maga a fejedelem készíttethette. Hiányos kötet ; másolatai némileg kiegészítik. Lásd a 7. képről írottakat. (Visélete fehér halinaposztó nadrág felszíjazott bocskor, fekete posztózeke, balkaronpanyókára vetett, fekete mente ; csúcsos fekete báránybőrsapka.)
10. Román juhásztor (pakulár). Halinanadrág, bocskor, báránybőrbekecs bélés nélkül, fekete báránybőr ujjakkal, halinacsuklya, öv gyanánt kötél. (Forrást lásd 9. képnél.)
11. A miriszlói csata. (G. Keller rézmetszete a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében, 1601. keltezéssel.)
12. Német Balázst lábánál akasztatja fel Básta. (J. W. Zimmermann rajza. Samuel Dilbaum : *Eikonographia* . . . Andrer Theil. Augsburg, 1607.)
13. Az edelényi csata. (Forrást lásd 12. képnél.)
14. Ötszáz paraszthajdú pusztulása egy faluban. (Forrást lásd 12. képnél. A jelzett műben e három kép sorszáma 14, 15, 16.)
15. Parasztharcost üldöző farkasbőr-kacagányos erdélyi katona. (P. Feldmayer rajza, Toppeltinusnál. Forrást lásd 8. képnél.)
16. Nemesfémbányászás, kohászat és aranymosás Magyarországon a 17. században. (Wussim rajza, W. Scheruin rézmetszete. E. Brown : *A Brief Account of some Travels in Hungary*. . . London 1673. — Ugyanez németül Nürnbergben 1686.)
17. Jobbágy vagy parasztács. (Dillich.)

A fedőlapon : Parasztesata. (Corpus Juris Hungarici. Nagyszombat, 1751. I. k. 255 o. II. Ulászló törvényeinél.)

NÉVMUTATÓ

- Ábránffy György 46
 Acsády Ignác 57, 324
 Ágis 184
 Agnethler Mihály 316
 Alaghi Ferenc 293
 Alapi Gáspár 141, 143
 Alárd Ferenc 210
 Ali bég 234
 Althusius 347
 Alvinczi Péter 203
 Amesius 348-9
 András Márton 99
 Antal Péter 108
 Antalffy Mátyás 99
 Apáczai Csere János 10, 164, 345-9
 Apaffi Miklós 213-4
 Apáti Ferenc 53
 Apor István 220
 Apor Péter 238
 Arány Tamás 120
 Arisztotelész 158-9, 201, 243
 Auersperg Herbert 141
 Augustinus Aurelius (Szent Ágoston)
 193
 Baba Noák 201, 204, 231-2, 250
 Babich Miklós 329
 Babocsay Izsák 91
 Bakács Tamás 124
 Bakics Kelemen 52
 Bakics Pál 42-3
 Bakó István 334, 342
 Bakos János 284
 Balassa Menyhért 90, 95-6, 103
 Balassi Bálint 163
 Balázs Éva, H. 46
 Balla Gergely 91
 Ballingh János 308
 Bán András 98
 Bánffy Jakab 40
 Barabás Sámuel 208
 Barbiano 249, 257-8, 272, 277-80,
 282-3
 Barcsay Ákos 317, 322, 332-4, 336-
 8, 340-1
 Barcsay András 222
 Barcsay Gáspár 332-336, 341-2
 Bari(us) István 126, 129, 134
 Baronyai Decsi János 201, 206
 Baróti Szabó Dávid 259
 Bartha Boldizsár 123
 Basire Izsák 345
 Básta 201, 204-5, 218, 222, 224, 231-
 2, 238, 249-50, 253, 257, 259-65,
 272, 274, 276, 284-7, 289-92
 Báthory András 201, 205-6, 216-7,
 219-21, 226-30
 Báthory István erdélyi vajda 234
 Báthory István fej. 58, 89, 94, 110,
 115, 122, 147, 200, 205-6, 226,
 229, 234, 240
 Báthory István nádor 11, 20-1
 Báthory Miklós 119, 121, 123, 127,
 132, 134, 136
 Báthory Zsigmond 200-6, 214-6,
 218-20, 224-6, 229, 233-5, 237-
 8, 240, 331
 Bátor György 77
 Batthiány Ádám 326
 Becs Pál 108
 Békefi Remig 158
 Bekényi Benedek 35
 Bektás (Bektes) pasa 247, 259
 Béla IV. 18
 Béli János 219
 Belgiojoso I. Barbiano
 Benczédi Székely István 10, 17
 Benedek Geréb 99
 Benkő József 203, 251
 Bernád Ferenc 99
 Berzsenyi János 141
 Bessenyei György 259
 Bethlen Farkas 122, 203-4, 224, 250-
 1, 254-5, 277
 Bethlen Ferenc 320

- Bethlen Gábor 93, 202, 251, 268, 300,
 331, 352
 Bethlen István 300
 Bethlen István ifj. 302
 Bethlen János 332, 334
 Bethlen Miklós 346
 Bezerédi Ferenc 37, 52
 Blandrata György 241
 Bocatius János 231
 Bocskay István 144, 200, 203-4,
 211-2, 233-4, 237, 249-68, 270-
 2, 274, 277-83, 286-90, 292-3,
 295-6, 301-331
 Bodin 347
 Bodó János 353-4
 Bogáthy Boldizsár 207, 212-3, 246
 Bonfini Antal 12
 Borbély Pál 240-1, 243, 245
 Bornemissza János (1514-ben) 15,
 124
 Bornemissza János (1604-ben) 284-6,
 290-1
 Bornemissza János (1631-ben) 301-2,
 306-7, 311
 Bornemissza Péter 55-6, 77, 164-5,
 169, 175, 347-8
 Bornemissza Tamás 91
 Bors János 202, 219-20
 Borsoló János 210
 Borsos Sebestyén 91, 97, 202
 Bosnyák 310
 Both János 337-8
 Bóth Pál 338
 Botos Márton 42-3
 Böhner János 321
 Brodaries István 35
 Brutus János 11, 13-4, 56, 120,
 122-3, 127, 132, 251
 Buchanan 347
 Budai Tamás 148
 Bullinger 161
 Burgio 19-20
 Caporal, Bartholomeus 295
 Capreolo 279
 Castaldo 57
 Cato 184
 Cervantes 6
 Comenius 345
 Czibak Imre 35-8, 46-7, 49-52
 Czimor János I. Baranyai Decsi
 Csákány György 337
 Csáky kancellár 105
 Csáky (1631-ben) 311
 Csáky István 218, 222, 224, 231
 Csáky László 41, 44, 105
 Csanádi Demeter 92, 100
 Császár Péter 144, 256, 300-4, 311-3
 Csernojevics Nenád 34-52, 130, 252
 Csikós András 78
 Csomaközi András 302
 Csuti László 144
 Daczó János 219
 Dávid Ferenc 10, 120, 241
 Deák Farkas 148
 Decsi Czimor János I. Baranyai Decsi
 Deli Kozma 267
 Demeter bolgár püspök 231
 Démokritosz 237, 239
 Dévai Biró Mátyás 10
 Diocletianus 158
 Dóczy kincstartó 19
 Donáth István 334, 342
 Dózsa (Székely) György 34-5, 92,
 121, 124, 142, 159
 Draskovics György 141, 143
 Dubrovitzky János 22
 Dudics András 90
 Duvall Henrik 282
 Egri Lukács 120
 Elgius Joachim 341
 Ember János 99
 Engels 93, 159
 Erasmus 54, 167
 Erdődy Imre 324-30
 Erdődy Tamás 326
 Erger István (János) 341
 Esze Tamás 250
 Eszterházy Miklós 300, 302, 311
 Euklides 242
 Ezópus 54, 67
 Fánics György 145
 Farkas Antal 10
 Farkas Mihály 291
 Farkas Pál 99
 Farkas Simon 335, 342
 Fekete Jován I. Csernojevics Nenád
 Felvinczy György 354
 Ferdinánd, I. 14, 34-7, 40, 42-4,
 46, 49-52, 57, 89, 96, 205
 Ferdinánd, II. 308
 Ferdinánd, III. 326, 330
 Forgách Ferenc 58, 89-91, 95, 119,
 122-3

- Forgách Miklós 308, 312, 314
 Forgách Simon 122, 124, 126, 145–6
 Forró Miklós 96
 Frank György 322
 Fráter György 57, 89, 110, 205
 Fuggerek 13–4, 18–21

 Gál János 213
 Gazotti Ágost 157
 Geréb László 232
 Gergely, XIII. 240
 Golnitz György 239
 Gottzmeister Kálmán 316–7, 319, 321–2
 Graniczér Máté 22
 Greff János 341
 Gregoránci Ambrus (Gregorianec István) 139–140
 Gubec Máté 139–143, 324
 Gunesch János 341
 Gusztáv Adólf 301, 303
 Gyepesi Ambrus 98–9
 Gyulafi Lestár 253–4, 295

 Habsburgok 11, 56–7, 89, 95, 156, 200, 249, 268, 300–1, 348
 Hágymási Kristóf 261
 Hajda Gergely 267
 Hajdú Mihály 341
 Halle Vitus 141
 Haller Gábor 340
 Handschumacher György 321
 Harali István 226
 Heckenast Gusztáv 21
 Hegedüs István 58–9
 Hellepeus Bálint (Valentinusz) 127
 Heltai Gáspár 10–2, 54–6, 67–8, 78
 Heltner György 338
 Hender György 318
 Hennegh István 341
 Heraklides Jakab 89, 90, 95, 101
 Herberstein 294
 Herceg István 283
 Hidvégi Mikó Ferenc 202, 220
 Hipsanus 103
 Hirscher Krisztina 323
 Hoffkircher, Johann Ádám 288, 293–4
 Hohenzollern Katalin 300
 Hojni Mátyás 22
 Hollach Frigyes 262
 Homonnay Bálint és György 255, 272, 274, 293
 Horali István 226
 Horlinger János 22

 Horvát György 284–5
 Horváth János 10, 161
 Hunyadi János 55

 Ibráni Ferenc 293
 Illésházyak 121
 Illésházy István 249, 252, 255–6, 266
 Istvánffy Miklós 13, 15, 35–6, 51, 119, 123, 133, 136, 139–40, 233, 250–2, 254, 264
 Izabella királyné 54, 241

 Jakobinus János 205
 Jaksics Márk 46
 Jámbor Péter 137
 János, I., Zápolyai 34–46, 49–52, 56–9, 89, 95
 János, II. (János Zsigmond) 89–92, 94–7, 99–100, 106, 109, 124, 166, 206, 214, 226–7, 241
 János despota I. Heraklides Jakab 57–9
 Janus Pannonius 120
 Jellus Lénárt 286
 Jeremiás vajda 222
 Jósika István 211
 József, II. 168
 Justinus, Flavius Proculus 245

 Kalmár János 283
 Kálnai (Kálnoky) Mihály 334, 342
 Kálvin 161–2, 247
 Kara (Cserni) Györgye 121
 Karácsony Gergely 127
 Karácsony György 119–37, 237, 251–2
 Kardos József 132, 136, 348
 Kardos Tibor 6, 56
 Kardos Mihály 148
 Károly, I. 345
 Károly, V. 14, 19
 Károlyi András 212, 216
 Károlyiak, gr. 138
 Károlyi Gáspár 10, 85, 166, 169, 172
 Károlyi György 134
 Karthauzi Névtelen 159–60
 Kászoni Márton 336, 343
 Kátai Ferenc 99
 Kátay János 301, 306–7, 311
 Kátai György 99
 Kátay Mihály 203, 258, 265, 292
 Katona István 18
 Kautsky 119–20, 162
 Kazy Ferenc 301, 303
 Keglevics Máté 141, 143

- Keglevich Simon 141
 Kéméndi Pál 288
 Kemény János 89, 320, 322, 332-3, 336
 Kendi János 319
 Kerej Pál 46
 Kinizsi Pál 234
 Kirschner János (Ambrus) 338, 341
 Kis Apor István 220
 Klaič, V. 139
 Klaniczay Tibor 325
 Koch Mihály 340
 Koháry Péter 307
 Kolozsvári Mátyás 341
 Koltay-Kastner Jenő 165
 Koncz Pál 288, 293
 Korlát István 291
 Kornis Farkas 221, 234
 Kornis Gáspár 211, 221, 233
 Kornis Mihály 97, 99, 231
 Kovács Máté 296
 Kovács János (Alfalu) 213
 Kraus György 315-6, 332-3, 337, 341
 Krusics 145
 Kulcsár György 165
 Kun Gothard 49
 Kun István 279

 Ladányi György 281
 Lajos, II. 14-5, 19, 30
 Lázár András 213
 Lázár Farkas 230
 Lázár István (1562-ben) 97, 99-100
 Lázár István (1660-ban) 334, 342
 Lázár János 99
 Leslie 328-9
 Lipót, I. 329
 Lippai Balázs 204, 250, 252, 254-9, 262, 265, 267, 274, 276-7 291-4
 Livius 183, 187
 Lórántffy Zsuzsanna 345
 Losonczy István 122
 Lőrinc pap, Mészáros 159
 Lucullus 184
 Ludwig János 318
 Luther Márton 18, 157, 160-1, 164

 Maan István 319
 Mágoesi Gáspár 129, 134
 Mágoesy Ferenc 272
 Magyar István 85, 164-7, 169, 180, 190-1

 Magyarországi Mihály 158-9
 Majláth Gábor 96, 99-104
 Majláth István 96
 Mahmud 131, 135
 Makkai László 302, 344
 Makó György 226-7
 Malaspina 231
 Margalits Ede 139
 Mária királynő 21, 35
 Mária Krisztina 211
 Mária Terézia 168
 Marietto, Antonio 245
 Márton Péter 108
 Martonfalvi Tóth György 348-50
 Marx 94
 Mátyás király 15, 55, 78-80, 183, 201, 227, 245
 Mehemed szultán 220
 Mehmet bég 46, 220
 Melanchton 161
 Melius Juhász Péter 123, 166, 169
 Mészáros Gáspár 294
 Meusel, A. 20, 161
 Mihály vajda 200-2, 204-5, 216-22, 225-8, 231, 237, 250, 253
 Mihályfi Tamás 98
 Mikó Ferenc 202, 220
 Mikó Imre 271
 Mikó János 221
 Mikó Miklós 229-30
 Miksa király 95, 123, 139
 Mindszenti Gábor 35
 Miskolczy Nagy János 290
 Mitzinszky György 22
 Molière 6
 Moré László 66
 Morus Tamás 17, 94, 120, 162
 Muraltus 293, 294
 Münzer Tamás 17, 20-21, 34, 161

 Nádasdi Tamás (1605-ben) 261
 Nádasdy Tamás (1551-ben) 57
 Nagy Albert 258, 265, 272
 Nagy András 284
 Nagy (Székely) György 92, 98, 100, 105
 Nagy Sándor király 158
 Nagy Szabó Ferenc 91, 202, 214
 Naprági Demeter 231
 Németi (Német) Balázs 250, 254-8, 261-5, 267, 272, 284-7, 290-3
 Némethi Gergely 260-1
 Neuhaus Ádám 13-5
 Nussbaumer Péter 341

- Ombózi Miklós 107
 Ónodi János 352
 Orbán 50
 Oroszhegyi Mihály 354, 368
 Ortelius 264
 Ovidius 186
 Ozorai Imre 10, 163—4

 Ördög (Székely) Balázs (Mihály) 205,
 230—1
 Örvendi 277

 Palai Pál 267
 Palástos István 218
 Palatics János 288
 Passzanec András 142
 Pázmány Péter 5, 10, 166—9, 190—1
 Péch Antal 20
 Pécsi Simon 203
 Perényi Ferenc 37
 Perényi Péter 36—8, 43—7, 51—2
 Pesti Gábor 54, 59, 66
 Pethe László 257
 Petki János 231
 Pethő Gergely 10, 119, 123, 136, 142,
 205, 252, 254, 258—9
 Pethő László 282
 Petraskó 231
 Petri Gábor 98—9
 Petz János 257—8, 272, 279—81, 283,
 290
 Pintér Jenő 348, 352
 Pirnát Antal 89, 344
 Plasz János 22—7
 Plautus 189
 Plondi László 142
 Polgár Ferenc 98
 Posta Ábrahám 274
 Pöstény Gergely 49
 Prajner János 239
 Pray György 158
 Punez György 140

 Rác Mihály 226
 Radák László 97—8
 Radics Bosít 40, 46
 Radics vajda 46
 Rakóvánczi Márton 210
 Rákóczi Ferenc, I. 332
 Rákóczi Ferenc, II. 232, 259
 Rákóczi György, I. 300—2, 304, 315—
 6, 319
 Rákóczi György II. 5, 332—4, 337,
 345—6

 Rákóczi Lajos 254
 Rákóczy Zsigmond 204, 255, 261
 Rákóczi Zsigmond ifjabb 345
 Ráskai Gáspár 31
 Ravazdi György 212, 214, 234
 Rédei Ferenc 260—1
 Rédey Ferenc fejedelem 332
 Reüssner János 317—8
 Révay Ferenc 51
 Révész Imre 119, 162, 349
 Rihelius Péter 316—8
 Róbert 283
 Ruber 293
 Rudolf, II. 200, 204, 216, 222, 238,
 259

 Sallustius 202
 Sárdi Nagy Zsigmond 337—9
 Sárdi Simon Mihály 337—9
 Saski 232
 Sasvár vajda 125, 131, 135
 Savonarola 157
 Schaeus 58—9, 82, 92, 101,
 348
 Schmedt István 321
 Schneider (Wolf) János 338—9
 Schreh János 321
 Schusterchen Márton 321
 Schüller János 341
 Seidenstorfer János 239
 Semsey Miklós 301
 Seneca 193
 Sennyei Miklós 258, 260, 262, 265,
 272, 286, 292
 Sennyei Pongrácz 221, 279
 Sepsí Csombor Márton 118
 Sepsí Laczkó Máté 252, 254—6
 Seraphinus Bálint 321, 323
 Seraphinus Lázár 321
 Serédi Gáspár 78
 Siegler Mihály 91—99
 Siffter István 341
 Simon Dienes 137
 Somogyi Ambrus 250, 252, 254,
 262
 Spangár András 304
 Spontini 264
 Stec, Bjeli 255, 266
 Stein Lukács 316
 Stoll Béla 354
 Stork Miklós 17
 Sulla 214
 Süveg Alber 221
 Sylvester János 10, 53

- Szalárdi János 301-2, 332-3, 336
 Szalkai László 13
 Szamosközy István 120, 122-3, 132,
 202-4, 225, 231-2, 237-9, 250-1,
 254, 289, 301
 Szécsy György 274
 Szeidi pasa 341
 Székely Antal 95, 123
 Székely Balázs 99
 Székely János 108
 Székely Mózes 221-2, 224, 231, 237,
 239, 241, 243, 247
 Székely Sámuel 334-5, 342
 Szellim szultán 124
 Szemere Mihály 231
 Senczi Molnár Albert 352, 354-5
 Szentkláray Jenő 34
 Szentmártoni Bodó János 352, 355,
 361, 365
 Szerémi György 34, 36, 38
 Szerencsés Imre 11, 13-5, 18
 Szigetvári Iván 117
 Szikszai Ferenc 288
 Szilágyi László 38
 Szinán (Szenán) basa 202, 205, 207,
 211, 214, 219-20
 Szkárosi Horvát András 53-4, 61,
 63, 85, 95, 164, 166, 169
 Szlunyi bán 141
 Szombathfalvi István 319
 Szophoklész 347
 Szöllösy István 205, 235
 Szűcs (Szűcs) László 119, 129, 132,
 136
 Szűcs András 49
 Tahy Ferenc 139-40
 Tamásfalvi János 226
 Tanner György 347-8
 Tarczay Miklós 27
 Taurinus 92
 Telegdi (Telekdi) Mihály 115, 117
 Theophrasztosz 243
 Thuri Mihály 364
 Thurzók21, 18-21
 Thurzó György 253, 266-7
 Tiffenbach 134
 Tinódi Sebestyén 10, 56, 58, 60
 Tokaji György 108
 Toldalaghy Mihály 337-41
 Toldy István 207, 212-3, 216
 Tompa István 334, 352
 Tompa Mihály 136
 Tonhausen, Honorius 289-90
 Toroczkai István 288
 Toroczkai Máté 240-1, 243, 245
 Tótfalusi Kis Miklós 164
 Török Bálint 35-8, 40-4, 47-50,
 52
 Tratmanstorfer 261
 Trauzner 288
 Trösztér Márton 318
 Ulászló, II. 77, 124, 309
 Ungleich Katharina 316-7, 322
 Váczi Nagy István 267
 Valkay Miklós 96
 Veráncsics Antal 13, 35, 38, 91, 144-5
 Verbőczy István 10-1, 19-21, 30,
 35, 50, 74, 168, 201
 Verebély Gáspár 44
 Veress Balázs 10
 Vergilius 159
 Vid Sebestyén 38
 Volner Ádám 239
 Xerxes 354, 366
 Závodszy György 253, 255, 265
 Zeleméry Miklós 276
 Zermeghi János 35-6
 Zólyomi Dávid 303-4
 Zoványi Jenő 344
 Zrínyi Miklós (a szigetvári) 89
 Zrínyi Miklós (a költő) 5, 324, 326
 Zubota vajda 39, 42, 44
 Zsákány István 50, 52
 Zsigmond király 42, 55-6, 81-2

T A R T A L O M

BEVEZETŐ	5
A szövegek forrásai	9
A szövegek közlés módja	9
A BUDAI NÉP FELKELEÉSEI, 1525	11
<i>Brutus János</i> : Magyar történelmének	14
<i>Istvánffy Miklós</i> : Magyarok dolgairól írt történelmének könyvéből	15
A FELVIDÉKI BányászmozgalmaK 1525—26-BAN	17
A besztercebányai tanács bizonyosságlevele	22
A bányászok levelei a hodrusi bányászokhoz és a selmeci tanácshoz	27
A selmeci és hodrusi bányászok kérvénye a nádorhoz	28
<i>Verbőczy István</i> : Ítéletlevele a felvidéki bányászokról	30
FEKETE JOVÁN PARASZTORSZÁGA, 1526—27	34
<i>Zermeghi János</i> : A Ferdinánd és János magyar királyok közt esett dolgok feljegyzéséből	36
<i>Veráncsics Antal</i> : A Magyarországon lett dolgok emlékezetéből	38
<i>Szerémi György</i> : Magyarország romlásáról írt emlékezéséből	38
<i>Istvánffy Miklós</i> : Magyarok dolgairól írt történelmének könyvéből	51
VERS, MESE, DRÁMA AZ OSZTÁLYELNYOMÁSRÓL, 1536—1646	53
<i>Szkárosi Horvát András</i> : A fősvénységről	61
A fejedelemségről	63
<i>Pesti Gábor</i> : A pókról és a köszvényről	66
<i>Heltai Gáspár</i> : Ezópusi meséi tanulságaiból	67
Egy nemesemberről és az ördögről	68
<i>Bornemissza Péter</i> : Az Ördögi kísértetekből	77
<i>Heltai Gáspár</i> : Magyar krónikájából	78
Tar Lőrinc pokoljárása	81
<i>Schaeseus Krisztián</i> : Pannonia romlásából	82
A Comico-tragoediából	86
A NAGY SZÉKELY FÖLKELEÉS, 1562	89
<i>Forgách Ferenc</i> : Följegyzései Magyarország állapotáról	95
<i>Borsos Sebestyén</i> : Krónikájából	97

<i>Siegler Mihály</i> : Magyarország, Erdély és a szomszédos tartományok dolgainak kronológiájából.....	99
Székelytámad várának verses felírata.....	100
<i>Csanádi Demeter</i> : II. János király életéből.....	100
<i>Schaezeus Krisztián</i> : Pannónia romlásából.....	101
A csík-széki közszekelység folyamodása II. János királyhoz, 1562.....	106
A székekységnek az országnak és az uraknak való könyörgése, 1571.....	109
Székelységbeli nyomorodott községnek országnak való alá- zatos könyörgések, 1571.....	115
KARÁCSONY GYÖRGY ÉS A TISZAVIDÉKI PARASZTSÁG MOZGALMAI, 1569—70	119
<i>Forgách Ferenc</i> : Följegyzései Magyarország állapotáról.....	124
<i>Forgách Simon</i> : Följegyzése.....	126
<i>Brutus János</i> : Magyar történelméről.....	127
<i>Szamosközy István</i> : A Magyarországon tett dolgok könyveiből	132
<i>Istvánffy Miklós</i> : Magyarok dolgairól írt történelmeinek köny- véből.....	133
<i>Pethő Gergely</i> : Magyar krónikájából.....	137
Az olcsvai zendülés ítéletlevele, 1569.....	137
GUBEC MÁTÉ ÉS A HORVÁT HATÁRVIDÉKI FELKELÉS, 1571—73	139
<i>Istvánffy Miklós</i> : Magyarok dolgairól írt történelmeinek köny- véből.....	140
<i>Pethő Gergely</i> : Magyar krónikájából.....	142
A ZSÁMBOKRÉTI ÉS KISBOSSÁNYI ZENDÜLÉS, 1572	144
<i>Veráncsics Antal</i> : Levele az Udvari Hadi Tanácshoz.....	145
A KOLOZSVÁRI ÖTVÖSLEGÉNYEK MUNKABESZÜNTE- TÉSE, 1576	147
A kolozsvári ötvöslegények kívánságai a céhhez.....	149
A mesterek keresetlevele a bírósághoz.....	151
A legények prókátorának válasza.....	151
A mesterek prókátorának viszonzválasza.....	152
A legények prókátorának utolsó felelete.....	154
AZ OSZTÁLYTÁRSADALOM EGYHÁZI IDEOLÓGIÁJA AZ 1630-as évekig	156
<i>Mélius Juhász Péter</i> : A Szent Pál apostal levelének prédikáció szerint való magyarázatjából.....	169
<i>Károlyi Gáspár</i> : Két könyvéből.....	172
<i>Bornemissza Péter</i> : Az Úr-lelke napja után másod úrnapi evangéliom,.....	175
Más prédikációja az evangéliomnak.....	177
<i>Magyari István</i> : Az országokban való sok romlásoknak okairól	180
<i>Pázmány Péter</i> : Az urak és szolgák tisztiról.....	191

A SZÉKELYEK MOZGALMA BÁTHORY ZSIGMOND ÉS MIHÁLY VAJDA IDEJÉBEN, 1595—1601	200
<i>Baronyai Decsi János: Magyar történetéből</i>	206
<i>Nagy Szabó Ferenc: Krónikájából</i>	214
<i>Bors János: Krónikájából</i>	219
<i>Hídvégi Mikó Ferenc: Történetéből</i>	220
<i>Bethlen Farkas: Erdélyi történetéből</i>	224
<i>Szamosközy István: A Magyarországon tett dolgok könyveiből</i>	225
<i>Baba Noákról, 1—4.</i>	232
<i>Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt történetének könyveiből</i>	233
<i>A felséges Báthory Zsigmondnak történetéből</i>	234
<i>Szóllósi István: Rövid történetéből</i>	235
A KOLOZSVÁRI NÉP ELŰZI A JEZSUITÁKAT, 1603	237
<i>Szamosközy István: A Magyarországon tett dolgok könyveiből</i>	239
A NÉP FELKELESE BOCSKAY KORÁBAN, 1604—1606	249
<i>Sepsi Laczko Máté: Isteni segítség kezdetek</i>	256
<i>Pethő Gergely: Magyar krónikájából</i>	258
<i>Somogyi Ambrus: Magyar és erdélyi történetéből</i>	262
<i>Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt történetének könyveiből</i>	264
<i>Závodszy György: Naplójából</i>	265
<i>Bocskay István előterjesztése a kassai gyűlésen</i>	267
<i>A Kassára gyűlt rendek válasza</i>	268
<i>Bocskay István viszonzválasza</i>	270
<i>A szerencsi törvényekből</i>	271
<i>Bocskay Istvánról szóló történetéből</i>	271
<i>Bethlen Farkas: Erdélyi történetéből</i>	277
<i>Szamosközy István: Bástya futásáról</i>	289
<i>A Magyarországon tett dolgok könyveiből</i>	289
<i>Gyulafi Lestár: A székelységnek Bocskai mellé állása</i>	295
<i>Az idvezült főlséges Bocskay Istvánnak szomorú haláláról</i>	296
<i>A hevesi parasztvármegye levele Borsod megye rendeihez</i>	298
A FELSŐ-TISZAVIDÉKI PARASZTFELKELES, 1631—32	300
<i>Szalárdi János: Siralmas krónikájából</i>	302
<i>Kazy Ferenc: Magyarország történetéből</i>	303
<i>Spangár András: A magyar krónikának második részéből</i>	304
<i>Amint egymást eskették a pórok</i>	304
<i>Egy jobbágyfalu mentegetődzése a megyéhez</i>	305
<i>A felső-magyarországi főkapitány fölkelésre hívja a megyéket</i>	305
<i>A parasztek kötéslevelet kérnek</i>	306
<i>A főkapitány a parasztek hitegetéséről</i>	307
<i>Pázmány Péter: Levele Koháry Péterhez</i>	307
<i>Levele II. Ferdinándhoz</i>	308
<i>Eszterházy Miklós nádor levele Sárosmegyéhez</i>	309
<i>A pórok követelése</i>	311
<i>A békeséglevél</i>	312

A SZEKENI NÉP HARCA A PATRICIUS-URALOM ELLEN, 1645—46	315
<i>Kraus György</i> : Erdélyi krónikájából	316
HORVÁT HATÁRVIDÉKI MOZGALMAK, 1653—59	324
Az 1655 : 76. és az 1659 : 107. törvénycikk	325
<i>Zrinyi Miklós</i> : Levelei a határvidéki parasztfölkelésről.....	326
A SZÉKELYEK ÉS A SEGESVÁRI NÉP FÖLKELESE, 1660	331
<i>Belhlen János</i> : Az erdélyi történetek négy könyvéből	334
<i>Szalárdi János</i> : Síralmas krónikájából.....	336
<i>Kraus György</i> : Erdélyi krónikájából	337
A MAGYAR PURITÁNUSOK ÉS A JOBBÁGYKÉRDÉS	344
<i>Apáczai Csere János</i> : Magyar enciklopédiájából.....	349
<i>Marltonfalvi Tóth György</i> : Amesianus első könyvének magya- rázatából	350
A Tanító és cáfoló teológiából	351
A MUNKA DICSÉRETE, 1630—1656	352
<i>Szezei Molnár Albert</i> : Naplójából	355
<i>Szentmártoni Bodó János</i> : A vasról való ének	355
A sónak dícsíretiről való magyar ritmusok.....	361
A malom- és ácsmesterségnek dícsíretiről	365
<i>Oroszhegyi Mihály</i> : A fenyőfának hasznos voltáról és a zsendely- csinálóknak kellemetes és hasznos munkájokról.....	368
BIBLIOGRÁFIA	373
KÉPEK JEGYZÉKE	382
NÉVMUTATÓ	383

